

liberální institut

Ekonomie a životní prostředí nepřátelé, či spojenci?

Lenka Čamrová (ed.)

Vzor citace:

Lenka Čamrová (ed.), *Ekonomie a životní prostředí – nepřátelé, či spojenci?*
Praha: Alfa Publishing a Liberální institut, 2007

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Ekonomie a životní prostředí – nepřátelé, či spojenci? / Lenka Čamrová (ed.) –
1. vyd. – Praha : Alfa Publishing : Liberální institut, 2007. – (Ekonomie
studium)

ISBN 978-80-86851-69-3 (Alfa Publishing)

ISBN 978-80-86389-47-9 (Liberální institut)

502:33 * 502.17 * 502.131.1 * 502:338.23

- * environmentální ekonomie
- * ochrana životního prostředí
- * trvale udržitelný rozvoj
- * environmentální politika
- * sborníky

33 – Ekonomie [4]

Poděkování za finanční podporu:

IEEP, Institut pro ekonomickou a ekologickou politiku NF VŠE v Praze

Nakladatelství: © Alfa Publishing, s. r. o., společně s Liberálním institutem, Praha

Rok prvního vydání: 2007

ISBN 978-80-86851-69-3 (Alfa Publishing)

ISBN 978-80-86389-47-9 (Liberální institut)

www.alfaknihy.cz

www.libinst.cz

Publikace byla sestavena z článků vydaných ve sbírkách ekonomických textů *Economics and the Environment: A Reconciliation*, W. E. Block (ed.), The Fraser Institute, Canada, 1990 (kap. 1, 2, 5, 10 a 11) a *Re-thinking Green: Alternatives to Environmental Bureaucracy*, R. Higgs a Carl P. Close (eds.), The Independent Institute, USA, 2005 (kap. 4 a 7). Oběma institutům – The Fraser Institute (www.fraserinstitute.ca) a The Independent Institute (www.independent.org) – děkujeme za poskytnutí povolení k překladu.

Dále děkujeme E. G. Dolanovi, R. L. Stroupovi, R. E. Cordatovi a D. K. Benjaminovi za poskytnutí jejich článků. Odkazy na původní publikace těchto článků uvádíme vždy v úvodní poznámce pod čarou. Tyto články neprošly recenzním řízením ediční rady The Fraser Institute ani The Independent Institute.

V publikaci jsou dále zahrnuty tři původní články českých autorů. Tyto články neprošly recenzním řízením ediční rady The Fraser Institute ani The Independent Institute.

Překlad:

Lenka Čamrová a kol.

Petr Fanta – kap. 1

Hana a Vladimír Rogalewitzovi – kap. 2, 3, 5 a 8

Radka a Jan Havlovi – kap. 4 a 7

Josef Mládek – kap. 6

Ladislav Tajovský – kap. 9

Jaroslava Bambuchová – kap. 10

Lenka Čamrová – kap. 11

Česká předmluva:

Lenka Čamrová

Obsah

O autorech 7

Předmluva 11

Lenka Čamrová

1. oddíl

Články zahraničních autorů

1. Ekonomie společnosti usilující o ochranu přírodních zdrojů 15
John F. Chant, Donald G. McFetridge a Douglas A. Smith
2. Alokace přírodních zdrojů a mezigenerační spravedlnost 93
Thomas E. Borchering
3. Princip „Znečišťovatel platí“: správné vodítko
pro ekologickou politiku 113
Roy E. Cordato
4. Konec přijde každým dnem: ekologická ekonomie
ve službách udržitelnosti 129
Jacqueline R. Kasun
5. Tržní proces a kvalita životního prostředí 145
Terry L. Anderson
6. Přírodní vědy, vládní politika a globální oteplování:
reflexe liberálně tržního přístupu 163
Edwin G. Dolan
7. Po Kjótu: globální honba za ziskem 183
Bruce Yandle
8. Zákon o ohrožených druzích: kterak učinit z nevinných
živočichů nepřítel 205
Richard L. Stroup
9. Osm mýtů o recyklaci 219
Daniel K. Benjamin
10. Právo, vlastnická práva a znečištění ovzduší 241
Murray N. Rothbard

-
11. Environmentální problémy a jejich řešení pomocí vlastnických práv . . . 283
Walter E. Block

2. oddíl
Články českých autorů

12. Fenomén hodnoty v ekonomii přírodních zdrojů 331
Tereza Šímová
13. Bludný kruh evropské regulace obalových odpadů 351
Lenka Čamrová, Jan Slavík
14. Význam vlastnických práv pro ochranu životního prostředí
v subsaharské Africe 381
Josef Mládek

O autorech

Terry L. Anderson

Terry Anderson je profesorem ekonomie na Montana State University a ředitelem výzkumného institutu Property and Economics Research Center (PERC) v Bozemanu ve státě Montana. Je autorem řady knih zabývajících se tržním přístupem k ochraně životního prostředí, včetně průlomové publikace *Free Market Environmentalism* z roku 2001. Od roku 1999 působí jako poradce amerického prezidenta pro otázky veřejné půdy a jako výzkumný pracovník Hoover Institution.

Daniel K. Benjamin

Daniel Benjamin je profesorem v The Independent Institute. Jeho práce zahrnují problematiku recyklace odpadů a politiky drogové prevence.

Walter E. Block

Walter Block je profesorem ekonomie na Loyola University v New Orleans a výzkumným pracovníkem The Fraser Institute a Ludwig von Mises Institute. Je členem redakční rady časopisu *Quarterly Journal of Austrian Economics* a autorem a editorem více než 15 knih a více jak 500 článků pro denní tisk. V oblasti environmentální ekonomie je známý pro svou obsáhlou kritiku Coasova teorému a následnou akademickou polemiku s Coasovým následovníkem Demsetzem, kterou shrnul v článku *Ethics, Efficiency, Coasian Property Rights and Psychic Income: A Reply to Demsetz*.

Thomas E. Borcherding

Thomas Borcherding je profesorem ekonomie na Claremont Graduate School v Claremontu v Kalifornii. Je rovněž výzkumným pracovníkem Claremont Center for Economic Policy Studies a hlavním editorem časopisu *Economic Inquiry* a členem redakční rady *The Cato Journal*. Jeho hlavní oblasti vědeckého zájmu jsou škola veřejné volby, vlastnická práva a transakční náklady.

John F. Chant

John Chant je profesorem na Simon Fraser University a specializuje se na oblast monetární ekonomie. Předsedal skupině zabývající se finančními trhy v rámci Ekonomického výboru Kanady. Práce této skupiny měla významný vliv na vytvoření bankovního zákona z roku 1980. Profesor Chant nadále působí jako významný expert pro oblast regulace finančních institucí v Kanadě i v zahraničí.

Roy E. Cordato

Roy Cordato je viceprezidentem pro výzkum v John Locke Foundation. V letech 1993–2000 vyučoval na Campbell University v Severní Karolíně, vyučoval ekonomii na University of Hartford, Auburn University a John Hopkins University. Jeho nejznámější knihou je *Welfare Economics and Externalities in an Open Ended Universe*.

Edwin G. Dolan

Edwin Dolan je profesorem ekonomie na Gettysburg College v Pensylvánii. Napsal *TANSTAAFL: The Economic Strategy for Environmental Crisis* a rovněž knihu *Economics*, jejímž spoluautorem je David E. Lindsey, která se stala jednou z nejprodávanějších učebnic ekonomie v USA. Mezi jeho oblasti zájmu patří ekonomické reformy v zemích bývalého Sovětského svazu a problematika životního prostředí.

Jacqueline R. Kasun

Jacqueline Kasun je profesorkou ekonomie na Humboldt State University v Kalifornii a vedoucí redakční rady v Center for Economic Education. Je autorkou knihy *The War Against Population: The Economics and Ideology of Population Control*.

Donald G. McFetridge

Donald McFetridge je profesorem ekonomie na Carleton University. Je autorem řady knih a odborných článků v rámci problematiky průmyslové organizace a hospodářské politiky. Působil jako koordinátor výzkumu zaměřeného na ekonomii průmyslové politiky, který probíhal pod Royal Commission on the Economic Union and Development Prospects for Canada.

Murray N. Rothbard

Murray Rothbard je jedním z nejvýznamnějších členů tzv. Rakouské školy. Byl žákem L. von Misesa a působil jako profesor ekonomie na University of Nevada v Las Vegas. Jeho jméno je dodnes synonymem nekompromisní kritiky převládajícího kolektivismu a neúnavného boje za *laissez faire*. Během svého života napsal 24 knih a tisíce článků. Jeho nejvýznamnější dílo *Man, Economy, and State* (Zásady ekonomie) si v ničem nezaдалo s Misesovou fenomenální *Human Action* (Lidské jednání) a stalo se základem pro celosvětový rozvoj Rakouské školy v 2. polovině 20. století. Rothbard je zakladatelem vědeckých periodik *Journal of Libertarian Studies* a *Review of Austrian Economics*.

Richard L. Stroup

Richard Stroup je profesorem ekonomie na Montana State University a vedoucím vědeckým pracovníkem PERC v Montaně. Je autorem mnoha vědeckých článků a spolu s Jamesem D. Gwartneyem spoluautorem knihy *Economics: Private and Public Choice*, která již vyšla v 11 vydáních. Richard Stroup publikuje zejména články zaměřené na přírodní zdroje a s nimi spojené environmentální problémy. Jeho práce se staly hybnou silou hnutí New Resource Economics.

Douglas A. Smith

Douglas Smith je profesorem ekonomie na Carleton University. V letech 1983–1988 zde působil jako vedoucí katedry ekonomie. Mezi hlavní oblasti jeho zájmu patří ekonomie vlastnických práv a trhy práce.

Bruce Yandle

Bruce Yandle je profesorem ekonomie na Clemson University a výzkumným pracovníkem PERC v Montaně. Jeho hlavní oblastí zájmu jsou otázky zvykového práva v oblasti ochrany životního prostředí a role vlastnických práv. Napsal mimo jiné knihu *Common Sense and Common Law for the Environment*. Bruce Yandle je členem vládní komise ekonomických poradců v Jižní Karolině a bývalým výkonným ředitelem Federal Trade Commission.

Lenka Čamrová

Lenka Čamrová je členkou Katedry institucionální ekonomie a ředitelkou IEEP, Institutu pro ekonomickou a ekologickou politiku Národohospodářské fakulty Vysoké školy ekonomické v Praze.

Josef Mládek

Josef Mládek je výzkumným pracovníkem Centra pro studium životního prostředí při Liberálním institutu.

Jan Slavík

Jan Slavík je doktorandem Katedry ekonomiky životního prostředí a spolupracovníkem IEEP, Institutu pro ekonomickou a ekologickou politiku Národohospodářské fakulty Vysoké školy ekonomické v Praze.

Tereza Šimová

Tereza Šimová je členkou Katedry ekonomiky životního prostředí Národohospodářské fakulty Vysoké školy ekonomické v Praze. Působí rovněž jako vedoucí Centra pro studium životního prostředí při Liberálním institutu. Její významnou českou publikací je kniha *Tržní přístup k ochraně životního prostředí*, která vyšla v roce 2004.

Předmluva

Kniha „Ekonomie a životní prostředí – nepřátelé, či spojenci?“ je sbírkou čtrnácti ekonomických statí, které se zaměřují na oblast ochrany životního prostředí z pohledu pro-tržně orientovaných ekonomických teorií (Škola veřejné volby, Rakouská škola). Čerpá z dvou významných zahraničních publikací *Economics and the Environment: A Reconciliation* profesora Waltera Blocka a *Re-thinking Green: Alternatives to Environmental Bureaucracy* profesora Roberta Higgse, jakož i dalších zahraničních pramenů.

Jak trefně uvádí Walter Block ve své předmluvě, autoři jednotlivých článků pomocí různých argumentů vyvracejí dnes všeobecně akceptovaný názor, že mezi ekonomikou a ochranou životního prostředí existuje vnitřní rozpor, který je možné překlenout pouze vládní ekologickou politikou.

„Ekonomie se údajně zajímá pouze o obchod – tzn. otázky zisku a ztráty pro jednotlivce – a na životní prostředí nahlíží ve smyslu: ‚ať se o sebe postará samo‘. Oproti tomu ochránci životního prostředí se zabývají primárně prosazováním ekologických politik, jejichž konečným cílem je dosáhnout konzervace zdrojů (vody, ovzduší, nerostných surovin, biodiverzity) pro další generace, často bez sebemenšího zájmu o ekonomické dopady takových politik. Cílem této knihy je dokázat, že bez ohledu na míru odlišnosti těchto dvou zájmů lze dosáhnout jejich souladu. Jak? Podstata smíření ekonomů a ochránců životního prostředí je založena na tvrzení, že je možné využít ekonomických principů pro dosažení cílů ochrany životního prostředí. Autoři jednotlivých článků v teoretické rovině či na praktických příkladech dokazují, že využitím takových základních stavebních kamenů ekonomie, jako jsou tržní ceny či soukromá vlastnická práva, a především vytvořením legislativního prostředí pro vymezení a ochranu těchto práv, je možné dosáhnout ekologických cílů. Krom toho s využitím těchto nástrojů je zájmů ochránců životního prostředí dosaženo rychleji a efektivněji než jakýmkoliv jiným způsobem. Jinými slovy striktní prosazování vlastnických práv zabezpečí lepší správu vody, ovzduší a dalších statků životního prostředí než jakákoliv forma vládní regulace.“¹

Kniha reaguje na současné názorové vychýlení v rámci environmentální ekonomie, které je patrné i v České republice, v důsledku něhož je za řešení současných ekologických problémů považována pouze vládní regulace. Tento názor je v teoretické rovině podpořen v řadě ohledů překonanými ekonomickými teoriemi (např. Pigouova teorie externalit) a je v praxi politiky životního prostředí téměř bezvýhradně aplikován. Otázkou pro environmentální ekonomy tak nadále není, jak jsou vytvářeny (nebo jak mají být vytvářeny) cíle pro ochranu životního prostředí, ale jakým způsobem naplnit cíle vládní ekologické politiky s co nejnižšími náklady. Děje se tomu tak přesto, že první ekonomické práce odhalující tzv. „vládní selhání“ byly publikovány před více než třiceti lety a že od této doby skepse vůči kultu neomylného státu sílí.

Kniha obsahuje jedenáct článků zahraničních autorů, z nichž většina je považována za současné klíčové představitelky tržního přístupu k ochraně životního prostředí. V knize jsou kombinovány starší články z 90. let 20. století a aktuální práce

¹ Walter E. Block: *Preface. Economics and the Environment: A Reconciliation*, The Fraser Institute, 1990.

z počátku 21. století – v řadě případů je možné si všimnout postupné radikalizace myšlenek pro-regulačně orientovaných přístupů k ochraně životního prostředí, které jsou v rámci jednotlivých příspěvků podrobeny ostré kritice. Starší statě rovněž obsáhle vysvětlují základní obecně platné principy ekonomie využívání a ochrany přírodních zdrojů, které nebyly v ČR dosud v širší míře diskutovány, a budou jistě pro českého čtenáře cenným uvedením do problematiky.

Kapitoly 1–3 se zabývají představením nadčasových ekonomických principů v ochraně životního prostředí a kritikou myšlenek představitelů ekologických nevládních organizací. Kapitola 4 představuje a kritizuje názory čelních představitelů tzv. „ekologické ekonomie“, která je v současnosti alternativním směrem v rámci vědních oborů zabývajících se ekonomikou a životním prostředím a která se ostře vymezuje proti původní environmentální ekonomii. Z porovnání prvních a čtvrté kapitoly je patrná radikalizace myšlenek ekologicky orientovaných autorů (např. se objevuje požadavek regulace porodnosti za účelem stabilizace lidské populace) a rovněž vyšší míra akceptování těchto názorů na úrovni mezinárodních organizací, ve kterých tyto autoři působí. Kapitola 5 popisuje základní pilíře tradiční environmentální ekonomie a představuje myšlenky nové ekonomie přírodních zdrojů, která je dnes známá pod názvem *free-market environmentalism*. Kapitoly 6–9 aplikují poznatky tržního přístupu k ochraně životního prostředí na konkrétní témata – globální oteplování, ochranu živočišných druhů a recyklaci odpadu. Vládní politika v oblasti změny klimatu je zde nahlížena realistickými brýlemi školy veřejné volby. Kapitola 10 obsahuje překlad jedné z prvních aplikací teorie vlastnických práv na ochranu životního prostředí (konkrétně ochranu ovzduší) a analyzuje ekonomické důsledky různých výkladů systému občanského práva. A konečně kapitola 11 je určitým shrnutím předchozích teoretických poznatků a jejich modelovou aplikací na celou řadu existujících ekologických problémů (ropné katastrofy, národní parky, recyklaci, druhovou ochranu aj.).

V druhé části knihy jsou obsaženy tři články českých autorů, kteří vycházejí ze stejných teoretických základů a metody zkoumání jevů v ochraně životního prostředí jako jejich zahraniční kolegové. Kapitola 12 se pokouší vyvrátit v řadě ohledů mylné chápání ekonomického konceptu „hodnoty“ v ekologické a environmentální ekonomii. Kapitola 13 se věnuje problematice evropské regulace obalových odpadů a kapitola 14 aplikuje teoretické poznatky na příklady ochrany divoké přírody v zemích subsaharské Afriky.

Cílem knihy „Ekonomie a životní prostředí – nepřátelé, či spojenci?“ není diskreditovat veškerou současnou ekologickou politiku, ale pouze rozpoutat diskusi o jejich možných alternativách a představit relativně mladší (v ČR dosud téměř neznámé) teoretické i praktické poznatky, které hovoří ve prospěch těchto alternativ. Má-li být ochrana životního prostředí účinná, nemůže se utápět v nepodložených normativních tvrzeních ekologických aktivistů a nemůže se rovněž spoléhat na idealistické vidění uspořádání lidské společnosti, jak je tomu doposud.

Lenka Čamrová

ODDÍL

1

**ČLÁNKY ZAHRANIČNÍCH
AUTORŮ**

Ekonomie společnosti usilující o ochranu přírodních zdrojů*

John F. Chant
Donald G. McFetridge
a
Douglas A. Smith

Přístup ochránců přírodních zdrojů

Je obtížné stavět se proti ochraně přírodních zdrojů. Nelze obhajovat zjevné plýtvání. Z tohoto pohledu je každý člověk zastáncem společnosti, která chrání své přírodní zdroje. Z pohledu ekonomů se odvažujeme tvrdit, že tržní mechanismy spíše zabraňují plýtvání, než aby ho způsobovaly, a tudíž je tržní společnost zároveň společností, jež chrání své přírodní zdroje. V tomto směru se odlišujeme od mnoha kritiků současné společnosti, kteří tvrdí, že je to především tržní systém, jenž způsobuje rozsáhlé plýtvání přírodními zdroji.

Šedesátá a sedmdesátá léta byla svědkem vzniku rozsáhlého, zdánlivě apolitického hnutí, které kritizovalo mnoho trendů západní industrializované společnosti. Jeho stoupenci se zaměřovali na tři hlavní oblasti: nadměrný rozvoj technologií, neudržitelnost ekonomického růstu a vedlejší účinky průmyslových aktivit, které poškozovaly životní prostředí. Stručně řečeno, jejich postoj můžeme označit termínem „extrémní ochránci přírody“ nebo též „radikální ekolojisté“. V tomto článku budeme dále používat pro tento úhel pohledu výraz, kterým se honosili kanadští představitelé těchto myšlenek – „ochránci přírodních zdrojů“ (*conservers*) nebo také zastánci společnosti chránící přírodní zdroje.

Technologie

První oblast zájmu ochránců přírodních zdrojů vychází z díla Jacquese Ellula, Lewise Mumforda a E. J. Mishana. Všichni tito autoři zaujímají negativní postoj k technologii. Tvrdí, že technologické změny se vyvinuly vlastní setrvačností a vymykají se lidské kontrole. Autonomní technologické síly za součinnosti špičkových expertů v oblasti technologií nutí prostého občana dělat únavnou a degradující práci, spotřebovávat statky, které ve skutečnosti ani spotřebovávat nechce, a zamlžují jeho skutečné představy a potřeby. Pojmy jako autonomní technologické síly,

* Anglická verze článku je součástí *Economics and the Environment: A Reconciliation*, W. E. Block (ed.), The Fraser Institute, Canada, 1990.

růst a spotřeba „pro spotřebu“ a „uměle podporované“ potřeby jsou ústředním tématem kritiky masové konzumní společnosti ze strany ochránců přírodních zdrojů.

Přelidněnost

Další oblast zájmu vychází z tvrzení Jaye Forrestera, Denise Meadowse a dalších badatelů spojených s Římským klubem, že stále pokračující populační růst a akumulace kapitálu budou v blízké budoucnosti zcela jistě limitovány znečištěním, hladomorem a vyčerpáním neobnovitelných přírodních zdrojů. Technologický pokrok bude podle jejich názoru sloužit k oddálení, nikoli však k odvrácení úplného kolapsu světové ekonomiky. Spoléhání se na technologie vyvolá i zde určité náklady. Problémem je opět autonomní růst, těmito autory nazývaný růstem exponenciálním, který kráčí kupředu bez ohledu na následky. Druhou stěžejní myšlenkou této literatury je, že současný hospodářský systém nereaguje, a ve skutečnosti bez významných zásahů ani nemůže reagovat na očekávané budoucí nedostatky.

Škodlivé vedlejší jevy

Třetí oblast zájmu ochránců přírodních zdrojů se vytvořila po uveřejnění knihy *Silent Spring* Rachel Carsonové. Tato a následující práce ukázaly, že mnohé průmyslové aktivity – ve skutečnosti lidské aktivity – s sebou přinesly spoustu škodlivých vedlejších vlivů na životní prostředí, z nichž mnohé se projeví až po letech. Skutečnost, že ekonomická aktivita bude mít celkově negativní vedlejší efekty na životní prostředí a že společnost preferuje právě ty aktivity, které poškozují životní prostředí, se stala třetím hlavním zdrojem inspirace pro stoupence ochránců přírodních zdrojů.

V uplynulých dvaceti letech mezinárodní hnutí ochránců přírodních zdrojů pracovalo na vytvoření názoru, že ekonomický růst je neúprosná exogenní síla nereagující ani na přání jednotlivců, ani na důkazy hrozícího vyčerpání přírodních zdrojů či současného zhoršování stavu životního prostředí. Z tohoto pohledu se jako zásadní jeví problém absence institucionálních mechanismů, jež by poskytovaly zpětnou vazbu současnému nadměrnému rozvoji. Skutečné preference jednotlivců nemohou ovlivnit rozsah a strukturu ekonomické činnosti. Současná ekonomická rozhodnutí nejsou ovlivněna ani hrozbou budoucího nedostatku, ani negativními vedlejšími účinky na životní prostředí.

Kanadští ochránci přírodních zdrojů

Kanadští představitelé ochránců přírodních zdrojů se výše uvedenými myšlenkami významně inspirovali. Hlavním zastáncem této myšlenky v Kanadě je Vědecká rada (*Science Council of Canada*). Mnohé kritické názory a politické návrhy lze najít v jejích publikacích *Canada as a Conserver Society* a *Conserver Society Notes* uveřejněných v 70. letech 20. století. Dalším významným kanadským zdrojem analýz a doporučení v oblasti ochrany přírodních zdrojů je čtyřdílná zpráva skupiny Gamma, což je skupina akademiků napojených na McGillovu univerzitu a na Montrealskou univerzitu.

Kanadští představitelé se stejným úsilím dále rozpracovali každé ze tří základních stanovisek ochránců přírodních zdrojů.

↗ Výroba, udržovaná uměle vyvolanými potřebami, je výrobou „pro výrobu“.

Náš současný ekonomický systém je založen na přesvědčování a svadění lidí, kteří mají příjmy (nebo přístup k úvěru), aby nakupovali stále více. Přechodné novinky, rychlé změny trendů, zastarávání a omezená životnost prodáváného zboží jsou kombinovány s neustálým tlakem médií na veřejnost, aby spatřovala veškeré své štěstí v neustálém nakupování, dokonce i za cenu velkého zadlužení. Pouze takto lze udržet zisky, výrobu a pracovní příležitosti. [Spry, *Conserver Society Notes*, léto 1977, str. 19]

↗ Současná ekonomická rozhodnutí dostatečně nezohledňují budoucí následky.

Víme, že existuje konečná zásoba mnoha klíčových materiálů, a proto rozhodně protestujeme proti jejich pokračující neomezené spotřebě. Dále si jako obhájcí společnosti založené na ochraně přírodních zdrojů uvědomujeme, že rozhodnutí učiněná dnes, často pod tlakem krátkodobých cílů, mohou způsobit závažné a možná nevratné dlouhodobé společenské náklady, které by měly být předem analyzovány. [Shepherd, *Conserver Society notes*, říjen 1975, str. 1]

↗ Současná ekonomická rozhodnutí neberou dostatečně v úvahu vedlejší negativní vlivy na životní prostředí.

Ekonomický růst tak, jak je běžně měřen, musí také zohlednit trvalou externalizaci nákladů v čase. Podnikatelé neškodí svojí výrobou záměrně. Jde prostě o to, že tradiční účetní postupy se orientují na vykazování soukromých činností a obsahují proto pouze určité aspekty chování podnikatelů... znečištění je ve většině případů způsobeno externalizací nákladů. [Cordell, *Conserver Society Notes*, léto 1977, str. 45]

Diagnóza a lék

Ačkoliv mají stejný cíl jako mezinárodní představitelé ochránců přírodních zdrojů, liší se od nich kanadští autoři způsobem psaní. Jejich díla neobsahují žádná proroctví o zkáze, jako je tomu v dílech Forrestera a Meadowse, ani se v nich neobjevují podivínské návody k „návratu do lesů“ jako u Mumforda a jiných autorů. Kanadští ochránci přírodních zdrojů v mnohem větší míře hledají příčiny zkoumaných problémů a jejich řešení. Za to jim jsme nesmírně vděční. Podle našeho názoru však jejich diagnóza i navrhované způsoby léčby obsahují závažné chyby.

Podle ochránců přírodních zdrojů je tržní ekonomika nedokonalá. Necenová konkurence odrážející se v reklamách a zdánlivé diferenciaci produktů povyšuje konzum nad volný čas a dává přednost destruktivním volnočasovým aktivitám před těmi pasivního charakteru. Tržní ceny nezohledňují dlouhodobé efekty ani náklady vzniklé třetím stranám v důsledku znečištění životního prostředí. Trh se systematicky přiklání k materiálním hodnotám, k tolerování znečištění a k preferování současnosti na úkor budoucnosti.

Teoreticky je trh ideální mechanismus k alokaci vzácných zdrojů mezi konkurenční užití. Nicméně si začínáme uvědomovat, že v praxi je tržní mechanismus natolik zdeformovaný společenskými náklady, rozdělením sil na trhu, necenovou konkurencí a nedostatečným zohledněním budoucích efektů, že dlouhodobě systematicky přerodňuje zdroje nesprávně. Tam, kde to jde, by mělo být umožněno fungování trhu, nicméně zvyšující se potřeba sledování společenských indikátorů, energetického

účetnictví, hodnocení technologií a zpracování přehledů dopadu činností na životní prostředí znamenají, že podstatná část naší tržní ekonomiky je problémová. [Conserver Society Notes, prosinec 1975, str. 14]

Trh

Mluvčí kanadské Vědecké rady prohlašují, že trh není jediným zdrojem našich problémů a že jejich cílem není tržní mechanismus nahradit, ale spíše jej vylepšit.

Předkládáme řadu důkazů o tom, že tržní mechanismus může fungovat lépe. Na druhé straně neuvádíme tržní ekonomiku jako příčinu současných kanadských potíží. Domníváme se, že špatné fungování tržního systému je současně důsledkem i příčinou některých našich problémů, a proto požadujeme realističtější pohled na skutečné fungování naší ekonomiky. [Cordell, 1976, str. 36]

Rozpor vidíme v tom, že uvedená tvrzení soustavně neberou v úvahu mechanismy zpětné vazby obsažené v existujícím tržním uspořádání. Navíc politická doporučení, která na tato tvrzení navazují, obecně ignorují skutečnost, že: 1. Trh je vytvořen ve chvíli, kdy je potřebný. 2. Nejeefektivnější formou státního zásahu by mělo být zavedení pseudotržních mechanismů.

Jednoduchý příklad tendence ignorovat existující mechanismy zpětné vazby je obsažen ve studii *Exploring Energy-Efficient Futures for Canada*. Autorem této studie je fyzik Amory Lovins a byla vydána v *Conserver Society Notes* jako projev uznání dalším stoupencům myšlenky ochrany přírodních zdrojů. Tato studie předpovídá vývoj nabídky a poptávky po energiích do roku 2025 za předpokladu, že energetické trhy nefungují, takže na ně nemají ceny energií žádný vliv. Podobně jako u Meadowse a Forrestera spočívá metoda této studie v extrapolaci historických indexů růstu a jejich modifikaci soustavou „technických fixací“. Autorovi a zjevně ani jeho čtenářům nedochází, že změny v relativních cenách mohou mít významný dopad na poptávku, nabídku nebo na rozvoj technologií.

Rovnováha

V dalších kapitolách uvádíme vyváženější pohled na témata, kterými se zabývají ochránci přírodních zdrojů. Nebudeme se pít o to, zda se trh dokáže o vše postarat. Trhy jsou nedokonalé a selhávají. Některé trhy fungují pouze při vysokých dodatečných nákladech, a proto je vhodné je nahradit jiným alokačním mechanismem zdrojů. Někdy však trhy selhávají právě v důsledku vládních intervencí, jež brání jejich fungování nebo vzniku. Dosažení určitých specifických cílů je někdy příliš nákladné jak pro tržní, tak i pro jiný alokační mechanismus. Vědecká rada i ochránci přírodních zdrojů obecně nebyli dosud schopni nebo ochotni rozlišovat mezi tržním selháním a širším institucionálním selháním. Výsledkem jsou jejich politická doporučení, v rámci kterých navrhnou nahradit jeden nedokonalý systém systémem ještě nedokonalejším. Dále se budeme zabývat tvrzením, že naše potřeby jsou usměrňovány tak, aby vyhovovaly požadavkům průmyslu. Pojednáme o rozdílu mezi skutečnými (*legitimate*) a záměrně vyvolanými (*contrived*) potřebami, o roli reklamy a obalů v naší ekonomice a otázce životnosti výrobků.

Další sekce jsou věnovány tvrzení, že trh systematicky podceňuje význam dlouhého období.

K nedostatkům cenového mechanismu patří jeho neschopnost reflektovat dlouhodobé problémy. Cenový systém funguje na základě signálů generovaných trhem, přičemž časový horizont relevantní pro trh může být příliš krátký na to, aby bral v úvahu změny v dostupnosti zdrojů nebo změny v přizpůsobivosti životního prostředí, které se projeví nejdříve za 15 až 25 let. [Brooks, *Conserver Society Notes*, zima/jaro 1977, str. 29]

Výsledkem toho je, že neobnovitelné zdroje jsou uměle levnější a jsou těženy příliš rychle.

Významným faktorem dramatického ekonomického růstu byly nízké ceny fosilních paliv. Na tato paliva se nahlíželo jako na dar minulých dob vývoje Země. Nyní víme, že fosilní paliva bychom měli pojímat spíše jako dědictví či kapitálové aktívum, se kterým by se mělo nakládat moudře. [Cordell, *Conserver Society Notes*, léto 1977, str. 6]

Závěr, že tržní ceny neobnovitelných zdrojů jsou nízké, vedl ochránce přírodních zdrojů, zejména pak Vědeckou radu, k prosazování poměrně přísných opatření k omezení jejich těžby a ke zvýšení recyklace. Pokud však tržní ceny neobnovitelných zdrojů odpovídají jejich vzácnosti, jsou samotná tato opatření plýtváním. V kapitole se zabýváme domněnkou, že trh nebere v úvahu informace o budoucím vývoji, který je znám Vědecké radě. Zároveň zkoumáme historické důkazy o efektivnosti trhu při dlouhodobé alokaci zdrojů.

A konečně v části studie diskutujeme i problém znečištění. Zabýváme se tím, do jaké míry bere současný tržní systém v úvahu negativní vedlejší efekty výroby a spotřeby na životní prostředí. Rovněž pojednáváme o alternativních způsobech státních zásahů s cílem vyřešit tyto vedlejší efekty a hodnotíme relativní výhody obchodovatelných práv (povolenek) na znečištění, emisních poplatků a dalších regulací znečištění.

V závěrečné části uvádíme stručné shrnutí a hodnocení děl ochránců přírody jakožto zdrojů společenské kritiky a doporučení pro hospodářskou politiku.

Kdo jedná?

Kritika konzumní společnosti

Ochránci přírodních zdrojů navrhují společnost tvořící alternativu k naší současné konzumní společnosti. Kritici konzumu tvrdí, že tržní systém za pomoci reklamy a dalších umělých lákadel podporuje spotřebu pro spotřebu. Tito kritici navrhli vytvoření společnosti respektující ochranu přírodních zdrojů hlavně proto, že podle jejich názoru je vyčerpávání zdrojů a ničení přírody spojené s tržně orientovanou konzumní společností neudržitelné. Kromě toho, i kdyby bylo možné v současném tempu spotřeby pokračovat, považují tento způsob za nevhodný. Většina spotřeby podle jejich názoru souvisí s uměle vytvořenými tužbami lidí spíše než s jejich základními potřebami.

Společnost založená na ochraně přírodních zdrojů (conserver society) ... je společností, jež... zpochybňuje stále se zvyšující poptávku obyvatel po spotřebním zboží, která je uměle podporována moderními marketingovými technikami. [Science Council, 1977, str. 14]

Záměrně vyvolané potřeby

Vědecká rada argumentuje, že jsme reklamou sváděni ke směně cenných neobnovitelných zdrojů za převážně nepotřebné spotřební cetky. Podstatou konzumní společnosti je podle ochránců přírodních zdrojů to, že nebere ohled na budoucnost.

Většina Kanaďanů prožila, jakožto obyvatelé „konzumní společnosti“, období, kdy se zdálo, že je dostatek materiálů, energie byla levná a růst byl přirozený pro všechna odvětví, ať již šlo o rozvoj měst, výrobu automobilů, pomníky či travní sekačky. Úroveň jednotlivců i jednotlivých společenství byla měřena viditelnou spotřebou a ekonomická prosperita byla demonstrována tím, co jste si mohli dovolit vyhodit. [Vědecká rada, 1977, str. 28]

Vědecká rada tvrdí, že reklama vede ke stále vyšším prodejům jenom mírně odlišných spotřebních produktů, z nichž většina ani nesplňuje očekávání kupujících. Velké korporace rozhodují o výrobě především s cílem maximalizovat zisk, a nikoliv uspokojit skutečné potřeby lidí. Používají reklamu k tomu, aby spotřebitelé kupovali takové výrobky, které se korporace rozhodly vyrábět. Ochránci přírodních zdrojů tvrdí, že současný systém se pokouší „přízpůsobit si spotřebitele tak, aby vyhovoval potřebám a ziskům velkovýroby, která s ním pozvolna ztrácí kontakt.“ [Vědecká rada, 1977, str. 33]

Stěžejní problém?

Vědecká rada si bere na mušku automobilový průmysl jako „prototyp konzumní společnosti“, v níž reklama, každoroční obměna modelů a síla firmy jsou používány k ovlivňování spotřebitelů, aby kupovali výrobky, které se výrobci automobilů rozhodli prodávat. Stručně řečeno, konzumní společnost zdeformovala vkus, hodnoty a preference jednotlivců způsobem, který by neměl a ani nemůže nadále pokračovat.

Filozofie hlásající, že více je lépe nás velmi často svádí k myšlence, že více je rovněž nezbytné. Více je ale téměř vždy nákladnější – ekonomicky i společensky. S ohledem na energetická omezení, nedostatek kapitálu, inflační tlaky a stále více převažující ekologická omezení jsme nuceni uvažovat o méně nákladných a v mnoha případech i zcela odlišných způsobech uspokojování poptávky a potřeb občanů. [Vědecká rada, 1977, str. 69]

K podobným závěrům jako Vědecká rada dochází i skupina Gamma: Obě organizace trvají na tom, že mnohé potřeby jsou uměle vyvolané a nelze je dlouhodobě uspokojovat. Skupina Gamma dále uvádí, že tržní systém vede k vyšší produkci, nikoli však k vyššímu blahobytu:

Neomezené nákupy zboží vedou ke kumulativnímu snižování uspokojení lidí v důsledku zjevných vnějších záporných úspor [negativních externalit], hluku, znečištění, dopravních kolapsů apod. Mnozí tvrdí, že trh se spíše než „mechanismem k uspokojování potřeb“ stal „mechanismem k vytváření potřeb“ zejména v důsledku marketingu a reklamy. [Gamma, č. 1, str. 155]

Podle názoru skupiny Gamma nás tržní systém uzavřel v nežádoucím a neudržitelném bludném kruhu růstu, který musí rozetnout kolektivní zavedení spotřebních kvót:

Když neexistuje představa vhodné úrovně spotřeby ... a prestiž lidí je determinována materiální spotřebou, je jasné, že výroba a jí produkované odpadní materiály se

musí neustále zvyšovat, dokud nenarazíme na přírodní hranice, za nimiž je ohroženo naše prosté přežití. [Gamma, č. 1, str. 155]

Materialismus

Shrňme tedy diagnózu konzumní společnosti stanovenou ochránci přírodních zdrojů: Stíhací závod výrobců a stále se zvyšující objemy výroby selhávají při uspokojování skutečných potřeb lidí. Navíc způsobují znečištění, spotřebovávání zdrojů a další sociální problémy. K uspokojení našich skutečných potřeb je nyní větší objem produkce dostačující. Pokusy dále zvyšovat produkci vedou k odcizení a frustraci lidí v jejich bláhové snaze uspokojit společenské a psychologické potřeby vyššího řádu. Největší díl odpovědnosti za tento stav věcí nese neregulovaná tržní ekonomika, neboť dává výrobcům sílu a vliv. Nebýt jejich neustálého soupeření, nebyli by spotřebitelé tak materialističtí. Lék na tuto situaci vidí ochránci přírodních zdrojů v omezení reklam zbytných výrobků a ve výchově spotřebitelů, díky níž by se dokázali vymanit ze škodlivého vlivu reklamy.

Návrhy na změny současného uspořádání navržené Vědeckou radou zahrnovaly zejména:

- ↗ Změny v individuálních hodnotách.
- ↗ Změny ve způsobu rozhodování spotřebitelů.
- ↗ Změny ve veřejných regulacích a postupech.
- ↗ Změny v procesu tvorby potřeb.

Občané jsou vykreslováni jako velmi chápaví lidé. Ochránci přírodních zdrojů přikládají velkou důležitost svým schopnostem přesvědčit ostatní, aby akceptovali nový etický kodex.

Legislativa může pouze stanovit a formalizovat etická pravidla a principy, v něž lidé obecně věří. Jednotliví občané ... změni své vnímání společnosti a jejich problémů a budou dělat věci jinak ... rozšířené sdílení postojů a názorů je klíčové. [Vědecká rada, 1977, str. 72]

Způsob, jak změnit individuální hodnoty jednotlivců, aby byly méně materiální, není v dokumentech zcela jasně popsán. Vědecká rada naznačuje, že pro vytvoření těchto nových hodnot budou použity „existující informační, vzdělávací a komunikační metody“. Propaganda je možná příliš silný výraz pro tento postup, jde však o zcela jasný odklon od tradičního liberálního pohledu, že vkus vzniká působením konkurenčních tlaků, se kterými se různí jednotlivci vyrovnávají různě.

Přechodné období

Pokud by se občané dali přesvědčit, aby přijali tento nový etický kodex, vedlo by to pravděpodobně k vytvoření „vhodného“ modelu rozhodování spotřebitelů. Vědecká rada rovněž předpovídá přechodné období, kdy je toto přizpůsobení pouze částečné, případně předvídá potíže s implementací takové změny. Odrázem toho jsou její návrhy na regulaci určitého rozsahu rozhodování spotřebitelů. Vědecká rada by například požadovala vládní nařízení „na snížení spotřeby automobilů“. Kdyby však neexistovala žádná reklama a preference spotřebitelů by se

patříčně změnilo, bylo by toto restriktivní opatření zbytečné. V takovém světě by spotřebitelé kupovali pouze automobily s přiměřenou spotřebou paliva a jen kdyby je skutečně potřebovali.

Obdobně předpokládá Vědecká rada nedostatek pohonných hmot a navrhuje omezit využívání benzínu. Z toho rovněž vyplývá, že se hodnoty lidí buď nezmění, nebo se nezmění dostatečně rychle.

Tím, jak se začíná projevovat nedostatek paliv a zvyšují se jejich ceny, bude ve společnosti docházet k ještě větším nerovnostem. Přídělový systém na benzín nebo zavedení dvojích cen budou pravděpodobně nezbytné k tomu, aby byla zajištěna spravedlivá redistribuce a posílena ochrana přírodních zdrojů. K tomu by měly být učiněny přípravné kroky. [Vědecká rada, 1977, str. 74]

Vědecká rada dále navrhuje motivovat spotřebitele k nákupům lepší izolace, výrobků s delší životností a ke „snížení nadměrné spotřeby“. Měly by se podpořit družstevní formy vlastnictví a užívání zdrojů, neboť „celkový počet výrobků a přebytečné kapacity mohou být sníženy, pokud majitelé domácností společně užívají různá zařízení, například travní sekačky.“ [Vědecká rada, 1977, str. 86]

Zásadní reorganizace

Přestože specifické příklady Vědecké rady mají pouze indikativní charakter a jsou součástí komplexního souboru omezení, která by existovala v ideální společnosti podle ochránců přírodních zdrojů, základní myšlenka je zcela jasná. U automobilů, travních sekaček a pravděpodobně i dalších komodit je interakce jednotlivců na trhu nedostatečná, z čehož vyplývá, že je nutné zavést přímé regulace a omezení.

Bude třeba, aby vláda, která působí současně jako spotřebitel, výrobce a tvůrce pravidel, v této nové společnosti fungovala jinak než doposud. Vědecká rada navrhuje množství změn vládní politiky, které by měly vliv na rozhodování jednotlivých spotřebitelů. Návrhy zahrnují zlepšení systémů veřejné dopravy, režimy zpoplatnění redukcující dopravní špičky a změnu sazeb energií odebíraných ze sítí tak, aby v zájmu soukromých subjektů byla vyšší energetická úspora. Podpora takových změn vládní politiky se neomezuje pouze na cíl vytvořit společnost chránící přírodní zdroje. Je však zajímavé zmínit, že ačkoliv zastánci této nové společnosti mají sklon vnímat vládní intervence jako všelék, nejsou spokojeni s výsledky již fungujících regulací.

Diagnóza problémů konzumní společnosti stanovená Vědeckou radou navrhuje omezit roli reklamy. Na reklamní průmysl pohlíží jako na motor plýtvání, jehož jediným cílem je poskytovat zavádějící informace a deformovat preference. Část zprávy Vědecké rady nazvaná „Doporučení“ navrhuje studovat reklamní odvětví s cílem najít nejlepší způsob jeho regulace:

Jaká je role reklamy na nasyceném trhu, kde celková poptávka je zdánlivě konstantní, inovace téměř zanikly a trh ovládá několik velkých firem? ... Kolik výrobků, na něž běží reklama v televizi, potřebuje reklamu? [Vědecká rada, 1977, str. 87]

Půjčujte si, nekupujte

Doporučení skupiny Gamma jsou velmi podobná doporučením Vědecké rady. Rovněž zdůrazňují význam změny individuálních hodnot. Změny v hodnotách

jsou nezbytné, pokud mají nově zaváděné instituce fungovat. Skupina Gamma například navrhuje, aby alternativní společnost byla založena na rozšířeném sdílení věcí formou půjčování na rozdíl od soukromého vlastnictví, na němž je založena konzumní společnost. Implementace takového návrhu by přinesla menší počet výrobků, které by však měly delší životnost (např. travní sekačky by v novém systému byly mnohem lépe využívány). Podle skupiny Gamma by tento způsob snížil množství přírodních zdrojů nutných k výrobě těchto výrobků.

Aby však byl tento návrh úspěšný, je nutné změnit hodnoty lidí. Za prvé, velké množství výrobků je možné si již dnes půjčit, tato možnost je však jenom zřídka využívána. Za druhé, lidé nemají žádnou motivaci udržovat půjčené věci v dobrém stavu. Z tohoto důvodu se musí změnit některé charakteristické rysy chování půjčujících si lidí, aby plány na zvýšení významu půjčoven neztroskotaly na záplavě rozbitých strojů a přístrojů:

Pokud je v tržní ekonomice založené na zisku vyroben nějaký výrobek, výrobce není na rozdíl od spotřebitele příliš zainteresován na jeho dlouhé životnosti. Proto je běžné, že se vyrábějí rychle zastarávající výrobky, které dlouho nevydrží... Výsledkem je masivní a trvalá produkce, jež musí uspokojit stále novou poptávku. Naproti tomu u půjčené věci vyžaduje pronajímatel, aby mu byla vrácena v dobrém stavu. Je-li pronajímatel zároveň výrobcem, bude i pro něj důležitá životnost. Na druhé straně spotřebitel bude přemýšlet opačně a nebude mít tendenci se o věc starat... Nepečujeme o půjčená auta... a obecně se příliš nestaráme o cizí věci, pokud nás k tomu nic nenutí. Ve společnosti založené na půjčování věcí s delší životností by se to muselo přirozeně změnit a jak výrobci, tak spotřebitelé by měli mít zájem na životnosti výrobků. [Gamma, č. 1, str. 155]

Středem pozornosti všech návrhů ochránců přírodních zdrojů jsou individuální hodnoty. Některé změny ve spotřebě je možné prosadit prostřednictvím zákonů a regulací, nicméně cílů této politiky nebude zcela jistě dosaženo, pokud přetrvávají současné „nehospodárné“ a „individualistické“ postoje. Problém vytvoření společnosti chránící přírodní zdroje „může být chápán jako problém samotné přeměny každého individuálního spotřebitele v ochránce přírodních zdrojů.“ [Gamma, č. 1, str. 155]

Hodnoty a potřeby

Publikace skupiny Gamma explicitně odhalují potenciální nebezpečí změny individuálních hodnot určitým směrem pouze v jednom bodě.

Každý sociální reformátor, který vychází z předpokladu, že neduhy společnosti jsou způsobeny nedokonalostmi v hodnotovém systému, se musí vyrovnat s vážným etickým problémem, jak silný tlak by měl vyvinout na změnu tohoto hodnotového systému. Kdy se přesvědčování stává nátlakem? [Gamma, č. 1, str. 173]

Tato otázka není tak problematická, zaměříme-li se na hodnoty a potřeby, které lze považovat za uměle vyvolané. Gamma má stejný názor jako Vědecká rada, že současné potřeby lidí nereflektují jejich skutečné potřeby, ale jsou spíše výsledkem působení médií a firemních marketingových technik. Jedna studie vytvořená pro skupinu Gamma uvádí, že marketingoví experti podporují spotřební společnost, která existuje v důsledku neschopnosti rozpoznat realitu v oblasti potřeby přírodních zdrojů.

Někteří prozíraví kritici si již dlouho uvědomují, že mnohé přírodní zdroje jsou vyčerpateľné a budou pravděpodobně vyčerpány nepříjemně brzy. Naproti tomu marketingoví teoretici i praktici si tuto možnost uvědomili teprve nedávno. [Gamma, č. 3, studie č. 7, str. 1–2]

Skupina Gamma volá po významném omezení marketingu spotřebního zboží a po větší vládní podpoře svého pohledu, který nazývá „sociálním marketingem“.

Širší využívání marketingových konceptů ... vede celkem logicky k aplikaci těchto dovedností na problém podpory zájmů společnosti ... (a) využití marketingu k usnadnění společenské změny. [Gamma, č. 3, studie č. 7, str. 65]

Zkrátka naše společnost plýtvá přírodními zdroji kvůli našemu nesprávnému hodnotovému systému. Jedinec s hodnotovým systémem, jež vyznávají ochránci přírodních zdrojů, by nečinil rozhodnutí, která by vedla k plýtvání. Řešení problému plýtvání přímo souvisí se zvýšením moci vlády, jež by zavedla omezení reklamy, která vytváří špatné hodnoty, a podpořila reklamu zahledňující hodnoty ochránců přírodních zdrojů. Na plýtvání, které by i po takovém zásahu přetrvávalo, by bylo třeba uvalit daně, zákazy a další regulaci.

Ekonomie a individuální volba

Suverenita spotřebitelů je v jejich dobrovolné možnosti výběru různých produktů od vzájemně si konkurujících výrobců, kteří o těchto produktech poskytují dostatek informací. Takto je definován vztah mezi skutečnou skladbou výstupu ekonomiky a preferencemi spotřebitelů. Předpokládáme, že výrobní rozhodnutí firem jsou určována potřebami a preferencemi spotřebitelů. Je-li suverenita spotřebitelů hlavní hybnou silou trhů, základní impuls pro výrobní rozhodování pochází spíše od spotřebitelů než od výrobců. Aktivní působení firem v tomto procesu se soustřeďuje (pomocí průzkumů a marketingových testů) na zjišťování preferencí spotřebitelů a informování o stávajících výrobcích. Tento koncept hraje důležitou roli v často zmiňované preferenci tržní alokace zdrojů před direktivní vládní alokací.

Suverenitu spotřebitelů budeme dále diskutovat v kontextu ekonomy obecně používaného modelu rozhodování domácností. V tomto modelu domácnost řeší problém alokace svého příjmu mezi různé komodity. Předpokladem je, že jednotlivci jsou schopni činit racionální rozhodnutí podle svých preferencí tak, aby maximalizovali své uspokojení při dané úrovni příjmu. Předpoklad je jednoduchý; při jakékoli výši příjmu jednotlivci usilují o to, aby tento příjem využili ze svého pohledu co nejlépe. Výsledkem toho je výroba takové kombinace komodit, která v důsledku suverenity spotřebitelů primárně odráží preference spotřebitelů limitované jejich příjmem a výrobními náklady zboží, které si chtějí koupit.

Suverenita spotřebitelů

Z tohoto důvodu ekonomové obecně hodnotí výkonnost ekonomického systému podle toho, do jaké míry je schopen uspokojit spotřebitele. Tento způsob se používá již od dob Adama Smitha, tj. od roku 1776. Smithova kritika společenských

systémů navržených k dosažení jiných (merkantilistických) cílů se podobá naší kritice mnohých návrhů Vědecké rady na podporu domácího technologického rozvoje.

Spotřeba je jediným cílem a smyslem veškeré výroby a k zájmu výrobců by se mělo přihlížet pouze do té míry, která je nezbytná pro zohlednění zájmů spotřebitelů...

V merkantilistickém systému se však zájem spotřebitelů téměř neustále obětuje zájmům výrobců. V tomto systému se jako konečný cíl a předmět veškerého průmyslu a obchodu jeví výroba a nikoli spotřeba. [Adam Smith, str. 625]

Problémy, které musí vyřešit každý ekonomický systém, se dají rozdělit do několika skupin: Co, jak a pro koho, tj. co se má vyrábět, jakým způsobem a komu bude konečný produkt distribuován.

Co se bude vyrábět je určováno peněžními hlasy spotřebitelů ... ne jednou za 2 až 4 roky ve volbách, ale každý den jejich rozhodnutím koupit tuto věc a ne tamtu ...

Všimněte si, že hlasy spotřebitelů přímo neurčují, jaké zboží se má vyrábět. Poptávka se musí sejít s nabídkou zboží, tedy výrobní náklady a rozhodování strany nabídky společně se spotřebitelskou poptávkou pomáhá určovat, co se bude vyrábět. [Samuelson, str. 44]

Toto učebnicové vysvětlení reprezentuje názor ekonomů na skladbu výstupu. Spotřebitelé obecně určují, co se má vyrábět tím, že nakupují od firem, jejichž výrobky nejlépe vyhovují jejich přáním a potřebám. Suverenita spotřebitelů je však omezena tím, že firmy nebudou vyrábět za ceny, které nepokryjí náklady jejich produkce. Složení výstupu tak v sobě odráží interakci preferencí jednotlivců a výrobních nákladů. Za předpokladu existence suverenity spotřebitelů je kritika struktury výroby zároveň i kritikou přání a preferencí spotřebitelů. Literatura zastánců společnosti chránící přírodní zdroje překypuje kritikou „okázalé spotřeby“, „prodeje pouze nepatrně se lišících konkurenčních výrobků“ a „rychle technicky i morálně zastarávajících komodit“. Označovat zboží a služby, které si jiní lidé přejí spotřebovat, za „okázalou“ nebo „zbytečnou“ spotřebu znamená zpochybňovat hodnoty, jimž tito lidé dávají přednost.

Suverenita výrobců

Podle Vědecké rady a skupiny Gamma je náš ekonomický systém charakterizován spíše suverenitou výrobců než spotřebitelů. John Kenneth Galbraight označuje tento proces, ve kterém sama výroba slouží k vytváření umělých přání, jako efekt závislosti (*dependence effect*).

Čím je společnost bohatší, tím více jsou jednotlivá přání lidí vytvářena procesem, který je uspokojuje. To může fungovat pasivně. Zvýšení spotřeby, vyvážené zvýšením výroby, působí jako pobídka k tvorbě nových přání. Případně mohou výrobci sami aktivně vytvářet přání a potřeby prostřednictvím reklamy a propagace. V takovém případě se přání stávají závislá na výrobě. Technicky řečeno, nelze dále předpokládat, že blahobyt se zvyšuje spolu se vzrůstající úrovní celkové výroby. Blahobyt může být stejný. Vyšší úroveň výroby vyvíjí větší tlak na tvorbu přání, která s sebou nezbytně přinášejí touhu po vyšší úrovni uspokojování těchto přání. Považujeme proto za důležité ukázat, že přání jsou závislá na procesu, kterým jsou uspokojována. Tento proces nazýváme efektem závislosti. [Galbraight, 1958, str. 128–129]

Galbraightovo dílo představuje významné zpochybnění konceptu suverenity spotřebitelů. To podporuje výroky ochránců přírodních zdrojů, jejichž kritika trhu je založena na tvrzení, že ničíme cenné (v řadě případů neobnovitelné) zdroje kvůli výrobě velkého množství nepotřebných věcí. Řešením je přijetí nových individuálních preferencí a životního stylu, ve kterém by lidé odmítali hory spotřebního zboží. Akceptovat takový požadavek je samozřejmě mnohem jednodušší, pokud lze v první řadě argumentovat tím, že současné spotřební návyky jsou vychýleny směrem k vyráběnému zboží, které je podle ochránců přírodních zdrojů špatné, jako např. velké automobily nebo restaurace rychlého občerstvení. Galbraightova úvaha tento argument podporuje a lze ji použít k ospravedlnění různých forem vládního nátlaku (zákazy, regulace), neboť v Galbraightově světě je rozhodování jednotlivců založeno spíše na zmanipulovaných než přirozených potřebách a preferencích.

Společnost hojnosti

Argumenty proti konzumní společnosti, jak je uvádí Galbraight a další, mají v sobě určité přirozené kouzlo. Naše dnešní společnost je zcela očividně bohatá. Podle historických měřítek dokonce i lidé s relativně nízkými příjmy spotřebovávají velké množství materiálních statků. Rovněž je zřejmé, že všichni nakupujeme velké množství materiálních statků (a služeb), jež nejsou nezbytné, a všude kolem nás jsou další lidé, kteří jsou ještě rozmařilejší než my. Není však tak jednoduché logicky přejít od pozorování hojnosti k závěru, že volíme nevhodnou kombinaci výstupů (tj. příliš mnoho barevných televizorů a příliš málo procházek v přírodě).

Jádro uvedeného argumentu spočívá v tom, že nejsou-li přání přirozená, nejsou důležitá a nedůležitá poptávce by se nemělo umožnit spotřebovávat přírodní zdroje, které by podle ochránců zdrojů mohly být hodnotně použity někde jinde. To je ze strany ochránců přírodních zdrojů zřejmá kritika vkusu jiných lidí. Ochránci přírodních zdrojů považují za dostatečné zdůvodnění svého postoje fakt, že přírodní zdroje nejsou používány k uspokojování přirozených potřeb, ale uměle vytvořených přání. Zpráva skupiny Gamma jde ještě dále. Tvrdí se v ní, že jednotliví spotřebitelé jsou natolik zmateni, že nevědí, že jejich potřeba je nesprávná nejen pro společnost, ale i pro ně samotné. Neuvědomují si, že snaha o uspokojení takových potřeb, jako je např. vodní lyžování, jim brání v uspokojení vyšších psychologických potřeb, jako je např. mít čas sám na sebe.

Klíčový je zde rozdíl mezi základními potřebami a uměle vyvolanými přáními. Tvrzení, že současná volba lidí se musí změnit, a když to nepůjde dobrovolně, tak prostřednictvím vládních zásahů, se tedy týká pouze oblastí uměle vyvolaných přání.

Uměle vyvolané neznamená nedůležité

Slabým článkem v argumentaci zpochybňující suverenitu spotřebitele je tvrzení, že pokud nejsou potřeby přirozené, jsou bezvýznamné.¹ O tom, že většina potřeb není přirozených – tj. že nejsou nezbytné k prostému přežití –, je obtížné

¹ Tato část čerpá z velké části z díla Hayeka (1961).

seriózně diskutovat. V bohaté společnosti jsou samozřejmě základní biologické potřeby uspokojovány pouze zlomkem výroby.

Podle odhadu by měly dospělému Kanadovi stačit k přežití potraviny za méně než 400 dolarů ročně. Taková strava by byla poněkud fádni, ale obsahovala by všechny pro organismus nezbytné živiny. Skládala by se z obilí, cukru, mléka, suchých bílých fazolí, nějakého konzervovaného ovoce a zeleniny a jedné vitamínové tablety denně. Neexistuje žádná biologická „potřeba“ či nutnost k tomu cokoliv přidávat. Jsou proto preference těch, kteří se rozhodnou jíst větší porce nebo jiné potraviny (např. kousek slaniny, cibuli a rajčatový sendvič) neoprávněné, protože nejsou založeny na biologické potřebě? Jakákoli rozumná interpretace stanoviska, že spotřebitelé určují skladbu výroby, musí brát v úvahu, že prakticky všechny naše návyky jsou společensky ovlivněny. Tyto návyky mohou vést spotřebitele k tomu, že budou kupovat výrobky, které jsou pro někoho jiného esteticky nepřijatelné. Je však obtížné si představit, že je možné udržet svobodnou společnost, kdybychom netolerovali individuální preference a nějak je omezovali.

Všechny ekonomicky relevantní potřeby jsou osvojené a ... všechny lepší návyky musí být získány vzděláním nebo praxí. [H. G. Johnson, 1964, str. 241]

Argumenty ochránců přírodních zdrojů se hroutí, když si uvědomíme, že testování přirozenosti potřeb je nesmysl. Biologicky potřebujeme jen velmi málo z toho, co skutečně spotřebováváme. Tvrzení, že lidé nepotřebují určité věci, vede k chybnému závěru, že by je tedy neměli chtít.

Reklama

Přestože jsou ochránci přírodních zdrojů ochotni připustit legitimitu některých osvojených, ne pouze přirozených potřeb, zůstávají neoblomní v tom, že přání spojená s reklamou jsou vyvolaná uměle. V konečném důsledku tedy prosazují zákaz nebo zdanění reklamy. Tvrdí, že naše společnost je příliš materialistická, a protože reklama propaguje zboží materiálního charakteru, je škodlivá. Opačný názor však praví, že

naše společnost je materialistická... Lidé mají zájem o materiální statky; reklama pouze reaguje na tuto skutečnost. [H. G. Johnson, 1964, str. 281]

Kritika ochránců přírodních zdrojů zaměřená na reklamu je velmi chabě podložená zejména proto, že vychází z Galbraightova přístupu k reklamě. Tento přístup, přestože má své zastánce, nelze považovat za dostatečně vědecky průkazný.

Jedním z hlavních témat v díle *The Affluent Society* je značná moc, kterou Galbraight přikládá reklamě: Takto vyvolané potřeby nejsou přirozené nebo vrozené, ale uměle vytvořené ziskuchtivými výrobci, kteří se snaží přizpůsobit přání veřejnosti tak, aby to vyhovovalo jejich vlastním zájmům. To odstartovalo expanzi ekonomických analýz reklamy, které měly tendenci prokázat, že: 1. Velká část reklamy je spíše informativní než nátlakové povahy. 2. I v případě nátlakové reklamy podniky napřed zjistily, co veřejnost požaduje, pak to vyrobily a daly o tom veřejnosti vědět, přičemž se nesnažily tyto touhy ovlivnit. Mnohem důležitější je však podle Galbraighta skutečnost, že reklama je hojně využívána nejen soukromými podniky, ale i vládou a úřady, a že tato reklama má minimálně stejný vliv jako reklama soukromého sektoru. [Friedman, 1977, str. 14–15]

Svoboda volby

Názor ochránců přírodních zdrojů na reklamu je nepřesvědčivý v podmínkách tržní ekonomiky, kde vedle sebe existují propagované i nepropagované výrobky. Dokud mají spotřebitelé možnost svobodně si vybrat výrobek, na který není reklama, a dokud mohou firmy, které nepoužívají reklamu, volně vstupovat na trh, je problematické přijmout stanovisko, že reklama by měla být omezena. Ani Galbraight, ani jeho stoupenci dosud neprokázali svá tvrzení o škodlivém vlivu reklamy. Důkazy shromážděné ekonomy jsou spíše opačné – podle nich převažuje informační funkce reklamy nad touhou ovládnout spotřebitele.

Přestože většina reklam zcela nepochybně poskytuje užitečné informace, souhlasíme s tím, že existuje také celá škála marketingových praktik, jejichž cílem není pouze spotřebitele informovat. Ve své kritice reklamy a dalších marketingových praktik však ochránci přírodních zdrojů zcela ignorují užitečné funkce, jaké např. reklama i obaly zcela jistě mají.

Je balení výrobků zbytečný luxus? Balení usnadňuje manipulaci se zbožím, ochranu před krádeží a kontrolu stavu zásob, čímž významně šetří zdroje. Balení dává kupujícímu jistotu, že výrobek nebyl používán nebo vyměněn. A je to právě obal, jenž pomáhá identifikovat výrobce, zjistit složení a další vlastnosti výrobku. Není pochyb o tom, že důvěra spotřebitelů v obaly se zvyšuje. Hlavní příčinou je poptávka po vyšších zdravotních standardech a, což je ještě důležitější, celková změna nákupních zvyklostí. Lidé nakupují širokou škálu zboží v různých zeměpisných oblastech. Už se nemohou jako dříve spoléhat na idealizovaný osobní vztah se svým místním obchodníkem, chtějí-li se ujistit o kvalitě. Vzrůstající důvěra v bezpečný obal a značku výrobku je odrazem snahy přizpůsobit se světu, ve kterém se lidé stěhují z místa na místo a činí komplexní rozhodnutí.

Nepřímé informace

Je reklama nadbytečná? Nepochybně se může najít reklama, která neposkytuje žádnou informaci. Je asi zbytečné poskytovat jakékoli informace u produktů, jejichž vlastnosti si můžeme ověřit pouze tak, že je vyzkoušíme. Je však zbytečné takové výrobky propagovat? Spíše nikoliv. Reklama poskytuje nepřímou informaci o kvalitě výrobku. Výrobce pravděpodobně neobětuje peníze na přesvědčování lidí, aby vyzkoušeli jeho výrobek, o kterém předem ví, že neuspokojí jejich potřeby a že si jej už víckrát nekoupí.

Žádný ekonom nemůže tvrdit, že marketingové výdaje jsou jednoznačně dobré nebo špatné. Kritici by si měli uvědomit, že se jedná o reakci na poptávku v nedokonalém světě omezených informací. Nástroje marketingu zde plní společenskou funkci. Nic nenasvědčuje, že by jejich funkci mohla efektivněji plnit nějaká jiná instituce.

Změny v hodnotách

Pro ochránce přírodních zdrojů by pro vytvoření lepší společnosti bylo dostačující, kdyby většina lidí přijala jejich hodnoty. Protože v takový zázrak Vědecká rada nevěří, navrhla řadu daní a jiných regulačních nástrojů, které mají usměrnit naše dnešní preference a touhy.

Současná společnost ochráncům přírodních zdrojů nevyhovuje, neboť většina lidí sdílí hodnoty odlišné od jejich. V produkci nabízené na trhu se odráží mnoho různých individuálních hodnot a tužeb, přičemž hodnoty prosazované ochránci přírodních zdrojů nejsou v tomto velkém souboru patrné. Výsledkem je, že ochránci přírodních zdrojů volají po změně ekonomického uspořádání založeného na fungování trhů. Hlavním záporům trhu je skutečnost, že dává příliš velký prostor k uplatnění spotřebitelské suverenity. Obecně vzato by návrhy ochránců přírodních zdrojů buď eliminovaly, anebo alespoň významně omezily takové svobodné rozhodování na trhu, které je v rozporu s principy společnosti usilující o ochranu přírodních zdrojů.

Návrhy těchto lidí nejsou ekonomicky opodstatněné (i když by si to nejspíš přáli), ale tím víc jsou politicky poplatné. Naše zásadní námitka proti celému scénáři ochránců přírodních zdrojů proto zní, že je založen výhradně na hodnotových soudech. Co je však ještě důležitější, je založen na vyzdvihování takových individuálních hodnot, které většina občanů nesdílí. Ochránci přírodních zdrojů mají jako jednotlivci samozřejmě právo přesvědčovat ostatní, aby přijali jejich hodnoty za své. Nemají však právo použít vládních mocenských opatření v podobě daní a jiné regulace, aby násilím vnutily své hodnoty ostatním. Dále je diskutabilní, zda by tito lidé měli mít právo využívat veřejných finančních prostředků k tomu, aby propagovali svou kampaň.

Vnucení preferencí

V tržní ekonomice hrají klíčovou roli touhy a přání jednotlivců. Cenou za svobodu rozhodování na trhu je, že ne všichni členové společnosti budou schvalovat jednání ostatních. Ochránci přírodních zdrojů dávají přednost volvům před cadilaky, obchodům se zdravou výživou před rychlým občerstvením a výletům do přírody před cestou do Las Vegas. Stejně preference však mohou sdílet i autoři této studie. Rozhodně však odmítáme vytvořit z našich preferencí normu pro zbytek společnosti. Ochránci přírodních zdrojů by nicméně klidně nahradili preference jednotlivců preferencemi kolektivními, které odpovídají jejich vlastním hodnotám. Je samozřejmě legitimní volat po změně hodnot. Ve svobodné společnosti však není legitimní pokoušet se násilím vnutit druhým lidem jakékoliv hodnoty. Problém je ještě mnohem závažnější, pochází-li tlak na arbitrární změnu hodnot od agentury podporované vládou.

Volba mezi alternativním užitím zdrojů

Rozhodování spotřebitelů určuje, jakým způsobem budou různé zdroje využity. Pokud jsou vzácné, mají tyto zdroje konkurenční využití a jednotlivci nebo skupiny lidí, kteří si určitého zdroje cení méně než ostatní, za něj také budou nabízet méně. Předností tržní ekonomiky je, že ti, kdo si cení určitého zdroje nejvíce, se formou peněžních hlasů přihlásí o slovo a získají určité právo používat tento zdroj. Základním problémem každého ekonomického systému je vzácnost. Použití zdroje v určité oblasti znemožňuje jeho konkurenční užití. Někteří lidé jsou vyloučeni z používání určitého zboží jednoduše proto, že jiní jsou ochotni za něj zaplatit více. Ochránci přírodních zdrojů diskutují o tom, jak by měly být zdroje využívány, přičemž zásadně nesouhlasí s dnešním systémem, kdy vyhrává ten, kdo nabídne nejvyšší cenu.

Představme si konflikt mezi využitím určitého pozemku k těžbě dřeva a k rekreaci. Je třeba si uvědomit, že nejde o konkurenci mezi rekreanty a „zájmy těžby dřeva“, ale o konkurenci mezi rekreanty a lidmi, kteří používají výrobky ze dřeva. Které z těchto konkurenčních užití by mělo zvítězit? V konkrétní době to, které více maximalizuje užitek spotřebitelů. Abychom mohli rozhodnout, musíme spočítat hodnotu, kterou rekreanti přisuzují „službám“ tohoto pozemku, a hodnotu, kterou mu přisuzují spotřebitelé výrobků ze dřeva. Těmito hodnotami je celková cena, kterou je každá skupina ochotna zaplatit za užívání pozemku ke svému účelům. Pokud budou rekreanti ochotni zaplatit více než dřevorubci, měli bychom tento pozemek chránit a zabránit těžbě, i když se jedná o ziskovou aktivitu, při které je zaměstnáno mnoho dělníků. Pokud však dřevorubci, kteří jednají v zájmu spotřebitelů dřevěných výrobků, jsou ochotni zaplatit více, pak by měl být pozemek použit k těžbě. Kritika, s níž vystupují ti, kteří byli přeplaceni, obsahuje v zásadě stejné argumenty jako používají ochránci přírodních zdrojů. Oběma skupinám se výsledek působení trhu nezamlouvá.

Nejen peníze

Ochránci přírodních zdrojů vznášejí závažné námitky proti způsobu, jak trh určuje, který uživatel má mít přednost. První námitkou je, že společenské rozhodování, zejména takové, které se dotýká přírodních neobnovitelných zdrojů, by nemělo být uskutečňováno jen na základě peněžních nabídek. V popsaném případě však trh pouze využil peníze jako zprostředkovatele preferencí různých zájemců o daný zdroj. Dokud cena placená uživateli bude zahrnovat všechny odvozené užítky, včetně estetických a dalších přínosů, je tržní výsledek tím nejlepším řešením.

Druhá námitka se týká způsobu stanovení hodnoty alternativního užití pozemku, než jaké prosazují ochránci přírodních zdrojů. Tato hodnota je odvozena od ochoty uživatele platit a nikoliv pouze od deklarované hodnoty. Ochránci přírodních zdrojů hodnotí konzervaci tohoto pozemku velmi vysoko v porovnání s dalším užitím k těžbě dřeva či rekreaci. To může být způsobeno tím, že zastánci těchto myšlenek pocházejí většinou z nejvyšších příjmových vrstev, takže již vlastní velké množství materiálních statků. Podle jejich názoru používají ostatní lidé dřevo například na stavbu domů, které jsou „příliš velké“, nebo ještě hůře na stavbu rekreačních lodí či jiných zbytných statků.

De gustibus non est disputandum

Ochránci přírodních zdrojů kritizují rozhodnutí o využití pozemku k těžbě dřeva a tvrdí, že výsledek by byl jiný, kdyby uživatelé dřeva byli dostatečně vnímaví k zachování environmentálních statků a více si jich cenili. Jejich nenávisť vůči výsledkům trhu a jejich touha regulovat tržní procesy pramení ze skutečnosti, že tržní ekonomika často alokuje zdroje těm, kteří za ně nabídnou nejvyšší cenu. A právě tito lidé mají podle ochránců „ekologicky nesprávné“ preference. Regulace dnešního systému by se pokusila změnit výsledek tržních procesů tak, aby produkoval výstupy jako v případě, že by všichni lidé sdíleli hodnoty a preference ochránců přírodních zdrojů. Náš opačný postoj a uvedení příklad, který hovoří pro zachování tržních mechanismů, je založen na

opačné myšlenke: Tržní ekonomika zabraňuje jakékoli skupině, aby násilím vnucovala své hodnoty druhým.

Politická ekonomie společnosti usilující o ochranu přírodních zdrojů

Charakteristickým rysem postoje ochránců přírodních zdrojů je snaha omezit svobodné rozhodování lidí, kteří nesdílejí jejich hodnoty. Takový zásah však významně přesahuje rámec pouhého přesvědčování. Jedná se o propagaci použití vládní moci k tomu, aby bylo dosaženo kýžené změny. V této části se budeme zabývat konečnými důsledky návrhu ochránců přírodních zdrojů nahradit tržní procesy a výstupy vládní kontrolou.

Tržní hospodářství je jednou z možných forem organizace společnosti, která zohledňuje problém vzácnosti.² Další možností je příkazový systém, ve kterém jsou vzácné zdroje alokovány mezi konkurenční uživatele na základě vládních rozhodnutí. Vzácnost nevyhnutelně vede ke konkurenční poptávce po zdrojích. Každá forma organizace společnosti musí nabízet mechanismus, pomocí něhož se bude rozhodovat o alokaci zdrojů mezi navzájem si konkurujícími cíli. Vítěz tohoto konkurenčního klání může být stanoven různými způsoby, přičemž zvolená rozhodovací metoda má důležité společenské implikace.

Hlavní výhodou trhu jakožto alokačního mechanismu je, že poskytuje nepolitické řešení konfliktu vyvolaného vzácností zdrojů. Lidé mají přístup ke vzácným zdrojům na základě dobrovolné směny, přičemž každá taková směna je řešením něčeho, co by se jinak stalo politickým problémem.

Jedná se o řešení pomocí transformace konfliktu z politického problému na ekonomickou transakci. Ekonomická transakce je vyřešený politický problém. [Lerner, 1972, str. 259]

To neznamená, že bychom měli za každou cenu bránit tomu, aby se problémy staly politickými záležitostmi. Existují problémy a otázky související zejména s výrobou kolektivně spotřebovávaného zboží a kontrolou externích efektů, u kterých je politické rozhodování nezbytné. Existuje mnoho oblastí, v nichž je účast vlády důležitá, proto nemá smysl vládu přetěžovat rozhodováním o problémech, které dokáže dobře vyřešit trh. V rámci námitek proti dílům ochránců přírodních zdrojů se proto upozorňuje na skutečnost, že se zaměřují na řadu problémů, které již byly vyřešeny trhem, a svými návrhy zákazů, omezení a jiných vládních zásahů se snaží vrátit tyto problémy do politické roviny.

Plánované zastarávání

Podívejme se nyní na přístup ochránců přírodních zdrojů k životnosti výrobků. Tvrdí, že trh nás neustále zásobuje výrobky s kratší životností, než bychom si ve skutečnosti přáli. Vědecká rada uvádí, že bychom měli „vyrábět výrobky s delší

² Vědecká rada zaměřuje rozdíl mezi vzácností a nedostatkem. Všechny zdroje, které nejsou volně dostupné, jsou vzácné. Čím vzácnější je zdroj z pohledu poptávajících, tím vyšší je jeho cena. Dražokamy nebo jedinečná umělecká díla jsou extrémně vzácná, přesto u nich nepozorujeme nedostatek, neboť jejich vysoká cena omezuje poptávku tak, aby se vyrovnala nabídce. Nedostatek se naopak může objevovat u statků s relativně nízkou hodnotou (např. litr benzínu), pokud cena není schopna vyrovnat poptávku s nabídkou.

životností“ a prosazuje zavedení „norem životnosti a efektivnosti“ [Conserver Society, str. 79]. Skupina Gamma tvrdí, že ve výrobním procesu založeném na zisku nemá výrobce příliš velký zájem „na životnosti výrobku, který je určen k prodeji, zatímco spotřebitel na tom zájem má“ [Conserver Society, str. 80].

Podle našeho názoru je trvanlivost pouze další vlastností zboží a firmy, které budou vyrábět zboží s charakteristikami, jež požadují spotřebitelé, budou prosperovat relativně lépe než firmy, které takové zboží nevyrábějí. Tvrzení skupiny Gamma, že výrobci nemají žádný zájem na životnosti svých výrobků, je zavádějící. Pokud konkrétní firma není schopna vytlačit z trhu výrobce konkurenčních výrobků (s delší životností), musí ve svém vlastním zájmu spotřebitelům také nabídnout takové zboží i s dalšími požadovanými vlastnostmi.

Je pravda, že v současnosti má mnoho výrobků kratší životnost, než umožňují dostupné technologie. To však není důvod k požadavku, aby všechny výrobky vydržely déle. Řada výrobků je technicky neefektivní, ale je zároveň ekonomicky efektivní. Delší životnost něco stojí. Je pravděpodobné, že by bylo možné vyrobit automobily s životností kolem 30 let – řekněme za 100 000 dolarů. Společnost Rolls Royce ráda uvádí, že prakticky všechny automobily, které kdy vyrobila, jsou stále použitelné. Výroba těchto automobilů je velmi nákladná a také k jejich údržbě jsou zapotřebí značné zdroje. Nikoho nepřekvapí, že se většina spotřebitelů raději rozhodne zaplatit méně a koupí si auto s kratší životností. Preference normy technické efektivnosti by pomohla např. minimalizovat množství oceli použité k výrobě jednoho automobilu – v takovém autě konstruovaném na 30 let provozu mohou spotřebitelé ujet tolik mil jako v šesti autech s plánovanou pětiletou životností. Úspory ve spotřebě oceli by však byly více než vykompenzovány hodnotou dodatečných zdrojů spotřebovaných k zajištění delší životnosti a údržby vozu.

Trh je nedokonalý

Připouštíme, že za určitých okolností nemusí být životnost výrobků taková, jakou by kupující požadovali. Důvodem je to, že dobu životnosti je obtížné ověřit před koupí. V dokonalém světě by kupující neměli důvod pochybovat o informacích poskytovaných prodejci. Ti, kdo volají po zásazích vlády ve prospěch životnosti výrobků, však zaměňují technickou a ekonomickou efektivnost. Nejsou s to pochopit, že konkurence na trhu významně limituje možnosti firem vyrábět výrobky s kratší trvanlivostí, než požadují jejich zákazníci. Ochránci přírodních zdrojů si rovněž neuvědomují, že s dosažením určité „chtěné“ životnosti prodáváných výrobků je nutné se vyrovnávat jak v tržní, tak netržní ekonomice.

Návrhy ochránců přírodních zdrojů na regulaci životnosti a dalších charakteristik zboží jsou založeny částečně na nepochopení tržní alokace zdrojů a částečně na jejich touze nahradit preference spotřebitelů vlastním názorem. Tyto návrhy obecně požadují zvýšení podílu netržního rozhodování (např. větší vliv vlády) a snížení rozsahu působnosti trhu.

Soutěž o vzácné zdroje by takovou změnou nevymizela. Změnil by se pouze způsob soutěžení. Místo působení tržních sil by existovalo politické rozhodování. Jednotliví uživatelé těchto zdrojů by byli nuceni vynakládat energii na ovlivnění politických procesů, aby potřebné zdroje získali. Soutěžení o vzácné zdroje

by se tak přesunulo z neosobního prostředí trhu do někdy až příliš personálně propojené politické arény. Hlavní nevýhoda takové změny v mechanismu alokace zdrojů je v tom, že zpolitizování alokačního rozhodování by umocnilo společenské rozdíly. Společnost uspořádaná podle ochránců přírodních zdrojů by byla vysoce zpolitizovanou společností. Otázkou je, zda opravdu chceme pověřit vládu, aby rozhodovala o výrobě televizorů, mikrovlnných trub, hamburgerů a všech dalších výrobků, ke kterým mají ochránci přírodních zdrojů výhrady.

Kdo se stará o budoucnost?

Druhým významným tématem, jímž se ochránci přírodních zdrojů zabývají ve svých spisech, je domněnka, že naše společnost se stará příliš mnoho o současnost a velmi málo o budoucnost. Vědecká rada prohlašuje, že:

Časový horizont jednotlivců, podniků a vlády je příliš krátký... Plánování má velmi často krátkodobý charakter nebo je zaměřeno na řešení včerejších problémů. [Vědecká rada, 1977, str. 24]

Jako protilek navrhuje Vědecká rada vytvořit „společnost usilující o ochranu přírodních zdrojů, která bude zdroje konzervovat, aby si udržela do budoucna otevřenou cestu pro všechny možné scénáře vývoje, což je lepší než setrvat ve společnosti, která bude v budoucnosti hnána jednou krizí za druhou k zoufalým řešením, jejichž nepříjemné důsledky potvrzují celá desetiletí“ [Vědecká rada, 1977, str. 25]. Obavy o náš odkaz budoucím generacím nejsou nové. Vědecká rada pouze navázala na tradici, se kterou přišel počátkem 19. století ve svých dílech Parson Thomas Malthus, zcela paradoxně ekonom, nikoli ekolog.

Vzácnost není pro ekonomy nic nového. Ve skutečnosti je ekonomie definována jako věda o tom, jak člověk využívá vzácné zdroje k naplňování různých konkurenčních cílů. Ekonomové navíc nepokládají za vzácný pouze jeden nebo několik málo zdrojů. Vzácnost existuje vždy, když množství nějakého zdroje nepostačuje k uspokojení všech jeho možných použití. Výsledkem je, že seznam vzácných zdrojů používaný ekonomy je velmi dlouhý a vedle neobnovitelných zdrojů jsou do něj zařazeny i obnovitelné a lidské zdroje.

Jedna dimenze

Pohled ekonomů na vzácnost ostře kontrastuje s přístupem, který zastávají stoupenci společnosti usilující o ochranu přírodních zdrojů. Jsme přesvědčeni, že tito vědci zohledňují pouze jeden rozměr vzácnosti. Soustřeďují se na zmenšování zásob neobnovitelných přírodních zdrojů a na to, jaké důsledky to bude mít v budoucnosti. Nejvíce se pochopení celkového pojetí vzácnosti Vědecká rada přibližuje, když říká, že „myslet pouze v termínech energetické efektivity je příliš zjednodušující“ [Conserver Society, str. 50]. Že je však toto pochopení limitováno, je patrné z pokračování citátu: „Mnohem spíše bychom se však měli starat o efektivnost použití každého omezeného zdroje – a takových zdrojů může být mnoho.“ [Conserver Society, str. 50] Hlavním nedostatkem omezeného pojetí vzácnosti je přílišné zdůrazňování nezbytnosti určitých zdrojů k uspokojování potřeb společnosti. Tak je částečně nebo

úplně opomíjena role substitutů v průmyslové výrobě, které umožňují omezit spotřebu nedostatkových zdrojů.

Substituty

O možnostech substituce se můžeme hodně dozvědět z historie. Jeden z nejdramatičtějších příkladů přinesla německá mobilizace během druhé světové války. Předpokládalo se, že Achillovou patou německé ekonomiky bude nedostatek kovů. Jednalo se zejména o měď, u níž domácí zdroje pokrývaly méně než 10 % výroby. Dále to byla ocel, u níž se předpokládalo, že závislost na dovážených železných slitinách musí zcela určitě vést k nedostatku. Technická substituce sehrála významnou roli v překonání těchto očekávaných problémů.

Začátkem roku 1942 železniční lokomotivy obsahovaly průměrně 2,3 tuny mědi, do poloviny roku 1943 byl tento obsah snížen na 237 kg, neboli na jednu desetinu původního obsahu. Na samém začátku války vyžadovala výroba jedné ponorky 56 tun mědi, později byla tato potřeba snížena na 26 tun. Při výrobě železničních vagónů byla téměř vyloučena slitinová ocel a železné chladiče byly ve všech motorových vozidlech nahrazeny měděnými. V případě železných slitin byly namísto molybdenu při výrobě hlavní do 21 cm délky použity relativně hojně se vyskytující vanad a křemík. Nikl byl při výrobě hlavní do 10,5 cm nahrazen vanadem. Dále byly vyvinuty nové postupy zpracování rudy s nízkým obsahem kovů, jako například v případě zpracování chrómu na Balkáně. [Mason, 1977, str. 2]

Využití substitutů bylo tak účinné a překvapivé, že se spojenecká výzvědná služba dopustila významné početní chyby při odhadu německých zásob strategických materiálů. Britské ministerstvo válečného hospodářství (*Ministry of Economic Warfare*) například odhadovalo, že německé zásoby mědi se od roku 1940 do roku 1942 snížily z 200 000 tun na 75 000 tun. Ve skutečnosti se za stejné období zvýšily ze 183 000 na 265 000 tun, přičemž zároveň pokrývaly potřeby expandující války [Klein, 1959, str. 114]. Podobně tomu bylo i se slitinami železa. Slabým místem při výrobě oceli nebyl nakonec nedostatek železných slitin, ale koksu. Nedostatek koksu pro změnu nevyplýval z nedostatku surovin, ale spíše z nedostatku kvalifikované pracovní síly.

Plýtvání

V okamžiku, kdy se objeví možnosti substituce, utrpí jednostranné pojetí vzácnosti povážlivou trhlinu. Měl by se okruh sledovaných vzácných surovin pro účely potenciální regulace rozšířit, aby zahrnoval i blízké substituty dané suroviny? Pokud ano, kde se má tento proces zastavit? Jak ukazuje příklad z Německa, ale i řada dalších, člověk je geniální tvor, velmi vynalézavý při nacházení stále nových alternativ. Některé způsoby výroby vyžadují obnovitelné zdroje, ale jiné, například sběr starých kovů, je náročné na lidskou práci.

Větší nebezpečí než fixace na jeden nebo v lepším případě na několik vzácných zdrojů představuje rostoucí množství odpadů. Představme si dva farmáře, Nováka a Šedivého, kteří oba hospodaří ve stejných podmínkách. Mají stejné klimatické podmínky, pozemky, stroje a technologii. Jediný rozdíl je v tom, že Šedivý si na provoz své farmy najímá víc pracovníků. Na základě toho předpokládáme, že tito dva farmáři nepoužívají stejné způsoby obdělávání půdy. Šedivý,

protože má víc pracovních sil, bude pěstovat plodiny i na těch částech svých pozemků, které jsou hůře dostupné. Jeho pole budou častěji a důkladněji zbavována plevely. Šedivý pak bude mít zcela logicky vyšší hektarové výnosy.

Z jednostranného pohledu a při zohlednění skutečnosti, že půda je vzácný statek, Novák plýtvá zřejmě více než Šedivý. Všimněme si však, jak je jednostranné pojetí vzácnosti zavádějící. Pokud bychom považovali za vzácný zdroj práci, Novák najednou plýtvá méně než Šedivý! Ekonom by však s těmito protichůdnými výkřiky nemohl souhlasit. Než by učinil jakékoli rozhodnutí, chtěl by znát jiné produktivní využití práce a hodnotu, kterou společnost přikládá ušlému výstupu z tohoto alternativního užití.

Pro ekonomu jsou vzácné ne jeden nebo několik, ale všechny zdroje, se žádným by se nemělo plýtvat. Tento pohled má významné důsledky pro budoucnost. Nevyužití přírodní zdroje jsou jenom jedna z možností, jak něco odkázat budoucím generacím. Minulé generace se staraly o naši budoucnost mnoha jinými způsoby. Odkázaly nám hmotné statky, například železnice nebo továrny. Rovněž nám zanechaly nehmotné statky v podobě znalostí a technických dovedností, které jsou důležitým zdrojem našeho blahobytu. Rovněž nám odkázaly poezii, výtvarné umění a hudbu. Tyto různé uměle vytvořené zdroje mají jedno společné. Při jejich tvorbě bylo nutné využít dříve dostupné zásoby vzácných přírodních zdrojů. V případě továrny nás okamžitě napadne uhlí a železná ruda, které byly použity při výrobě oceli. Méně zřetelné je to již v případě odkazu znalostí. Vzdělání a materiální podpora vědce také vyžadovala použití přírodních zdrojů, z nichž mnohé byly neobnovitelné.

Recyklace

Preference jednostranně chápané vzácnosti je reflektována v politických doporučeních Vědecké rady. Tvrdí například, že „recyklace se musí stát součástí všech výrobních aktivit“ [Vědecká rada, 1977, str. 29], a prosazuje masivní program podporující recyklaci pomocí různých nástrojů, jako jsou daňové prázdny, nevratné půjčky, dotace na dopravu atd.

Oddanost Vědecké rady recyklaci má svůj původ v jednostranném pojetí vzácnosti. Recyklace by měla být podle Vědecké rady podporována, neboť šetří neobnovitelné zdroje, zejména energetické.

Energie vynaložená na sběr, dopravu a přepracování odpadních materiálů je většinou mnohem nižší než energie potřebná k dobývání, čištění a přepravě primárních surovin. S pokračující těžbou nerostů a horší kvalitou používané rudy je pravděpodobné, že se potřeba energie k dobývání a čištění surovin zvýší. Recyklace je nezbytná, chceme-li prodloužit životnost neobnovitelných zdrojů a udržet jejich nízkou cenu. [Vědecká rada, 1977, str. 79]

Zatímco výčet výhod pokračuje dalšími faktory, jako jsou ekologické přínosy a úspora nákladů na skládkování odpadu, Vědecká rada nikde nezmiňuje, že recyklace stojí méně, pokud uvažujeme celkové zdroje. Recyklace je však často limitována tím, že nepokrývá své vlastní náklady. Pro ochránce přírodních zdrojů proto existuje nevysvětlitelný paradox, že rozšiřování recyklace založené pouze na energetické efektivnosti, nebo dokonce na efektivnosti užívání neobnovitelných zdrojů by mohlo vést ke snížení celkového výstupu ekonomiky vyráběného z dostupných zdrojů, což by bylo nevýhodné pro budoucí generace.

Námítky

Ekonomický pohled na věc zákonitě vyvolá řadu různých otázek. Zbavuje nás přeměna přírodních materiálů na výrobky možnosti budoucí volby? Nebylo by nám lépe, kdyby tyto zdroje zůstaly ve svém původním přírodním stavu? Možnost různých variant řešení proces myšlení spíše zatemňuje než osvětluje. Je pravda, že v současnosti neexistují určité možnosti, které bychom měli v případě, kdyby přírodní zdroje zůstaly nedotčeny. Dnes např. nemohou Kanaďané využít již dávno vyčerpané zásoby ropy v regionu Sarnia. Druhá strana mince je však stejně důležitá. Kdyby předchozí generace neobětovaly přírodní zdroje včetně těch neobnovitelných na vědecký výzkum, nemohli bychom dnes používat inzulín, který umožňuje diabetikům žít déle a smysluplněji. Využívání přírodních zdrojů v současnosti nemusí zmenšovat okruh možností budoucích generací, naopak jim může poskytnout úplně jiné možnosti. Relevantní otázkou je, kterému scénáři dáváme přednost.

Další námitka proti širšímu pohledu ekonomů na vzácnost spočívá v zahrnutí lidské práce mezi vzácné zdroje. Argumentem je, že z hlediska přínosu pro budoucí generace je nutné na práci pohlížet zcela odlišným způsobem než na přírodní a uměle vyrobené zdroje. Pokud nevyužijeme současnou lidskou práci dnes, hodnoty a služby, které by mohla vytvořit, jsou navždy ztracené. Lidskou práci nelze uchovat do budoucna. Přijetí tohoto tvrzení má logicky významné důsledky. Veškeré úsilí by mělo směřovat k tomu, aby byly lidskou prací nahrazeny trvanlivé zdroje, neboť pouze jejich zachováním můžeme chránit zájmy budoucích generací.

Zastánci takového postupu tvoří velmi početnou skupinu příznivců ochránců přírodních zdrojů – jejich útoky jsou zaměřeny zejména proti osobním automobilům v městské dopravě. Vzhledem k tomu, že si uvědomují „časové výhody“ a „soukromí“, „pohyblivost“ a „pohodlí“ spojené s užíváním osobního automobilu, Vědecká rada argumentuje ve prospěch výrazného zlepšení služeb městské hromadné dopravy, které „je nezbytné, neboť nejméně efektivní způsob dopravy po městě je z hlediska spotřeby paliva jízda vlastním autem.“ [str. 73]

Tím, že se soustředíme pouze na efektivnost spotřeby paliva, neuvědomujeme si význam lidské práce v ekonomice. Práce je stejně produktivní zdroj jako člověkem vytvořený kapitál, obnovitelné zdroje, a dokonce i neobnovitelné zdroje. Jakékoli jiné využití práce, než je to dnešní, musí být posouzeno z hlediska její hodnoty pro alternativní využití. Práce, podobně jako jiné zdroje, může být využita jak k uspokojování současné poptávky, tak k uspokojování potřeb v budoucnosti. Opačné tvrzení znamená zpochybnit vědecké či umělecké přínosy Darwina, Wordswortha, Beethovena nebo da Vinciho.

Osobní doprava je příkladem oblasti, kde dobře míněné politické zásahy založené na jednostranně chápané efektivnosti spotřeby paliva mohou vyvolat nežádoucí škodlivé efekty. Dotace do městské hromadné dopravy, jak je navrhuje Vědecká rada, mohou být využity jak na zvýšení úrovně služeb, tak na snížení cen jízdného. Existuje však velmi reálné nebezpečí, že do veřejné dopravy budou vloženy významné prostředky, a přitom nebude možné přesvědčit řidiče, aby ji začali používat. V takovém případě půjde o zbytečně vynaložené zdroje. Nižší ceny jízdného nebudou pravděpodobně s to vyvážit obrovské rozdíly v úspoře

času některých lidí při použití osobního automobilu. Je dokonce možné, že zlepšení služeb v městské hromadné dopravě povede k většímu provozu, protože bude paralelně jezdit např. více autobusů, aniž by se snížil počet aut. Taková změna by nakonec mohla vést k celkově vyšší spotřebě paliva i přesto, že by se zlepšila efektivnost provozu měřená počtem osob a ujetých kilometrů na litr paliva.

Trh a budoucnost

Nikterak nepřekvapí, že Vědecká rada stále zpřesňuje diagnózu „krátkozraké společnosti“ a navrhuje i recept na její léčení. Navrhuje významné zapojení vlády do života lidí prostřednictvím masivních intervencí. Než však takové intervence zavedeme, měli bychom si zodpovědět řadu otázek. Postaraly se o nás předchozí generace? Jestli ano, jaký způsob zvolily? Můžeme tyto způsoby použít, abychom zanechali odkaz budoucím generacím? V odpovědích na tyto otázky se nutně musíme s názory ochránců přírodních zdrojů rozcházet.

V teoretické rovině může ekonom dobře demonstrovat logiku trhu a jeho význam pro rozhodování o budoucnosti. Pro detailní demonstraci je však nezbytné, abychom měli k dispozici trhy odděleně pro jednotlivé komodity a pro jednotlivá časová období v budoucnosti. Nejenže potřebujeme dnešní trh s uhlím (který reálně existuje), ale současně musíme mít informace o trhu, na němž se bude obchodovat s uhlím pro roky 1990, 1991 a pro všechny budoucí roky. Je jasné, že ani ten nejzanícenější obhájce trhu nevěří, že by se takovéto podmínky daly simulovat. Je tedy tato specifická ekonomická demonstrace zbytečná, když subjekty na dnešních trzích ani ekonomové nedisponují potřebnými informacemi?

Teoreticky funguje trh dokonale, neboť jeho účastníci znají ceny zdrojů v každém okamžiku v budoucnosti. Každý vlastník zdrojů je může prodat v době, kdy je to pro něj nejvýhodnější. Současné trhy s neobnovitelnými zdroji však dnes fungují obdobně jako teoretické trhy. Vlastníci zdrojů se musí rozhodnout, kolik zdrojů použijí či prodají dnes a kolik si uchovají pro budoucnost. Předpokládáme-li ekonomicky racionální chování vlastníka zdrojů, snaží se maximalizovat zisk z těchto zdrojů tak, že porovnává současné ceny s cenami, které předpokládá v budoucnosti. Podle toho pak plánuje využití svých zdrojů. Čím vyšší cenu očekává v budoucnosti, tím více zdrojů zachová, aby zvýšil svůj zisk.

Negativní zpětná vazba

Mnoho kritiků svobodného trhu si neuvědomuje, že trh obsahuje mechanismus negativní zpětné vazby, která se vyskytuje v přírodě, při níž určitý stimul vyvolává patřičnou odezvu. Stejně tomu je i na trhu, který se tudíž chová jako ochránce zdrojů.

Předpokládejme, že se objevily nové, nepříliš optimistické informace o odhadech stávajících zásob uhlí. Vlastníci zdrojů zareagují tím, že změní svá očekávání ohledně budoucích cen. Očekávání vyšších budoucích cen uhlí bude mít za následek, že vlastníci budou spotřebovávat méně uhlí v současnosti a uchovají více zásob do budoucnosti.

Nižší současná nabídka uhlí na trhu bude mít významné dopady. Dnešní cena bude muset vzrůst, čímž dojde ke změně poptávky, která se vyrovná nabídce.

Na straně poptávky povede vyšší cena uhlí a jeho vedlejších produktů k hledání vhodných substitutů. Zároveň se zvýší motivace najít způsob, jak zefektivnit spotřebu uhlí.

Podobné změny budou působit i na straně nabídky. Zintenzivní se hledání nových nalezišť a zpracování kvalitativně horších zdrojů začne být ziskové. U neobnovitelných zdrojů se rovněž zvýší motivace recyklovat a začnou se uplatňovat další opatření, jak omezit jejich používání.

Kritika trhu ze strany ochránců přírodních zdrojů

Cenový systém, který je jádrem mechanismu negativní zpětné vazby, přispívá k ochraně zdrojů tím, že vyvolává stejné reakce lidí, po nichž volají ochránci přírodních zdrojů. Spotřebitelé jsou vedeni k omezení spotřeby vzácných materiálů, výrobci mají motivaci hledat zdroje, které by použili jako substituty vzácných materiálů, podnikatelé mají větší zájem na recyklaci. Přesto Vědecká rada stále odmítá trh jakožto nástroj, jehož pomocí může dosáhnout svých cílů. Mezi argumenty pro odmítání trhu uvádí tyto:

- ↗ Spotřebitelé nereagují na cenu.
- ↗ Výrobci nereagují na cenu – možnosti substituce jsou tedy velmi omezené.
- ↗ Cenový systém umožnil devastaci přírodních zdrojů v minulosti.
- ↗ Výrobci a spotřebitelé nemají dostatek informací.
- ↗ Časový horizont uvažování vlastníků přírodních zdrojů nesahá příliš daleko do budoucnosti.
- ↗ Rozhodování na základě ceny není spravedlivé.

Spotřebitelé nereagují na cenu

Kritici tržního systému tvrdí, že ekonomové přeceňují roli cen při rozhodování spotřebitelů. Říkají, že ekonomická teorie a realita jsou dvě různé věci. Jak si můžeme být jisti, že spotřebitelé budou v reálném světě reagovat na vyšší ceny? Cožpak ekonomové nevidí, že lidé se rozhodují podle svých zvyklostí a kromě toho beztak propadli nepsaným pravidlům konzumní společnosti? Navíc je jednoduché ukázat prstem na lidi, kteří vytrvale jezdí ve zbytečně velkých autech a bydlí v domech se špatnou izolací. Podle Vědecké rady „ceny mohou být uměle vyhnány velmi vysoko, než se změní preference a chování spotřebitelů“ [Vědecká rada, 1977, str. 40].

Tvrzení, že spotřebitelé nedostatečně reagují na změny cen, samo o sobě svědčí o nedostatečném pochopení fungování trhu a mechanismu negativní zpětné vazby. Daný rozdíl mezi poptávkou a nabídkou určitého zdroje nebude mít přesně stejný cenový dopad na všech trzích. V každém jednotlivém případě budou ceny reagovat jinak a jinou rychlostí, dokud jejich růst nesmaže rozdíl mezi nabídkou a poptávkou. Pokud budou spotřebitelé výrazně reagovat na změnu ceny, poroste cena jen málo. Čím méně reagují spotřebitelé na cenu, tím větší musí být její nárůst, aby se opět obnovila rovnováha mezi poptávkou a nabídkou. Dokud však budou spotřebitelé alespoň nějak reagovat na cenu a ta se bude moci volně pohybovat, může tržní mechanismus sloužit alokaci omezené nabídky konkrétního zdroje. Označení výsledné tržní ceny za „umělou“ jen zkrusluje celou záležitost.

Relativní versus absolutní ceny

Někteří vědci podcenili roli cen při ovlivňování poptávky po energiích, protože zaměnili pohyb cen energií v důsledku všeobecné inflace s relativním pohybem v cenách energií. Ekonom je schopen predikovat vliv cen na poptávku po energiích v okamžiku, kdy se ceny energie mění relativně k cenám jiných produktů. Pouze tehdy budou mít spotřebitelé motivaci zefektivnit využívání energie ve výrobě i konečné spotřebě. Pokud je zvýšení cen energií součástí obecného zvýšení cenové hladiny, je motivace zefektivnit spotřebu nižší, než kdyby ostatní ceny zůstaly nezměněny. Jakékoli závěry o působení cen musí být proto založeny na změnách cen energií vzhledem k ostatním cenám.

Než dokážeme, že spotřebitelé na ceny reagují, je třeba prozkoumat povahu této reakce. Spotřebitelé reagují na vyšší ceny různě podle toho, o jaké zboží nebo službu se jedná. Někdy se reakce spotřebitelů projeví okamžitě. Když přijedeme do supermarketu a zjistíme, že brokolice stojí mnohem méně, než jsme čekali, můžeme se ihned rozhodnout, že ji koupíme místo špenátu, pro který jsme původně přišli. Ne vždy však můžeme na cenu reagovat tak pružně.

V případě velkého automobilu, typu domu, způsobu vytápění apod. používá spotřebitel původní technologii ještě určitou dobu poté, co se rozhodne pro změnu. Reakce na změnu ceny proto může být omezena dnes používanou technologií. Vlastníci aut mohou na cenu benzínu reagovat tím, že budou jezdit méně a přizpůsobí rychlost minimální spotřebě paliva. Podobně se vlastníci domů mohou rozhodnout, že budou v domě udržovat nižší teplotu, když vzrostou ceny energií. Výraznější reakce se může projevit až po určité době. Až bude spotřebitel za nějaký čas znovu uvažovat o koupi auta, může se poohlédnout po autě s nižší spotřebou. Podobně si mohou vlastníci nových domů či při rekonstrukcích těch dosavadních pořizovat vytápění na levnější paliva a domy lépe zateplovat. V některých případech se nemusí podobná opatření vyplatit. Nicméně u nově stavěných domů a při rekonstrukcích se bude podíl tepelně špatně izolovaných a neefektivně vytápěných domů neustále snižovat. Okamžitá reakce na změnu ceny tak často představuje jenom zlomek reakce celkové.

Elasticita poptávky se postupem času zvyšuje

Neschopnost zhodnotit reakce na změnu ceny v dostatečném časovém horizontu může vést skeptiky k neoprávněnému odmítnutí trhu jakožto regulačního mechanismu. Dokonce i po výrazné změně cen energií mohou lidé dále jezdit ve velkých autech a bydlet ve špatně zateplených domech. Pokud bychom tvrdili, že neschopnost přesehnout okamžitě do menších aut a začít bydlet v lépe zateplených domech dokazuje nevhodnost použití tržních mechanismů, ocitáme se znovu v pasti jednostranného pojetí vzácnosti.

Energie je jen jedním z mnoha vzácných zdrojů používaných v osobní dopravě a k bydlení. Okamžitá výměna aut za menší by zbytečně spotřebovala další vzácné zdroje, které se používají k jejich výrobě. Není ani jednoznačné, zda by taková okamžitá změna byla nutně užitečná i z pohledu jednostranné efektivity, kterou argumentují ochránci přírodních zdrojů. Předčasné sešrotování velkých aut a jejich náhrada malými úspornými auty může totiž spotřebovat víc

energetických zdrojů, než kolik se jich touto změnou ušetří. Budoucím generacím tak nakonec zůstane celkově méně zdrojů energie, než jsme původně zamýšleli.

Důkaz

Až dosud zůstává stále otevřená otázka reakce spotřebitelů na vyšší ceny. Jaké důkazy pro toto tvrzení mohou ekonomové předložit? Užitečným podkladem je Kanadská studie poptávky po energiích, jejímž autorem je Ernst Berndt. Berndt zkoumal reakci poptávky po určitých zdrojích energie na změnu jejich cen a dochází k tomuto závěru:

Důkaz o celkové poptávce po energiích v Kanadě je poněkud neúplný, ale dostatečný. Krátkodobě mají ceny jen malý efekt na spotřebu, ale v delším období se elasticita pohybuje v rozmezí -0,3 až -0,6. [1977, str. 65]

Co nám tato studie říká o poptávce po energiích? Co znamenají čísla přiřazená cenové elasticitě (od -0,3 do -0,6)? Výraz „cenová elasticita“ používají ekonomové k popisu míry, v jaké poptávka reaguje na změnu ceny. Cenová elasticita vyjadřuje procentní změnu poptávaného množství určitého zboží ku procentní změně jeho ceny. Pokud tedy Berndt zjistil, že cenová elasticita zemního plynu je u domácností -0,6, znamená to, že při zvýšení ceny zemního plynu o 10 % lze očekávat snížení množství nakupovaného domácnostmi o 6 % za předpokladu, že nedojde k jiným změnám, které by mohly ovlivnit poptávku, jako je např. změna příjmů domácností nebo změna průměrné teploty klimatu.

Novější důkaz

Studie, které uvádí Berndt, se týkají období před drastickým zvýšením cen energií v 70. letech 20. století. Důkazy z pozdějších období jenom posilují tvrzení, že spotřeba energií významně reaguje na změnu jejich cen. Na základě novějších studií došel profesor Robert Pindyck z Massachusetts Institute of Technology k následujícímu závěru:

V současné době jsme přesvědčeni, že spotřeba energie je na cenu mnohem citlivější, než jsme původně předpokládali... Například u energie využívané průmyslem jsme zjistili, že v dlouhém období se cenová elasticita celkové poptávky po energiích s ohledem na změny v agregátním cenovém indexu rovná přibližně -0,8 (tj. že je zhruba dvojnásobná, než vyplývalo z předchozích studií, které byly založeny na časových řadách za jednotlivé státy, a tudíž popisovaly spíše krátké období)... Podobné výsledky byly zjištěny i u domácností (cenová elasticita pro celkovou spotřebu energií zde činila -1,1) a v sektoru dopravy (ukazuje se, že cenová elasticita poptávky po pohonných hmotách je -1). [Pindyck, str. 12–13]

Pindyck spojuje tyto výsledky s charakterem spotřeby energií v průmyslových ekonomikách.

Státy, které využívají vysoké daně a další cenové pobídky ke snížení poptávky po energiích, skutečně potvrdily, že tato opatření jsou účinná a úspěšná. Od roku 1973 pozorujeme pokles ve spotřebě energií zhruba o 5 až 10 % v zemích jako Británie, Francie, Západní Německo a Itálie, zatímco ve Spojených Státech, které stále udržovaly domácí ceny energií pod světovou úrovní, se spotřeba energií zvýšila. [Pindyck, str. 13]

Ekonomové si uvědomují, že poptávku spotřebitelů ovlivňuje mnoho faktorů: zvyklosti, reklama, společenské tlaky a dokonce pouhé rozmory. Neschopnost cen ovlivnit poptávku je jeden ze základních bodů kritiky trhu ze strany ochránců přírodních zdrojů. V okamžiku, kdy ceny nemají žádný vliv, působí volání po přímé kontrole spotřebitelů přesvědčivěji. Skutečnost, že mimoekonomické faktory jsou také schopny formovat a ovlivňovat poptávku, však ještě nevylučuje klíčovou roli cen. Existující důkaz o poptávce po energiích v Kanadě však ukazuje, že ceny zcela nepochybně hrají důležitou roli při alokaci vzácných zdrojů.

Výrobci nereagují na ceny

Studie vypracovaná v roce 1977 pro společnost Zdroje pro budoucnost (*Resources for Future*) ukazuje, že Kanada má ze zkoumaných devíti nejprůmyslovějších zemí světa nejvyšší poměr spotřeby energií k HDP (viz Tab. 1). Vědecká rada z těchto zjištění vyvozuje:

Naše společnost je založena na plýtvání energií. Spotřebovává v mnoha případech až dvakrát více energie na obyvatele nebo na jednotku výstupu než jiné země se stejným nebo vyšším HDP na obyvatele a obdobnou skladbou výroby... [Vědecká rada, 1977, str. 41].

Kanadský průmysl je dle názoru Vědecké rady energeticky méně hospodárný než průmysl v jiných zemích. A navíc, pokud kanadský průmysl ignoroval možnosti ochrany přírodních zdrojů v minulosti, kde vezmeme jistotu, že bude reagovat na vyšší ceny energií v budoucnosti?

Stát	HDP na 1 obyv. (v dolarech)	Spotřeba energie na 1 obyv. (ropný ekvivalent)	Podíl energie na HDP (ropný ekvivalent) v mil. dolarů	Indexy U.S.=100
USA	5 643	8,35	1 480	100
Kanada	4 728	8,38	1 772	120
Francie	4 168	3,31	795	54
Západní Německo	3 991	4,12	1 031	70
Itálie	2 612	2,39	915	62
Nizozemí	3 678	4,68	1 272	86
Velká Británie	3 401	3,81	1 121	76
Švédsko	5 000	5,31	1 062	72
Japonsko	3 423	2,90	849	57

Tab. 1: Vztah energie a výstupu ekonomiky v roce 1972

Zdroj: Darmstadter, J., Dunkerley, J., Alterman, J. (1977): *How Industrial Societies Use Energy: A Comparative Analysis*. Johns Hopkins Press v Baltimoru.

Tvrzením, že severoamerický průmysl je zbytečně energeticky náročný, se zabýval Darmstadter a jeho spolupracovníci s tímto závěrem:

Rozdíly v poměru spotřeby energie vůči ekonomickému výstupu by samy o sobě neměly být brány jako indikátory ekonomické efektivity, ba ani jako indikátory energetické efektivity. Ekonomická efektivnost je ovlivněna tím, jak je energie použita ve srovnání s jinými zdroji, zejména kapitálem a prací, a jejich relativními náklady. [1977, str. 207]

Další jejich závěr zní:

Jsmo toho názoru, že na základě faktů zjištěných naší mezinárodní srovnávací studií nelze prokázat tvrzení o uvědomělé energetické udržitelnosti ve státech s nižší spotřebou energie. Deklarování takového morálního soudu představuje pouze velmi zjednodušený pohled na věc. [1977, str. 207]

Další proměnné

Kromě povědomí o energetické udržitelnosti zkoumal Darmstadter s kolegy i řadu jiných faktorů s cílem vysvětlit a popsat způsoby spotřeby energií v různých zemích. K těmto faktorům patřily geografické podmínky, vybavenost energetickými zdroji, závislost na dovozu a složení spotřeby paliv. Ve své práci rovněž přikládají významnou roli ceně, přičemž citují studii Williama D. Nordhause, který zjistil, že zvýšení cen o 10 % je spojeno s poklesem průmyslové spotřeby energií o 5 %. Nordhaus ve své studii dochází k závěru, že „relativní ceny hrají klíčovou roli při určování energetické náročnosti v čase i prostoru.“ [Nordhaus 1975, str. 588]

Studie o využívání energií v Kanadě podporují Nordhausovy závěry a ukazují podobnou citlivost spotřeby na cenu, jaká byla zjištěna u spotřebitelské poptávky po energiích. Ernst Berndt uvádí:

Bylo publikováno množství studií, které využívají různé zdroje dat, jako např. datové vzorky, různé časové řady či různé kombinace obojího i různé statistické metody. Jejich závěry jsou však obdobné. Poptávka po energiích v Kanadě reaguje na cenu. Naše domácí cenová elasticita se pohybuje v rozmezí -0,3 až -0,6... Poptávka po specifických druzích paliv je navíc ještě elastičtější z důvodu možné substituce jinými druhy paliv [1977, str. 62].

Berndt podotýká, že po očištění těchto studií o efekt technologické změny, který poptávku ovlivňuje, je tento závěr ještě patrnější:

Technologický pokrok samozřejmě není neutrální v tom smyslu, že rozšiřuje nabídku jedněch zdrojů na úkor jiných. Nedávná studie E. R. Berndta a Davida O. Wooda poukazuje na to, že technologická změna v poválečné výrobě Spojených Států vedla k úspoře práce a naopak k vyššímu podílu využívání energie. Zajímavý aspekt tohoto zjištění je, že smyslem této technologické změny bylo uspořit vstup, jehož cena byla v té době nejvyšší (práci), a více využít vstup, jehož cena byla naopak relativně nízká (energii). To dokazuje, že i inovace technologií mohou reagovat na cenu. [1977, str. 63]

Skutečnost, že ceny vstupů mohou ovlivnit směr technologického pokroku, není pro ekonomy příliš velkým překvapením. Pouze to posiluje naše přesvědčení o významu tržních sil.

Jsou Kanadané méně uvědomělí nebo ve své přirozenosti méně šetrní při spotřebě energie než Japonci? Zaspal kanadský průmysl přizpůsobení se nové realitě

v energetice? Je třeba zavést regulační opatření k úspoře energií, což podle všeho odmítá průmysl akceptovat? Naše odpověď na všechny tyto otázky zní: Nikoliv. Rozdíly v průmyslové spotřebě energií mezi jednotlivými státy odpovídají rozdílům v jejich cenách.

Vyčerpání zdrojů

Nejlepším prověřením tržních mechanismů je, jak skutečně fungovaly v minulosti při přerozdělování vzácných zdrojů mezi konkurenční užití. Zvýšilo působení trhu v minulosti naše zásoby vzácných zdrojů, nebo spíše přispělo k jejich vyčerpání? Můžeme věřit tomu, že ceny vzrostou natolik, aby ochránily ohrožené zdroje?

Než uvedeme konkrétní příklad, připomeňme si mechanismus, pomocí kterého ceny alokují vzácné zdroje v čase. Ekonomové již dlouhou dobu pozorují, že čím je určitý zdroj vzácnější (tj. čím větší je po něm poptávka), tím více jeho cena v průběhu času roste, zefektivňuje se jeho použití, objevují se nová naleziště a chrání se větší množství tohoto zdroje pro budoucnost. To však není všechno. Soustavně rostou jenom ceny těch zdrojů, u nichž existuje jen malé množství substitutů. Pokud však existuje nebo je vynalezen dostupný substitut, jehož výroba se při konstantní ceně může zvýšit, cena a množství používaných zdrojů se vyvíjí jiným způsobem.

Termín „*back-stop*“ vyjadřuje blízký substitut, který se může začít používat ve chvíli, kdy se jeho cena sníží na určitou přijatelnou úroveň. Možnost přechodu na *back-stop* technologii určuje limit pro růst ceny kteréhokoli vzácného zdroje. Pokud je možné původní vzácný zdroj substitutem zcela nahradit, je původní zdroj nakonec z výroby zcela vytlačen. Na druhé straně, je-li *back-stop* technologie použitelná jen v některých oblastech, cena vzácného zdroje i nadále poroste, přičemž se jeho použití omezí na oblasti, ve kterých ho substitut nemůže efektivně nahradit.

Nesprávná interpretace je snadná

Bylo by snadné nesprávně interpretovat pořadí událostí, které vedou k nahrazení vzácného zdroje *back-stop* technologií. Pozorovatelé by mohli zjistit, že se vzácný zdroj používá stále méně. Některé z nich by to dokonce mohlo svádět k tvrzení, že trh selhal, protože umožnil vyplývat rezervy natolik, že se zbývající zásobou zdroje nejsme schopni uspokojit ani tradiční poptávku. Alternativní vysvětlení je, že tržní mechanismus nás přiměl nahradit původní technologii levnější technologií založenou na využití substitutu, aby mohla být uspokojena poptávka.

Nahrazení palivového dříví uhlím v Anglii v letech 1450–1700 je ukázkou toho, jak funguje *back-stop* technologie v praxi. Před rokem 1500 nastal výrazný nedostatek palivového dříví. Nef ve svém klasickém díle *Vzestup britského uhelného průmyslu (The Rise of the British Coal Industry)* uvádí:

Všechno nasvědčuje tomu, že mezi nástupem královny Alžběty a občanskou válkou byl v Anglii, Walesu a Skotsku akutní nedostatek dřeva ve všech částech ostrova... [Nef, str. 161]

Intenzita tohoto nedostatku je zřejmá z následující tabulky, která obsahuje vývoj cen palivového dříví. Cena palivového dříví se zvýšila ve srovnání s průměrnou cenovou hladinou v letech 1450 až 1640 dvaapůlkrát.

časové období	absolutní cena palivového dříví	cenový index	reálná cena palivového dříví
1451–1500	100	100	100
1531–1540	94	105	90
1551–1560	163	132	123
1583–1592	277	198	140
1603–1612	366	251	146
1613–1622	457	257	178
1623–1632	677	282	240
1633–1642	780	291	268

Tab. 2: Relativní cena palivového dříví v letech 1451–1642

Zdroj: Nef, J. U.: *The Rise of the British Coal Industry*. str. 158

Uhlí jako substitut

Substitutem palivového dříví se ukázalo být uhlí. Podle očekávání nahrazovalo uhlí palivové dříví různou rychlostí v různých odvětvích, počínaje kovářstvím a konče výrobou soli, mýdla a cukru. Nef uvádí:

Existovalo mnoho průmyslových odvětví, ve kterých se uhlí nedalo použít bez změny výrobního postupu. Bylo potřeba buď zbavit uhlí jeho škodlivých vlastností, nebo vynalézt prostředek, který by zpracovávaný materiál ochránil před plameny a kouřem. [Nef, str. 215]

Během 17. století byly technické problémy postupně řešeny, takže nakonec bylo dřevo nahrazeno uhlím při pálení cihel, sušení masa a výrobě skla. Nef uzavírá, že „do roku 1700 substituce dřeva uhlím snížila tlak na dodávky dřeva v celé Anglii s výjimkou oblastí, ve kterých byly zpracovávány kovové rudy.“ [Nef, str. 221]

Do jaké míry odpovídá příklad palivového dříví naší teorii o zdrojích a jejich substitutech? Byli Britové dohnáni k používání uhlí až po úplném vytěžení a zničení svých lesů? Nikoliv, lesy nebyly zcela vytěženy. Nef píše:

Situace, že bude všechno dřevo na ostrovech zcela vytěženo, hrozila mnohem méně v letech 1690 až 1700 než v dekadě od roku 1600 do roku 1610. Dobře informovaný návštěvník z Francie proto mohl roku 1689 psát o hojných lesích a tvrdit, že masové používání uhlí Angličany není v žádném případě vyvoláno nedostatkem dřeva. [Nef, str. 221]

Poté co se rozšířilo používání uhlí, nebyly zbylé lesy už dále ohrožovány průmyslovou poptávkou. Mnohem větší nebezpečí jim paradoxně hrozilo v důsledku rapidního snížení jejich využitelnosti. Tehdejší pozorovatel uvádí:

Je zajímavé sledovat, jakou změnu hodnoty lesů v Kentu přinesla skutečnost, že se v londýnských krčmách používají kamna na uhlí. Mnohé z těchto lesů jsou káceny více, než bylo doposud běžné, a půda je přeměňována na pole. [Nef, str. 222]

Téměř stejný proces můžeme sledovat v pohybu cen. V letech 1642–1702 cena palivového dříví klesla.

Informovanost mocných

Vláda se skládá z několika málo lidí, kteří obvykle rozhodují za všechny. Na trhu je rozhodování rozmělněno mezi velké množství spotřebitelů a výrobců. Tento rozdíl vede některé kritiky ke zpochybňování rozhodnutí trhu. Tvrdí, že je nepravděpodobné, aby tolik lidí mělo adekvátní informace.

Chceme-li přezkoumat oprávněnost této kritiky, musíme od sebe oddělit několik věcí. Za první: Musí vláda nutně disponovat lepšími informacemi pro rozhodování než účastníci trhu? Za druhé: Byla by otřesena důvěra v trh, kdyby se prokázala nadřazenost vlády? Oběma těmito problémům se budeme dále věnovat.

Zpětný pohled

Jedním z problémů této kritiky je, že se můžeme snadno zmýlit, budeme-li vycházet z dnešního stavu svých vědomostí. Od Detroitu jistě nebylo moudré, že pokračoval ve výrobě velkých a palivově náročných motorů ve chvíli, kdy se formoval kartel OPEC. Stejně tak bychom se mohli tázat: Když byl Newton tak chytrý, proč neobjevil Einsteinovu teorii relativity a nechal nás na ni čekat celé další století?

V každém takovém případě se musíme ubránit pokušení hodnotit minulá rozhodnutí na základě současného nadhledu. Rozhodnutí učiněná v minulosti můžeme hodnotit pouze z pohledu informací, které byly tehdy dostupné, a i tehdy musíme mít na zřeteli rozdíly v uvažování lidí dnes a v minulosti. Detroit vycházel z toho, že od konce druhé světové války byly reálné ceny benzínu konstantní, pokud dokonce neklesaly.

Možnost mylného hodnocení minulosti na základě toho, co víme dnes, nám ukazuje, že nelze odmítat cenové mechanismy jen proto, že některá minulá rozhodnutí trhu mohla být hypoteticky lepší. Naopak, je nutné prokázat, že představitelé vlády jsou schopni dlouhodobě rozhodovat na základě kvalitnějších informací než trh.

Trh je nedokonalý. Je vláda dokonalá?

Mnozí kritici trhů mají tendenci přeceňovat potíže, s nimiž se potýkají účastníci trhu při získávání informací relevantních pro rozhodování. Trh motivuje účastníky k hledání lepších informací. Rovněž dává příležitost k realizaci těm, jejichž jednání se vymyká obecnému názoru. Řízení společnosti pomocí vládních rozhodnutí znamená, že i když ke konečnému rozhodnutí přispívá spousta různých názorů, je nakonec učiněno jen jediné zastřešující rozhodnutí, které je často výsledkem převažujících argumentů (většiny). Naproti tomu trh umožňuje lidem, kteří mají jiný názor než většina, aby jednali, jak sami chtějí. Například lidé, kteří jsou přesvědčeni, že trh uměle nadhodnocuje zásoby nějakého zdroje, mohou tento zdroj koupit a uchovat jej pro budoucnost.

Každý, jehož názor se liší od konsensu dosahovaného na trhu, může realizovat zisk, ukáže-li se nakonec, že jeho názor byl správný. Možnost zisku stejně

jako riziko ztráty nutí účastníky trhu hledat informace potřebné k efektivnímu rozhodnutí. Samozřejmě, že čím vyšší je sázka, tím větší bude motivace vyhledat si přesné informace.

Předpoklad lepších informací vlády

Ochránci přírodních zdrojů však nepovažují výše uvedený argument za dost přesvědčivý. Co když nakonec mají pravdu? Co by to znamenalo pro trh, kdyby vláda měla přístup k dokonalejším informacím než jednotlivci? Odpověď je překvapivá: skoro nic. Představme si například situaci, kdy vláda přesně odhadne, že využitelné zásoby nějakého vzácného neobnovitelného zdroje nečiní ani polovinu toho, co odhaduje soukromý sektor. Ochránci přírodních zdrojů budou trvat na tom, aby vláda učinila přímá opatření ke snížení současné spotřeby. Musí být schváleny zákony omezující současné používání zdroje. Musí být zvýšeny daně jak na těžbu, tak na použití zdroje.

Vládní zásah však není jedinou možností, jak v takovém případě situaci vyřešit. Na druhé straně může vláda sdělit tuto dokonalejší informaci účastníkům trhu. Budou-li mít lepší informace, uvědomí si výrobci, že budoucí ceny zdroje budou vyšší, než původně očekávali. Uchovají proto vyšší zásoby zdroje, aby je mohli výhodněji prodat v budoucnosti.

Je zajímavé, že námi uvažovaná teoretická možnost, kdy vláda sdělí své dokonalejší informace soukromému sektoru, má svůj praktický precedens. Přesvědčení vlády, že má lepší znalosti o zemědělských technologiích, nevedla k vládní intervenci zaměřené na vynucené používání těchto technik. Místo toho se vláda rozhodla podělit se s farmáři o tuto dokonalejší informaci prostřednictvím rozšíření zemědělských poradenských služeb. Pokud tedy předání informací veřejnosti není příliš nákladné, není přístup vlády k dokonalejším informacím dostatečným argumentem pro zásahy v podobě regulace a zdanění.

Horizont uvažování vlastníků zdrojů je omezený

Mnozí ochránci přírodních zdrojů zpochybňují důvěru v trh, neboť se domnívají, že horizont uvažování jednotlivých vlastníků zdrojů je příliš omezený, než aby zohledňoval zájmy budoucích generací. Uchovají vlastníci zásoby zdrojů pro budoucí generace, když je mohou dnes prodat? Jak mohou budoucí generace vyjádřit svoji poptávku po neobnovitelných zdrojích, když se ještě nenarodily? Odpovědi na tyto otázky mohou na první pohled otřást vírou v cenový systém. Takové odpovědi však ignorují některé významné detaily. Zejména neberou v úvahu množství alternativ, které se vlastníkům přírodních zdrojů stále nabízejí. Rovněž opomíjejí institucionální formu vlastnictví zdrojů.

Vlastníci zdrojů se snaží prodat zdroje tak, aby maximalizovali svůj užitek z jejich vlastnictví. Očekávají-li, že ceny v budoucnu porostou, mají tito vlastníci důvod zdroje uchovat a profitovat z budoucích vyšších cen. Pokud se tedy očekává nedostatek určitého zdroje v budoucnosti, jeho vlastníci na to zareagují tím, že plánovanou současnou spotřebu tohoto zdroje sníží ve prospěch budoucnosti. Takto mohou dosáhnout vyšších zisků.

Není pravděpodobné, že by ochránce přírodních zdrojů uspokojilo takové vysvětlení tržních pobídek, a pravděpodobně by měli množství otázek. Co když je horizont uvažování vlastníka zdroje velmi omezený? Co když chce mít užitek ze spotřeby teď hned a není ochoten čekat na vyšší ceny? Existuje samozřejmě možnost, že vlastník zdroj vytežít a prodá nyní. Pokud se vlastník zdrojů rozhodne reagovat takto, pak očekávané vyšší budoucí ceny nedokážou ochránit zdroje pro příští generace.

Další alternativy

Je však zřejmé, že vytežit zdroj pro současnou spotřebu není jediná alternativa. Vlastník, který chce své peníze hned, může zdroj prodat někomu, kdo očekává budoucí nedostatek a vyšší ceny. Pokud jsou v budoucnu očekávány takové ceny, které alespoň pokryjí náklady na správu zdroje, je kupující ochoten zaplatit vyšší cenu než dnešní spotřebitelé zdroje. I když je tedy horizont uvažování jednoho vlastníka velmi omezený, mohou být zdroje uchovány pro příští generace jejich transferem mezi jednotlivé investory, i když každý z nich bude mít krátký horizont uvažování.

Až dosud nebrala naše analýza v úvahu jednu z nejdůležitějších vlastností soukromého vlastnictví zdrojů v naší ekonomice. Ve skutečnosti jen velmi málo lidí přímo vlastní přírodní zdroje. Většinou jsou tyto neobnovitelné zdroje vlastněny nepřímo prostřednictvím akciového podílu v obchodních společnostech. Investoři většinou nekupují akcie kvůli zisku, který společnost vytvoří během doby, kdy oni vlastní akcie. Jsou si dobře vědomi toho, že akcie lze kdykoli prodat za cenu, která je odvozena od tržního očekávání budoucích zisků. U firem vlastnicích zdroje tento zisk závisí na očekávaných budoucích tržbách stejně jako na tržbách za současnou těžbu zdroje. Korporační forma organizace slouží k ochraně zdrojů před vlastníky s omezeným horizontem uvažování.

Sofistikované instituce, jako jsou burza nebo podílové fondy, umožňují kontinuální nakupování a prodávání vlastnických podílů. Tyto instituce jsou důležitou součástí toho, jak naše ekonomika zahrnuje budoucí očekávání do našeho dnešního rozhodování. Umožňují transfer vlastnictví neobnovitelných zdrojů při nízkých nákladech a zajišťují, aby se rozhodování o použití zdrojů oprostilo od krátkého časového horizontu uvažování jejich vlastníků.

Narušení vazby

Přestože trh může určitým způsobem zohledňovat potřeby budoucích generací, nemusí vždy fungovat tak, jak jsme popsali. Existuje mnoho způsobů, které mohou vazbu mezi budoucí vzácností a dnešní ochranou zdrojů narušit. Nelze očekávat, že výše popsaný mechanismus bude fungovat například tehdy, existují-li časově omezená vlastnická práva k přírodním zdrojům. Dočasný vlastník zdrojů nebude nikterak profitovat z vyšších cen poté, co jeho vlastnictví skončí. Pokud je držení zdroje časově omezeno, má dočasný vlastník silnou motivaci vytežit zdroj, dokud k nim má disponibilní právo, nehledě na vyšší ceny v budoucnosti.

Vazba může být přerušena také tehdy, je-li doba vlastnictví sice neomezená, ale současný vlastník se obává, že současná pravidla hry budou změněna. K tomu

může dojít např. znárodněním přírodních zdrojů, které až dosud drží soukromí vlastníci. Hrozba znárodnění představuje stejnou motivaci k rychlému vyčerpání zdroje jako časově limitované vlastnictví. Původní vlastník nezávisle žádá výhodu z vyšších cen, k nimž dojde po znárodnění.

Znárodnění je mnohem drastičtější způsob zásahu do užívání přírodních zdrojů než jakékoliv selhání tržních motivací. Každá akce, která brání v růstu budoucích cen tak, aby odrážely omezenost zdroje, snižuje motivaci uchovat zdroje pro budoucnost. Podobně i každá politika, která brání vlastníkům, aby z těchto vyšších budoucích cen profitovali, rovněž podporuje použití zdroje v současnosti.

Vždycky existuje nejistota

Abychom si mohli ukázat, jak mohou neustálé změny pravidel hry zkracovat horizont uvažování vlastníků zdrojů, musíme si uvědomit, že se tito vlastníci obvykle nerozhodují v podmínkách absolutní nejistoty o budoucích cenách. Vlastníci zdrojů spíše očekávají, že se ceny budou pohybovat v určitém možném rozmezí. Krajní hodnoty těchto cen, nejvyšší i nejnižší, sice nejsou vnímány jako pravděpodobné, nicméně stále hrají roli při formování očekávání. Pokud nebudou vlastníci zdrojů moci realizovat zisky z vyšších budoucích cen, přehodnotí svoje očekávání budoucích cen směrem dolů a rozhodnou se nechat pro budoucnost méně zdrojů. Politika, která uměle drží současné ceny zdrojů na nízké úrovni, v sobě skrývá nebezpečí obavy vlastníků zdrojů, že nebudou moci realizovat zisky z očekávaných vyšších cen ani v budoucnosti. Taková politika by je mohla přimět k využití zdrojů spíše hned než v budoucnosti.³

Shrnuto: Skutečnost, že horizont uvažování vlastníků zdrojů může být limitován, automaticky neznamená, že jsou ignorovány zájmy budoucích generací. Možnost transferu vlastnictví zdrojů z jedné generace na další společně s korporáční formou organizace firem prodlužují horizont rozhodování nad rámec uvažování jednotlivce. Kratší horizonty uvažování jsou preferovány jen tehdy, je-li vlastnictví zdrojů limitováno nebo vlastníci očekávají, že vláda změní pravidla hry. Stejný dopad má i to, když vláda pravidla hry skutečně upravuje. Pokud takovéto intervence neexistují, motivuje trh účastníky, aby uvažovali v dlouhodobějším horizontu.

Fungování trhu je nespravedlivé

Velké množství proměnných, které na trhu působí, neustále ovlivňuje příjmy chudých i bohatých. Některé vlivy zlepšují situaci chudých, zatímco jiné jsou pro ně zjevně negativní. Rapidní růst cen energií v minulých letech byl považován za zvláště problematický z hlediska životní úrovně nízkopříjmových skupin. Naskytá se tedy otázka, zda trh nechrání zájmy budoucích generací na úkor méně privilegovaných členů dnešní generace.

Chceme-li označit trh za nespravedlivý, musíme více prozkoumat dopad vyšších cen energií na různé příjmové skupiny. Kromě toho musíme zvážit, zda potlačení funkce trhu je přiměřenou reakcí na příjmové nerovnosti, které způsobuje.

³ Diskuse v této kapitole byla dále rozvedena v Grubel and Sydney Smith (1975), str. 13–29.

Dostupná data ukazují, že v Kanadě tvoří výdaje na paliva a energii vyšší podíl celkových výdajů nízkopříjmových domácností, než je tomu u bohatších rodin. Leonard Waverman zjistil, že zatímco výdaje za energii tvořily v roce 1969 6,2 % celkových výdajů průměrné kanadské domácnosti, u nejhudších domácností s příjmem pod 3000 dolarů tvořily tyto výdaje více než 8,9 % [Waverman, str. 85]. To jasně ukazuje, že vyšší ceny energií výrazněji dopadají na obyvatelstvo s nízkými příjmy.

Přestože v průměru vydávají chudší obyvatelé na paliva a energii více než bohatí, skrývají se v agregovaných údajích výrazné regionální rozdíly. Nejnižší příjmové skupiny v atlantických provinciích vynakládají na energie 11,4 % svých celkových výdajů, zatímco stejná skupina v Quebecu pouze 6,1 %. Chudší lidé v Quebecu tak nevynakládají na energie ani tolik procent svých příjmů, jako bohatší lidé v jiných regionech. Politika nízkých cen energií nezvýhodňuje chudší lidi stejnoměrně v jednotlivých regionech a navíc zvýhodňuje i řadu lidí s vyššími příjmy.

Je udržování nižších cen energií nejlepší způsob, jak ochránit nízkopříjmové skupiny obyvatel, připustíme-li, že v průměru jsou chudí lidé vyššími cenami znevýhodněni? Chceme chudším lidem pomoci proto, že více trpí vyššími cenami ropy, nebo proto, že jsou chudí? V druhém případě má větší smysl uvažovat o přímé podpoře těchto skupin prostřednictvím daňového systému.

Využití daňových opatření má tu výhodu, že je lze uplatnit u všech chudých občanů, nejen u těch, kteří spotřebovávají neodpovídající množství energie. Použití obecných daňových opatření současně umožňuje odstranit břemeno chudoby, aniž bychom podporovali vyšší spotřebu energií a nepřímou dotovali zámožnější obyvatele.

Názor, že fungování současného cenového systému je nespravedlivé, nutně vyvolává dilema volby mezi zájmy budoucích generací a zájmy dnešních chudých. Vyšší ceny energií mohou dnešním nízkopříjmovým domácnostem ublížit více než obyvatelům s vyššími příjmy, zatímco nižší ceny energií nebudou omezovat současnou spotřebu. Tvrzení, že zájmy dnešních chudých vyžadují regulaci trhu, ukazuje na nedostatek představivosti. Zabývat se otázkou rozdělení příjmů ve společnosti je důležité, navržená opatření však nemusí kolidovat s tržní alokací vzácných přírodních zdrojů v čase.

Alternativy k tržnímu uspořádání

Kritiky tržního systému lze rozdělit na optimisty a pesimisty. Ti první mají tendenci litovat zjevný cynismus ekonomů, který spočívá v tvrzení, že člověk upřednostňuje své vlastní zájmy. Kritici tvrdí, že jakmile si jednotlivci jednou uvědomí rozsah krize související s vyčerpáním přírodních zdrojů, začnou jednat společensky odpovědným způsobem, aby ochránili zájmy budoucích generací. Podle optimistů jsou nutné změny v postojích jednotlivců. Tyto postoje mohou být změněny pomocí programů, které budou veřejnost informovat o krizi a probudí tak jejich sociální odpovědnost.

Naproti tomu pesimisté akceptují ekonomické chování člověka a tvrdí, že prosazování vlastních zájmů proti společenské odpovědnosti povede k tomu, že

informační a osvětové aktivity nebudou dostatečně účinné. Proto obhajují vládní donucovací opatření na ochranu zájmů budoucích generací před hrabivostí generace dnešní. V další části se budeme zabývat alternativami k tržnímu uspořádání, jež navrhují jednak optimisté, jednak pesimisté.

Změna postojů

V obavě o budoucnost považují ochránci přírodních zdrojů za nutné, aby veřejnost přijala nové postoje preferující konzervaci přírodních zdrojů. Jelikož jsou prostřednictvím trhu prosazovány vlastní zájmy jednotlivců, bylo by kýtých výsledků dosaženo, kdyby lidé uspokojovali své potřeby s ohledem na společenský kontext. Vědecká rada prohlašuje, že „výrazných změn by bylo dosaženo rozsáhlou změnou postojů lidí – tj. akceptací nové morálky“ [Vědecká rada, 1977, str. 54], přičemž cituje svého bývalého člena:

Upřednostňování optima před maximem a obnovy před vyčerpáním vyžaduje určitou formu sebezapření a střízlivosti. Často jsem prosazoval dobrovolnou, pozitivní střízlivost jako klíč k moudrému využívání zdrojů a opodstatněné distribuci výrobků z nich vyrobených. [Vědecká rada, 1977, str. 54]

Jaké šance doopravdy mají změny postojů lidí ve prospěch budoucnosti či přijetí nové morálky jakožto alternativa k dnešní sobecké tržní alokaci?

Přijetí etiky ochránců přírodních zdrojů se jeví jako bezbolestné vyřešení problému budoucí vzácnosti. Následkem toho by zmizela mnohá politicky sporná témata. Například ochrany vzácných energetických zdrojů by bylo dosaženo bez zvyšování cen, pouhým dobrovolným snížením poptávky. Pak bychom se alespoň částečně vyhnuli debatám o rozdělení příjmů z energetických zdrojů a nežádoucích dopadech vyšších cen na chudé obyvatelstvo.

Za jakých podmínek lze očekávat, že přijetí nových postojů povede k efektivní ochraně přírodních zdrojů v budoucnosti? Předpokladem úspěšného působení nových postojů v oblasti ochrany přírodních zdrojů je jejich téměř jednomyslné přijetí a dodržování. Pokud by je přijala pouze část společnosti, může tyto lidi uspokojovat vědomí, že jednají „sociálně odpovědněji“, nijak výrazně však nepřispějí k ochraně zdrojů pro budoucí generace.

Stav nouze

Prohlášení, že nové postoje je nutné přijmout s téměř stoprocentní jednomyslností, nám však příliš nepomůže v pochopení okolností, za jakých by takový přístup mohl být úspěšný. Zkušenosti však ukazují, že nejpravděpodobněji budou nové postoje přijaty tam, kde existuje výrazné nebezpečí následků současného jednání a kde přijetí nových postojů je pro lidi spojeno s minimálním úsilím.

Ačkoli z historie známe spoustu případů, kdy veřejnost přinesla významné dobrovolné oběti pro společnou věc, téměř všechny tyto případy se udály za podmínek národního ohrožení v době války. Nelze příliš předpokládat, že tak vzdálený zájem, jako je blahobyt budoucích generací, povede k nějakým obětem.

Účinnost změny jednání jednotlivců ve stavu nouze zaznamenala Sue Ann Blackmanová ve své práci *Economics, Environmental Policy, and the Duality of Life*. Popisuje bouřlivou reakci veřejnosti v případě dárcovství krve. V září 1970, kdy zásoby krve v New Yorku poklesly natolik, že by sotva pokryly denní

potřebu, byla vyhlášena výzva k dobrovolnému dárcovství krve. Blackmanová vysledovala:

Reakce na masovou výzvu k dobrovolnému dárcovství byla popsána jako „fantastická“. Dárci stáli 90 minut ve frontě, aby mohli darovat krev. [Baumol a kol., str. 297]

Reakce veřejnosti nebyla tak masová v případech, kdy hrozba nouze nebo krize nebyla zas až tak zjevná. Akce „Jeďte společně“ (*Share-the-Ride Day*) byla pokusem občanské společnosti v Los Angeles snížit znečištění tím, že více lidí bude jezdit jedním autem. Celá akce byla podpořena mohutnou televizní, rozhlasovou a letákovou kampaní. Blackmanová celou akci zhodnotila takto:

Výsledky akce byly smutným zklamáním. Bohužel, nedošlo k žádné absolutní změně v hustotě dopravy ani v kvalitě ovzduší. Autobusy jezdila jen hrstka cestujících. Organizátoři dospěli k názoru, že i když spousta lidí považuje nápad sdílení aut více lidmi za dobrý, když dojde na věc, nejsou lidé ochotni takovou oběť podstoupit. [Baumol a kol., str. 290]

Úspěšnější byly další dva experimenty s cílem dosáhnout lepšího využívání aut, které Blackmanová popsala. První, nazvaný „Operace kyslík“ (*Operation Oxygen*), zorganizovala společnost Borroughs Corporation v Pasadeně, druhý pak Úřad pro regulaci cen (*Office of Price Administration*) v době druhé světové války. V obou případech však byli lidé k dobrovolné účasti motivováni. Borroughs Corporation nabídla benzín zdarma, přednostní parkování a loterii o ceny pro ty, kteří budou spolupracovat. Úřad pro regulaci cen dal účastníkům akce dodatečné přiděly benzínu.

Žádná motivace

Další důkaz neochoty obětovat osobní pohodlí za účelem dosažení vzdálených nebo veřejných výhod poskytují dva případy, kdy měli spotřebitelé možnost snížit znečištění a zlepšit kvalitu ovzduší.

V prvním případě pouze malý rozdíl v ceně způsobil, že veřejnost nebyla ochotna přejít na čistší nízkoolovnatý nebo bezolovnatý benzín, přestože byly tyto výrobky propagovány mohutnou reklamní kampaní. Pokus firmy Shell byl natolik neúspěšný, že společnost stáhla svůj bezolovnatý benzín „Shell budoucnosti“ (*Shell of the Future*) z trhu.

Druhým příkladem je pokus velkých automobilek zavést zařízení na snížení emisí. Instalace zařízení nabízeného společností General Motors stála pouhých 15 až 20 dolarů a snižovalo emise o 30 až 50 %. „I přes agresivní marketingovou kampaň se prodalo pouhých 528 těchto zařízení.“ [Baumol a kol., str. 289] Podobně i Chrysler Corporation zjistila, že více než polovina z 22 000 vyrobených zařízení na snížení automobilových emisí se neprodala.

Je to nespolehlivé

Jaký závěr můžeme vyslovit o účinnosti změn chování spotřebitelů ve prospěch ochrany přírodních zdrojů pro budoucí generace? Nelze spoléhat na to, že lidé akceptují novou etiku, a tím se významně sníží náklady na ochranu budoucích zájmů. Tímto nákladem je současná spotřeba, lhostejno, máme-li systém tržní, přidělový nebo donucovací. S dobrovolnictvím je spojena iluze,

že se můžeme nákladům, které každá konzervace zdrojů přináší, vyhnout. Ve skutečnosti je však pouze přesuneme do budoucnosti.

Příkladem může být současné prosazování nízkých cen energií a zároveň snaha o komplexní výchovu veřejnosti k šetření energií. První program eliminuje ochranu zdrojů pro budoucí generace, kterou automaticky poskytuje trh, a nahrazuje ji souborem dobrovolných norem sestavených bez účasti požadavků budoucích generací. Navíc existují důkazy, že dobrovolné normy velmi pravděpodobně nebudou fungovat – tj. nijak významně neomezí míru, v níž bude současná generace využívat zásoby neobnovitelných zdrojů.

Dobrá vůle může v nejlepším případě sloužit jako doplněk jiných způsobů, jak zachovat zdroje pro budoucí použití. Přesvědčování spotřebitelů bude nejméně úspěšnější tehdy, budou-li náklady spojené s jejich přizpůsobením nízké a existuje-li všeobecný konsensus o vhodnosti prosazovaných cílů. Není překvapující, že mezi úspěšné programy ekologické výchovy patří kampaň proti odhazování odpadků a nápadité programy prevence lesních požárů, jejichž příkladem je v USA program *Smokey the Bear*. Promyšlené využívání tohoto typu dobrovolnictví může hrát určitou roli v péči o přírodní zdroje. Všeobecný souhlas s těmito cíli je však více založen na prevenci rizik pro současnou generaci než na ochraně zájmů budoucích generací.

Vláda a budoucnost

Ochránci zdrojů zdůrazňují roli vlády v ochraně přírodních zdrojů pro budoucí generace. Doporučení Vědecké rady se dají shrnout do několika bodů: vláda by měla zdaňovat a dotovat, podporovat a omezovat, informovat a asistovat v širokém spektru oblastí života, počínaje zateplením domů a způsoby dopravy a konče zaměstnaností. Argumenty pro tuto obhajobu vládních intervencí však nejsou vůbec jasné.

Současná generace může jednat ve prospěch budoucích generací z různých důvodů. Někteří mohou chtít zachovat zásoby zdrojů pro budoucnost čistě z humanitárních důvodů, jejichž podstatou je touha zajistit, aby budoucí životní úroveň nebyla snížena současným krátkozrakým chováním. Ostatní mohou mít mnohem konkrétnější motivy. Mohou být zainteresováni na blahobytu určitých jednotlivců, zejména svých dětí a vnuků. Ve skutečnosti může současná generace financovat jejich vzdělání a kumulovat kapitál, který jim následně předá. V tomto případě není jasné, jak může vládní intervence podpořit takové soukromé rozhodování. Pokud se jednotlivci domnívají, že současné zásoby přírodních zdrojů pro jejich děti jsou nedostatečné, mohou je přece kdykoli zvýšit.

Svou podporu vládních zásahů odůvodňují ochránci přírodních zdrojů tím, že společnost jako celek spotřebovává příliš mnoho zdrojů v současnosti a příliš málo jich ponechává pro budoucnost. Z toho lze vyvodit závěr, že je naše společnost buď špatně informována o budoucí vzácnosti zdrojů, nebo si budoucí prosperity neceníme tolik, jako specifická skupina ochránců přírodních zdrojů. Vědecká rada tvrdí, že pokud jsou dezinformace příčinou toho, že nejsou konzervovány zásoby zdrojů pro budoucnost, měla by role vlády spočívat v šíření lepších informací. Než veřejnost zpracuje nové informace a přehodnotí své preference, jsou

nutné přímé vládní zásahy. To znamená, že jednotlivci mohou být donuceni k přijetí jiných způsobů chování, které by beztak přijali dobrovolně, kdyby celou situaci správně chápali. Takové donucení však v sobě skrývá nebezpečí, že prosté rozdíly v preferencích jednotlivých lidí (které jsou zcela přirozené), budou interpretovány jako jejich neschopnost pochopit určitou situaci.

Morálně nepřijatelné

Druhá interpretace názoru ochránců přírodních zdrojů je, že nelze morálně akceptovat neschopnost veřejnosti konzervovat zdroje pro budoucnost. Vláda musí donutit většinu chovat se způsobem, který menšina tvořená ochránci přírodních zdrojů považuje za společensky odpovědný. Oprávněnost vládních intervencí ve prospěch budoucí spotřeby je zpochybnitelná, neboť se ve skutečnosti jedná o nadřazení preferencí elity (tvořené ochránci zdrojů) preferencím zbytku obyvatelstva.

Pokud se neztotožníme s tím, že by měl převládnout názor této elity, neexistuje žádný další důvod pro vládní intervenci většího rozsahu. Podpora většího zapojení vlády musí vycházet z porovnání, jak vláda a jiné instituce fungují ve prospěch alokace přírodních zdrojů pro budoucí generace. Za jakých předpokladů je vláda nejlépe vybavena k ochraně zájmů budoucích generací?

Asymetrie

Domnívat se, že trh a vláda disponují stejnou schopností odhadnout budoucnost, je naivní představa. Budoucí generace se přímo nepodílejí na rozhodování na dnešních trzích, ani se neúčastní současných voleb. Existuje však základní asymetrie mezi tržním a politickým procesem. Vlastník vzácných zdrojů má možnost uchovat zdroj pro využití v budoucnosti a učiní tak, pokud očekávané zisky budou vyšší než zisky ze současné spotřeby. Poptávka budoucích generací představuje motivaci uchovat zdroje pro budoucí použití. Je to spíše individuální zájem než starost o blahobyt budoucích generací, který vede vlastníka zdrojů k tomu, aby věnoval pozornost této poptávce.

Žádná taková provázanost však neexistuje v politickém procesu. Zatímco na trhu jsou budoucí generace zastoupeny nepřímou, ve volbách ani v parlamentu žádné zastoupení nemají. Jediný způsob, jak mohou budoucí generace ovlivnit politický proces, je prostřednictvím zájmu určité části současných voličů o potřebu těchto budoucích generací.

Další rozdíl v přístupu trhu a vlády k budoucnosti vyplývá z povahy rozhodování v jednotlivých systémech. Každý jednatel, který považuje zásoby pro budoucí užití za nedostatečné, může učinit kroky k přesměrování zdrojů ze současnosti do budoucnosti. To může dělat nezávisle na ostatních. Jakákoli vládní akce však vyžaduje kolektivní rozhodnutí. Nutnost získat širokou podporu veřejnosti vede ke zpolitizování daného tématu. Zatímco mnozí budou opatření podporovat kvůli jeho primárnímu účelu, řada jiných je bude schvalovat z jiných důvodů. Někteří opatření odhlasují za příslib, že budou recipročně podpořeny jejich vlastní zájmy, jiní mohou nabídnout podporu s úmyslem modifikovat návrh v zájmu svých vlastních cílů. Konkrétní politické rozhodnutí získá širokou podporu pouze za předpokladu, že vyhoví širokému spektru zájmů na úkor původního cíle.

Bláhová důvěra

Existují silné teoretické argumenty pro tvrzení, že důvěra ochránců přírodních zdrojů ve schopnosti vlády je bláhová. Argumenty proti vládní intervenci však nemohou stát pouze na teoretických základech. Skutečné příklady intervencí za účelem konzervace zdrojů pro budoucnost musíme posuzovat podle jejich podstaty. Například systém zrychleného odepisování majetku a investičních daňových výhod je vládní program, který v konečném důsledku podporuje vyšší spotřebu energií a kapitálu. Jak k tomu došlo?

Je v zájmu firem kombinovat práci, kapitál, materiál a energii tak, aby minimalizovaly své výrobní náklady. Čím dražší je například práce, tím větší mají firmy motivaci ji ve výrobním procesu nahrazovat kapitálem, energií a materiály.

Kapitál a energie jsou komplementární vstupy. Když budou náklady na kapitál nižší v porovnání s ostatními vstupy, bude mít výrobce větší motivaci nahrazovat ostatní vstupy právě kapitálem a energií. Snížení nákladů na kapitál tudíž vyústí v zavádění energeticky náročnějších výrobních procesů.

Pochybná daňová politika

Je-li zavedena daň z příjmu právnických osob, budou firmy kombinovat své vstupy tak, aby minimalizovaly výrobní náklady počítané po zdanění. Čím nižší jsou náklady na kapitál po zdanění v porovnání s ostatními vstupy, tím více budou firmy nahrazovat ve výrobním procesu práci a materiál kapitálem a energií.

Daňový systém může zvýhodňovat některé výrobní faktory. Tím motivuje firmy k substituci jednoho vstupu druhým, ne proto, že by to přímo snižovalo jejich náklady, ale protože to sníží jejich daňovou zátěž. V tomto případě bude firma využívat takovou kombinaci vstupů, která minimalizuje její náklady počítané po zdanění.

Kanadský systém daní z příjmů firem zvýhodňuje používání kapitálu. Zrychlené odepisování umožňuje firmám odečíst náklady na kapitál ze svého zdanitelného příjmu ještě předtím, než byl tento kapitál spotřebován. O náklady jiných vstupů, například práce, může být daňový základ sice také snížen, ale až poté, co byl tento vstup spotřebován. Jelikož jeden dolar vynaložený na kapitál může snížit zdanitelné příjmy dříve, než jeden dolar vydaný na práci, může být vzniklá daňová úspora dříve reinvestována. To po zahrnutí daní snižuje náklady na kapitál v porovnání s prací a zvyšuje relativní atraktivitu kapitálu a energií jakožto výrobních vstupů.

Zrychlené odepisování

Vláda prosadila používání zrychlených odpisů proto, že se jedná o nástroj k vytvoření silného výrobního sektoru, nových pracovních míst a k udržení ekonomiky v rovnováze. Zatímco systém zrychleného odepisování skutečně snižuje daňovou zátěž výrobců, působí na druhé straně na vychýlení kombinace výrobních vstupů směrem ke zvýšenému využití kapitálu a energie.

Vliv zrychlených odpisů na energetickou náročnost kanadského průmyslu je možné dokumentovat na příkladu dvouletého odepisování strojů a zařízení, které zavedla kanadská vláda v roce 1972. Toto opatření snížilo náklady na kapitál po zdanění přibližně o 10 %. Výsledkem byl očekávaný nárůst energetické náročnosti výroby, tj. poměru energie/kapitál, o více než 30 % [Berndt a Wood, 1975,

a Benny a kol., 1978]. Jinou interpretací této skutečnosti je, že dvouleté odepisování zvýšilo množství energie potřebné k udržení dané úrovně výroby přibližně o 2 % [Denny a kol., 1979].

Spotřebovávají-li tedy kanadské firmy příliš mnoho energie, což tvrdí ochránci přírodních zdrojů, je to částečně i z důvodu pobídek vytvořených vládou, nikoliv kvůli ignoranci a zvrhlosti účastníků trhu. Náklady této vládní politiky měřené množstvím výrobků a služeb, které by bylo možné vyrobit, kdyby dodatečná energie byla spotřebována jinde a jindy, ponese současná, ale i budoucí generace. Jak vidíme na tomto příkladu, zapojení vlády do alokace vzácných zdrojů nevede k podpoře cílů ochránců přírodních zdrojů.

Řízení společných zdrojů

Žádný člověk není ostrov sám pro sebe, každý je kus nějakého kontinentu, část nějaké pevniny. A když moře spláchne hroudu, je Evropa menší, jako by to byl nějaký mys, jako by to byl statek tvých přátel nebo tvůj. Smrtí každého člověka je mne méně, neboť jsem část lidstva. A proto se nikdy nedávej ptát, komu zvoní hrana. Zvoní tobě. [John Donne (1572–1631) Meditace XVII]

Problém vzájemné závislosti: pohled ochránců přírodních zdrojů

Z pohledu ochránců přírodních zdrojů hrají důležitou roli v diagnóze nedostatků našeho současného ekonomického systému rozdíly mezi soukromými a společenskými náklady. Tyto vedlejší efekty jsou někdy nazývány externalitami. Důležitým příkladem takového problému je znečištění. Když firma vypouští vedlejší produkty své výroby do ovzduší nebo do vody, vznikají náklady ostatním lidem (například snížením rekreační hodnoty jezera). Pro firmu jsou tyto náklady externí. Existuje zřejmý rozdíl mezi náklady, za které je odpovědná firma, tj. soukromými náklady, a celkovými náklady společnosti v případě, kdy je příroda používána jako smetiště. Zájem ochránců přírodních zdrojů o tento problém lze dokázat výňatkem z charakteristiky společnosti usilující o ochranu přírodních zdrojů.

Ve společnosti usilující o ochranu přírodních zdrojů by měl cenový mechanismus odrážet nejen soukromé náklady, ale v maximální možné míře i celkové společenské náklady, včetně spotřeby energií a materiálů, ekologických dopadů a dalších společenských faktorů. To umožní tržnímu systému alokovat zdroje způsobem, který blíže odráží současné i dlouhodobé společenské potřeby [Vědecká rada, 1977, str. 14].

Podle názoru Vědecké rady bude po vytvoření základů takové společnosti kladen velký důraz na rozdíly mezi soukromými a společenskými náklady.

Problémy životního prostředí se přenesou z roviny zájmu do roviny konání. Vysokou míru externalizace nákladů (tj. zamezení nákladům vzniklým špatným hospodařením, znečištěním životního prostředí, apod.), která je charakteristická pro historii kanadského průmyslu, je třeba mnohem více kontrolovat pomocí legislativy a je nutné se snažit o zjištění celkových nákladů jednotlivých činností. [Vědecká rada, 1977, str. 21]

Jak dále prokážeme, Vědecká rada nesprávně interpretuje ekonomii externalit. Určitá část jejich diagnózy, kterou citujeme, je však v souladu s tím, co tvrdí ekonomové:

Pokud vznikají náklady, které nejsou zohledněny v ceně pro konečného spotřebitele, nebo když firma vědomě či podvědomě externalizuje své náklady (v podobě znečištění ovzduší nebo vody, případně hluku do okolí), potom tržní ceny nezohledňují všechny náklady výroby a vzniká nebezpečí chybné alokace zdrojů. V případě, že jsou náklady externalizovány a stávají se spíše náklady společenskými než soukromými, případně jsou přesunuty do budoucnosti, jsou ceny nižší, než by měly být. Při nižších cenách máme sklon vyrábět a spotřebovávat více, než kdyby ceny zohledňovaly všechny náklady výroby. [Vědecká rada, 1977, str. 34]

Vědecká rada ve své diskusi o potenciálních a skutečných rozdílech mezi soukromými a společenskými náklady otevírá naprosto legitimní otázku. Problematické jsou její politické návrhy, ke kterým se vrátíme později.

Zboží a služby

Skupina Gamma rozlišuje mezi výrobou zboží a poskytováním služeb. V důsledku toho spíše než limity všech forem růstu analyzují zejména limity transformační kapacity. Transformační proces představuje přeměnu vstupů ve výrobě za účelem získání zboží. Skupina Gamma popisuje problémy současného průmyslového systému z pohledu vedlejších efektů a externalit transformačního procesu.

Zdá se, že většina, ne-li všechny transformační procesy v přírodě mají společné jedno: jejich výsledkem je výroba jak zamýšleného výrobku, tak i nezamýšlených vedlejších produktů. Neúmyslným vedlejším produktem biologického metabolismu jsou lidské nebo zvířecí výkaly. V ekonomickém metabolismu se neúmyslný vedlejší produkt skládá ze znečištění ovzduší, půdy a vody, odpadu, hluku, apod. Neúmyslný vedlejší produkt je jedním z hlavních problémů spojených s transformačním procesem. [Gamma, č. 1, str. 28]

Skupina Gamma tedy dochází ke stejným závěrům jako Vědecká rada. Externality vznikají ve výrobě tehdy, když podnikatelé neberou v úvahu určitou část nákladů své činnosti.

„Externality“ vznikají v důsledku produkce odpadů transformačního procesu. O tyto odpady se nestará žádná firma ani jednotlivec. Jsou za ně odpovědní všichni a nikdo. Biosféra nemůže věčně fungovat jako smetiště. Systém se nakonec zhroutí nebo si sám vytvoří jinou přirozenou rovnováhu prostřednictvím malthusiánských prostředků. [Gamma, č. 1, str. 36]

Neadekvátní reakce

Skupina Gamma poukazuje na to, že bylo přijato množství různých opatření, jejichž cílem je zamezit externalitám. Tvrdí však, že existující opatření jsou neadekvátní reakcí na deformované motivy firem jakožto nositelů transformačních procesů.

Vypadá to, že zastánci scénáře *laissez faire* disponují silným argumentem. Ve skutečnosti nyní nejsme v situaci *laissez faire*, neboť se postupně vytvářejí a implementují opatření na ochranu přírody a zákony ke snížení znečišťování. Navrhovaná společnost usilující o ochranu přírodních zdrojů by tato opatření ještě posílila a rozšířila. [Gamma, č. 1, str. 69]

Pokud jde o problém externalit, nedochází mezi ochránci přírodních zdrojů a většinou ekonomů k žádným větším sporům. Každý ekonomický systém, ve kterém existují rozdíly mezi soukromými a společenskými náklady, bude pravděpodobně zahrnovat spoustu kouřících továren a velmi málo čistých řek a jezer. Firmy a vlády v kapitalistických i nekapitalistických společnostech v minulosti ignorovaly celkové náklady činností, jejichž vedlejším efektem bylo znečištění. Zájem o ekologické následky těchto činností nyní vzrostl a vedl mnohé ekology, ekonomy a fyziky k vypracování řady studií.

Mnozí z nich pohlížejí na znečištění jako na „tržní selhání“. Návrhy ochránců přírodních zdrojů ve zvýšené míře odrážejí zjevný fakt, že aktivit vytvářejících externalitu v ekonomickém systému celkově přibýlo. Ochránci přírodních zdrojů tvrdí, že je třeba změnit naše instituce tak, aby donutily firmy uvědomit si celkové náklady svých činností. K dosažení tohoto cíle by měla vláda zavést regulace a pobídky.

Často nevíme, jak měřit náklady, které svým nedbalým hospodařením převádíme na ostatní nebo do budoucnosti. Mohou být nižší než náklady na to, aby se zabránilo jejich vzniku, mohou však být i mnohem vyšší. Z tohoto důvodu se proto často nemůžeme spoléhat na tržní ceny a trh jako takový. Vliv cen musí být často posílen regulací, zdaněním a dalšími opatřeními. [Vědecká rada, st. 35]

Kritika

Naše hlavní kritika Vědecké rady spočívá v tom, že její návrhy nejsou smysluplně podloženy. Mají-li se využívat regulace, zdanění a další postihy, měla by se u každého takového opatření specifikovat jejich přesná úroveň a rozsah. Ve zprávě Vědecké rady není nikde stanoven žádný specifický politický rámec pro jednotlivá opatření. Rada navrhuje zpracovat studie proveditelnosti stanovení celkových nákladů jednotlivých výrobků. Uvádí, že je důležité dosáhnout toho, aby tržní ceny lépe odrážely celkové společenské náklady výroby a spotřeby, a proto navrhuje zavést následující formy daní:

- ↗ Daň na likvidaci některých druhů obalů a některých jednorázových výrobků.
- ↗ Zdravotní daň na cigarety, alkohol, výrobky s obsahem kofeinu apod.
- ↗ Energetickou daň na benzín, topný olej, palivově náročné automobily, plasty, elektrická zařízení aj.
- ↗ Ekologickou daň na papír, uhlí, hnojiva, aerosoly, insekticidy, benzín apod.
- ↗ Daň na těžbu zdrojů nebo odlučovací daň na využívání nedotčených přírodních zdrojů. [Vědecká rada, 1977, str. 87]

Návrhy všech těchto politických opatření jsou poměrně konkrétní. Nicméně, jak ukážeme později, chybí první krok, který by specifikoval přesný cíl daní a regulací. V případě neexistence takového rámce však nejsme schopni posoudit, zda tyto návrhy přinesou zlepšení nebo zhoršení současné situace.

Obecný postoj Vědecké rady k rozdílům mezi soukromými a společenskými náklady je jasný. Takových situací existuje příliš mnoho a vyvolávají vysoké náklady, čemuž je potřeba zabránit. Rozsah nápravy není přesně stanoven, je však třeba zavést určitou kombinaci daní, regulací a změn vlastnických práv.

Scénáře

Skupina Gamma využívá ve svých návrzích k nápravě současné spotřební společnosti metody scénářů. Jejich scénáře umožňující vznik společnosti chránící přírodní zdroje sahají od scénáře „růst s efektivitou“ až po „buddhistický scénář“. V dalším textu se soustředíme pouze na scénář „růst s efektivitou“, protože je nejbližší návrhům Vědecké rady.

Skupina Gamma navrhuje tři hlavní strategie ke snížení plýtvání zdroji a eliminaci externalit.

1. Ceny odpovídající celkovým nákladům (*Full Cost Pricing*), tj. pokus o to, aby ceny zohledňovaly celkové náklady výroby včetně škod na životním prostředí, zdravotních rizik, snížení kvality života apod.
2. Vládní intervence nutné ke snížení plýtvání.
3. Zlepšení technologií (včetně snížení odpadů u zdroje, používání obnovitelných zdrojů namísto neobnovitelných, recyklace, delší životnost výrobků, atd.). [Gamma, č. 1, str. 213]

Cen zohledňujících celkové náklady lze podle skupiny Gamma dosáhnout jejich zvýšením pomocí daní – tj. tak, jak to původně navrhoval v roce 1918 ekonom A. C. Pigou. Tím dojde k internalizaci externalit. Skupina Gamma tvrdí, že zdanění je efektivní nebo snad pravděpodobně nejefektivnější způsob vládní intervence.

Zdanění je efektivní způsob vládního zásahu v tržní ekonomice. Selektivní a motivační zdanění mění náklady výrobních faktorů bez narušení podstaty tržních sil. Namísto změny nákladů jednotlivých faktorů ovlivňuje zdanění tržní síly ve prospěch společensky vhodnějších cílů. [Gamma, č. 1, str. 244]

Informace a externality

Přestože kritéria výběru jsou předmětem diskusí, není ani zde, podobně jako u konceptů Vědecké rady, přesný cíl zdanění smysluplně obhájen (str. 202–204). Skupina Gamma poukazuje na důležitý aspekt problému externalit, který je spojen s jakýmkoli regulačním programem, tj. že informace o rozdílech mezi soukromými a společenskými náklady nejsou plně k dispozici a jejich získání či odhad stojí peníze. Uvádí, že „požadujeme nejen výběrová kritéria, ale i empirické ukazatele, které by nás měly informovat o stupni narušení životního prostředí a stavu hospodářství a společnosti“ [Gamma, č. 1, str. 205].

Na základě informací o výši soukromých a společenských nákladů znečištění by tedy byly nastaveny environmentální daně, které by podporovaly „žádoucí“ chování spotřebitelů. Skupina Gamma však dále tvrdí, že tyto daně jsou nutným, nikoli však postačujícím nástrojem: musí být doplněny přímou regulační tržů.

Taková regulace by mohla spadat do těchto kategorií: a) Regulace, která by odrazovala od výroby nerecyklovatelných produktů. b) Regulace, která by zajistila zapojení nezaměstnaných do recyklačního průmyslu. c) Regulace vedoucí k lepšímu řízení velikosti a struktury měst. d) Regulace k ochraně mořského světa a severních oblastí Kanady. e) Přímé vládní dotace projektů s vysokou společenskou hodnotou a nízkým soukromým ziskem. f) Vyšší normy efektivnosti pro

vládní agentury. g) Regulace vedoucí k většímu rovnostářství v rozdělení příjmů a bohatství společnosti. [Gamma, č. 1, str. 249]

Zdanit a regulovat

Řešení, která předkládají ochránci přírodních zdrojů, plně odpovídají jejich vlastním představám o ideálním společenském uspořádání. Co by se změnilo, kdybychom se jejich radami řídili? Vytvořením společnosti usilující o ochranu přírodních zdrojů podle skupiny Gamma a Vědecké rady by došlo k omezení rozdílů mezi soukromými a společenskými náklady pomocí daní, které by zvýšily náklady výrobců. Tím by se snížila produkce výrobců vytvářejících externalitu. To však není považováno za dostatečné, proto je nutno přijmout dodatečná regulační opatření. Tyto regulace by ovlivnily nejen výrobky, jejichž výroba je zatížena externalitami (tj. produkuje znečištění), ale uplatnily by se i při stanovení typů výrobků, které by se měly vyrábět.

Návrhy ochránců přírodních zdrojů vycházejí primárně z mnoha analýz škodlivých externích efektů, které zpracovala řada environmentálních skupin. V některých případech navrhovaná regulace zohledňuje i tržní mechanismy. Obecně se však má za to, že trh je špatným sluhou.

Ochránci přírodních zdrojů tvrdí, že je třeba mnohem více přímých vládních regulací a intervencí na trhu, abychom v budoucnosti zabránili vážným ekologickým problémům. Některé takové intervence by však znamenaly zastavení ekonomického růstu a dokonce snížení současné úrovně výroby. Významně by se zvýšil význam vlády v socioekonomické struktuře společnosti.

Tyto radikální názory nelze brát na lehkou váhu. V následujících částech se jimi budeme zabývat podrobněji. Prozkoumáme jejich motivaci a implikace ve světle možných alternativních přístupů.

Alternativní přístupy a vzájemná závislost

Znečištění je problémem vzájemné závislosti. Kontrolovat znečištění vyžaduje vytvoření mechanismů k řízení vzájemných škodlivých interakcí v ekonomice. Tyto škodlivé interakce, jako je např. vliv kouřících továren na místní obyvatele, nazývají ekonomové externí efekty. Je důležité pochopit, jak se tržní situace, při nichž vznikají takové efekty, odlišují od tržních podmínek, ve kterých se takové efekty nevyskytují.

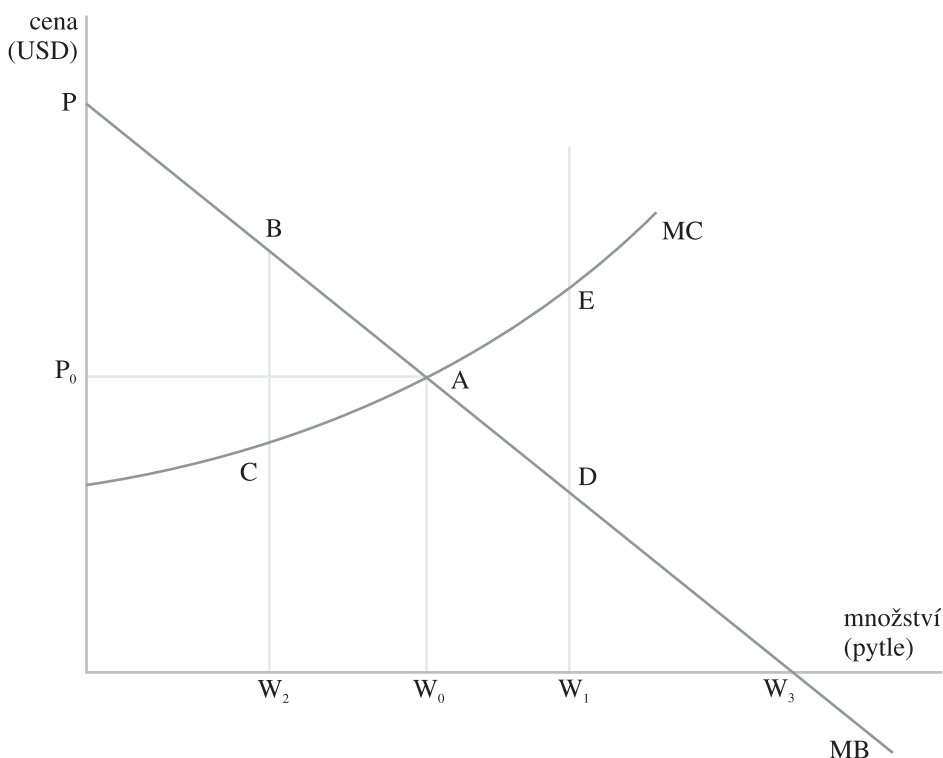
Jako příklad uvažujme výrobu pšenice v tržní ekonomice. Kromě extrémů, kdy se na jedné straně nepěstuje žádná pšenice, a na druhé straně jsou na výrobu pšenice využity všechny zdroje společnosti, existuje obrovské množství dalších alternativ. Základním ekonomickým principem je, že zdroje jsou vzácné. Rozhodování o skutečném množství zdrojů použitých k výrobě pšenice musí být učiněno na základě porovnání přínosu výroby pšenice při různých úrovních produkce k nákladům na její výrobu. Náklady jsou v tomto případě posuzovány jako oportunitní náklady (náklady obětované příležitosti) – tj. jako množství jiných výrobků, které musíme obětovat, abychom mohli vyrábět více pšenice. Pomocí ekonomických nástrojů lze určit úroveň výroby pšenice, nad kterou již přínosy neospravedlní další vynaložené zdroje.

Grafické znázornění výroby pšenice

Pomocí grafů, jež ekonomové běžně používají, můžeme definovat mezní nebo přírůstkový užitek (*marginal benefit – MB*), který v penězích vyjadřuje přínos každé další úrovně výroby pšenice. Křivka klesá zleva doprava (viz obr. 1.). Graf ukazuje, že čím více pšenice vyrobíme, tím menší užitek z každé dodatečné tuny získáme.

Podobně můžeme nakreslit i křivku mezních nákladů (*MC*) na každou další tunu vyrobené pšenice. Kdybychom nyní chtěli začít vyrábět pšenici, začali bychom na její výrobu alokovat zdroje, které v ostatních odvětvích přinášejí nejnížší zisky. Jak se výroba pšenice zvyšuje, je třeba alokovat na její výrobu mnohem hodnotnější zdroje, které byly dosud využívány jinak. Z tohoto důvodu roste křivka *MC* směrem doprava nahoru. Další tunu pšenice lze vyprodukovat pouze za cenu vyšších nákladů vyjádřených tím, že obětujeme něco jiného. Na obr. 1 se křivky *MC* a *MB* protínají při ceně P_0 a množství W_0 .

Křivka *MB* znázorňuje peněžní přínos produkce pšenice při různých množstvích výroby. Výsledkem je, že tato křivka je shodná s křivkou poptávky po pšenici. Podobně křivka *MC* znázorňuje křivku nabídky. Konkurenční síly povedou v tržním systému k výrobě množství indikovaného průsečíkem obou křivek při ceně P_0 .

Obr. 1: Trh pšenice

Opačný příklad

Optimální úroveň produkce pšenice při ceně P_0 vzhledem k možným alternativám lze ukázat i na opačném příkladu. Předpokládejme, že se nejprve rozhodneme vyrábět méně pšenice než W_0 , řekněme na úrovni W_2 . Pro každou tunu vyrobené pšenice mezi W_2 a W_0 leží hodnoty křivky MB nad MC. Zdroje použité na zvýšení výroby pšenice až do W_0 přinesou větší užitek, než o který přijdeme jejich odebráním z jiné výroby. Dodatečný zisk ze zvýšení výroby pšenice na W_0 je znázorněn trojúhelníkem ABC. Obdobně, kdybychom s výrobou začali na úrovni W_1 , dostaneme se do situace, kdy mezní náklady převyšují mezní příjmy. Snížení výroby na W_0 přinese čistý zisk vyjádřený plochou ADE. Z pohledu dodavatelů pšenice existuje příležitost realizovat vyšší zisk vždy, když se výroba odchýlí od hodnoty W_0 , jako je to v případě W_2 , kdy zvýšení výroby přináší vyšší mezní zisky než mezní náklady.

Průsečík křivky MB a MC určuje v tomto případě nejlepší alokaci zdrojů na výrobu pšenice. V konkurenčním prostředí tržní ekonomiky vede spontánní chování jednotlivých spotřebitelů a výrobců k tomuto výsledku – funguje „neviditelná ruka trhu“ Adama Smitha.

Na obr. 1 je zjednodušeně naznačen důvod, proč jsou ekonomové tak nadšeni trhem jakožto efektivním nástrojem k alokaci zdrojů. Ochránci přírodních zdrojů a ekologové naopak toto nadšení nespokojení? Co je příčinou jejich nespokojenosti?

Nesouhlas

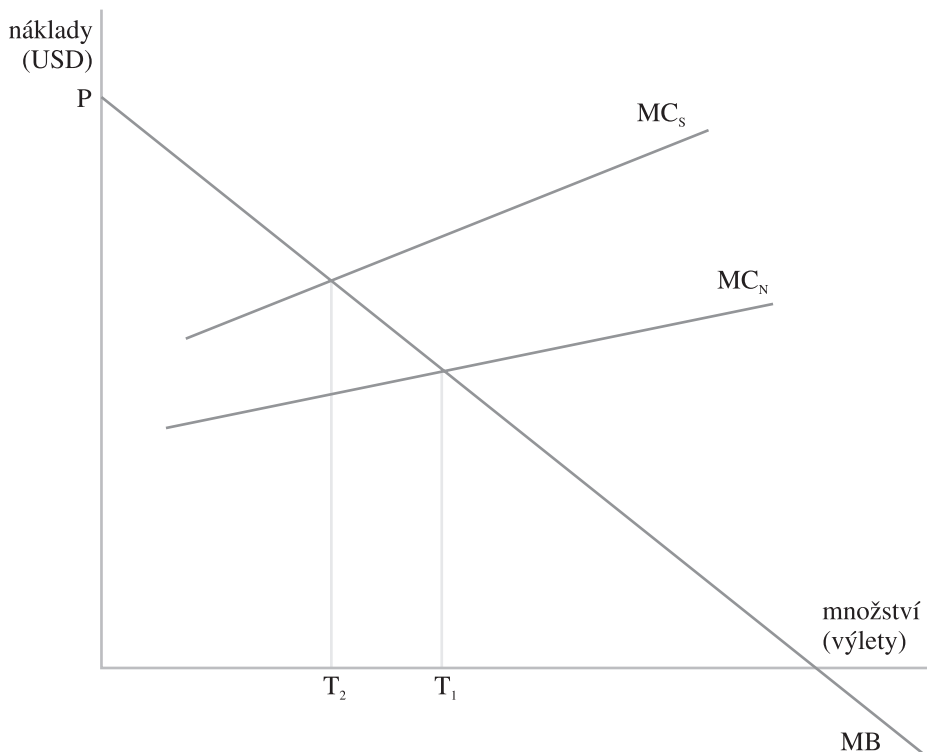
Vědecká rada a skupina Gamma se při konstrukci křivky MB zajímají o preference spotřebitelů a jejich determinanty, které ekonomové berou jako dané. To bylo již podrobněji diskutováno. Druhou oblastí nesouhlasu je, že křivka MC nemusí nutně vyjadřovat celkové náklady výroby. To vede z pohledu Vědecké rady a skupiny Gamma k nevhodné alokaci zdrojů.

K bližšímu prozkoumání pohledu ochránců přírodních zdrojů na rozdíly mezi soukromými a celkovými náklady použijeme jiný příklad, který původně diskutoval ekonom Frank Knight v roce 1924. Příklad se týká cestování mezi dvěma body.

Předpokládejme, že mezi dvěma body existují dvě cesty. Jedna z nich je dostatečně široká na to, aby absorbovala veškerý provoz, je však ve špatném technickém stavu, zatímco druhá cesta je mnohem kvalitnější, ale úzká a se značně omezenou kapacitou. Pokud mezi oběma body bude jezdit větší množství automobilů, které si budou moci svobodně vybrat, kterou cestou pojedou, budou mít tendenci rozdělit se mezi obě cesty v takovém poměru, že náklady na jednotku dopravy nebo efektivní výsledek investice budou stejné pro každý automobil na obou cestách. Tím, že bude stále více aut používat užší a lepší cestu, začne docházet k zácpám, takže v určitém okamžiku začne být stejně výhodné používat širší, ale horší cestu. [Knight, 1924, str. 162]

Tento příklad se liší od příkladu s obilím pouze na straně nákladů, kde do hry vstupují i náklady dopravní zácpy. Náklady dopravní zácpy v tomto případě představují náklady na ony diskutované externí efekty. Náklady dopravní zácpy pro individuálního řidiče si můžeme představit jako náklady času řidiče plus dodatečné provozní náklady vozidla. Z výše uvedeného vyplývá, že se tyto náklady zvýší s nárůstem počtu ostatních řidičů, kteří se rozhodnou po silnici

projet. Jinak řečeno, celkové společenské náklady každé další jízdy se skládají z individuálních nákladů řidiče a z nákladů, kterými tento dodatečný řidič zatíží ostatní řidiče. Schematicky je dopad nákladů dopravní zácpy znázorněn na obr. 2.

Obr. 2: Náklady a přínosy dopravy

Z grafu je zřejmý rozdíl mezi náklady jednoho řidiče (MC_N) a náklady všech řidičů (MC_S), které jsou vyvolány jednou dodatečnou jízdou. Individuální náklady povedou k množství jízd (výletů) na úrovni T_1 , zatímco v zájmu všech řidičů by měl být provoz na úrovni T_2 . „Neviditelná ruka“, o které jsme hovořili v souvislosti s výrobou pšenice, v tomto případě nezajistí optimální úroveň dopravy a nepovede k objemu dopravy T_2 . Vědecká rada kritizuje ekonomy za opomíjení tohoto typu situace. Tvrdí, že ekonomové tradičně prosazují tržní řešení problémů, a to i v případech, kdy jsou tyto problémy způsobeny tržními procesy (tj. když subjekty na trhu nezohlední celkové náklady). Poznávají, že „ekonomové říkali, že trh se postará o všechno“ [Vědecká rada, 1977, str. 24].

Přestože výraz „říkali“ není jednoznačný, je toto sdělení ve svém kontextu prokazatelně nesprávné. Minimálně od dob A. C. Pigou (od roku 1918) si ekonomové uvědomovali možnost rozdílu mezi soukromými a celkovými náklady. Rovněž si uvědomovali, že výsledky působení „neviditelné ruky“ nemusí být nutně ideální, pokud se v dané situaci vyskytují externí efekty.

Literatura o externalitách

Skutečnost, že ekonomové externality teoreticky připustili, neznamená, že se jimi intenzivně zabývali např. proto, že je nepovažovali za významné nebo příliš časté. Je pravda, že v době po Pigouvi byly externality v empirickém zkoumání méně významné, než je tomu dnes. V posledních letech však literatury o externalitách rapidně přibývá, zejména s ohledem na znečištění a hustotu dopravy. Toto zvýšení zájmu se projevuje nejen častými články v renomovaných ekonomických časopisech, ale rovněž vznikem nových ekonomických časopisů věnovaných ekonomickým analýzám životního prostředí. Zdá se, že ochránci přírodních zdrojů o velkém množství prací na toto téma nemají ani potuchy. Podle našeho názoru lze mnohé jejich omyly a nesprávné výklady přičíst právě tomu, že nemají dost velký přehled.

Názor, že ekonomové tvrdí, že se trh postará o všechno sám, je zavádějící zejména tehdy, je-li spojen se všeobecným odporem ochránců přírodních zdrojů vůči tržní ekonomice. Jak prokázal Knight ve výše uvedeném příkladu, přítomnost negativních externalit v podobě hustého provozu nebyla ani tak důsledkem škodlivého působení trhu na lidské chování, ale spíše důsledkem *absence* tržních nebo jiných alokačních nástrojů, které by jednotlivcům umožňovaly vzít v úvahu externality. Teoretický závěr v případě dopravní zácpy byl, že „nadměrné používání“ silnice bylo výsledkem neexistence vlastnických práv k dané komunikaci a z toho vyplývající neexistence trhu v používání komunikací jako takových. Jak ukážeme později, jsou při zkoumání a vyrovnávání se s rozdíly mezi soukromými a celkovými náklady důležité nástroje k určení vlastnictví vzácných zdrojů. Takové nástroje umožní vznik trhu a tržních cen v odvětvích, ve kterých absence trhu má za následek nulové ceny pro spotřebitele, a tudíž i nadměrné používání statků.

Shrnutí

V této části jsme definovali „optimální“ vyráběné množství určité komodity. Porovnávali jsme situaci, ve které byl trh sám schopen dospět k tomuto výsledku, se situací, ve které rozdíly mezi soukromými a celkovými náklady naznačovaly, že intervence na trhu může zlepšit tržní výsledek. Klíčovým bodem, kde se rozcházíme s ochránci přírodních zdrojů, je specifikace rámce, který nám umožní definovat vhodné cíle.

Vědecká rada a skupina Gamma prosazují daně a regulace a naznačují, že objem výroby určitých škodlivých činností by měl být snížen. Nejsou však schopny stanovit, kam až by mělo toto snížení zajít, ani jaký rámec bychom měli použít, abychom tento problém mohli rozhodnout. Výhoda ekonomie je v tom, že je schopna stanovit jednoznačná kritéria. Tato kritéria určují, že daná výroba by se měla rozšiřovat, dokud nedospěje k bodu, při jehož překročení již dodatečná výroba přináší menší užitek než alternativní použití zdrojů, které musíme na tuto dodatečnou výrobu obětovat. Proti této teorii mohou existovat určité námitky, na rozdíl od návrhů ochránců zdrojů je však konkrétní, objektivní a jasně definovaná.

Problém ochránců přírodních zdrojů tkví v jejich přílišném důrazu na konkrétní jevy. V důsledku toho jen označují konkrétní problémy a nedostává se jim uceleného rámce, který by specifikoval sledovaný cíl. Takový prohrěšek proti vědeckému postupu obzvláště vzbuzuje pochybnosti a znepokojení v souvislosti

s tím, kdo se ho dopustil. Měli by snad ekonomové navrhnout řešení problémů v oblasti přírodních věd, které přitom chápou stejně povrchně jako Vědecká rada základy ekonomie? Zcela jistě nikoliv.

Rámcem pro analýzu vzájemných závislostí

Vzájemné závislosti vyžadují vytvoření mechanismů pro řízení škodlivých interakcí, jež způsobuje jednání jednotlivců ve společnosti. Tyto mechanismy je třeba vybrat na základě nákladů různých způsobů řízení externích efektů. Jedním z takových mechanismů mohou být daně, druhým pak přímé regulace. Ochránci přírodních zdrojů si však neuvědomují relativní náklady těchto mechanismů. Existují-li externality, je jejich snahou přímo regulovat takovou činnost, aniž by se zohlednily náklady takového řešení a náklady existujících alternativ.

Stále přibývajícím literaturou odráží snahu ekonomů vytvořit rámec pro rozhodování o alternativních alokacích vzácných zdrojů. Vlastnická práva mohou být různá v různé době a v různém společenském uspořádání. Definovaný rozsah vlastnických práv k vymezení vztahů mezi jednotlivci je však nezbytnou součástí každého racionálního systému společenské interakce. Jako jednoduchý příklad může posloužit změna práva kouřící továrny znečišťovat ovzduší, aniž by platila za vzniklé škody. Změnil-li se právní odpovědnost, změní se i objem kouřových emisí. Otázka, kterou vznesli ekologové, se týká možné změny vlastnických práv, která by donutila znečišťovatele vzít v úvahu škody, které působí ostatním. Kanadský ekonom John Dales navrhuje následující rámec pro rozhodování mezi alternativními systémy vlastnických práv.

Různé systémy práv vytvářejí různé motivace, vedou k různému chování, vykazují rozdílné charakteristiky a vytvářejí různé společenské výstupy. Já hovořím o třech systémech práv: výhradní a převoditelná práva (cenový systém); nevýhradní práva (systém veřejného vlastnictví); a výhradní, ale nepřevoditelná práva (příkazový systém)... Téměř ve všech situacích může lidské chování podléhat určitému omezení a na systémy práv by mělo být pohlíženo tak, že mají různé „komparativní výhody“ v různých situacích... [Dales, 1975, str. 486–487]

Dalesova ústřední myšlenka je, že existují alternativní institucionální nástroje k vytvoření systému, ve kterém prosazování individuálních zájmů vede ke společensky přijatelným výsledkům. V tržní ekonomice je chování jednotlivců usměrňováno cenami. Poptávka po téměř všech komoditách by byla jiná, kdyby ceny nebyly ovlivněny spotřebou. V příkazovém systému jsou nepřevoditelná vlastnická práva svěřena státu a centralizované rozhodování určuje chování jednotlivců. Třetí alternativou je systém společných vlastnických práv. Společné vlastněné zdroje jsou charakterizovány neomezeným přístupem k nim (vzduch, voda, ryby a obecní pastviny).⁴

Dales tvrdí, že různé systémy vlastnických práv mají různé komparativní výhody. Každý omezuje vedlejší efekty jiným způsobem a při jiných nákladech. Vhodnost systému vlastnických práv lze zhodnotit formou užítku, který přináší, v poměru k nákladům, které vyvolá.

⁴ Více viz Tietenberg (1985)

Trh a vzájemná závislost

Ekonom Ronald Coase v roce 1960 ve své významné analýze externích efektů ukázal, že decentralizovaná tržní ekonomika může efektivně alokovat zdroje dokonce i při existenci externalit. Coase tvrdí, že účastníci tržní ekonomiky mohou brát v úvahu své vzájemné působení i bez vládních intervencí v podobě daní, dotací či regulací dané činnosti. Z této práce vyplývá, že otázka, zda se se vzájemnou závislostí jednotlivých činností může lépe vypořádat trh nebo vláda, je empirická.

Od dob Coasova článku ekonomové vědí, že jsou-li dobře definovaná vlastnická práva, není na externích efektech nic, co by bránilo tomu, aby se staly součástí tržních transakcí. S pevně stanovenými vlastnickými právy mohou tržní subjekty uzavřít smlouvy směřující k minimalizaci škodlivých vedlejších efektů a vynucovat si jejich plnění. Coase zdůraznil, že jednotlivci mají motivaci dohodnout se vždy, existuje-li nějaká vzájemná závislost jedné činnosti na druhé. Jsou-li náklady na dohodnutí a vynucení smlouvy či dohody relativně nízké a jsou-li definována vlastnická práva, povedou očekávání společných zisků zúčastněné strany k tomu, aby důkladně zvažovaly svůj vliv na druhé. Pokud tak činí, nemohou už daně, dotace ani jiná regulace nic zlepšit. Logickým důsledkem je, že čím vyšší náklady na dosažení dohody má jednotlivec, tím větší roli hrají případné vládní intervence.

Obecné mínění

Rámec pro politickou analýzu, který nám poskytne možnost rozhodnout se mezi tržním, příkazovým a kolektivním systémem vlastnictví, jasně naznačuje směr minulých rozhodnutí a rozhodnutí dnešních. Po mnoho let panovalo obecné mínění, že zejména vzduch a voda mohou být efektivně alokovány pouze v systému kolektivního vlastnictví. V úvahu připadaly i jiné systémy vlastnictví, které by byly v jistém ohledu přínosem, jejich význam by však nebyl takový, aby se pokryly vysoké náklady jejich fungování. Proč je však nyní tlak na změnu? Odpověď zní, že s rostoucí populací a výrobou v Kanadě se mění i poměr mezi přínosy a náklady různých systémů vlastnictví. Na nedostatky současného institucionálního rámce upozorňují ekologická hnutí. Přestože ochránci přírodních zdrojů správně identifikovali možnosti zlepšení, jejich diagnóza příčin byla nesprávná, protože zaměnila selhání trhu s jeho absencí. Výsledkem je, že požadují nahradit trh tam, kde ještě nebyl zaveden.

Diagnózu i lék ochránců přírodních zdrojů jsme již identifikovali. Podle nich jsou hlavní příčinou problémů externí efekty, které jsou výsledkem tržní organizace ekonomických činností. Jako lék je nutno zavést napomínání, zdanění a zákazy. My se naopak zabýváme externími efekty tam, kde bylo doposud příliš nákladné zavést trh s těmito efekty. Podle našeho názoru musí analytický rámec předcházet *ad hoc* intervencím. Na rozdíl od prací ochránců přírodních zdrojů poskytuje ekonomie kritéria pro definování vhodných úrovní produkce a pro volbu mezi alternativními způsoby snížení vedlejších efektů.

Co je vhodnější?

Nesnažíme se tvrdit, že se trh nutně postará o všechno. Tržní mechanismy jsou často vhodnější z důvodu své flexibility, mohou však nastat situace, kdy zavedení trhu je příliš nákladné a vhodnější je přímá regulace. I za takových okolností však

může být navržen regulační systém, který zohledňuje výhody tržního mechanismu. Mnohými otázkami, jež kladou ochránci přírodních zdrojů, stojí za to se pečlivě zabývat. Zdá se, že vývoj vlastnických práv ke vzduchu a vodě pokulhává za potřebami stále rostoucí populace a výroby ve společnosti. Tato skutečnost by však neměla vést k ukvapenému přijetí názorů ochránců přírodních zdrojů, které z větší části pramení z jejich entuziasmu a radikalismu. Tato filozofie nabízí jedno nejasné řešení mnoha vážných a specifických problémů. Věříme, že lze postupovat lépe. Vymezili jsme spíše analytický než emocionálně zabarvený rámec pro strukturování odpovědí na jednotlivé problémy. V následující části použijeme tento rámec na problém znečištění vody a ovzduší.

Velikost znečištění

Znečištění se vyskytuje jako vedlejší produkt při výrobě statků a služeb, které uspokojují určité potřeby jednotlivců. Uspokojení těchto potřeb vyvolává náklady, které lze vyjádřit v podobě environmentálních statků, jichž se vzdáváme. Vyvážení užitků spojených s environmentálními a ostatními statky určuje velikost vzniklého znečištění. Znečištění není nic jiného, než pouhý problém alokace zdrojů, který lze analyzovat běžnými nástroji ekonomické teorie.

Ekonomický přístup neznamená ani nedostatek zájmu o životní prostředí, ani nezáměr o zdraví lidí a další negativní jevy spojené se znečištěním. Naopak, problémy životního prostředí považujeme za natolik důležité, že by se jejich řešení nemělo ponechat pouze na ekologických aktivistech. Na příkladu pšenice jsme již ukázali obecný problém alokace zdrojů. Je zřejmé, že existuje nekonečné množství možných úrovní produkce nacházejících se mezi extrémními případy nulové výroby a maximální možné výroby. Stejně jako musíme rozhodnout o alokaci zdrojů mezi výrobou pšenice a výrobou jiných statků, musíme se rozhodnout mezi zachováním environmentálních statků a výrobou jiných statků. Kolik environmentálních statků bychom měli vyrábět (chránit)? Je to takové množství, při němž by hodnota dalších statků, které musíme obětovat, byla vyšší než hodnota dalšího zachovaného environmentálního statku. Problém znečištění, na který poukazují ochránci přírodních zdrojů, je totožný s tvrzením, že v současnosti máme málo environmentálních statků (tj. míra jejich ochrany je nízká).

Znečištění a vlastnická práva

Teorie „neviditelné ruky“ Adama Smithe tvrdí, že množství jednotlivců, kteří se setkávají na trhu, zajistí nejlepší alokaci zdrojů ve společnosti. Toto tvrzení však implicitně předpokládá, že jsou dobře definována a uplatňována vlastnická práva. Pokud není tento předpoklad splněn, nemusí vést soukromé rozhodování k nejlepší možné alokaci zdrojů. Typ vlastnických práv k životnímu prostředí – ať již soukromého, kolektivního nebo centrálně plánovacího charakteru – bude mít zásadní vliv na to, kolik znečištění se vyprodukuje.

Vlastnická práva ovlivňují způsob využívání zdrojů. S půjčenými auty se jezdí jinak než s vlastními. U soukromých jezer, u kterých může být přístup kontrolován vlastníky, se chováme jinak než u jezer, která jsou přístupná snadněji. Mnoho zdrojů může být potenciálně znečištěno (například vaše předzahrádka může být použita jako skládka odpadků), pouze některé jsou však skutečně

znečišťovány. Rozdíl je v míře určení vlastnických práv. Odedávna byly ovzdušší a voda v Kanadě kolektivně vlastněné zdroje, ke kterým měli zdarma přístup všichni uživatelé. Na rozdíl od populárního pohledu, že tržní systém vede k poškozování životního prostředí, ukazuje náš rámec, že u takového kolektivního vlastnictví neexistuje trh, který by stanovil cenu a alokoval cenný environmentální majetek mezi konkurenční užití. To, že vytváříme příliš málo environmentálních statků, je způsobeno absencí trhů s vodou a ovzduším, které by alokovaly tyto cenné zdroje směrem k hodnotnějšímu použití. Lépe řečeno – neexistence trhu s vodou a ovzduším implicitně stanoví nulovou cenu za použití těchto zdrojů. Lidé a firmy jsou potom vedeni k tomu, že používají tyto zdroje tak, jako by jejich náklady byly pro společnost skutečně nulové.

Vlastnická práva

Abychom pochopili, proč existující právní definice vlastnických práv vede k nadměrnému znečišťování životního prostředí, je důležité si ujasnit, jak vlastnická práva vznikají. Vymezení a prosazování vlastnických práv je nákladné. Nová vlastnická práva vznikají v procesu zastarávání původního institucionálního uspořádání v důsledku změn ve společnosti. Dynamický vývoj vlastnických práv usnadňuje nové typy interakcí jednotlivců ve společnosti a činí je bohatší, než by byli při původním rozložení vlastnických práv.

Kanadská Velká jezera jsou příkladem environmentálního majetku, ke kterému donedávna existovala kolektivní vlastnická práva. Jezera byla používána k rekreačním účelům, rybaření a k odkládání vedlejších produktů mnoha výrobních procesů. Vlastností společného vlastnického práva je, že všichni uživatelé tohoto zdroje platí nulovou cenu. Po mnoho let byl tento způsob přijatelný. V poměru k velikosti jezer a jejich přirozené absorpční kapacitě (tj. schopnosti odbourat odpad), si uživatelé tohoto zdroje v podstatě nekonkurovali; jezera mohla bez problémů uspokojit všechny. S růstem průmyslové výroby a počtu obyvatel v oblasti Velkých jezer však vzrostla v poměru k jejich kapacitě i poptávka po jejich „službách“. Efektivní cena jejich využívání již nebyla reálně nulová, ale vyšší. Jelikož byla však jezera vlastněna kolektivně, stále neexistoval žádný mechanismus, který by vyloučil některé uživatele nebo je donutil platit. Vznik ekologických hnutí dokazuje, že nakládání s Velkými jezery jako se společným majetkem vyvolávalo stále větší znepokojení.

Přidělování

Exkluzivní vlastnická práva, ať již soukromá nebo veřejná, jsou jediným způsobem přerozdělování environmentálních statků mezi konkurující si uživatele. Velký potenciál soukromé držby vlastnických práv lze vidět v soukromě vlastněných jezerech a pstruhových potocích. Na rozdíl od kolektivního vlastnictví, kdy žádný jednotlivec nemá motivaci tento majetek chránit, jsou soukromá jezera a řeky účelně využívány díky uplatňování vlastnických práv. Efektivní využívání životního prostředí vyžaduje, aby environmentální majetek byl v soukromém vlastnictví, nebo aby veřejné orgány uplatňovaly tato práva za jednotlivce.

A právě toto je hlavní problém využívání environmentálního majetku: existující vlastnická práva, která pocházejí z minulých dob, se už nehodí pro dnešní podmínky. Tato vlastnická práva nejsou schopna signalizovat stav nadměrného

používání zdrojů, jak by jej byla schopna indikovat cena u soukromě vlastněného majetku. Zároveň nevytvářejí žádnou motivaci k hospodárnému používání těchto zdrojů. Faktem je, že kolektivní vlastnická práva byla stanovena v době, kdy žádné hospodárnosti nebylo třeba. Je zřejmé, že teď už to neplatí. Životní prostředí už nelze dále využívat za nulovou cenu. Tato cena by zdaleka nebyla nulová, kdyby byla definována a uplatňována vlastnická práva. Současný problém znečištění tedy není důsledkem fungování tržní ekonomiky, ale důsledkem její naprosté absence v některých oblastech.

Soukromý sektor

Výhodou soukromých vlastnických práv je větší pestrost řešení a svoboda volby, než je tomu v případě vládní kontroly vlastnických práv. U řady environmentálních statků jde o reálné a efektivní řešení. U znečištění ovzduší a v mnoha případech i u znečištění vody má veřejné držení vlastnických práv velkou výhodu z důvodu nižších nákladů na jejich prosazování policejní mocí státu. Z tohoto důvodu bude velká část našich environmentálních statků stále existovat ve formě kolektivního vlastnictví. Vláda potom musí stanovit nejlepší způsob využívání tohoto majetku, ke kterému vlastnická práva uplatňuje. Do budoucna není možné, aby i nadále neexistovala cena nebo množstevní omezení pro jednotlivé uživatele životního prostředí. Vládní agentury mají tři možnosti uplatňování veřejných vlastnických práv ve chvíli, kdy si uvědomí jejich klíčový význam:

- Zavedení daně na znečištění (tj. ceny za jednotku tak, aby bylo ve společnosti dosaženo požadovaného poměru environmentálních a ostatních statků).
- Stanovení přípustných objemů znečištění a tím i míry ochrany environmentálních statků.
- Prodej určité části veřejných vlastnických práv k životnímu prostředí soukromým subjektům, ať již firmám, které chtějí někam uložit vedlejší produkty, nebo jednotlivcům či skupinám, které usilují o větší míru zachování environmentálních statků.

Tyto tři možnosti se běžně objevují v literatuře zabývající se snížením a kontrolou znečištění a mají podobu daní, regulací nebo prodeje licencí s cílem dosáhnout požadovaného snížení znečištění. Z těchto alternativ je přímá regulace variantou, která přinese největší byrokratické obstrukce, zbylá dvě řešení jsou více orientována na využití tržních mechanismů.

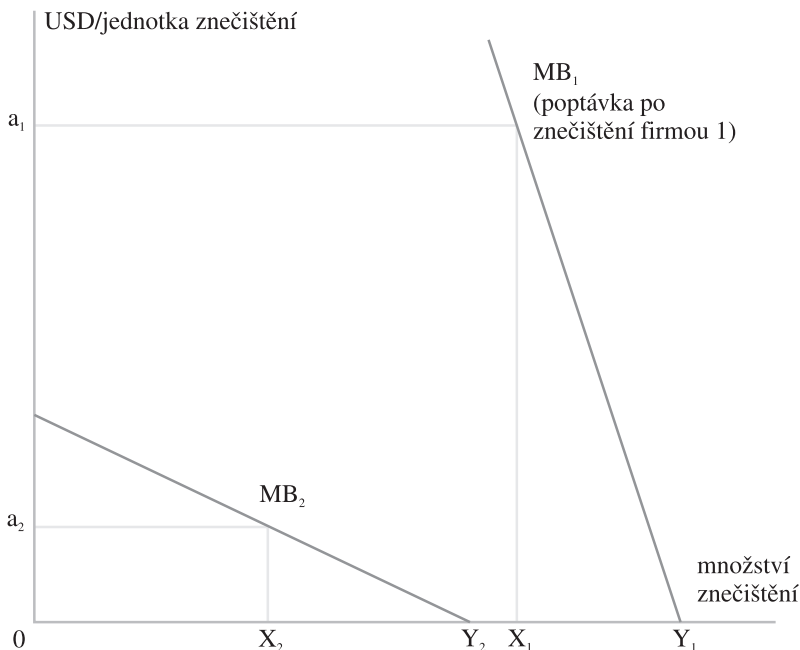
Tržní přístupy ke znečištění

Odhálíme-li, proč ochránci přírodních zdrojů špatně chápou problém znečištění, asi nás příliš nepřekvapí jejich závěr – že znečištění musí být nutným důsledkem tržního hospodářství, ve kterém žijeme. Ekologové by si však měli uvědomit, že netržní formy ekonomické organizace – konkrétně centrálně plánovaná ekonomika sovětského typu – mají podobné problémy. Známý americký ekonom Marshall Goldman uvádí, že SSSR „je kronikou ničení životního prostředí, které bylo tak závažné jako téměř nikde jinde na světě“ [Goldman, 1970, str. 37–42]. Regulační přístup ke znečištění je jistým způsobem přitažlivý. Vyčleňuje tu část

společnosti, o které se regulátoři domnívají, že je odpovědná za naše problémy, a zavádí přímá omezení jejího chování. V teoretickém rámci vlastnických práv lze na regulaci pohlížet jako na situaci, kdy si regulační orgán přisvojuje exkluzivní vlastnická práva k environmentálním statkům. Takový postup je obecně vhodnější než pokračování systému kolektivního vlastnictví, ale v mnoha případech nebude při daných administrativních výdajích dosaženo maximálního snížení znečištění (tj. regulace nebude efektivní).

Ilustrace problému

Jako příklad si vezměme situaci znázorněnou na obr. 3, kde celkové znečištění jezera je Y jednotek, Y_1 je znečištění firmy č. 1 a Y_2 je znečištění firmy č. 2. Pokud regulační úřad stanoví celkové přípustné znečištění X (které je menší než Y), lze po každé firmě požadovat snížení znečištění ve stejném poměru. Tento způsob zlepšení stavu životního prostředí je však efektivní pouze v tom případě, že náklady na snížení znečištění jsou pro všechny firmy stejné. Na obr. 3 je zakreslena situace, kdy firma č. 2 může dosáhnout požadovaného snížení znečištění při nižších nákladech než firma č. 1. Vládní nařízení, které by umožňovalo firmě č. 2 dodatečně snížit znečištění o jednotku, přičemž firma č. 1 by mohla produkovat o jednotku znečištění více, by znamenalo úsporu zdrojů v rozsahu $a_1 - a_2$ dolarů. Nedostatek flexibility, který je přímým regulacím vlastní, vysvětluje, proč nejsou ekonomové tímto řešením příliš nadšeni.

Obr. 3: Snižování znečištění životního prostředí pomocí regulace

Poznámka ke grafu: Původně v systému kolektivních vlastnických práv nebylo znečištění nijak postiženo, takže celkové znečištění bylo ve výši $Y = Y_1 + Y_2$. Regulační úřad poté stanovil normu

celkového znečištění na $X < Y$. Tj. $X_1 = X/Y(Y_1)$ a $X_2 = X/Y(Y_2)$. Jednotná úroveň omezení znečištění znamená, že pro firmu č. 1 znamená poslední jednotka snížení znečištění náklady ve výši a_1 , zatímco pro firmu č. 2 jsou odpovídající náklady ve výši a_2 .

Přímá regulace je převažující institucionální formou omezení znečištění. Je tomu tak z důvodu určitých viditelných výsledků, které lze přičíst zavedení daného regulačního opatření. Dále přímou regulaci podporují úředníci, protože vytváří poptávku po jejich službách, a až do nedávné doby neexistovaly také žádné tlaky na zavádění tržně konformních nástrojů. Stejně jako přestávají vyhovovat původní vlastnická uspořádání, začíná se i přímá regulace nahrazovat jinými regulačními nástroji. Dříve nebyla regulační opatření tak hojně využívána, proto se jejich neefektivní fungování neprojevovalo nijak dramaticky. Se stále přibývajícím regulacemi v oblasti životního prostředí se však náklady na jejich „provozování“ zvyšují a vytváří se poptávka po efektivnějších institucích.

Daň ze znečištění

Daň ze znečištění nebo vypouštění odpadních látek je modifikací původního regulačního přístupu, který v sobě obsahuje tržní prvky. K demonstraci výhod daní můžeme rovněž použít obr. 3, kde je znázorněna poptávka dvou firem po znečištění. Při vyšších cenách za jednotku znečištění se produkuje znečištění méně. Objem znečištění ve výši Y odpovídá situaci, kdy cena za znečištění je pro obě firmy nulová. Pokud zavedeme určitou emisní daň na jednotku znečištění, dojde ke snížení znečištění o hodnotu $Y-X$, tj. o stejnou hodnotu, o jakou by ji snížila i přímá regulace. Emisní daň vyrovná mezní náklady na redukci znečištění pro všechny znečišťovatele. Tím bude dosaženo požadovaného snížení znečištění při minimálních nákladech, protože břemeno bude rozděleno mezi jednotlivé znečišťovatele podle jejich různých nákladů na snížení emisí. Na obr. 3 by se emisní daň nacházela někde mezi hodnotami a_1 a a_2 .

Ekonomové již dlouho zdůrazňují výhody cenových mechanismů při ovlivňování úrovně znečištění. S jejich pomocí může být dosaženo požadované redukce znečištění efektivněji než přímou regulací. Využití cenových mechanismů je výhodné také proto, že zvyšuje rozsah působení tržního systému a omezuje růst byrokracie. Řešení environmentálních problémů, na které upozorňují ochránci přírodních zdrojů, neznamená tedy nutně zvýšení role vlády.

Narušení

Mnohá řešení navrhovaná ochránci přírodních zdrojů by přinesla rozšíření vládního dohledu nejen nad firmami, ale i nad životním stylem jednotlivců a jejich spotřebitelským rozhodováním. Takové změny jsou nejen zbytečné (v technickém smyslu), ale i nežádoucí (v normativním smyslu). Rozumná politika životního prostředí nemá zapotřebí snižovat rozsah působení tržní ekonomiky. Je možné, že ochránci přírodních zdrojů používají problémy životního prostředí pouze jako záminku, aby se prosadilo rozšíření státního vlivu na ekonomiku, který preferují z ideologického hlediska. Toto tvrzení, které není zcela od věci, by se mělo samo o sobě stát předmětem diskuse. U problémů životního prostředí se inklinuje k řešením, která mohou buď propagovat, nebo

naopak omezovat používání trhu. Vědecká rada a další organizace se zdají být posedlí touhou omezit rozsah tržní ekonomiky, zatímco my tvrdíme, že většina jejich závěrů je naprosto nepodložená.

Pro využití tržních přístupů k řízení znečištění hovoří již uvedená skutečnost, že problémy životního prostředí nejsou způsobeny tržní formou organizace, ale naopak neexistencí tržních sil při alokaci environmentálních statků. Jeden z nejslibnějších způsobů, jak se vypořádat se znečištěním, je právě vytvoření trhu s environmentálními statky.⁵ Tento přístup kombinuje regulaci s flexibilitou tržních sil a jednou z jeho podob je prodej povolenek na znečištění životního prostředí.

Prodej práv na znečištění

Představme si příklad, kdy jezero znečišťuje pouze jeden znečišťovatel a kde měření vypouštěných látek a stanovení zdroje znečištění je relativně levné. Rovněž předpokládejme, že na základě kapacity jezera a jeho alternativního využití můžeme stanovit přijatelnou míru znečištění ve výši X jednotek (řekněme 10 tun znečišťující látky za rok). Metoda prodeje práv (povolenek) na znečištění by fungovala tak, že by nejprve vládní agentura (např. Rada pro kvalitu vody), která by uplatňovala exkluzivní vlastnická práva k tomuto environmentálnímu statku, stanovila hodnotu přípustného znečištění X. Potom by nabídla k prodeji „práva“ na znečištění jezera až do výše 10 tun. Na základě předpokladu, že monitorování objemů odpadů vypouštěných jednotlivými znečišťovateli není nákladné, by se Rada pro kontrolu vody mohla – ať již z titulu vládní moci nebo soudně – vypořádat s množstvím, které jednotlivé firmy vypustí nad rámec svých zakoupených práv. Práva by byla alokována nejvyšší nabídce – tj. těm firmám, které mají nejvyšší náklady na jiný alternativní způsob uložení odpadu.

Atraktivita tohoto plánu je v jeho flexibilitě. Regulováno by bylo pouze celkové množství znečištění; tržní síly by pak zajistily alokaci těchto práv mezi konkurenční firmy. Pokud by bylo později vhodné zavést tvrdší normy, bylo by možné zakoupená práva buď časově omezit a později vydat v menším množství, nebo by Rada pro kontrolu vody mohla některá tato práva vykoupit zpět a stornovat. Podobně by mohly práva vykoupit a trvale stornovat některé ekologické skupiny, pokud by považovaly současné normy za příliš shovívavé. Mantinely regulace jsou tedy vymezeny, ale trh poskytuje lepší distribuci znečištění z pohledu vynaložených jednotkových nákladů.

Informace

Většina nástrojů ke snížení znečištění (včetně tržně konformních alternativ) vyžaduje velký objem informací. V případě jezera můžeme mít například poměrně dobrý přehled o nákladech na znečištění v podobě alternativního využití jezera, kterého se tím vzdáváme. Ve skutečnosti však může být vědecký způsob stanovení přesného podílu různých znečišťujících látek od různých znečišťovatelů velmi nákladný.

⁵ Tento tržní přístup, který je dnes dobře znám, vytvořil kanadský ekonom John H. Dales. Viz Dales (1968).

Při návrhu úspěšné politiky k dosažení určitého cíle v ochraně životního prostředí hrají důležitou roli náklady různých institucionálních uspořádání. Obecně předpokládáme, že tržně konformní řešení mají nižší administrativní náklady než přímá regulace. Požadavky tržních řešení na informace (např. měření) však mohou být vysoké, neboť jak emisní daně, tak i povolenky na znečištění vyžadují údaje o jednotlivých znečišťovateli. Podobné informace jsou potřebné i k zavedení politiky regulovaného snižování emisí. Jiné typy regulace, jako např. požadavek instalace zařízení na měření emisí nebo instalace čistší technologie, tyto informace nevyžadují. Přestože je možné v některých případech měřit znečištění nepřímo (například na základě použitých vstupů), je oblast informací velmi problematická.

Ani daně, ani povolenky na znečištění se mnohým ochráncům přírodních zdrojů příliš nezamlouvají. Projevuje se u nich často extrémní averze k prodeji práv na znečištění, a to zejména z morálních důvodů. To podle nás svědčí o jejich neschopnosti pochopit koncept nevyhnutelné volby mezi environmentálními a ostatními statky, podpořený názorem, že by v podstatě žádný environmentální statek neměl být obětován. Nastavení emisní daně tak, aby regulovala znečištění na úroveň hodnoty X , prodej povolenek na X jednotek znečištění nebo jiný způsob regulace k dosažení stejného výsledku – to vše bude asi stejně morální nebo nemorální.

Jak zdůrazňují Baumol a Oates:

Společnost příliš dlouho poskytovala zdarma příliš mnoho zdrojů. Není skandální říci, že všechno má svoji cenu; skandální je předstírat, že tato cena se rovná nule nebo že je velmi nízká, pokud nás to všechny motivuje k ničení těchto zdrojů... Neuvědomíme-li si legitimní roli cen v systému kontroly znečištění, můžeme žít klidně dál bez morální újmy, ale naše životní prostředí se bude zhoršovat v důsledku pokračujícího nešetřného zacházení. [1979, str. 245]

Zkoumání cenových pobídek

Přestože se názor slavných amerických ekonomů W. J. Baumola a W. E. Oates poněkud liší od názoru, který jsme zaujali v této práci, i oni prosazují širší využití tržních nástrojů při řešení problému znečištění. Důvod je stejný: jsou-li daně a prodej povolenek na znečištění efektivnějším řešením problému znečištění než přímá regulace, může společnost za vynaložené zdroje získat kvalitnější životní prostředí. Jako zastánci širšího používání cenových pobídek jsou Baumol a Oates (stejně jako my) toho názoru, že je třeba ukázat, jak cenové mechanismy fungují (tj. případovými studii) a jak by mohly fungovat (tj. simulačními studii). V této kapitole dále stručně shrneme závěry, k nimž dospěli Baumol a Oates při zkoumání efektivity cenových pobídek. V následující části popíšeme simulační model, na kterém lze dobře ukázat, jak by takové pobídky mohly fungovat.

Často citovaný příklad aplikace ekonomických pobídek na snížení znečištění je případ Porúří v Západním Německu. V této oblasti je soustředěno přibližně 40 % průmyslové výroby a zhruba 70 až 90 % výroby uhlí, železa a oceli celého státu. Znečištěním se zde zabývá regionální vodoprávní úřad, jenž „ukládá poplatky za vypouštění, které jsou odvozeny jak od kvality, tak od kvantity emisí, čímž motivuje průmysl ke snižování vypouštěných odpadů“ [Baumol a Oates, str. 256].

Pomocí tohoto přístupu bylo dosaženo takového objemu a kvality vypouštěných odpadů, které jsou slučitelné s rybařením a rekreací.

Kanalizace

Určitý důkaz o reakci firem na poplatky za vypouštění odpadních vod podává systém městských kanalizací ve Spojených státech. Městské čistírny vod po mnoho let odváděly poplatky odvozené z objemu odpadní vody, kterou do jejich kanalizačního systému vypouštěly firmy. Stejným způsobem i své klienty zpoplatňovaly. Tím docházelo k tomu, že firmy, jejichž výrobní proces vytvářel vysoce koncentrovaný odpad, platily za jednotku znečištění méně než jiné firmy. Jak podotýkají Baumol a Oates, vedl takový systém k šetření vodou, nikoli však ke snížení znečištění.

Na základě silné poptávky v důsledku nízké ceny byly v mnoha případech zavedeny příplatky podle objemu vypouštěných škodlivých látek, nejen pouze podle objemu vypouštěné vody. Tyto příplatky měly formu ceny nebo daně za jednotku převyšující biochemickou spotřebu kyslíku (BSK) nad určitou „normální“ úroveň. Poplatek se pohyboval kolem 2 centů za libru BSK nad stanovenou úroveň. V souvislosti se zavedením této daně byl na základě studií zjištěn významný pokles v objemu vypouštěného BSK. Například studie autorů Elliota a Seagravese uvádějí, že z údajů 35 měst, která tyto poplatky zavedla, vyplývá, že relativně malé zvýšení tohoto poplatku (přibližně z 2 centů na 2,2 centy za libru) vedlo ke snížení vypouštěného BSK o 8 %. V jiné studii zkoumal Ethridge [Baumol a kol., str. 259] 27 ukazatelů u pěti drubežářských podniků a zjistil, že zvýšení poplatku o 10 % vedlo k 5% snížení vypouštěného BSK na jednotku produkce.

V návaznosti na důkazy z případových studií Lof a Kneese [Baumol a kol., str. 260] modelovali využívání vody a objem vypouštěného BSK v cukrovarnictví. Toto odvětví používá velký objem vody a produkuje relativně velké množství odpadních vod s BSK. Jednotlivé technologie výroby cukru se různí (spotřeba vody je od 270 do 5250 galonů vody na tunu cukrové řepy podle výrobního procesu), proto zavedení poplatků za znečištění vody může významně ovlivnit množství vypouštěného znečištění z tohoto odvětví.

Obrovský rozdíl ve spotřebě vody ukazuje, že existuje celá škála dostupných metod výroby cukru. Recirkulací vody a efektivnějším čištěním odpadů (obojího lze dosáhnout při poměrně nízkých nákladech) lze výrazně snížit objem používané vody a vypouštěné vody s obsahem BSK a nerozpuštěných odpadních látek. [Baumol a Oates, str. 260]

Ethridge využil výsledky, které získali Lof a Kneese, a stanovil dopad dodatečných poplatků za BSK na průmyslové emise. Výsledky jsou dramatické a podtrhují nadšení ekonomů pro cenové pobídky. Ethridge odhadl, že v cukrovarnictví vede zvýšení poplatku za BSK o 10 % k průměrnému 60% snížení vypouštěných látek. Naopak přímá regulace, ať již v cukrovarnictví nebo v jiných odvětvích produkujících BSK, nedokáže využít výhody velkých rozdílů v nákladech jednotlivých firem, které ovlivňují rozhodování o míře přizpůsobení novým nařízením.

Cenový systém funguje

Základním sdělením těchto studií je, že cenový systém je efektivním mechanismem ke kontrole znečištění. Ačkoli cenový systém nemusí být vždy nejlepší (např. v případech, kdy jsou zdroje znečištění vzdálené nebo když existují relativně malé nákladové rozdíly mezi znečišťovateli), jsme přesvědčeni, že míra jeho současného využití je spíše nízká. Není zřejmé, nakolik pramení neochota používat cenový systém z toho, že se tento přístup ještě zcela nezaběhl, a nakolik se na tom podílí otevřené nepřátelství ochránců přírodních zdrojů vůči tržním mechanismům.

Bingham a kol. vypracovali studii, která nabízí kvantitativní odhad nákladů přímé regulace (tj. k řešení znečištění nejsou používány tržní přístupy). Tyto náklady lze znázornit dvěma způsoby. Lze na ně pohlížet jako na hodnotu zdrojů, které by mohly být ušetřeny, kdyby se dosáhlo určité stanovené míry znečištění levněji. Alternativně lze použít pohled ochránců přírody, kde jsou tyto náklady vyjádřeny jako hodnota zdrojů, za které je možné koupit další snížení úrovně znečištění poté, co bylo efektivně dosaženo původních cílů.

Bingham a kol. sestavili model emisí síry pro města St. Louis a Cleveland. Tento model obsahuje odhady nákladů na snížení znečištění u různých zdrojů. Jako základ pro své výpočty použili nařízené snížení emisí síry o 55 % v St. Louis a o 78 % v Clevelandu. Jejich model ukazuje náklady na dosažení tohoto cíle pomocí přímé regulace firem a pomocí poplatků za vypouštění emisí, které by byly v St. Louis stanoveny ve výši 13 centů za libru a v Clevelandu 19 centů za libru. Tab. 3 ukazuje, že při snížení emisí na stejnou úroveň za použití efektivnějšího nástroje dojde v St. Louis k úspoře zdrojů ve výši 20,4 milionu USD a v Clevelandu 11,3 milionu USD. Úspory v nákladech odrážejí fakt, že v těchto městech existuje velké množství zdrojů emisí síry, přičemž pro některé jsou poplatky za snížení emisí velmi vysoké, zatímco pro jiné jsou relativně nízké.

	přímá regulace	poplatky	úspora ze zavedení poplatků
St. Louis	49,5	29,1	20,4
Cleveland	45,5	34,2	11,3

Tab. 3: Odhad nákladů snížení emisí síry (v milionech dolarů)

Zdroj: Bingham a kol. (1973), citováno v Baumol and Oates (1979), str. 267

Papírenský průmysl v provincii British Columbia

Hlavní výhodou tržních přístupů je jejich větší flexibilita při přesunu snižování znečištění mezi jednotlivými zdroji. James Stephenson ve své analýze papírenského průmyslu v provincii British Columbia zdůrazňuje několik důležitých faktorů pro stanovení a implementaci příslušných zákonů. V první řadě je to prosaditelnost. Je možné, že ta je lépe dosažitelná v tržním prostředí, které spíše definuje, než vyjednává zákony. Je také možné, že by cenový systém dosáhl lepších výsledků i v prostředí flexibilních norem.

Stephenson sestavil nákladový model alternativních přístupů k omezení znečištění podle technického vztahu mezi výrobou papíru a celulózy a dvěma druhy znečištění, které tato výroba produkuje. Tímto znečištěním jsou nerozpuštěné pevné částice a BSK. Model nejprve zkoumá emise pevných částic a BSK v situaci, kdy neexistují žádné nástroje na redukci znečištění. Následně je v modelu simulován nejprve vliv přímé regulace znečištění a poté dopady emisních poplatků, z nichž lze odvodit křivku poptávky po právech na znečištění. Firma maximalizující zisk si v případě přímé regulace zvolí ten nejméně nákladný postup čištění odpadů. V případě poplatků se bude firma snažit minimalizovat součet nákladů na čištění odpadů a souhrn celkových nákladů na poplatky za vypouštění.

Výsledky

Přestože jde o pouhou simulaci reakce firmy maximalizující zisk na zavedení poplatků za znečištění, výsledky jsou poučné. Firmy reagují na poplatky za znečištění podle očekávání. Při konstantním poplatku za BSK například zjišťujeme, že zvýšení poplatku za vypouštění pevných částic z 0,5 na 1 cent za libru snižuje vypouštění pevných částic z 21 000 na 7000 liber denně. Další zvýšení tohoto poplatku na 10 centů za libru vede ke snížení na 2000 liber za den. Výsledky rovněž ukazují, že nejnižší poplatky vedou k nízkému poměru nákladů na redukci znečištění k výši poplatku, zatímco vyšší poplatky rychle zvyšují náklady na redukci znečištění. Konkrétně u nejnižších poplatků, které byly pomocí modelu simulovány, tvořily náklady na redukci znečištění méně než 15 % nákladů na poplatky. U vyšších sazeb vzrostly náklady na redukci znečištění na více než trojnásobek poplatku. Pokud tento simulační model ukazuje skutečnou reakci firem, vyvracejí výsledky časté tvrzení ochránců přírodních zdrojů, že poplatky jsou jen licencií k tomu, aby firmy mohly pokračovat v znečišťování na nezměněné úrovni.

Ekonomická motivace ke snižování emisí u motorových vozidel

Kanada je zcela očividně omezena při vytváření politiky snížení emisí u nových automobilů, jelikož je závislá na politice, kterou uplatňují Spojené státy. Každé opatření, které by zavedlo přísnější normy než v USA, by bylo pravděpodobně příliš nákladné na implementaci, zatímco méně striktní politika může být zase méně účinná. Následující část by proto měla být chápána jako alternativa k severoamerické regulaci emisí z automobilů a zejména jako politika ke snížení emisí již užívaných automobilů (jde o údržbu zařízení na snižování emisí).

Ohlédnutí za regulací emisí z motorových vozidel odhaluje problémy, které vyplývají ze zavedení přímé regulace snížení znečištění.⁶ Opatření, která přinesl americký Zákon o čistotě ovzduší (*Clean Air Act*) a navazující předpisy a dodatky, byla implementována pomalu a byla velmi nákladná. Navíc od roku 1970 byla tato regulace i velmi negativně nastavená. Takový přístup se mohl zamlouvat některým ekologům, nevedl však k vytyčeným cílům. Legislativa z roku 1970 zavedla normy, které měly o 90 % snížit emise uhlovodíků (HC), oxidu uhelnatého (CO) a oxidů dusíku (NO_x) do roku 1975 (HC a CO) a roku 1976

⁶ Viz Mills a White (1978), ze které tato část výrazně čerpá.

(NO_x). Normy byly natolik přísné, že s tehdejší technologií nebylo možné dosáhnout jejich splnění. Jediným způsobem, jak se vypořádat s touto nelogičností, bylo zabránit prodeji všech vozidel, která by zákon porušovala. Všechny strany si však uvědomovaly prakticky nulovou pravděpodobnost toho, že by Agentura pro ochranu přírody (*Environment Protection Agency – EPA*) například zcela zavřela firmu General Motors, protože by tato nespĺnila výše uvedené podmínky.

Přehnaná penalizace

V tomto případě bylo předem jasné, že tak vysoký trest zcela určitě firmu nepostihne. Výhodou ekonomického přístupu je, že i když jsou pokuty za nesplnění podmínek zákona nižší, existuje mnohem větší jistota, že budou použity v praxi. Protože jsou pokuty reálné, fungují spolehlivěji a mnohem více motivují např. k výrobě vozů s nižšími emisemi. Jelikož normy byly tak přísné, že bylo od začátku jasné, že se budou muset změnit (zmírnit), pozbyly jedné z mála výhod přímé regulace ve srovnání s fungováním cenových mechanismů – tj. nedošlo k významnému snížení znečištění. Zkušenosti Spojených států od poloviny 70. let ukazují (i zastáncům přímé regulace), že téměř jakákoli alternativní politika by byla lepším nástrojem ke snížení znečištění při mnohem nižších nákladech.

	HC	CO	NO _x
Nekontrovaná auta	8,7	87,0	4,0
1968	5,9	50,8	-
1970	3,9	33,3	-
1972	3,0	28,0	-
1972–1974 federální standardy	3,0	28,0	3,1
1975[c] a 1976			
Federální standard ve 49 státech	15,0	3,1	
Kalifornský standard	0,9	0,9	2,0
1977 federální standard v 50 státech	1,5	15,0	2,0
1978 zákonné standardy	0,41	3,4	4,0
Nařízení vlády (leden 1975) 197–81 standardy v 50 státech	0,9	9,0	3,1
Doporučení EPA (březen 1975)	0,9	9,0	3,1
1977–79	1,5	15,0	2,0
1980–81	0,9	9,0	2,0
Po 1981	0,41	3,4	
Opravený vládní návrh (červen 1975) až do roku 1981	1,5	15,0	3,1

Tab. 4: Automobilové emisní standardy (g/míle)

Zdroj: Mills a White (1978), str. 353, a Baumol a Oates

Mills a White navrhli systém, jak snížit znečištění životního prostředí motorovými vozidly pomocí cenových pobídek. Cíl takové politiky můžeme charakterizovat následovně:

Politika snižování automobilových emisí by měla motivovat konkurenci k tomu, aby vyráběla vozy, které životní prostředí méně zatěžují. Měla by upřednostňovat firmy, které vyrábějí „čistá“ auta, a občany, kteří udržují svá auta v takovém stavu, že neznečišťují životní prostředí. Naopak by měla penalizovat výrobce setrvávající u původní výroby aut, která více znečišťují životní prostředí, nebo umožňující spotřebitelům, aby se z jejich vozů taková auta časem stala. [Mills a White, str. 385]

Při sestavování systému regulací ke snížení znečištění vycházeli Mills a White z existující soustavy emisních nařízení, které jsou uvedeny v tab. 4. Tato nařízení vykazují (s jedinou výjimkou kalifornského zákona) pouze malou flexibilitu a nezohledňují geografické rozdíly v nákladech na snížení znečištění. Rovněž neumožňují použití technologií na snížení emisí, které jsou založeny na nahrazení jedné znečišťující látky druhou (existuje mnoho technologií, které mohou výrazně snížit HC a CO za cenu mírného zvýšení NO_x).

V Millsově a Whitově systému by výrobci museli platit poplatky za znečištění (F), který by byl součtem poplatků za HC, CO a NO_x pro daný automobil. Tyto by byly stanoveny na základě testů daného typu automobilu. V ideálním případě by každý poplatek měl být stanoven tak, abychom v praxi dosáhli bodu, který jsme výše popsali jako optimální objem znečištění. Tzn. znečišťování by bylo umožněno do bodu, ve kterém se dodatečné náklady rovnají dodatečnému užítku ze snížení emisí. Na základě určitých hrubých odhadů, jak by vhodné poplatky měly vypadat, byly navrženy následující sazby:

Uhlovodíky	6,33 USD/g/míli
Oxid uhelnatý	1,15 USD/g/míli
Oxidy dusíku	25,00 USD/g/míli

Tato soustava poplatků by byla zavedena jako základní v oblastech s relativně malými problémy se znečištěním. Oblasti s většími problémy by si stanovily vyšší sazby. Pokud by každý stát měl různé vysoké poplatky, platili by výrobci podle toho, do kterého státu vozidla dodávají. Systém umožňuje i další místní rozdíly v poplatcích, např. podle okresu, ve kterém je vůz registrován, pokud jsou v dané oblasti se znečištěním spojeny podstatně vyšší náklady. Např. u oblastí s vysokým znečištěním je pro jednotlivé znečišťující látky navržena sazba, která je přesně trojnásobkem základní sazby. V tab. 5 a 6 se ukazuje, jak by takový systém ovlivnil ceny automobilů, které mají různé technologické standardy. V tabulkách jsou uvedeny dopady na ceny při zohlednění základních i zvýšených sazeb.

Údaje v USD	Zaplacené poplatky				Odhadované diskontované náklady na spl- nění standardů	Poplatek a náklady na splnění standar- dů celkem
	HC	CO	NO _x	celkem		
Nekontrolovaná auta	100	100	100	300		300
Standarty roku 1968	56	59	125	240	20	260
Standarty roku 1970	44	39	125	208	30	238
Standarty roku 1972	20	32	125	177	72	249
Standarty roku 1973	20	32	78	120	280	400
Přechodné standarty roku 1975	11	17	78	106	280	386
Kalifornské stan- dardy roku 1975	7	10	50	67	380	447
Původní standarty v roce 1975	4	4	50	58	430	488
Původní standarty v roce 1976	4	4	10	18	630	348

Tab. 5: Poplatky (základní sazba) za emise aut s různými technologickými standarty (v USD)
 ($F_{HC} = 6,33$ USD, $F_{CO} = 1,15$ USD, $F_{NO_x} = 25,00$ USD) Zdroj: převzato: Mills a White, str. 388–9

Údaje v USD	Zaplacené poplatky				Odhadované diskontované náklady na spl- nění standardů	Poplatek a náklady na splnění standar- dů celkem
	HC	CO	NO _x	celkem		
Nekontrolovaná auta	300	300	300	900		900
Standarty roku 1968	169	176	375	720	20	740
Standarty roku 1970	131	116	375	622	30	652
Standarty roku 1972	61	97	375	533	72	605
Standarty roku 1973	61	97	232	390	280	670
Přechodné standarty roku 1975	32	52	232	316	280	596
Kalifornské stan- dardy roku 1975	21	31	150	202	380	582
Původní standarty v roce 1975	11	12	150	173	430	603
Původní standarty v roce 1976	11	12	30	53	630	683

Tab. 6: Poplatky (zvýšená sazba) za emise aut s různými technologickými standarty (v USD)
 ($F_{HC} = 19,00$ USD, $F_{CO} = 3,45$ USD, $F_{NO_x} = 75,00$ USD) Zdroj: převzato: Mills a White, str. 388–9

Z tabulek vyplývá, že výrobci, kteří by museli platit základní poplatky, by vyráběli auta splňující normy roku 1970. Takové jednání minimalizuje součet nákladů na snížení znečištění a nákladů na poplatky za znečišťování. Při vyšších sazbách poplatků by výrobci dodržovali kalifornskou normu z roku 1975. Tento příklad ukazuje, že daně na vypouštěné látky nejsou pouhou licencí na znečišťování, jak často tvrdí ekologové. Ve skutečnosti jsou tyto daně prostředkem k dosažení požadované úrovně znečištění na základě kalkulací nákladů a užítku různých variant.

Potenciál pro tržní řešení

Další výhodou tohoto systému je, že jej lze rozšířit i na starší vozidla a potažmo tak motivovat jejich vlastníky, aby je udržovali v dobrém technickém stavu a jejich provozováním neznečišťovali životní prostředí. Spotřebitelé platí poplatek v ceně vozidla při jeho koupi v závislosti na instalovaném zařízení ke snížení emisí. Periodicita technických prohlídek, jejichž účelem je kontrolovat funkčnost zařízení, pak závisí na nákladech na tyto prohlídky. Vlastníci vozidel nejsou povinni udržovat zařízení na snížení emisí v dobrém stavu, ale musí pak platit dodatečné poplatky na úhradu externích nákladů, které svou činností vyvolávají. Je jasné, že zavedení takového systému v praxi vyžaduje další rozsáhlý výzkum. Naším cílem v této části však bylo naznačit potenciál ekonomických řešení různých problémů znečištění. Je zřejmá různorodost a flexibilita řešení založených spíše na pobídkách a ekonomických motivacích než na zákazech a omezeních.

Případ uhelného spiknutí

Robert Crandall, zasloužilý člen Brookingského institutu (*Brookings Institution*), zkoumal následky zdánlivě neškodných návrhů, které předložila EPA americkému Kongresu. Návrhy obsahovaly např. „požadavek, aby energetické firmy instalovaly ve všech nových elektrárnách v určité lhůtě nejlepší dostupnou technologii na snížení emisí síry“. Jak Crandall poznamenává, důsledky takových opatření vůbec nebyly nevinné.

V praxi tento požadavek obsahuje maximální čištění spalin v nových elektrárnách bez ohledu na to, jak vysoký je obsah síry v uhlí, které spalují. To přirozeně snižuje motivaci společností na středozápadě USA používat dodávky uhlí s nízkým obsahem síry, které je dostupné na západě. Jelikož normy pro nové elektrárny nesnižují emise síry, ale prostě jen požadují odstranění velké části obsahu síry ze spalin, budou elektrárny raději spalovat uhlí z okolních regionů, které má vyšší obsah síry, ale je levnější. V mnoha případech budou celkové společenské náklady na takové kvalitní odsíření výrazně převyšovat náklady, které by vznikaly spalováním uhlí s nízkým obsahem síry v kombinaci s méně účinným odsířením. [Crandall, 1979, str. 2]

Proč by mělo být přijato takové opatření? Proč zákonodárci raději neuvažují o přímé kontrole zdrojů znečištění – emisí síry – než aby schválili takové neefektivní a nepřímé investiční řešení? Crandall vysvětluje návrh takového opatření poměrně nepravděpodobným spojením ekologů a zaměstnanců uhelného průmyslu na Středozápadě. Ti si uvědomili, že pouhé zavedení norem na emise síry

by vedlo k nahrazení jejich uhlí s vysokým obsahem síry podstatně kvalitnějším uhlím ze Západu, a proto se rozhodli prosadit pro ně výhodnější podobu regulace. V tomto případě byl v rámci vládní politiky cíl chránit životní prostředí pro další generace odsunut na vedlejší kolej.

Záleží na tom?

Co na tom záleží, že návrhy na zlepšení kvality ovzduší byly spojeny s opatřeními na ochranu zaměstnanosti pracovníků uhelného průmyslu na americkém Středozápadě? Cožpak se tím nedosáhlo čistšího ovzduší? Crandall dává na tyto otázky jasnou odpověď: Cíle čistšího ovzduší bylo dosaženo při mnohem vyšších nákladech, než kdyby se použilo jiných prostředků. Proto navrhuje:

Kdyby EPA jednoduše zpřísnila současné normy pro emise síry tak, aby bylo v konečném důsledku dosaženo stejného snížení emisí o 2,5 milionu tun, byly by náklady na toto snížení pravděpodobně poloviční – namísto 800 USD na tunu pouze 400 USD na tunu. Čistá roční úspora do roku 1990 by činila 1 miliardu USD. [Crandall, str. 3]

Crandall jinými slovy uzavírá, že nejvýznamnějším efektem opatření byla dotace ve výši 1 miliardy USD na vytvoření 13 500 dodatečných pracovních míst v uhelném průmyslu na středozápadě (tj. dotace 70 000 USD na jedno pracovní místo ročně). Crandall dále podotýká:

Bylo by lepší, kdyby těch 13 500 lidí dostalo každý rok rentu řekněme 30 000 USD a energetické společnosti by i tak ušetřily více než 0,5 miliardy USD ročně. [Crandall, str. 3]

Z této 0,5 miliardy USD by se dalo pořídit ještě větší snížení emisí, než se dosáhlo nesmyslnou regulací. Na tomto místě i kdekoli jinde proto tvrdíme, že tržní řešení snižují pravděpodobnost toho, že se původní cíl (v tomto případě snížení znečištění ovzduší emisemi síry) rozplyne v množství konfliktních zájmů, které ovlivňují politický proces.

Bubliny

Ekonomický přístup ke snižování znečištění je navržen tak, aby se při daných výdajích dosáhlo jeho maximálního možného snížení. Ukázali jsme, že konvenční metody, včetně přímé regulace, kterou propagují ochránci přírodních zdrojů, takových výsledků nedosahují. Neefektivnost systému příkazů a kontrol obrátila pozornost k flexibilnějším tržně orientovaným nástrojům.⁷

Neefektivnost přímé regulace je zřejmá i u pouhého zákazu obchodování povolenek mezi znečišťovateli. Výše jsme uvedli, že efektivní snižování znečištění vyžaduje, aby se emise nejvíce snížily u těch znečišťovatelů, kteří toho mohou dosáhnout s nejnižšími náklady. Celoplošné nařízení snížit znečištění u všech znečišťovatelů tuto možnost potlačuje.

Ve Spojených státech bylo v nedávné době vytvořeno několik systémů, které umožňují obchodování povolenek na snižování emisí. Jedním z nejnámějších je přístup nazývaný „politika bublin“ (*bubble policy*). Tento přístup předpokládá,

⁷ Více viz Tietenberg (1985)

že skupina znečišťovatelů je uvězněna v imaginární bublině. Vytvořené normy se nevztahují na jednotlivé znečišťovatele, ale na celou bublinu. Tímto způsobem mohou firmy, pro něž je snížení emisí méně nákladné, prodat přebytečné povolenky na snížení emisí jiným firmám, pro které je redukce emisí nákladnější. Odpovědnost za monitorování programů obchodování s emisemi převzala nedávno americká EPA.

Díky tomuto typu nástrojů může společnost dosáhnout významných úspor. Výše úspor závisí na rozdílu mezi nejméně nákladnou variantou snížení znečištění a alternativní přímou regulací k dosažení předem stanoveného cíle. Jako příklad možných úspor zmiňuje Tietenberg [1985, str. 85] studii z roku 1983 týkající se snižování emisí prachových částic v oblasti Baltimoru. V tomto případě umožnila omezená forma obchodování s emisemi dosáhnout vytyčeného cíle s vynaložením méně než 50 % nákladů, které by byly nutné v systému založeném na příkazech a kontrolách.

Tyto naprosto zřejmé úspory za pomoci tržně orientovaných flexibilních nástrojů jsou dalším důkazem, že trh může výrazně přispět k naplňování našich environmentálních cílů. Nedávný průzkum shrnul výsledky 11 studií, které porovnávaly náklady různých environmentálních politik [Tietenberg, 1985, str. 42–43]. Tento průzkum ukazuje, že přímá regulace je v průměru šestkrát nákladnější než použití tržních nástrojů k dosažení cíle.

Kanadský příklad

Totéž platí i pro Kanadu. Zprávy z fungování systému příplatků za vypouštění do kanalizace v mnoha kanadských městech naznačují, že použití tržních mechanismů k řízení vypouštěných odpadů není jen teoretická abstrakce, ale životaschopná strategie.

Aby mohly být použity poplatky za vypouštění, je nutné znát údaje o vypouštěných odpadech podle jednotlivých typů znečišťujících látek. Nejčastěji měřenými znečišťujícími látkami jsou v Kanadě obsah organického materiálu měřený pomocí BSK, objem pevných částic, oleje a specifické chemické látky, jako např. fenol nebo chlór. V roce 1953 zavedlo město Winnipeg systém kanalizačních příplatků [Bubbis, 1983]. Znečišťující firmy musely nad rámec běžných poplatků za odpadní vodu platit příplatek podle toho, kolik určitých znečišťujících látek (včetně pevných látek, BSK, oleje a chlóru) vypouštějí. Techničtí zaměstnanci kanalizační společnosti uvádějí, že zavedení těchto plateb vyvolalo podstatně větší reakci než předchozí regulační přístupy. Je zřejmé, že je do budoucna nutné rozšířit program měření odpadních vod, avšak důkazy z Winnipegu ukazují, že tržně orientované nástroje nejsou neúměrně nákladné, jak namítají někteří jejich odpůrci. V roce 1971 stál odběr a rozbor vzorků méně než 15 000 dolarů. Poplatky za emise jsou bezesporu životaschopnou metodou kontroly znečištění.

Příplatek za vypouštění, jak je popsán výše, je prostředkem k budoucímu zpřísnění norem pro vypouštění odpadních vod. Město Edmonton například přešlo v letech 1971 až 1977 na přísnější normy, jak je naznačeno níže.

znečišťující látka (ppm)	hranice pro příplatek		
	1. 6. 1971	1. 1. 1975	1. 1. 1977
BSK	700	500	300
pevné částice	400	350	300
olej	200	150	100

Emise přesahující tuto úroveň znečištění jsou zpoplatněny sazbami 1,4 centu za libru BSK, 0,45 centu za libru pevných částic a 0,60 centu za libru oleje. Podobné systémy fungují v Londýně, Calgary, Kitcheneru, Hamiltonu, Charlotetownu a dalších městech.

Poplatky za vypouštění

Jak reaguje na zavedení obecních příplatků za vypouštěné látky pivovarnický průmysl, zkoumal ekonom William Sims z Concordia University (únor 1979). Jeho závěry jsou podloženy daty získanými od pivovarů v různých kanadských městech, které uplatňují poplatky za vypouštěné látky. Na rozdíl od tvrzení ochránců přírodních zdrojů reagovaly firmy na tyto cenové pobídky velmi významně. Podle odhadů došlo zvýšením ceny za vypouštěné BSK o 1 % k poklesu vypouštěného množství o 0,573 %, zatímco u pevných částic došlo při stejném zvýšení poplatku o 1 % k jejich snížení o 0,45 %. To je další empirický důkaz pro naše tvrzení, že systém ekonomických pobídek je v mnoha případech vhodnější než regulace, které prosazují ochránci přírodních zdrojů.

Co můžeme od systému poplatků za vypouštění očekávat? Ekologové se na tento systém dívají s podezřením, neboť umožňuje některým firmám i nadále znečišťovat (pokud to zaplatí). Odborníci z obecních vodárenských společností rovněž lamentují, že některé firmy platí poplatky a pokračují ve znečišťování. Tito kritici však nepochopili podstatu těchto opatření. V rámci systému poplatků za vypouštění je cena za jednotku znečišťující látky stanovena tak, aby určovala přiměřený objem emisí v odpadních vodách. Přiměřený objem znamená, jak bylo definováno výše, že další snížení znečištění by stálo více, než je společnost ochotna zaplatit. Poplatky za vypouštění ani žádný jiný centrálně plánovaný mechanismus nelze soudit z pohledu celkového snížení emisí. Když jej však posuzujeme podle schopnosti přiřadit životnímu prostředí správnou hodnotu, existuje mnoho důvodů, proč tržně orientovaný systém poplatků za vypouštění doporučit.

Individualismus

Kritika tržního systému z pozic ochránců přírodních zdrojů nastoluje základní ekonomický problém volby. Každá společnost si musí zvolit, co, jak a pro koho vyrábět.

Ochránci přírodních zdrojů tvrdí, že množství zboží a služeb, které vyrábíme, a rozsah našich volnočasových a rekreačních aktivit neodpovídají preferencím

jednotlivých občanů. Z toho vyvozují, že stát by měl chránit jednotlivé občany před těmi, kdo se je snaží přesvědčit, že chtějí něco, co ve skutečnosti vůbec nechťejí, nebo by podle ochránců přírodních zdrojů neměli chtít.

Základní otázkou v tomto případě je, do jaké míry by si měli jednotliví občané sami vybírat a volit, co je v jejich nejlepší zájmu. Podle ochránců zdrojů by se měli jednotlivci rozhodovat jen podle určitých informací a mezi určitými výrobky. Zdá se nám paradoxní, že stejným lidem, od kterých očekávají komplexní politické rozhodování, nedůvěřují, že by jako spotřebitelé na trhu byli schopni učinit jednoduchá rozhodnutí.

Jednotlivci mohou učinit rozhodnutí tím, že delegují v komplexních situacích své pravomoci na jinou osobu, pravděpodobně je však nebudou vždy schopni delegovat na vládu. Jsme přesvědčeni, že se ochránci přírodních zdrojů mylí, když obhajují názor, že by vláda měla převzít za jednotlivce rozhodování v situacích, které nejsou příliš komplexní, ale v nichž se současné individuální rozhodování rozchází s jejich představami. Rovněž se mylí v tom, že pravomoci musí být vždy delegovány na vládu.

Předsudky vůči trhu

Ochránci přírodních zdrojů věří, že tržní alokace výroby je vychýlena ve prospěch současné a na úkor budoucích generací. Vláda by se podle nich měla postarat, aby lidé žijící dnes brali ohled i na ty, kteří přijdou po nich. Ochráncům přírodních zdrojů se nepovedlo podpořit tento názor důkazem, že se budoucí generace nemohou účastnit na dnešním politickém rozhodování a tím i lobovat za své zájmy. Ochránci zdrojů rovněž podcenili schopnost tržních mechanismů reflektovat preference budoucích, jakož i současných generací. Mnohé další nedostatky trhu lze přičíst vládním intervencím, jejichž existenci ochránci přírodních zdrojů obhajují.

Politické omezování tržních alokací je v demokratických společnostech běžné. Ekonomové přinesli desítky důkazů, z nichž vyplývá, že určitý typ intervence je více či méně nákladný a že náklady jsou ve společnosti distribuovány jinak, než voliči očekávají. Jako ekonomové však nemohou zpochybňovat legitimitu intervence jako takové, je-li tato intervence prováděna při znalosti skutečných nákladů.

Tvrdíme, že politická intervence v zájmu budoucích generací je těmto generacím spíše na škodu. Trh do značné míry odráží preference budoucích generací a je nerozumné jej nahradit politickým rozhodováním, které nebere tyto preference v úvahu. Jako občané zpochybňujeme legitimitu zpolitizovaných rozhodovacích procesů, ve kterých soupeří tolik různých politických zájmů různých stran, že taková rozhodnutí nemohou být demokratická.

Předsudky vůči negativním externalitám

V souvislosti s problémem znečištění tvrdí ochránci přírodních zdrojů, že tržní rozhodnutí o tom, co a jak vyrábět, jsou vychýlena směrem k postupům, jež přenášejí vedlejší náklady na ostatní. Firmy zavádějí technologie, které jsou hlučné a znečišťují vodu i ovzduší, protože jsou při krátkozrakém pohledu levnější.

Jelikož je znečištění výsledkem činnosti svobodných a nezávislých firem, je podle ochránců přírodních zdrojů nezbytné volný trh potlačit, aby se znečištění mohlo snížit. Ochránci obhajují přímé vládní regulace jako hlavní nástroj ke snižování znečištění. Mají sklon ignorovat tržní přístupy, které by umožnily dotčeným jednotlivcům vyrovnat užitek získaný snížením znečištění s hodnotou zboží a služeb, které musí obětovat, aby dosáhli tohoto snížení znečištění.

Naše obhajoba tržních nebo pseudotržních přístupů ke znečištění není obhajobou politiky *laissez faire*. Je úkolem soudního systému a v některých případech i legislativy, aby definovaly a rozdělily práva na užívání ovzduší nebo vody. Pokud k tomu dojde, nemusí už stát hrát v této oblasti žádnou roli. Práva na využití vzduchu, řeky či jezera nakoupí uživatelé, kteří si těchto zdrojů nejvíce cení. Pokud budou užítky z rekreačního využití vysoké, znečištění se sníží.

V mnoha případech však nebude vymezení a alokace vlastnických práv postačovat. Dotčené strany nemusí dospět k dohodě, která umožní vítězství těch, kdo si zdroje cení nejvíce. V takových případech může dojít k převodu práv mezi konkurenčními uživateli soudní cestou. Strana, která práva kupuje, zaplatí straně, která prodává, soudně stanovené „škody“. Cena zaplacená za právo znečišťovat nebo neznečišťovat je potom stanovena nikoli neviditelnou rukou trhu, ale viditelnou rukou soudu.

Krádež

Pokračuje-li jedna strana ve znečišťování i přes soudní či společenské rozhodnutí, že druhá strana má právo na to, aby nebyla znečištěním omezována, jedná se o podobný případ, jako je krádež. Stejně jako jiné krádeže je i tato řešena pomocí trestního práva.

V některých případech bude vláda nebo regulační agentura schopna rozhodnout o hodnotě konkurenčních použití vzduchu a vody lépe než soud. Dokud bude cílem těchto institucí alokace práv uživatelům, kteří si cení zdrojů nejvíce, nelze proti nim nic namítat. Volání po regulaci je však příliš často voláním po arbitrárním vytvoření a rozdělení práv na znečišťování. Proti tomu protestujeme, neboť tímto způsobem nebude dosaženo maximálního snížení znečištění v poměru k daným výdajům.

Můžeme shrnout, že znečištění není nic jiného než projev vzájemné závislosti jednotlivých lidských činností. Většina z toho, co každý z nás dělá, ovlivňuje druhé – tomu se nelze vyhnout a je nutné to brát v úvahu. Správně rozvinutý systém tržních a pseudotržních nástrojů nám to umožňuje. Doporučujeme však, aby ti, kdo mají potřebu tyto instituce rozšířit nebo nahradit, se nejprve detailně seznámili s jejich fungováním.

Ekologie a ekonomie: různé přístupy?

Mnohým se může debata o životním prostředí jevit jako westernový příběh, v němž ti dobří jsou ekologové a ti zlí ekonomové. Překvapivě jsou obě slova „ekologie“ a „ekonomie“ odvozena z řeckého slova oikos, které znamená domov nebo domácnost. Ekologie a ekonomie však mají mnohem více společných rysů. Obě vědy studují nezamýšlené následky v systémech vzájemné závislosti. Obě

nám ukazují, že opatření k dosažení jednoho cíle mohou mít významné, často nechtěné a neočekávané dopady na dosažení jiných cílů. Tyto nechtěné dopady navíc mohou někdy svým rozsahem zcela zastínit plánované aktivity, což se nazývá zákonem nechtěných efektů. Garrett Hardin, mluvčí mnoha ochránců přírody, to výstižně shrnul větou: „Nikdy nemůžeme udělat jen jednu věc.“

Platnost zákona nechtěných efektů v ekologii i ekonomii by neměla nikoho překvapit, uvědomíme-li si jejich skutečnou podstatu. Ekonomie studuje chování trhu, komplexního vzájemně provázaného společenského systému. Ekologie studuje fungování stejně komplexního a vzájemně propojeného biologického systému. Obě vědy obsahují negativní zpětné vazby v tom, že jakákoli změna v jedné části systému spouští sérii změn v jeho jiných částech. Celkový efekt jakékoli změny nelze stanovit pouhým prozkoumáním jejich přímých efektů. Je třeba vzít v úvahu její vliv na všechny části systému.

Nechtěné následky

V oblasti ekologie existuje nespočet příkladů nechtěných následků jednotlivých činností. Hardin zmiňuje Darwina a jeho příklad o čmelácích:

Počet čmeláků v různých oblastech se do značné míry odvíjí od počtu polních myší, které ničí jejich hnízda. Colonel Newman, který se dlouhodobě zabývá pozorováním zvyků čmeláků, věří, že „v Anglii jsou tímto způsobem ničeny více než dvě třetiny čmeláčích hnízd“. Počet myší, jak každý ví, je závislý na počtu koček. Newman uvádí: „V blízkosti vesnic a městeček jsem našel hnízda čmeláků v podstatně větší míře než kdekoli jinde, což přisuzuji počtu koček, které loví myši.“ Je těžko uvěřitelné, že přítomnost většího počtu kočkovitých šelem v okolí sídel může určit, nejprve prostřednictvím myší a následně čmeláků, jaké květiny se budou v oblasti vyskytovat častěji. [Hardin, str. 39]

Hardin ukazuje, jak jiní zašli v tomto Darwinově příkladu ještě o několik kroků dál a upozornili,

že kočky chovají (jak je dobře známo) staré panny, a dále že jetel luční (který k opylení potřebuje čmeláky) se používá na seno, jímž jsou krmeni koně jízdy, na které závisí Britské impérium... Z toho „logicky vyplývá“, že zachování Britského impéria na věčné časy závisí na hojném počtu starých panen. [Hardin, str. 39]

Příklady zákona nechtěných efektů v ekonomii jsou méně známé, ale stejně důležité. Tento princip lze ilustrovat na politických opatřeních, jako jsou regulace nájmu nebo minimální mzdy. Přestože deklarovaným cílem minimální mzdy je ochrana dělníků s nízkou kvalifikací, důkazy shromážděné ekonomy ukazují, že mnozí dělníci jsou kvůli tomuto opatření nezaměstnaní [West, McKee, 1980]. Podobně jsou regulované nájmy stanoveny proto, aby bydlení bylo dostupné i pro lidi s nízkými příjmy [Block & Olsen, 1981]. Důkazy shromážděné v různých zemích však ukazují, že toto cenové opatření mělo a má mnoho nechtěných a nežádoucích následků. Mezi ně patří nedostatek bytů, špatná údržba domů s regulovaným nájmem a v extrémním případě i opuštěné budovy. Významný švédský ekonom Assar Lindbeck vyvozuje překvapující závěr:

V mnoha případech se regulace nájmu zdá být neefektivnější způsob, jak zničit město – tedy pomíneme-li bombardování. [Lindbeck citovaný v Rydenfelt, 1981, str. 213]

Cesta do pekel je dlážděna...

Zákon nechtěných efektů se promítá do mnoha úrovní diskuse o vytvoření společnosti usilující o ochranu přírodních zdrojů. Tím nejzjevnějším příkladem je návrh, aby opatření přinášející změnu, ať již v ekonomickém nebo ekologickém systému, musela být důkladně prozkoumána nejen z hlediska svých okamžitých a viditelných efektů, ale až po nejzazší možné dopady, ať už chtěné či nechtěné.

Je rovněž důležité, aby politická opatření nebyla posuzována podle dobrých úmyslů navrhovatelů, ale naopak na základě svých celkových efektů.

V celém textu jsme upozorňovali na to, že ochránci přírodních zdrojů neuvažují o celkových důsledcích svých doporučení, která mohou vést k nechtěným efektům. Toho by se mohly vyvarovat, kdyby důsledně použili vědeckou metodu, ať již ekonomickou *nebo* ekologickou. Neschopnost ochránců přírodních zdrojů docenit provázanost a jemnost tržních mechanismů však nepramení z obecného ignorování mechanismů zpětné vazby. Co je tedy přímělo k tomu, aby se uchýlili k nevědeckým metodám zkoumání? Na tuto otázku se pokoušíme odpovědět v následující části.

Ekonomická analýza a analýza ochránců přírodních zdrojů

Návrhy ochránců přírodních zdrojů by změnily naši současnou tržní ekonomiku a nahradily by tržní procesy většími vládními zásahy. Cílem článku bylo ukázat, že tito lidé nejsou schopni ocenit fungování současného trhu. Z tohoto důvodu jejich závěry a doporučení nepovedou ke zlepšení a k dosažení jejich cílů. Cím to je, že návrhy ochránců zdrojů tak často vykazují nedostatky, podrobíme-li je hlubšímu analytickému zkoumání?

Existují dva zjevné důvody, z nichž jeden je nasnadě, ale druhý již není tak zřejmý. Za prvé, mnoho chyb vyplývá z toho, že ochránci přírodních zdrojů se nesnaží nedostatku ve své argumentaci předcházet. Základní učebnice ekonomie pojednávají o problémech znečištění nebo ochrany přírodních zdrojů hlouběji než mnohé dokumenty vytvořené ochránci přírodních zdrojů. Autoři díla *Canada as a Conserver Society*, soudě podle kvality textu a odkazů, jednoduše neprostudovali standardní práce ekonomů na různá témata, o kterých zde pojednávají. Tato kritika se dala očekávat, proto považujeme za velmi naivní, že se Vědecká rada blíže nezabývala názory a postoji ekonomů k těmto tématům.

Z analýzy zcela vyloučeno

Druhý důvod, proč je práce *Canada as a Conserver Society* nekvalitní, částečně vysvětluje i neschopnost zahrnout do analýzy práce ekonomů. Mnozí stoupeneci ochránců přírodních zdrojů mají vzdělání v oblasti přírodních věd a zcela jistě disponují značnými analytickými schopnostmi. Proto se domníváme, že *Canada as a Conserver Society* není analytickým dokumentem, protože něčím takovým nikdy být neměla.⁸

⁸ Následující část čerpá do značné míry z Hilton, G. (1975).

Je-li toto tvrzení v zásadě pravdivé, jde o vážné obvinění jak autorů dokumentu, tak i jejich sponzora, kanadské Vědecké rady. Vědecká rada byla založena, aby vytvářela studie ve prospěch obyvatel Kanady, ne aby propagovala stanovisko, které přináší užitek pouze malé části společnosti. Pokusíme se dokázat, že *Canada as a Conserver Society* ve skutečnosti jen shrnuje názory určité skupiny lidí se zvláštními zájmy, místo aby nabídla analýzu alternativní politiky životního prostředí. Cílem této zájmové skupiny je profitovat z domnělého vládního dluhu za „vyspělé technologie“ a z většího vládního dohledu nad ekonomickými aktivitami jednotlivců.

Maximalizace blahobytu

Při ekonomických činnostech jednotlivců a v rámci hospodářské politiky je cílem poskytnout největší čistý zisk jednotlivcům, kteří tvoří společnost. Cílem veřejné politiky je vytvořit společenské instituce, které zprostředkují nutnou interakci mezi jednotlivci při alokaci vzácných zdrojů. To musí probíhat tak, aby výsledek vyhovoval preferencím členů této společnosti. Při dosahování tohoto cíle existují technické problémy, avšak zde se snažíme zdůraznit samotný cíl – tj. řešit často konfliktní zájmy jednotlivých členů společnosti. Společenské cíle existují pouze ve formě agregování individuálních preferencí. Úkolem státu je spíše vytvořit prostředky k dosažení společenských cílů než tyto cíle vytvářet. Ekonomové nevycházejí z určitého souboru společenských cílů. Spíše zauímají postoj, že by naše instituce měly být vytvořeny tak, aby nejefektivnějším způsobem dosahovaly jakýchkoli cílů, které si jednotlivci ve společnosti přejí prosadit.

Ekonomické metody stojí v příkrém kontrastu k metodám Vědecké rady. V její zprávě je uveden soubor cílů, o kterých jsme přesvědčeni, že nevyjadřují názor většiny kanadských občanů. Následně Vědecká rada navrhuje opatření k dosažení těchto cílů, aniž by zvážila alternativní, možná stejně relevantní cíle. Ústředním bodem naší kritiky je, že Vědecká rada bez předchozí analýzy předpokládá, že vybrané cíle jsou správné, a tudíž mohou být nejen implementovány do vládní politiky, ale měly by být prostřednictvím daní a jiných omezení vnučeny i ostatním.

Vlaky, více vlaků

George W. Hilton učinil ve svém komentáři ke zprávě *Ford Foundation Energy Project Report* z roku 1974 obdobný závěr o tomto způsobu „analýzy“.

[Tato zpráva] se čte stejně jako mnohé publikace organizací založených s jediným cílem. Například Národní asociace pasažérů železnic (*National Association of Railroad Passengers*) byla vytvořena s cílem zachránit osobní vlaky. Její publikace se nezabývá porovnáním užitků a nákladů, aby se zjistilo, zda jsou osobní vlaky konkurenceschopné např. ve srovnání s autobusy, případně dalšími ekonomickými tématy. Časopisy této organizace se spíše zabývaly otázkami, zda budou osobní vlaky nejlépe ochráněny tím, že železniční společnosti budou nuceny je provozovat, že bude existovat veřejný monopol na jejich provozování, nebo že bude umožněno specializovaným firmám, aby osobní vlaky provozovaly na tratích vlastněných různými železničními společnostmi. Takový jednostranný pohled podporuje přesně to, co se členové této asociace snaží zachránit. [Hilton 1975, str. 107]

Náš přístup bere explicitně v úvahu rozmanitost možných cílů a nevyhnutelný konflikt mezi nimi (např. mezi produkcí environmentálních a spotřebních statků). Pokud bychom zaměřili veškerou svoji pozornost na jednu nebo několik málo věcí, které jsou nezbytné pro společenský blahobyt, nutně to bude znamenat, že potlačíme jiné důležité věci. Je zřejmé, že celkový společenský blahobyt nelze maximalizovat výběrem omezeného počtu vhodných cílů a jejich podporováním bez ohledu na jiné aspekty blahobytu. Přesto se právě přesně tato metoda používá ve studii *Canada as a Conserver Society*.

Nesouhlas s mnoha aspekty hospodářské politiky vhodné podle tvůrců této studie je nevyhnutelný. Těm, kdo podporují koncept společnosti usilující o ochranu přírodních zdrojů, přináší výše popsaná omezená forma maximalizace vybraných složek blahobytu čisté užítky (tj. patří k těm, pro které zisk z maximalizace omezeného počtu proměnných je vyšší než náklady obětované příležitosti). Politika, která vytváří čistou společenskou ztrátu (náklady jsou vyšší než užitek), může být přesto pro mnohé atraktivní. Hlavním cílem tohoto článku je rozporovat požadavky těch, kdo by z takového vývoje měli potenciálně prospěch, a obecně naznačit povahu ztrát, které vyplývají z „krátkozraké maximalizace“ prosazované Vědeckou radou.

Krátkozraká maximalizace

Jaké jsou tedy cíle ochránců přírodních zdrojů? Obecně řečeno takové, jež Hilton (1975) nazýval „cíle konzervačních či populárních ekologických hnutí“. Přijmeme-li tyto limitované cíle, nepřekvapí nás, že se doporučení zmíněné publikace zdají nekompletní, když je posuzujeme komplexně. Kritika, kterou ochránci přírodních zdrojů směřují proti spotřebitelské suverenitě a tržním procesům, může mít formu nespokojenosti s výsledkem tržní alokace zdrojů. Výsledek této alokace je odrazem širšího spektra cílů, než jsou cíle sledované ochránci přírodních zdrojů. Odpor k trhu v tomto případě představuje odpor ke společenskému nástroji, který umožňuje prosazování rozmanitých cílů, z nichž některé jsou v rozporu s cíli ochránců přírodních zdrojů.

Nyní jsme identifikovali ústřední rozpor, který existuje v debatách mezi ochránci přírodních zdrojů a ekonomy. Tento rozpor vzniká proto, že ochránci zdrojů obhajují řadu politických opatření a nástrojů k dosažení svých úzce definovaných cílů. Uvedli jsme řadu příkladů, které poměrně jednoznačně ukazují, že jejich politické návrhy nemusí nutně vést ke zlepšení společenského blahobytu. Ukázali jsme, že ochránci přírodních zdrojů dost jasně nedefinují optimální objem environmentálních statků (tzn. znečištění), za nímž již náklady na snížení znečištění převyšují užitek, který z čistšího životního prostředí vzniká. Naznačili jsme, proč extrémní opatření ochránců přírodních zdrojů nevedou nutně ke zlepšení naší dnešní situace ani situace budoucích generací.

Zaslepenost ve jménu vědy

Jelikož politika ochránců přírodních zdrojů nezohledňuje obecný užitek, jejich doporučení nutně ústí v nahrazení trhů (které jednotlivcům poskytují to, co chtějí) vládními alokačními mechanismy ve formě daní a jiné regulace, jejichž smyslem je změnit systém tak, aby vyhovoval ekologickým cílům. Ochránci přírodních

zdrojů považují trh za neefektivní nástroj k maximalizaci společenského blahobytu právě proto, že podporuje rozhodnutí, která by oni omezili.

Zjevný nedostatek logiky v díle *Canada as a Conserver Society* nelze jednoduše nijak jinak vysvětlit. Jako příklad uvažujme cíl konzervace zásob ropy, kterému přisuzují ochránci přírodních zdrojů velkou váhu. Podle jejich doporučení je nutné prostě „minimalizovat“ používání tohoto zdroje. Neuvědomují si však, že takováto minimalizace s úmyslem zabránit „plýtvání“ tímto zdrojem ve skutečnosti povede k plýtvání jinými vstupy ve výrobním procesu. Ekonom musí tyto náklady srovnávat s užtkem, který vzniká ušetřením jiného paliva nebo zdroje. Když provedeme takovou kalkulaci, zjistíme, že u mnohých návrhů ochránců přírodních zdrojů náklady převyšují užitek. Ekonomická efektivnost znamená minimalizaci využívání všech zdrojů, zatímco metodika ochránců přírodních zdrojů minimalizuje použití pouze jednoho zdroje, zatímco ostatními nešetří. To však lze považovat pouze za krátkozraké zlepšení.

Politický úspěch?

Z politického pohledu mají ochránci přírodních zdrojů významný vliv. To je zřejmě minimálně z impozantního počtu publikací, které financovala kanadská vláda. Přesto lze říci, že tato skupina postupně ztrácí svůj politický vliv. Jak jsme již naznačili, mnohá opatření ochránců přírodních zdrojů snižují ekonomický blahobyt a jsou podmíněna vládním zásahem. Mnohá taková špatně navržená a nevhodná opatření mohou být popularizována či dokonce realizována. Nakonec však náklady, které jsou spojeny se zaváděním a realizací těchto opatření, vyburcují ty, kdo musí nést jejich břímě. Politický trh nereaguje na preference jednotlivců tak rychle jako tradiční trhy. V určitém bodě se však tato reakce projeví a politici, kteří budou nadále podporovat ochránce přírodních zdrojů na úkor spotřebitelů a daňových poplatníků, nebudou úspěšní.

Tím nechceme říct, že zájmy ochrany životního prostředí přestanou být prioritou. S růstem reálných příjmů očekáváme podstatně větší zájem o ochranu životního prostředí v budoucnosti. Pouze se domníváme, že představený antitržní přístup bude pro lidi méně atraktivní.

Nekritizujeme zde vkus a hodnoty ochránců přírodních zdrojů. Přestože se toto hnutí často vyznačuje extrémními antitržními návrhy, lze jejich vliv na míru znečištění celkově označit za kladný. Jejich ekologické preference, kterým dávájí přednost před spotřebou běžných statků, jsou naprosto legitimní. Kritizujeme však jejich touhu prosazovat své zájmy mocensky tím, že přinutí ostatní, aby je akceptovali.

Literatura

- Anderson, F. J. (1979): Ontario Reforestation Policy. *Canadian Public Policy*, léto 1979.
- Baumol, W. J., Oates, W. E. (1979): *Economics, Environmental Policy and the Quality of Life*.
- Berndt, E., Wood, D. (1975): Technology, Prices and the Derived Demand for Energy. *Review of Economics and Statistics*, květen 1975, str. 259–268.
- Berndt, E. R. (1977): Canadian Energy Demand and Economic Growth. *Oil in the Seventies: Essays on Energy Policy*, Watkins, C., Walker, M. (ed.). The Fraser Institute ve Vancouveru.
- Bingham, T. H., Miedema, A. K. (1974): *Final Report, Allocative and Distributional Effects of Alternative Air Quality Attainment Policies*. Research Triangle Institute.
- Block, W., Brennan, G., Elzinga, K. (1985): Religion, Culture and Technology. *Morality of the Market: Religious and Economic Perspectives*. The Fraser Institute ve Vancouveru. Také viz *Replies* od Davida Friedmana a Kennetha Elzinga.
- Block, W., Olsen, E. O. (1981): *Rent Control: Myths and Realities*. Mezi přispěvateli jsou: Friedman, M. a Hayek, F. A. The Fraser Institute ve Vancouveru.
- Bubbis, N. S. (1983): Industrial Waste Control in Greater Winnipeg. *Journal of the Water Pollution Control Federation*, roč. 35, č. 11/1983, str. 1413.
- Carson, R. (1962): *Silent Spring*. Houghton Mifflin v Bostonu.
- Coase, R. H. (1960): The Problem of Social Cost, *Journal of Law and Economics* 3, říjen 1960, str. 1–44.
- Cordell, A. (1976): Bye-Bye to Buy! Buy! *Science Forum*, říjen 1976, str. 5–18.
- Crandall, R. W. (1979): Curbing the Costs of Social Regulation, *Brookings Bulletin* 15, zima 1979, str. 1–5.
- Dales, J. H. (1975): Beyond the Marketplace. *Canadian Journal of Economics* 8, listopad 1975, str. 483–503.
- Dales, J. H. (1968): *Pollution Property and Prices*. University of Toronto Press v Torontu.
- Darmstadter, J., Dunkerley, J., Alterman, J. (1977): *How Industrial Societies Use Energy: A Comparative Analysis*. John Hopkins Press v Baltimoru.
- Denny, M., Fuss, M., Waverman, L. (1981): The Substitution Possibilities for Energy: Evidence from U.S. and Canadian Manufacturing Industries. *Modeling and Measuring Natural Resource Substitution*, Berndt, E., Fields, R. (ed.), MIT Press v Cambridgi.
- Denny, M. (1979): *Cost Structure of Manufacturing Industries*. Department of Communications v Otawě.
- Denny, M., May, J. D., Pinto, C. (1978): The Demand for Energy in Canadian Manufacturing: Prologue to an Energy Policy. *Canadian Journal of Economics*, květen 1978, str. 300–313.
- Vědecká rada Kanady (1979): *One in Three*. Ottawa.
- Ellul, J. (1965): *The Technological Society*. Knopf v New Yorku.
- Friedman, M. (1977): *Friedman on Galbraith and on Curing the British Disease*. Fraser Institute ve Vancouveru.

- Forrester, J. W. (1971): *World Dynamics*. Wright Allen Press v Cambridgi.
- Galbraith, J. K. (1958): *The Affluent Society*. Houghton Mifflin v Bostonu.
- Gamma, Université de Montréal-McGill University (1977): *The Selective Conserver Society*. Montreal.
- Gamma, Université de Montréal-McGill University (1976): *The Physical and Technological Constraints*. Montreal.
- Gamma, Université de Montréal-McGill University (1976): *The Institutional Dimension*. Montreal.
- Gamma, Université de Montréal-McGill University (1976): *Values and the Conserver Society*. Montreal.
- Goldman, M. I. (1970): The Convergence of Environmental Disruption, *Science*, roč. 170, říjen 1970. str. 37–42.
- Grubel, H., Smith, S. S. (1975): The Taxation of Windfall Gains on Stocks of Natural Resources. *Canadian Public Policy*, zima 1975, str. 13–29.
- Hardin, G. (1972): *Exploring New Ethics for Survival: The Voyage of the Spaceship Beagle*. Viking Press v New Yorku.
- Hardin, G. (1968): The Tragedy of the Commons. *Science*, prosinec 1968.
- Hayek, F. A. (1961): The Non Sequitur of the Dependence Effect. *Southern Economic Journal* 4, duben 1961, str. 346–348.
- Hayek, F. A. (1945): The Use of Knowledge in Society. *American Economic Review*, roč. XXXV, září 1945, str. 519–30.
- Hilton, G. W. (1975): A Time to Choose as Economic Thought. *No Time to Confuse*, Adelman, M. A. a kol. (ed.), Institute of Contemporary Studies v San Francisku.
- Johnson, H. G. (1963): *The Canadian Quandry; Economic Problems and Policies*. McGraw-Hill v Torontu.
- Klein, B. H. (1959): *Germany's Economic Preparations for the War*, Harvard University Press v Cambridgi (USA).
- Knight, F. H. (1924): Some Fallacies in the Interpretation of Social Cost. *Quarterly Journal of Economics* 38, str. 528–606.
- Lerner, A. P. (1972): The Economics and Politics of Consumer Sovereignty. *American Economic Review* 62, květen 1972, str. 258–266.
- Lindbeck, A. (1971): *The Political Economy of the New Left*. Harper and Row v New Yorku.
- Mason, E.S. (1977): Resources in the Past and for the Future. *Resources for an Uncertain Future*, Hitch, Ch. (ed.), Resources for the Future ve Washingtonu.
- Meadows, D. H., Meadows D. L., Randers, J., Behrens III, W. W. (1972): *The Limits to Growth*. Universe Books v New Yorku.
- Mills, E. S., White, L. J. (1978): Government Policies Toward Automotive Emissions Control. *Approaches to Controlling Air Pollution*, Friedlaender, A. F. (ed.), MIT Press v Cambridgi.
- Mishan, E. J. (1969): *Growth: The Price We Pay*. Staples v Londýně.
- Mumford, L. (1967–70): *The Myth of the Machine*. Harcourt v New Yorku.
- Nef, J. U. (1932): *The Rise of the British Coal Industry*. Routledge v Londýně.
- Nordhaus, W. D. (1979): *The Efficient Use of Energy Resources*. Yale University Press v New Havenu.

- Nordhaus, W. D. (1975): The Demand for Energy: An International Perspective. International Institute for Applied Systems Analysis. *Proceedings of a Workshop on Energy Demand*. Laxenburg, Rakousko, květen 1975, str. 588. Uvedeno také v Darmstadter a kol., str. 197.
- Pigou, A. C. (1918): *The Economics of Welfare*. Macmillan v Londýně.
- Pindyck, R. (1979): Interfuel Substitution and the Industrial Demand for Energy: An International Comparison. *Review of Economics and Statistics*, květen 1979.
- Rydenfelt, S. (1981): The Rise, Fall and Revival of Swedish Rent Control. *Rent Control: Myths and Realities*, W. E. Block (ed.), The Fraser Institute ve Vancouveru.
- Samuelson, P. A. (1976): *Economics*. 10. vydání, McGraw-Hill v New Yorku.
- Science Council of Canada (1975–77): *Conservation Society Notes*. Ottawa, říjen 1975 – léto 1977.
- Science Council of Canada (1977): *Canada as a Conservation Society: Resource Uncertainties and the Need for New Technologies*. Ottawa.
- Sims, W. H. (1979): The Response of Firms to Pollution Charges. *Canadian Journal of Economics*, roč. 12, č. 1, únor 1979, str. 57–75.
- Smith, A. (1937): *An Introduction to the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776). Modern Library v New Yorku.
- Spry, I. (1976): Consumer Interest and the Future of the Economy. *Science Forum*, říjen 1976, str. 19–22.
- Stephenson, J. B. (1977): *Practical Application of Economic Incentives to the Control of Pollution*. University of British Columbia Press ve Vancouveru.
- Tietenberg, T. H. (1985): *Emissions Trading*. Resources for the Future ve Washingtonu.
- Waverman, L. (1975): The Two Price System in Energy: Subsidies Forgotten. *Canadian Public Policy*, roč. I, str. 76–88.
- West, E. G., McKee, M. (1980): *Minimum Wages: The New Issue in Theory, Evidence, Policy and Politics*. Economic Council of Canada-Institute for Research and Public Policy v Ottawě.

Alokace přírodních zdrojů a mezigenerační spravedlnost*

Thomas E. Borcharding

Měly by [národní parky] být spíše hřištěm pro naše děti, nebo navždy uchovaným rájem (tj. divokou přírodou)?

– Veřejnoprávní televizní vysílání USA: National Geographic Special: Playground or Paradise, 1983

Budeme systematicky směřovat k omezení rozsáhlého [federálního] vlastnictví nadbytečné půdy a nemovitostí.

– Ronald Reagan: Zpráva k rozpočtu na rok 1983

Úctyhodné záměry nestačí

Ať se nám to líbí nebo ne, žijeme – jak praví Irving Kristol (1978) – ve společnosti „individuálních práv“. Průvodním společenským nákladům se přitom buď nevěnuje pozornost, nebo se má za to, že se v honbě za tím banálním dobrem, za „spravedlností“, vyplatí. Jak nám říkají antičtí i současní filozofové, spravedlnost souvisí s tím, že jednotlivci nedostanou, co chtějí, ale spíše to, co si „zaslouží“. Kristol však poznamenal, že v těchto záležitostech týkajících se přiznání morálních zásluh nelze vystačit se šlechetnými záměry. Politika se může řídit nižšími egoistickými motivy a může mít celou řadu nechtěných a nedobrych důsledků. Stručně řečeno, politici mohou „znečistit“ společenský řád, abychom použili příhodnou analogii profesora Dwigtha Leeho (1982).

Tento článek se zabývá možnostmi a důsledky přerozdělování mezi generacemi, jež se realizuje prostřednictvím vlastnictví a kontroly přírodních zdrojů. Zdůrazňuje otázku nadměrných nákladů na přerozdělení, které je vedeno sobeckými zájmy (avšak ve jménu předstíraného altruismu). Ještě ostřeji však pojednává o několika zklamáních z kolektivizované dobročinnosti, o čemž – pokud je mi známo – nebylo ve společenskovědní literatuře z této oblasti nikdy ani zmínky, i když to bylo popsáno v jiných souvislostech.

* Anglická verze článku je součástí *Economics and the Environment: A Reconciliation*, W. E. Block (ed.), The Fraser Institute, Canada, 1990.

Státní vlastnictví a regulace

K ilustraci tohoto problému použijeme příklady dvou významných pokusů, jak pomocí veřejné politiky lze změnit časový průběh využití zdrojů. Prvním pokusem je veřejné vlastnictví federální půdy v USA. K této půdě patří americké státní lesy, národní parky, rekreační oblasti, přírodní rezervace a chráněné přírodní oblasti, ale také nezměrné plochy státem vlastněných pastvin, povodí, nerostných ložisek a zásob přírodních surovin apod. Příkladem druhého typu státní regulace je rozsáhlý kalifornský Pobřežní zákon (*California Coastal Act*) z roku 1976.

Tyto příklady byly vybrány kvůli autorově předchozí práci týkající se kalifornského pobřeží [Borcherding, 1976] a jeho dlouholetému a rozsáhlému zájmu o federální půdu. Uváděná data a skutečnosti vycházejí z kanadské politiky týkající se využití ropy, a to jak na úrovni vlád jednotlivých provincií (Svěřenecký fond pro záchranu albertského dědictví – *The Alberta Heritage Savings Trust Fund*), tak – na základě dedukce – na úrovni federální vlády (Petro-Canada Ltd. a Kanadský národní energetický program – *Canadian National Energy Program*). [Viz Borcherding, 1983]

Toto pojednání je rozčleněno do čtyř oddílů. Hned v tom následujícím se zabýváme otázkou alokace přírodních zdrojů a využitím institucionálních prostředků k dosažení efektivnosti. Ve třetím oddíle jsou rozvinuty některé otázky intratemporální spravedlnosti (tj. úvahy o distribuci omezené na současnou generaci). Ve čtvrté části se do určité míry zkoumá mezigenerační problém. Konečně v poslední, páté části je uvedeno několik komentářů, úvah a návrhů k celkové otázce politiky přírodních zdrojů.

Efektivnost alokace a struktura vlastnických práv k přírodním zdrojům

Láska k přírodě je u Kalifornčanů na zoufale nízké úrovni.

– John Muir: *My First Summer in the Sierra*, 1869

Úvahy o mizení světových zásob minerálů, lesů a dalších vyčerpatelných statků vedly k požadavkům na regulování jejich těžby. Pocit, že tyto produkty jsou s ohledem na blaho budoucích generací nyní příliš levné, že jsou sobecky čerpány příliš rychlým tempem a při své nízké ceně těženy a spotřebovávány marnotratně, dal vzniknout hnutí na jejich ochranu.

– Harold Hotelling: *The Economics of Exhaustible Resources*,
Journal of Political Economy, 1931

Obecně víme, že dokonce i dobře fungující volné trhy mohou selhat v otázce správné alokace zdrojů v čase. Domnívám se, že je to proto, že budoucnost ze své podstaty sama o sobě nepřináší žádné finanční výhody jakémukoli v současnosti existujícímu trhu.

– Robert M. Solow: *The Economics of Resources or the Resources of Economics*, *American Economic Review*, 1974

Výše uvedený Hotellingův citát by klidně mohl být obsažen v současné publikaci Děti Země nebo Sierra Clubu, ale pochází z článku z roku 1931, který vyšel v renomovaném časopisu vydávaném Chicagskou univerzitou. Představuje stejnou myšlenku, jež zazněla o mnoho let později v rámci Solowovy přednášky, kterou pronesl v roce 1973 jako „Elyho přednášku“ Americké ekonomické asociace (*American Economic Association*) [Solow, 1974]: Jedná se o typický pohled tehdejšího většinového intelektuálního proudu na přírodní zdroje. Tento pohled pokládal za nezvratné, že soukromá forma vlastnictví nedokáže optimálním způsobem alokovat přírodní zdroje v čase. Obě tvrzení dále naznačují, že existují lepší metody pro rozhodování o vyčerpateľných zdrojích. Takové metody samozřejmě zahrnují různé formy státních zásahů: fiskální a regulační. Z dnešního pohledu je studentovi ekonomie vlastnických práv a ekonomie veřejné volby jasné, že takový pohled nesdílejí obecně všichni. Budeme se dále věnovat hlavním myšlenkám těchto pochybovačů.

Polemika rozvíjená v této části nemá přímý vztah k otázce spravedlnosti. Avšak je potřebné se zabývat alokací přírodních zdrojů, protože snad nikdo si nemyslí, že by se spravedlnost měla prosazovat bez ohledu na náklady a přínosy.

Tři zdroje selhání trhu?

Státní zásahy do oblastí přírodních zdrojů jsou všeobecně vyžadovány proto, aby napravily selhání svobodného trhu. Tato selhání způsobují, že budoucí využití přírodních zdrojů je podhodnoceno a jejich současné vyčerpávání se tak nadměrně podporuje. Pojedmáme o třech často uvažovaných příčinách selhání trhu přírodních zdrojů.

Časová preference a racionalita

První problém je odvozen od předpokládané vzestupné tendence soukromé diskontní míry. Salonní ekonomové, zejména viktoriánští angličtí doktoři ekonomického zaměření (Jevons, Sidgwick, Marshall a Pigou), považovali za dané, že člověk je „krátkozraký“ nebo že jedná iracionálně, protože dává přednost dnešním statkům a službám oproti statkům a službám budoucím. Tato neochota obětovat pouze hodnotu jednoho dolaru dnes za dolar obdržení zítra nebo v ještě vzdálenější budoucnosti byla považována za mravní nedokonalost. Znamenalo to, že lidé nepovažují každý okamžik ve svém životě za stejně důležitý. Dnes téměř nikdo nebere tuto kritiku vážně. Dokonce ani Kenneth Arrow (1976), Nobelovou cenou posvěcený ekonom, si nemyslí, že lidé jsou iracionální, protože dávají přednost přítomnosti před budoucností.

Často jsou uváděny dva důvody pro toto tvrzení. Za prvé, jsou-li lidé ze své podstaty skutečně krátkozrací, pak na tom mohou ti osvícení jen velmi málo změnit a otázka zní, zda se o to mají vůbec pokoušet. Konečně *de gustibus non est disputandum*. Důsledkem toho je stav, který se v USA nazývá „liberální rezignací“: totiž že tato psychická preference přítomnosti, jestliže existuje, se musí přenášet na rozhodnutí ve všech institucionálních formách, jak kolektivních, tak soukromých. Za druhé, i kdyby tato „krátkozraká“ časová preference neovlivňovala rozhodnutí o úsporách, stále by bylo třeba vzít v úvahu kladnou

výnosnost kapitálu. Tak i kdyby objem úspor neměl naprosto žádný vztah k úrokové míře, stále by existovala kladná diskontní sazba kvůli kladné mezní výnosnosti investic.

Ve skutečnosti nové výzkumy Johnsona a Libecapa (1980) prokázaly, že např. trhy se dřevem jsou „efektivní“, protože vykazují vlastnosti slučitelné s racionálním rozhodováním. Berck (1979) prokázal své tvrzení, že implicitní diskontní sazba před zdaněním je pouze 5 %. Protože Arrow (1976) tvrdí, že 10 % je horní hranicí společensky efektivní sazby, může to být považováno za důkaz, že budoucí hodnota zdrojů je ve vztahu k současnému využití řádně zvažována.

Zvrácenosti daňového systému

Daňové systémy mohou významně ovlivnit načasování využití zdrojů. Hodnota zdroje v budoucnosti je jeho hrubá hodnota na trhu minus veškeré náklady vynaložené na jeho ovládnutí a využití (spotřebu). Tato čistá částka je diskontována pro každé další budoucí období vztahem $(1/1 + r)^t$, kde r je diskontní sazba a t počet let od současnosti do budoucnosti. Proto kdyby měl zdroj čistou budoucí hodnotu 10 000 USD, ale r bylo rovno 0,05 (tj. 5% diskontní sazba) a t bylo 10 let, současná hodnota tohoto zdroje by byla pouze 6139 USD.

Vliv daní samozřejmě tuto hodnotu sníží, ale protože daně snižují současnou hodnotu využití dnes, nemusí tu dojít k žádnému pokřivení, alespoň ne k takovému, které by bylo pro přírodní zdroje významné [Harberger, 1974a; 1974b]. Předpokládejme například, že existuje x % daň z čistého výnosu. Pokud se tato sazba aplikuje v současném období ($t = 0$) i ve zmíněném budoucím období ($t = 10$), pak se optimální doba pro těžbu nezmění. Obě hodnoty budou sníženy o stejný počet procent. Budou-li však „daňové úlevy“ podporovat současné zpeněžení zdroje před budoucím využitím, důsledek je zřejmý. Když fiskální pravidla vlády podporují příliš brzké využití neobnovitelných přírodních aktiv, je řešením vytvoření jiné státní agentury nebo regulačního subjektu, abychom toto pochybení napravili? Ve skutečnosti mnoho politicky orientovaných analytiků tento trik doporučuje – např. Římský klub [Borcherding, 1976]. Citlivějším řešením je však samozřejmě odstranění příčiny chybné alokace, tj. samotného daňového zákona.

Problém obecní pastviny

Třetím údajným zdrojem špatné alokace je problém existence obecní pastviny. V tomto případě neúplné či dokonce chybějící soukromé vlastnictví zdroje ztěžuje, ba dokonce znemožňuje vynucení nároku na celý tok příjmů z jeho vlastnictví nebo jeho část. Analýza Garretta Hardina *Tragédie obecní pastviny* (1968) je obecně známá. Její závěry budeme ilustrovat na příkladu. Předpokládejme, že existuje n soukromých uživatelů zalesněného území. Každý pečlivě zvažuje náklady kácení stromů dnes nebo zítra a příslušnou návratnost svého podílu na zdroji. Protože neexistuje žádný důvod pro to, aby vlastníci byli ve svých individuálních úsudcích trvale předpojatí, vede výsledek trhu k maximalizaci hodnoty zdroje jako celku.

Dále však předpokládejme, že existuje povodí, které je ve srovnání s jednotlivými soukromými dílci půdy velmi rozsáhlé, a to bude těžbou dřeva znehodnoceno. Žádný vlastník nebude brát v úvahu erozi a riziko záplav kvůli svému

odlesňování, protože tyto důsledky se většinou rozloží v rámci celého obecního vlastnictví, tj. do území ostatních $n-1$ vlastníků. Je zřejmé, že kdyby každý z ostatních vlastníků byl schopen vynutit si právo udržet kvalitu půdy na své parcele, bylo by to jinak. Avšak uvažujeme-li obecní majetek, nejsou jasně definována individuální vlastnická práva a jejich vynucení je proto velmi nákladné.

Typickým řešením „tragédie obecní pastviny“ je buď regulovat vlastnické vztahy, anebo zdroj označit za kolektivní vlastnictví. O myšlence zprivatizovat zdroje vytvořením jednotek o větší rozloze, které by tak byly vyňaty z veřejného vlastnictví, nebo o jasnějším vymezení individuálních vlastnických práv veřejnost ve větší míře neuvažovala. (Rozprodávání americké federální státní půdy po malých částech v rámci Reaganova programu, který je dnes znám jako „správa aktiv“, začíná být předmětem široké diskuse, ale veřejnost ho příliš nepřijímá [Hales, 1982].)

Problém regulace nebo socializace tkví v tom, že tato řešení obsahují předání majetku „politické obci“. Jak bylo zdokumentováno, náklady na veřejné vlastnictví nemovitostí [Borcharding, 1982, 1983] a na státní regulaci soukromé půdy jsou relativně vysoké. Tato „řešení“ podporují nový typ špatné alokace zdrojů, protože jednotlivci se snaží přivlastnit si veřejně vlastněné zdroje a využít je pro své vlastní úzké cíle. Při použití vládní regulace k vyřešení tragédie obecní pastviny se mrhá vzácnými zdroji stejně a možná i více, než v rámci původního živelně soukromého uspořádání. Důvody tohoto plýtvání jsou dnes již dobře známy [Buchanan a kol., 1980]. Veřejná půda a státní regulace soukromých přírodních zdrojů jsou předmětem „vyhledávání renty“ (státem poskytovaných transferů). To se děje v takovém rozsahu, že ti, kdo tuto otázku studovali do hloubky [Baden a Stroup, 1981; Beckwith, 1981; Smith, 1981; Smith, 1982], navrhují řešení evropského typu. Tam práva k soukromé půdě jednak zahrnují větší území, jednak jsou specifitější než v Severní Americe. Stát by mohl pomoci úlev vlastníky donutit, aby brali v úvahu určité trvalé obecně prospěšné hodnoty, jako je pohled na krásné okolí a na mizející divokou přírodu. Efektivní smlouvy k uchování krajinných a rekreačních hodnot by bylo možno uzavírat pomocí uživatelských poplatků na běžných trzích. K tomu již dochází, protože mnohé z těchto hodnot jsou ve své podstatě soukromé, a tak se prakticky nepřenášejí na uživatele.

Tento předpoklad soukromých smluv je však poněkud kontroverzní, protože „uživatelé“ se obtížně určují nebo dokonce definují. Pokud někdo nikdy neužívá rekreační oblasti nebo divokou přírodu, ale vědomí jejich existence pro něj přesto představuje „opční“ hodnotu, jak potom může soukromý podnikatel zachytit tento pomíjivý, ale nejspíš poměrně velký prospěch?

Z tohoto důvodu Stroup a Baden (1982) navrhli, aby vlastnické právo k významným darům divoké přírody a dalším federálním chráněným oblastem bylo převedeno na soukromé neziskové organizace, jako jsou Děti Země, Národní svaz divoké přírody (*National Wildlife Association*), Sierra Club a další. Tyto společnosti by směly rozdělovat vlastnická práva k těmto zdrojům ještě dále jednotlivým dílčím uživatelům. Mohly by prodat nebo pronajmout některá méně významná práva soukromým uživatelům. Protože by náhrady z těchto prodejů nebo pronájmů plynuly příslušnému sdružení, věnovalo by se tržní hodnotě zdrojů

více pozornosti, než je tomu v současnosti ze strany amerického ministerstva vnitra (*Department of the Interior*) a Lesní správy (*Forest Service*). Současně by se stále hledělo i na hodnoty zachování současného stavu.

Mnoho autorů zaznamenalo vysokou cenu „politického znečištění“ společenského uspořádání v posledních desetiletích. Tento problém studovala nezisková organizace Zdroje pro budoucnost (*Resources for the Future*) a ideologicky středový autor Marion Clawson (1982), stejně jako ti liberálnější smýšlející, např. Gordon Tullock (1982) a Barney Dowdle (1981). Tito vědci zjistili, že tržní hodnota půdy vlastněné federální vládou USA – 20 % veškeré půdy a 25 % lesů – se v roce 1983 pohybovala mezi 0,5 a 1,5 biliony dolarů. To je 3500 až 10 000 USD na každou americkou domácnost. A co je neuvěřitelné, absolutní hodnota výnosů z prodejních práv k půdě a přírodním zdrojům dnes není dokonce ani nulová, ale záporná, přibližně minus jedna miliarda dolarů [Dowdle, 1981].

Státní vlastnictví půdy působí nadměrné plýtvání

Co přispívá k takovému obrovskému plýtvání? Několik důvodů k vysvětlení tohoto tristního stavu uvádějí Tullock, Dowdle, V. Smith, Baden (a další z *Center for Political Economy and Resources*), Clawson a další. Za prvé je zřejmé, že chybí přísný politický dohled ze strany voličů, tj. ze strany veřejného zájmu. Žádnému neorganizovanému jednotlivci se nevyplatí shánět si informace, když má tak malý vliv na politické výsledky. Překonat lhostejnost veřejnosti ve vztahu ke svým individuálním i kolektivním zájmům tak vyžaduje nezměrné úsilí.

Za druhé a jako důsledek prvního, skupiny se specifickými zájmy, které se zabývají ekologickými otázkami, jsou kvůli vítaným organizačním úsporám nadměrně zastoupené. Rozptýlené a všeobecně zaměřené zájmy nejsou s to získat politickou pozornost, i když se o to řada politiků určitě upřímně snaží [Hanke, 1982] – avšak bez velkého úspěchu. Úzké zájmové skupiny schopné dosáhnout velkých zisků na jednoho člena však mohou způsobit obrovské souhrnné ztráty skupinám, které mají více členů, ale jsou v prosazování svých zájmů méně zdatné.

Za třetí, manažeři státních podniků reagují na politicky stanovená kritéria úspěchu, ne na změny společenského blahobytu, jak tomu je v tržním prostředí. Náklady státního podniku jsou téměř vždy o 20 až 100 % vyšší než náklady obdobného podniku v soukromém vlastnictví [Borcherding, 1982, 1983]. Žádný manažer státního podniku si však nemyslí, že je to plýtvání, protože tyto rozdíly v nákladech představují transfery směrem k politikům a jejich zájmům. Ti ho kontrolují stejně pozorně, jako si kapitálové trhy hledí manažerů soukromých firem.

Konečně státní úředníci a manažeři státních podniků jsou mnohem více krátkozrací než soukromí vlastníci a jejich zástupci. Nejistota jejich postavení dává voleným zástupcům pouze dočasné užívací právo ke státnímu majetku. Je pro ně proto moudré, tj. racionální, aby se soustředili zejména na krátkodobé cíle. Na manažera státního podniku, který poslouchá své volené pány, se tato dočasná krátkozrakost přenáší také. „Zdrží-li se“ využití zdrojů dnes, má to za následek menší

rozpočet úřadu, zatímco okamžité vyčerpání všeho, co je v dohledu, je považováno za úspěch. Kdyby volení zástupci a manažeři státních podniků byli schopni kapitalizovat hodnoty budoucího využití, nebyl by to takový problém. Ve chvíli, kdy toto nastane, jsme blíže systému soukromého vlastnictví (s různými vlastníky) než jakékoliv formě regulace nebo organizace v podobě státního podniku.

Uvažujme ještě regulaci majetku v soukromém vlastnictví, které je jasnou alternativou ke státnímu vlastnictví. Kalifornský Pobřežní zákon z roku 1976 a jeho regulační komise byly důkladně prostudovány a poskytují určité doklady o míře účinnosti tohoto uspořádání. Hazlett (1980) zjistil, že tento zákon o rozdělení do pásem vedl k obrovským společenským ztrátám, protože jeho prosazováním se podstatně zhoršilo převádění pobřežních pozemků z méně hodnotných do vysoce ceněných užití. Konkrétní uživatelé byli ochráněni, ale za příliš vysokou cenu, protože komisaři Pobřežního zákona jsou (podobně jako manažeři státních podniků) citliví na politická, nikoli na tržní hlediska [Frieden, 1979].

Otázka mezigenerační spravedlnosti

Snáze projde velbloud uchem jehly, než aby bohatý vešel do království Božího.
– Evangelium sv. Lukáše, 18,25

Čím víc o tom člověk přemýšlí, tím je mu to jasnější... Přerozdělování není ... přesunem nezdaněného příjmu od bohatších k chudším, jak si to běžně představujeme, ale spíš přesunem moci od jednotlivců směrem ke státu.

– Bertrand de Jouvenal: *The Ethics of Redistribution*, 1951

Jestliže si někdo může dovolit jet autem z New Yorku do Yellowstonu, může si dovolit zaplatit za plně naložené auto víc než 3 USD.

– Interior's James Watt–Hero or Villain?
U.S. News and World Report, 6. června 1983

Veřejné vlastnictví a společenské cíle

Pro přečtení studií o tom, jaké důsledky má socializace přírodních zdrojů státním podnikem nebo regulační vyhláškou na alokaci těchto zdrojů, nemůže člověk pociťovat uspokojení nad tím, že se společenský blahobyt využitím těchto nástrojů zvýšil. Jak při řadě příležitostí poukazoval profesor Armen Alchian (1977) z U.C.L.A. (*University of California, Los Angeles*), toto nahrazení soukromých vlastnických práv veřejnými podstatně snižuje motivaci těch, kdo jsou pověřeni správou zdrojů, aby plně zohledňovali veškeré náklady. Také platí, že když nad tržními úvahami převažují politické výhody, jsou skupinové zájmy nerovnoměrně odměňovány. To samo o sobě není nic špatného, např. jsou-li podporovány sociální cíle, kterých by se jinak soukromě nemohlo dosáhnout. Třeba vojenská taktická nebo strategická rozhodnutí a služební operace by v zásadě mohly být smluvně zajištěny pomocí soukromých firem. Avšak obtíže, s nimiž by se zákonodárný sbor setkal, než by sepsal a prosadil efektivní smlouvy se soukromými

dodavateli, způsobují, že politické řešení prostřednictvím ministerstva obrany je přijatelnější. To platí přesto, že „každý ví“, jak neefektivní jsou vojenští byrokraté. Panuje názor, že politická kontrola na vládní straně rovnice více než vynahradí ztráty spojené s vysokými náklady na dodávání těchto služeb. (Je však předmětem sporů, jak by měla vertikálně integrovaná ministerstva obrany podléhat politickému zadání [Borcherding, 1982, 1983].)

Výjimečná cena

Jak si každý dokáže představit, existuje množství sporů o to, jak by měly být přírodní zdroje spravovány. Je však jasné, že mnoho veřejných statků, jichž se to týká – čistý vzduch, správa povodí a divoké přírody, národní parky atd. – může být (a je) soukromě spravováno jednotlivci buď jako vlastníky, nebo jako řediteli jmenovanými státními úřady. Cena veřejné správy státní půdy v USA je zkrátka ohromná. Přinejmenším odpovídá ušlému zisku, který by bylo možno vydělat na dividendách – tedy současné hodnotě 0,5 až 1,5 bilionů amerických dolarů. Kdyby bylo přesto považováno za žádoucí redistribuovat příjmy, mohla by být tato socializace vlastnictví snad přijata. To by samozřejmě znamenalo, že (a) existuje nějaká všeobecná shoda o tom, co je spravedlivé rozdělení příjmů, a že (b) hospodářské změny uskutečněné pomocí veřejných prostředků znamenají ve skutečnosti přerozdělení podle etických kritérií rozpracovaných v bodě (a).

Není cílem tohoto článku nastínit moderní teorii etiky rozdělení příjmu. Pouze podotýkáme, že největší ohlas mezi vědci sklízí metodologie „spravedlnosti jakožto fair play“, kterou rozpracoval filozof John Rawls (1971). Tento přístup v podstatě žádá po lidech, aby si zvolili pravidla přerozdělování založená na svých vlastních osvětlených zájmech. Aby se taková motivace posílila, žádá se od jednotlivců, aby si tato pravidla zvolili „nezainteresovaně“ v situaci před dosažením společenské shody. Tak se přerozdělování stává typem společenského pojištění, aby se zabránilo důsledkům drastických a nečekaných změn společenského postavení jednotlivců. Detailní působení tohoto principu fair play, ochota lidí „sdílet navzájem své osudy“ [Rawls, 1971], jsou předmětem mnoha diskusí. Interpretace tohoto principu byla rozvíjena v celé řadě knih. Přesto se z této literatury vynořila omezující etická shoda v jednom bodě: stát by v žádném případě neměl být využíván k převodu příjmů od méně úspěšných k privilegovanějším.

Politika ochránců přírody podporuje bohaté

Veřejná politika přírodních zdrojů se k tomuto poslednímu kritériu příliš nehlásí ve chvíli, kdy se zabývá pouze současnou generací. V souladu s tím, co vysledoval ekologický historik Samuel Hayes (1959) a k čemu se dobralo výše uvedené Hazlettovo hodnocení Komise pro kalifornské pobřeží (*California Coastal Commission*), lze tvrdit, že ekologická politika upřednostňuje bohaté vrstvy na úkor chudších. Jako názorný příklad uvádí Frieden (1979) dvě zajímavé skutečnosti týkající se Sierra Clubu, jedné z vůbec nejstarších ekologických nátlakových skupin (byla založena roku 1890). Za prvé pocházejí jeho členové převážně z městského prostředí a patří k vyšší střední třídě. Za druhé, a to je pro naše

tvrzení ještě podstatnější, jeho členové v anketě jasně deklarovali (60 % souhlasných vyjádření) naprostý nezájem o ekologické problémy městské chudiny nebo znevýhodněných etnických skupin žijících mimo města. Deacon a Shapiro (1975) a Shapiro a Barkume (1974) podávají rozsáhlé důkazy tohoto postoje v souvislosti s působností kalifornského Pobřežního zákona a s vytvářením ekologických pásem v Santa Barbaře. Je to určitý druh převrácené sociální demokracie – bohatí na tom získávají a chudí platí.

Proč je tomu tak? Vědci zabývající se veřejnou volbou poukazují na to, že ve spořádané společnosti je stát jediným legálním prostředkem k přerozdělení příjmu a jednotlivci v soudržných skupinách ho mohou využít pro své vlastní sobecké účely. „Dodavatelé“ zdrojů pro toto přerozdělení, tj. široká veřejnost, jsou chtě nechtě méně soudržní. V našem případě chudí – tj. sociální skupina s mnohem nižším než průměrným příjmem na rodinu – jsou při jednání s lépe postavenou skupinou vystaveni další nevýhodě. Ti zámožnější mají lepší přístup k informačním tokům a celkově lepší společenské a politické „konexe“. To je dále posíleno nezájmem o politiku u lidí s nižšími příjmy, což se projevuje jejich menším politickým zastoupením. Lewis Lamphan to říká jednoznačně: „Ekologické hnutí je věcí bohatých lidí... Římský klub objevil meze růstu, když se jeho členové sešli na terase vily s výhledem na pahorkatinu patřící jeho zakladateli.“ [Hazlett, 1980] Frieden je ještě neomalenejší, když mluví o Sierra Clubu jako o „alter ego“ pracovníků Komise pro kalifornské pobřeží.

Co je mezigenerační spravedlnost?

Všichni si hledí jen svého...

– Epištola sv. Pavla apoštola k Filipským, 2:21

Doktrína založená na uzavření dohody pohlíží na problém ... trochu jinak. Strany nevědí, ke které generaci patří... V těchto ohledech je závoj nevědomosti dokonalý. Proto se osoby ve výchozí situaci musí ptát samy sebe, kolik by chtěly v každém stadiu pokroku uspořít za předpokladu, že by všechny ostatní generace musely spořít stejným tempem. Musí tedy zvážit svou ochotu spořít na každém daném stupni civilizace s vědomím, že sazby, které navrhnou, budou regulovat celý rozsah akumulace.

– John Rawls: Theory of Justice, 1971

Jedním z problémů tohoto nového politického spojení (ekologů a bohatých majitelů nemovitostí) je, že propůjčuje legitimitu ekologického křižáckého tažení ve veřejném zájmu něčemu, co je jinak sobeckým a maloměstským zájmem.

– Bernard Frieden: The Environmental Hustle, 1979

Politika životního prostředí omezuje budoucí generace

Typické tvrzení o záměru pomoci budoucím generacím současnými politickými ekologickými opatřeními nalezneme v preambuli každého zákona o ochraně

zemědělské půdy. Tvrdí se, že udržení půdy v zemědělství tím, že se omezí její převod k jiným účelům, je jakousi pojistkou proti budoucímu „nedostatku“ a následnému růstu cen zemědělských produktů, což by jinak volný trh umožnil. Uvádíme úryvek ze Studie o státní zemědělské půdě (*National Agricultural Lands Study*) z roku 1979, kterou cituje Pasour (1982):

Jakými způsoby můžeme nasměrovat rozvoj měst na méně výnosnou půdu a tím ochránit naši nenahraditelnou prvotřídní zemědělskou půdu před nesprávnými zásahy v budoucnosti? [str. 739]

Výhody soukromých trhů

Většina ekonomů by v takovéto situaci navrhla využít volného trhu, protože hrabivost soukromých majitelů povede k tomu, že budou zvažovat hodnotu půdy jak pro zemědělské použití, tak pro alternativní zábor. Na druhé straně budou byrokraté a politici zvažovat, co z toho vytěží při každém alternativním využití, nyní a později. Jak již bylo uvedeno, rovnováha mezi politickými zisky a společenskými hodnotami je velmi mlhavá, i když si někteří myslí [Solow, 1974 a Bjork, 1980], že trh půdy a přírodních zdrojů jsou dokonce horší variantou uspořádání než vládní regulace.

Na okamžik přestaneme přesvědčovat ty, kdo tvrdí, že potřebujeme víc „plánování“ (tzn. státního plánování) a větší státní vlastnictví a regulaci přírodních zdrojů. Přiznáme jim platnost předpokladů jejich tvrzení a místo toho se zeptáme, jestli jimi upřednostňovaná politika zajistí transfer bohatství od současných generací k těm budoucím. Předpokládejme, že si někdo myslí, že tyto různé typy politiky v oblasti přírodních zdrojů ve skutečnosti opravdu vytvoří čisté bohatství pro příští generaci. Pak nelze než souhlasit s tvrzením, že toto současné kolektivní jednání představuje nárůst společenských úspor ve formě veřejného odkazu budoucí generaci. Tyto změny však úzce souvisejí se soukromým dědictvím a podle Beckera (1974) ovlivní rozhodování jednotlivců v současné generaci, jak předat dál svůj soukromý majetek. Domníváme se však, že když příslušníci současné generace zjistí, že jsou veřejnými prostředky nuceni k údajně efektivním úsporám, rozhodnou se – aby vyvážili dodatečný veřejný odkaz – spotřebovat větší část svého soukromého majetku již dnes.

Podívejme se na příklad takové substituce. Předpokládejme, že osoba A plánovala odkázat svým dědicům B majetek v hodnotě 1000 USD. Zasáhne stát a vytvoří politický nástroj, který převede 100 USD na B. V takovém případě bude A chtít změnit svou poslední vůli a zanechat B dědictví pouze ve výši 900 USD (možná o něco více, protože se na základě tohoto efektivního státního zásahu cítí bohatším).

Jestliže se vrátíme do reálného světa omylné a zkorumpované politiky, nebude toto vyrovnání samozřejmě dolar za dolar. Ve skutečnosti tomu může být úplně obráceně. Jestliže stát nabídne osobě B 100 USD, ale během zpracování neefektivního programu mezigeneračního převodu si vezme od A 200 USD, pak A sníží velikost dědictví o více než 100 USD, protože je nyní chudší a chudší lidé po sobě obvykle zanechávají menší majetek. Protože je pravděpodobnost neefektivního mezigeneračního převodu minimálně stejná jako pravděpodobnost jeho efektivního převodu, je „dolar za dolar“ velmi konzervativním očekáváním.

Zatím jsme se však zabývali pouze „stranou dodavatele“ veřejného/soukromého rozhodování o spoření/investování. Jestliže budeme zkoumat důsledky tohoto přesměrování mezi soukromými investory, objeví se další problém.

Problém kompenzace

Existuje velké množství „tvrdých“ i „měkkých“ periodik – časopisem *Journal of Land Economics* počínaje a *National Geographic* konče –, které se zabývají touto otázkou. Většinou se přiklánějí k předpokladu, že veřejné rozhodování, jež rozšiřuje rozlohu zemědělské půdy a oblasti divoké přírody nebo které někdy rozloží cyklus těžby dřeva na delší období, je jako celek z pohledu společnosti ekvivalentním zvětšením daného typu zdroje (nebo snížením jeho vyčerpávání). Jako v knize Genesis (41:1–57), kde Josefův sen vedl k čisté akumulaci obilí a skladovatelné potravy během sedmi let hojnosti, věří tito autoři, že lidé mimo vládní struktury, kteří přijímají rozhodnutí, nesdílejí jejich vize (nebo, což je bližší skutečnosti, vize některých vládních byrokratů a úředníků) – a ani o nich neuvažují.

Tak možná svět fungoval za časů egyptských faraónů ve státě, který všechno vlastnil, ale rozhodně to tak nefunguje dnes. Předpokládejme, že soukromí investoři zachovají silo plné obilí v očekávání, že bude mít o něco vyšší hodnotu než veškeré náklady na skladování (včetně ušlého úroku). Pokud to udělají, pak rozhodnutí státu zajistit další silo obilí pro prodej v budoucnosti nejspíš povede investory k tomu, aby své zásoby snížili o množství odpovídající objemu jednoho sila. Trh tedy vyrovná mnohá státem přijatá rozhodnutí o investicích do zdrojů.

Tento jev substitute investic má dvě výjimky: První je případ, kdy státní akumulace zdrojů (nebo její ekvivalent – odložení spotřeby zdroje) je společensky bezcenná, tj. když má z hlediska trhů nulový vliv na dodávky. Druhou výjimkou je situace, kdy akumulace zahrnuje zdroj, který je cenný, ale bez státního zásahu by ho soukromí dodavatelé nezajišťovali. Je jasné, že oblasti pro rybolov a honitby, pastviny, parky a rekreační oblasti a dobývání nerostů do této druhé kategorie nepatří. Z toho podle mého názoru obecně plyne, že se kromě případů, které se týkají výhradně státního majetku, nikoli majetku poskytovaného soukromými dodavateli, objeví kompenzace investicemi do soukromých zdrojů. Nelze odpovědně říci, do jaké míry je to charakteristické pro většinu federální půdy v USA; lze se však znovu odvolat na práce Clawsona, Dowdla, Stroupa, Badena a Tullocka, kteří tvrdí, že státní půda je z větší části neefektivním nástrojem přerozdělování, jež se dotýká statků ve výlučně soukromém vlastnictví.

Mrzutost

Zdá se tedy obtížné předat budoucím generacím jiné čisté jmění než to, co si jednotlivci přejí předat jako členové rodin. Co však s jedinci, kteří se o budoucí generace nikterak nestarají a neplánují jim zanechat žádné dědictví? Nechtějí snad mít svůj „podíl“ na veřejném jmění převáděném budoucím generacím na základě výše zmíněných politických programů týkajících se veřejných přírodních zdrojů?

To není zcela zřejmé, protože tyto politicky vyvolané transfery mají současné majetkové průvodní efekty, jejichž cena se zvyšuje.

Vezměme v úvahu například národní park. Jeho založení zvyšuje hodnotu soukromých investic vynaložených v souvislosti s tímto parkem, např. motelů, restaurací a obchodů. Lidé musí mít kde jíst, spát a kvůli jejich sklonu „k obchodování, vyměňování a směňování“ také kde nakupovat. Tedy věci, které zvyšují budoucí hodnotu národního parku, zvyšují také budoucí hodnotu těchto doplňkových činností, které jsou spotřebovávány společně se službami parku. Odtud plyne, že některé z budoucích transferů budou kompenzovány současnou generací ve formě vyšších současných hodnot majetku. Někteří z této skupiny, jimž jsou budoucí generace lhostejné, omezí spoření na stáří; veřejné transfery se tedy opět, alespoň částečně, omezí samovolně.

Svěřenecký fond pro záchranu albertského dědictví

S takovouto zjednodušenou představou o fungování ekonomie prostudujeme jednu konkrétní formu společenských úspor – Svěřenecký fond pro záchranu albertského dědictví (podobně by mohl být analyzován menší, ale přesto významný aljašský Permanentní fond, Permanent Fund). Alberta má významné příjmy z pronájmu státních ropných nalezišť a z licenčních poplatků. Místo rozdělení všech těchto příjmů z přírodních zdrojů současným obyvatelům byl vytvořen Svěřenecký fond (AHSTF), aby (a) rozložil tyto přínosy časově mezi současné a budoucí obyvatele a (b) omezil časové riziko z investování nerozdělených příjmů do soukromých činností mimo oblast přírodních zdrojů.

O úspěšnosti druhého cíle se nebudeme příliš rozepisovat. Stojí pouze za zmínku, že velké množství politických omezení způsobilo, že dosažená míra návratnosti do AHSTF je podstatně nižší, než kolik by obecně vydělali obezřetní soukromí investoři [McMillan a Norrie, 1980; Scarf a Powrie, 1980].

Co se týče cíle (a), začíná být zřejmé, že převod části přínosů budoucím generacím je prakticky beznadějný úkol. Aby jednotlivec mohl čerpat současné i budoucí výhody z fondu, stačí, aby se stal občanem příslušného správního okresu. Protože se občanem provincie může stát každý přistěhovalec, který je občanem Kanadské federace, je limitujícím faktorem migrace v rámci Kanady rostoucí cena bydlení a dalšího vybavení, které jsou komplementární s občanstvím provincie. Také zde dochází ke snížení mezd, což zlevňuje albertský export.

Majitelé specifického kapitálu, který je komplementární k příchozí pracovní síle, zkrátka hodně vydělávají. Tak změny tržních cen půdy, kapitálu a práce pohltní a často kapitalizují velkou část budoucích transferů. To vyrovnává snahu zákona o ropném bohatství přenést výhody na budoucí generace. Avšak protože jsou skutečné zdroje využity v procesu migrace, velkou část hodnoty AHSTF promrhají lidé, kteří se stěhují za rentou. Budoucím čistým transferům nestojí v cestě téměř nic, pouze naprostá neúčinnost při jejich prosazování.

McMillan a Norrie (1980) se logicky ptají, proč došlo k tak neúčinnému kolektivnímu rozhodnutí převést vlastnictví ropných zásob v Albertě ze současné generace na budoucí, když je tato snaha marná a pravděpodobně nehospodárná. Odpovídají si, že veřejné přidělování umožňuje větší kontrolu zdrojů

ze strany byrokratů a zvláštních zájmových skupin. Zvyšuje to tak jejich majetkové výhody víc, než by mohli dosáhnout okamžitou privatizací.

Zde uděláme zajímavou odbočku. Aljaška se v referendu rozhodla komplikovaně rozdělit Permanentní svěřenecký fond svým současným občanům. To však bylo považováno za porušení ústavních záruk USA a státu Aljaška nedělat rozdíly mezi občany. Soudy USA tak rozhodly ponechat zdroj v moci politiků místo jeho částečné privatizace.

Tato diskuse nevyklučuje možnost kolektivní (šlechtné) pohnutky pro státní přerozdělení zdroje do budoucna [Marglin, 1963]. Stejně jako Tullock (1964) však pochybujeme, že tento motiv v konečném důsledku převažuje. Jednotlivci jako členové rodin již odkazují velkou část majetku svému potomstvu. A tak z různých důvodů – kvůli kulturnímu altruismu i genetickému sobectví – jednájí jednotlivci tak, jako by uzavřeli mezigenerační smlouvu.

Ale proč by se taková motivace zapojit se do mezigenerační charity měla rozšiřovat mimo rámec rodinné jednotky? Ve společnosti, kde jsou osoby B z mého předchozího příkladu v průměru daleko bohatší než osoby A, je nakonec stimul pro jednotlivce typu A z jedné rodinné jednotky, aby přispívali osobám typu B z jiné rodinné jednotky, pravděpodobně poměrně slabý. Chudí si nemyslí (alespoň nikoli dobrovolně), že by měli přispívat bohatým. Proto se zdá, že na otázku: „Měla by současná generace veřejně přispívat na budoucí generaci?“ lze odpovédět pouze záporně.

Etika a ekonomie přerozdělování

Hlavním tématem mnohých prací, které se týkají jiných státních zásahů, je nyní mravní i ekonomická problematičnost veřejného přerozdělování majetku. Tyto obavy do značné míry (ne-li úplně) spojují prediktivní ekonomii s moderní etickou teorií. S tím souvisí, zda člověk přijímá uspořádání podle Rawlse podporující přerozdělování, nebo uspořádání založené na Nozickově radikální koncepci „minimálního státu“ [Nozick, 1974]. Tato debata připomíná daleko starší předpověď jednoho ze zakládajících členů Mont Pelerin Society, Friedricha A. Hayeka (1960). V ní se krásně prolíná liberálně-individualistická etika, která je součástí nové mravní filozofie, s nesentimentální analýzou současné ekonomie veřejné volby a vlastnických práv:

Princip spravedlnosti při rozdělování, bude-li zaveden, nebude naplněn, dokud celá společnost nebude podle něj zorganizována. To dá vznik takové společnosti, která bude ve všech základních otázkách opakem svobodné společnosti – společnosti, v níž bude centrální autorita rozhodovat, co má jednotlivec dělat a jak to má dělat. [str. 100]

Sociální teoretik Irving Kristol plně souhlasí s touto Hayekovou hypotézou. Hlavní myšlenku jeho knihy *Two Cheers for Capitalism* (1978) lze shrnout takto: Sociální demokracie, která chce ve jménu rovnosti, jíž by dosáhla přerozdělováním, kolektivizovat tržní sektor a přitom zachovat konkurenceschopné politické zřízení, musí své zastávce zklamat. Nátlakové prostředky sloužící k uskutečnění tohoto přerozdělování se vymknou kontrole a omezí životaschopnost demokratické politiky.

Této *Cesty k nevolnictví* [Hayek, 1944] se dosahuje milosrdně pomalu, ale důsledkem ekonomických principů všeobecné rovnováhy je, že nejsou-li cíle přerozdělování jen skromné, dříve či později se jejich důsledky naplno projeví. Ti, kdo obhajují další převod vlastnictví, kontroly půdy a dalších přírodních zdrojů na stát, by měli co nejdůkladněji zvažovat vedlejší důsledky svých etických priorit politiky přerozdělování. Tyto transfery jsou jako celek nejen alokačně neúčinné, ale z hlediska alokace také zvrácené.

Poezie a realita

V divoké přírodě spočívá zachování světa.

– Henry David Thoreau: Walden, 1854

Dnes máme bohužel dva extrémní a zbytečně znepřátelené skupiny: ty, kdo mluví pohrdavě o „kultu divoké přírody“ a hodnoty divoké přírody považují za neinteligentní návrat k primitivismu, a ty, kdo mluví o „úťěku k přírodě“, jako by veškerá krajina stvořená člověkem byla falešná a ošklivá.

– Paul Brooks: Speaking for Nature, 1971

Dohodnou-li se lidé na právech, problém společenského řádu bude z většiny částí vyřešen.

– James M. Buchanan: Utopia, the Minimal State and Entitlement, Public Choice 23, 1975

Levicová teorie a realita

Když jsem jako mladík studoval vyšší ročníky na univerzitě (a když jsem stále ještě vesele schvaloval politiku státních zásahů), položil jsem jednomu z nejchytřejších a nejslavnějších profesorů otázku: Proč mají všechny lidové písně, v nichž se nezpívá o lásce a smrti, levicové vyznění? Nevzpomínám si, že by mě jeho odpověď příliš uspokojila – nejspíš proto, že tento učenec moc neznal hudbu z kaváren a pivnic. Dnes však jeho odpověď chápu lépe. Poezie se nemusí omezovat realitou. Ti, kdo se zabývají „volnými“ statky nebo (což je totéž) statky, které nejsou jejich, jsou jako básníci pojednávající o něčem neskutečném – důležité jsou city, rytmus, tvar a forma, ale obsah je nepodstatný, vedlejší detail.

Na druhé straně tam, kde jsou lidé pravidelně konfrontováni s realitou, samozřejmě dominují racionální předpoklady. Tam, kde vazby mezi jednáním a jeho přínosem začínají být mlhavější, se velice zvětšuje prostor k společenskému manévrování mezi smyslovým vnímáním a skutečností a teorie začínají být romantičtější.

Zájmové skupiny využívají tuto významovou rozvolněnost ve svůj prospěch. Na rozdíl od toho „pocitiví“ političtí podnikatelé, kteří zastupují obecné zájmy, si těžce získávají důvěru ve světě, kde téměř každý něco předstírá. Je nejen obtížné rozeznat, že jejich poselství jsou autentická; jsou také mnohem méně

motivování k jejich předkládání. Je tomu tak proto, že přínosy skutečně veřejných zájmů mohou politici, kteří je sledují, jen velice obtížně reflektovat.

Společnost však přesto opravdu platí za uvažování o politických záležitostech neboli za „kázání“, jak to nazývá George Stigler (1982). Doporučení pro nejvyšší instituce často skutečně vycházejí z dotovaných per akademiků nebo zodpovědných a neobyčejně lidumilných učenců-gentlemanů. Většinou je takové přemítání bohužel nepoužitelné, pošetilé nebo dokonce úmyslně zavádějící. Nikdo z těchto lidí nedává žádnou záruku úspěchu, ani ho nelze žalovat, když se ukáže, že jeho myšlenky jsou nepochybně zkázonosné.

Návrhy na reformu

Jaké reformní návrhy mohou zlepšit současnou politiku alokace přírodních zdrojů? Za prvé, ať se nám to líbí či ne, přírodní zdroje, které jsou v politickém smyslu obecní pastvinou, jsou nyní ve skutečnosti „vlastněny“ zvláštními zájmovými skupinami, které se jich bez odškodnění dobrovolně nevzdají. Za druhé, odškodnění těchto „vlastníků“, které je nutné, aby se mohla provést skutečná reforma, je poměrně obtížné. Ohlášení plánu na odškodnění bude mnoho „nevlastníků“ považovat za výzvu k tomu, aby nepřišli zkrátka. Za třetí, průměrný občan nikdy jasně nevidí přínos, který mu plyne z politiky, jež mění pravidla chování. Takto to vnímá proto, že se již dříve mnohokrát zklamal. Očekávání občanů jsou všeobecně mimořádně nízká. To je pochopitelné ve světle podvodů, jichž se dopouštějí obhájci zvláštních zájmových skupin, kteří své návrhy předkládají pod záminkou prosazování obecného dobra.

Akceptovatelné reformy proto nemohou být radikální. Návrhy v rámci tohoto článku jsou tedy mnohem omezenější ve srovnání s návrhy odborníků v tomto oboru, jako jsou Richard Stroup a John Baden (1982), Gordon Tullock (1982) a Vernon Smith (1982). Navržená doporučení jsou bližší (nerad to říkám) pragmatičtějším návrhům organizace Zdroje pro budoucnost a Mariana Clawsona (1981).

Návrhy pro budoucnost

Návrhy reforem obsahují řadu dílčích kroků. Zahrnují malý počáteční výprodej veřejně vlastněných zdrojů podle původních návrhů prezidenta Reagana. Ten je zaměřen zejména na místní uživatele (rančery, zemědělce, rybáře, horníky, správce lesa), kteří mají již po určitou dobu virtuální práva nezákonných usedlíků na obecní půdě. Když veřejnost uvidí, že tyto skromné prodeje „fungují“, sníží se tím odpor vůči dalším prodejům. Vedle těchto prodejů lze uvažovat o převodu vlastnictví většiny federální půdy na jednotlivé státy, jak to dříve požadovali Sagebrushoví revolucionáři.¹ Nepodléháme iluzi, že státní byrokraté

¹ Skupina, která se pokusila ovlivnit ekologickou politiku na západě USA v 70. a 80. letech 20. století. Sagebrushoví rebelové chtěli, aby federální vláda USA předala kontrolu nad státní půdou na západě jednotlivým státům a místním zastupitelstvům. Mělo to podpořit růst hospodářství v západních státech USA. Hnutí bylo neúspěšné a skupina se rozpadla. (Pozn. překl.)

a zákonodárci budou starostlivými a rozvážnými správci. Přesto lze očekávat, že tato změna povzbudí celostátní experimenty týkající se zpřístupnění zdrojů, což by mohlo usnadnit konečnou privatizaci.

Konečně se domníváme, že je prozíravé uznat sílu velké koalice ekologických skupin při formulaci politických programů o ochraně divoké přírody a volně žijící zvěře. Měli bychom se řídit doporučením Stroupa a Badena a převést správu vlastnictví na takové organizace [Stroup a Baden, 1982]. Jak Stroup a Baden poukazují, je Raineyho rezervace Audubonovy společnosti (*National Audubon Society*) obecně dávána za vzor svým protějškům spravovaným vládami provincií či federální vládou. Na chráněné ploše rezervace se provádějí i jiné lukrativní činnosti, které jsou slučitelné s mandátem Audubonovy společnosti, protože příjmy z nich posilují poslání této společnosti při ochraně divoké zvěře. Je dokonce možné znázornit typ veřejné soutěže a činnosti mnoha amerických rezervací ochrany divoké přírody a divoké zvěře pomocí různých ochranařských nátlakových skupin, které přibližně kopírují Demsetzovo schéma veřejných podniků [Demsetz, 1968].

Nejnižší úroveň

Žádný z těchto tří návrhů nezaručuje, že bude podstatně více přírodních zdrojů převedeno budoucím generacím. Avšak díky tomu, že se omezením neefektivních mezigeneračních transferů obohatí současná generace, je pravděpodobnější, že bude k budoucím generacím velkorysejší. Ať se nám to líbí či ne, vzhledem k mezigeneračním rozhodnutím, které celá společnost skutečně přijímá, jde o změnu nastartovanou z nejnižší úrovně.

Sir Henry Maine poznamenává, že postup civilizace je pomalý a vyznačuje se tím, že pokrok přichází ze společností založených na statutu oproti těm, které jsou založeny na kontraktu. Ve skutečnosti jsou společnosti z celé řady historických, kulturních a politických důvodů směřující k statutu a kontraktu v závislosti na konkrétní činnosti. Během času může docházet k různým změnám, které jsou závislé na měnících se faktorech, jež určují náklady uzavírání společenských smluv. John Hughes (1977) tvrdí, že v Severní Americe byl majetek kvůli celé řadě právních a populistických omezení zahrnut do kategorie „obecní pastvina“ v politickém smyslu, ale přesto byl z větší části zprivatizován.

Je pochopitelné, že čtvrtina až třetina tohoto majetku je stále ve „veřejném vlastnictví“, pokud vezmeme v úvahu náklady těch zvláštních zájmových skupin, které ponese implicitní a nekompenzované kapitálové ztráty z privatizace. Tak – podobně jako to ukazuje Zenonův paradox – může společnost na základě změn ve využití veřejně vlastněného nebo regulovaného majetku zpeněžit pouze část možného dodatečného produktu. Dokud jsou cesty k realizaci efektivních zisků ústavně chráněny konkurujícími si politickými institucemi a dokud si jednotlivci navzájem v rozumné míře věří, bude privatizace pokračovat.

Podle autorů z Bozemanu se musíme obávat, že politická soutěž je potlačována nebo silně oslabována určitým ekologickým oligopolem. Je skličující domnívat se, že rozsah možných zlepšení bude ve společnosti omezen pouze

kvůli pochopitelné netrpělivosti jednotlivců (kvůli časové preferenci). Výnosy z jakéhokoli skutečného dlouhodobého zlepšení nejsou pro současnou generaci nikdy příliš velké. Projeví se až za dlouhou dobu a jejich podobu nelze předvídat. Právě tato budoucí zlepšení jsou skutečným veřejným statkem, který může být společně předán budoucím generacím. To nejlepší, co můžeme jako jednotliví představitelé současné generace udělat, je navrhnout konstruktivní a „konzervativní“ zlepšení, aniž bychom se uráželi, nejsou-li naše doporučení přijímána.

Literatura

- Alchian, A. A. (1977): *Economic Forces at Work*. Liberty Press v Indianapolisu.
- Arrow, K. A. (1982): Risk Perception in Psychology and Economics. *Economic Inquiry*, leden 1982.
- Arrow, K. A. (1976): The Rate of Discount for Long-Term Public Investment. *Energy and the Environment*, Ashley H. a kol. (ed.), Pergamon v New Yorku.
- Baden J., Stroup R. L. (ed.) (1981): *Bureaucracy vs. Environment: The Environmental Costs of Bureaucratic Governance*. University of Michigan Press v Ann Arboru.
- Becker, G. S. (1974): A Theory of Social Interactions. *Journal of Political Economy*, prosinec 1974.
- Beckwith, J. P. Jr. (1981): Parks, Property Rights and the Possibility of the Private Law. *The Cato Journal*, podzim 1981.
- Berck, P. (1979): The Economics of Timber; A Renewable Resource in the Long Run. *Bell Journal of Economics*, podzim 1979.
- Bjork, G. (1980): *Life, Liberty and Property: The Economics and Politics of Land-Use Planning and Environmental Controls*. Lexington Press v Bostonu.
- Borcherding, T. E. (1976): The California Costal Plan as a Statewide Zoning Ordinance. *The California Costal Plan: A Critique*, Bardach, E. a kol. (ed.), Institute for Contemporary Studies v San Francisku.
- Borcherding, T. E. (1983): Toward a Positive Theory of Public Sector Supply Arrangements. *Crown Corporations in Canada: The Calculus of Instrument Choice*, Prichard, J. R. S. (ed.), Butterworth v Torontu.
- Borcherding, T. E. a kol. (1982): Comparing the Efficiency of Private and Public Production: A Survey of the Evidence from Five Federal States. *Journal of Economic Theory: Public Production*, příloha.
- Buchanan, J. M. a kol. (ed.) (1980): *Toward a Theory of the Rent-Seeking Society*. Texas A & M University Press v College Station.
- Clawson, M. (1981): *Public Lands Revisited*. Nepublikovaná zpráva, Resources for the Future ve Washingtonu, D.C.
- Deacon, R., Shapiro, P. (1975): Private Preference for Collective Goals Revealed Through Voting on Referenda. *American Economic Review*, prosinec 1975.
- Demsetz, H. (1968): Why Regulate Utilities? *Journal of Law and Economics*, duben 1968.
- Dowdle, B. (1981): An Institutional Dinosaur with an Ace: Or, How to Piddle Away Public Timber Wealth and Foul the Environment in the Process. *Bureaucracy vs. Environment: The Environmental Costs of Bureaucratic Governance*, Baden, J., Stroup, R. L. (ed.), University of Michigan Press v Ann Arboru.
- Hales, L. (1983): Who Is the Best Steward of America's Public Lands? *National Wildlife*, duben 1983.
- Frieden, B. (1979): *The Environmental Protection Hustle*. M.I.T. Press v Cambridgi.
- Hanke, S. H. (1982): The Privatization Debate: An Insider's View. *The Cato Journal*, zima 1982.

- Harberger, A. C. (1974a): The Taxation of Mineral Industries. *Taxation and Welfare*, Harberger, A. C. (autor), University of Chicago Press v Chicagu.
- Harberger, A. C. (1974b): The Tax Treatment of Oil Exploration. *Taxation and Welfare*, Harberger, A. C. (autor), University of Chicago Press v Chicagu.
- Hardin, G. (1968): The Tragedy of the Commons. *Science*, 13. prosince 1968.
- Hayek, F. A. (1960): *The Constitution of Liberty*. Routledge and Kegan Paul v Londýně.
- Hayek, F. A. (1944): *The Road to Serfdom*. Routledge and Kegan Paul v Londýně.
- Hayes, S. P. (1959): *Conservation and the Gospel of Efficiency: The Progressive Conservation Movement, 1890–1920*. Harvard University Press v Cambridgi.
- Hazlett, T. W. (1980): *The California Costal Commission and the Economics of Environmentalism*. International Institute for Economic Research v Los Angeles, květen 1980.
- Hotelling, H. (1931): The Economics of Exhaustible Resource. *Journal of Political Economy*, duben 1931.
- Hughes, J. R. T. (1977): *The Governmental Habit*. Basic Books v New Yorku.
- Johnson, R. N., Libecap, G. D. (1980): Efficient Markets and Great Lakes Timber: A Conservation Issue Reexamined. *Explorations in Economic History* č. 2/1980.
- Kristol, I. (1978): *Two Cheers for Capitalism*. Basic Books v New Yorku.
- McMillan, M. L., Norrie, K. H. (1980): Province-Building vs. A Renter Society. *Canadian Public Policy*, únor 1980.
- Marglin, S. A. (1963): The Social Rate of Discount and the Optimal Rate of Investment. *Quarterly Journal of Economics*, únor 1963.
- Nozick, R. (1974): *Anarchy, State and Utopia*. Basic Books v New Yorku.
- Pasour, E. C. (1982): Agricultural Land Protection: Is Government Intervention Warranted? *The Cato Journal*, zima 1982.
- Rawls, J. A. (1971): *Theory of Justice*. Belknap Press v Cambridgi.
- Scarf, B. L., Powrie, T. L. (1980): The Optimal Savings Question: An Alberta Perspective. *Canadian Public Policy*, únor 1980.
- Shapiro, P., Barkume, A. (1974): Political Choice and Environmental Quality. *Economic Analysis of Pressing Social Problems*, Phillips, L., Votey H. L. Jr. (ed.), Rand McNally v Chicagu.
- Smith, R. J. (1981): Resolving the Tragedy of the Commons by Creating Private Property Rights in Wildlife. *The Cato Journal*, podzim 1981.
- Smith, V. L. (1982): On Divestiture and the Creation of Property Rights in Public Lands. *The Cato Journal*, zima 1982.
- Solow, R. M. (1974): The Economics of Resources or the Resources of Economics. *American Economic Review*, květen 1974.
- Stigler, G. J. (1982): The Economist as Preacher. *The Economist as Preacher and Other Essays*, Stigler, G. J. (autor), University of Chicago Press v Chicagu.
- Stroup, R. L., Baden, J. (1982): Endowment Areas: A Clearing in the Policy Wilderness? *The Cato Journal*, zima 1982.
- Tullock, G. (1964): Comment: The Social Rate of Discount and the Optimal Rate of Investment. *Quarterly Journal of Economics*, květen 1964.
- Tullock, G. (1982): *The National Domain and the National Debt*. Nepublikovaná zpráva.

Princip „Znečišťovatel platí“: správné vodítko pro ekologickou politiku*

Roy E. Cordato

„Princip ‚Znečišťovatel platí‘ stanoví, že každý, kdo způsobí škodu na životním prostředí, by měl nést náklady s tím spojené.“

Jen málokdo by nesouhlasil s něčím, co se na první pohled zdá tak samozřejmé. Je-li tento princip správně interpretován, jedná se o správné vodítko, jak zacházet se znečišťovateli, ale také o zobecnění jednoho ze základních principů slušnosti a spravedlnosti: Lidé by měli za své jednání nést odpovědnost. Kdo poškozuje ostatní lidi nebo jim způsobuje škodu, měl by za tuto škodu „platit“. Právě apelování na náš smysl pro spravedlnost způsobilo, že princip „Znečišťovatel platí“ (*polluter pays principle* – PPP) našel tak silnou podporu jak u politiků, tak u veřejnosti.

Obecně se má za to, že ekonomická analýza problémů znečišťování a kvality životního prostředí musí být založena na principu odpovědnosti. Donutit znečišťovatele, aby nesli náklady své činnosti, je ekonomicky správné – nejenže to podporuje slušnost a spravedlnost ve společnosti, ale také to posiluje ekonomickou efektivnost. Jinými slovy: při vhodné politice zohledňující PPP bychom se pro ochranu životního prostředí nemuseli vzdát ekonomické efektivnosti systému volného trhu založeného na soukromém vlastnictví a naopak.

Ale stejně jako u všech takových obecných principů je kámen úrazu PPP jeho konkrétní aplikace. V tomto případě jsou tím zakopaným psem tři základní otázky, na něž si při každém použití PPP musíme odpovědět. Za prvé, jak definujeme znečištění a tedy i znečišťovatele? Za druhé, kolik by měl znečišťovatel zaplatit, bude-li identifikován? Za třetí, v čí prospěch má být tato platba uskutečněna? Odpovědi na tyto tři otázky tvoří podstatu toho, jestli použití PPP bude spravedlivé a ekonomicky efektivní.

Správně použitý princip „Znečišťovatel platí“ bude penalizovat ty, kdo poškozuji *jiné lidi* tím, že buď škodí jejich osobě, nebo znehodnocují jejich majetek.

Avšak velice často je PPP chybně definován a nesprávně aplikován k potlačování soukromé ekonomické činnosti, která přináší výhody přímo zainteresovaným osobám a nezpůsobuje žádnou konkrétní škodu jiným lidem, ale která vadí

* Anglická verze článku byla vydána v *Institute for Research on the Economics of Taxation: Studies in Social Cost, Regulation, and the Environment*. č. 6, květen 2001.

těm, kdo jsou proti jakémukoli ovlivňování životního prostředí člověkem a jejichž prioritou je ponechat zdroje v nedotčeném stavu. Cílem je omezit využívání přírodních zdrojů na náklady vlastníků majetku a spotřebitelů, a to bez nákladů pro ty, kdo si přejí, aby zdroje zůstaly ležet ladem.

Při takto chybné interpretaci PPP velice často není „znečišťovatel“ někdo, kdo poškozuje ostatní, ale ten, kdo jednoduše využívá vlastní majetek a zdroje způsobem, který neschvalují vládní úředníci nebo ekologové. V takových případech neexistuje žádná škoda, která by se dala měřit, a žádné skutečné oběti, jež by měly dostat kompenzaci. V důsledku toho také není částka, která má být zaplacená jako kompenzace, určována rozsahem skutečně způsobené škody. Namísto toho je určována v rozsahu, který omezuje politicky pronásledovanou činnost na takovou úroveň, jakou si přejí její oponenti. Konečně platba (bez ohledu na to, zda existují skutečné oběti či nikoli) typicky probíhá formou daně ve prospěch vlády. Jinými slovy, ve většině případů je PPP používán jako nástroj k podpoře politických nebo ekologických programů, místo aby zajistil, že skuteční znečišťovatelé zaplatí odškodnění skutečným obětím své činnosti.

Škoda způsobená lidem versus škoda způsobená životnímu prostředí

Většina zastánců PPP prakticky nikdy nemluví o škodě způsobené lidem nebo jednotlivcům. Pro mnohé z nich nejsou znečišťovateli nutně ti, kdo svou výrobní nebo spotřební činností poškozuji *osoby nebo majetek jiných*. Znečišťovateli jsou pro ně lidé, kteří „poškozuji“ *životní prostředí* nebo způsobují „náklady“ *životnímu prostředí*. Tento přístup je vyjádřen v úvodním citátu tohoto článku.

S touto rétorikou se při popisu PPP setkáváme opakovaně. Deklarace z Rio de Janeiro o životním prostředí a rozvoji říká, že „státní úřady by měly usilovat o to, aby výdaje na životní prostředí braly v úvahu mezinárodní souvislosti [pomocí] využití ekonomických nástrojů...“ (více k tomu níže). „Pracovní verze mezinárodní smlouvy o životním prostředí a rozvoji“ Mezinárodní unie pro ochranu přírody z roku 1995 [*Draw International Covenant of Environment and Development*, IUNC, 1995] praví, že „strany budou uplatňovat princip, že náklady na prevenci, kontrolu a omezování možných nebo skutečných škod na životním prostředí musí nést ten, kdo je způsobí“.

Toto jsou mlhavé a subjektivní pojmy, v rámci kterých může být použito jakéhokoliv zdroje včetně vzduchu, vody a vlastního majetku definováno jako poškození nebo „potenciální poškození“ tohoto zdroje, a tudíž i životního prostředí. Je provozování povrchového dolu nebo založení skládky odpadů poškozením životního prostředí, nebo jen jeho využíváním? Veškerá lidská činnost nakonec zahrnuje přeměnu přirozeného prostředí. Proto lze PPP (tak jak je definován svými nejhlasilnějšími zastánci) chápat jako oprávnění zdanit veškeré spotřební i výrobní činnosti.

Do extrémů může být PPP doveden zastánci řízeného populačního růstu. Pouze tím, že existujeme, všichni „škodíme“ přirozenému životnímu prostředí, tj. měníme ho. Je pak každý z nás znečišťovatelem, který musí být donucen „platit“? Je vypouštění oxidu uhličitého (nezbytného pro veškerý život na Zemi) do

atmosféry „znečišťováním“ vzduchu? Znečišťují vzduch lidé při tom, když vydechují? Můžeme omezovat růst počtu obyvatel zákazem rodit děti (tak jako v případě politiky „jednoho dítěte“, uplatňované čínskou vládou)?

PPP, „ekonomické“ nástroje a škoda způsobená životnímu prostředí

S principem PPP jsou těsně spjaty programy, které jsou obvykle zařazovány k „tržním“ nebo „ekonomickým“ nástrojům ochrany životního prostředí a jež se dělí na dvě hlavní kategorie: daně a obchodovatelná povolení. Obě jsou považovány za pokus „přimět znečišťovatele platit“ tím, že se zpoplatní znečišťující činnosti.

Přímějším je přístup zavádějící daně. Daň by se platila buď ve formě poplatku z emisí nebo jako spotřební daň z prodeje výrobků, které jsou spojeny s existencí znečištění. Při použití obchodovatelných povolení by vláda nejdříve musela stanovit celkovou přípustnou úroveň emisí pro průmyslové odvětví a potom by rozdala povolenky na tuto úroveň znečištění podnikům daného odvětví. Podniky by pak mohly prodávat a nakupovat tyto povolenky na základě svých potřeb vypouštět znečišťující látky nebo na základě schopnosti zavádět technologie snižující znečištění.

Pomocí těchto nástrojů jsou znečišťovatelé (nebo jejich zákazníci) donuceni „platit“ za své činnosti působící znečištění prostřednictvím daní, nákupem povolenek od jiných podniků v odvětví nebo využitím vlastních přidělených povolenek (tím podnik přijde o hotovost, kterou by mohl získat jejich prodejem). V prvním případě je „platba“ stanovena vládou a vláda je i jejím příjemcem. V druhém případě ji určuje nabídka a poptávka na trhu s povolenkami.

Využití „tržních sil“ k ochraně životního prostředí

Zatímco předpokládaným morálním argumentem pro tržní nástroje je obecně záměr donutit znečišťovatele platit, ekonomické ospravedlnění těchto nástrojů je založeno na argumentu efektivnosti. Předpokládá se tedy, že použití tržních pobídek k dosažení ekologických cílů je efektivnější než tradiční politika zákazů a kontrol.

Jak uvádí Duncan Austin z World Resource Institute, „nabízejí ‚ekonomické nástroje‘, jejichž cílem je regulovat znečištění využitím síly tržních pobídek, takový způsob regulace, který je nákladově efektivnější, pružnější a dynamičtější než tradiční opatření.“¹ To přímo navazuje na chápání PPP. Teoreticky platí, že pokud znečišťovatele donutíte platit, donutíte ho tím také uvažovat o ceně znečištění, které je spojeno s jeho výrobní činností. To obecně podněcuje k celkově

¹ Např. pokud otevřete stránky World Resource Institute (www.wri.org) a necháte si vyhledat materiál k PPP („polluter pays principle“), jeden z prvních odkazů, který se objeví, je Austin, D. (1999): *Economic Instruments for Pollution Control and Prevention – A Brief Overview*. World Resource Institute, září 1999. Tento odkaz se používá také v akademické literatuře. Viz Pearce, D., Turner, R. K. (1992): *Packaging Waste and the Polluter Pays Principle: A Taxation Solution*, *Journal of Environmental Management and Planning*, roč. 35, č. 1/1992.

efektivnějšímu využití zdrojů a poskytování pobídek pro znečišťovatele vede k nalezení nákladově nejvýhodnější metody omezení emisí.

Problém s tímto teoretickým přístupem – při argumentaci i při praktickém použití – spočívá v deformaci pojmu nákladů. Jde o víc než jen skutečnou škodu způsobenou třetím stranám. Velice často jsou platba, již by zastánci PPP uvalili, nebo omezení, které je nařízeno, vypočteny spíše tak, aby omezily danou činnost na úroveň, jež je požadována odpůrci této činnosti, než aby byla jejich výše určena skutečnou úrovní „externích nákladů“ spojených s touto činností.

Ekonomie, která je vědou o lidském jednání a společnosti, spojuje pojem nákladů s lidskými bytostmi a s rozhodováním jednotlivců. „Náklady“ nám říkají, co musí být obětováno, jestliže si nějaký člověk zvolí jeden způsob jednání oproti jinému, nebo jestliže činnost druhé osoby brání člověku v tom, aby upřednostnil jeden způsob svého jednání před jiným. Ekonomická teorie tvrdí, že efektivnost – tj. společenský blahobyt – bude maximalizována v okamžiku, kdy výrobci při rozhodování o tom, kolik mají vyrábět a kolik si mají účtovat, vezmou v úvahu *všechny* náklady, které výroba daného produktu vyžaduje (včetně nákladů, jež nesou oni sami, a nákladů, které výrobou způsobí jiným lidem).

Například v případě firmy, která znečišťuje řeku, by mohly vzniknout náklady rekreantům po proudu, kteří by se museli určitých činností vzdát nebo by je museli omezit, např. plavání, chytání ryb atd. Jejich náklady by byly hodnotou, kterou přiřazují těm činnostem, v jejichž provozování jim znečištění brání. Z tohoto pohledu tedy vznikají „problémy“ se znečištěním, protože znečišťovatel způsobuje náklady jiným lidem. Tím, kdo nese tyto náklady, jsou lidé užívající řeku, a nikoli řeka sama.

Aplikace principu „Znečišťovatel platí“, které by přesně odráželo ekonomické pojetí nákladů, by muselo zahrnovat zjištění oběti a její kompenzaci ze strany toho, kdo se provinil. Ekonomický pojem „škoda“ bude přímo spojen s tímto pojetím nákladů, které jsou způsobeny jiným lidem buď tím, že je jim přímo způsobena fyzická újma, nebo tím, že je nějak omezeno používání jejich majetku.

Mnoho obhájců tržních nástrojů a PPP si nesprávně upravuje ekonomickou teorii tak, že předefinují pojmy nákladů a škody, aby se daly použít na věci místo na lidi. Neživým předmětům a životnímu prostředí však nelze na rozdíl od lidí způsobit škodu.²

PPP v praxi: loď bez kormidla

Jak se dalo očekávat, mlhavá koncepce škod a nákladů způsobených životnímu prostředí umožnila politikům a příznivcům tohoto přístupu, aby určovali znečištění a tedy i znečišťovatele zcela libovolně. Díky tomu se PPP používá k ospravedlnění programů, které nepodporují ani ekonomickou efektivnost, ani spravedlnost, a které často podřívají zdravý vědecký názor. Místo toho se PPP, jak se dnes všeobecně uplatňuje, stává nástrojem těch, kdo se snaží rozšířit dohled

² Zajímavou diskusi o tomto pojmu najdete v článku Wildovski, A. (1994): *Accounting for the Environment. Accounting, Organization, and Society*, díl 19, č. 415, str. 461–481.

veřejného sektoru nad využitím přírodních zdrojů nebo potřebují odůvodnit zdanění činností, které se jim nelíbí, a podpořit aktivity, jež se jim zamlouvají.

Příklad 1: Odpůrci recyklace – znečišťovatelé, kteří musí platit?

Na celém světě se PPP používá k obhajobě podpory recyklace při nakládání s tuhým odpadem a k omezení využití přírodních surovin ve výrobě – např. stromů k výrobě papíru, nafty k výrobě umělých hmot, železa k výrobě oceli atd. Návrhy se pohybují od zdanění použití obalových materiálů, jako jsou výrobky ze skla a papíru, až k zavedení programů obchodovatelných povolenek založených na pašálních normách pro obsah recyklovaných materiálů v jednotlivých výrobcích.

Při obhajobě takových návrhů se jednoduše tvrdí, že nerecyklovat, tj. ukládat odpad na skládky nebo ho spalovat, znamená „poškozovat životní prostředí“. Proto se uvádí, že kdo při nakládání s odpadem nezohlední možnost recyklace nebo kdo používá ve výrobě nerecyklované suroviny, přispívá k problémům se znečištěním a musí být donucen platit. Řekneme-li však, že využití přírodních surovin mění přírodu, a proto „způsobuje životnímu prostředí náklady“, neurčujeme tím, zda je nějaký člověk poškozen. A je-li někdo poškozen, neurčujeme velikost škody, kterou utrpěl. Proto se zdá, že cílem těchto návrhů není určit znečišťovatele a jejich oběti ani zajistit kompenzace. Místo toho jde jednoduše o omezení využití přírodních surovin a regulaci využívání skládek a spaloven jako takových.

Například v článku „Odpad z obalů a PPP: řešení pomocí zdanění“² vyzývají autoři David Pearce a Kerry Turner k zavedení spotřební daně z používání nápojových obalů. Buď by byly zdaněny přírodní suroviny, z nichž se obaly vyrábějí, nebo by se platila daň z prodeje balených nápojů. Autoři tvrdí, že „škoda na životním prostředí způsobená vyhozenými obaly se nepromítá do ceny balených výrobků“ a že „velikost odvodů musí mít přímou vazbu na škodu na životním prostředí způsobenou výrobou a spotřebou obalu nebo na náklady na jejich konečné zneškodnění“³ (zvýraznění bylo přidáno). Můžete pročíst důkladně celý článek, který vyšel v prestižním vědeckém časopise, a nenarazíte na žádný důkaz, dokonce ani na zmínku o skutečných nákladech nebo škodách způsobených lidem používáním nebo likvidací nápojových obalů, které se mají zdanit. V důsledku toho neplatí „znečišťovatelé“ – podle tohoto návrhu – nikomu žádné kompenzace za způsobenou škodu. A vskutku, autoři tvrdí, že takové nástroje musí zvýšit příjmy státu, protože recyklace z valné části nebývá výdělečná. To znamená, že zpracovatelé odpadu ve skutečnosti vyžadují za recyklaci odpadů platby od místních samospráv, místo aby jim za přísun surovin k recyklaci platili, protože nemohou veškeré své náklady pokrýt prodejem výstupů z recyklace.⁴ Předpokládá se, že výnos z daní bude použit na podporu recyklace a využití recyklovaných surovin.

² Pearce, D., Turner, R. K. (1992): *Packaging Waste and the Polluter Pays Principle: A Taxation Solution*, *Journal of Environmental Management and Planning*, roč. 35, č. 1/1992.

³ *Ibid.*, str. 6.

⁴ *Ibid.*, str. 7. Z toho plyne, že recyklování je dražší než jiné metody zpracování odpadu. Protože náklady výroby jsou mírou hodnoty zdrojů, které vstupují do výrobního procesu, plyne z toho dále, že recyklování spotřebovává zdroje, které jsou cennější.

Stavins a Grumbly se ve svém článku „Ekologizace trhu: ať znečišťovatelé platí“ uveřejněném ve sborníku *Mandate for Change* vydaném organizací Progressive Policy Institute⁵ vyslovují pro systém obchodovatelných povolení, který by podpořil recyklaci. Podle jejich plánu, jak donutit „znečišťovatele platit“, by „vláda stanovila ... normu pro obsah recyklovaných surovin ve výrobcích, která by platila v celém odvětví, a jednotlivé firmy by ji mohly splnit jedním ze dvou způsobů: mohly by používat požadované procentuální množství druhotných surovin, nebo by mohly používat méně druhotných surovin a nakupovat povolenky od jiných firem, které dosáhly lepších výsledků, než od nich bylo požadováno.“⁶ To vše vychází z předpokladu, že jestliže někdo vyrábí určité produkty z primárních surovin, nikoli z recyklovaných, musí být automaticky znečišťovatelem. Opět nejsou zjištěny žádné oběti tohoto znečišťování, a jestliže žádné oběti neexistují, neexistuje ani žádné odůvodnění pro „kompenzace“.

Příklad 2: Globální oteplování a PPP

Jak bylo uvedeno, určuje ekonomické pojetí nákladů pojem znečišťovatele, a zda a kolik má takový znečišťovatel platit. Protože náklady mohou nést pouze lidé, nemají výrazy „náklady životního prostředí“ a „škoda na životním prostředí“ žádný odůvodněný smysl. V případě typického uplatňování PPP se toto omezení naprosto přehlídí. V důsledku toho mají stoupenci ekologických opatření ve vládě i mimo ni pocit, že mohou jako znečištění volně definovat emise téměř jakékoli látky do ovzduší a do vody – dokonce takové, která podle vědeckých důkazů nikomu neškodí. Skutečnost je taková, že ne všechny vedlejší produkty výrobního procesu jsou znečišťujícími látkami a ne všichni uživatelé přírodního prostředí škodí lidem.

Nejnovější příklad této bezohledné koncepce nákladů zaznívá v debatách o údajném problému globálního oteplování a o tom, co by se mělo udělat (pokud vůbec něco) k omezení emisí oxidu uhličitého. Od počátečních diskusí o této otázce koncem 80. a začátkem 90. let 20. století je uplatňován PPP jako hlavní nátlakový prostředek, který stojí za nejčastěji zmiňovanými politickými léky na tento problém. Například ve sborníku *Mandate for Change* byly obchodovatelné povolenky obhajovány jako praktická aplikace PPP k omezení skleníkových plynů. (Sborník byl obecně považován za politický bulletin Billa Clintona během prezidentské kampaně v roce 1992.) A skutečně, podpisem Kjótského protokolu se Clintonova administrativa přihlásila k zavedení obchodovatelných povolenek. (Pokud by byla následně ratifikována Senátem, pak by úmluva OSN známá jako Kjótský protokol zavazovala Spojené státy k drastickému omezení emisí CO₂.)

Pro většinu obhájců PPP, stoupců Kjótské úmluvy a obchodovatelných povolenek je typické, že se vyhýbají jakémukoli pokusu o konfrontaci se současnými vědeckými poznatky, které je nutno uplatnit pro stanovení, jestli emise CO₂ obecně mohou či nemohou způsobovat skutečné poškození osob nebo jejich majetku. Navíc neexistuje žádný důkaz, že by cílové úrovně emisí CO₂, kterých

⁵ Stavins, R., Grumbley, T. (1993): *The Greening of the Market: Making the Polluter Pay. Mandate for Change. The Progressive Policy Institute ve Washingtonu, D.C., str. 203–206.*

⁶ *Ibid., str. 211.*

má být díky zavedení protokolu dosaženo, měly podstatný vliv na podnebí nebo že by zabránily poškozování nějaké osoby. Ve skutečnosti i ty neoptimističtější odhady vlivu Kjótského protokolu říkají, že bude-li plně realizován, mohl by snížit teplotu Země o méně než půl stupně Fahrenheitů (tj. 5/18 °C).⁷

I když zde není prostor k vyčerpávajícímu pojednání o vědeckých otázkách, jež se týkají problematiky globálního oteplování, je třeba zdůraznit několik bodů, které mají vztah k PPP. Za prvé, vědecké důkazy o tom, jestli dochází nebo bude docházet ke globálnímu oteplování, si protirečí a rozhodně nejsou ustálené.⁸ Za druhé, i pokud k oteplování dojde, vědci se nedokáží shodnout, jestli to způsobí škody. Řada vědců tvrdí, že jak zvýšený obsah CO₂ v ovzduší, tak oteplování mohou společnosti přinést čistý užitek.⁹

Proto je vědecky nezodpovědné mluvit o CO₂ jako o znečišťující látce a o těch, při jejichž činnosti se CO₂ emituje – o elektrárnách, řidičích atd. – jako o znečišťovateli. Dále, nelze-li prokázat, že zvýšená úroveň CO₂ někomu působí škodu, za co by pak odvětví produkující emise CO₂ platila? Jestliže nelze prokázat, zda existuje znečišťovatel, pak aplikace principu „Znečišťovatel platí“ v tomto případě zcela pozbývá smyslu.

V případě CO₂ je definice znečištění (a na základě toho i znečišťovatele) výsledkem politického procesu, který iniciovala Organizace spojených národů. Není ani výsledkem seriózní vědy, ani aplikace smysluplných ekonomických nebo právních principů. Kdyby lidé lépe porozuměli skutečnému smyslu PPP, kdyby před uplatněním PPP a před uskutečněním opatření, které by z něj vycházelo, musely být označeny skutečné oběti, kdyby kompenzace, které se mají platit, musely vycházet z pojetí náhrady utrpěných škod nebo dokonce vystavení riziku, pak by bylo mnohem obtížnější celý proces zpolitizovat. Prubířským kamenem celého procesu by musela být solidní věda a ekonomie.

Příklad 3: Superfund – dědeček mezi opatřeními pro PPP

V roce 1980 schválil Kongres Zákon o úplné ekologické reakci, kompenzaci a odpovědnosti (*The Comprehensive Environmental Response, Compensation and Liability Act*; CERCLA) a na základě tohoto zákona byl vytvořen i Záruční fond pro nebezpečné látky (Hazardous Substance Trust Fund), který je nyní znám jako Superfund. Tato opatření směřovala k tomu, aby byly vyčištěny skládky nebezpečných odpadů vytípané Agenturou pro ochranu životního prostředí USA (*U.S. Environmental Protection Agency*, EPA). Princip „Znečišťovatel platí“ je výslovně obsažen v názvu zákona.

⁷ Wigley, T. (1998): *The Kyoto Protocol: CO₂, CH₄ and Climate Implications*, *Geographical Research Letter* 25, jak je citováno v Michaels, P. J. (1998): *Long Hot Year: Latest Science Debunks Global Warming Hysteria*, *Policy Analysts* č. 329. *CATO Institute ve Washingtonu D.C.*, 31. prosince 1998.

⁸ Fakta naznačující, že minimálně během posledních dvou desetiletí ke globálnímu oteplování nedošlo, viz Christy, J. R., Spence, R.: *Global Warming: Evidence From the Satellite Record*. *Environmental Studies Program, Competitive Enterprise Institute ve Washingtonu, D.C.* [www.cei.org].

⁹ Co se týče vlivu CO₂, více viz Cullota, E. (1995): *Will Plants Profit From CO₂?* *Science* 268 (květen 1995), co se týče vlivu oteplování, viz Moore, T. G. (1998): *Climate of Fear: Why We Shouldn't Worry About Global Warming*. *The Cato Institute ve Washingtonu, D.C.*

Jak už bylo uvedeno, PPP by se měl týkat určení „odpovědnosti“ za škodu a donucení těch, kdo za ni jsou odpovědní, aby odškodnili ty, kteří škodu utrpěli. Podobně jako ostatní politické iniciativy, o nichž jsme hovořili dříve, nemá však Superfund s těmito základními principy téměř nic společného – s výjimkou názvu zákona, na jehož základě byl vytvořen. Superfund nutí ty, které EPA označí za „znečišťovatele“, aby zaplatili za vyčištění skládek, které mohou, ale také nemusí způsobit újmu konkrétní osobě. Mnoho obětí těchto pravidel Superfundu má ke skládce pouze vzdálený vztah. Program se vůbec nesnaží určit nebo odškodnit poškozené jedince.

V rámci tohoto programu bylo označeno za nebezpečné mnoho skládek, které pro okolní obce představují pouze malé nebo žádné skutečné riziko. EPA hodnotí skládky podle vzorce, který byl původně sestaven tak, aby zaručoval, že pro vyčištění bude vytipováno nejméně 400 skládek. (Původním účelem CERCLA bylo určit 400 skládek v celých Spojených státech při určitém minimálním počtu v každém státě, aby se získala politická podpora nutná k jeho schválení.) Volba mezního bodu (jak ho stanovil vzorec) nemá nic společného s určením skutečné škody způsobené jednotlivcům. Podle jednoho odborníka „neexistuje korelace mezi tím, jestli se skládka dostane na celostátní prioritní seznam Superfundu, a rizikem, které představuje pro lidské zdraví“.¹⁰

Na základě právního postupu, který je známý jako „společná a nedílná odpovědnost“, lze společnosti a strany, které mají ke skládce pouze vzdálený vztah a nemají prakticky nic společného s jakýmkoli zdravotním rizikem, které odpad způsobí, učinit odpovědnými za celkové náklady na vyčištění. Navíc byly tyto různé společnosti a strany v různé době donuceny zaplatit za federální náklady na vyčištění prostřednictvím zdanění zvláštních odvětví a prostřednictvím minimální podnikové daně.

Superfund se v první řadě soustřeďuje na donucení podniků, aby nesly náklady na „vyčištění“ vytipovaných skládek nebezpečného odpadu, a ne na odškodnění případných obětí, které bezohlednou činností při likvidaci odpadu trpěly. Částky, které „znečišťovatelé“ platí, jdou především do kapes právníků, byrokratů, soukromých detektivů a sanačních firem, zatímco skutečné oběti, pokud vůbec existují, obvykle odejdou bez odškodnění.

Společnost nebo jednotlivec mohou být označeni za znečišťovatele, i když neexistují žádné vedlejší důsledky úniků látek z jejich činnosti; tedy i když – v ekonomickém žargonu – jsou všechny náklady internalizovány. To umožňuje vládě označit – pro právní účely – za „znečišťovatele“ společnosti a jednotlivce, jejichž činnost při likvidaci odpadu je omezena na jejich vlastní majetek a nepoškozuje jiné. To upozorňuje na základní problém PPP tak, jak byl uplatňován v několika uplynulých desetiletích. Zpřetrhání vztahu mezi znečišťovatelem a skutečnými poškozenými oběťmi činí jakoukoliv normu naprosto svévolnou. Princip se může stát mocnou zbraní jakýchkoli fanatických zájmových skupin, pokud by získaly kontrolu nad regulačním aparátem. Navíc to znehodnocuje pojem znečištění. Znečištění se jednoduše stává věcí individuálního estetického

¹⁰ Viz citace v Taylor, J.: *Salting the Earth: The Case for Repealing Superfund. Regulation: The Cato Review of Business and Government*, 15. listopadu 1996. [www.cato.org/pubs/regulation/reg18n2d.html]

cítění. Znečištění může být definováno jako jakékoli využívání zdrojů, které není po chuti nějaké konkrétní byrokratické nebo ekologické skupině, což potom může posloužit jako záminka pro nějakou formu státní kontroly, jak má být tento zdroj využíván.

Vlastnická práva a přinucení znečišťovatele platit

Jak jsme se zmínili na začátku, myšlenka, že by znečišťovatelé měli být donuceni platit za škody, které způsobí, se vlastně dovolává našeho smyslu pro spravedlnost a fair play. Jedná se o jednoduché zobecnění myšlenky, že lidé by měli nést odpovědnost za své jednání, a pokud jeden člověk uškodí druhému, pak mu má poskytnout odškodnění. Tyto základní principy spravedlnosti jsou logicky propojené díky vlastnickým právům. Řekneme-li, že člověk A škodí člověku B, rozumí se tím, že A způsobil osobě B škodu na zdraví nebo na majetku, a částka, kterou A platí jako odškodnění osobě B, souvisí s peněžním vyjádřením hodnoty této škody. Konečnou povinností A je zajistit, aby B byl opět spokojený. To znamená, že by A měl pokud možno zajistit úplnou náhradu škody, kterou B utrpěl.

Je pravda, že ekologická politika by měla donutit znečišťovatele platit do té míry, nakolik je to obsaženo v těchto základních zásadách. Nikdo nemá právo škodit zdraví nebo majetku jiných nebo dokonce využívat majetek jiných lidí bez jejich souhlasu. V tomto kontextu se z velké části redukuje nejasnosti, jaké typy emisí nebo vedlejších produktů výrobních procesů by měly být charakterizovány jako znečišťování, kdo by měl být označen za znečišťovatele i co by měl znečišťovatel platit a komu. Jestliže výrobce vypouští nějakou látku do ovzduší, do vodního toku nebo do půdy a tato emise způsobuje lidem v obci zdravotní problémy nebo poškozuje jejich majetek, pak by tyto emise měly být správně charakterizovány jako znečištění a výrobce jako znečišťovatel. Platby, k nimž by byl výrobce přinucen, by nesměřovaly ve formě daní státu nebo jiným společnostem, aby se tím jaksi zakoupilo povolení znečišťovat, ale těm lidem v obci, kteří utrpěli škodu kvůli realizaci znečišťujících činností.¹¹

¹¹ Někteří ekonomové tvrdí, že není ve skutečnosti nutné platit obětem, aby se dosáhlo „efektivní úrovně“ znečišťování. Hodnocení tohoto přístupu jde nad rámec našeho článku. Útočí však na prostý smysl pro spravedlnost založený na svobodě jednotlivce a osobní odpovědnosti. Je to tedy vážný teoretický problém, což prakticky i koncepčně znemožňuje, aby byl tento přístup reálně použit. Aby určili „efektivní úroveň“ znečišťování, museli by ekonomové být schopni stanovit preference lidí nebo skutečné tržní ceny, aniž by došlo k jakýmkoli vlivům a aniž by bylo cokoli směřeno. Politici by vyžadovali stejný druh informací, jaký je potřeba k centrálnímu plánování hospodářství. Od analytiků by to vyžadovalo to, co F. A. Hayek nazval „předstíráním znalostí“ (viz Hayekovu přednášku při přebírání Nobelovy ceny nazvanou *The Pretence of Knowledge (New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas, University of Chicago Press v Chicago, 1985; česky Hayek, F. A. (1993): Troufalé zdání znalostí, v J. Jonáš a kol.: Nobelova cena za ekonomii, Academia, Praha, str. 184–194) (Pozn. překl.)*. Cílem principů v tomto článku není vypočítat nějaký efektivní výsledek a vnutit ho trhům. Naopak, cílem PPP je chránit vlastnická práva, která jsou nutná k efektivnímu fungování tržního procesu směny. Diskusi k souvisejícím otázkám najde čtenář v knihách Buchanan, J. (1989): *Cost and Choice. Markham Press, Chicago (Pozn. překl.: česky „Politika očima ekonomů“*, dostupné na www.libinst.cz/etexts/buchanan_politika.pdf); Cordato, R. E. (1992): *Welfare Economics and Externalities in an Open Ended Universe. Kluwer Academic Publishers v Bostonu*; Rizzo, M. (1980): *The Mirage of Efficiency. The Hofstra Law Review* roč. 8, č. 3/1980.

Tento jasný princip „Znečišťovatel platí“, který je založen na všeobecně přijímaném názoru, že bychom všichni měli respektovat osoby a majetek druhých lidí, ukazuje jedinečný způsob, jak se dívat na ekologické problémy a na příčiny jejich vzniku. Z tohoto úhlu pohledu jsou ekologické problémy výsledkem sporů o využití majetku nebo zdrojů. Osoby A a B by obě rády využívaly stejný zdroj nebo jakýkoliv jiný majetek k účelům, které se navzájem vylučují. Přítomnost soukromého vlastnictví obvykle umožňuje, aby takové konflikty byly vyřešeny dohodou a vzájemně výhodným způsobem, i když se v nich jedná o ekologické otázky.

Například v přírodních rezervacích, které vlastní Audubonova společnost (*National Audubon Society*), není neobvyklé, že energetické společnosti provozují vrty a těží z nich ropu a zemní plyn. I když Audubonova společnost a ropné společnosti možná chtějí využívat tuto oblast tak, že jejich záměry jsou na první pohled protichůdné, je-li ve hře soukromé vlastnictví, mají vlastníci i ostatní strany silný motiv se dohodnout. Tím, že pronajme část pozemků k těžbě ropy, může Audubonova společnost získat prostředky, za něž nakoupí další pozemky k vytvoření rezervací, přičemž zajistí, aby se těžba prováděla ekologicky šetrným způsobem. Tak tomu není u půdy, kterou vlastní stát, jako je např. Aljašská národní přírodní rezervace (*The Alaskan National Wildlife Reserve, ANWR*), kde platí názor, že jakákoli těžba ropy je na úkor ekologických zájmů.

Pokud se takové konflikty nevyřeší vzájemně výhodnou směnou (dohodou obsahující kompenzace), tj. v případech, v nichž se někdo snaží využít majetek někoho jiného bez jeho souhlasu, použije se jednoduché pravidlo – záměry té osoby, která majetek vlastní (má k němu vlastnické právo), mají vždy přednost. Jestliže firma emituje do ovzduší prach a saze a tyto emise znečistí domy nebo automobily lidí, vznikne tak konflikt o využití majetku. Firma využívá majetek ostatních v obci jako odkladiště svého odpadu. Majitelé domů a tento podnik chtějí používat domy k neslučitelným účelům. Emise z továrny představují znečištění jednoduše nikoli proto, že jsou vedlejším produktem výroby, který je emitován do ovzduší, ale protože tyto emise porušují vlastnická práva jiných.

Přístup založený na vlastnických právech se nezaměřuje na fyzické životní prostředí jako takové, ale přenáší pozornost na lidi a jejich právo žít nerušeně své životy. Někjaká činnost může být charakterizována jako znečišťování pouze tehdy, jestliže škodí jiným. V tomto kontextu už nemají pojmy náklady životního prostředí a poškození životního prostředí samy o sobě smysl. Z tohoto pohledu lze také rychle a jasně zodpovědět tři otázky uvedené na začátku tohoto článku. Znečištění je definováno jako jakýkoli vedlejší produkt výrobního nebo spotřebního procesu, který poškozuje nebo jinak porušuje vlastnická práva jiných. Znečišťovatel je člověk, firma nebo jiná organizace, při jejíž činnosti tento vedlejší produkt vzniká. A konečně platba je uskutečňována ve prospěch osoby nebo osob, které byly poškozeny.

Spravedlnost a ekonomická efektivnost

Přístupujeme-li k principu „Znečišťovatel platí“ z pohledu vlastnických práv, má to dvě různé a vzájemně se podporující výhody. Za prvé je to v souladu s principy

svobody a spravedlnosti, na nichž byly Spojené státy vystavěny. A za druhé, bude-li tento princip všeobecně prosazen jako hlavní východisko ekologické politiky, posílí ekonomickou efektivnost a společenský blahobyt.

Na první pohled je toto tvrzení jasné. PPP vycházející z vlastnických práv je založen na základní myšlence, že lidé se mohou svobodně snažit o jakékoli výrobní nebo spotřební cíle, po nichž touží, existuje-li osobní odpovědnost za jakoukoli škodu způsobenou jiným lidem nebo jejich majetku. Individuální svoboda a osobní odpovědnost byly vždy základem našeho občanského i trestně právního systému a tvoří etický základ našeho společenského řádu.

Téměř stejně důležité je, že efektivní fungování ekonomického systému záleží na tom, v jakém rozsahu jsou soukromá vlastnická práva jasně definována a vynucována. V ekonomické literatuře se stalo běžným pohlížet na ekologické problémy, neboli na to, co ekonomové nazývají problémy negativních externalit, jako na problémy vyplývající ze špatně definovaných nebo prosazovaných vlastnických práv. Jestliže vlastnická práva nejsou chráněna, mohou výrobci nebo spotřebitelé bez omezení přenášet náklady na jiné, což má za následek ekonomicky neefektivní výsledek. V ekonomicky efektivním světě by lidé, kteří jsou zapojeni do ekonomické činnosti, od výroby elektřiny až po likvidaci odpadních materiálů, nesli veškeré náklady svých výrobních činností. To by zajistilo, že příslušné informace týkající se vzácnosti zdrojů a poptávky zákazníků by byly obsaženy v ceně výrobku, který se prodává na trhu. Zdroje by byly alokovány nejefektivněji, tj. způsobem, který je v souladu s přáním zákazníků a relativní dostupností výrobních vstupů, přičemž rozhodnutí podnikatelů a zákazníků jsou založena na těchto cenách obsahujících úplné informace.

Stanovisko veřejné politiky vycházející z PPP založeného na vlastnických právech by bylo takové, že podniky mohou realizovat výrobní činnosti, jaké chtějí, a využívat jakýchkoli metod nebo vstupů, které považují za optimální, dokud nepřenášejí náklady svých činností na druhé a neporušují tím vlastnická práva jiných lidí. Jsou-li těmito činnostmi poškozeny třetí strany, pak jsou „chybující“ donuceni poskytnout odškodnění. Nejpravděpodobnějším místem řešení sporů s tím spojených je občanský soudní systém, kde se s takovými proviněními zachází jako s občanskoprávními delikty.

Z ekonomického hlediska by měl takový přístup dvě významné výhody. První a samozřejmou výhodou je, že by přiměl znečišťovatele k odpovědnosti za všechno, co učinili. Tím by se internalizovaly náklady jejich výrobních činností, což by mělo pozitivní vliv na cenový systém a efektivní alokaci zdrojů. Za druhé by takový systém poskytl silnou motivaci pro prevenci znečišťování. Kdyby si subjekty podílející se na výrobních činnostech uvědomily, že budou přísně a bez výjimky pohnány k odpovědnosti za jakoukoli škodu způsobenou ostatním, snažily by se bojovat proti těmto problémům preventivně. Existovala by silná motivace vyvíjet nové technologie, které by eliminovaly nebo minimalizovaly znečištění od samého počátku, což by všeobecně vedlo k jeho celkovému snížení.

Tento přístup by také posunul zájem politiků a zákonodárců od nejasného úkolu minimalizovat „náklady životního prostředí“ ke konkrétnějšímu cíli minimalizovat konflikty vznikající při využití vzácných zdrojů a škody způsobené jednotlivcům. Vymáhání vlastnických práv by v prvé řadě řešily soudy. Ekologická politika by

se věnovala jasnějšímu definování vlastnických práv tam, kde jsou v současné době definována špatně (např. při využívání řek, potoků, moří atd.), protože pro aplikaci PPP je nezbytné nutně určit, kdo má právo příslušný zdroj využívat. Např. problémy se znečištěním vody vznikají obecně tam, kde jsou nedostatečně řešeny otázky, kdo má právo vodní tok používat a k jakému účelu.¹²

Kromě toho, že nedostatek vlastnických práv přizívuje spory o využití zdrojů, podporuje také špatnou správu zdrojů. Výsledkem je degradace zdrojů známá jako „tragédie obecní pastviny“. Pokud zdroj nemá vlastníka nebo je „vlastněn společně“, nemají uživatelé tohoto zdroje žádnou motivaci, aby s ním hospodařili moudře, aby zdroj uchovávali nebo obnovovali pro budoucí užití.

Jestliže se rybář na moři setká s velkým hejnem ryb, jeho motivem je ulovit jich co nejrychleji co nejvíc. Jakýkoli pokus uchovat nebo obnovit tuto zásobu by mu nebyl k ničemu, protože ostatní by mohli přijít, vylovit tolik ryb, kolik by chtěli, a tím rybářovo úsilí o jejich rozumný výlov zmařit.

Přesně opačné motivy má vlastník soukromého komerčního rybníka, kde chová sumce. Každá ryba, kterou vyloví a prodá dnes, patří k těm, které nemohou být prodány zítra. Je to vlastník a nikdo jiný, kdo nese následky svého chování. Bude tedy sumce lovit rozvážně a obnovovat jejich počet, když dojde k jejich významnému poklesu. Má také silný motiv udržovat vodu čistou a udělat z rybníka vhodné přirozené prostředí pro sumce.

Ponaučení je jasné. Princip „Znečišťovatel platí“, který vychází z respektu k soukromému vlastnictví zdrojů, nejen sníží množství znečišťujících činností a objem znečištění, ale také zavede vysokou míru ochrany zdrojů, jež bude v souladu s poskytováním výrobků a služeb, které společnost žádá.

Některé příklady ještě jednou

Problémy se znečištěním se nejlépe definují pomocí pojmů využívaných k popisu mezilidských sporů o užití majetku. Pokud vlastníci používají pouze své vlastní zdroje a nezpůsobují při tom škodu druhým osobám, neexistuje žádný důvod pro zásah státu. Například je-li v oblasti likvidace a recyklace tuhého odpadu tok odpadů (např. obalů, prázdných lahví, plechovek atd.) od uživatelů výrobků k jejich likvidaci či skladování dobře řízen a je-li zabráněno pronikání negativních vlivů na pozemky jiných, nemělo by to politiky nijak znepokojovat.

Skládkování nebo spalování jako metody likvidace odpadu by byly znečištěním pouze tehdy, pokud by vedlejší produkty těchto metod nebyly zachyceny v místě vzniku a způsobovaly by škodu někomu jinému. Kdyby došlo k prosakování látek ze skládek do zásobárny podzemních vod vedlejší obce nebo kdyby proces spalování vnášel emise do ovzduší, které by jiným lidem způsobovaly zdravotní problémy, pak by PPP příkazoval, aby vlastníci skládek, včetně všech veřejných vlastníků, jako jsou například obce, byli pohnáni k odpovědnosti za tyto škody.

¹² Skvělou diskuzi k otázkám, jak byla v mnoha případech vlastnická práva k takovým zdrojům stanovena a jak by v jiných případech mohla být prakticky stanovena, viz Anderson, T., Leal, D. (1991): *Free Market Environmentalism*. Pacific Research Institute v San Francisku.

Stojí za povšimnutí, že totéž by platilo i pro odpad, jenž by byl nakonec recyklován. Vytváří-li recyklační proces vedlejší produkty, které škodí ostatním, pak ti, kteří jsou do škodlivého procesu zapojeni, by měli nést odpovědnost vůči těm, kdo jsou poškozeni. Tyto vedlejší produkty by mohly zahrnovat chemický odpad jako výsledek odstraňování barvy z novinového papíru nebo znečištění ovzduší nákladními auty, která nakládají tříděný odpad vedle našeho domu.

Zajímavým případem, v němž tyto principy nebyly dodrženy, je případ nechalně proslulé skládky u Love Canalu. Problémy v městě Love Canal vedly nakonec v 70. letech k přijetí zákonů o Superfundu. Skládku ve 40. a 50. letech původně vlastnila společnost Hooker Chemical Company. V době, kdy ji vlastnila, si tato společnost byla dobře vědoma odpovědnosti zajistit na ní uložené chemikálie před prosakováním a činila rovněž rozsáhlá opatření, aby zabránila jejich prosakování na okolní pozemky.

Když místní školská rada chtěla tento pozemek koupit, pan Hooker ho odmítl prodat s odůvodněním, že je na něm uskladněn toxický odpad a že by nebylo vhodné stavět tam školu. Místní školská rada se nespokojila se zápornou odpovědí a pod hrozbou, že pozemek vyvlastní ve veřejném zájmu, donutila Hookera, aby ho prodal. Hooker nakonec pozemek školské radě prodal za 1 USD, přičemž ve smlouvě jasně uvedl, že na pozemku se nachází toxické chemikálie a že odmítá jakoukoli odpovědnost za škody způsobené jeho budoucím nezodpovědným využitím. Hooker varoval školskou radu, že nesmí dojít k porušení stěn a příklopu kontejnerového pole [Taylor, 1996].

Během stavby školy byly bohužel ochranné jílové valy a příklop, které uzavíraly skládku, nově urovnány a zeslabeny. Pak – přes Hookerovy protesty – školská rada prodala část pozemků na stavbu rodinných domků. Během pokládání kanalizace a stavby domů začaly uskladněné chemikálie prosakovat. Místo aby vláda, tisk i veřejnost pohnaly k odpovědnosti školskou radu a město Niagara Falls ve státě New York (které kanalizaci pokládalo), obvinily z problémů Hooker Chemical Company. Při použití PPP založeném na vlastnických právech by však Hooker Chemicals znečišťovatelem nebyl. Pouhé skladování odpadu na skládce nevyvolalo žádné znečištění. Znečišťovateli byli ti, kdo dovolili, aby odpad prosákl na majetek druhých osob, v tomto případě místní školská rada a město. V rozsahu, v němž došlo k poškození zdraví a majetku jiných, měly být právě tyto instituce donuceny zaplatit odškodnění a uvést poškozený majetek do předchozího stavu.

Nakonec je třeba zdůraznit, že kde není poškozováno zdraví nebo majetek druhých osob a nedochází ke sporu o využití zdroje, tam neexistuje problém znečištění. To je významný detail, který opomíjejí obhájci principu „Znečišťovatel platí“, kteří zároveň požadují zavedení daní a jiných pokut ke snížení emisí CO₂. Existují tři dobré důvody, proč CO₂ neřadit mezi znečišťující látky.

Za prvé hypotéza globálního oteplování, která tvrdí, že zvýšená hladina CO₂ způsobená lidskou činností přinese významné změny teplot na celém světě, nebyla prokázána. Za druhé i kdyby se prokázalo, že lidmi vyprodukovaný CO₂ způsobuje zvýšení globálních teplot, není jasné, že tato změna bude mít škodlivé důsledky. Někteří vědci tvrdí, že vyšší teploty by mohly být pro společnost pozitivní – např. by se prodloužilo vegetační období rostlin a snížily zdravotní potíže lidí způsobené krutou zimou. Za třetí je CO₂ nezbytný pro život na Zemi.

Bez ohledu na změnu teploty by zvýšení koncentrací CO₂ mohlo podpořit růst rostlin a zvýšit hektarové výnosy tím, že by působilo jako „vzdušné hnojivo“, jak o tom informoval časopis *Science*.¹³ Proto nemá smysl označovat odvětví a spotřebitele, jejichž činností je CO₂ generován, za znečišťovatele, jejichž činnost musí být zastavena nebo kteří musí být donuceni platit za škody, jelikož se doposud nezjistilo, že jejich činnost způsobila nějakou škodu.

Závěr

Myšlenka, že znečišťovatelé by měli být donuceni platit za škody, které způsobí na zdraví a majetku druhých, je správná a ve svobodné společnosti založené na osobní odpovědnosti by měla být hlavní zásadou usměrňující ekologickou politiku. Přímochará interpretace principu „Znečišťovatel platí“ říká, že pokud spotřební nebo výrobní činnosti jedné skupiny spotřebitelů nebo výrobců mají škodlivé důsledky pro jiné, pak by původci škody měli nést odpovědnost.

Tato interpretace vede přímo k obraně soukromého vlastnictví. Jak bylo řečeno, ekologické problémy se objevují, protože existuje spor o využití vzácného zdroje. Aby bylo možné rozhodnout, kdo je znečišťovatel a komu by měla být uhrazena škoda, je třeba nejdříve vědět, kdo má vlastnické právo ke zdroji, o jehož využití se vede spor. Celé pojetí konceptu škody souvisí s tímto principem. Když uvažujeme o majetkové škodě, nemluvíme jen prostě o změně té či oné fyzikální vlastnosti. Ve skutečnosti spojujeme tento majetek s jeho vlastníkem a způsobem užití, kterým chtěl vlastník svůj majetek využívat. Škoda, o níž hovoříme, není „poškození“ fyzického majetku, ale újma způsobená vlastníkově.

Samozřejmě existují situace, kdy je vlastnictví sporné nebo vlastnická práva nejsou vymezena. Tyto sporné situace musí být dále vyjasněny – buď soudním rozhodnutím, což je typický příklad řešení sporů o vlastnická práva, nebo legislativně, což je nutné zejména v případě naprosté absence vlastnických práv u určitého zdroje, např. v případě řek, moří atd.¹⁴

Bohužel se zdá, že PPP v podobě, v jaké v současné době řídí veřejnou politiku, je ovládán výhradně vrtochy politiků a dalších zájmových skupin. Myšlenka, že ekologické problémy vznikají v podstatě kvůli sporům o využití vlastnictví, se zcela opomíjí. Myšlenka vlastnických práv jakožto institutu, který stanoví, jak lidé mohou nakládat se svým majetkem, byla nahrazena představou, že majetek sám má jakási práva, jež jsou porušována lidskou výrobní činností.

Toto překroucení pojmu vlastnických práv nám nakonec přináší nelogickou definici znečišťovatele jako někoho, kdo činí škodu nebo způsobuje náklady nikoli jiným lidem, ale životnímu prostředí. Protože životní prostředí nelze odškodnit přímo (na základě žaloby jím vznesené), dává to záminku k vládní

¹³ Viz Cullota, 1995. Viz také Farquhar, G. D. (1997): *Carbon Dioxide and Vegetation*, *Science* 278, 21. listopadu 1997.

¹⁴ Měli bychom si povšimnout, že se historicky vyvinula úprava soukromovlastnických práv u části řek i moří, která v řadě případů odstranila problémy spojené s „tragédií obecní pastviny“, o níž jsme mluvili výše. Tato uspořádání velice často vznikla na základě soukromých dohod mezi uživateli zdroje. V mnoha případech bohužel místní i federální úřady odmítly tyto dohody podpořit. Znameníťe pojednání najde čtenář v: Anderson a Leal, viz citaci v poznámce 18 výše.

intervenci v podobě zdanění viníků, samozřejmě se slibem, že tyto prostředky budou použity k „nápravě škod“.

Ve skutečnosti však takové „platby znečišťovatelů“ slouží především ke zvýšení příjmů vládní byrokracie, poradců a právníků, kteří všichni mají z tohoto procesu užitek. Princip „Znečišťovatel platí“ tak, jak je interpretován dnes, představuje ve skutečnosti pouze přesun bohatství od ne-znečišťovatelů k ne-obětem s dobrými politickými styky.

Správně interpretovaný princip „Znečišťovatel platí“ by kladl důraz na skutečnost, že mezi svobodou, ekonomickou efektivností a soukromým vlastnictvím na jedné straně a ekologicky přijatelnými způsoby výroby na druhé straně neexistuje žádný rozpor. Ekologické problémy mají tendenci vznikat v okamžiku, když lidé směřjí přenášet náklady své činnosti na druhé tak, že znehodnocují jejich majetek, nebo tak, že využívají majetek, který nikdo nevlastní. Pokud by PPP zohledňoval vlastnická práva, mnohé z těchto problémů by byly vyřešeny. Byla by zajištěna vymahatelnost existujících vlastnických práv. Soudy a zákonodárci by dostali principiální vodítko pro privatizaci zdrojů, které v současné době nikdo nevlastní. S jasným vymezením cíle by bylo také možné lépe volit nástroje vedoucí k správnému postupu.

Literatura

- Anderson, T., Leal, D. (1991): *Free Market Environmentalism*. Pacific Research Institute v San Francisku.
- Cullota, E. (1995): Will Plants Profit From CO₂? *Science* 268 (květen 1995).
- Farquhar, G. D. (1997): Carbon Dioxide and Vegetation, *Science* 278, 21. listopadu 1997.
- Michaels, P. J. (1998): Long Hot Year: Latest Science Debunks Global Warming Hysteria, *Policy Analysts* č. 329. CATO Institute ve Washingtonu D. C., 31. prosince 1998.
- Moore, T. G. (1998): *Climate of Fear: Why We Shouldn't Worry About Global Warming*. The Cato Institute ve Washingtonu, D.C.
- Pearce, D., Turner, R. K. (1992): Packaging Waste and the Polluter Pays Principle: A Taxation Solution, *Journal of Environmental Management and Planning*, roč. 35, č. 1/1992.
- Stavins, R., Grumbley, T. (1993): The Greening of the Market: Making the Polluter Pay. *Mandate for Change*, The Progressive Policy Institute ve Washingtonu, D.C., str. 203–206.
- Taylor, J. (1996): Salting the Earth: The Case for Repealing Superfund. *Regulation: The Cato Review of Business and Government*, 15. listopadu 1996. [www.cato.org/pubs/regulation/reg18n2d.html].
- Wildovski, A. (1994): Accounting for the Environment. *Accounting, Organization and Society*, díl 19, č. 415, str. 461–481.

Konec přijde každým dnem: ekologická ekonomie ve službách udržitelnosti*

Jacqueline R. Kasun

Co bude skutečným odkazem prezidenta Clintona, je zajímavá otázka, která má mnoho aspektů. Určitě se za jeho vlády udála řada bezprecedentních politických a sexuálních skandálů. Poslední vláda Spojených států ve dvacátém století se rovněž zapsala svou oddaností feminizmu, environmentalismu, multikulturalismu a myšlenkou sjednocené světa. Méně známé, avšak svým dopadem jistě nerosovatelně podstatnější, je zasvěcení této vlády konceptu udržitelného rozvoje.

„Udržitelný rozvoj“ byl burcuující myšlenkou na summitu Země v Rio de Janeiru v roce 1992. Cíl udržitelného rozvoje byl na základě práce komise Brundtlandové nadšeně podporován Světovou bankou, Rozvojovým fondem OSN, Environmentálním programem OSN a agenturami OSN, které podporují „celosvětovou kontrolu“. Inspiroval Radu udržitelného rozvoje (*Council on Sustainable Development*) prezidenta Clintona. Spustil lavinu publikací Světové banky, např. sérii čtrnácti svazků Sborníku prací o environmentálně udržitelném rozvoji (*Environmentally Sustainable Development Proceedings*) koncem 90. let, která transformovala nesčetné plochy lesů do podoby oficiálních spisů. Tato fráze se často objevuje v čínském komunistickém tisku obvykle v souvislosti s novinkami o pokroku čínského programu plánovaného rodičovství [Hong, 1998]. Tato dvě témata, udržitelný rozvoj a „plánované rodičovství“, jsou v literatuře často spojována.

Ekonomové se bez větších úspěchů snažili o sjednocení různých definic „udržitelného rozvoje“. Herman Daly, který se zabývá touto otázkou od počátku, říká, abychom se tím netrápili – mnoho dobrých myšlenek nelze jednoznačně definovat [1996, str. 2]. Daly, který dlouho pracoval ve Světové bance, napsal rovněž stěžejní práce, jež o udržitelném rozvoji pojednávají. Dnes se k němu přidal dav autorů, kteří vytvářejí učebnice pro generace studentů vysokých škol. Výklad „ekologické“ či „udržitelné“ ekonomie zaplavuje či dokonce nahrazuje úvodní kurzy ekonomie v mnoha institucích.

Ať již je udržitelný rozvoj cokoliv, slibuje změnu života na této planetě. Konference v Riu přinesla dohody o všem od územního plánování (včetně „udržitelného rozvoje hor“) a skleníkových plynů až po řízení porodnosti. Dospělo se

* Anglická verze článku je součástí *Re-thinking Green: Alternatives to Environmental Bureaucracy*, R. Higgs a Carl P. Close (eds.), *The Independent Institute*, USA, 2005.

k dohodám o „lidském osídlení“, „udržitelném zemědělství“, „biodiverzitě“ atd., to vše v rámci „Agendy 21“ a její Úmluvy o klimatu a Úmluvy o biologické diverzitě [Agenda 21, 1992]. Ačkoliv Kongres Spojených států tento program nepřijal, Clintonova vláda pokračovala, jako by k tomu došlo. Přijala nová federální nařízení a jmenovala prezidentovu Radu udržitelného rozvoje, která se skládala z federálních úředníků a prominentních environmentalistů, kteří měli dbát o to, aby byla Agenda 21 energicky prosazována.

Clintonova Rada udržitelného rozvoje vydala svoji vlastní verzi Agendy 21, v níž prohlašovala, že musíme „změnit vzorce spotřeby“, „restrukturizovat“ vzdělávání, „realizovat velmi viditelnou kampaň na podporu veřejného povědomí ... směřující k přijetí udržitelného chování“, „vytvořit síť ochranných oblastí pro každý bioregion ... na základě partnerství veřejného a soukromého sektoru“ (tolik k soukromému vlastnictví), „přeskupit sociální, ekonomické a tržní síly ... aby obsáhly ochranu přírody“, „využít stavební zákony [k zajištění] ... přínosů životnímu prostředí“, zajistit „místní ... komunitní plánování ... směřující k vytvoření společné vize“, vytvořit „radu ... klíčových investorů k ... dosažení udržitelné správy lesů“ a „podpořit rozvoj kompaktních ... čtvrtí“ (sbohem, předměstí) [President's Council, 1995].

V prohlášeních Rady udržitelného rozvoje se rovněž uvádí, že „populaci je třeba stabilizovat na úrovni, která je konzistentní s kapacitou země k zabezpečení jejích obyvatel“, ať již je tato kapacita jakákoliv [President's Council, 1995]. Tyto různé definice jsou možná nepochopitelné, ale obsah programu je v celé své šíři kompaktní. Jde o vytvoření nových rozsáhlých bioregionálních ochranných oblastí; kontrolu územního plánování, spotřeby a trhů; převýchovu obyvatelstva a kontrolu porodnosti.

Sierra Club oznámil na Populační konferenci OSN v Káhiře v roce 1994, že „místní aktivisté“ klubu ve Spojených státech pracují „na konsensu ... směřujícím k ustanovení ... prahů pro ... dopad populace a spotřeby na místní ekoregion. ... Zohlednění místních kapacit zlepší kvalitu života všech a pomůže rozvoji udržitelných komunit“ [Sierra Club, 1994]. Klub neupřesnil, co udělají tito místní aktivisté, pokud se zjistí, že místní populace přesahuje kapacitu regionu, avšak jak ukážeme dále, jiní zastánci udržitelnosti tak bez rozpaků učinili.

Podle Rady Země (*Earth Council*), jejímž zakladatelem je Maurice Strong, ředitel konference v Riu a nyní asistent generálního tajemníka OSN, již více než 130 zemí vytvořilo nové úřady pro implementaci Agendy 21 a jejích požadavků na trvale udržitelný rozvoj [Earth Council, 1997]. Ve Spojených státech existuje řada místních a regionálních dohod o udržitelném rozvoji, které zahrnují Floridu, přes Missouri zasahují k Santa Cruz a Humboldt County v Kalifornii. Henry Lamb z Organizace pro ochranu životního prostředí (*Environmental Conservation Organization*) popsal jednu z těchto dohod včetně celostátních plánů pro Floridu a Missouri (1998).

Environmentální aktivisté placení z prostředků nadací a federálních grantů, kteří se málokdy explicitně zmiňují o Agendě 21, svolávají schůze nic netušících místních občanů, aby je zapojili do „vizionářského“ procesu plánování udržitelné komunity v budoucnosti. Tomuto procesu dále napomáhá Iniciativa pro čistou vodu (*Clean Water Initiative*) viceprezidenta Gora a Clintonova Iniciativa pro

dědictví amerických řek (*American Heritage Rivers Initiative*) tím, že podporují místní „rady povodí“, jež vytvářejí komplexní plány pro své regiony.

Apokalyptická vize Hermana Dalyho

Pravděpodobně jen nemnozí z těchto aktivistů četli originální práce Hermana Dalyho či Maurice Stronga, dokumenty z Ria nebo moderní vysokoškolské učebnice ekologické ekonomie. Kdyby je četli, možná by tak nadšeně nepomáhali. Ekonom Daly poprvé vstoupil do povědomí národa v 70. letech, kdy Joint Economic Committee amerického Kongresu publikoval jeho plán na snížení porodnosti prostřednictvím vládních licencí. Podobně jako v Číně by vláda vydávala omezený počet porodních licencí potřebných pro dosažení populačních cílů, přičemž osoby, které by se pokusily porodit bez licence, by byly trestány. Na rozdíl od Číny by licence bylo možno kupovat a prodávat, podobně jako v moderním systému obchodovatelných povolenek na emise [Daly, 1976].

Lidé se selským rozumem považují většinou takověto nápady za fantasmagorické nebo zábavné. Avšak na Světovou banku udělaly Dalyho nápady takový dojem, že ho zaměstnala jako samostatného ekonoma v Oddělení životního prostředí. V roce 1990 společně s kolegou teologem Johnem B. Cobbem ml. publikovali svůj komplexní plán záchrany světa, *Za společné dobro: Přesměrování ekonomiky ke komunitám, životnímu prostředí a udržitelné budoucnosti (For the Common Good: Redirecting the Economy Towards Community, the Environment and a Sustainable Future)*. Autoři rozporovali základní poznatky ekonomie a požadovali „reformu“ univerzit, která sníží vliv ekonomie a přesměruje pozornost směrem k „společenské a globální krizi“ [str. 357–60]. Tato reforma samozřejmě nyní probíhá. Podobně jako jiní vůdci masových hnutí argumentují, že logické uvažování je dávno překonané, a požadují „vědomý posun k ... relativizaci“ [str. 359]. K tomuto posunu rovněž rychle dochází. Každodenně projevované nepřátelství k ekonomii není výjimkou. Řada lidí aspirujících změnit svět označila ekonomii s jejím důrazem na logické uvažování zakládající se na faktech za nepřítel svých plánů.

Daly a Cobb požadovali přeměnu „alespoň poloviny“ území Spojených států na neosídlenou divočinu obývanou pouze divokými zvířaty [str. 255], zrušení soukromého vlastnictví půdy [str. 256–59], obrovské vynucené omezení obchodu a přechod k soběstačnosti nejen na národní, ale také na místní úrovni [str. 229–35, 269–72], vládní regulace snižující výstup na „udržitelnou biofyzickou úroveň“ (ať už se tím myslí cokoliv) [str. 143] a přesídlení velké části obyvatelstva na venkov [str. 264, 311] – vzpomeňme na Kambodžu a Pol Pota, který byl nazván „naprostým a hluboce přesvědčeným ekologem“.

Navíc tito vědci usilovali o zákaz pohybu soukromého majetku [str. 221, 233] – tolik o možnosti útěku z udržitelného ráje – zrušení přímých voleb s výjimkou místních úředníků, kteří by dále volili vyšší vládní úředníky [str. 177] a samozřejmě kompletní kontrolu velikosti populace prostřednictvím porodních licencí. Záměrem bylo podporovat „biosférickou vizi“ v duchu hnutí „hlubinné ekologie“, jež prosazuje nezbytnost „podstatného snížení lidské populace“, díky kterému dojde k „rozkvětu života ostatních druhů“ [str. 377]. Daly a Cobb dodávají,

že této nezbytné redukce „lidské niky“ (fráze objevující se v následných dokumentech OSN) může být dosaženo buď poklesem populace, nebo snížením spotřeby zdrojů [str. 378].

Daly a Cobb chápali, že tyto rozsáhlé změny by vyžadovaly, mírně řečeno, určité změny zvyklostí, a viděli naději ve „vlivu ekologického a feministického cítění“ [str. 377]. Nejenže skutečně došlo k určité změně postojů, ale akademičtí ekonomové (považovaní Dalym za nepřátele) také přispěli svou troškou do mlýna a vytvořili množství nových knih a kursů o udržitelném rozvoji a souvisejících tématech. Štědré granty vlády, nadací a mezinárodních institucí tento proud jen podpořily.

Ospravedlnění rozsáhlých změn lidského života na této planetě spočívalo v tom, co Daly a Cobb nazvali nezpochybnitelnými fakty – tedy v údajném vymírání druhů, ozónové díře, skleníkovém efektu, kyselém dešti a bezprostředně hrozícím vyčerpání zásob ropy. Poslední jmenovaná skutečnost samozřejmě zmizela z aktuálního seznamu ohlašovaných pohrom, ale to nevádí, protože ji lze nahradit úbytkem lesů a krizí kolem metanu. Zastřešujícím problémem je skutečnost, že dnešní civilizace se nadměrně soustředí na člověka (je antropocentricky zaměřená), přičemž by se lidem měla vštěpovat „biosférická vize“ [str. 376] uznávající naše „soužití s ostatními živými organismy“ v duchu požadavků ekologismu.

Daly a Cobb neposkytli žádné důkazy o katastrofách, které popisují, a dokonce připustili určitou nejistotu ohledně „přesných fyzických dopadů“ jednotlivých faktů [str. 416]. Nicméně trvali na tom, že jimi předpovídané blížící se krize jsou „skutečností“, které nelze popřít. Od té doby se rozšířily vědecké diskuse o těchto otázkách, což vedlo skutečné stoupence těchto názoru k vytvoření nových argumentů.

Někteří z nás se mohou ptát, zda práce, kterou děláme, může nějak změnit chod věcí. Daly a Cobb takovéto obavy nemají. Jejich slova, fráze a argumenty se nyní objevují ve všech dokumentech OSN o udržitelné společnosti a v literatuře o ekologické ekonomii. A Daly, působící nyní na universitě v Marylandu, zopakoval znovu své vize v knize z roku 1996 Více než růst: ekonomie udržitelného rozvoje (*Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development*). Společně s Robertem Costanzou nyní Daly vede Mezinárodní společnost pro ekologickou ekonomii (*International Society for Ecological Economics*) v Solomons ve státě Maryland.

Příspěvek Stevena Hacketta

Základem současné výuky na vysokých školách je učebnice Ekonomie přírodních zdrojů: teorie, politika a udržitelná společnost (*Environmental and Natural Resources Economics: Theory, Policy and the Sustainable Society*) (1998) od Stevena C. Hacketta, který učí ekonomii na Humboldtově státní univerzitě. Podobně jako v případě Dalého i Hackett ospravedlňuje navrhované zásadní změny ve společnosti, především kvůli ohrožené biosféře a „pokračujícímu růstu lidské populace“, který způsobuje „ztrátu biodiverzity“ a „strádající ... volnou přírodu“ [str. 12, 13], jakož i mnohé další neduhy.

Jak autor připouští, o těchto otázkách se vede vážná diskuse. Trvá nicméně na „potenciálu pro katastrofické změny globálního klimatu ... zaplavení ... nízko položených oblastí ... přeměnu oblastí produkujících obilí ... na pouště ... masový hladomor ... a ... rychlou ztrátu biodiverzity“ [str. 12]. Tyto strašlivé předpovědi se již po celou generaci objevují v televizi a pravděpodobně odpovídajícím způsobem straší dnešní studenty. Tito zatvrzelí mladí konzumenti apokalyptických proroctví nebudou rovněž překvapeni tím, že populační růst ohrožuje „místa výskytu mnohých druhů zvířat a rostlin ... integritu zbývajících světových oblastí divočiny mírného pásma, korálové útesy a ostatní mořské ekosystémy i tropické deštné pralesy“ [str. 12, 13].

Popisy těchto očekávaných pohrom se v knize neustále opakují a vypráví příběh, který již studenti slyšeli dříve od Petera Jenningse, Teda Turnera, Ala Gora a společnosti Zero Population Growth [Singer, 1999]. Globální oteplování je předzvěstí toho, že „stovky milionů či více lidí opustí Bangladéš, deltu Nilu a pobřeží Číny ... nastanou letní sucha ... vlny veder ... a sníží se úrodnost půdy“ [str. 190–91]. Podle Hacketta mají uznávaní vědci (včetně bývalého prezidenta Národní akademie věd – *National Academy of Sciences*), kteří vystupují proti tomuto scénáři [Seitz, 1998], postranní motivy; tvrdí, že mnozí z nich jsou na výplatních listinách podniků uhelného a ropného průmyslu [str. 192]. Na kontinuální tok finančních prostředků z ministerstva energetiky, Světové banky a dalších zdrojů směrem k Hackettovi se nebere zřetel.

„Odlesnění“ je podle Hacketta vážnou hrozbou, přestože údaje Organizace OSN pro výživu a zemědělství (*U. N. Food and Agriculture Organization*) ukazují, že lesy pokrývají 30 % světové souše, což je podíl, který se od roku 1950 nesnížil [U. N. Food and Agriculture Organization, 1950–1994]. Ve Spojených státech se třetinové pokrytí lesy nesnížilo od roku 1920, avšak roční přírůstek se podle Správy lesů USA více než ztrojnásobil [U.S. Forest Service, 1992]. Národní systém ochrany divoké přírody se rozrostl z 9 milionů akrů v roce 1964 na 104 milionů v roce 1994 [National Wilderness Preservation System, 1994].

Velké starosti dělá Hackettovi i „míra vymírání druhů“, avšak i v tomto případě vyvstávají mnohé otázky. V první řadě neexistují žádná konkrétní data. Jak poznamenal David Jablonski, který rovněž věří v úbytek druhů, „nemáme žádnou představu, kolik druhů na zemi existuje, či kolik z nich je ohroženo“ [Stevens, 1991]. Druhy jako plejtvák obrovský [Baskin, 1993] a fretka černonohá [Lamberson, 1994], které byly považovány za ohrožené vyhynutím, se ukázaly mnohem početnější, než se vědci dříve domnívali. Obrovský rozsah neprozkoumané divočiny po celém světě znamená, že lidé nejsou schopni provést sčítání nebo jen přiměřený odhad počtu ostatních druhů na naší planetě. Jestli se Země navíc skutečně otepluje, měla by to být velmi dobrá zpráva pro tyto druhy, neboť mnohým z nich se obzvláště daří v teplém klimatu.

Tímto netvrdíme, že bychom měli zůstat lhostejní k zjevným případům nadměrného lovu a zneužívání zvířat. Zprávy o masivním zabíjení při lovech zvěře u vévody z Edinburghu, který je hlavou Světového fondu na ochranu přírody (*World Wildlife Fund*), jsou ohavné a nejráději bychom věřili, že se nezakládají na pravdě.

Hackett dále popisuje příčiny blížícího se kolapsu životního prostředí. Za prvé je tu sociální a ekonomická nespravedlnost. Nikdo nemůže samozřejmě popřít, že na světě je nespravedlnosti víc než dost. Nicméně již není zřejmé, že to je hlavní příčina environmentálních problémů. Když Hackett tvrdí, že „nejbohatších 20 % lidí na světě získává 82,7 % světových příjmů“, zatímco „dvě třetiny světové populace žijí z ekvivalentu méně než 2 dolarů denně“ [str. 13], vážně tím překrucuje ekonomickou realitu. Ekonom by více než ostatní měl vědět, že příjem nějakým způsobem souvisí s produktivitou. Lidé v Bangladéši nejsou beznadějně chudí proto, že lidé ve Spojených státech si užívají vysokého životního standardu ve své relativně svobodné a mírumilovné společnosti. Bangladéš trpí obrovskou, zkorumpovanou a na zahraniční pomoci závislou byrokracií, která rdousí produktivitu jeho obyvatel.

Na jiném místě ve své knize Hackett ukazuje hlavní problémy měření hrubého produktu, a tudíž i jeho srovnávání u různých zemí, avšak tyto obtíže ho neodrazují od toho, aby prováděl stejná srovnání mezi bohatými a chudými.

Naprostě nehodné ekonomu je i Hackettovo prohlášení, že „jihoafrická vláda musí také zajistit základní potřeby pro své nejchudší, většinou černé obyvatele ... včetně lékařské péče, vody ... bydlení a škol“ [str. 301]. Copak Hackett nechápe, že jsou to lidé, kteří vždy a všude zajišťují věci pro sebe i pro svoji vládu? Lidé vyrábějí potraviny, stavějí domy, nemocnice a školy, starají se o nemocné, vyučují a platí daně. Co by vláda měla dělat, ale často nedělá, je umožnit lidem pracovat a vyrábět statky v míru a bezpečí. Přítomnost Hackettova lehce povýšeného názoru na lidskou rasu, který zobrazuje lidi jako bezbranná rukojmí vlády a který je pro spasitele světa různého typu charakteristický, působí v učebnici ekonomie obzvláště znepokojivě.

Je země přelidněná?

Hlavní příčinou žalostné situace lidstva je podle Hacketta přelidnění. Po změkčení zjevně elitářských důsledků diagnózy tím, že projeví své obavy z nespravedlnosti, pokračuje vlastním sdělením. Plodní lidé v méně rozvinutých zemích působí zkázu svých „křehkých ekosystémů“ tím, že se dopouštějí „odlesnění ... migrace do ... znečištěných městských oblastí ... masivního znehodnocování životního prostředí“ [str. 13] a tak dále. Nezmiňuje vládní politiky, které způsobují tyto pohromy, například destruktivní zdanění práce farmářů, vládní monopoly, které platí nedostatečně zaměstnancům a odírají spotřebitele, konfiskace zásob a stád zvířat obchodníkům či nekonečné války financované ze zahraniční pomoci.

Hackett nezmiňuje současný rozsáhlý pokles plodnosti a míry růstu populace v celém světě. Čísla OSN ukazují, že 79 zemí se 40 % světové populace má nyní příliš nízké míry porodnosti, aby se zabránilo výslednému poklesu populace v těchto zemích [U. N. Population Division, 1996]. Tyto důkazy však Hacketta neuklidňují, když tvrdí, že „pro zajištění potřeb průměrného člověka ... v průmyslové zemi ... je potřeba 2 až 5 hektarů produktivní půdy [zatímco] ... svět má pouze 1,5 hektaru ekologicky produktivní půdy na obyvatele ... a ... pouze 0,3 hektaru na obyvatele je vhodných pro zemědělskou výrobu“ [str. 263]. Jinými

slovy, nejenže v méně rozvinutém světě je velké množství rychle se množících lidí, ale *i populace v průmyslově vyspělých zemích je několikanásobně větší.*

Stejně jako ve zbytku knihy se Hackett pojišťuje tvrzením, že ve skutečnosti neznáme onu „míru únosnosti“, avšak student se dozví, že ať již je tato kapacita jakákoliv, je na Zemi již nyní mnohem, mnohem více lidí. Podobně Paul Ehrlich, známý svým bezútešným seznamem chmurných předpovědí, prohlásil, že na světě je „pravděpodobně“ pětkrát tolik lidí, než kolik je tento svět schopen unést [Ehrlich, 1989].

Nepředstavujme si proto, že obhájci udržitelné společnosti pouze hovoří o snížení znečištění a rozdávání antikoncepčních pilulek lidem v Africe, Asii a Latinské Americe. Přestože současné snahy ministerstva zahraničí a OSN omezit růst černé populace jsou vskutku usilovné, nejsou považovány zdaleka za dostatečné. Hackett cituje Devalla v souvislosti s potřebou „podstatného snížení lidské populace“ [str. 20]. Popisuje „donucovací nástroj kontroly plodnosti“ v Číně [str. 234] a návrhy Dalyho a Cobba a Kennetha Bouldinga na zavedení kvót porodnosti. Mluví Clintonovy administrativy (např. Timothy Wirth) uváděli, že světová kontrola populace musí zahrnovat i Spojené státy [Wirth, 1996]. Všimněme si také, že všechny dokumenty o udržitelné společnosti vyžadují „stabilizaci populace“, aniž by říkaly, zda k tomu má dojít při úrovni populace větší nebo menší, než je současná úroveň.

Doufáme, že z přetíženého záchranného člunu nevyskočí ukvapeně žádný student s pocitem viny, aniž by se nejprve zeptal Hacketta, Dalyho, Cobba a Ehrlicha, proč tak nečinili sami, a aniž by si vyslechl i jiné přístupy. Podle Ehrlicha i jiných spolehlivějších zdrojů obývají lidé 1 až 3 % světové pevniny [Vitousek a kol., 1986]. Celou světovou populaci by bylo možné umístit do státu Texas a nechat zbytek světa bez lidí. Hustota populace v tomto gigantickém městě Texas by činila zhruba 20 000 lidí na čtvereční míli, což je trochu víc než v San Franciscu, ale méně než v Brooklynu (5,9 miliardy světové populace děleno 262 000 čtverečních mil rozlohy Texasu znamená 22 000 osob na čtvereční míli, neboli 1200 čtverečních stop na osobu.

Zemědělci využívají méně než polovinu orné půdy na světě [Revelle, 1984]. Světová nabídka potravin se podle Organizace OSN pro výživu a zemědělství od roku 1950 zvyšovala nesrovnatelně rychleji než populace [U. N. Food and Agriculture Organization, 1996]. Tento nárůst však z výše uvedených důvodů nechal miliony lidí v Bangladéši i jinde stále trpět hladem. Nedávné studie Rady pro zemědělskou vědu a techniku (*Council for Agricultural Science and Technology*) ukázaly, že farmáři by mohli uživit populaci 10 miliard lidí s použitím menší rozlohy půdy a při výrobě menšího množství kalů a používání méně pesticidů než v současnosti, a tak ponechat více půdy přírodě [Waggoner, 1994]. Přitom vyhlídky, že světová populace dosáhne 10 miliard, se zmenšují každou hodinou [U. N. Population Division, 1998].

Ačkoliv řada vědců zabývajících se populační problematikou zaznamenala, že plodnost lidí se snižuje s rostoucím produktem a příjmem na obyvatele, Hackett uvádí Ehrlichovo tvrzení, že „Mexiko a Brazílie ... prošly obdobími růstu příjmu, přičemž došlo jen k malému či žádnému poklesu míry porodnosti“ [str. 232]. Ve skutečnosti podle údajů OSN hrubá míra porodnosti (počet porodů na 1000 obyvatel) v Mexiku klesla mezi léty 1950 a 1995 o více než 40 % a v Brazílii

o více než 50 % [U. N. Population Division, 1996]. V letech 1950–1955 měla průměrná Mexičanka za svůj život téměř sedm dětí; v letech 1990–1995 pouze 3 děti. V Brazílii v letech 1950–1955 měla průměrná žena za život šest dětí; během let 1990–1995 toto číslo kleslo na 2,44 dítěte [U. N. Population Division, 1996]. Důvodem k domněnce, že jsou tyto změny pravděpodobně trvalé, je rychlá urbanizace. Vychovávat děti je také mnohem obtížnější a představuje to větší náklady obětované příležitosti v městském prostředí, kde ženy mohou pracovat a často pracují mimo své domovy.

Ve schématu „demografické transformace“ chybí Hackettovi další důležitá skutečnost [str. 233]. Nejenže s pokračujícím rozvojem společnosti dochází k poklesu míry porodnosti, ale po počátečním poklesu dochází rovněž k růstu míry úmrtnosti. Důvodem je skutečnost, že při menším počtu narozených dětí bude docházet ke stárnutí populace a ve skupinách starších lidí je vyšší úmrtnost. Hrubá míra úmrtnosti ve stárnoucím Švédsku je 11,4 na 1000 obyvatel, zatímco v mladém Mexiku je to pouze 5,2 [U. N. Population Division, 1996]. Tyto dvě skutečnosti – pokles míry porodnosti a růst míry úmrtnosti – společně působí na snížení růstu populace.

Tržní selhání?

Hackett příliš nedoufá, že stávající instituce jsou schopny odvrátit hrozící katastrofu Země. O trzích tvrdí, že „podporují sobecké chování“ [str. 29]. Je marné hledat v Hackettově knize jakoukoliv známku pochopení „neviditelné ruky trhu“ Adama Smitha, která vede člověka k tomu, aby sloužil ostatním lidem a hospodárně využíval zdroje při sledování svého vlastního zájmu. Nedomníváme se také, že Hackett někdy četl slavného ekonoma Johna Maurice Clarka, který nazval trhy „naší zárukou proti zneužívání“, neboť s sebou přinášejí „jednoduchý zázrak, kdy každý zvyšuje své zisky tím, že spíše rozšiřuje své služby, než aby je omezoval“ (1948). Zdá se, že nic neví o postřehu Waltera Euckena, že trhy rozbíjejí velkou koncentraci ekonomické síly (1950), či zjištění F. A. Hayeka (1948) a Ludwiga von Misesa (1949), že trhy poskytují jinak nedostupné informace o vzácnosti zdrojů, na kterých ochráncům tolik záleží.

Netvrdíme, že trhy vyřeší všechny ekonomické problémy. Jak Hackett podotýká, dobře známé a často diskutované problémy externalit, veřejných statků a kolektivně vlastněných zdrojů situaci někdy komplikují. Netržní ekonomiky 20. století však poskytly názorné lekce pastí „společenského“ plánování a práce Jamese Buchanana, Gordona Tullocka a dalších ukázaly zvrácené motivace, které zamořují veřejný sektor při snaze napravit „tržní selhání“.

Občas Hackett uznává, že veřejné vlastnictví a správa nevedou vždy k ideálním výsledkům, ale většinou označuje za hlavního viníka trh a dospívá k závěru, že naši hlavní nadějí je „spíše kolektivní než individuální rozhodování“ [str. 91]. Tento závěr vyvozuje z teorie her a díky němu vidí hlavní nadějí na prosazení myšlenek „udržitelného rozvoje“ ve vyjednávání malých skupin. K tomuto tématu se vrátíme později.

Do očí bijícím nedostatkem trhu podle Hacketta je, že „otázky spravedlnosti, etiky a duchovna nelze srovnávat s náklady či zisky vyjádřenými v penězích.

Můžeme porovnat hodnotu jedinečného posvátného místa s výnosy a pracovními místy vzniklými jeho vykácením, vytěžením nebo zbouráním?“ [str. 97]. Mladí ekologičtí aktivisté vytloukli kancelář kongresmana v Humboldt County, [Times Standard, 1997, 1998, Hackettově domovském místě, které je ze tří čtvrtin pokryto lesy [Lammers, 1998], Důvodem tohoto činu byl jejich názor, že určitá skupina soukromě vlastněných sekvojí je jedinečným posvátným místem a její pokácení se rovná „ničení“. Usoudili tak přesto, že v národních parcích a jiných chráněných oblastech jsou desítky tisíc akrů vzrostlých sekvojí, které nikdy pokáceny nebudou [Lammers, 1998]. Navíc toto konkrétní místo bude určitě znovu osázeno – těžební společnost vysazuje každoročně tisíce stromů a sekvoj vyrostle z vlastního pařezu o šest stop ročně (což jsem sama mohla pozorovat na svých deseti akrech sekvojí). Představují rétorika a násilí těchto zanícených mladíků dobrý základ pro rozhodování v takových případech?

Nepřekvapuje pak, že Hackett považuje soukromé vlastnictví za hlavního podezřelého: „Je zřejmé, že systémy, které se soustředí na myšlenku soukromého vlastnictví ... mohou být v rozporu s veřejným blahem“ [str. 26]. Po stručném představení Johna Locka a jeho návrhů na ochranu přírodních zdrojů vymezením vlastnických práv směřuje Hackett své studenty na přednáškách k patronovi francouzské revoluce: „Podle Rousseaua ... soukromá vlastnická práva ... odcizují lidi od přírody ... [a] vedou k nerovnostem ... a válkám.“ Dále cituje tohoto velikána: „Konkurence a rivalita ... protichůdnost zájmů ... a vždy ona skrytá touha profitovat na úkor ostatních. Všechna tato zla byla prvním důsledkem vlastnictví“ [str. 25–26].

Takové obvinění si žádá reakci. Nebyli to soukromí vlastníci, kteří lovili bizony tak, že téměř úplně vyhynuli. A nebyl to systém soukromého vlastnictví, který poslal miliony lidí do gulagů. Když etiopská vláda zestátnila soukromě vlastněné osly, většina z nich posla (1985). Málokterý vlastník povolil vjezd terénních vozidel do svého soukromého lesa. A starý dobrý biblický pastýř ovcí nebyl ani vládou, ani shromážděním „zainteresovaných“ na „udržitelném rozvoji“; byl jednotlivým *vlastníkem* ovcí. Kde v těchto rozhodnutích najdeme veřejné blaho? A co je nejdůležitější, kdo rozhoduje o tom, co je veřejné blaho? Pro úplnost měl Hackett zmínit i krvavé masakry, k nimž Rousseauovy myšlenky vedly. Podobně jako Devall, Daly a jiní environmentální utopisté naší doby ani Rousseau nedůvěřoval rozumu a argumentoval ve prospěch návratu „zpět k přírodě“. Jako věčný romantik poslal svých pět dětí do nalezince [Gauss, 1972].

Ekonomové si již dlouho uvědomují, že svobodný obchod musí zlepšovat situaci těch, kdo se na něm podílejí, neboť jinak by se nemohl uskutečnit, ať již jde o děti obchodující s obsahem svých koledních pytlíků nebo Mexičany nakupující v Kalifornii použité láhve, aby z nich vyrobili šterk. Adam Smith a David Ricardo a před nimi již Sir Dudley North považovali obchod za řešení nerovného rozdělení zdrojů ve společnosti. Hackett však podobně jako Daly a Cobb, které dlouze cituje, uvádí mnoho výhrad vůči svobodnému obchodu. „Obchod může umožnit bohatým zemím, aby dovážely produkty, jejichž výroba vytváří znečištění, spotřebovává zdroje a ohrožené druhy, ale které nechce vyrábět sama, aby se nemusela zatěžovat vývozem jedů a odpadů“ [str. 225]. „Obchod také snižuje mzdy na nejnižší možnou úroveň, vyjednávací sílu odborů a environmentální

i jiné standardy komunit“ [str. 226]. „Podkopává udržitelnost“ [str. 227] a „vytváří velký tlak ... na ohroženou divokou přírodu“ [str. 229].

Hackett nicméně dochází k závěru, že ačkoliv existují „problematické otázky“ ohledně toho, kolik a jakého obchodu povolit, „není praktické ani žádoucí obchod zcela eliminovat“ [str. 230]. Jaká úleva, chtělo by se zvolat. To, co zůstane, se však svobodnému obchodu bude podobat jen velmi vzdáleně, stejně jako veškerá lidská činnost bude mít v „udržitelné společnosti“ daleko k ideálu svobody.

V celém světě regulátoři a rádoby regulátoři pokládali přirozený lidský „sklon k obchodování, vyměňování a směňování jedné věci za jinou“ (Smith) za jev, který lze zneužít či potlačit ku prospěchu těch, kdo jsou u moci. Od merkantilistické Anglie, Francie a Španělska přes nedávný Sovětský svaz až po dnešní Etiopii se vlády snažily ovlivňovat tuto lidskou přirozenost, což vždy vedlo k ožebračení obyčejných lidí. Odstranění těchto nezdravých vlivů regulace obchodu bylo hlavním cílem Smithova *Bohatsví národů*. Moderní obhájci „udržitelné společnosti“ jsou odhodláni oživit tyto regulace. To by nás mělo zneklidňovat především proto, že tito lidé usilují o snížení lidské spotřeby a velmi dobře chápou, že omezení obchodu lidí ochuzuje.

Podobně jako Daly i Hackett sdílí temný pohled na „ekonomii hlavního proudu“. Studenti ekonomie jsou podle Hacketta méně altruističtí než ostatní studenti [str. 28]. Ekonomie samotná, jak tvrdí, redukuje vše na monetární srovnání nákladů a výnosů, aniž by zohledňovala „vnitřní“ hodnoty. Z jeho hlediska však nejsou všechny vnitřní hodnoty hodny stejného uznání. Jako zvláště podezřelá se jeví práva jednotlivce. Naproti tomu „etika udržitelnosti považuje za základní hodnotu uvědomění si vzájemné závislosti zdraví a blahobytu lidské společnosti a ekologie Země v průběhu času“ [str. 209], a je tudíž jednoznačně nadřazená hledisku ekonomie hlavního proudu.

Ekonomie a etika

Soukromé vlastnictví, trh a ekonomie jako taková jsou prý špatným plodem špatného stromu, nemocného etického systému současné společnosti. Hackett svaluje vinu za nedostatky ekonomie na její „teleologickou etiku“, skutečnost, že cíl ospravedlňuje prostředky, přičemž tuto myšlenku připisuje „náboženským filozofům“ [str. 21]. To mu umožňuje zaútočit na náboženství i ekonomii najednou. Hackett buď nikdy neprošel katechismem, nebo nedával pozor, když mu sestra říkala, že cíl neospravedlňuje prostředky. Jako příklad používá Hackett „utilitarismus“ který popisuje jako „normativní základ většiny tradičních ekonomických pohledů“ [str. 21]. Jeho figurkou na šachovnici je Jeremy Bentham, podivín z 19. století, který po své smrti nechal své tělo vycpat a uložit do skleněné vitríny, aby se na něj navždy mohli dívat studenti University College v Londýně [Mack, 1972].

Benthamův mechanický kalkulus štěstí a strasti slouží k pobavení již celých generací studentů, zatímco jiní skuteční ekonomové – Smith, Jean Baptiste Say, Ricardo, Carl Menger, Alfred Marshall a ostatní – seriózně pracovali, aby ukázali, jak trh odhaluje a slaďuje různorodá a konfliktní přání mnoha jednotlivců, přičemž přeměňuje jejich osobní zájem na vlastním prospěchu v službu ostatním lidem.

Těchto velkých témat si Hackett téměř nevšímá, neboť se i nadále upíná na to, aby odhalil selhání tržní kalkulace a zdůraznil potřebu ušlechtilějšího řízení společnosti osobami prostoupenými duchem udržitelné komunity a vzdělanými v oblasti udržitelné ekonomie. Pro ilustraci Hackett vznáší „otázku, zda regulace (například politika chránící vzrostlý les) má být hodnocena podle své vnitřní správnosti nebo podle svých měřitelných přínosů a nákladů“ a „řádné rovnováhy mezi vlastním zájmem jednotlivce a společenským blahem“, které však opět nijak blíže nedefinuje [str. 17–18].

Následuje diskuse „o podstatě etického systému“, která začíná „deontologickou etikou“ posuzující jednání podle „jeho vnitřní správnosti“ [str. 19]. Jako příklad cituje Hackett dlouze z „ekosofie“ neboli „moudra země“ Billa Devalla, George Sessionse a Arne Naesse:

Blahobyť a rozkvět lidského i ostatního života na Zemi má hodnotu sám o sobě. ... Rozkvět lidského života a kultury souvisí s podstatným poklesem lidské populace. Rozkvět ostatního života takový pokles vyžaduje.

Ti, kdo se ztotožňují s předchozími myšlenkami, mají povinnost ... přijmout potřebné změny. [str. 20, citace Devall, 1988]

Toto zjevně není výzva k drobným úpravám životního stylu. „Podstatný pokles lidské populace“ není žádná maličkost. Naše „povinnost ... zavést nutné změny“ je naprosto zásadní otázka. A celý tento návrh není jen bezvýznamným planým řečením. Je pravda, že Hackett zde pouze cituje Devalla, avšak jeho komentář jasně ukazuje, že Devallův důraz na „vnitřní správnost“ se mu líbí mnohem více než necitlivé peněžní hodnocení „utilitaristické“ ekonomie.

K dokonalému objasnění této otázky Hackett uvádí příklad. Předpokládejme, že ohrožený druh je vystaven riziku kvůli rozvoji lidské společnosti. Hádejte, co se (podle Billa Devalla) stane ve „společnosti, která spatřuje v existenci druhu vnitřní hodnotu (tj. hodnotu samu o sobě)“. Poté hádejte, co se stane, bude-li výsledek určen peněžním srovnáním nákladů a výnosů. Všichni ekonomové s výjimkou několika málo osvícených by podle všeho měli být vyvedeni před univerzitu a zastřeleni.

Nikde ve svém popisu etiky Hackett neodkazuje na židovsko-křesťanskou tradici hospodaření: Varování „uchovat“ Zemi [Gen. 2:15], předepsané dny odpočinku pro člověka i zvířata [Deut. 5:14], předepsaná léta odpočinku pro půdu [Lev. 25:4], lásku k přírodě s jejím „leviatanem dovádějícím v moři“ a „damany mezi skalisky“ [Žalm 104], jejími libanonskými cedry [Žalm 92], jejími pahorky, které se „jásotem opásaly“, a údolím, která „zvučí hlaholem a zpěvem“ [Žalm 65], společně s přísnými nařízeními proti uctívání přírody a lidským obětem, které je často provázely [Deut. 17:3, 20:2–6; 2 Královská 17; Job 31:26].

Moderní ekonomické myšlení neničí tyto hodnoty o nic víc než moderní nauka o atmosféře krásu vycházejícího slunce. Hřích chamtivosti samozřejmě vždy sužuje lidské plémě, stejně jako modlářství. Rovněž moderní ekonomie má své slepé obdivovatele, jakož i Midasy, avšak na tomto zjištění není nic převratného. Ekonomické myšlení nám umožňuje porovnávat alternativy. Umožňuje nám vidět, že společnost řídicí se romantickými představami Devalla či Dalyho by pravděpodobně nebyla o nic přitažlivější či zdravější než ta současná. Jednou z největších tragédií dnešní doby není to, že studenti studují ekonomii, ale to, že

se tak málo zabývají těmi největšími civilizačními tématy obsaženými v našem dědictví – tj. naší velkou literaturou, uměním a hudbou, odkazem starých Řeků, naší tradicí lidských práv a historií našeho boje za svobodu – a že vědí tak málo o křesťanství či judaismu. O toto ochuzení jsou pak zranitelnější ani ne tak „utilitarismem“, jako environmentálním šílencstvím, které zachvátilo naši společnost.

A co je ještě horší: John Grobey, profesor ekonomie a starší Hackettův kolega na Státní universitě v Humboldt, poznamenal, že výsledkem drastické ekologizace společnosti musí nutně být odepření tradičního lidského práva na mládí, které mají lidé od narození – tj. naděje na světlé zítřky. Dnešní mládež je od nejuťtlejšího dětství vychovávána v tom, že vzkvétající civilizace, které jsou součástí, ničí Zemi a všechnu přírodu, čímž je vystavována depresivnější perspektivě než jakákoliv předchozí generace. Nemůžeme se pak divit, že se od roku 1980 zdvojnásobila sebevražednost dětí od deseti do čtrnácti let [U.S. Bureau of the Census, 1997]. Nedivme se množícím se případům střelby ve školách. Nedivme se nedávnému případu v Humboldt County, kdy mladík souzený za pokus o vraždu uváděl na svou obhajobu „přelidnění, vyčerpání zdrojů a zaručenou zkázu planety“ [Parker, 1998].

Změny „základních ekonomických, technologických a ideologických struktur“ požadované Devallem zjevně ohrožují tradiční pohled na právo jednotlivce na život, svobodu a vlastnictví. Ekonomův hlavní proud přitom napadne otázka, kteří jednotlivci budou tedy mít tu obrovskou odpovědnost stanovit „veřejné blaho“ a nejlepší zájmy komunity a ekologie? A co se stane s lidskými bytostmi zbavenými základních práv jednotlivce, které budou stát v cestě velkému pochodu směrem k udržitelné společnosti? U Hacketta nacházíme pouze náznaky, nikoli odpovědi. Uznává klíčovou práci Dalyho, avšak nezmiňuje se o Dalyho výzvě k masivnímu přesídlování obyvatelstva. Otázka zůstává: Máme se nyní ve jménu životního prostředí zřeknout staletí trvajících poutí, počínaje Magnou Charotou přes *Areopagiaticu* a Listinu základních práv a svobod a konče Selmou? Bude odmítnutí těchto hodnot dědictvím, jež zanechá Clintonova éra budoucím generacím?

Žádná cena není příliš vysoká

Poté, co se vypořádal s ekonomii, soukromým vlastnictvím, trhem a právy jednotlivce, se Hackett táže: „Jaký je tedy charakter našeho hospodářství a co bychom měli udělat pro jeho změnu?“ [str. 27] Autoři tradičních učebnic ekonomie se nevydávají cestou doporučení změny společnosti, ani nepodněcují studenty, aby společnost změnili, avšak Hackettova učebnice není tradiční. Na položenou otázku odpovídá: „Věda ekologické ekonomie se před časem zformovala integrací ekologie (domácnosti přírody) s ekonomii (domácností lidstva). Tato integrace je klíčová pro koncept udržitelné společnosti.“ [str. 209]

Hackett nabízí dlouhý seznam způsobů využití „ekologické ekonomie“ v praxi, které mají nastolit udržitelnou společnost. Jeho návrhy zahrnují používání solárních vařičů, strojů na větrný pohon, vodíkem poháněných vozidel, „ekologické značení“, podporu malých lokálních podniků a ekoturistiku (pravděpodobně určenou pro několik vyvolených v novém režimu vysokého zdanění benzínu a omezení

vstupu do chráněných oblastí). To všechno budou podporovat nové daně, vládní nařízení a dotace. Aplikace „ekologické ekonomie“ prostě obsahuje komplexní vládní síť společenské a ekonomické kontroly, jež nás vrací – tedy ty z nás, kteří zbudou po násilné „stabilizaci“ populace – k životní úrovni před průmyslovou revolucí [str. 270–84]. (Naši vůdcové, poletující při plánování naší budoucnosti z jedné mezinárodní konference na druhou, budou nepochybně osvobozeni od omezení týkajících se nás ostatních.)

Hackett je natolik čestný, aby uznal, že vládní požadavky na alternativní zdroje energie v Kalifornii zvýšily ceny energie o 50 % nad národní průměr [str. 279]. A je natolik ekonom, aby připustil, že jestli opravdu „vyčerpáváme přírodní zdroje“ [str. 256], prudce rostoucí ceny těchto zdrojů si samy vynutí posun k úspornějším a méně znečišťujícím technologiím. Jak tvrdí ostatní příznivci centrálního plánování, problém spočívá v tom, že trh může přijít na pomoc „příliš pozdě“, a nezabrání tudíž „nevratnému“ zničení určitých zdrojů [str. 277]. Nic však nenasvědčuje tomu, že by vláda při odhalování problémů životního prostředí byla rychlejší než trh [Stroup a Mainers, 1999]. Vzpomeňme četných příkladů vládních projektů s katastrofálními ekologickými dopady včetně Asuánu, Černobyli a Politiky velkého skoku.

„Nejdůležitější pro úspěch udržitelnější výroby a spotřeby,“ uzavírá Hackett, „je, aby lidé dospěli k přesvědčení, že stávající systém je destruktivní.“ [str. 272] Jeho kniha v tomto směru určitě odvádí svůj díl práce. Pro podporu své myšlenky zásadních změn Hackett tvrdí, že konvenční analýza nákladů a přínosů není adekvátní, že „neexistuje žádný dobrý etický argument pro použití jiné čistě míry časových preferencí než nulové“ [str. 241]. Přehlíží standardní postup analýzy rizik, který zohledňuje pravděpodobnost (či nepravděpodobnost) nejistých událostí. Jednoduše řečeno, máme se zabývat děsivými vizemi vzdálené budoucnosti, jako by šlo o realitu dneška. Žádné argumenty! Toto je stav ohrožení! Dělejte, co vám říkáme, a to hned.

Závěrem Hackett dodává: „Ochrana přírody má hodnotu i pro svou schopnost vytvářet alternativy – poskytuje nám čas, abychom se dozvěděli o možných přínosech, které člověku poskytuje deštný prales.“ [str. 110] Nemusíme se zabývat tím, že stromy rostou a že rovněž dochází k zalesňování v jiných částech země. Musíme chránit deštné pralesy, samozřejmě s výjimkou případů, kdy se z nich vyrábějí hromady publikací OSN o udržitelné společnosti.

U Hacketta to vyznívá, jako by udržitelná společnost měla být nastolena pomocí místních setkání „zajímavých“ lidí, kteří se budou zabývat lokálními otázkami. Tato poklidná jednání se však budou opírat o „nařízení, daně, dotace a přímé financování čistých technologií“ [str. 277]. Sierra Club bude samozřejmě připraven pomoci.

A zde je jádro pudla. K odvrácení obavy z problematičké budoucí katastrofy, silně zpochybňované kompetentními vědci, Hackett a jeho souvěrci v OSN a Clintonově Radě pro udržitelný rozvoj vyžadují, aby lidé přinesli nesmírnou oběť, vzdali se své svobody, důstojnosti a materiálního blahobytu a souhlasili s životem v režimu pod kontrolou nevolených úředníků globální ekobyrokracie. Což jsme se nepoučili z hrůzných utopických experimentů, které nám přineslo uplynulé století?

Lidé milují přírodu. Obrovské rozšíření národních parků a ochranných zón ve 20. století je toho důkazem. Samotné environmentální hnutí je výrazem našeho odhodlání nedovolit průmyslové revoluci zničit vody oceánů a cedry v Libanonu. Skutečným nebezpečím tedy dnes není to, že bychom se octli na pokraji naprostého zničení přírody. Ze strachu z ekologických katastrof se každým krokem blížíme k propasti totality.

Literatura

- Agenda 21 and Other UNCED Agreements*. 1992.
[www.igc.apc.org/habitat/agenda21, 30. srpna 1997]
- Baskin, Y. (1993): Blue Whale Population May Be Increasing off California. *Science* 260, 16. dubna 1993, str. 287.
- Clark, J. M. (1948): *Alternative to Serfdom*. Knopf v New Yorku.
- Daly, H. E. (1976): Transferable Birth License. *U.S. Economic Growth from 1976 to 1986: Prospects, Problems and Patterns*. sv. 5, *The steady State Economy, Joint Economic Committee*, U.S. Congress ve Washingtonu, D.C., str. 26–28.
- Daly, H. E. (1996): *Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development*. Beacon Press v Bostonu.
- Daly, Herman E., Cobb, J. B. Jr. (1990): *For the Common Good: Redirecting the Economy Towards Community, the Environment and a Sustainable Future*. Green Print (Merlin Press) v Londýně.
- Deressa, Y. (1985): The Politics of Famine. *Biblical Economics Today* 8, duben–květen.
- Devall, B. (1988): *Simple in Means, Rich in Ends*. Peregrine Smith v Salt Lake City.
- Earth Council (1997): *Report Highlights*.
[network.org/global/reports/reg_meet_sum/report.htm, 7. ledna 1999]
- Ehrlich, P. R. (1989): Out Earth Is Past the Point of No Return. *Newsday*, 6. února 1989.
- Eucken, W. (1950): *The Foundations of Economics*. Hodge v Edinburghu.
- Gauss, Ch. (1972): Rousseau. *Encyclopedia Americana*. Sv. 23, str. 723–25.
- Hackett, S. C. (1998): *Environmental and Natural Resources Economics: Theory, Policy and the Sustainable Society*. M. E. Sharpe v Armonku.
- Hayek, F. A. (1948): *Individualism and Economic Order*. University of Chicago Press v Chicagu.
- Hong, W. (1998): Tianjin Hold National Family Plannig Meet. *Tianjin Tianjin Ribao*, deník Tianjin Municipal CPC Committee, 6. ledna 1998.
- Lamb, H. (1998): The Cost of Sustainable Development. *eco-logic*, březem–duben, str. 16–21.
- Lamberson, R. (1994): *Scholar of the Year Lecture (on mathematical modeling)*. Humboldt State University, květen 1994.
- Lammers, P. A. (1998): *Humboldt County's Forest Resource Dollars*. Eureka, květen 1998.
- Mack, M. P. (1972): Bentham. *Encyclopedia Americana*, sv. 3, str. 559–60.
- Mises, L. (1949): *Human Action: A Treatise on Economics*. Yale University Press v New Havenu. [česky: Lidské jednání, Liberální institut, 2006.]
- National Wilderness Preservation System (1994): *Fact Sheet*.
[www.nps.gov/partner/nwpsacre.html, 13. března 1998]
- Parker, R. (1998): Jury Reflects on Plaza Stabbing Case. *Times Standard*, 23. května 1998 v Eurece, str. A1.
- President's Council on Sustainable Development (1995): Draft Report. *reprinted excerpts. eco-logic*, listopad–prosinec.

- Revelle, R. (1984): The World Supply of Agricultural Land. *The Resourceful Earth: A Response to Global 2000*, Simon, J. L., Kahn, H. (ed.), Blackwell v Oxfordu.
- Seitz, F. (1998): *Letter. Petition Project*.
[www.osim.org/pproject/, 20. srpna 1998]
- Sierra Club (1994): *Population and Consumption: The Sierra Club Has a Vision for Both*. Zpráva roždávána na „The International Conference on Population and Development“ v Cairu, září 1994.
- Singer, S. F. (1999): *Hot Talk, Cold Science: Global Warming's Unfinished Debate* (revised second edition). The Independent Institute v Oaklandu.
- Stevens, W. K. (1991): Species Loss; Crisis or False Alarm? *New York Times* (Science Times), 20. srpna 1991, str. B-5.
- Stroup, R. L., Meiners, R. E. (1999): *Cutting Green Tape: Toxic Pollutants, Environmental Regulation and the Law*. Transaction Publishers v New Brunswicku pro The Independent Institute.
- Times Standard* v Eureka. Various issues. 1997–98.
- U. N. Food and Agriculture Organization (1950–94): *Production Yearbook*. Řím.
- U. N. Food and Agriculture Organization (1996): Food Requirements and Population Growth. *World Food Summit Technical Background Documents* 1-05. Řím, sv. 1, str. 6.
- U. N. Population Division (1996): *World Population Prospects: The 1996 Revision*. New York.
- U. N. Population Division (1998): *Revision of the World Population Estimates and Projections*. New York.
- U.S. Bureau of the Census (1997): *Statistical Abstract of the United States*. Government Printing Office ve Washingtonu, D.C., tab. 139.
- U.S. Forest Service (1992): *Forest Resources of the United States*. U.S. Department of Agriculture ve Washingtonu, D.C.
- Vitousek, P. M., Ehrlich, P. R., Ehrlich, A. H., Matson, P. A. (1986): Human Appropriation of the Products of Photosynthesis. *BioScience* 36 (6), str. 369.
- Waggoner, P. E. (1994): *How Much Land Can Ten Billion People Spare for Nature?* Council for Agricultural Science and Technology v Amesu, únor 1994.
- Wirth, T. E. (1996): Text proslavu na „Soap Summit II“. New York, 7. září 1996.

Tržní proces a kvalita životního prostředí*

Terry L. Anderson

Žádná jiná oblast ekonomického zkoumání, možná s výjimkou organizace trhů a odvětví, se nezaměřuje na selhání trhu a jeho důsledky víc než ekonomie přírodních zdrojů. V základní učebnici tohoto oboru tvrdí Alan Randall, že:

Ekonomie přírodních zdrojů ... se zajímá o efektivnost existujícího trhu a institucionální struktury v oblasti alokace přírodních zdrojů při uspokojování potřeb jednotlivců současné generace a při rozhodování o nárocích současné a budoucí generace. [Randall, 1981, str. 42]

Ekonomové zabývající se přírodními zdroji se všeobecně zaměřují na problémy externalit a veřejných statků. Následně pak navrhují a analyzují řešení, která vyžadují státní zásahy. V rámci těchto zásahů jde zejména o to, jaké daně, dotace a regulace zlepšší efektivnost alokace zdrojů.

Většina učebnic, které se zabývají podmínkami Paretova optima, se soustředí na otázku, proč takové optimum nebude nebo nemůže být dosaženo tržním procesem. Například Charles Howe odhalil – jak věří – „řadu důvodů, proč dokonce ani dobře informované konkurenční trhy nemusí uspět při alokaci zdrojů v čase společensky nejvhodnějším způsobem“. Ve svém seznamu důvodů uvádí:

- ↗ Soukromé trhy mají sklon přehlížet hodnotu ekologických služeb, které se vážou na spotřebu přírodních zdrojů.
- ↗ Soukromé úrokové míry mají sklon být vyšší než příslušné společenské diskontní míry.
- ↗ Veřejný přístup k přírodním zdrojům může znemožnit vytvoření trhů pro tyto zdroje.
- ↗ Budoucí úspory výrobních nákladů, které se vážou na strategické zásoby klíčových přírodních zdrojů, mohou být ve společném fondu zdrojů rozloženy mezi mnoho výrobců, což způsobí, že výrobci takové úspory ignorují nebo podceňují [Howe, 1979, str. 103].
- ↗ Monopol může obecně vést k naprosto odlišnému časovému rozložení využití zdrojů než konkurenční trh, ale toto rozložení může být bližší optimálnímu stavu než rozložení, ke kterému vede konkurenční trh.

* Anglická verze článku je součástí *Economics and the Environment: A Reconciliation*, W. E. Block (ed.), The Fraser Institute, Canada, 1990.

Většina tvrzení o selhání trhu se obecně zaměřuje na divergenci soukromých a společenských diskontních sazeb nebo soukromých a společenských nákladů. V návaznosti na pigouovskou tradici tihnou ekonomové k tomu, aby se na externalitu hledělo jako na vše prostupující případy selhání trhu, které vyžadují státní intervenci. V učebnici, která převládala v univerzitních kursech v 60. a 70. letech, tvrdí Paul Samuelson:

Kdekoli existují externality, lze najít silný důvod pro nahrazení zcela individuálních zájmů určitým druhem skupinového jednání... Čtenář si snadno vybaví bezpočet ... externalit, u kterých by ekonomie doporučila určitá omezení svobody jednotlivce v zájmu všech. [Samuelson, 1980, str. 450]

Z tohoto pohledu je snadné odůvodnit státní zásahy do alokace téměř všech přírodních zdrojů – včetně půdy, ovzduší, energie, dřeva, vody a zemědělství. Bohužel, pigouovská analýza obsahuje implicitní pokřivení směrem k „intervenčnímu řešení“ externalit ve formě daní, dotací, regulací a zákazů, protože tvrdí, že „externality vyžadují ‚nápravnou‘ akci státu“ [Burton, 1978, str. 90].

Tradiční přístup byl často kritizován a napadán. Článek Ronalda Coase *The Problem of Social Costs* vyzval ekonomy k tomu, aby začali do analýzy tržního procesu zahrnovat vlastnická práva a transakční náklady. Zejména v oblastech organizace trhů a odvětví, veřejné volby a hospodářských dějin vzniká v rámci této nové větve institucionální ekonomie velké množství literatury, která mění způsob našeho uvažování o vládě a její roli v tržním systému.

Tento článek popisuje aplikaci těchto myšlenek na ekonomiku přírodních zdrojů. Řada ekonomů rozpoznala význam nové institucionální ekonomie pro studium přírodních zdrojů a výsledkem je formující se nové pojetí ekonomie přírodních zdrojů (viz např. Anderson, 1982). Následující část tohoto článku stručně uvádí základní prvky tohoto nového pojetí. Třetí část přináší příklady, jak může být nová institucionální ekonomie použita při řešení problémů přírodních zdrojů. K intervenčním řešením odvozeným od pigouovské analýzy navrhuje alternativní metody a podává důkazy, že tržní proces může zajistit kvalitní životní prostředí.

Nová ekonomie přírodních zdrojů

Při zkoumání „mýtu společenských nákladů“ dochází Steven Cheung k závěru, že:

Otázkou je ... proč jsou veřejné politické programy takové, jaké jsou, a proč se v různých hospodářských systémech liší. Odpověď na tuto otázku týkající se ekonomické interpretace politického chování vyžaduje, abychom pochopili omezenost vládního rozhodování v reálném světě. Současný posun zájmů v tomto směru a rostoucí chápání významu politické analýzy jsou předzvěstí nového impulsu v rozvoji ekonomie, zejména v rámci organizace trhů a odvětví, veřejné volby a v rámci hospodářských dějin [Cheung, 1978, str. 67–68].

V těchto oblastech se klade důraz na vztahy mezi regulační agenturou a regulovaným subjektem a na to, jak tyto vztahy ovlivňují transakční náklady. V důsledku toho ekonomové přehodnocují tradiční pojetí monopolu, znovu zkoumají chování byrokratů a kladou si otázku, proč se instituce v čase mění.

Poměrně novým jevem také je, že ekonomové zabývající se přírodními zdroji se začali ve svých analýzách zabývat transakčními náklady nebo vlastnickými právy. Anthony Fisher zachycuje podstatu této změny:

Již jsme opustili předpoklad existence dokonale konkurenčních trhů ... ale jestliže nyní podobně opustíme ideu dokonalého centrálního plánovače, není podle mého názoru jasné, zda vláda může dělat cokoli lépe. Vedle otázky, jaká je motivace plánovače chovat se způsobem, který se v našich modelech předpokládá, tedy alokovat zdroje efektivně, existuje otázka, je-li schopen něco takového vůbec dělat [Fisher, 1981, str. 54].

Přístupem nové institucionální ekonomie je věnovat teoretickou a empirickou pozornost selháním vlády v oblasti alokace přírodních zdrojů; pozornost, jakou předchází snahy vycházející z pigouovské tradice věnovaly selhání trhu. Použijeme-li tento přístup, je jasné, že

nestačí srovnávat výkonnost jak tržního, tak netržního mechanismu s „ideální“, „optimální“ nebo „teoretickou“ normou, z čehož vyplývá, že ani výsledky takového srovnání nejsou vhodné pro politická doporučení. „Selhání“ trhu v určitém abstraktním smyslu neznamená, že by netržní alternativa ve stejném nebo nějakém jiném abstraktním smyslu rovněž neselhala. [Castle, 1965, str. 552]

Metodologický individualismus

Nová ekonomie přírodních zdrojů začíná u jednotlivce, zejména u podnikatele. Podnikatelé vycházejí z porovnání mezních veličin a hledají situace, v nichž mezní výnosy převyšují mezní náklady. Tím, jak využívají tyto příležitosti, se ekonomický systém přibližuje rovnovážnému stavu. Otázkou je, jestli příležitosti, které podnikatelé objeví, a opatření, která na jejich základě přijmou, zvýší bohatství společnosti, nebo je pouze přerozdělí.

Odpověď na tuto otázku závisí zcela na transakčních nákladech a na výsledných smlouvách. Aby podnikatelé mohli nést úplné náklady obětované příležitosti a sklidili ze své činnosti úplné výnosy, musí pro ně existovat explicitní nebo implicitní smluvní podmínky pro všechny odpovídající mezní hodnoty. Alokační zdrojů určuje struktura vlastnických práv a náklady na stanovení, posuzování a vymáhání smluvních podmínek.

Je také třeba vidět, že se změnou ceny zdrojů a s rozvojem nových technologií budou ve smlouvách specifikovány odlišné mezní hodnoty. Vyšší výnosy ze zdrojů povedou podnikatele k přijetí smluvních nákladů, které byly z pohledu dřívějších podmínek příliš vysoké. Nové technologie mohou podobně snížit náklady na stanovení, posuzování a vymáhání smluvních podmínek. Oba jevy silně působily v procesu vývoje vlastnických práv na západě USA [Anderson a Hill, 1975] a oba ovlivňují míru ochrany životního prostředí pomocí tržního procesu.

Nejsou-li vlastnická práva dobře definována, nejsou-li vymahatelná a přenositelná nebo pokud jsou transakční náklady vysoké, má podnikatel minimálně dvě možnosti, jak zvýšit své bohatství. Za prvé může využít situace existence veřejných statků. Cheung (1970) ukázal, jak podnikatelé při nakládání s veřejnými statky plýtvají. Z důvodu vysokých transakčních nákladů nebudou některé mezní

náklady součástí smlouvy. Využívání zdroje za takových podmínek přináší zisk jednotlivci, ale pro společnost představuje záporný efekt.

Podnikatelé hrají hru se záporným součtem také tehdy, když se zapojí do procesu „dobývání renty“ (*rent-seeking*), v rámci kterého využívají donucovací sílu státu ke zvýšení svého osobního bohatství na úkor druhých [Anderson a Hill, 1980]. V kontextu nové institucionální ekonomie dobývání renty znamená, že se podnikatelé zapojí do snah zvýšit transakční náklady pro své konkurenty nebo změnit vymezení vlastnických práv ve svůj prospěch. Obě tyto operace vyžadují státní zásah. Protože je vysoký podíl rozhodování o přírodních zdrojích soustředěn v rukou státu a státních úředníků, je dobývání renty velmi důležité jak pro ředitele uhelných společností, tak pro přední ekologické aktivisty. Oba tyto typy podnikatelů vědí, že jejich bohatství a moc ovlivní byrokratická a politická rozhodnutí. Proto zájmové skupiny vynakládají vysoké peněžní částky i jiné zdroje ve snaze tato rozhodnutí ovlivnit.

Dobývání renty

Zatímco výše popsané podnikatelské snahy vysvětlují poptávku po dobývání renty, činnost politiků a úředníků vysvětluje její nabídku. Stejně jako podnikatelé na trhu rozpoznávají přání a uspokojují poptávku po zboží a službách, odhalují politici a úředníci příležitosti k uspokojení poptávky svých voličů. Obě tyto skupiny však čelí velmi odlišným omezením. Jsou-li smlouvy dobře formulovány, poskytují soukromí podnikatelé zboží a služby pouze tehdy, když očekávají zisk, který převyšuje alternativní náklady na zdroje použité k výrobě. Ale politici a úředníci, kteří poskytují zboží a služby zájmovým skupinám, nemusí platit plné alternativní náklady na vynaložené zdroje. Mohou zvýšit vlastní užitek uvolněním veřejných rozpočtů a distribucí veřejné moci a bohatství.

Vztah nadřazenosti a podřízenosti existuje na jedné straně mezi politiky a úředníky, na druhé straně mezi politiky a jejich voliči. Ve druhém případě je však oslaben takovými skutečnostmi, jako je nezájem voličů, neúplné informace a vliv zájmových skupin, které zvyšují transakční náklady konkrétních smluv mezi podřízenou vládou a nadřízenými občany. Pokud tyto náklady výslovně zahrneme do svých modelů, můžeme lépe porozumět tomu, ve kterých situacích stát pravděpodobně selže.

Ekonomové zabývající se přírodními zdroji, kteří takto postupují, si kladou otázku, zda problémy alokace mohou být vyřešeny prostě tím, že se od těch, kdo rozhodují jménem státu, bude požadovat, aby porovnávali mezní přínosy a mezní náklady. Jak píše Friedrich Hayek:

Problém nelze vyřešit ani tehdy, pokud bychom dokázali, aby všechny relevantní skutečnosti soustředěné v mysli jediného člověka ... jednoznačně určovaly řešení; místo toho musíme ukázat, jak řešení vzniká při vzájemném ovlivňování lidí, z nichž každý má pouze částečné znalosti. [Hayek, 1972, str. 91]

Z tohoto pohledu správná otázka zní: Které smluvní mezní podmínky jsou důležité a jaké hodnoty jim mají být přiřazeny?

Nové paradigma musí mít určité vliv na ekonomiku a politiku přírodních zdrojů, ale vytvořit novou teorii nestačí. Jestliže „byl Pigouův přínos pro ekonomickou

teorii vládní regulace založen spíš na teoretizování z křesla v pracovně než na empirickém zkoumání“ [Burton, 1978, str. 72], je důležité, aby se nová ekonomie přírodních zdrojů nechytila do stejné pastí. Předpokládaná omezení daná vlastnickými právy a transakčními náklady musí být pečlivě zkoumána, aby se zjistilo, jestli opravdu platí. Musí se provádět empirická zkoumání k ověření toho, zda jsou závěry pravdivé. Vodítko pro provádění takových zkoumání poskytuje Coaseův důkaz (1974), že majáky nejsou veřejnými statky, a Cheungovo zkoumání (1973) smluv mezi včelaři a vlastníky sadů.

Ochrana životního prostředí pomocí volného trhu

Ti, kdo pokračují v pigouovské tradici, jsou ochotni uznat, že pro některé problémy existují řešení založená na vlastnických právech. Obecně však tvrdí, že není možné, aby taková řešení fungovala pro alokaci vody, kvalitu životního prostředí a divokou přírodu.

Co se týče podstaty půdy a vody, může rozšíření vlastnických práv účinně internalizovat to, co by jinak zůstalo externalitami. Ale možnost chránit občany před takovými obecnými zhoubnými vlivy na životní prostředí, jako jsou špína, kouř, zápach, hluk, bránění ve výhledu atd., prostřednictvím trhů a vlastnických práv je příliš vzdálená, než aby ji bylo možno brát vážně. [Mishan, 1972, str. 62]

Ale dobrovolná, smluvní řešení mnoha ekologických problémů se objevit mohou a skutečně vznikají. Pokud tomu tak není, mohou za to transakční náklady. Tyto náklady však nemusí být přesně těmi, které jsou spojeny se standardními tržními transakcemi; mohou být výsledkem státního zásahu, jehož původním účelem byla náprava údajného selhání trhu. Podívejme se na následující příklady, jak trh zajišťuje kvalitu životního prostředí.

Privatizace vodních toků

V dobách, kdy se na západě USA utvářelo vodní právo, nebylo třeba brát v úvahu, komu vodní toky patří [Anderson, 1983]. Od té doby však nároky na využití vodních zdrojů vzrostly a zahrnují i nakládání s odpadem, rekreaci, vzhled krajiny apod. Industrializace vedla k vypouštění odpadů do řek a jezer a rostoucí příjmy a více volného času vedly ke zvýšení jejich estetické hodnoty.

Protože jedno využití vodního toku začalo přímo soutěžit s alternativními užitími, musela být vytvořena institucionální struktura, která by se změnou hodnot zabývala. Soudy a správní úřady reagovaly stanovením nových pravidel pro využití vodních toků. Vycházelo se z úvahy, že toto využití je veřejným statkem; to znamená, že je obtížné (podle některých názorů nemožné) vyloučit bezplatné využití a že další jednotky tohoto statku mohou být poskytovány s nulovými mezními náklady. Aby bylo možné se s tímto problémem vyrovnat, má se obecně za to, že kvalitě prostředí vodního toku musí být přiřazena existenční hodnota. To znamená, že někteří lidé budou čerpat uspokojení jenom z vědomí, že krásné životní prostředí existuje. Obyvatel New Yorku může být šťastný s vědomím toho, že v Montaně existuje divoce tekoucí řeka, dokonce i když neuvazuje o tom, že by ji někdy mohl spatřit na vlastní oči. Pomocí těchto tvrzení

politici ospravedlňují státní zásahy do alokace vody. Je kolektivní akce k zajištění využití vodních toků nutná, nebo můžeme dovolit trhu, aby rozpory ve využití řešil svépomocí?

Věříme-li tomu, že trhy mohou poskytnout alternativu pro alokaci vodních toků, má smysl se ptát, proč nejsou v této oblasti aktivnější. James Huffman si myslí,

že stávající neúčinnost v alokaci vody plyne spíše z nedostatků v systému soukromého práva než z údajného selhání trhů. Současné vodní zákony vážně omezují získání soukromých práv k vodním tokům, a tak nelze empiricky ověřit, je-li počáteční předpoklad o vodě jako veřejném statku správný [Huffman, 1983, str. 268].

V mnoha západních zemích institucionální struktura znemožňuje soukromé vlastnictví vodních toků. V některých případech nezahrnuje koncept užitného práva (beneficial use) – původně určeného pro využití vody v zemědělství, hornictví a v domácnostech – samotné vodní toky. V prvních důlních táborech bylo užitné právo vytvořeno jakýmkoli uživatelem, který chtěl odebírat vodu z toku. V průběhu času však bylo toto právo stále více určováno soudy a správními úřady, které rozhodly, že zachování vodního toku pro účely kvalitního životního prostředí není užitným právem.

Užitné právo

Požadavek, aby se užitné právo týkalo pouze odběrů vody z toku, vedl k pochybným výsledkům. Například když zákonodárny sbor státu Colorado zmocnil Odbor pro ochranu řek v Coloradu (*Colorado River Conservation District*)¹ k tomu, aby zajistil minimální průtok ve všech přírodních tocích, které jsou dostatečně velké, aby v nich mohla žít populace ryb, rozhodl Nejvyšší soud státu Colorado, že neexistuje

žádná opora v zákonech tohoto státu pro tvrzení, že nějaký minimální průtok vody v přírodním toku může být „přiměřený“ pro rybářské účely bez odvedení jakékoli „přiměřené“ části vody z přirozeného řečiště. [Huffman, 1983, str. 70]

Mnohem dříve, v roce 1917, rozhodl soud v Utahu ve věci sporného vlastnictví vodních toků pro účely podpory populace kachen. Soud konstatoval, že je naprosto nemyslitelné, aby podle zákonů tohoto státu bylo provedeno platné převlastnění vody, když užitné právo k této vodě, po provedení jejího převlastnění, bude náležet stejným dílem každé lidské bytosti, která ho bude chtít využívat... Soud je rozhodně toho názoru, že užitné právo, které je předmětem převlastnění, musí být takové, aby platilo výhradně ve prospěch vlastníka a podléhalo jeho působnosti a kontrole [*Lake Shore Duck Club v. Lake View Duck Club*, 50 Utah 76, 309, 1917].

Stát nebyl ochoten dovolit jednotlivcům nebo skupinám, aby si přisvojili práva k „veřejným statkům“. Dokud zachování vodního toku nebude užitným právem k vodě, nebudou mít soukromí vlastníci možnost přisvojovat si a vynucovat práva k tokům. Trh se tedy nemůže rozvinout. Opět se nejedná o selhání trhu, ale selhání státu nebo jeho úřadů.

Bránění trhu v alokaci přírodních statků je tedy obvyklou praxí při nátlaku na vlastníky, aby svá práva nechali propadnout, pokud voda není využívána. To

¹ Veřejnou agenturu spravující povodí řek v Coloradu. (Pozn. překl.)

znamená, že je-li voda ponechána v řečišti, aby zajistila hezký pohled na krajinu nebo přirozené prostředí pro ryby, zákon ji považuje za nevyužitou a právo je promlčeno. Toto pravidlo vychází z úvahy, že by spekulace s vodou vedla k tomu, že by cenné zdroje zůstaly nevyužity a neproduktivní, což by bránilo hospodářskému růstu.

Protože vodu drženou k spekulativním účelům nelze odlišit od vody držené za účelem zachování vodního prostředí, aplikuje se na oba případy stejné pravidlo o nevyužívání. Pravidlo omezuje stanovení práv k vodním tokům a brání takovému využití vody, které by mohlo být vysoce ceněno. Zrušení omezení užitného práva a pravidla o nevyužívání by odstranilo institucionální překážku ke stanovení práv k vodním tokům a ke stanovení hodnoty kvality životního prostředí.

Toky v soukromém vlastnictví

Existují důkazy, že pokud by byly právní překážky stanovení práv k vodním tokům odstraněny, vytvořily by se smluvní vztahy pro soukromé poskytování využití vodních toků. Například na drobných tocích, kde se určitá právní omezení neuplatňují, umožňují soukromí majitelé za poplatek rybaření. V údolí řeky Yellowstone jižně od Livingstonu v Montaně začíná i končí několik tam pramenících potoků na soukromých pozemcích, které jsou vlastníky plně přisvojeny. Protože přístup k toku může být monitorován při nízkých nákladech, mohou majitelé půdy vybírat poplatek od rybářů. Poplatek motivuje majitele, aby budovali místa pro tření ryb, dělali opatření proti zanášení toků bahnem, bránili dobytku v přístupu k toku a tím chránili porost na březích. Majitelé omezují počet rybářů za den, takže se hodnota zážitku v čase nesnižuje.

Ponekud jiný případ, ale s podobnými výsledky, se objevil v údolí Gallatin poblíž města Bozeman v Montaně. Před několika lety sportovní rybář koupil pozemky a potok od chovatele dobytka, který nechával pást dobytek na březích potoka, což ničilo vegetaci, způsobovalo erozi a omezovalo velikost a počet pstruhů v potoce. Nový majitel se zbavil dobytka a během tří let rekultivoval potok a obnovil jeho rybářský potenciál. Nový majitel tedy nese náklady toho, že půdu nevyužívá k chovu dobytka, ale sklízí za to výnosy v podobě kvalitnějšího sportovního rybolovu.

Obdobné výsledky soukromých práv v oblasti rybolovu jsou zaznamenány i v jiných částech světa. Majitel rybářského tábora v jihozápadní části řeky Miramichi v Quebecu popsal, jak přeměnil pronajatý úsek řeky v dokonalé místo k lovu lososů:

Udělal jsem z toho dokonalé místo pro lososy tak, že jsem přivezl buldozer... Odstranili jsme nános štěrku, který lososům bránil plavat proti proudu do přítoku ... vyhloubili jsme sto metrů dlouhou tůň ... a před ni jsme dostrkali balvan velký jako barák ... S veškerou úctou k matce Přírodě byla tato tůň vytvořena lidmi a stroji a zdá se, že je pořád stejně dobrá jako první rok. [Zern, 1982, str. 87]

Britská zkušenost

Práva k rybářským potokům v Anglii a Skotsku už dlouho podporují využití těchto toků. Tradice chytání pstruhů vedla ve Velké Británii některé majitele k tomu, aby si udrželi své rybářské revíry, i když rybářská práva neprodávají.

Protože však cena rybařských práv s poptávkou roste, „existuje jen málo majitelů půdy ... kteří si mohou dovolit ignorovat komerční stránku rybařských práv, která vlastní“ [Southerland, 1968, str. 110]. Začaly se vyplácet náklady vznikající stanovením a vymáháním smluvních vztahů regulujících lov ryb. V důsledku toho vznikla řada soukromých dobrovolných svazů, které nakupují práva k vodním tokům a vybírají poplatky za chytání ryb.

V šedesátých a sedmdesátých letech se všude [v Anglii] najednou začaly objevovat soukromé rybařské revíry, které nabízely exkluzivitu výměnou za vyšší poplatky z rybařského prutu. Teď má každé větší město ... prvotřídní pstruhový revír, který je snadno dostupný a za přijatelnou cenu. [Clarke, 1979, str. 219]

Ve Skotsku

je prakticky každý centimetr větších řek i většiny menších toků v soukromém vlastnictví nebo alespoň v pronájmu, a i když porušení vlastnických práv k vodním tokům není až tak vážným zločinem jako úkladná vražda nebo velezrada, nebere se na lehkou váhu... Mnoho úseků, které mohou být 100 metrů po jednom břehu řeky nebo několik kilometrů po obou březích, je zamluveno na roky dopředu a existují dlouhé seznamy čekatelů. [Zern, 1981, str. 120–136]

Ve městě Grantown na řece Spey může rybař

vstoupit do místního rybařského svazu, zaplatí-li týdenní poplatek přibližně 25 USD, a získat tak právo chytat ryby na deseti kilometrech řeky, jež patří svazu. Také hotely a penziony někdy vlastní nebo si pronajímají úsek řeky pro své hosty, nebo uzavírají smlouvy s místními vlastníky rybařských práv. [Zern, 1981 str. 120–136]

Jestliže má voda, která je ponechaná v toku pro účely zajištění určitého průtoku, soukromého majitele, existuje motiv spravovat a zlepšovat prostředí pro chov ryb. Aby dosáhli výnosu ze svých investic, musí majitelé investovat do posilování svých vlastnických práv, a tak Britové najímají soukromé správce rybařských a loveckých revírů a uskutečňují dlouhodobé investice do svých vodních toků.

Na údržbu svých domů si najímají správce domů. K udržení dobrého stavu svých zahrad a parků mají správce parků a také správce zvěře pro jeleny a tetřevy. Dále si k zabezpečení svého majetku najímají vrátné a hlídače. Proto není divu, že Britové vymysleli i poslední článek v řadě správců – mají také správce řek.

Toto označení by nás samo o sobě mohlo svádět ke špatnému pochopení významu jejich funkce – jak to čas od času dělají američtí „správci povodí“, kterým říkáme „the Corps of Engineers“. Britští správci řek však brání u řeky činností, o kterých se předpokládá, že by řadu Britů poškodily, protože škodí jejich rybám. [Zahner, 1988, str. 16]

Britský systém ukazuje, jak kterákoli země může restrukturalizovat institucionální uspořádání, aby podpořila soukromé vlastnictví vodních toků. Se soukromým vlastnictvím nabudou vodní toky nezanedbatelné hodnoty. Southerland poukazuje na to, že není pochyb,

že práva k rybaření jsou žádoucím prvkem příjemného života... je však třeba vzít na vědomí, že bez starostlivé péče o majetek by velká část těchto výhod neexistovala. Dobromyslný hospodář, který na svých pozemcích dovolí lovit každému a nedělá nic pro udržení svých stád, brzy zjistí, že už skoro není co střílet... Pokud investuje do zlepšování svého revíru, pak má určitě právo vydělávat na svém

podniku, kolik mu trh dovolí. A že je v takovém systému poptávka uspokojována na základě ochoty platit, není o nic politováníhodnější než skutečnost, že mořský jazyk stojí víc než sleď. [Southerland, 1968, str. 113–114]

Snížení znečištění

Jestliže se jednotlivcům umožní, aby vlastnili vodu omezenou břehy vodních toků, může dojít i ke snížení znečištění. Za těchto podmínek mohou vzniknout (a skutečně vznikají) pravidla, jež určují, kdo nese odpovědnost. Majitelé rybářských práv na vodním toku mohou například žalovat znečišťovatele na horním toku, který vypouští škodlivé látky, jež negativně ovlivňují jejich zdroje pro lov ryb. V Anglii na sebe vzal úkol monitorovat znečištění Družstevní svaz rybářů (*Angler's Cooperative Association, ACA*).

Od začátku monitorování vyšetřoval skoro 700 případů znečištění a jen zřídka se mu nepodařilo dosáhnout odstranění příčiny nebo odškodnění (podle charakteru daného případu). Rybáři se mohou opřít o jednoduchou skutečnost. Každý rybářský revír v Británii, s výjimkou revírů na veřejných přehradách, patří nějakému soukromému vlastníkovi. [Dales, 1968, str. 68]

Tyto aktivity po celou dobu umožňovaly lov pstruhů na řece Derwent, která protéká průmyslovým městem Derby. ACA zabránil městu ve vypouštění odpadních vod do řeky a dosáhl vydání soudního zákazu proti společnosti British Electric, která musela zastavit vypouštění teplé vody přímo do řeky. „ACA se zabývá také ... splachy bahna, které se dostává do vody v důsledku zvýšení sklonu silnice nebo z příkopu ... To je ve skutečnosti dobrý příklad veřejného znečišťování vody, které je [v Severní Americe] tolerováno, ale je naprosto zbytečné a není těžké mu zamezit.“ [Dales, 1968, str. 69]

Legislativa, která brání vlastnictví vody pro účely jejího ponechání v toku, potlačuje tržní řešení sporů týkajících se znečištění. Je pravděpodobné, že kdyby tyto zákazy byly zrušeny, postoupili bychom o velký kus cesty k soukromému smluvnímu uspořádání využití vodních toků. Existence britských rybářských institucí, které podporují vysoce kvalitní rybolov a motivují vlastníky, aby se bránili proti znečišťování vodních toků, ukazuje, že trhy mohou hrát větší roli, než je tomu dnes.

Migrující ryby a divoká příroda

Dokonce i ti, kdo souhlasí s řešením mnoha problémů přírodních zdrojů pomocí vlastnických vztahů, často tvrdí, že by takové řešení bylo v některých případech tak drahé, že by se nedalo prakticky zavést. John Burton soudí, že

například chov ryb je technicky proveditelný i komerčně životaschopný v takových případech, jako je například chov ústřic (a pravděpodobně také pobřežní chov drahých ryb, jako jsou kambala a mořský jazyk). Ale zdá se, že zavedení soukromých práv k lovu migrujících ryb je technicky naprosto neproveditelné. [Burton, 1978, str. 88]

Osud velryb, mořských želv, bizonů, medvědů grizzly a holubů stěhovavých dodává dostatek munice ekologům, kteří požadují státní správu oblastí divoké přírody.

Stejně jako u vodních toků je jedním z důvodů selhání trhu zákonné omezení vlastnictví divoké přírody. Rozhodnutí Nejvyššího soudu z roku 1896 stanovilo státní zájem na vlastnictví divoké přírody na základě doktríny státního vlastnictví. Ve světle blížícího se vyhynutí několika druhů kožešinových zvířat se zdálo, že státní kontrola divoké přírody je jedinou možností, jak situaci zachránit. Existují však případy, kdy tyto zákony zabránily vymezení soukromých vlastnických práv, a tedy investicím do zachování divoké přírody. Přesto existuje velký počet příkladů, jak trhy reagovaly na nedostatek pravidel při alokaci těchto přírodních zdrojů.

Ukazuje se, že vymezení soukromých práv je proveditelné, dokonce i u migrujících ryb. V Oregonu investují podniky velké množství peněz do odchovu lososů v líhních a vypouštějí je do moře. Když lososi opouštějí sádky Oregon Aqua Hatchery, mají „vštípen chemický pach, který je zavede zpět do tohoto místa, [kde byli vypuštěni], když se chystají ke tření“ [Nova, str. 8].

Soukromý chov lososů se příliš neliší od rybářských metod prvních pobřežních Indiánů. Kmeny na pobřeží a podél řeky Columbia odchytávaly ryby, když se vracely do míst tření, přičemž omezovaly množství vylovených ryb na základě tradice a pověr, takže byl odchyt udržitelný a zdroje ryb nebyly spotřebovávány rybolovem na moři.

Společný fond lososů

Když na severozápadní pobřeží Pacifiku přišli běloši, stalo se moře společným vlastnictvím, které bylo využíváno komerčními i sportovními rybáři. Bylo vynaloženo velké úsilí na omezení lovu ryb na otevřeném moři a na zvětšení populace lososů pomocí veřejných líhní, ale stále je nemálo prostředků investováno do výlovu ryb v mořích. Velké částky jsou investovány do lodí, sítí, elektroniky a pracovní síly, i když ryby lze chovat tak, že jsou v době tření hnány kanálem přímo do konzervárny. Odhady naznačují, že celkové náklady lovu na širém moři mohou přesahovat cenu ulovených lososů [Higgs, 1982].

Soukromé pěstování lososů je racionální možností. Jediným potřebným zařízením je betonový přechod pro ryby. Soukromé lososí farmy vyloví přibližně 70 % ryb, které vypustí. Program je stále v plenkách, ale ukazuje se, že přináší zisk a přispívá k rostoucí populaci divoce žijících lososů.

Také dřevařské podniky na jihu objevují potenciál pro takové hospodaření se zdroji, jež prospívá divoké přírodě. V dřevařském průmyslu na jihu převládá soukromé vlastnictví půdy. V minulosti byly lesy pěstovány převážně pro vláknité dřevo a přirozenému prostředí divoké přírody se věnovala minimální pozornost. Transakční náklady, které by tak vznikly, byly jednoduše příliš vysoké. Avšak s růstem hodnoty kvalitního životního prostředí začaly firmy jako Mezinárodní papírenská společnost (*International Paper Company*) měnit svůj přístup. Jeleni virginští, krocani, zajáci, křepelky virginské, hrdličky karolínské a další druhy profitují z nových technologií hospodaření v lesích. Získává rovněž i Mezinárodní papírenská společnost a lovci. Mýcení se omezuje a provádí se v nepravidelných, úzkých pásech, aby se minimalizoval vliv přechodových částí. V listnatých lesích jsou ponechána koryta potoků a přirozené strouhy, aby umožnily vznik potravy a vegetačního pokryvu. Zvýšený přísun fosforu díky luštění nám vede k vyšší tělesné hmotnosti vysoké zvěře a větší velikosti parohů.

Altruismus? Nikoliv

Změny ve správě lesů firmu stojí něco navíc, tak proč to vlastně dělá? Jedním z důvodů je zlepšení vztahů s veřejností. Společnosti však také vydělávají až 25 USD/hektar z pronájmu lesů pro hony. Území zvané Cherokee Game Management Area ve východním Texasu o rozloze 1400 ha, které patří Mezinárodní papírenské společnosti, vydělává ročně 15 USD/hektar. V dalších státech se nájemné pohybuje v závislosti na kvalitě daného místa v průměru mezi 1,25 a 2,5 USD/hektar. Redaktor časopisu *Outdoor Life* usuzuje, že

v budoucnosti budou dřevařské společnosti pronajímat lesy loveckým spolkům, které pak budou samy hospodařit se dřevem. To umožní lovcům investice do divoké přírody a pomůže společností spravovat jejich pozemky. [Starnes, 1982, str. 11]

Počet loveckých spolků, které mají zájem o smluvní pronájem lesů, prudce roste. Jak informuje časopis *Fishing and Hunting News*:

Jak dnes vzrůstají řady lovců a zmenšuje se rozloha dostupných veřejných lesů, obrací stále více chytrých sportovních lovců svou pozornost k loveckým spolkům. A co víc, lidé objevili, že tento způsob představuje cenově přijatelnou možnost, jak prodloužit loveckou sezónu. [duben 1982, str. 8]

Spolky, které podporují různé druhy ptáků, můžeme nalézt všude od západního pobřeží k východnímu a od severní hranice země k jižní. Smlouvy, jimiž se využití soukromých rezervací řídí, se liší co do poplatků účtovaných na základě počtu ulovených ptáků, počtem ptáků vypouštěných na pole, průvodcovskými službami a výší ročních členských poplatků.

V dnešní době ohrazené zemědělské půdy, zmenšujícího se veřejného přístupu do lesů a rostoucích zástupů lovců je členství v loveckém spolku zárukou, že budete mít kde lovit a kam vzít mladé lovce a že nebudete muset trávit půl dne hledáním majitele pozemků, který vám navíc nemusí dát povolení k lovu... Výsledkem je tedy více příležitostí ke kvalitnějšímu lovu a úspěšný konec každé lovecké výpravy. Co víc si může milovník sportu v přírodě přát? [Fishing and Hunting News, duben 1982, str. 8]

Je zřejmé, že někteří sportovní střelci začínají zjišťovat, že zajištění pomocí soukromé smlouvy nabízí alternativní možnost zpřístupnění divoké přírody veřejnosti.

Spolupráce lovců a vlastníků půdy

Tento vývoj je patrný zejména v Texasu, kde více než 85 % půdy má soukromého vlastníka. Lovci vysoké zvěře si kupují povolení lovit na soukromých pozemcích za poplatek, který se pohybuje od 100 do 2000 USD za pušku v závislosti na kvalitě loveckého revíru, kvalitě a množství zvěře a podle zařízení a služeb, které majitel poskytuje. Typy povolení se liší: 71 % tvoří povolení na období lovu vysoké zvěře, 19 % jsou celoroční povolení, 5 % jednodenní povolení a 5 % jiná krátkodobá povolení. Jsou-li sazby za povolení odvozeny od výměry revíru, jedná se obvykle o platbu od 60 centů do 25 USD za hektar ročně. Taylor, Beattie a Livengood [1980, str. 2] dospěli k názoru, že „v mnoha oblastech státu je čistý výnos z povolení lovit vysokou zvěř stejný nebo vyšší než čistý roční výnos z chovu dobytka“.

Lovecká úspěšnost je na pronajatých pozemcích ve srovnání s veřejnými revíry mimořádně vysoká. V roce 1978 zde bylo zastřeleno 1,16 kusu vysoké na jednoho lovce, zatímco ve veřejných revírech připadlo na jednoho lovce 0,62 kusu [Livengood, 1979, str.2].

Rančer – vlastník pozemku – je odpovědný za divokou přírodu na své půdě. Když se objeví lovec, je mu naučován poplatek za lov na tomto pozemku... Majitel ranče s lovcem spolupracuje, protože z toho má užitek v podobě zisku. Druhá strana těžce mince je, že jestliže majitel ranče umístí na svůj pozemek nápis „lov zakázán“, musí nést dodatečné náklady spojené s prosazováním tohoto práva. Proto se příliš často nesetkáte s tím, že by na pozemcích byl vyznačen zákaz lovu. [Chambers, 1982, str. 48]

Spolupráce mezi sportovními lovcem a majiteli pozemků se zlepšuje v důsledku tržních smluv, které nutí jednotlivce, aby brali v úvahu náklady a zisky různých variant jednání. Zatímco se často „předpokládá, že soukromá vlastnická práva nelze uplatnit v případě rybářských revírů, divoké přírody a všech dalších zdrojů, které si ekonomové zvykli nazývat „přírodními““ [Cheung, 1973, str. 33], ukazuje se, že reálný vývoj v řadě míst se ubírá jinými cestami.

Ochrana přírody na soukromé půdě

V diskusích převažují důvody ve prospěch státního zajištění ochrany přírody obecně a ochrany půdy zvláště. Argumenty jsou založeny na vylučitelnosti a odlišnosti soukromé a společenské diskontní míry. „Je jasnou povinností vlády, která zastupuje nenarozené generace stejně jako své současné občany, dohlížet na neobnovitelné přírodní zdroje a – je-li to třeba – bránit pomocí zákonných nařízení jejich zbrklému a bezohlednému vytěžení“ [Pigou, citováno v Milliman, 1962, str. 199].

V případě půdy je volání po státním zásahu navíc podepřeno tvrzením, že tržní informace jasně neodrážejí budoucí hodnotu zemědělské výroby. Celostátní průzkum zemědělské půdy (*National Agricultural Land Survey*, NALS) se snaží ukázat, že ve Spojených státech je ročně více než milion hektarů zemědělské půdy převedeno na jiné účely. To poskytuje ochráncům argumenty k tomu, aby ještě více protlačovali své požadavky na legislativu zaměřenou na ochranu zemědělské půdy [Baden, 1983]. Od konce prvního desetiletí 19. století jsou používány stejné argumenty k ospravedlnění státního vlastnictví třetiny americké půdy. Do kategorie toho, kde údajně selhává trh, patří všechno od národních parků až po oblasti divoké přírody a památná historická místa. Na tomto základě bylo vybudováno rozsáhlé byrokratické impérium.

Ponechme stranou otázku, zda stávající vlastníci půdy zajistí dostatečnou ochranu půdy a zda to vláda může udělat lépe [viz Baden a Stroup, 1981], a prozkoumejme možnosti soukromé ochrany půdy.

V hospodaření s půdou se v současné době odehrávají určité změny. V minulosti se většina aktivit týkajících se ochrany půdy soustřeďovala na převedení půdy ze soukromého sektoru do státního vlastnictví a na zařazení veřejných pozemků do tříd podle charakteru ochrany (národní parky, divoká příroda, panenské oblasti, přírodní památky atd.). Za současného stavu napjatých veřejných rozpočtů peněz

na získávání půdy rychle ubývá a federální vláda začíná podporovat rozvoj využití přírodních zdrojů na veřejných pozemcích. Když pomineme otázku boje o správu veřejné půdy, zaměřují se strategie hnutí na ochranu půdy stále více na soukromý sektor s žádostí o podporu a dobrovolné zásahy [Rusmore, 1982, str. 87].

The Nature Conservancy

Na celostátní úrovni je v čele těchto změn organizace The Nature Conservancy, celostátní organizace ochrany přírody, jejímž posláním je zachovat biodiverzitu přírody vyhledáváním a ochranou území, která obsahují všechny složky přírodního světa v nejlepším stavu. Od roku 1950 se společnost The Nature Conservancy a její členové zapojili do záchranu téměř 800 tisíc hektarů v 50 státech USA, na Panenských ostrovech, v Kanadě a v Karibiku [The Nature Conservancy News, 1983, str. 3].

V roce 1982 vlastnila organizace The Nature Conservancy jmění přesahující 261 milionů USD, z toho téměř 190 milionů USD v podobě vlastnictví přírodních oblastí. Na konci roku 1982 zahrnovalo portfolio této organizace 689 rezervací, stálý kapitálový fond ve výši 49,5 milionů USD a 3 098 projektů na ochranu území; tyto projekty se týkaly více než 750 tisíc hektarů.

Na místní úrovni rostou od 50. let jako houby po dešti organizace zabývající se ochranou území, které se spoléhají zejména na dobrovolné iniciativy a soukromé finanční prostředky. V roce 1950 existovalo v USA pouze 36 ochranných organizací. Do roku 1975 už zde bylo 173 a do roku 1982 pak 404 skupin, které zastupovaly více než 250 000 členů. Místní ochranné organizace spravovaly v roce 1982 přes 250 000 hektarů území s cennými zdroji, z toho více než 60 % v Nové Anglii a ve státech Středního atlantického pobřeží,² kde soukromé vlastnictví převládá.

Soukromé společnosti pro ochranu území mají většinou takový status, že jsou osvobozeny od placení daní. Jejich účelem je ochrana území pro jeho hodnotu danou kvalitou životního prostředí a udržení zemědělského využití těchto území. Finance jsou shromažďovány pomocí náborem členů, přičemž roční členské příspěvky představují pouze malou částku, a pomocí žádostí o granty od nadací a firem, které někdy činí až stovky tisíc USD. S těmito finančními prostředky mohou společnosti pro ochranu území nabývat výlučného vlastnictví k půdě nebo jednoduše zakoupit ochranu území v podobě věcného břemene. Tyto společnosti dále zjistily, že „pokud jsou [soukromí] vlastníci morálně na úrovni a povzbuzeni daňovými pobídkami ... svěřují někteří z nich svůj majetek dobrovolně k účelům ochrany přírody sami“ [Rusmore, 1982, str. 187].

Daňové pobídky

Pro organizace zabývající se ochranou území jsou daňové pobídky velice důležité, protože jednotlivci mohou odečíst své příspěvky těmto organizacím jako dobročinné dary. Osoby, kteří poskytnou těmto organizacím věcné břemeno ochrany, si mohou z daní také odečíst rozdíl mezi hodnotou půdy bez věcného

² Nová Anglie zahrnuje státy Connecticut, Maine, Massachusetts, New Hampshire, Rhode Island a Vermont. Mezi státy Středního atlantického pobřeží (Middle Atlantic States) patří Delaware, Maryland, New Jersey, New York, Pennsylvania a Washington D.C.

břemene (užitnou hodnotou) a hodnotou s věčným břemenem (ochranářskou hodnotou). Tyto „výhodné prodeje jsou jedním z neúčinnějších prostředků, jaké organizace The Nature Conservancy má k získání takové půdy, jakou chce“ [Wood, 1978, str. 79]. Mohli bychom tvrdit, že smlouvy mezi soukromými organizacemi a existujícími majiteli půdy jsou ve skutečnosti podněcovány státem, protože takové smlouvy souvisejí s daňovými pobídkami. Pokud však považujeme daňové instituty za neměnné, pak „tito podnikání zaslíbení spasitelé mizející divočiny našeho národa“ [Wood, 1978] jednoduše představují soukromou reakci na touhu po uspokojování hodnot týkajících se zdravého životního prostředí.

Ochranářské organizace obvykle spravují půdu jinak než vládní byrokraté. Běžná je dokonce i výměna půdy v případě potřeby. Například když organizace The Nature Conservancy dospěla k názoru, že půda, kterou získala na Panenských ostrovech, není z hlediska ochrany přírody příliš důležitá, vyměnila ji za půdu ve Wisconsinu, která může být spravována jako souvislé povodí pro účely kvalitního životního prostředí. I když organizace zabývající se ochranou půdy nepochybně trpí některými problémy, kterým musí čelit všechny neziskové organizace, existují v tomto sektoru některé důležité prvky práva na výsledný zisk.

Soukromé firmy zabývající se ochranou půdy nejsou také proti tomu, aby byly účtovány uživatelské poplatky lidem, kteří mají z chráněných pozemků prospěch. Protože tyto organizace nemohou přímo čerpat veřejné zdroje, stále hledají nové cesty, jak své projekty financovat. Mluvčí organizace Trustees of Reservations z Massachusetts Gordon Abbot ml., uvádí, že:

Máme také štěstí, že nám poptávka uživatelů pozemků umožňuje vybrat 35 % našich provozních příjmů ve formě poplatků za vstup a že tyto poplatky mohou být rozumně zvyšovány, aby udržely krok s inflací. Skutečně spoléháme na čestnost uživatelů, kteří za sebe zaplatí. [Abbott, 1982, str. 207]

Uživatelské poplatky

Poplatky se účtují za všechno, od parkování po povolení vstupu na chráněné pozemky, což ukazuje, že vyloučit neplatiče ze spotřeby přírodních krás je možné při přijatelných nákladech. Jak rostou ceny za kvalitní životní prostředí, organizacím se ve snaze shromáždit finanční prostředky pro svou činnost vyplatí nést náklady na vyloučení neplatičů ze spotřeby. Tyto organizace mají také motiv účtovat poplatky proto, že výnosy mohou být znovu investovány. To je v příkrém rozporu s politikou Správy národních parků (*National Park Service*), která ponechává vstupné v reálné hodnotě pod úrovní cen před rokem 1920.

Není pochyb, že „soukromý sektor v řadě ohledů dokazuje, že je velmi významným spojencem“ [Rusmore, 1982, str. 187] ekologického hnutí. Jak říká vedoucí Nadace pro ochranu přírody v New Jersey (*New Jersey Conservation Foundation*), „vstupujeme do této oblasti, čímž nyní reagujeme na to, že vláda nedokáže řešit všechny naše problémy nejlepším možným způsobem a že řešení, která přilákají soukromý sektor, jsou efektivnější a pružnější.“ [Moore, 1982, str. 213].

S tím, jak federální vláda omezuje programy na získávání půdy, se lidé stále více obracejí na soukromý sektor, aby jim poskytoval kvalitní životní prostředí v podobě nenarušené krajiny. Dokonce i když tyto organizace vykazují prvky

problému černého pasažéra – parazitování jedněch na druhých, shromažďují význačné peněžní částky a nacházejí cesty, jak alespoň částečně překonat problémy. Je nepravděpodobné, že tyto skupiny dokážou pomocí programů na přímý nákup půdy to, co mohou udělat státní agentury pomocí legislativy, ale „mohou významně potlačit škody hrozící... rozhodujícím oblastem“ [Rusmore, 1982, str. 219]. Opět se ukazuje, že není pravda, že „ochrana občanů před takovými obecnými zhoubnými vlivy na životní prostředí, jako jsou špína, kouř, zápach, hluk, bránění ve výhledu atd., pomocí trhu a vlastnických práv je příliš vzdálená, než aby ji bylo možno brát vážně“ [Mishan, 1972, str. 62].

Závěry

Profesor Cheung navrhuje, aby byl problém externalit řešen v rámci analýzy vyjednávání.

Změna pohledu na analýzu smluv není nadbytečnou cestou, jak se zabývat stejnou třídou problémů, protože tato změna pohledu vede k jiným ... otázkám. Proč pro určité důsledky lidské činnosti neexistují tržní smlouvy? Kvůli absenci výlučných práv, anebo proto, že jim brání transakční náklady? Proč pro určitá jednání neexistují výsadní práva? Kvůli právním institutům, anebo proto, že jim brání náklady na jejich ochranu? [Cheung, 1970, str. 58]

Určitě existují dobré důkazy, že náš přístup založený na externalitách, který navrhl Pigou, příliš nepřiblížil pochopení alokace přírodních zdrojů. V podstatě pouze poskytl argumenty pro státní zásahy. Na druhé straně přístup založený na transakčních nákladech vlastnických práv, který navrhl Cheung, nám pomáhá rozpoznat příslušné hranice rozhodování o alokaci přírodních zdrojů. Podíváme-li se na skutečný tržní proces – tj. na proces uzavírání smluv, často zjistíme, že předpokládanému externímu efektu lze zamezit smlouvou. Ptáme-li se dále, proč smlouvy neberou v úvahu externality, musíme zkoumat všechny transakční náklady včetně existujících omezení ze strany státu. Tři příklady využití přírodních zdrojů, které byly zkoumány v tomto článku, ukazují, že smluvní procesy v určitých případech fungují. V jiných případech však brání uzavírání smluv zákonná omezení.

Směry založené na společenských smlouvách

Přístup nové institucionální ekonomie ukazuje dva důležité směry studia alokace a ochrany přírodních zdrojů. Za prvé musí být věnováno více pozornosti podstatě existujících smluv. Například v případě loveckých poplatků je třeba si položit řadu otázek o cenách, specifikaci produktu, délce smlouvy a zajištění výlučnosti. Pouze takové zkoumání může odhalit skutečné transakční náklady, které určují rámec rozhodování potenciálních uživatelů těchto služeb. Ekonomové zabývající se přírodními zdroji se postupně začínají těmto otázkám více věnovat.

Za druhé musí ekonomie přírodních zdrojů najít jasnější způsob, jak se zabývat problémem černého pasažéra. Zdá se, že ekologické skupiny všeobecně a organizace na ochranu území zvláště problém černého pasažéra významně překonávají. Opět jsem toho názoru, že důležitá je podstata smlouvy. To, co ekonomové považují za

situace parazitování v důsledku existence černých pasažérů, mohou být prostě pouhé dohady.

Jak tvrdí Douglass North, „silný mravní a etický kodex společnosti je tmelem společenské stability, která zaručuje, že hospodářský systém je životaschopný“ [1981, str. 47]. Přístup založený na vlastnických právech nebo transakčních nákladech soustředí naši pozornost na to, jak působí tento „tmel“ na proces uzavírání smluv. Tím, že se zaměříme na podstatu smluv a transakčních nákladů, budeme schopni lépe pochopit vztah mezi tržním procesem a kvalitou životního prostředí.

Literatura

- Abbot, G. Jr. (1982): Long-Term Management: Problems and Opportunities. *Private Options: Tools and Concepts for Land Conservation*, Rusmore, B., Swaney, A., Spader, A. D. (ed.), Island Press v Covellu.
- Anderson, T. L. (1982): The New Resource Economics: Old Ideas and New Applications. *American Journal of Agricultural Economics* 64, prosinec 1982, str. 928–934.
- Anderson, T. L. (1983): *Water Crisis: Ending the Policy Drought*, The John Hopkins University Press v Baltimoru.
- Anderson, T. L., Hill, P. J. (1980): *The Birth of a Transfer Society*. Hoover Institution Press v Stanfordu.
- Anderson, T. L. (1975): The Evolution of Property Rights: A Study of the American West. *Journal of Law and Economics* 18, duben 1975, str. 163–180.
- Anonym (1982): Private Clubs Provide Choice Shooting. *Fishing and Hunting News*, duben 1982, str. 8.
- Baden, J. (ed.) (1983): *Agricultural Land Preservation: Economics or Politics?* Center for Political Economy and Natural Resources v Bozemanu.
- Baden, J., Stroup, R. (ed.) (1981): *Bureaucracy vs. Environment*, University of Michigan Press v Ann Arboru.
- Bremer, T. (1982): A Review of the 1981 National Survey of Local Land Conservation Organisations. *Private Options: Tools and Concepts for Land Conservation*, Rusmore, B., Swaney, A., Spader, A. D. (ed.), Island Press v Covellu.
- Burton, J. (1978): Epilog. *The Myth of Social Costs*, Cheung S. N. S. (autor), The Institute of Economic Affairs v Londýně.
- Castle, E. N. (1965): The Market Mechanism, Externalities, and Land Economics. *Journal of Farm Economics* 47, srpen 1965, str. 542–556.
- Chambers, G. (1982): Cattle and Wildlife—Managing for Both. *Montana Farmer-Stockmen*, leden 1982, str. 48.
- Cheung, S. N. S. (1973): The Fable of the Bees. *Journal of Law and Economics* 16, duben 1973, str. 11–34.
- Cheung, S. N.S. (1978): *The Myth of Social Costs*. The Institute of Economic Affairs v Londýně.
- Cheung, S. N.S. (1970): The Structure of a Contract and the Theory of Non-Exclusive Resource. *Journal of Law and Economics* 13, duben 1970, str. 49–70.
- Clarke, B. (1979): The Nymph in Still Water. *The Masters of Nymph*, Migel, J. M., Wright, L. M. (ed.), Nick Lyons Books v New Yorku.
- Coase, R. H. (1974): The Lighthouse in Economics. *Journal of Law and Economics* 17, říjen 1974, str. 357–376.
- Coase, R. H. (1960): The Problem of Social Cost. *Journal of Law and Economics* 3, říjen 1960, str. 1–44.
- Dales, J. H. (1968): *Pollution, Property and Prices*. University of Toronto Press v Torontu.
- Fisher, A. C. (1981): *Resources and Environmental Economics*. Cambridge University Press v Cambridgi.

- Hayek, F. A. (1972): *The Use of Knowledge in Society. Individualism and Economic Order*, Henry Regnery v Chicagu.
- Higgs, R. (1982): Legally Induced Technical Regress in the Washington Salmon Fishery. *Research in Economic History* 7/1982, str. 55–86.
- Howe, Ch. W. (1979): *Natural Resource Economics*. John Wiley and Sons v New Yorku.
- Huffman, J. (1983): Instream Water Use: Public and Private Alternatives. *Water Rights: Scarce Resource Allocation Bureaucracy and the Environment*, Anderson, T. L. (ed.), Ballinger Press v Cambridgi (USA).
- Livengood, K. R. (1979): *A Comparison of Market and Extra Market Methods of Estimating the Demand and Benefits of Outdoor Recreation*. Ph.D. disertační práce na Texas A&M University v College Station.
- Milliman, J. W. (1962): Can People Be Trusted With Natural Resources? *Land Economics* 38, srpen 1962, str. 199–218.
- Mishan, E. J. (1972): A Reply to Professor Worcester. *Journal of Economic Literature* 10, březen 1972, str. 59–62.
- Moore, D. (1982): Adapting the British Countryside Commission Ideas. *Private Options: Tools and Concepts for Land Conservation*, Rusmore, B., Swaney, A., Spader, A. D. (ed.), Island Press v Covellu.
- The Nature Conservancy (1983): Annual Report, 1983. *The Nature Conservancy News* 33, březen/duben 1983.
- North, D.C. (1981): *Structure and Change in Economic History*. W.W. Norton and Company v New Yorku.
- Nova: *Salmon on the Run*. WGBH Publications and Films/Video Services, nedatováno.
- Randall, A. (1981): *Resource Economics*. Grid Publishing v Columbusu (USA).
- Rusmore, B. (1982): Economic Perspectives on Land Conservation. *Private Options: Tools and Concepts for Land Conservation*, Rusmore, B., Swaney, A., Spader, A. D. (ed.), Island Press v Covellu.
- Rusmore, B., Swaney, A., Spader, A. D. (ed.) (1982): *Private Options: Tools and Concepts for Land Conservation*. Island Press v Covellu.
- Samuelson, P. A. (1980): *Economics*. 11. vydání, McGraw-Hill v New Yorku.
- Starnes, R. (1982): International Paper Has a Grand Plan. *Outdoor Life*, leden 1982, str. 11–12.
- Southerland, D. (1968): *The Landowner*. Anthony Bond v Londýně.
- Taylor, C. R., Beattie, B., Livengood, K. R. (1980): *Public vs. Private Systems for Big Game Hunting*. Příspěvek přednesený na konferenci „Property Rights and Natural Resources: A New Paradigm for the Environmental Movement, Center for Political Economy and Natural Resources,“ Bozeman, prosinec 1980.
- Wood, P. (1978): Business-Suited Saviors of Nation's Vanishing Wilds. *Smithsonian* 9, prosinec 1978, str. 76–84.
- Zahner, D. (1980): English Spoken Here. *Fly Fisherman* 12, leden 1980, str. 16.
- Zern, E. (1981): By Yon Bonny Banks. *Field and Stream*, str. 120, 136–137.
- Zern, E. (1982): Rx For Ailing Waters. *Field and Stream*, listopad 1982, str. 87–89.

Přírodní vědy, vládní politika a globální oteplování: reflexe liberálního přístupu*

Edwin G. Dolan

Zkoumáme-li liberální či libertariánské publikace a webové stránky, nalézáme rozsáhlou a stále se rozrůstající literaturu k tématu globálního oteplování. Téměř bez výjimky přinášejí tyto texty uklidňující sdělení: Naší planetě se daří dobře. Trhy, které usměrňují využívání zdrojů, řádně fungují. Jediné skutečné nebezpečí představují neuvážené návrhy politických opatření, jež by v případě uskutečnění přinesla více škody než užítku. Existuje publikum, které tyto názory přijímá pozitivně a s malými obměnami je opakuje, vylepšuje a chválí.

V tomto článku zaujímám opačný postoj jednak k samotnému problému globálního oteplování, ale ještě více k argumentům, které liberálové používají, aby podpořili své poselství útěchy a neodůvodněné spokojenosti. První sporná oblast se týká vztahu mezi přírodními vědami a vládní politikou. Mám za to, že liberálové jsou často bezstarostně sebejistí ve svých vyjádřeních ohledně klimatologických hypotéz, které jsou ve skutečnosti stále ještě sporné a v počátečních fázích svého vývoje. Druhá otázka se týká využití cost-benefit analýzy. Liberálně orientovaní autoři mají v případě politiky změny klimatu sklon používat argumenty o efektivnosti, které by však sami v jiných souvislostech nikdy nepřijali. Za třetí, literatura o globálním oteplování, pokud je vůbec na něčem založena, se často jen slabě opírá o základní principy klasického liberalismu, z něhož se novodobý tržní liberalismus vyvinul. Dnešní práce jsou většinou k nerozeznání od toho, co říkají konzervativci. Dokonce by se dalo říci, že žádný liberálně tržní názor na otázku globálního oteplování neexistuje – vše je to jen ozvěna argumentů vlasteneckých republikánů a uhelných lobby.

Zkrátka a dobře, celý postoj k otázce globálního oteplování musí být podle mého názoru znovu zevrubně promyšlen. Toho lze nejlépe docílit návratem k některým ze zdrojů klasického liberalismu, zejména k pracím Friedricha Hayeka a Johna Locke, od kterých se moderní liberálně tržní myšlení dál odvíjelo.

* Anglická verze článku vyšla v *Cato Journal*, Vol. 26, č. 3 (podzim 2006). Pozn. autora: Toto pojednání vzniklo v návaznosti na mou přednášku na půdě Liberálního institutu v Praze 21. listopadu 2005. Rád bych poděkoval za tuto příležitost Liberálnímu institutu a Tereze Šimové, která toto vystoupení zorganizovala. Děkuji také posluchačům za jejich bystré komentáře.

Hayek o liberalismu, konzervatismu a vědě

Proces reflexe je vhodné zahájit u Hayekova pojednání „Proč nejsem konzervativcem“ (*Why I Am Not a Conservative*)¹. Hayek v něm identifikuje řadu charakteristických znaků, které odlišují konzervatismus od tržního liberalismu (v jeho terminologii liberalismu bez přívlastku). Jsou to:

- ↗ Typický odpor ke změně, proto označení „konzervativní“.
- ↗ Nedostatek porozumění pro spontánní řád jakožto směrnicí ekonomického života.
- ↗ Využívání státní moci k ochraně tradičních privilegií proti působení sil ekonomických změn.
- ↗ Nárokování si nadřazené moudrosti zdůvodňované údajnými vlastními vyššími kvalitami místo racionální debaty.
- ↗ Tendence odmítat vědecké poznatky z důvodu nechuti k důsledkům, které z nich patrně vyplývají.

Hayek zdůrazňuje, že je chybné znázorňovat politické spektrum jako přímku s levicí na jednom konci, konzervativci na druhém a liberály někde uprostřed. Místo toho zachycuje politické hřiště jako trojúhelník, kde socialisté, liberálové a konzervativci tvoří každý jeden ze tří vrcholů.

Když politická levice prosazuje návrhy větších státních zásahů do svobodného trhu, mají liberálové sklon považovat konzervativce za přirozené spojence. To platilo obzvláště ve čtyřicátých a padesátých letech, která tvořila rámec tohoto Hayekova pojednání z roku 1960, kdy se zdálo, že je socialismus v převaze. Z Hayekova pohledu byla spřízněnost mezi liberály a konzervativci ještě posílena tím, že v tehdejší době bylo v Americe možné hájit svobodu jednotlivce pomocí obrany tradičních institucí nejen proto, že tyto instituce již dlouho existovaly, ale také proto, že byly v souladu s ideály liberalismu.

Dnes je spojenectví liberálů a moderních konzervativců stále ještě možné, ale protože se mezitím změnila povaha konzervatismu, objevily se neshody v některých otázkách, u nichž se přirozeným spojencem tržních liberálů stala politická levice. Jedním z příkladů je ochrana lidských práv a práva na řádný soudní proces před narůstající mocí exekutivy. Dalším je obrana svobody individuální volby² proti vládou vnucovaným normám morálky. V těchto případech je spojenectví tržních liberálů s levicí založeno na skutečně sdílených hodnotách.

Kromě toho dnešní liberálové a levicové strany občas vytvářejí jednotnou frontu, aby zaútočili na zavedená privilegia státem podporovaných elit. V tomto případě jde ale více o oportunismus než o sdílené zásady, neboť obě strany se budou chtít s privilegií vypořádat odlišně. Zatímco levice usiluje o odstranění výsad prostřednictvím zavedení státní regulace, liberálové chtějí regulaci odbourat a vystavit tak privilegia působení konkurence.

¹ Publikováno jako „postskriptum“ k *The Constitution of Liberty*, University of Chicago Press, 1960.

² V tomto kontextu znamená možnost volby např. volbu matky mezi ponecháním si plodu, resp. potratem. (Pozn. překl.)

Než budeme moci Hayekův politický trojúhelník uplatnit na případu globálního oteplování, musíme se věnovat několika otázkám. První otázkou je charakter privilegií a zájmů lidí, které možnost změny klimatu ohrožuje, a těch, kdo jsou ohroženi kroky navrhovanými ke zmírnění změny klimatu. Která z těchto dvou skupin má větší nárok na morální obhajobu ze strany liberálů, vezmeme-li v úvahu principy, jež liberálové prosazují v jiných oblastech vládní politiky? Další otázkou je, jaké hodnoty hájí stanoviska jednotlivých stran sporu? Otázka hodnot může rozhodnout, kdy liberálové mohou dospět ke spojenectví s jednou ze stran ze zbývajících vrcholů politického trojúhelníku na základě přesvědčení, nebo kdy budou uzavírat spíše jen taktická partnerství. Zcela samostatným tématem je způsob, jak by měla polemika probíhat. Jaký je například odpovídající přístup k čistě vědecké části debaty o globálním oteplování? Než pokročíme dál, pokládáme za vhodné se poslední otázce věnovat podrobněji.

Hayek sám se vyjadřuje k roli vědy natolik výstižně, že je namístě ho citovat v plném rozsahu:

Sám za nejspornější rys konzervativního přesvědčení považuji jeho tendenci odmítat dobře podložené nové poznatky z důvodu nelibosti k některým důsledkům, které z nich mohou vyplývat, nebo otevřeněji, konzervativní zpátečnictví. Nepopírám, že vědci, stejně jako mnozí jiní, podléhají módním výstřelkům a libůstkám a že je zcela na místě být rezervovaný k závěrům, které vědci vyvozují ze svých nejnovějších teorií. Ale důvody této naší váhavosti musí samy o sobě být opodstatněné a je nutné je oddělovat od zklamání z toho, že nové teorie ničí naše hýčkané představy. ... Tím, že konzervavec odmítá uznat skutečnost, jen dál oslabuje svoji pozici. Závěry, které racionalistická domyšlivost z nového vědeckého poznání vyvozuje, z něj sice často vůbec nevyplývají, avšak pouze aktivní účastí na rozpracovávání důsledků nových objevů se můžeme dozvědět, zda do našeho obrazu světa zapadají nebo ne, a pokud ano, tak jak. Pokud se prokáže, že naše mravní přesvědčení závisí na faktických předpokladech, o kterých se ukáže, že jsou nesprávné, pak by bylo jen sotva morální toto přesvědčení bránit odmítáním uznat faktický stav věcí. [Hayek, 1960, str. 404]

Tento úryvek vnáší do debaty o globálním oteplování jasné otázky. Co se skrývá za skepsí liberálů vůči tvrzením, že se svět zahřívá z hlediska historie klimatu neobvykle rychlým, ne-li přímo bezprecedentním tempem, a že tento zjevný trend je společným důsledkem přírodních cyklů a lidské aktivity spíše než samotným důsledkem první z obou jmenovaných příčin? Odmítají liberálové oprávněně akceptovat nějaké nedostatečně podložené módní vědecké téma? Nebo nechtějí přijmout fakta, protože se obávají, že by tím rozvrátili svou pečlivě hýčkanou víru? Pokud by platilo to druhé, proč by vůbec měli tržní liberálové považovat hypotézu globálního oteplování za hrozbu pro své přesvědčení?

Myslí si snad, že je spontánní mechanismus tržního přizpůsobení příliš křehký na to, aby se mohl vyrovnat s klimatologym předvídaným tempem změn životního prostředí? Domnívají se snad, že všechna myslitelná vládní opatření, jež se mají vypořádat se změnou klimatu, znamenají nepřijatelnou míru státních intervencí, takže je lepší nedělat nic a upéct se, než podlehnout chladivé tyranii? Doufám, že nikoliv. V jiných situacích totiž liberálové velebí trh jako nástroj, s jehož pomocí je společnost schopna přizpůsobit se změnám. Liberálové již rozvinuli

nápadité a realizovatelné koncepce v jiných oblastech politiky životního prostředí, jako jsou lokální znečištění vzduchu, přetížení dopravy nebo otázky využití půdy, a dokonce se dostali až k realizaci některých z nich. Totéž by mělo být možné i v případě změny klimatu. Přesto v této situaci jakoby místo praktických návrhů opatření převažovala jednoznačně odmítavá stanoviska.

Kromě toho může existovat ještě další vysvětlení nepřátelského vztahu liberálů k hypotéze globálního oteplování. Možná, že jejich stanovisko k otázkám klimatologie neodráží ani tak pocit ohrožení vlastních názorů, ale loajalitu k zájmům konzervativců, s kterými uzavřeli jakési taktické spojení. Kupříkladu vládní opatření vytvořená s cílem snížit emise skleníkových plynů, nehledě na to, jak pečlivě pro-tržně byla navržena, pravděpodobně poškodí zájmy politicky mocného energetického průmyslu spalujícího fosilní paliva. Rovněž by tato opatření měla nepoměrně větší dopad na Spojené státy než na jiné, na fosilních palivech méně závislé ekonomiky. Lze pochopit, že konzervativní člen Kongresu se cítí zavázán podporovat zájmy zaměstnanců nebo akcionářů energetického průmyslu ze svého volebního obvodu. Také lze pochopit, že americký vyjednávač na mezinárodní konferenci by mohl usilovat o zvýšení výhod z projednávané dohody pro Spojené státy, zatímco náklady by se snažil přesunout na jiné země. Obtížnější je ale již pochopit, proč by pro-tržní liberálové měli považovat za přijatelné takové postoje podporovat, pokud tak tedy ovšem nečiní pouze z taktických důvodů.

I kdyby obavy ze změn nebo taktické pohnutky nevedly k zaujatosti ve výběru a interpretaci vědeckého materiálu, je zde ještě další riziko plynoucí z příliš pevného ukotvení liberálně tržního názoru na globální oteplování k samotné přírodní vědě. Nebezpečí spočívá v tom, že pokud budoucí vědecký vývoj změnu klimatu jednoznačněji potvrdí, pak už nezbyvá žádný prostor na ústup.³ Vypadá to, že liberálové někdy činí nevyslovený ústupek, že pokud bude globální oteplování prokázáno, potom jsou jediným východiskem opatření navrhovaná neliberály. V této situaci, rozhodnou-li se politici proti změně klimatu něco učinit, ztrácejí tržní liberálové už předem naději na vyslyšení svých argumentů v procesu vytváření konkrétních politických opatření. Přinejmenším by bylo prozíravé zaujmout dvoukolejný přístup: „Nejsme dosud přesvědčeni, že globální oteplování skutečně existuje, ale pokud se ukáže, že ano, jsou zde opatření, jak by se k tomuto problému mělo přistupovat.“

³ Příkladem velké důvěry ve vědecké poznatky je kapitola o globálním oteplování v *Cato Handbook on Policy*. (*Cato Handbook on Policy*, Ch. 48, *Global Warming and Climate Change*, 8. prosince, 2004, www.cato.org, staženo 7. ledna, 2006). Toto není obvinění z podjatosti ve výběru nebo interpretaci vědeckých zdrojů. Spíše jen upozorňuji na skutečnost, že celý text je věnován čistě otázkám přírodních věd, s výjimkou několika závěrečných vět, které stručně zmiňují odhadované náklady a přínosy. Některé teze ukazují, jak rychle se může měnit vědecký základ politické polemiky. Například v textu se tvrdí, že četnost a síla hurikánů v oblastech Atlantiku a Karibiku se v současnosti „neliší od stavu, který převládá ve čtyřicátých, padesátých a šedesátých letech dvacátého století“. Možná, že se v roce 2004 toto prohlášení mohlo jevit jako bezpečně jisté, ale pak přišel rok 2005 s dosud nejvyšším počtem pojmenovaných bouří, vůbec nejsilnější bouří (měřeno barometrickým tlakem), hospodářsky nejm ničivější bouří, a k dovršení toho všeho i s nejpozději zaznamenanou posezonní bouří, která pokračovala až do nového roku. Zakládá jedna nepříznivá sezona potvrzení příčinné souvislosti mezi změnou klimatu a intenzitou bouří? Ve vědeckém smyslu bezpochyby nikoli. Ale pokud jde o polemiku, ti, kteří hájí názor proti globálnímu oteplování nezasahovat, by ted učinili nejlépe, kdyby se o hurikánech vůbec nezmiňovali.

Ještě nebezpečnější je, spoléhají-li liberálové na vědecké prameny, které jsou v klimatologické obci v menšině. Na obvinění, že se opírají o minoritní názory, liberálové někdy odpovídají, že věda není jako demokracie, kde se o platnosti návrhů rozhoduje počítáním hlav. Argumentují dokonce i tím, že všechny nyní většinové vědecké teorie byly dříve v menšině. Tato námitka je ale velmi chabá. Každý dospělý dub sice kdysi byl žaludem, ale jen nepatrné procento ze všech těch žaludů, které dopadnou na lesní půdu, vyroste v duby. Obdobně je málo pravděpodobné, že někdo obhájí protichůdný názor ve vědecké obci. Právě proto, že se opírají o minoritní vědecké stanovisko, by si měli liberálové připravit ústupovou pozici v podobě návrhů konstruktivních opatření pro případ, že zásahy proti globálnímu oteplování budou již neodvratné.

Teorie vlastnických práv: Lockeovský přístup

Nemůže-li se liberální názor na globální oteplování opírat pouze o znalost přírodních věd, na čem by pak měl být založen? Řešení v duchu liberálního názoru přináší teorie vlastnických práv, uplatňovaná i na jiné problémy životního prostředí.⁴ V souladu s dřívějším záměrem vrátit se k prvotním principům klasického liberalismu můžeme začít u spisů Johna Locke, jehož názory na vlastnictví, práva a spravedlivou vládu jsou považovány za jeho základní stavební kámen.

Lockeovy úvahy o vlastnictví lze shrnout do definování tří práv a tří odpovídajících povinností:⁵

Práva:⁶

- ↗ Vlastnit sebe sama.
- ↗ Vlastnit plody své vlastní práce.
- ↗ Vlastnit půdu a přírodní zdroje, se kterými jsem jako první smísil svou práci.

⁴ Významným pramenem je článek Ronalda Coase, „The Problem of Social Cost,“ *Journal of Law and Economics* 3:1-44. Coasova analýza znečišťování a vlastnictví a významu transakčních nákladů pro pochopení vztahu mezi znečišťováním a vlastnictvím je dnes liberály obecně akceptována. To však neplatí o závěrech pro politická opatření, které učinil Coase a po něm i jiní na základě tohoto Coasova pojednání. Kritiku Ronalda Coase z hlediska teorie vlastnických práv lze nalézt v Roy Cordato, *Toward an Austrian Theory of Environmental Economics, Quarterly Journal of Austrian Economics*, Vol. 7, č. 1 (jaro 2004), str. 13–16.

⁵ John Locke, *Second Treatise of Government*, 1690. Citace uvedené v této práci jsou převzaty z internetového vydání *Constitution Society*, www.constitution.org/jl/2ndtreat.htm (staženo 20. ledna 2006).

⁶ „Ačkoli půda a všichni nižší tvorové jsou společní všem lidem, přece každý člověk má vlastnictví své vlastní, osoby. Na tuto nikdo nemá právo mimo něho samého. Práce jeho těla a dílo jeho rukou, můžeme říci, jsou ve vlastním smyslu jeho. Cokoli tedy vyjme ze stavu, jež příroda tomu propůjčila a v němž to ponechala, s tím smísil svou práci a k tomu připojil něco, co je jeho vlastní, tím to činí svým vlastnictvím. To, že to vyňal ze společného stavu, do něhož to příroda postavila, připojil touto prací k tomu něco, co vylučuje společné právo jiných lidí. Protože tato ‚práce‘ je nesporným vlastnictvím pracovníka, nikdo mimo něho nemůže mít právo na to, k čemu toto bylo jednou připojeno, alespoň tam, kde toho je dost a kde to je jako dobré ponecháno společně pro jiné.“ [Locke, 1960, kap. 5, část 27] To, že tato zásada získávání majetku platí nejen pro ořechy a bobule, je objasněno v kap. 5., části 32.: „Kolik půdy kdo obdělává, osévá, zvelebují, pěstují a jejího výtěžku může užívat, tolik je jeho vlastnictvím. Svou prací ji takřka ohrazuje od společného majetku.“ Převzato z českého překladu Locke, J.: *Druhé pojednání o vládě, Nakladatelství Svoboda, Praha, 1992. (Pozn. překl.)*

Povinnosti:⁷

- ↗ Zdržet se působení újmy ostatním.
- ↗ Zdržet se odebírání majetku ostatním.
- ↗ Zanechat při přivlastnění si části společného zdroje dostatečné množství zdroje ve stejné kvalitě pro ostatní.

Práva a povinnosti nelze od sebe oddělit. Práva nelze nárokovat bez toho, aniž by se člověk zavázal k plnění povinností. Tyto tři Lockeovy povinnosti jsou pro problém globálního oteplování klíčové, a je proto záhodno se jim věnovat podrobněji.

První dvě povinnosti jsou zahrnuty v souboru pravidel, se kterým se liberálové ztotožňují, a to v anglickém zvykovém právu⁸ (*common law*). Povinnost zdržet se ubližování jiným je zahrnuta v občanském přestupku napadení (*tort of assault*), což je vyhrožování útokem nebo pokus o přímé fyzické napadení spojené s bezprostřední možností tak učinit, následkem čehož je u oběti vyvolán pocit ohrožení.⁹ Povinnost nepoškozovat majetek ostatních je ve zvykovém právu obsažena v přestupku „nepovolaného vstupu“ (*tort of trespass*). Podle jednoho ze standardních právních zdrojů tento delikt narušení práv k půdě nastává „kdykoli jednotlivec neoprávněně vnikne na cizí pozemek, nebo působí na kohokoli nebo cokoli, aby na pozemek vnikl nebo na něm setrval, nebo dopustí setrvávání čehokoli na tomto pozemku.“¹⁰ Samotná újma není nutnou podmínkou tohoto deliktu. Nepovolaný vstup vůči soukromému vlastnictví nastává, „kdykoli jednotlivec protiprávně způsobí újmu na cizím soukromém vlastnictví nebo jinak zasahuje do práva vlastníka na výlučnou držbu a užívání majetku.“ Tyto delikty – napadení a nepovolaný vstup – již byly v Lockeově době ve zvykovém právu pevně vžitě. Až později byly oba delikty kodifikovány jako součást trestního práva.¹¹

Proti obvinění z výše uvedených deliktů existují určité námitky, pomocí kterých může být odpovědnost agresora vyloučena. Jednou z nich je souhlas poškozeného. Delikt také není prokázán, pokud nelze doložit příčinou souvislost mezi jednáním obviněného a škodou způsobenou oběti. Avšak některé jiné námitky obhajoby za právně relevantní považovány *nejsou*. Jedná se o:

⁷ Co se týče prvních dvou povinností, Locke píše: „Stav přirozený má zákon přirozený, aby jej řídil, který zavazuje každého, a rozum, který je tento zákon, učí veškeré lidstvo, které jen chce jít k němu na radu, že proto, že všichni jsou si rovni a nezávislí, nikdo nemá poškozovat druhého v jeho životě, zdraví, svobodě nebo majetku.“ [kap. 2., část 6.]. Třetí povinnost je kromě jiného zmíněna v připomenutí nutnosti ponechat dost a v dostatečném množství pro ostatní uvedené v předchozí poznámce pod čarou. (Převzato z českého překladu Locke, J.: *Druhé pojednání o vládě*, Nakladatelství Svoboda, Praha, 1992. (Pozn. překl.))

⁸ Výraz „*common law*“ lze přeložit jako zvykové nebo obyčejové právo, které kromě obyčejů zahrnuje i soudní precedenty a zvyklosti. (Pozn. překl.)

⁹ Pokud je vyhrůžka následována činem, je spáchán delikt ublížení na těle (*battery*). Tak jak je zvykem, pokud nenastanou nejasnosti, budeme používat termín „napadení“ (*assault*) jako zkrácené vyjádření pro *assault a battery*, což je kombinace učinění vyhrůžky i jednání na jejím základě.

¹⁰ Gaylord A. Jentz et al., *West's Business Law*, 5. vydání, West Publishing Co: St. Paul, 1993, str. 99.

¹¹ Použití příměrů z občanského práva má za cíl přitáhnout pozornost k etickým a filozofickým souvislostem mezi environmentálními a obvyklejšími typy škod. Nechci tím tvrdit, že požadavek soudního odškodnění je nutně nejlepší způsob, jak se za současného systému práva a soudních institucí vypořádat s rozsáhlými škodami na životním prostředí.

- ↗ Prokázání skutečnosti, že i jiní spáchali stejný delikt vůči stejné oběti, aniž by byli pohnáni k odpovědnosti, a stávající obviněný je tedy odpovědný jen za malou část celkové způsobené škody.
- ↗ Prokázání skutečnosti, že spáchání deliktu znamenalo pro obviněného přínosy, jejichž hodnota převyšovala náklady oběti.
- ↗ Prokázání skutečnosti, že obviněný spáchal stejný delikt již v minulosti a nebyl za něj pohnán k odpovědnosti.

V další části poukážeme na význam těchto námitek obhajoby v případě globálního oteplování.

Lockeova třetí povinnost – zanechat při odebrání ze společného zdroje dost a ve stejné kvalitě pro ostatní – může být nazvána povinností „zcela se nezmocnit“ (*not to engross*) zdroje. Zmocnit se znamená v Lockeově pojetí neprávem získat většinu nebo celý společný zdroj na úkor ostatních držitelů sdílených práv. Locke soudí, že bez této omezující povinnosti by zmocňování ze společného zdroje vedlo k nepřijatelným důsledkům. V jednom ze svých nejjasnějších prohlášení vymezuje Locke své zásady pro přisvojování následujícím způsobem:

Namítne se snad proti tomuto, že dává-li sbírání žaludů nebo jiných plodů země atd. právo na ně, pak kdokoliv může nahromadit jich [ze společné věci] tolik, kolik chce. A na to odpovídám: Nikoli. Tyž zákon přirozený, který nám tímto dává vlastnictví, toto vlastnictví rovněž omezuje... Kolik toho může kdo užít k nějakému prospěchu života dříve, než se to zkazí, na tolika věcech může svou práci upevnit vlastnictví. Cokoli je nad toto, je více než jeho podíl a patří druhým.¹²

Povinnost zcela se nezmocnit zdroje má pro oplocování půdy nebo jiných společných zdrojů důležité důsledky, jež podle všeho nejsou vždy jasně pochopeny liberály, kteří s nadšením připomínají Lockeův odkaz jako základ teorie vlastnictví. Jeden důsledek je však zřetelně patrný: první jednotlivec, který se náhodou vyskytne v oblasti, nemůže zabrat nebo si přisvojit veškerou půdu nebo podstatnou část půdy. (Představte si Waltera Raleigha, jak stojí na březích Atlantiku v Severní Americe a činí si nárok na pás půdy táhnoucí se na západ až k Pacifiku.) Méně zjevné již je, že zásada „smísení práce“ nemůže být použita k úplnému rozdělení celého společného zdroje, a to i v případě, že by si každý člověk přisvojil jen skromnou jím využitelnou část. V určitém okamžiku se totiž dosáhne bodu omezení v důsledku vzácnosti, za níž ohrazení i jen malého pozemku již neznamena ponechání „dostatečného množství a ve stejné kvalitě pro ostatní“. K dalšímu přisvojení sice docházet může, ale v takovém případě se musí pokračovat pomocí nějakého jiného mechanismu, který vyžaduje shodu všech držitelů práv ke zbývajícimu společnému zdroji.

V této souvislosti Locke srovnává poměry v tehdejší Americe, kde byla hojnost půdy, se situací v Anglii, kde již tehdy došlo k omezení přisvojení v důsledku vzácnosti. O druhém případě Locke píše:

¹² Locke, 1690, kap. 5, část 31. Ke zmocňování se půdy, na rozdíl od ořechů nebo zvěře, dochází, pokud si člověk nárokuje více, než by mohl „obdělávat, osít, zvelebit, pěstovat a jejího výtěžku užívat“. (Viz předchozí poznámky pod čarou.) Převzato z českého překladu Locke, J.: *Druhé pojednání o vládě, Nakladatelství Svoboda, Praha, 1992. (Pozn. překl.)*

...nemůže si nikdo ohradit nebo přivlastnit nějakou část bez souhlasu všech svých společníků, protože tato půda zůstala společná smlouvou, tj. zákonem země, jenž nemá být porušován... Kromě toho zbytek půdy po takovém ohrazení nebyl by tak dobrý pro ostatní společníky, jako byl celek, když všichni mohli celku užívat, kdežto na počátku a při prvním zalidňování velkého společenství světa tomu bylo zcela jinak [Locke, 1690, kap. 5, část 35]. Převzato z českého překladu Locke, J.: Druhé pojednání o vládě, Nakladatelství Svoboda, Praha, 1992. (Pozn. překl.)

Neznamená to však, že by se Locke domníval, že by zbytek společné půdy byl lépe využit, kdyby zůstal společným zdrojem, obecní pastvinou, než kdyby se stal soukromým majetkem. Právě naopak, jen o několik odstavců dále Locke tvrdí, že jeden akr soukromé půdy je stejně produktivní jako deset akrů obecní pastviny. Přesto, pokud se má zbytek pastviny privatizovat, musí se tak stát za souhlasu všech spoluvlastníků. Máme-li použít moderní terminologii, musí být spoluvlastníci vyplaceni, nikoli pouze vyvlastněni. Pokud hodnota půdy jejím ohrazením skutečně vzroste, měl by být výkup realizovatelný. Právo však vítězí nad efektivností až do okamžiku získání faktického souhlasu spoluvlastníků.¹³ Buď tedy musíme nalézt efektivní pravidla pro správu stále ještě společně vlastněné půdy, nebo se musíme v zájmu spravedlnosti podřídit životu s možnými nepřijemnostmi a neefektivnostmi vyplývajícími ze společného vlastnictví.

Uplatnění Lockeova přístupu na problém globálního oteplování

V této části se budeme zabývat fungováním Lockeova přístupu k vlastnictví v případě globálního oteplování. Proto nebudeme přitom brát v úvahu nejistotu plynoucí z přírodních věd. Budeme považovat za prokázané, že globální oteplování existuje v nebezpečné míře a že je způsobeno emisemi skleníkových plynů pocházejícími z lidské činnosti. V další části zvážíme, jak bychom měli naše závěry přizpůsobit skutečnosti, že škody připisované globálnímu oteplování a související příčinné vazby ve skutečnosti zatím vůbec nejsou jisté.

Začít můžeme u případů, kdy globální oteplování naráží na jasně definovaná soukromá vlastnická práva. Pro účely naší úvahy obsadíme do role oběti bangladéšského farmáře. Pokud hladina oceánů dále stoupne o několik málo centimetrů, hrozí zaplavení jeho soukromé půdy, která je již v důsledku zvýšení hladiny světových moří vystavena častějším záplavám. V roli obžalovaného bude vystupovat uhelná elektrárna z amerického středozápadu. Jaké možnosti obhajoby může elektrárna uplatnit proti farmářově žalobě za nepovolaný vstup na cizí pozemek? (Pro tuto chvíli předpokládáme prokázanou příčinnou souvislost mezi emisemi skleníkových plynů z elektrárny a stoupáním hladiny oceánů. Ve skutečnosti by mohla být obhajoba založena na neschopnosti žaloby kauzální souvislost prokázat.)

¹³ *Locke jako by nechával otevřenou možnost získání tohoto souhlasu spíše pomocí zbývajících spoluvlastníků schváleného prostředníka, než aby byl souhlas získáván od každého zvlášť. Obrat „tj. zákonem země [i.e. the law of the land]“ naznačuje, že v roli prostředníka měl Locke možná na mysli nějaký vládní úřad. Otázka, kdo by měl zastupovat zájmy držitelů práv ke společným zdrojům, jsou-li držitelé příliš početní nebo rozptýlení, než aby se vyplatilo jednat s každým jednotlivě, je sice důležitá, ale překračuje rámec této práce.*

Za prvé by obhajoba mohla namítat, že žalovaná elektrárna má jen malý podíl na současných emisích skleníkových plynů. Kromě toho lze tvrdit, že zjištěné zvýšení hladiny oceánů není způsobeno pouze současnými emisemi, ale že je důsledkem úhrnu emisí od počátku průmyslové revoluce a že toto působení bylo zesíleno kombinací s přirozeným cyklem oteplování.

Z právního hlediska by taková obhajoba selhala. Již jsme zmínili, že vůči napadení a nepovolanému vstupu se nelze obhajovat poukazováním na to, že se na přečinu podílejí i jiní. Dejme tomu, že mě zbije banda výrostků, ale zatčen je jen jeden člen gangu. Měl by být propuštěn proto, že způsobil jen část škody nebo snad proto, že spolupachatelé unikli bez trestu? Měli bychom útočníkovi umožnit předložit důkazy, že už mě v minulosti zmlátily i jiné party? Určitě nikoli, a stejné principy platí i pro naši elektrárnu.

Druhá strategie obhajoby by mohla spočívat v tvrzení, že elektrárna farmáři nikdy úmyslně neublížila. Vlastníci elektrárny nemuseli vůbec nic vědět o klimatologii nebo nízké nadmořské výšce Bangladéše. Avšak tato obhajoba typu „promiňte, nevěděl jsem, že vám to ublíží“ by také nebyla u soudu úspěšná. Úmysl způsobit škodu není podstatný, pokud existuje záměrné jednání – v tomto případě výroba elektřiny a vypouštění skleníkových plynů do atmosféry, které bylo příčinou vzniku škody. Právo předpokládá, že lidé vždy domýšlejí důsledky svého jednání. Například opilý řidič nemůže namítat, že neměl v úmyslu chodce srazit. Soud by rozhodl, že požití alkoholu bylo záměrné a snížená schopnost řídit je předvídatelným důsledkem pití [Gaylord a kol., 1993, str. 92].

Za třetí by se obhajoba mohla dovolávat srovnání nákladů a přínosů. Elektrárna by mohla tvrdit, že náklady na zmírnění újmy, řekněme nahrazení uhlí jadernou nebo solární energií, by převyšovaly výši způsobené škody nebo náklady na odvrácení újmy zbudováním ochranné bariéry proti moři nebo nákupem náhradních, výše položených pozemků. Pokud by byly takové propočty přesné, zakládaly by platnou obhajobu environmentálních deliktů napadení a nepovolaného vstupu?

Tato otázka je důležitá, neboť argument nákladů a přínosů je uplatňován v případech globálního oteplování velmi často. Studie nákladů a přínosů obvykle docházejí k závěru, že zpomalení globálního oteplování by znamenalo určité přínosy, ale často zjišťují, že náklady jsou větší než tyto přínosy. Například W. D. Nordhaus a J. G. Boyer v často citované analýze Kjótského protokolu odhadují diskontované náklady realizace opatření na 800 až 1500 miliard USD a ve srovnání s tím diskontované přínosy na 120 miliard USD.¹⁴

Každá studie přínosů a nákladů, která analyzuje časová období tak dlouhá, jako je tomu v případě globálního oteplování, se potýká s obrovskými metodologickými potížemi. V neposlední řadě je složité i samotné určení odpovídající diskontní míry. Současná hodnota nákladů nebo přínosů realizovaných během sta let nebo během ještě delšího období, může být podle zvolené úrokové míry

¹⁴ W. D. Nordhaus and J. G. Boyer, „Requiem for Kyoto.“ *Zdá se, že toto pojednání existuje v několika verzích. Já jsem měl k dispozici verzi nazvanou KYOTO ECON 020299.DOC, datovanou 8. února 1999. Tato studie je citována ve prospěch opatrného přístupu k politice globálního oteplování mnoha liberálními prameny, včetně kapitoly Cato Handbook zmiňované v poznámce č. 4.*

obrovská nebo naopak téměř bezvýznamná.¹⁵ Tyto otázky přesahují ale již rámec této práce. Nyní postačí, když pomineme tyto metodologické problémy a budeme dále předpokládat, že náklady zpomalení globálního oteplování převyšují případné přínosy. Jak by takové zjištění mělo ovlivnit liberální přístup k politice globálního oteplování?

Předně je nutné si uvědomit, že argumenty o efektivnosti nejsou při obhajobě úmyslného napadení nebo nepovolaného vstupu relevantní. V případě nepovolaného vstupu zvykové právo vůbec nevyžaduje prokázání škody. Pokud vlastníci nesouhlasí s narušováním svého vlastnictví, mají svrchované právo narušování znemožnit.¹⁶ Rovněž ani v případě napadení není nutné fyzickou újmu prokázat. I jen nechtěný nebo nelibý kontakt může také zakládat tento delikt. V případě nepovolaného vstupu i napadení nemohou obžalovaní také uvádět důkazy poukazující na jejich prospěch z protiprávního jednání. Naruším-li vaše vlastnictví pokácením stromu, který mi brání ve výhledu, nemohu se hájit tím, že zvýšení hodnoty mého majetku je větší než pokles hodnoty vašeho vlastnictví. Podobně, vrátíme-li se k dřívějšímu příkladu, člen party, která mě zmlátila, se nemůže hájit tím, že jeho požitek z toho, že mě zbil, byl větší než bolest, kterou jsem následně utrpěl. Není žádný důvod, proč by se mělo s deliktem spáchaným na dálku emisemi skleníkových plynů zacházet jinak, než s deliktem spáchaným zblízka bezprostředním nástrojem. Jde o to, že pokud někomu záměrně způsobíte újmu, jste odpovědní za škodu bez ohledu na to, jak velký prospěch z toho máte.

Nejedná se však o paušální odmítnutí analýzy nákladů a přínosů jako nástroje pro rozhodování. Dejme tomu, že železniční společnost zvažuje výstavbu tunelu namísto vedení trati průsmykem, který v zimě občas zapadne sněhem. Správným postupem je porovnat přínosy tunelu (úspory paliva, zlepšení spojů) s náklady na jeho prokopání a obě hodnoty řádně diskontovat mírou odpovídající nákladům alternativního užití kapitálu. Tento postup by byl vhodný i pro vládu zvažující výstavbu tunelu nebo veřejné dálnice. I kdyby přínosy převážily nad náklady, v souladu s liberálními principy by bylo třeba, aby stavitel tunelu, ať soukromého nebo státního, nejen náklady propočítal, ale také je skutečně zaplatil. Například pro výstavbu tunelu je zapotřebí půda pro vstupy, přístupové cesty a pro deponování odtěžené horniny. Ani příznivá kalkulace nákladů a přínosů by nemohla ospravedlnit stavbu tunelu na pozemku nevlastněném stavitelem nebo vysypání odpadní horniny na cizí pozemek bez svolení majitele. Přesně to však obhajují ti, kteří tvrdí, že by se proti globálnímu oteplování nemělo zasahovat, protože náklady snížení emisí skleníkových plynů převyšují přínosy (tj. zmírnění škody způsobené obětem).

¹⁵ Použití nízké diskontní sazby 2,5 % má za následek, že současná hodnota nákladů nebo přínosů realizovaných za 200 let ve výši 100 dolarů činí jen 71 centů – to je totéž, jako kdybychom řekli, že náklady a přínosy ve vzdálené budoucnosti nemají pro dnešní rozhodování téměř žádný význam. Diskusi o diskontní míře a dalších metodologických otázkách lze nalézt ve William R. Cline, „Meeting the Challenge of Global Warming“, připravené pro Copenhagen Consensus Program of the National Environmental Assessment Institute, Denmark, 2004 (staženo 27. ledna 2006 z www.cgdev.org/doc/expert%20pages/cline/CICChan300404.pdf). Cline se kloní k vyšší současné hodnotě přínosů snížení emisí skleníkových plynů než Nordhaus a Boyer.

¹⁶ Ve skutečnosti existuje několik výjimek, jako je vstup na pozemek bez povolení s cílem zachránit život osoby, která je v ohrožení. Ty ale nejsou pro náš případ relevantní.

Zde je možné provést srovnání s liberálním postojem k pravomoci státu vyvlastňovat majetek ve veřejném zájmu. Liberálové mají dlouhodobě k této pravomoci velmi rezervovaný postoj. Ačkoli americká ústava vyvlastňování umožňuje, liberálové obvykle prosazují, aby se vyvlastňovalo jen ve výjimečných případech, jako poslední možnost v situacích, kdy obtíže způsobené vypočítavým vyjednáváním, vyčkávaním nebo vysoké transakční náklady by mohly zastavit jinak nepostradatelnou činnost. Liberálové téměř jednomyslně kritizovali nedávne pokusy využít vyvlastňování ve veřejném zájmu pro běžné podnikatelské projekty, jako jsou nákupní centra. Nicméně i vyvlastňování ve veřejném zájmu vyžaduje poskytnutí kompenzace za vyvlastněný majetek. Návrhy zaplavit nízkou položenou pobřežní pozemky, aby na Středo západě mohly zůstat nízké ceny elektřiny, nejsou přitom doprovázeny ani tou nejskromnější zástěrkou příslibu odškodnit poškozené.

Bezmála totéž by se dalo říci o tvrzení, že přizpůsobení se změně klimatu je levnější než zmírňovat samotnou změnu. Ano, lze přesvědčivě tvrdit, že přizpůsobení je někdy z hlediska nákladů efektivnější než zmírňování, a celosvětová strategie by samozřejmě měla vzít v úvahu obě varianty.¹⁷ Avšak potvrzení toho, že přizpůsobení se důsledkům je efektivnější než zmírňování příčin, je pouhým začátkem polemiky o povolení pokračovat ve vypouštění skleníkových plynů, nikoli jejím završením. Liberální postoj založený na Lockeově pojetí vlastnictví by trval nejen na prokázání, že přizpůsobení je teoreticky vhodnější nástroj, ale i na reálném provedení adaptačních opatření na účet těch, kteří by měli z pokračujících emisí prospěch. A nejen to, skutečný liberální postoj by trval na získání faktického souhlasu poškozených, spíše než aby připouštěl možnost volby strategie přizpůsobení nebo zmírnění, které by bylo přijato kdesi daleko a bylo založeno na čistě teoretických argumentech.

Doposud byla naše analýza uměle zjednodušena tím, že jsme do scénáře globálního oteplování zasadili střet jednoznačných zájmů soukromých vlastníků, tj. elektrárny ze Středo západu proti bangladéšskému farmáři. Tím jsme z našeho problému vytvořili obdobu příkladu Ronalda Coase o sporu farmáře s železnicí, pouze jsme zohlednili globální měřítko. Ucelenější rozprava by však kromě soukromého vlastnictví měla brát v úvahu i existenci nepřivlastněných společných zdrojů.

V případě globálního oteplování jsou odpovídajícími nepřivlastněnými společnými zdroji vzdušný obal země, který kromě dalších užití slouží jako úložiště skleníkových plynů, a oceány, v nichž se hromadí teplo vytvářené skleníkovým efektem a které také zachycují tající led. (Stále předpokládáme jistotu vědeckého poznání, pokud jde o tyto vlivy.) Veškeré nepříznivé dopady elektrárny na Středo západě na bangladéšského farmáře jsou zprostředkovávány působením skleníkových plynů na společné zdroje. Co Lockeovský přístup říká o právech užití společných celosvětových zdrojů atmosféry a oceánů a co nám říká o způsobu, jak by tato práva mohla být vymezena?

Zahrnutí prvku společného zdroje dává naší hypotetické elektrárně možnost využít další strategii obhajoby, a to princip prvotního užití (*first-use principle*).

¹⁷ Podrobné představení argumentu, že přizpůsobení se důsledkům je nákladově efektivnější než zmírňování příčin, lze nalézt v Indur Golkany, „Living with Global Warming“, National Center for Policy Analysis, Policy Report 278, září 2005.

Jako jednoduchý příklad této zásady předpokládejme, že někde na venkově vybudují závodní dráhu a budu ji několik let provozovat bez námitek sousedních farmářů. Až později někdo koupí kus sousedního pšeničného pole a postaví zde obytné domy. Podle zásady prvotního užití nemají kupci domů žádné právo stěžovat si na hluk ze závodní dráhy. Já jsem totiž byl v místě první a hluk již byl započítán v ceně, když bylo vyjednááno o prodeji obytných domů. Situace by byla jiná, kdybych závodní dráhu zřídil uprostřed již existující obytné oblasti. Pak by princip prvotního užití hovořil ve prospěch majitelů domů – buď bych je musel odškodnit, nebo svou činnost ukončit, nebo se omezit na závody nehlučných elektrických aut. Jednoduše řečeno, princip prvního užití není nic víc než Lockeovo učení, že plody v lese patří prvnímu, kdo je sesbírá.

V případě globálního oteplování by pak elektrárna mohla tvrdit, že získala vlastnická práva na ukládání látek do vzdušného obalu, protože již mnoho let bez jakýchkoli námitek skleníkové plyny emituje. Nikdo tedy nemá nárok najednou změnit pravidla uprostřed hry. Pokud by měly být emise zastaveny, byla by to elektrárna, komu by měly být kompenzovány náklady na zmírnění škodlivé činnosti.

Potíž je ale v tom, že princip prvotního užití přestává být směrodatný, pokud se střetne s omezením vzácnosti, to jest s lockeovskou povinností „zcela se nezmocnit zdroje“. V případě skleníkových plynů lze tvrdit, že uživatelé energie mají právo „vymezit“ svá práva na atmosféru podle principu prvotního použití jen tehdy, ponechají-li společný zdroj v dostatečném množství a ve stejné kvalitě pro ostatní. Předpokládejme, že jsme již dospěli k bodu, při jehož překročení další vymezování práv ke vzdušnému obalu neoprávněně zasahuje do práv ostatních, kteří mají společná majetková práva ke světové atmosféře a oceánům. Podle Lockeových principů od toho okamžiku nemůže již přivlastňování dále pokračovat jednostranně. Namísto toho, má-li vůbec ke zvýšení emisí dojít (nebo mají-li emise být jen pokračovat, pokud již hranice omezení byla dosažena), může se tak dít jen se svolením všech spoluvlastníků společného zdroje, včetně našeho bangladéšského farmáře a všech dalších poškozených. Pokud by znečišťovatelé chtěli získat takové svolení, museli by vyjednávat a nabízet odkupy, kompenzační platby nebo uhrazení nákladů na přizpůsobení.

Abychom byli konkrétnější, můžeme přejít od obecného problému změny klimatu ke specifitější debatě o Kjótském protokolu. V souvislosti s touto dohodou se často namítá, že by Spojené státy nesly nepoměrný podíl nákladů na dodržení dohody, neboť jejich emise skleníkových plynů se v současnosti pohybují výše nad referenční úrovní, než je tomu v případě ostatních průmyslových zemí. V Lockeově smyslu to odpovídá tvrzení, že Spojené státy by měly uniknout postihu, neboť v minulosti byly nejvýznamnějším přivlastňovatelem společných

¹⁸ Aby nedošlo k nedorozumění, „přivlastňování“ práv ke vzdušnému obalu, ze kterého jsou zde emitenti obviňováni, se liší od obecnějších nařčení, že bohaté země spotřebovávají více, než by byl jejich spravedlivý podíl na světových zdrojích. V určitých kruzích se stalo dobrým zvykem ostře kritizovat Spojené státy, které mají X procent světového počtu obyvatel, za to, že konzumují Y procent světové spotřeby mědi, zemního plynu, olivového oleje nebo čehokoli jiného. Liberální reakce zdůrazňuje, že produkce nebo spotřeba velkého množství zboží nebo služeb sama o sobě není přivlastňováním v Lockeově smyslu, pokud je vyšší spotřeba bohatých zemí odrazem skutečnosti, že tyto země více vyrábějí nebo získávají zboží prostřednictvím dobrovolné směny, nikoli prostřednictvím jednostranného přivlastnění.

světových zdrojů.¹⁸ Zaujímat takový postoj je však vysoce neliberální. Obrana neprávem nabytých vlastnických práv, to je přístup konzervativců, nikoliv liberálů. Připomíná to argumenty ve prospěch vlastnictví otroků vznášené na úsvitu/soumraku americké republiky autory, kteří byli jinak zapřísáhlými Lockeovými stoupenci.

Význam vědecké nejistoty

V předchozí části jsme v zájmu našeho výkladu pokládali za vědecky prokázané, že škodlivé globální oteplování probíhá a že je způsobeno lidskými aktivitami. V této části tento předpoklad pomineme a budeme uvažovat i vědeckou nejistotu. Zaměříme se na otázku, zdali se činnost, která je zakázaná, protože s jistotou způsobuje škodu, může stát přípustnou, je-li tato škoda méně než jistá?

Ovšemže někteří příslušníci liberálního tábora popírají i to, že nějaká vědecká neprůkaznost vůbec existuje. Stále se čas od času totiž objevují prohlášení, že „neexistují žádné věrohodné důkazy, které by podpořily teorii globálního oteplování“.¹⁹ Nejserióznější autoři jsou ale opatrnější. Připouštějí, že určité věrohodné důkazy přinášejí obě strany vědecké polemiky.

Podívejme se například na zprávu o ekonomických dopadech změny klimatu pro britskou Horní sněmovnu z roku 2005. Tato zpráva je souhlasně citována mnoha liberálními a konzervativními autory jako protiváha ke zprávě pro Mezi vládní panel o změně klimatu (*Intergovernmental Panel on Climate Change – IPCC*) z roku 2001, kterou upřednostňují environmentalisté. Po absolvování mnoha slyšení se autoři zprávy pro Horní sněmovnu shodují, že „tvůrci prognóz si opakovaně libují v příbězích o ‚konci světa‘“. Po zvážení všech faktů však v závěru uvádějí: „Nedomníváme se, že dnešní vědci bijí planě na poplach, možná se ukáže, že se v některých věcech mýlí, ale tvrzení, na kterých zakládají svá odůvodnění, jsou doložena lépe než v minulosti.“²⁰ Dokonce i zpráva pro IPCC, pokud nevyhledáváme jen ty nejsenzačnější pasáže a čteme ji pozorně, obsahuje množství dohadů a uvádí mnoho „klíčových neurčitostí“ obsažených v literatuře o změně klimatu.²¹

Jaké jsou důsledky této nejistoty? Jedním ze způsobů, jak nalézt odpověď, je podívat se, jak se vyrovnáváme s nejistotou v jiných souvislostech.

V běžném životě se s tím někdy vypořádáme tak, že jednoduše ignorujeme to nejhorší a doufáme v to nejlepší. Předpokládejme například, že muž ve funkci ředitele je během pracovní schůzky s přitažlivou kolegyní v pokušení zvolit poněkud bezprostřednější přístup k managementu. Ví velmi dobře, že jakýkoli záměrný a ze strany kolegyně nechtěný kontakt by zakládal delikt napadení. Avšak není si jist, alespoň si to myslí, zda by jeho dotyky byly skutečně nechtěné. Z jeho pohledu se některým ženám takové věci líbí. Pokud zariskuje a zkusí to, měl by pak mít možnost se v případě odmítnutí hájit tím, že si nebyl jistý, zda

¹⁹ Například v David Holcberg, „Global Warming vs. Prosperity,“ *Capitalism Magazine*, 21. května, 2001 (staženo 21. ledna 2006 z <http://capmag.com/article.asp?ID=418>).

²⁰ U. K., *House of Lords, Select Committee on Economic Affairs, Second Report of Session 2005–06, „The Economics of Climate Change“*, str. 20.

²¹ *Intergovernmental Panel on Climate Change, Climate Change 2001: Synthesis Report, Summary for Policy Makers, 2001.*

bude jeho jednání špatně přijato? Nikoliv. Náš ředitel i my všichni ostatní víme, že bychom se měli vyvarovat vědomého jednání, kdy způsobení újmy důvodně hrozí, i když není zcela jisté, že k ní dojde. Záměrné jednání, které se značnou pravděpodobností způsobí škodu na životním prostředí, není výjimkou.

To neznamená, že bychom měli chodit jako členové jakési sekty s rouškami, abychom nevedchli nějaký ohrožený druh hmyzu. Někdy jsou náznaky možné škody tak nepatrné, že se blíží nule. Někteří lidé si například myslí, že elektromagnetické záření z elektrického vedení způsobuje vznik rakoviny. Avšak i po opakovaných zkoumáních jsou vědecké důkazy ve prospěch souvislosti mezi elektrickým vedením a rakovinou velice slabé. Od výstavby elektrického vedení nás to nemusí odrazovat. Avšak důkazy o souvislosti mezi skleníkovými plyny a globálním oteplením jsou mnohem silnější, i když do úplné jistoty mají ještě dost daleko. Jsou však dostatečně silné na to, abychom sobě samým znemožnili hájit se ve stylu zmiňovaného šovinistického ředitele tvrzením: „Nebyl jsem si jistý.“

Zcela opačným přístupem k nejistotě, než je doufání v to nejlepší a ignorování nejhorsšího, je strategie „minimax“ (*minimax strategy*). Tento přístup se zaměřuje na minimalizaci pravděpodobnosti maximální ztráty. Příkladem z politiky může být obranný systém budovaný americkou vládou na ochranu před jaderným útokem ze Severní Koreje. Ačkoli je pravděpodobnost takového útoku velmi malá a účinnost obranného systému nejistá, jediný úspěšný útok byl jen jednou jadernou střelou by znamenal takovou katastrofu, že to ospravedlňuje vynaložené náklady, přinejmenším v očích některých jinak rozumných lidí. Skutečnost, že by (vyjádřeno jako očekávaná střední hodnota) mohlo být zachráněno více životů vynaložením těchto stovek milionů dolarů např. na kliniky pro diabetiky, není pro ně nutně pádným argumentem. Abychom uvedli jiný příklad, tentokrát ze soukromého sektoru: Někteří lidé při plánování svého důchodu investují peníze do akciového portfolia, zatímco jiní nakupují depozitní certifikáty nebo pojištěné anuity. Ti druzí obětují vyšší očekávanou míru výnosu akciového portfolia, aby se zabezpečili proti malé pravděpodobnosti rozsáhlého krachu na trhu, který by mohl mít katastrofální dopad na jejich životní úroveň.

Strategie minimax je nevhodnější, když střední hodnota ztráty je špatně odhadnutelná a povaha obávané ztráty je taková, že by měla nejen kvantitativní, ale i kvalitativní důsledky na blahobyt jednotlivce. Některé z rizik plynoucích z globálního oteplení do této kategorie mohou patřit – například eventuální porucha atlantického proudění, které v zimě zahřívá Evropu. Zdá se, že se vědci shodují na tom, že pravděpodobnost takové události je nízká, přinejmenším v blízké budoucnosti. Nicméně toto riziko by mohlo povaze strategie minimax odpovídat, pokud, jak se někteří oceánografové domnívají, by se při splnění určitých podmínek mohlo toto proudění v budoucnosti náhle změnit, což by mělo katastrofální dopady na evropské klima.

Koneckonců přednosti strategie minimax spočívají více v osobním přístupu k riziku než ve vědě. Neexistuje žádný objektivní způsob, jak prokázat, že tato strategie je v dané situaci nevhodnější. Stejně tak ale není důvod vylučovat tento přístup k nejistotě z debaty o vládní politice. To by mělo platit obzvlášť pro liberály, kterým v jiných případech nečiní potíže respektovat subjektivní rizikové

preferance jiných lidí. Na finančních trzích jsou lidé s nadprůměrnou averzí k riziku považováni za obezřetné a trhy jsou velebeny pro svou schopnost tuto jejich volbu uspokojit. Tak proč, když se hovoří o politice změny klimatu, jsou lidé s nadprůměrnou averzí k riziku odmítáni jako panikáři, kteří si dokonce ani nezaslouží místo u jednacího stolu?

Třetí přístup k rozhodování za nejistoty, zásada „náležitá péče“ (*reasonable care*), leží mezi strategií doufání v nejlepší a ignorování nejhoršího a silně rizikově averzním přístupem minimax. Je-li pravděpodobné, že nějaká činnost může způsobit škodu, měla by se podle zásady náležitá péče učinit veškerá nákladově efektivní opatření k jejímu snížení. Nákladově efektivní přístup v tomto případě znamená učinit takové kroky, které v mezním vyjádření obnášejí nižší náklady, než je následné snížení očekávané výše škody.

Uplatněním této zásady jsou právní ustanovení o nedbalosti. Dejme tomu, že vlastní firmu provozující autodopravu a vy utrpíte zranění, protože selžou brzdy jednoho z svých nákladních aut. Při žalobě pro nedbalost by mohla vyvstat otázka, zda jsem učinil veškerá přiměřená opatření, abych selhání brzd zabránil. Kупoval jsem kvalitní součástky od důvěryhodného výrobce? Prováděli mechanici pravidelné kontroly brzd? Pokud by se ukázalo, že se používaly podřadné součástky a kontroly byly zanedbávány, abych ušetřil několik dolarů, mohl by mě soud shledat nedbalým a odsoudit mě k náhradě škody. Pokud jsem ale jednal s náležitou péčí, nebudu za nedbalého uznán a ztrátu utrpíte vy jakožto oběť.²²

Při aplikaci na otázku globálního oteplování doporučuje zásada náležitá péče přijmout veškerá opatření k redukcí emisí skleníkových plynů až do okamžiku, kdy mezní náklady začínají převyšovat očekávanou hodnotu mezních přínosů. Je to ovšem značné zlepšení oproti strkání hlavy do písku, tj. názoru, že bychom neměli dělat nic, dokud se zcela nepotvrdí každý jednotlivý poznatek klimatologie. Možnost aplikace zásady náležitá péče v případě globálního oteplování je však ještě podmíněna jedním důležitým předpokladem.

V občanském právu je zásada náležitá péče nejvíce přijímána v souvislosti s nedbalostí, tj. s neúmyslným deliktem. Avšak jak jsme již uvedli, vypouštění skleníkových plynů je vhodnější považovat za úmyslný delikt podobný deliktům napadení a nepovoleného vstupu. Když postavíme uhelnou elektrárnu, zvažujeme všechny možné důsledky – nejen výrobu energie, ale také emise oxidu uhličitého. Pouze nevíme, kolik škody emise způsobí. Emise uhlíku jsou spíše srovnatelné s řízením v opilosti než s případem selhání brzd, na které se zásada náležitá péče vztahuje. Jak jsme již objasnili dříve, pití alkoholu a rovněž následné řízení jsou obojí úmyslné činy. Nejsme zproštěni viny za důsledky řízení v opilosti jen proto, že přesně nevíme, s čím se v opilosti střetneme – zda to bude strom, auto nebo školní autobus. Přes tuto nejistotu jsme odpovědní za veškerou způsobenou újmu a máme povinnost uhradit škodu.

Tato úvaha zcela jistě neznamená, že by se elektrárny neměly stavět. Možná, že úspory nákladů při používání uhelné spíše než solární energie skutečně převýší

²² V literatuře ekonomie a práva (*Law and Economics*) je tato zásada známá jako „*Handův vzorec*“ podle rozhodnutí ve známém případě nedbalosti, které učinil soudce *Learned Hand*. Rozbor *Handova* pravidla lze nalézt v *Richard Posner, Economic Analysis of Law*.

škodu způsobenou dodatečným globálním oteplením. Ale i kdyby tomu tak bylo, ani to by nezbavovalo vlastníky elektráren odpovědnosti za škodu. Pokud bude později možné újmu prokázat, bude se muset poskytnout odškodnění prostřednictvím odpovídajících finančních kompenzací nebo investováním do projektů adaptace na nové klimatické podmínky.

Jinak řečeno, přítomnost nejistoty nemůže zakrýt nesrovnalosti v argumentech cost-benefit polemiky, které byly zmíněny v předchozí části. Připomeňme, že nejčastěji citované studie netvrdí, že škody způsobované globálním oteplením jsou nulové, uvádějí pouze, že přínosy jakýchkoli opatření nepřevyšují náklady. Již jsme však ukázali, že ani takové kalkulace, kdy jsou jak náklady, tak přínosy s jistotou známy, nezakládají právo uchvátit cizí majetek bez zaplacení. Ze stejných důvodů neskýtá zásada náležité péče, která je aplikací principů efektivnosti za nejistoty, únik od potenciální odpovědnosti, ukáže-li se po provedení úmyslného jednání, že toto způsobuje škodu, u které předem nebylo jisté, že nastane. Bohužel uznání potenciální odpovědnosti v liberálních textech na téma globálního oteplování až příliš často schází. Namísto toho se považují za rozhodující odhadované očekávané hodnoty nákladů a přínosů, což znamená, že producenti emisí by měli být považováni za nevinné, i kdyby se posléze ukázalo, že se mylili klimatologičtí optimisté, na jejichž výzkumu jsou tyto odhady založeny. To však podle mého názoru není správný liberální postoj. Zní to více jako konzervativní obhajoba absolutistického privilegia, jež se podobá nárokům králů a prezidentů na imunitu hlavy státu.

Závěr

K čemu jsme tedy dospěli? Jaký je správný liberální postoj ke globálnímu oteplení? Jestliže má tento názor spočívat na dobře podloženém lockeovském respektu k jednotlivcům a jejich vlastnictví, jsou některé jeho prvky jasně dané, i když mnoho detailů ještě zbývá doplnit.

Za prvé, liberálové by měli správně posuzovat význam argumentů založených na srovnávání nákladů a přínosů. Skutečnost, že nějaké jednání znamená přínosy, nezbavuje jednajícího odpovědnosti, pokud dochází současně ke vzniku škod. Není přitom podstatné, zdali jsou větší či pravděpodobnější výnosy či škody. Povinnosti neublížit jiným osobám a jejich majetku se nelze vyhnout pomocí obratných propočtů efektivnosti. Toto je klíčový prvek, který odlišuje tradici klasického liberalismu od ostatních politických teorií, které naopak usilují o uplatnění státní moci k potlačení práv jednotlivce ve prospěch jakéhosi celospolečenského užítku. I přesto mohou mít kalkulace efektivnosti v některých jiných ohledech význam pro formulaci liberálního postoje ke globálnímu oteplení. Tyto propočty totiž mohou pomoci vybrat z různých mechanismů vhodná opatření v souvislosti se změnou klimatu. Kalkulace mohou mít význam pro rozhodování, jestli se zdržet potenciálně škodlivého jednání, anebo riskovat vznik škody při současném uznání povinnosti odškodnit oběť. Výpočty mohou mít také smysl pro rozhodnutí, zda je lepší se vzniku škody vyhnout zpomalením změny klimatu, nebo zda je lepší škody kompenzovat prostřednictvím investic, které pomohou obětem přizpůsobit se změně klimatu.

Za druhé, liberální názor by se měl odlišovat od konzervativního postoje, který obhajuje nespravedlivě získaná privilegia. Liberalismus zejména v Americe vznikl v podmínkách lockeovského stavu přírody, kde skutečně platilo (nebo to tak alespoň vypadalo), že osadníci, dřevorubci, dobytkaři a průmyslníci si mohli vzít, co potřebovali, a přitom ponechat „dost a ve stejné kvalitě pro ostatní.“ Účastníci debaty o globálním oteplování z řad ekologů nám říkají, že v takovém světě již nežijeme. Nejde jen o to, že již nemůžeme čerpat dál ze společných zdrojů; dost možná jsme již odebrali tolik, že už jsme porušili naši povinnost zdroje se zcela nezmocnit. Ovšemže teorie, určující, kolik lze bezpečně odčerpat, není dosud dokonalá. Možná, že už jsme tuto hranici překročili, možná, že do ní ještě něco zbývá. Avšak požadovat, aby ti, kteří odebírali nejvíce nyní, nesli podstatnou část nákladů, není liberalismus.

Za třetí, liberálové by měli mít v hlavě jasno, pokud jde o vztah vědy a vládní politiky. Je oprávněné být opatrný, když je na základě nedostatečně podložené vědecké diskuse požadováno zavedení politických opatření. Je nutné být ostražitý vůči pokusům propašovat pochybné ekonomické nebo politické předpoklady do vědecké analýzy, jak se to občas děje v polemice o globálním oteplování. Současně však, jak varoval Hayek, jakékoli zdráhání se přijmout nové vědecké teorie musí být samo o sobě odůvodněné a musí se oprostít od lítosti z toho, že nové teorie mohou rozvrátit naše hýčkané představy (nebo dokonce ohrožují ekonomické zájmy užitečných spojenců). Toto je balancování na ostří nože, ale obávám se, že v mnoha případech příslušníci liberálního tábora tuto mez už možná překročili.

Za čtvrté, liberálové by se měli zamýšlet nad důsledky svých zásad nejen pro vládní politiku, ale i pro svůj osobní postoj. Je velice módní v určitých konzervativních kruzích zesměšňovat environmentalismus jako jakési nové náboženství, které volá po osobní morálce střídmosti.²³ Liberálové by také asi nechtěli, aby byly jejich názory označovány za náboženství. Avšak všichni velcí myslitelé, před kterými se sklánějí, jasně říkají, že povinnost nepoškozovat ostatní na těle a na majetku není jen nějaké odtažené pravidlo pro vládní politiku, ale konkrétní pravidlo pro morálku jednotlivce. Zcela opustit morální výšiny v otázkách životního prostředí není pouze netaktické, ale i bezzásadové. Jednoduše řečeno, liberál by se neměl stydět řídit vůz Prius a nebrázdit silnice v Humvee.²⁴

Tyto obecné rysy liberálního postoje ke globálnímu oteplování ponechávají široký prostor k polemice a diskusi. Ponechávají otevřenou celou oblast utváření politiky postupu proti globálnímu oteplování. Jsou nedostatky Kjótského protokolu natolik závažné, že je tato dohoda horší, než nedělat vůbec nic? Možná ano – dokonce i jeho nejzavilejší příznivci přiznávají, že protokol má mnoho chyb. Měli bychom jednat nyní na základě současných vědeckých znalostí? Nebo bychom měli čekat a současně pevně trvat na zásadě potenciální odpovědnosti a být připraveni provést odškodnění, pokud následná škoda bude nakonec

²³ Typický příklad lze nalézt v James Schlesinger, „The Theology of Global Warming,“ *The Wall Street Journal*, 8. srpna, 2005, str. A10.

²⁴ Prius je první sériově vyráběný automobil s hybridním pohonem, Humvee je mohutné vozidlo s náhonem na všechna čtyři kola. (Pozn. překl.)

větší, než se domnívají optimisté? Měla by každá země při utváření politiky ve vztahu ke globálnímu oteplování, v souladu s povinností neškodit, jednat zvlášť bez ohledu na ostatní, nebo je nejlepší pokoušet se vyjednat mezinárodní dohody? Mají-li se podniknout nějaká opatření, jaká role by měla být přiřčena takzvaným tržním mechanismům, jako jsou obchodovatelná povolení? Jakým způsobem mohou být tyto pseudotržní prostředky hypoteticky zavedeny, aby byla respektována existující vlastnická práva? Jaký vztah mají tyto nástroje k lockeovským zásadám, jež se týkají zabírání a správy zbytkových, dosud nepřivlastněných společných zdrojů?

Tím, že se budou věnovat těmto a dalším otázkám, mohou liberálové jedinečným způsobem přispět k diskusi o globálním oteplování. Ničím užitečným však nakonec nepřispějí, budou-li se chovat jako pštroši, jejichž jedinou politikou je tvářit v tvář nejistotě doufat v nejlepší a nevyšmat si nejhoršího, a kteří zakládají svůj postoj k tomuto tématu na argumentech, jimiž by oni sami v jiných souvislostech opovrhovali.

Literatura

- Cato Institute (2004): *Handbook on Policy*, kap. 48. Cato Institute ve Washingtonu, D.C.
- Cline, W. R. (2006): *Meeting the Challenge of Global Warming*. Copenhagen Consensus Program of the National Environmental Assessment Institute, Dánsko. [www.cgdev.org/doc/expert%20pages/cline/CIChan300404.pdf]
- Coase, R. (1960): The Problem of Social Cost. *Journal of Law and Economics* roč. 3, str. 1–44.
- Cordato, R. (2004): Toward an Austrian Theory of Environmental Economics. *Quarterly Journal of Austrian Economics* roč. 7, č. 1/2004, str. 13–16.
- Davis, R. E. (2000): Links between Deaths and Climate Weakening Over Time. *Environmental News*, 1. února, 2000. The Heartland Institute v Chicagu.
- Golkany, I. (2005): Living with Global Warming. *Policy Report* č. 278. National Center for Policy Analysis ve Washingtonu.
- Hayek, F. A. (1960): Why I Am Not a Conservative. Doslov k *The Constitution of Liberty*. University of Chicago Press v Chicagu.
- Holcberg, D. (2001): Global Warming vs. Prosperity, *Capitalism Magazine*, 21. března 2001. [www.capmag.com/article.asp?ID=418]
- Intergovernmental Panel on Climate Change (2001): *Climate Change 2001: Synthesis Report*, Summary for Policy Makers.
- Jentz, G. A. a kol. (1993): *West's Business Law*. 5. vydání, West Publishing Co. v St. Paul.
- Kris, M. (2005): Lobbying and Law – Cold Cash and Global-Warming Research, *National Journal*, 2. dubna 2005. [www.marshall.org/article.php?id=284]
- Locke, J. (1690): *Second Treatise of Government*. Constitution Society. [www.constitution.org/jl/2ndtreat.htm]
- Mathews, R. (2006): The Atom Bombshell that is Splitting Opinion, *Financial Times*, 10. března 2006, str. 7.
- Michaels, P. (2004): *Private communication*.
- Nordhaus, W. D., Boyer, J. G. (1999): *Requiem for Kyoto*. Nepublikovaná verze označená jako KYOTO ECON 020299.DOC.
- Savage, J. D. (1999): *Funding Science in America*. Cambridge University Press v Cambridgi.
- Schlesinger, J. (2005): The Theology of Global Warming. *The Wall Street Journal*, 8. srpna 2005, str. A10.
- U. K., House of Lords (2005): *The Economics of Climate Change. Select Committee on Economic Affairs*, Second Report of Session, 2005–06.

Po Kjótu: globální honba za ziskem*

Bruce Yandle

Obecně se má za to, že Kjótský protokol stanoví cíle snížení emisí CO₂ pro rozvinuté země, jejichž splnění má zabránit globálnímu oteplování, jež je považováno za typický příklad tragédie obecní pastviny.¹ Protokol však neřeší problém „černého pasažéra“, který tragédii obecní pastviny umocňuje, a namísto toho umožňuje nekontrolovaný růst uhlíkatých emisí v málo rozvinutých zemích, jež více než vyváží snížení emisí jinde. Jednoduše řečeno, Kjótský protokol nezamezuje tragédii obecní pastviny a kromě toho má řadu dalších diskutabilních efektů.

Kromě toho, že splnění podmínek protokolu nepovede ke snížení emisí v budoucnosti, není prosazování nákladných kjótských závazků ani nezvratně vědecky podloženo [Singer, 1999]. Různé modely, které se snaží najít souvislost mezi lidskou činností a klimatickými změnami, poskytují rozporuplné výsledky. Uvádí se, že teplotní změny mohou být způsobeny sluneční činností, mračky či změnami teplot v oceánech. I samotné podklady o teplotních změnách jsou protichůdné. Není ani s jistotou prokázáno, že teploty, které se v posledních několika letech zvyšují, rostou systematicky. Není rovněž zřejmé, jestli lidská aktivita přispívá k současnému oteplování planety.

Pomineme-li tyto vědecké problémy a zaměříme-li se na protokol samotný, nezbyvá než se zeptat, zda jde primárně o snížení uhlíkatých emisí a globální oteplování, nebo o něco zcela jiného. Analýza dohody a vytváření strategií po přijetí protokolu naznačují, že snaha o kontrolu globálního oteplování je z velké části symbolická, což však nesnižuje důležitost této snahy ekologických skupin. Skutečné dopady Kjótského protokolu jsou pak kartelizace a snahy zájmových skupin a jednotlivých zemí o získání konkurenční výhody ve světě globální konkurence. Globální oteplování může být ideálním prostředím k dobývání renty [Yandle, 1998].

Abychom podpořili toto tvrzení nebo vyvrátili hypotézu o nulové prospěšnosti protokolu, musíme (1) poskytnout důkazy vyplývající ze samotné dohody, že kartelizace je reálným nebezpečím a že diferencované dopady v různých zemích,

* Anglická verze článku je součástí *Re-thinking Green: Alternatives to Environmental Bureaucracy*, R. Higgs a Carl P. Close (eds.), *The Independent Institute*, USA, 2005.

¹ Shrnutí obsahu protokolu nalezne čtenář v Sparber a O'Rourke, 1998. Úplné znění viz *United Nations Framework Convention on Climate Change*, 1998.

odvětvích a firmách dávají politickým subjektům dostatečnou motivaci pro zvyšování nákladů konkurence; (2) ukázat, že náklady na splnění podmínek protokolu jsou natolik vysoké a příležitosti pro získání trhů či ochranu těch stávajících natolik zajímavé, aby ospravedlnily náklady kartelizace; a (3) poskytnout jasné důkazy, že země, firmy a odvětví se skutečně chovají strategicky a snaží se využít Kjótského protokolu a svůj prospěch (k získání renty). Aby byly tyto tři podmínky naplněny, věnuje se článek nejprve diskusi o globálním problému obecní pastviny a poskytuje základní informace o Kjótském protokolu, které ukazují diferencované dopady v jednotlivých zemích. Poté je představen výzkum, v jehož rámci byly hodnoceny náklady na splnění Kjóta, přičemž je zřejmé, že náklady a související transfery jsou obrovské. Jsou odhaleny subjekty dosahující zisku či ztráty na konkrétních produktových či geografických trzích. Autor dále nabízí neoficiální a statistické důkazy o chování energetických společností, obchodních komor i vlád jednotlivých zemí, čímž demonstruje kritickou důležitost environmentální symboliky Kjótského protokolu při dosahování cílů kartelizace. Nakonec jsou uvedeny možnosti alternativní politiky k dosažení cílů Kjótského protokolu.

Globální obecní pastvina a kjótské „řešení“

Problém obecní pastviny

Většina problémů životního prostředí je odvozena od existence obecní pastviny, což je jakýkoliv nerozdělený (veřejný) zdroj, který mají lidé tendenci nadměrně využívat. Musí být proto přijata opatření, jež regulují využívání obecní pastviny a jsou ospravedlnována tím, že zamezují naprostému zničení zdroje (tzv. tragédii obecní pastviny) [Hardin, 1968; Anderson a Leal, 1991]. Garrett Hardin a ostatní uvádějí, že v takové situaci musí vzniknout vlastnická práva nebo jiné instituce pro rozdělování zdroje, čímž je situace zachráněna. Buchanan a Tullock však ve své analýze politických nástrojů k zamezení tragédie obecní pastviny upozorňují, že dobývání renty při definování regulačního rámce může přinášet vysoké soukromé zisky [Buchanan a Tullock, 1975]. Podle těchto autorů se mohou zvláštní zájmové skupiny a politici, kteří „řeší“ problém obecní pastviny, podílet v případě zavádění nápravných regulačních opatření o monopolní rentu.

Odvolávat se na problém obecní pastviny při diskusi o globálním oteplování je logické a z hlediska politiků velmi praktické. Přestože vzácnost vnější atmosféry Země se ještě stále zcela neprokázala, jde jistě o dosud nerozdělený zdroj. Jakákoliv opatření ke změně tohoto uspořádání bez určení vlastnictví si vyžádají globální politická rozhodnutí. Přesto je imperativ obecní pastviny svou povahou hnací silou na jakékoliv úrovni lidské činnosti. Decentralizovaná sféra soukromého jednání a výlučných vlastnických práv, kterou můžeme nazývat individuální či místní suverenitou, je omezována nárůstem kolektivního jednání. Kromě toho se s kolektivním jednáním objevují zájmové skupiny, které se snaží o vhodnější přerozdělení bohatství. Úspěšná opatření přijatá s cílem zamezit reálným tragédiím samozřejmě mohou vytvářet společenské zisky tím, že se zabrání zničení hodnotných statků. Při formování nových institucí však musíme zvážit

výhody i nevýhody. Náklady dobývání renty mohou být větší nebo menší než zisky z odvrácení tragédie obecní pastviny.

S tím, jak rozměry obecní pastviny, kterou chceme regulovat, přesahují hranice komunity a zahrnují území regionů, států i celého světa, ustupují různorodá pravidla, která platila v heterogenních komunitách, homogenním pravidlům, jež omezují konkurenci ve jménu ochrany životního prostředí. Zvyky, tradice a instituce, jako je například zvykové právo (*common law*)², jsou vytlačovány směrnici a dohodami, které vytváří globálnější společenský řád. Místní suverenita ustupuje s tím, jak je kolektivní rozhodování delegováno na státní, národní a posléze mezinárodní orgány. Potenciální zisky konkurujících si zemí, velkých globálních společností a vstřícných politiků jsou obrovské, avšak nikoliv bez nákladů.

Přesun suverenity z menších na větší komunity doprovází další trade-off [Yandle, 1997, str. 29–30; Ostrom a Schlager, 1996, str. 46]. Jsou-li vzdáleně vytvářená homogenní pravidla aplikována na různé komunity, dochází ke snížení efektivnosti při rozhodování o vzácných zdrojích, kdy se bezprostředně měřitelné náklady zvažují ve vztahu k lokálně pocítovaným přínosům, se prospěch zamezení mnohem vzdálenějším nákladům, těžko pozorovatelným na místní úrovni. Je samozřejmě důležité, aby mezní přínosy z odvrácení dopadů globálního oteplování převyšovaly neustále rostoucí mezní náklady těchto místních ztrát efektivnosti.

Kjótský protokol je jedním z takových případů. Dohoda z prosince 1997 o snížení množství skleníkových plynů schválená zástupci 174 zemí se přidala ke zhruba 180 dalším environmentálním dohodám, které jsou uloženy v kanceláři generálního tajemníka OSN [Committee to Preserve American Security and Sovereignty, 1998]. Kjóto i ostatní dohody se zásadně liší od národních legislativních rozhodnutí, jejichž cílem je dosáhnout např. čistšího vzduchu nebo vody. Za prvé, protokol stanoví relativně homogenní pravidlo – požadavek snížení emisí skleníkových plynů na úroveň roku 1990 – pro množství heterogenních komunit. Za druhé, ústavní omezení a právní řády jednotlivých zemí, které za normálních okolností chrání vlastnická práva a podporují konkurenční chování v domácích ekonomikách, mohou být omezeny ve jménu odvrácení globálního oteplování. Na skutečnost, že dochází ke koordinovaným omezením výstupu jednotlivých ekonomik (zdánlivě v zájmu ochrany životního prostředí), je nahlíženo benevolentně.

Jak se protokol vyvíjel

Kjótský protokol je dohodou podřizující se názoru, že by rozvinuté země, které jsou nutně největšími spotřebiteli energie a producenty skleníkových plynů, měly nést břímě snižování emisí CO₂, aby se předešlo klimatickým změnám, jež by následně způsobily všem zemím vysoké náklady na přizpůsobení. Tato myšlenka byla poprvé formálně diskutována v Torontu v červnu 1988. Kongres USA ji

² Výraz „*common law*“ lze přeložit jako zvykové nebo obyčejové právo, které kromě obyčejů zahrnuje i soudní precedenty a zvyklosti. (Pozn. překl.)

projednával v roce 1989 v rámci návrhu Zákona o prevenci globálního oteplování (*Global Warming Prevention Act*). V roce 1992 se pak stala klíčovým závazkem potvrzeným v rámci Konference o životním prostředí a rozvoji v Rio de Janeiru, které se účastnili zástupci 160 zemí [Manne a Richels, 1991, str. 88].

Snahy o omezení emisí skleníkových plynů byly posíleny na Konferenci stran dohody z Rio de Janeira v roce 1995 v Berlíně, kde se zdůraznil význam národních závazků ke snížení skleníkových plynů. Následně se ad hoc sešla v roce 1995 a znovu v roce 1996 v Ženevě skupina zemí primárně zahrnující členy Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD) a země východní Evropy, která požadovala pod názvem Dodatek I závazná nařízení pro třicet osm rozvinutých zemí. Od rozvojových zemí se očekávala spolupráce a poskytování výkazů o množství emisí, od transformujících se zemí východní Evropy se očekávalo silné odhodlání přispět ke snížení emisí, avšak konkrétní kvantifikované závazky požadovány nebyly. Další setkání, jehož cílem bylo vyřešit několik dodatečných otázek, se konalo v Buenos Aires v listopadu 1998.

Kjótský protokol podepsaný 11. prosince 1997 stále čeká na ratifikaci Senátem Spojených států, který naznačil, že smlouvu nebude ratifikovat, dokud také rozvojové země nepřijmou závazky pro snižování emisí.³ Protokol stanovil požadavky na snížení emisí skleníkových plynů (primárně CO₂) na úroveň srovnatelnou s emisemi z roku 1990 pro země Dodatku I. Snížení má být dosaženo v „závazném období“ 2008–2012. Za toto období se vypočte průměr emisí připadající na jednotlivé roky, čímž se stanoví, zda země požadavkům vyhověla.

Aby dohoda byla závazná, musí ji ratifikovat padesát pět zemí, to znamená ještě dalších sedmnáct zemí (kromě těch uvedených v Dodatku I), a těchto padesát pět zemí musí produkovat alespoň 55 % objemu světových emisí, které je plánováno omezit. V dubnu 1998 Kjótský protokol oficiálně ratifikovaly a podepsaly členské státy Evropské unie, čímž přijaly závazek snížit uhlíkaté emise o 8 % během následujících třinácti let [Leopold, 1998]. Spojené státy, které přistoupily k sedmiprocentnímu snížení emisí, dohodu stále ještě neratifikovaly a je velmi málo pravděpodobné, že tak učiní. V dubnu téhož roku podepsaly smlouvu Japonsko, Austrálie, Brazílie, Kanada, Norsko a Monako. Argentina a ostrovní státy v Tichomoří k protokolu přistoupily již dříve.

K měsíci červnu 1998 se ke splnění podmínek protokolu z prosince 1997 oficiálně zavázalo čtyřicet zemí, které představovaly 38,9 % celkového zamýšleného snížení emisí [List of Signatories, 1998]. Na setkání v Buenos Aires v listopadu 1998 se Argentina a Kazachstán zavázaly, že se stanou zeměmi Dodatku I při snižování emisí [Fialka, 1998] a OSN vyvinula tlak na africké země, aby se zařadily na seznam dobrovolných signatářů [BBC News, 1998].

Spojeným státům zůstal trumf v ruce. Podle podmínek protokolu mají smluvní strany čas do 15. března 1999, aby své závazky stvrdily. Jelikož Spojené státy představují 36 % emisí průmyslových zemí a 23 % světových emisí, mohou

³ *Nezávazné usnesení (S.R. 98) přijal Senát poměrem hlasů 95 ku 0 dne 25. července 1997, v němž požaduje, aby výkonný aparát podepsal smlouvu pouze v případě, že rozvojové země přijmou závazek snižování emisí [Freedman, 1997].*

samy o sobě zabránit tomu, aby strany dohody dosáhly 55 % objemu emisí požadovaných pro její závaznost. Ať již bude Kjótský protokol nakonec ratifikován či nikoliv, jím inspirované restriktce se již zavádějí.

Velikost úkolu

Jak velkou výzvou je Kjótský protokol? Představte si tuny emisí, které mají být odstraněny. V roce 1990 země Dodatku I v čele se Spojenými státy vyprodukovaly zhruba 64 % všech světových skleníkových plynů, což tehdy představovalo 6 miliard tun ročně.⁴ Rozvojové země v čele s Čínou vyprodukovaly zbývajících 36 %. Odhady emisí v roce 2015 hovoří o vypouštění celkem 8,45 miliardy tun, z nichž rozvojové země budou produkovat 52 %. Od této doby budou rozvinuté země menšinovými hráči. Do roku 2100 se očekávají emise na úrovni 19,8 miliardy tun ročně, přičemž rozvojové země budou produkovat 66 %.

Údaje z projekcí atmosférických koncentrací CO₂ ilustrují kjótskou výzvu dalším způsobem. Při absenci jakékoliv intervence – tj. v situaci někdy nazývané běžným provozem (*business as usual*) – porostou koncentrace z úrovně roku 1990 ve výši 353 ppm až na 383,5 ppm v roce 2010 [Business Roundtable, 1998]. Při dokonalém splnění Kjótských závazků, tj. že rozvinuté země závazky splní, zatímco zbytek světa (především Čína a Indie) zůstane bez omezení, dosáhnou koncentrace v roce 2010 výše 382,0 ppm, což je zhruba o 8 % více než koncentrace v roce 1990. Srovnání projekce koncentrací pro rok 2010 v situaci běžného provozu a při splnění Kjótského protokolu vykazuje snížení ve výši 0,39 %, což je množství, které nelze ani řádně změřit.

Obrovské náklady a diferencované dopady

Kjótská úmluva obsahuje cíle snížení emisí pro 38 zemí Dodatku I, které představují v průměru snížení o 5 %. Tab. 1 ukazuje příslušná data pro skupiny zemí i jednotlivé země. Jak bylo naznačeno, závazky se liší od osmiprocentního snížení pro západoevropské země po osmiprocentní zvýšení pro Austrálii. Tabulka rovněž uvádí implikovaný kjótský emisní cíl a rozdíl, který vznikne odečtením cílových úrovní emisí od předpokládaných nekontrolovaných emisí roku 2010. Tento rozdíl představuje celkové snížení o 940 milionů metrických tun uhlíku.⁵ Uvažujeme-li náklady na odstranění tuny těchto emisí ve výši 23 až 300 USD (velký rozptyl odhadů nákladů v různých studiích je diskutován později) získáme celkové náklady v rozpětí 230 miliard až 3 biliony USD. Tyto potenciálně obrovské částky představují náklady, které některé subjekty zaplatí, a výnosy, které jiné subjekty získají. Aby byly splněny podmínky Kjótského protokolu, musí být transakce dokončeny v letech 2008–2012. Poslední sloupec tabulky ukazuje implikované procentní snížení za každou oblast. To ukazuje relativní

⁴ Data jsou převzata od Antonelli a Schaefer (1997, str. 18) a pocházejí ze zpráv Mezivládního panelu o klimatických změnách (Intergovernmental Panel on Climate Change).

⁵ Data jsou převzata z práce *The Kyoto Protocol: A Gap Analysis* (1998, str. 32) a byla pořizena Dr. Bertem Bolinem, členem Mezivládního panelu o změně klimatu.

finanční zátěž jednotlivých zemí. Dvě země, Japonsko a Spojené státy, vzhledem k pocíťované zátěži vyčnívají. Diferencované efekty jsou proto velmi významné.

Region/země	Emise 1990	Emise 2010	Kjóto vs. rok 1990	Cíle Kjóta	Rozdíl oproti Kjótu	Rozdíl oproti roku 1990
Japonsko	308	466	94 %	290	176	-57,3 %
Spojené státy	1 337	1 803	93 %	1 243	560	-41,9 %
Kanada	137	182	94 %	129	53	-33,8 %
Západní Evropa	1 016	1 208	92 %	935	273	-26,9 %
Austrálie	100	127	108 %	108	19	+19,0 %
Bývalý Sovětský svaz	1 029	872	100 %	1 029	(157)	není známo
Východní Evropa	309	306	97 %	290	16	-5,0 %

Tab. 1: Celkové světové emise uhlíku (země Dodatku I)

Zdroj: Business Roundtable, 1998, str. 12

Ustanovení Kjótského protokolu umožňují, aby byly po celém světě obchodovány emisní povolenky. Přestože je toto obchodování kontroverzní a stále ve fázi zrodu, má vliv na právě zmíněné odhady nákladů pro jednotlivé země. Pokud například průmyslová firma ve Spojených státech může nakoupit emisní povolenky od místních či zahraničních subjektů za cenu nižší, než jsou její náklady na snížení emisí CO₂, snižují se i celkové náklady na dosažení cílů uvedené politiky. Aby však mohlo dojít k takovému transferu, musí existovat subjekty ochotné povolenky prodat i efektivní institucionální rámec usnadňující obchodování.

Údaje o tunách emisí, kterým musí každá země či region zamezit, dokreslují rozsah výzvy, před níž stojí Spojené státy. Tato výzva znamená snížit produkci emisí o 560 milionů metrických tun uhlíku. Kdyby obchodování s emisními povolenkami fungovalo, byl by bývalý Sovětský svaz a státy východní Evropy zajímavým trhem pro nákup povolenek. Celkové množství emisí, kterým musí Spojené státy zamezit, je ve srovnání s přebytkem SSSR velmi vysoké. Vnitrostátní obchodování s povolenkami, které by probíhalo při vyšších nákladech, by mohlo doplnit světový trh s emisními povolenkami, pokud by vzniklo v letech 2008–2012. Co když však skupina zemí vytvoří kartel a vyloučí Spojené státy?

Po celou dobu kjótských vyjednávání vystupovali čelní představitelé Evropské unie (EU) proti obchodování s emisními povolenkami na CO₂ jakožto alternativní cestě ke splnění národních závazků jednotlivých zemí. Zároveň však vedení EU podporovalo výlučně evropský trh s obchodovatelnými emisními povolenkami, čemuž zase oponovaly Spojené státy. Obchodování s emisemi se nakonec stalo součástí dohody a EU dosáhla svého cíle: obchodního kartelu, který umožňuje EU flexibilitu při plnění závazků snižování emisí pro členské státy, avšak vylučuje Spojené státy a Japonsko, dvě země s největšími zisky

z případného obchodování a s největšími ztrátami v případě, že nadnárodní obchodování s povolenkami bude omezeno.

Odhadované náklady na splnění požadavků Kjótského protokolu

Akademické studie

Ekonomičtí teoretici rozsáhle zkoumali ekonomické aspekty regulace skleníkových plynů [Manne a Richels, 1991; Nordhaus, 1991; Pearce a Barier, 1991; Whaley a Wigle, 1991; Jorgenson a Wilcoxon, 1993; Kosobud a kol., 1994; Larsen a Shah, 1994; Sinclair, 1994; Holtz-Eakin a Selen, 1995; Carrato, Galeotti a Gallo, 1996; Chen, 1997]. Mezi studii nalezneme odhady založené na rozsáhlých ekonometrických modelech národního hospodářství, studie zaměřené na Evropu a několik studií, které sledují relativní náklady v souvislosti s různými regulačními nástroji včetně emisních daní a obchodovatelných emisních povolenek.

Obecně lze na základě informací z těchto studií tvrdit, že snížení emisí CO₂ v rozsahu požadovaném Kjótským protokolem nelze docílit při nízkých nákladech. Studie Jorgensona a Wilcoxena (1993) například předpokládá, že uhlíkaté emise USA je možné udržet na úrovni roku 1990 a – jak se ukazuje za nesprávné – že by snížení emisí o 14,4 % znamenalo, že v roce 2020 bude úroveň roku 1990 skutečně dosaženo. (Aktuálnější údaje naznačují, že by se emise musely snížit alespoň o 36 %.) Autoři předpokládají zavedení emisních daní. I když uvažované snížení emisí je mnohem nižší, než vyžaduje Kjótský protokol, studie uvádí, že uhlí by bylo zdaněno sazbou 11,01 USD za tunu, ropa sazbou 2,31 USD za barel a zemní plyn sazbou 0,28 USD za tisíc krychlových stop. Celkové výnosy federální vlády ze zdanění by dosáhly 26 miliard USD ročně. Autoři zjistili, že cena uhlí by se zvýšila o 40 % a jeho těžba by poklesla o 26 %. Předpokládají, že míra růstu HDP by se díky takovým zásahům snížila nanejvýš o 1 % (nebo také o 0,01 %) v závislosti na míře růstu.

S obdobnými předpoklady pracují David Pearce a Edward Barbier (1991) v případě ekonomiky Velké Británie. I tito vědci uvažují o zavedení emisních daní. Odhadují, že by bylo nutné zvýšit daně na uhlí o 67 % společně se zvýšením daně na plyn o 40 % a na ropu o 54 %, aby bylo ve Velké Británii dosaženo snížení uhlíkatých emisí o 20 % do roku 2005. Pearce a Barbier zdůrazňují, že regulace v jednotlivých zemích mohou přinést v globálním měřítku jen malé efekty. Pokud existuje nekontrolovaná složka světového hospodářství (např. uhlí), mohou vyšší daně způsobit pokles domácí poptávky po tomto zdroji, avšak dovoz substitutů by mohl znamenat vyšší produkci emisí v zemi, která substituty vyváží.

Allan Mayne a Richard Richels (1991) se přiblížili splnění některých podmínek Kjóta ve své globální analýze nákladů na snížení emisí o 20 % do roku 2030. Správně předpokládají, že hospodářsky vyspělý průmyslový svět akceptuje cíl snížení emisí skleníkových plynů, zatímco rozvojové země nikoliv. Jejich odhady dopadu splnění těchto cílů na HDP ukazují, že Spojené státy by ve sledovaném období zaznamenaly rostoucí ztráty HDP, které by znamenaly čistou ztrátu

3 % HDP v roce 2030. Náklady pro země OECD se ukazují jako mnohem nižší (v rozmezí 1–2 % v roce 2030). Mexiko a ostatní země produkující ropu by zaznamenaly ještě větší ztráty než USA a Čína by na tom byla ze všech nejhůře (v druhé polovině 21. století by utrpěla ztrátu 10 % HDP). Autoři ukazují, že cena by vzrostla čtyřikrát a substituční efekt by znamenal zvýšení, nikoliv snížení poptávky po ropě. Studie ilustruje relativní zisky Evropy z Kjótského protokolu a pomáhá objasnit nekompromisní postoj Číny.

Ostatní akademické studie dospívají k obdobným zjištěním. Pro naše účely jsou zejména relevantní následující zjištění: 1. Potenciální náklady přijetí Kjótského protokolu budou pro Spojené státy nesrovnatelně vyšší (absolutně i relativně) než pro ostatní průmyslové země; 2. Řada vyspělých evropských zemí, včetně Velké Británie a Německa, již provedla změny, které dále snižují jejich finanční zátěž na implementaci Kjóta; 3. Producenti substitutů uhlí přijetím protokolu velmi získají; 4. Náklady na splnění závazků a jejich přínosy se budou v jednotlivých zemích zásadně lišit v závislosti na povaze regulačního nástroje, který si daný stát zvolí.

Ekonomické studie poradců, vlády a podnikatelských svazů

S postupným zpřesňováním očekávaných dopadů Kjótského protokolu začala vznikat řada studií, jejichž autory jsou představitelé skupin, které mohou implementaci nejvíce získat či ztratit, a dále vládních agentur a poradenských firem. V některých případech nám jejich zjištění pomáhají lépe pochopit, co je ve hře pro jednotlivé zájmové skupiny. Odhady nákladů implementace z vládních studií jsou velmi nízké a liší se tak od akademických studií i výzkumů soukromých poradenských společností. Například odhad Prezidentovy rady ekonomických poradců (*President's Council of Economic Advisers*) uvádí, že by požadované snížení CO₂ nemělo na ekonomiku Spojených států téměř žádný vliv.

Poradenská společnost DRI/McGraw-Hill vytvořila studii ekonomických dopadů Kjótského protokolu pro uhelnou asociaci United Mine Workers/Bituminous Coal Association, což je samo o sobě velmi zajímavé spojení. Studie s názvem Dopad strategií snižování uhlíku (*Impact of Carbon Mitigation Strategies*) z roku 1997 obsahuje scénáře, které předpokládají stabilizaci emisí skleníkových plynů na úrovni roku 1990 a jejich snížení o 10 % do roku 2010. Namísto zavedení emisních daní předpokládá studie zavedení systému obchodování s emisními povolenkami, které by vydávala vláda. Zpráva odhaduje, že cena povolenky by se v případě stabilizace emisí na úrovni roku 1990 ve sledovaném období pohybovala od 180 do 280 USD za tunu uhlíku. V případě snah o snížení emisí o 10 % by cena povolenky byla vyšší. Ceny povolenek odrážejí dodatečné náklady na snížení emisí o tunu uhlíku. Studie ukazuje, že ceny uhlí by se v takovém případě zvýšily na sedminásobek, ceny elektřiny zhruba o 100 % a konečné ceny benzínu o 40 až 50 %. Odhadovaná ztráta pracovních míst by činila až 1,4 milionu a růst HDP by se snížil nanejvýš o jeden procentní bod podle toho, jak by se ekonomika přizpůsobila omezením.

Ve studii zadané organizaci American Petroleum Institute WEFA se předpokládá, že emise CO₂ produkované Spojenými státy by se stabilizovaly na úrovni

roku 1990 do roku 2010 [National Impacts, 1998]. Studie odmítá možnost zavedení mezistátního trhu s emisními povolenkami vzhledem k neexistujícímu legislativnímu rámci a místo toho předpokládá trh s povolenkami pouze ve Spojených státech. Analytici pak předpokládají, že nekontrolované emise by v roce 2010 byly o 27 % vyšší než v roce 1990 a v roce 2020 o 46 %. Pro dosažení potřebného snížení emisí by se ceny emisních povolenek na CO₂ musely ve sledovaném období zvýšit ze 100 USD na 300 USD za tunu.

Podle WEFA by snížení emisí vedlo k růstu spotřebitelských cen o 30–55 %, přičemž energeticky náročná odvětví by utrpěla šok srovnatelný s ropnými šoky v 70. letech. Reálný HDP by byl o 2,4 % nižší než běžně předpovídaná úroveň pro rok 2010, přičemž jen tato ztráta by představovala 227 miliard USD v dolarech roku 1992. Kumulativní ztráty HDP v letech 2001 až 2020 by dosáhly 3,3 bilionu USD a 22,8 milionu pracovníků by do roku 2010 přišlo o zaměstnání.

Ohledně mezinárodní konkurenceschopnosti a obchodu studie uvádí:

Jedním z klíčových důvodů nižší úrovně reálného HDP je snížení globální konkurenceschopnosti. Náklady snižování emisí CO₂ a zavádění systému obchodovatelných povolenek neponesou všechny země stejnou měrou ... a proto budou vývozy z USA na světových trzích relativně dražší, zatímco ceny mnoha dovážených produktů klesnou. V důsledku toho se americké vývozy dramaticky sníží, zatímco dovozy významně vzrostou. [National Impacts, 1998, str. 4–5]

Zpráva uvádí, že závažně bude postižena zejména výroba chemikálií, papíru, textilu a oděvů, ale i počítačů a elektronických součástek.

Americké ministerstvo energetiky (*U.S. Department of Energy*) připravilo řadu studií dopadů Kjótského protokolu, v nichž se odhady nákladů výrazně liší. První studie ministerstva z roku 1997 [Office of Policy and International Affairs, 1997] předpokládala, že cíl dosáhnout úrovně emisí z roku 1990 bude splněn do roku 2010 a uvažovala zavedení vnitroamerického i světového trhu s obchodovatelnými povolenkami. Při existenci pouze domácího trhu by cena povolenky vzrostla na 150 USD za tunu uhlíkatých emisí. Při existenci světového trhu by se cena pohybovala kolem 40 USD. Předpokládáme-li zavedení pouze domácího trhu s povolenkami, spotřeba uhlí v USA by do roku 2010 poklesla o 50 % a jeho cena by se ztrojnásobila. Celkové ztráty HDP v tomto období by měly současnou hodnotu 418 miliard USD, zatímco výnosy z prodeje povolenek do roku 2010 by dosáhly pouze 400 miliard USD.

V zásadním rozporu s touto zprávou ministerstva energetiky je zpráva z roku 1997, kterou zpracoval Odbor energetické efektivity a energie z obnovitelných zdrojů (*Office of Energy Efficiency and Renewable Energy*) stejného ministerstva a jež je známá jako studie „tří laboratoří“ [Interlaboratory Working Group, 1997]. Ta ukazuje, že náklady na zavedení Kjótského protokolu budou prakticky bezvýznamné. Tato pozitivní zpráva však předpokládá velkou úspěšnost zatím nespecifikovaných federálních programů, v rámci kterých jsou vyvíjeny energeticky efektivní technologie a podporuje se přechod na paliva s nízkým obsahem uhlíku. Autoři zprávy neuvádějí náklady těchto federálních programů, ani nevysvětlují, jak by tyto programy dosáhly tak skvělého výsledku za pouhých třináct let.

Ve zprávě z roku 1998 ministerstvo energetiky opět změnilo názor a uvedlo, že ceny benzínu by vzrostly zhruba o 66 centů za galon, zatímco ceny elektřiny

by se zvýšily o 86,4 % nad rámec situace běžného provozu [U.S. Department of Energy, 1998]. Na rozdíl od studie „tří laboratoří“, avšak v souladu s první studií ministerstva energetiky z roku 1997, tato novější studie předpokládá, že HDP v roce 2010 by byl o 397 miliard USD nižší, než se dnes předpokládá.

Je jasné, že Kongres byl tvář v tvář vzájemně si odporujícím důkazům studií ministerstva energetiky i dalších studií zmaten. Janet Yellenová společně s dalšími experty Prezidentovy rady ekonomických poradců vystoupila v březnu 1998 v Kongresu a ještě před zveřejněním zprávy ministerstva energetiky z října 1998 uvedla, že Kjóto bude mít na ekonomiku Spojených států prakticky neutrální dopad [Yellenová, 1998].

Aby mohla Janet Yellenová dospět k těmto optimistickým závěrům, musela učinit řadu předpokladů, které implicitně prodlužují časový rozsah její analýzy dále za horizont vyrovnání emisí, tj. za období let 2010 – 2012. Yellenová konkrétně předpokládá, že lepší postupy při správě lesů a znovuzalesňování, jejichž účinky se projeví až za desítky let, mohou pomoci vyřešit emise CO₂ a že americké firmy a vládní úřady budou pomáhat rozvojovým zemím se zaváděním „udržitelného hospodářského rozvoje“, čímž budou v těchto zemích uvolněny dodatečné obchodovatelné emisní povolenky, které pak následně bude možné odkoupit. Yellenová dále předpokládá, že američtí producenti CO₂ budou účastníky světového trhu s obchodovatelnými povolenkami, pro který v době její výpovědi neexistoval žádný institucionální rámec. Yellenová vychází ze základního odhadu – tzn. že odstranění tuny uhlíku bude stát 240 USD. Po zavedení svých předpokládaných nákladových úspor dospívá ke konečným nákladům 23 USD na tunu uhlíku.

Komentář si na závěr této kapitoly zaslouží ještě jedna studie. Ronald J. Sutherland, nezávislý ekonom Amerického ropného institutu (*American Petroleum Institute*), vypracoval zajímavou analýzu možných cest vývoje po implementaci Kjóta, která vychází z relativně jednoduchého ekonometrického modelu, jenž vysvětluje vývoj emisí CO₂ v rozvinutých zemích [Sutherland, 1998]. Sutherland přijímá závazná časová omezení dohody a ukazuje, že by bylo prakticky nemožné, aby Spojené státy dosáhly cílů Kjóta, obzvláště kdyby nakonec došlo k nahrazení výroby jaderné energie plynovými spalovacími turbínami, jak se nyní předpokládá. Předpovídá tři důležité dopady. Za prvé, čisté jaderné palivo by bylo nahrazeno ekologicky méně příznivým zemním plynem. Za druhé, pokračující růst příjmů povede k předvídatelnému nárůstu poptávky po energii, a tudíž k vyšším emisím uhlíku. A za třetí, zvýšení cen nutné pro dosažení kjótských cílů, srovnatelné s odhady WEFA a ministerstva energetiky, by prostě nebylo akceptováno.

S použitím odhadů cenové elasticity poptávky z deseti rozsáhlých studií Sutherland ukazuje, že ceny benzínu by musely vzrůst z dnešních 1,25 USD za galon na 4,23 USD za galon v roce 2010, aby byly splněny kjótské cíle pro USA. Toto zdražení je podle jeho názoru z politického hlediska nedosažitelné. Ještě větší výzvu by pak představovala potřeba dalších nárůstů cen po roce 2010, které by byly nutné k eliminaci rostoucí poptávky po energii dané rostoucími příjmy. Na rozdíl od optimističtějších zjištění těch, kdo implicitně zapominají na kjótská časová omezení, Sutherland ukazuje, že se v žádném případě nelze spoléhat na technologické změny, ceny a regulace k dosažení kjótských cílů v USA do roku 2010.

Pokud se zaměříme na nejrealističtější studie, které popisují omezení společnosti v důsledku implementace Kjóta, můžeme odvodit, že dodatečné náklady na snížení emisí CO₂ o tunu by se pohybovaly v rozmezí 100 až 300 USD. Vezme-li celkové množství, o které je třeba produkci emisí snížit, dospějeme k celkovým nákladům na snížení emisí CO₂ ve výši 1 až 3 biliony USD. Nejpostižnějším odvětvím by byla těžba uhlí. Cena všech fosilních paliv by vzrostla, avšak některá paliva, např. zemní plyn, by se relativně zlevnila. Stručně řečeno, zdroje realokované na trzích s obchodovatelnými povolenkami by byly obrovské, stejně jako substituční efekty mezi různými zdroji energií a energeticky náročnými odvětvími.

Boj o výhody

Autorova teorie pašeráků a baptistů (*Bootleggers and Baptists*) se zabývá ekonomickou teorií regulace a obrací pozornost k uzavíraným koalicím různých aktérů, které při formulování environmentální i jiné hospodářské regulace, nejčastěji vznikají [Yandle, 1983].⁶ Ačkoliv mocné zájmové skupiny mají všechny vždy určitý vliv, musí podle této teorie alespoň dvě zájmové skupiny ovlivňovat politiku stejným směrem. Jedna skupina, pašeráci, podporuje regulaci s cílem zvýšit svůj podíl na trhu nebo odstranit konkurenci. Druhá skupina, baptisté, dodává regulaci morální dimenzi, která podle nich řeší problém pašeráků. Tradičně například obě skupiny, pašeráci i baptisté, podporovali zákony, které omezovaly prodej alkoholických nápojů.

V období po sepsání Kjótského protokolu bychom očekávali, že environmentalisté budou hrát úlohu baptistů. V souladu s touto teorií bychom měli hledat jejich spojení mezi pašeráky – tj. zeměmi, odvětvími a organizacemi, které podporují „zelenou“ politiku, neboť jim přináší dodatečné výhody. V některých odvětvích mají některé společnosti specializovaná aktiva či výstupy, které jsou zvýhodňované pravidly, jež zvyšují náklady konkurenčním aktivitám či produktům. V rámci Kjótské dohody mají země jako Velká Británie takovou pozici, že mohou využít již dnes dosažených snížení emisí CO₂ a zvyšovat tak náklady konkurujících ekonomik. Jiné země se mohou stát nízkonákladovými dodavateli kompenzací snižujících emise uhlíku. Na rozdíl od konvenčního regulačního rámce, který zahrnuje jednu národní vládu regulující domácí odvětví, nám Kjóta přináší neobvyklou situaci, ve které se jednotlivé země chovají jako firmy – tj. strategicky hledají svoji pozici k dosažení zisku a získávají přitom podporu a důvěru mezinárodních environmentálních skupin, které považují Kjóta za nutnou součást svého tažení.

Příběhy po Kjótu

Zamyslete se nad následující událostí. V lednu 1997 oznámila Enron Corporation, která byla jedním z hlavních dodavatelů zemního plynu s nízkým obsahem

⁶ *Ekonomická teorie regulace je spojená se jmény Stiglera (1971) a Peltzman (1976). Teorii rozpracoval Posner (1974).*

uhlíku, že zakládá Enron Renewable Energy Corporation s cílem „využít rostoucího zájmu o ekologicky šetrné alternativy výroby energie na trhu s elektřinou ve Spojených státech o objemu 250 miliard USD“ [Salisbury, 1998b]. Nová divize vznikla, aby rozvíjela netradiční energetické produkty, které nejsou na současných energetických trzích konkurenceschopné. Tom White, výkonný ředitel Enron Renewable Energy, podpořil plán boje proti globálnímu oteplování prezidenta Clintona zahrnující částku 6,3 miliardy USD. V programu bylo vyčleněno 3,6 miliardy USD daňových úlev na podporu výroby a nákup energie z obnovitelných zdrojů a souvisejících technologií [Salisbury, 1998b].

Takové dotace od daňových poplatníků mohou být samozřejmě návykové. Dne 9. dubna 1998 vystoupila Národní asociace pěstitelů obilí (*National Corn Growers Association*) proti návrhům Kongresu, jejichž cílem bylo zrušení dotace výrobcům etanolu z obilí ve výši 5,4 centu na galon [National Corn Growers Association, 1998]. Bulletin asociace tvrdil, že „etanol prospívá ekonomice a životnímu prostředí a je tedy dobrý i pro Ameriku“. Toto téma podpořila Mary Nicholsová, správkyň EPA pro vzduch a radiaci, ve svém vystoupení na Národní konferenci pro etanol v Des Moines ve státě Iowa, když řekla: „Oblastí, ve které podle mého názoru můžeme společně udělat více, je oblast klimatické změny a globálního oteplování“ [Stark, 1998]. Chvalozpěv na etanol již nezmiňoval, že jeho výroba spotřebovává více energie, než kolik je z něj nakonec vyrobeno, nebo že 600 milionů USD z federálního rozpočtu bylo ve formě dotací na etanol použito také k podpoře výroby konzumního i průmyslového alkoholu. [Bandow, 1997]. Dne 6. května 1998 republikánští vůdci zabránili (zčásti ve jménu boje proti globálnímu oteplování) zrušení dotací na etanol [Pianin, 1998]. Boj proti globálnímu oteplování podle všeho tak zachránil situaci výrobců obilí.

Z výrobců obilí si vzali příklad výrobci sojových bobů, kteří začali rozhlášovat, jaké environmentální přínosy má používání směsi nafty a sojového oleje [National Biodiesel Board, 1998]. Ve snaze prosadit u regulačních orgánů schválení bionafty jako „alternativního paliva“, které nahradí běžnou naftu, což by zajistilo účast jejich odvětví v programu alternativních paliv ministerstva energetiky, uvedla tato lobbyistická organizace, že „bionafta pomáhá snižovat dopady globálního oteplování tím, že nahrazuje fosilní paliva“ [National Biodiesel Board, 1998].⁷

Jak předvídá teorie regulace, ne každý člen daného odvětví vidí v zavedení Kjótského protokolu přínosy. Dean Kleckner, prezident Americké farmářské federace (*American Farm Bureau Federation*) čítající 4,8 milionu členů, vystupoval proti protokolu, „protože potenciálně poškozuje americké farmáře.“ Kleckner vyjadřoval obavy farmářů, že v důsledku Kjóta vzrostou ceny potravin, hnojiv a paliv [Farm-State Senators Skeptical, 1998]. Diferencované efekty přijímané regulace pomáhají vysvětlit jak vytváření, tak rozpad politických koalic.

⁷ Ačkoliv diferencované dopady regulace mohou vysvětlit různá stanoviska přijatá aktéry ropného průmyslu, situace, jíž by byli vystaveni výrobci uhlí, je mnohem jasnější. Výrobci uhlí a jejich odbory jsou nejhlasitějšími odpárci protokolu. Podařilo se jim ovlivnit legislativu státu Západní Virginie a dosáhly toho, že orgány státní ochrany životního prostředí byly vyjmuty z „návrhů a implementace pravidel regulujících emise skleníkových plynů v průmyslových zónách“. Když však guvernér Cecil Underwood podepisoval tento zákon, uvedl, že stát „by měl nadále podporovat vývoj a implementaci technologií, které umožňují čisté spalování uhlí“ [Governor Signs the Bill, 1998].

Rozpad koalic brojících proti přijetí Kjótského protokolu

Kjótský protokol představuje regulační rámec, ve kterém někteří pašeráci konvertují k baptistům. Jedna z významnějších protikjótských skupin, Koalice pro globální klima (*Global Climate Coalition*, GCC), kterou založili hlavní výrobci ropy a stovky dalších společností, se pokusila poukázat na slabý vědecký základ Kjóta a zdůraznila očekávané ekonomické náklady protokolu. Někteří členové však posléze začali chápat, že kjótské rouno je protkáno stříbrnou nití. V červnu 1998 oznámil Shell Oil vystoupení z GCC. Zástupkyně organizace Děti Země Anna Stanfordová si přisvojila zásluhy na konverzi Shellu k ekologické politice: „Jsme nadšeni, že naše tvrdá práce se vyplatila, že se Shell podvolil veřejnému tlaku a pochopil, že budoucnost spočívá v boji proti klimatickým změnám a v investicích do zelené energie“ [Shell Withdraws from Global Climate Coalition, 1998]. Shell na to reagoval tvrzením, že „existuje dostatek nepřímých důkazů, že emise CO₂ mají vliv na klimatické změny“ [Magada, 1998] a že firma „podporuje rozvoj plynárenství zejména v zemích s velkými zásobami uhlí, jako jsou Indie a Čína“ [Magada, 1998]. S pomocí Kjóta by firmy se strategicky umístěnými zásobami čistého zemního plynu mohly zlepšit svou ekonomickou situaci a přitom posílit svoji zelenou image.

Rozhodnutí Shellu bylo částečně usnadněno tím, že společnost British Petroleum (BP) již dříve oznámila své rozhodnutí rozloučit se s iniciativou GCC. Po vážných rozhovorech s vedením Fondu na ochranu životního prostředí (*Environmental Defence Fund*) a Institutu pro světové zdroje (*World Resource Institute*), v tomto případě baptisty, výkonný ředitel BP John Browne uvedl, že firmy jako BP by měly hrát „pozitivní a odpovědnou roli v identifikaci řešení“ problému globálního oteplování [British Petroleum to Take Action, 1997]. V očekávání zvýšené poptávky po ropě jakožto čistším substitutu uhlí BP rovněž oznámila výrazný nárůst investic do vývoje solárních a alternativních energetických technologií.

V listopadu 1998 odmítli představitelé Asociace amerických výrobců automobilů (*American Automobile Manufacturers Association*), hovořící jménem společností General Motors, Ford a Chrysler, přispět na úhradu nákladů televizních reklam Informačního projektu o globálním klimatu (*Global Climate Information Project*), které se stavěly proti Kjótu [Look Who's Trying to Turn Green, 1998]. (Projekt je další významnou aktivitou průmyslových podniků, odborů a zemědělců.) Krátce poté Institut pro světové zdroje svolal šéfy GM, BP a Monsanto, aby přislíbili podporu Kjótu. Bill Ford, nově jmenovaný prezident Ford Motor Company, uvedl: „Environmentální uvědomění lidí vzrůstá. Chytré firmy se na této vlně svezou. Ty, které to neudělají, jsou na nejlepší cestě k likvidaci.“ [Look Who's Trying to Turn Green, 1998] Chování firem, které opouštějí protikjótský klub, lze samozřejmě obhajovat jejich náhlým environmentálním uvědoměním, avšak může být motivováno i jinak.

V říjnu 1998 byl schválen dodatek Senátu č. 2617, kterým byl doplněn Zákon o ochraně ovzduší (*Clean Air Act*), aby „poskytoval regulační podporu dobrovolným předběžným aktivitám snižujícím emise skleníkových plynů“.⁸

⁸ Komunikace s Cato Institute, 30. listopadu 1998.

Navrhovaný legislativní dodatek, který získal silnou podporu obou politických stran, zamýšlel poskytovat zálohové obchodovatelné emisní povolenky projektům, jejichž cílem bylo snížení emisí. Kdyby byl zákon přijat, změna pravidel by mohla přinést okamžité a masivní zlepšení u firem emitujících CO₂. Mobil Oil například mezi lety 1996 a 1998 snížil emise CO₂ o 1 milion tun [Salisbury, 1998a]. Při 300 USD za tunu se toto snížení stává potenciálním aktivem s hodnotou 300 milionů USD. V roce 1999 elektrárenské společnosti přijaly opatření ke snížení emisí CO₂ o 47 milionů tun během dvou let. Potenciální platby spojené s takovýmto objemem snížení emisí by samy o sobě jistě postačovaly k tomu, aby firma přehodnotila svoji protikjótskou pozici a stala se přívržencem snížení emisí a vytvoření trhu s obchodovatelnými povolenkami.

Regulace bujícího trhu s emisními povolenkami

Strategické kroky s cílem omezit rozsah vznikajícího trhu s obchodovatelnými emisními povolenkami nahrávají americkým firmám, které získávají „zálohové povolenky“ za již realizovaná opatření. Pokud se obchodování omezí jen na území USA, budou ceny povolenek vyšší. Britský místopředseda vlády John Prescott si možná neuvědomil, že jeho snaha, aby Spojené státy pocítily náklady implementace Kjóta, může nahrávat americkým firmám s přednostně nabytými povolenkami. Prescott zpočátku vyjadřoval znechucení nad myšlenkou, že by americké firmy „kupovaly emisní povolenky na skleníkové plyny od Ruska“ [Raven, 1998]. Prohlásil, že „Evropa měla vždy jasno v tom, že připustíme-li možnost obchodování s emisemi, není to důvod k tomu, abychom se zdráhali přijmout opatření ve vlastní zemi“ [Raven, 1998]. Sdělení Evropské komise ze dne 3. června 1998, které vymezilo mantinely pro listopadovou schůzku smluvních stran Kjóta v Buenos Aires, obsahovalo nicméně poněkud matoucí signál: „Rozumíme tomu, že flexibilní mechanismy mohou hrát důležitou roli ve splnění závazků při nízkých nákladech, což by chránilo konkurenceschopnost průmyslu EU. Existence bubliny pro obchodování v EU nebrání Společenství, aby se v plné míře podílelo na mezinárodním obchodování s emisemi.“ [Climate Change, 1998, str. 2] EU očekávala, že tento systém pro ní bude výhodný jak „interně“, tj. že diferencovanou alokací zátěže mezi jednotlivé státy splní celkový cíl, tak externě, tj. že získá ovlivňováním mimoevropského obchodování s emisemi. Přesto sdělení schvaluje Prescottovo kritické stanovisko ohledně strategie získání emisních povolenek pro USA:

V Buenos Aires by se diskuse o obchodování s emisemi měla soustředit na stanovení přísných pravidel a nastavení minimálních požadavků, které každá strana či soukromý subjekt musí splnit, aby se mohl účastnit mezinárodního obchodování s emisemi. ... Je dále nutné v protokolu definovat používání pojmu „dodatečný“ ve vztahu k přínosu flexibilních mechanismů. V zásadě by měl být stanoven strop pro obchodování, který by zajistil, že hlavní snížení emisí bude realizováno pomocí domácích snah. [Climate Change, 1998, str. 2]

Analýza alokačního schématu EU

V červnu 1998 se sešli vedoucí představitelé EU, aby se dohodli, jak rozdělit snížení emisí CO₂ na jednotlivé členy [Friends of Earth, 1998]. Návrh požadoval individuální snížení emisí, jež jsou seřazena sestupně v tab. 2.

země	procentní změna ve srovnání s úrovní v roce 1990
Lucembursko	-28,0
Dánsko	-21,0
Německo	-21,0
Rakousko	-13,0
Velká Británie	-12,5
Belgie	-7,5
Itálie	-6,5
Nizozemí	-6,0
Francie	0,0
Finsko	0,0
Švédsko	+4,0
Irsko	+13,0
Španělsko	+15,0
Řecko	+25,0
Portugalsko	+27,0

Tab. 2: Cíle pro snížení emisí členských států EU – 1990–2010

Zdroj: *Friends of the Earth*, 1998

Modelování návrhu

Při objasnění navrhovaných cílů byla autorem článku odvozena regresní funkce, kde závislou proměnnou bylo množství tun emisí CO₂ zvýšených či snížených v rámci každé země Evropské unie v letech 1990–2010. Výpočtu bylo dosaženo vynásobením procentního údaje v tab. 2 úrovní emisí CO₂ každé země v roce 1987.⁹ Nezávislými proměnnými v lineárním modelu jsou HDP na obyvatele v roce 1998 v amerických dolarech, poměr emisí CO₂ k HDP z roku 1995 (kg/USD), počet obyvatel země v roce 1998 a rok, kdy země vstoupila do Evropské unie.

Představená alokační politika naznačuje, že země s vyšším příjmem mají nést vyšší podíl nákladů spojených s nižším zatížením životního prostředí než země

⁹ Data o emisích pocházejí z Larsen a Shah [1994, str. 843]. Pro rok 1995 nejsou v tabulkách Světové banky k dispozici data za Lucembursko, která byla odvozena interpolací z Larsen a Shah.

s nižším příjmem. Odhadovaný regresní koeficient proměnné HDP na hlavu by měl tedy být záporný. V zemích, které mají již dnes „čistší“ HDP, však bude další snižování emisí dražší. Obecně řečeno, čím nižší je množství CO₂ na 1 USD výstupu ekonomiky, tím nákladnější bude snížení emisí o další tunu. Odhadnutý regresní koeficient proměnné uhlík vůči HDP by měl být záporný. Např. Francie je velká ekonomika, a proto produkuje větší množství emisí CO₂. Má relativně vysoký příjem na obyvatele, ale má také relativně čistý HDP. Proto se po Francii požaduje pouze udržet emise na úrovni roku 1990.

Proměnná „velikost populace“ umožňuje v regresní rovnici testovat redistribuční argument, že menší skupiny si více cení obchodovatelné povolenky na 1 tunu emisí než větší skupiny za jinak nezměněných podmínek. Tento argument vychází z logiky školy veřejné volby, která praví, že výsada přidělená zemi s menší populací je per capita hodnotnější než stejná výsada daná zemi s větší populací [Chen, 1997]. Z toho vyplývá, že odhadnutý regresní koeficient proměnné populace by měl být záporný. Rok vstupu do EU je zahrnut v regresní rovnici proto, aby testoval dopady vedlejších transferů od starších k novějším členům. Riziko vystoupení ze společenství je vždy vyšší u novějších členů než u těch původních. Vedlejší platby v podobě emisních povolení pomáhají udržet nové členy v sevření. V důsledku tohoto argumentu by odhadovaný regresní koeficient proměnné rok vstupu měl být kladný. Argument týkající se konkurence říká, že novější členové nejsou natolik zběhlí v procesu vyjednávání jako starší členové společenství. V takovém případě by však regresní koeficient proměnné rok vstupu měl být záporný.

Odhad

Na bázi metody nejmenších čtverců byla odhadnuta následující rovnice s odstraněným průsečíkem:

$$tuny = -1,477 \text{ percap} - 52046 \text{ CO/HDP} - 449 \text{ 128 pop} + 31,173 \text{ rok}$$

$$(-2 \text{ 934}) \quad (-2 \text{ 255}) \quad (-4 \text{ 707}) \quad (2 \text{ 908})$$

$$R^2 = 0,63 \quad F(3,11) = 9,04$$

Studentovy t-testy jsou uvedeny pod koeficienty. V souladu s hypotézami kopíruje snížení produkce emisí navrhované v tab. 2 zhruba vzorec, který alokuje méně povolenek zemím s vyšším příjmem, zemím s vyšším poměrem uhlíku k jednotce HDP, zemím s větším počtem obyvatel, a dále předpokládá vyšší alokace pro nové členy Evropské unie. Např. Španělsko jako relativně nový člen EU má nižší příjem na hlavu a „špinavější“ HDP než Francie, avšak přispívá k zátěži životního prostředí menším celkovým množstvím emisí CO₂. Španělsku je tedy povoleno zvýšit emise o 15 % nad základní úroveň roku 1990, zatímco Francie musí dosáhnout a udržet úroveň emisí z roku 1990.

I s vědomím limitů provedené analýzy, která vychází z tak malého vzorku zemí, může být zajímavé interpretovat koeficienty rovnice. Lze odhadnout, že zvýšení HDP na hlavu o 1000 USD znamená v průměru snížení alokovaných obchodovatelných povolenek na CO₂ o 1,47 tuny. Zvýšení uhlíkatých emisí

o jeden gram na dolar HDP (průměr vzorku je 420 gramů) vede k přidělení povolenek na dalších 52 tun. Růst populace o 1 milion lidí vede ke ztrátě obchodovatelných povolenek na 449 tun emisí a prodloužení doby členství v EU např. z roku 1974 na 1975 znamená zvýšení povolenek o 31 tun.

Je vždy levnější snižovat emise, pokud jsou koncentrace emitované látky na vyšší úrovni, a proto návrh EU předurčuje budoucí prodávající a kupující obchodovatelných povolenek na CO₂. Národní státy s malým prostorem pro růst emisí či s nižšími koncentracemi emisí budou nakupovat povolenky od států s vyšší mírou emisí, kterým bude alokováno relativně více povolení pro růst emisí. Alokační schéma nám umožňuje určit, uvažujeme-li pouze evropskou bublinu obchodování, že zdroje se budou obecně přesouvat ze severních evropských zemí do jižních. Plán EU vytvořit další bubliny, v rámci kterých bude povoleno obchodování i v samotné EU, staví centrální vlády do tradiční protekcionistické pozice. Obchodování mezi jednotlivými bublínami by totiž podléhalo povolení a docházelo by tudíž k dodatečné kontrole dovozů a vývozů. V tomto případě by se však jednalo o obchodování s povolenkami (tj. se snížením emisí CO₂), nikoliv s komoditami. Studium reziduí v regresní rovnici alokací emisních povolenek s cílem identifikovat alokace o více než jednu standardní odchylku od průměrné hodnoty ukazuje, že Francie v politickém procesu, který stanovuje emisní alokace, získává – a proto je potenciálním prodejcem povolenek – a že Německo a Portugalsko nepoměrně ztrácejí.

Závěrečné zamyšlení

Kjótský protokol je mezinárodní úmluvou s pravděpodobně nejvzdálenějším obdobím dopadu, která byla v současné době uzavřena. Podle našich informací může být globální změna klimatu jednou z nejzávažnějších hrozeb, které dnes čelíme. Zatímco teorie klimatu a důkazy o globálním oteplování jsou chatrné či alespoň sporné, ekonomické teorie a důkazy, které pomáhají objasnit politiku obestírající Kjótský protokol, jsou nezvratné.

Na začátku této kapitoly bylo uvedeno, že při uzavření Kjótské úmluvy šlo vždy více o kartelizaci a dobývání renty než o opatření ke snížení emisí CO₂. K podpoře tohoto tvrzení bylo nutné prokázat, že samotný protokol obsahuje rámec, jenž umožňuje či dokonce podporuje kartelizaci – tj. že plán snižování emisí má diferencované dopady na jednotlivé strany, že objem souvisejících nákladů a příležitostí pro kartelizaci je dostatečně velký, aby převýšil náklady na vznik kartelů a že důkazy o již přijatých krocích podporují hypotézu kartelizace.

Ponecháme na čtenáři, aby po prostudování předložených argumentů sám posoudil, zda náklady a diferencované dopady vytvářejí prostor pro působení zájmových skupin a vznik kartelů. Vyslovením souhlasu s hypotézou, že Kjóto spíše vytvořilo podmínky pro kartely dobývajících rentu než základnu pro kontrolu klimatu, nikterak nevyvrací možnost, že globální oteplování je reálným jevem, který si zaslouží pozornost. Pokud je však globální oteplování opravdovou hrozbou, pak uvedená analýza nasvědčuje tomu, že Kjótský protokol není účinným mechanismem ke snížení této hrozby. Co tedy může být vhodnější reakcí? Je možné uvažovat několik typů politik.

Za prvé by měla být ustanovena nezávislá výzkumná organizace financovaná z veřejných prostředků, která bude měřit, monitorovat a publikovat změny teplot na Zemi. Tato organizace by měla být izolována od politického procesu. Zvláště by neměla být součástí takových institucí jako OSN nebo americká EPA. Kromě monitorování a publikování výsledků měření by tato organizace měla provádět analýzy a podávat důkazy o tom, do jaké míry globální oteplování souvisí s činností člověka a není výsledkem přirozených klimatických změn.

Za druhé, za předpokladu, že existují přesvědčivé důkazy, že lidská činnost je kauzálně spojena s globálním oteplováním, musí národy rozhodnout, zda při bližší úvaze znamená oteplování klimatu pro lidstvo více nákladů než přínosů. Je-li oteplování pro některé země přínosem, zatímco jiné na ně doplácí, pak mohou být zvážena opatření podporující migraci a jinou pomoc postiženým lidem, jakož i postiženému životnímu prostředí. Je-li při bližším ohledání zjištěno, že globální oteplování způsobené lidmi je škodlivé, pak by měla být přijata politická opatření, která změní chování lidí, jež významně přispívá k tomuto problému. Snížení emisí CO₂ ve smyslu návrhů Kjótského protokolu se mohou stát relevantními, avšak mechanismy k dosažení těchto snížení se musí týkat veškerého obyvatelstva a musí umožňovat vedlejší transfery a jiná opatření, která dovolí rozvíjejícím se zemím využívat odpovídající množství energie.

Za třetí, hrozí-li opravdu globální katastrofa, stává se nejvyšší prioritou přístup k informacím. Jak říkal Friedrich Hayek (1945), cenový systém je jedním z nejefektivnějších a nejméně nákladných informačních systémů, které má lidstvo k dispozici. Politické kroky, které zastírají nebo mění skutečné ceny, musí být eliminovány. Zejména by měly být odstraněny dotace a daně, které ovlivňují vzájemné cenové relace různých zdrojů.

Za čtvrté, měly by se posílit nástroje podporující změny v investicích, objevy nových technologií a migraci kapitálu a lidí. Daně z kapitálových zisků by měly být zrušeny. Doby odepisování by se měly zkrátit. Imigrační politiky by měly být liberalizovány. Trhy a hranice by se měly otevřít.

Návrhy takovýchto politických doporučení samozřejmě předpokládají jednání vlády ve veřejném zájmu, kdy politici chtějí minimalizovat společenské náklady a odolávají tlakům, jež vznikají bojem zájmových skupin o dobývání renty. Bohužel příběh Kjótského protokolu neskýtá mnoho důvodů k víře, že se politickým opatřením sledujícím veřejný zájem, byť logicky pevným a empiricky dostatečně podloženým, dostane patřičné pozornosti.

Literatura

- Anderson, T., Leal, D. R. (1991): *Free Market Environmentalism*. Pacific Research Institute for Public Policy v San Francisku.
- Antonelli, A. a Schaefer, B. D. (1997): The Road to Kyoto. *Backgrounder*, 6. října 1997, Heritage Foundation ve Washingtonu, D.C.
- Bandow, D. (1997): *Ethanol Keeps ADM Drunk on Tax Dollars*. Cato Institute ve Washingtonu, D.C., 2. října 1997. [www.cato.org, 5. května 1998]
- BBC News (1998): *World: Africa Conference to Prepare African Countries for Cut in CO₂ Emissions*. 22. října 1998. [http://news.bbc.co.uk.]
- British Petroleum to Take Action on Climate Change (1997): *EDR Letter*. Zář 1997. [www.edr.org, 11. července 1998].
- Buchanan, J. M., Tullock, G. (1975): Polluters' „Profit“ nad Political Response. *American Economic Review* 65, str.139–47.
- Business Roundtable (1998): *The Kyoto Protocol: A Gap Analysis*. Business Roundtable. ve Washingtonu, D.C.
- Carrato, C., Galeotti, M., Gallo, M. (1996): Environmental Taxation and Unemployment: Some Evidence on the „Double Dividend Hypothesis in Europe.“ *Journal of Public Economics* 62 (1–2), str. 141–81.
- Chen, Z. (1997): Negotiating an Agreement on Global Warming. *Journal of Environmental Economics and Management* 32, str. 170–78.
- Climate Change (1998): European Union, DN: IP/98/498. [http://europa.eu.int, 28. července 1998].
- Committee to Preserve American Security and Sovereignty (1998): *Treaties, National Sovereignty, and Executive Power: A Report on the Kyoto protocol*. Alexandria, USA.
- Fialka, J. J. (1998): Two Developing Nations Agree to Reduce „Greenhouse“ Emissions in Breakthrough. *Wall Street journal*, 12. listopadu 1998, str. A32.
- Freedman, A. (1997): Senate Sends Signal to Clinton on Global Warning Treaty. *Congressional Quarterly* 28, 23. července 1997, str. 4.
- Friends of the Earth (1998): *EU Greenhouse Gas Deal Too Much Hot Air*. Tisková zpráva. [www.foe.co.uk, 11.července 1998]
- Governor Signs Bill Critical of Kyoto Protocol* (1998). [www.sate.wv.us, 11. července 1998]
- Hardin, G. (1968): The Tragedy of the Commons. *Science* 162, str. 1243–48.
- Hayek, F. A. (1945): The Use of Knowledge in Society. *American Economic Review* 35 (4), str. 519–30.
- Holtz-Eakin, D., Selden, T. M. (1995): Stoking the Fires? CO₂ Emissions and Economic Growth. *Journal of Public Economics* 57, str. 85–101.
- Impact of Carbon Mitigation Strategies on Energy Markets, the National Economy, Industry, and Regional Economies* (1997) Zpráva připravena pro UMW/BCOA by DRI/McGraw-Hill.
- Interlaboratory Working Group on Energy-Efficient and Low-Carbon Technologies (1997): *Scenarios of U.S. Carbon Reductions*. Office of Energy Efficiency and Renewable Energy, U.S. Department of Energy ve Washingtonu, D.C.

- Jorgenson, D. W., Wilcoxon, P. J. (1993): Reducing U.S. Carbon Dioxide Emissions: An Assessment of Different Instruments. *Journal of Policy Modeling* 115 (5–6), str. 491–520.
- Kosobud, R. F., Daly, T. A., South, D. W., Quinn, K. G. (1994): Tradable Cumulative CO₂ Permits and Global Warming Control. *Energy Journal* 15 (2), str. 213–32.
- Kyoto Protocol to the United Nations Framework on Climate Change.* (1997) [www.cnn.com, 27. července 1998]
- Larsen, B., Shah, A. (1994): Global Tradeable Carbon Permits, Participation Incentives. And Transfers. *Oxford Economic Papers* 46 (5), str. 541–56.
- Leopold, E. (1998): European Nations Sign Kyoto Global Warming Treaty. Reuters. [www.infoseek.com, 4. května 1998]
- List of Signatories to Kyoto Protocol (1998): *Global Climate Change Coalition.* [www.worldcorp.com, 11. července 1998]
- Look Who's Trying to Turn Green. *Time*, 9. listopadu 1998, str. 30.
- Magada, D. (1998): *Focus: Shell Revamps Image.* Reuters, 21. dubna 1998. [www.infoseek.com, 4. května 1998]
- Manne, A. S., Richels, R. G. (1991): Global CO₂ Emission Reductions: The Impacts of Rising Energy Costs. *Energy Journal* 12 (1), str. 87–107.
- National Biodiesel Board (1998): *Agricultural Products Are Key to National Energy Security.* 24. února 1998. [http://biz.yahoo.com, 2. března 1998]
- National Corn Growers Association (1998): *National Corn Growers Report.* [www.ncga.com, 5. května 1998]
- National Impacts (1998): *WEFA National Impacts Link.* [www.api.org, 27. července 1998]
- Nordhaus, W. D. (1991): The Cost of Slowing Climate Change: A Survey. *Energy Journal* 12 (1), str. 37–65.
- Office of Policy and International Affairs (1997): *Analysis of Carbon Stabilization Cases.* SROIAF/ 97–01. U.S. Department of Energy ve Washingtonu, D.C.
- Ostrom, E., Schlager, E. (1996): The Formation of Property Rights. *Rights to Nature*, Hanna, S. S., Folke, C., Maler, K.-G. (ed.), Island Press ve Washingtonu, D.C.
- Pearce, D., Barbier, E. (1991): The Greenhouse Effect: A View from Europe. *Energy Journal* 12 (1), str. 147–61.
- Peltzman, S. (1976): Toward a More General Theory of Regulation. *Journal of Law and Economics*, srpen 1976, str. 211–40.
- Pianin, E. (1998): Gingrich Halts Move to End Ethanol Subsidy. *Greenville News*, 7. května 1998, str. 6D.
- Posner, R. A. (1974): Theories of Economic Regulation. *Bell Journal of Economics and Management Science*, podzim 1974, str. 335–58.
- Raven, G. (1998): *EU Urges U.S. to Implement Kyoto Global Warming Deal.* Reuters. [www.infoseek.com, 4. května 1998]
- Reuters (1998): *Farm-State Senators Skeptical of Climate Plan* [www.yahoo.com, 9. března 1998].
- Salisbury, L. (1998a): *Anti-Kyoto Group Disappointed by Shell Pullout.* Infoseek, The News Channel. [www.infoseek.com, 5. května 1998]

- Salisbury, L. (1998b): *Enron Exec Wants Clean Energy Tax Break*. Reuters, 26. února 1998. [www.yahoo.com, 2. března 1998]
- Shell W. z Global Climate Coalition (1998): *Friends of the Earth*. [http://.foe.co.uk, 11. července 1998]
- Sinclair, P. J. N. (1994): On the Optimum Trend of Fossil Fuel Taxation. *Oxford Economic Papers* 46 (5), str. 869–77.
- Singer, S. F. (1999): *Hot Talk, Cold Science: Global Warming's Unfinished Debate*. 2. přepracované vyd., The Independent Institute v Oaklandu.
- Sparber, P. G., O'Rourke, P. E. (1998): Understanding the Kyoto Protocol. *Perspectives on Legislation, Regulation, and Litigation* 2 (4). National Legal Center for the Public Interest ve Washingtonu D.C.
- Stark, C. (1996): Inventory of Greenhouse Gases. *Iowa Energy Bulletin*. [www.state.ia.us/, 5. května 1998]
- Stingler, G. J. (1971): The Economic Theory of Regulation. *Bell Journal of Economics and Management Science*, podzim 1971, str. 3–21.
- Sutherland, R. J. (1998): *Achieving the Kyoto Protocol: An Analysis of Policy Options*. American Petroleum Institute ve Washingtonu, D.C.
- United Nations Framework Convention on Climate Change (1998): *The Kyoto Protocol*. [www.unfccc.de/fccc/conv/file01.htm, 19. října 1998]
- U.S. Department of Energy (1998): *Impacts of the Kyoto Protocol on U.S. Energy Markets and the U.S. Economy*. Energy Information Agency, U.S. Government Printing Office ve Washingtonu, D.C.
- Whaley, J., Wigle, R. (1991): Cutting CO₂ Emissions: The Effects of Alternative Policy Approaches, *Energy Journal* 12 (1), str. 109–24.
- World Bank (1998): *World Resources: 1998–99*. World Bank ve Washingtonu, D.C.
- Yandle, B. (1983): Bootleggers and Baptists: The Education of a Regulatory Economist. *Regulation*, květen–červen 1983, str. 12–16.
- Yandle, B. (1997): *Common Sense and Common Law for the Environment*. Rowman and Littlefield v Lanhamu.
- Yandle, B. (1998): *Bootleggers, Baptists, and Global Warming*. PERC Policy Series PS-14. Political Economy Research Center v Bozemanu.
- Yellen, J. (1998): *Testimony before the House Commerce Committee*. 4. března 1998.
- Poznámka: Tento článek byl napsán na základě přednášky „Pašeráci a babtisté v září Kjóta“ (*Bootleggers and Baptists in the Afterglow of Kyoto*), která byla součástí konference na Hoover Institution s názvem „The Greening of U.S. Foreign Policy,“ 15.–18. října 1998.

Zákon o ohrožených druzích: kterak učinit z nevinných živočichů nepřítele *

Richard L. Stroup

Strakapoud kokardový je dnes blíže vyhynutí než před čtvrt stoletím, kdy začal být chráněn.

– Michael Bean
Environmental Defense Fund

Jsem přesvědčen, že v oblastech Texasu bylo od zařazení zelenáčka černohlavého a zejména lesňáčka zlatolícího na seznam chráněných živočichů ztraceno více přirozených stanovišť těchto ptáků, než kolik by jich zmizelo, kdyby Zákon o ohrožených druzích vůbec neexistoval.

– Larry McKinney
Texas Parks and Wildlife Department

Je stále jasnější, že Kongres USA přistoupí k novelizaci Zákona o ohrožených druzích (*Endangered Species Act*). Na jedné straně stojí skupiny hájící vlastnická práva, jejichž členové jsou důležitými voliči nového republikánského Kongresu. Tito lidé jsou pobouřeni pravomocemi, které tento zákon dává federálním úřadům k regulaci způsobu, jak mohou majitelé půdy nakládat se svým majetkem. Na druhé straně nechrání tento zákon dobře živočišné a rostlinné druhy.

I když by bylo možné mnoho vylepšit, nepotřebuje Zákon o ohrožených druzích rozsáhlé dílčí úpravy, ale spíš několik zásadních změn. Zákonná úprava „záboru“, která vyžaduje kompenzaci, pokud federální vláda převezme kontrolu nad majetkem vlastníka půdy, by znamenala velký krok směrem k nápravě největších nedostatků Zákona o ohrožených druzích (tato úprava je již zapracována do návrhu zákona, jenž právě prochází sněmovnou). Tato zákonná úprava by zmírnila odpor majitelů půdy, podpořila spolupráci a donutila vládní úřady, které tento zákon naplňují, aby zvažovaly své priority. Taková změna by pravděpodobně přiměla Kongres, aby v diskutovaném zákoně přijal další změny. Ale i bez dalších zákonných úprav by se zásadně změnil způsob uplatňování tohoto zákona.

Abychom pochopili, proč je změna zákona nutná a proč několik málo úprav může přinést mnohonásobný užitek, musíme porozumět tomu, proč Zákon o ohrožených druzích vyvolal takový odpor. To je hlavním cílem tohoto článku.

* Anglická verze článku vyšla v *PERC Policy Series*, č. PS-3, Jane Shaw (ed.), duben 1995.

Paradox zákona

Zákon o ohrožených druzích, který byl schválen v roce 1973, vytvořil závažný rozpor. Na jedné straně je zákon jako takový nesmírně mocný. Rocky Barker píše v knize *Saving All the Parts*¹: „V jiných zákonech se od federálních úřadů požaduje, aby poskytly ochranu tam, kde je to možné.“ Ale Zákon o ohrožených druzích „pozvedl ochranu všech druhů na jednu z nejvyšších priorit vlády USA“. Tato ochrana je „absolutní. Žádné výmluvy“. I ostatní souhlasí s Barkerovým popisem. Zákon je „svými zastánci obecně považován za jeden z nejdůležitějších a nejmocnějších amerických zákonů na ochranu životního prostředí a je vzorem pro ostatní země,“ napsala M. Lynne Cornová ve zprávě Kongresové služby pro výzkum veřejného mínění.²

Na druhé straně jsou však důkazy o účinnosti zákona chabé. Ze seznamu ohrožených druhů nebo druhů nacházejících se v nebezpečí ohrožení³ bylo za celou dobu vyřazeno pouze 27 druhů. Některé z těchto škrtnů byly způsobeny chybami v původních seznamech.⁴

Nanejvýš o osmi druzích lze říct, že se v přírodě znovu rozšířily. Jsou to pelikán hnědý, tři ptáci z ostrova Palau, aligátor americký, *Astragalus perianus*, plejtvákovce šedý a sokol stěhovavý, poddruh *tundrius*, i když i některým z těch druhů, které zůstaly na seznamu, se dnes daří poměrně dobře. V knize, kterou Rocky Barker vydal v roce 1993, se zmiňuje o pěti „oficiálně úspěšných příbězích“ živočišných druhů, ale podrobně píše pouze o dvou: orlu bělohlavém a sokolu stěhovavém (nejde o poddruh *tundrius*, ale o poddruh *anatum*, který je stále na seznamu, ale ve velké míře se navrátil zpět do přírody).

Je však obtížné připisovat zásluhy za návrat těchto druhů do přírody existenci Zákona o ohrožených druzích. Řada lidí si myslí, že velkým dravcům, jako jsou orlů bělohlavý, pelikán hnědý a sokol stěhovavý, pomohl zákaz pesticidu DDT. Navrácení sokola do přírody navíc téměř bez pomoci dosáhl Tom Cade a soukromá organizace *The Peregrine Fund*, kterou založil (dnes se organizace jmenuje Světové centrum pro dravce – *World Center for Birds of Prey*). Cade využil sokolnických metod a s jejich pomocí usilovně odchovával mláďata sokolů v zajetí. Počty jedinců plejtvákovce šedého, který představuje druhý očividný úspěch, se zvyšují bez přestání od roku 1946, kdy mezinárodní dohoda zakázala komerční lov tohoto druhu velryb. Lze pochybovat o tom, že by tu sehrál

¹ Barker, R. (1993): *Saving All the Parts: Reconciling the Endangered Species Act*. Island Press ve Washingtonu, D.C., str. 19, 137.

² Corn, M. L. (1992): *Endangered Species Act Issues*. Congressional Research Service, Washington, D.C., 27. května 1992, str. 1.

³ V originále „endangered species“ (ohrožené druhy) a „threatened species“ (druhy v nebezpečí ohrožení). „Druhy v nebezpečí ohrožení“ jsou takové, u nichž je pravděpodobné, že se stanou ohroženými; zákon se na ně vztahuje prakticky ve stejné míře. Vzhledem k tomu, že rozdíl mezi těmito dvěma skupinami nemá pro smysl tohoto článku žádný význam, jsou obě skupiny dále společně označovány jako „ohrožené druhy“. (Pozn. překl.)

⁴ U.S. Fish and Wildlife Service: *Endangered and Threatened Wildlife and Plants*, 50 CFR 17.11 & 17.12 (zvláštní dotisk, 20. srpna 1994). Tento každoročně pořizovaný seznam obsahuje 20 případů vyřazení ze seznamu. Od té doby bylo vyřazeno dalších 7 druhů, jak oznamuje *Competitive Enterprise Institute* (Washington, D.C.) v *Delisted Endangered and Threatened Species*, 9. března 1995.

významnou roli Zákon o ohrožených druzích. Těchto několik úspěšných případů je třeba porovnat s celkovým počtem více než 1400 rostlinných a živočišných druhů, které jsou na seznamu ohrožených druhů uvedeny.⁵

Ale jak je možné, že tak mocný nástroj přináší tak nedostatečné výsledky? Odpověď zní, že Zákon o ohrožených druzích opomíjí základní ekonomický problém, a sice problém vzácnosti. Zdroje na záchranu živočišných a rostlinných druhů jsou nutně omezené. Je jich nedostatek. Je například zřejmé, že nemůžeme celé území Spojených států přetvořit na přirozené stanoviště divoké zvěře a že k tomuto účelu nemůžeme vyčlenit ani velkou část tohoto území, aniž bychom se dostali do rozporu s jeho alternativním využitím. Ale současný Zákon o ohrožených druzích, tak jak je nyní interpretován, se snaží tuto skutečnost překonat nebo ji nebrat na vědomí. Státní úřady – především Úřad pro ryby a divokou zvěř (*U.S. Fish and Wildlife Service*) – se často chovají, jako by žádná omezení zdrojů neexistovala, jako by oblast ohrožených druhů byla od problému vzácnosti osvobozena. Jejich jednání zatím přineslo zvrácené výsledky.

Zákon o ohrožených druzích, jak ho Úřad pro ryby a divokou zvěř interpretuje, požaduje od přírodovědců z tohoto úřadu, aby regulovali užití půdy, kdykoli to považují za přínosné pro druhy zařazené na seznam. Rozhodují, zda v krajině bude povolena zemědělská činnost, těžba dřeva, výstavba či dokonce zda člověk může vstupovat na určité území. Takovou půdu, soukromou i veřejnou, ve skutečnosti spravují biologové z Úřadu pro ryby a divokou zvěř ve prospěch ohrožených druhů zařazených na seznam. (Národní úřad pro námořní rybolov – *National Marine Fisheries Service* – má stejnou zodpovědnost za mořské ryby.)

To znamená, že když se na soukromém pozemku objeví puštitk západní, strakapoud kokardový nebo jiný ohrožený druh zařazený na seznam, požaduje se od vlastníků tohoto pozemku, aby splnili požadavky biologů z Úřadu pro ryby a divokou zvěř. Tito biologové však nemají žádný ekonomický motiv, aby své požadavky jakkoli omezovali. Protože nemusí odškodnit vlastníka půdy, kterou v určitém smyslu spravují, nemá pro ně cizí půda žádnou hodnotu vyjádřenou v penězích; je k dispozici zdarma.

Půda však ve skutečnosti je vzácným statkem. Vlastník, na jehož pozemku se vyskytují nějaké chráněné druhy nebo kde existuje přírodní stanoviště, které by mohlo chráněné druhy přilákat, si nemůže dovolit poskytnout svou půdu ochotně a bezplatně jen proto, že si úředníci z Úřadu pro ryby a divokou zvěř myslí, že ji potřebují. Podle zákona však nemá vláda povinnost zohlednit potřeby vlastníka ani ho odškodnit za to, že nad jeho půdou převzala správu.

Výsledkem tohoto stavu není jen neochota a nevraživost vlastníků, která je přitom naprosto oprávněná. Jde také o škody páchané na těch druzích, které si biologové předsevzali chránit. Existence možnosti regulace užití cizího majetku kvůli výskytu ohrožených druhů udělá i z toho nejneškodnějšího ptáčka nebo jiného druhu zařazeného na seznam velkého nepřítel. Jinými slovy: Tento zákon dal federální vládě obrovskou moc v zájmu domnělé ochrany vzácných druhů, čímž způsobil, že vzácné druhy jsou chápány jako nežádoucí. Někteří lidé jsou

⁵ *U.S. Fish and Wildlife Service: Endangered and Threatened Wildlife and Plants, 50 CFR 17.11 & 17.12 (zvláštní dotisk, 20. srpna 1994).*

tak dokonce motivováni k tomu, aby se jich přímo zbavovali. To vysvětluje rozpor mezi obrovskou mocí tohoto zákona a jeho minimálními výsledky.

Stejně jako všichni zanícení a horliví lidé, i úředníci z Úřadu pro ryby a divokou zvěř rádi uvěří, že jejich práce je posláním, které je nadřazené ostatním zájmům. Zákon, tak jak se v současné době interpretuje, je v tom ostatně také utvrzuje. Vypadá to, že ochrana ohrožených druhů je triumfálně „nadřazena“ všem ostatním důležitým činnostem. Avšak dokud nebude vyřešen rozpor mezi tím, že půda je vzácná, a zjevnou možností tuto skutečnost přehlížet, Zákon o ohrožených druzích tyto druhy účinně neochrání.

Ilustrace zákonného paradoxu

Názorným příkladem toho, co se stane, když vláda opomíjí vzácnost půdy, je případ Bena Conea.⁶ V roce 1982 zdědil Benjamin Cone mladší 7200 akrů (cca 2900 ha) půdy v okrese Pender v Severní Karolíně. Tyto pozemky spravoval zejména tak, aby sloužily jako stanoviště pro život divoké zvěře. Například zasel šáchor a žito pro divoké krůty a ty se do Penderu, částečně díky jeho úsilí, vrátily. V lese také často zakládal řízené ohně, aby zlepšil přírodní stanoviště pro křepelky a vysokou zvěř.

V roce 1970 Ben Cone a jeho správce spatřili v lese strakapouda kokardového. Strakapoud kokardový je uveden na seznamu ohrožených druhů. Hnízdí v dutinách velice starých stromů a zjevně ho přitahují místa, kde jsou staré stromy a vyčištěný lesní podrost. Tím, že čistil podrost, aby ochránil křepelky a vysokou zvěř, a kácel malé množství stromů, možná Cone pomohl strakapoudy přilákat. V roce 1970 však přítomnost těchto ptáků nepředstavovala žádný problém, protože tehdy Cone jejich podmínky pro jejich přežití nijak neohrožoval.

V roce 1991, když se Cone rozhodl část svých lesů vykácet a dříví prodat, byla přítomnost ptáků formálně zaregistrována. Cone najal biologa, který se specializoval na ochranu přírody, aby ptáky spočítal. Ten došel k počtu 29 ptáků ve 12 koloniích. Podle směrnic Úřadu pro ryby a divokou zvěř pak kvůli strakapoudovi kokardovému musel být nakreslen kruh o poloměru půl míle kolem každé kolonie; v tomto kruhu se žádné dřevo nesmělo těžít. Kdyby Cone dřevo těžil, hrozila by mu podle Zákona o ohrožených druzích vysoká pokuta a vězení.

Na základě odhadů povoláního biologa o výskytu ptáků a pravidel Úřadu pro ryby a divokou zvěř došlo k tomu, že 1560,8 akrů (631,6 ha) Coneových lesů je nyní pod správou tohoto úřadu. Cone však nadále musí platit daně z předchozí hodnoty všech pozemků.

Cone následně udělal ve správě svého majetku zahrnujícím lesy a stanoviště divoké zvěře několik změn. V minulosti vytěžil každých pět až deset let padesátiakrový (20 ha) kus lesa. Tím vytvořil hranici pro divoká zvířata a zhruba simuloval účinek malého intenzivního ohně – takového, který by započal postupný cyklus obnovy lesních porostů – opět každých pět až deset let. Celý jeho les tak byl trvale využitelný pro různá divoká zvířata.

⁶ Welch, L. A. (1994): *Property Rights Conflicts under the Endangered Species Act: Protection of the Red-Cockaded Woodpecker*. PERC Working Paper č. 94-12, Bozeman.

Ale od chvíle, kdy byli objeveni strakapoudi a těžba se kvůli nim na více než 1560 akrech zastavila, kácí Cone ve zbylé části svého lesa každý rok 300–500 akrů (120–200 ha). Vědcům v této souvislosti řekl: „Nemohu si dovolit, aby ti strakapoudi zabrali zbytek lesa. Začnu s masivním kácením. Ze 75 až 80 letého cyklu přejdu na 40letý cyklus.“⁷ Coneův nový cyklus kácení odstraní staré stromy v místech, kde ještě smí kácet, a zabrání tak strakapoudům, aby se uhníždili v dutinách stromů, k čemuž by zde pravděpodobně došlo. V těch částech lesa, jejichž soukromá správa byla omezena ve prospěch strakapoudů, nakonec staré stromy ztrouchnivější nebo shoří a v Coneových lesích nakonec zase žádný strakapoud nebude.

Ben Cone je poměrně bohatý člověk a mnoha lidem nemusí být sympatický. I když s ním nemusíme soucítit, přesto vidíme, že čelí reálnému problému a že jeho zkušenost je poučením pro všechny majitele pozemků, kteří se o jeho situaci dozvědí. Pokud včas nepřijmou příslušná opatření, může je čekat podobný problém. A skutečně, jakmile Cone informoval vlastníka sousedního pozemku o možných rizicích spojených se strakapoudem kokardovým, všiml si, že vlastník – v tomto případě firma – les vykácel.⁸

Požáry v Riverside

Zákon o ohrožených druzích postihl mnoho dalších lidí – některé více, jiné méně. Úřad pro ryby a divokou zvěř například v roce 1992 sdělil vlastníkům domů v okrese Riverside v Kalifornii, že kolem svých domů nesmějí vytvářet zábrany proti ohni rozoráváním půdy (nesměli tedy orat, ačkoli jim bylo povoleno sekat trávu). Proč? Protože tato oblast byla označena za přírodní stanoviště tarbíkomyší Stephensových. Úřad pro ryby a divokou zvěř vlastníkům řekl, že rozorávání povede k trestním postihům a k přestupkovému řízení včetně uvěznění ve federálních věznicích a pokutám až do výše 100 000 USD.

Ishmael Garcia měl v Riverside dům. Uposlechl pokynů Úřadu pro ryby a divokou zvěř a své pozemky místo orání sekal. Když v roce 1993 zachvátily Riverside velké požáry, patřil jeho dům bohužel k těm dvaceti devíti stavením, které byly zničeny.

Jedním z těch, kdo nařízení Úřadu pro ryby a divokou zvěř porušili, byl Michael Rowe. Když 27. října kolem jedné hodiny odpoledne viděl, jak se oheň blíží, nastartoval traktor a rozoral pás půdy kolem domu jako ochranu před ohněm. Svůj dům tak zachránil.

Ike Sugg napsal o Michaelu Roweovi článek do *The Wall Street Journal*,⁹ jeho příběh byl později vysílán v pořadu „20/20“ televize ABC. V březnu 1995 pak upozornil na souvislost mezi Zákonem o ohrožených druzích zakazujícím rozorávat protipožární pruhy a požáry v Kalifornii pořad televize CBS „Z očí do očí s Connie Chungovou“.

⁷ Sugg, I. C. (1993): *Ecosystem Babbitt-Babble*. *The Wall Street Journal*, 2. dubna 1993, str. A12.

⁸ Welch, str. 47.

⁹ Sugg, I. C. (1993): *California Fires-Losing Houses, Saving Rats*. *The Wall Street Journal*, 10. listopadu 1993.

Sugg poukázal na to, že požáry v Riverside nebyly jedinými případy, které byly způsobeny těmito omezeními. Velitel hasičů z okresu Orange v Kalifornii uvedl, že kdyby byli obyvatelé směli vysekat křoviny kolem města Laguna Beach, byl by se požár v této oblasti asi včas zastavil. Ale křoviny byly chráněným stanovištěm ptáka, který se jmenuje leskot kalifornský. (V roce 1994 rozhodl federální soud o vyřazení leskota ze seznamu ohrožených druhů, protože při jeho zařazení na seznam nebyl dodržen správný postup.)

Zkušenosti, jaké měli například Ben Cone a Michael Rowe, podnítily majitele půdy v celé zemi, aby druhům, které se vyskytují na seznamu, bránili v usazení na svých pozemcích. Někteří majitelé půdy nyní své pozemky spravují tak, že jsou téměř zaručeně nevhodné k usídlení jakýchkoliv chráněných druhů. Někteří se dokonce řídí extrémním: „Zastřelit, zakopat a mlčet o tom“ („shoot, shovel, and shut-up“) – toto rčení populárně vystihuje přístup těch vlastníků, kteří si neberou servítky. Nikdo neví jistě, jestli se skutečně „střílí, zakopává a případně zatlouká“, ale je zřejmé, že přebírání správy pozemků státními orgány v zájmu chráněných druhů má své nežádoucí důsledky. Jeden úředník z Ministerstva pro národní parky a divokou přírodu v Texasu (*Texas Parks and Wildlife Department*) napsal v roce 1993, že v Texasu bylo od zařazení zelenáčka černohlavého a lesnáčka zlatolícího na seznam chráněných živočichů zničeno více přirozených stanovišť těchto ptáků, než kolik by jich zmizelo, kdyby se na ně Zákon o ohrožených druzích vůbec nevztahoval.¹⁰

Někteří ochránci přírody tvrdí, že příklady podobné tomu Coneovu a Roweovu jsou pouhými anekdotami nebo izolovanými jevy, které negativní vliv Zákonu o ohrožených druzích zveličují. Nebo tyto jedince vykreslují jako lidi, pro něž je majetek důležitější než společenská odpovědnost. Národní svaz divoké přírody (*National Wildlife Federation*) je jednoduše označuje za lháře. V tiskové zprávě nazvané „Pohádky a fakta o ochraně přírody“¹¹ tento svaz popírá skutečnosti některých známých případů včetně příběhu Bena Conea. Tvrdí například, že Coneovi byly nabídnuty „dvě praktické možnosti“, které „by mu umožnily plně využívat svou půdu“, ale on je odmítl.

Tisková zpráva neříká, o jaké možnosti se jednalo, ale pravděpodobně zahrnovaly vytvoření plánu ochrany přírodního stanoviště nebo využití upraveného návrhu směrnic Úřadu pro ryby a divokou zvěř pro péči o přírodní stanoviště strakapouda kokardového. Příprava plánu ochrany přírodního stanoviště by byla poměrně nákladná a směrnice, které jsou stále ještě ve stadiu návrhu, zavádějí velice přísná kritéria pro probírku lesních porostů v okolí skupin ptáků. V obou případech by Cone byl musel svěřit své pozemky pod správu Úřadu pro ryby a divokou zvěř a je obtížné si představit, jak by „svou půdu plně využíval“.

Také případ požárů v Riverside se stal terčem kritiky. Bouřlivou diskusi vyvolal až v okamžiku, když ho ochránci přírody, které jeho interpretace rozčilila, napadli ze všech stran. Kongresmani, kteří byli tvrdě proti změně Zákonu o ohro-

¹⁰ McKinney, L.: *Reauthorizing the Endangered Species Act-Incentives for Rural Landowners. Building Economic Incentives Into the Endangered Species Act, Defenders of Wildlife, Washington, D.C., květen 1994, str. 74.*

¹¹ *National Wildlife Federation: Fairy Tales & Facts About Environmental Protection. Washington, D.C., únor 1994, str. 4.*

žených druhích, dokonce zapojili Vládní účetní úřad (*Government Accounting Office*), aby celý případ vyšetřil.¹² Zpráva zpracovaná tímto úřadem potvrdila, že Úřad pro ryby a divokou zvěř nepovolil rozorávání, ale zpochybnila tvrzení Michaela Rowea, že díky zorání půdy svůj dům zachránil. *Competitive Enterprise Institute* hlavní východiska zprávy Vládního účetního úřadu vyvrátil.¹³

Tento spor je však z větší části nepodstatný. Je jasné, že Úřad pro ryby a divokou zvěř využil moc Zákona o ohrožených druhích, aby své cíle nadřadil cílům požární ochrany obyvatelstva. Při určitém rozsahu požáru a síle větru by možnost rozorání půdy byla zachránila domy a možná i lidské životy. Pro vlastníky pozemků je tato situace jasným vzkazem: Pokud chcete mít při využívání své půdy volnost, vyhněte se ohroženým druhům. Jen změnou hospodaření na své půdě se můžete vyhnout tomu, abyste přilákali strakapouda kokardového nebo puštíka západního. Zatímco Ben Cone možná přijde o možnost vytěžit část svého dřeva, může se časem strakapoudů zbavit, když nebude vypalovat podrost. Až keře dorostou, strakapoudi odletí. (Ve skutečnosti však Cone i nadále provádí předepsané vypalování, aby vytvořil přírodní stanoviště křepelkám a vysoké zvěři.)

Problém v kostce

Někteří představitelé ochránců přírody chápou, že existuje skutečný problém. Michael Bean, právník Fondu na ochranu životního prostředí (*Environmental Defense Fund*), jemuž je často neoficiálně připisováno autorství Zákona o ohrožených druhích, uvedl před skupinou odborníků, v níž byli úředníci Úřadu pro ryby a divokou zvěř, že „se množí svědectví, že přinejmenším někteří soukromí vlastníci aktivně obhospodařují svou půdu tak, aby se vyhnuli možným problémům s ohroženými druhy“. Zdůraznil, že toto jednání „není výsledkem špatných úmyslů vůči životnímu prostředí“, ale „poměrně rozumným rozhodnutím motivovaným touhou vyhnout se možným velkým ekonomickým ztrátám“. Nazval ho „předvídatelnou reakcí na známé zvrácené motivy, které někdy provázejí regulační programy – tedy nejen program pro ohrožené druhy“.¹⁴

Je ironií, že armádě USA ústava i ve jménu národní obrany výslovně zakazuje, aby požadovala na občanech ubytování vojáka (to znamená povinnost poskytnout mu stravu a přístřeší). Přitom vláda může na stejném občanovi požadovat, aby ubytoval medvěda grizzlyho, puštíka západního nebo kterýkoli jiný ohrožený druh, a to na náklady majitele pozemku.

Kdyby armáda měla stejné právo vyžadovat ubytování vojáků, jaké má nyní Úřad pro ryby a divokou zvěř pro ohrožené druhy, pravděpodobně bychom se setkali s vojáky, kteří by byli zastrašováni, znevažováni a snad i chytáni do pastí, jak k tomu dnes údajně dochází u chráněných druhů. Přitom jsou ozbrojené síly ve skutečnosti téměř vždy vítány. Důvodem je, že vojsko za své potřeby platí.

¹² *General Accounting Office: Endangered Species Act: Impact of Species Protection Efforts on the 1993 California Fire*, GAO/RCED-94-224, 8. července 1994.

¹³ Sugg, I. C. (1994): *Rats, Lies and the GAO. Competitive Enterprise Institute ve Washingtonu, D.C., srpen 1994.*

¹⁴ *Přepis přednášky Michaela Beana na semináři U.S. Fish and Wildlife Service dne 3. listopadu 1994 na Marymount University v Arlingtonu (USA).*

Současné pŕtky kolem rušení vojenských základen jsou především spory mezi obcemi, které bojují za to, aby si vojáky *udržely* a ne aby přiměly jiné obce vojáky převzít. Díky politice kompenzací je pro Pentagon opravdu obtížné nějakou základnu zavřít.

Jak udělat z ohrožených druhů „přátele“

Aby se Zákon o ohrožených druzích stal opravdu účinným nástrojem na soukromé půdě, je nutné změnit postavení ohrožených druhů vůči vlastníkovu pozemku tak, aby je přestal chápat jako nepřítele. Jedním ze způsobů je, aby soudy, pokud vláda podle Zákona o ohrožených druzích převezme kontrolu nad přírodním stanovištěm, uznaly, že tak byla odejmuta vlastnická práva soukromému vlastníkovu. Pokud by k tomu došlo, Úřad pro ryby a divokou zvěř by se musel řídit článkem pátého dodatku ústavy, který vyžaduje odškodnění při vládním záboru majetku. Žádné jednání Úřadu pro ryby a divokou zvěř podle Zákona o ohrožených druzích dosud nebylo soudním rozhodnutím označeno za „zábor“ vlastnických práv.

To se však může změnit. Nedávná rozhodnutí Nejvyššího soudu – například ve věci *Dolanová vs. Tigard*¹⁵ – naznačují, že Nejvyšší soud je současnými zákonnými záboru znepokojen. V tomto případě vedení oregonského města Tigard sdělilo Florence Dolanové, že musí poskytnout půdu na cyklostezku, aby na oplátku získala povolení rozšířit obchod s potřebami pro instalatéry. Město tvrdilo, že stezka je nutná, aby nedocházelo k dopravním zácpám, které rozšíření obchodu přinese. Nejvyšší soud však uvedl, že požadavek města byl v tomto případě neúměrný a že proto došlo k protiústavnímu záboru majetku Florence Dolanové. Tento a několik dalších nedávných případů naznačují, že Nejvyšší soud uznává, že svévolná kontrola půdy pomocí vládní regulace může být důvodem k poskytnutí kompenzace. Jednání vlády podle Zákona o ohrožených druzích by mohlo být kvalifikováno jako zábor.

Ke změně tedy může dojít prostřednictvím soudních rozhodnutí, ale není to jediné řešení. Nejvyšší soud souhlasil s tím, že zvaží, zda Úřad pro ryby a divokou zvěř interpretuje diskutovaný zákon správně, když požaduje, aby se vlastníci půdy podřizovali jeho instrukcím, jak mají svůj majetek využívat. Ve věci *Sweet Home Chapter of Communities for a Greater Oregon versus Babbitt*¹⁶ odvolací soud USA pro okres Columbia tuto interpretaci zákona zamítl. Shledal, že Kongres neměl původně v úmyslu propůjčit Úřadu pro ryby a divokou zvěř pravomoc zakazovat změny přírodních stanovišť na soukromých pozemcích s výjimkou případů, kdy se federální vláda podílí na využití této půdy. Ztotožnil se Nejvyšší soud s tímto rozhodnutím, bude tím moc Úřadu pro ryby a divokou zvěř významně omezena. Tím se omezí i záboru a jejich důsledky vedoucí k jednání v neprospěch ohrožených druhů.

Avšak i kdyby k těmto změnám nedošlo, můžeme očekávat ve věci zákona zásah Kongresu. Obecnější právní úprava záborů, která prošla Sněmovnou reprezentantů začátkem března, se bude vztahovat i na Zákon o ohrožených druzích.

¹⁵ *Dolan v. City of Tigard*, *Supreme Court Reporter*, roč. 114, str. 2309 (1994).

¹⁶ *Sweet Home v. Babbitt*, *17 Federal Reporter 3rd*, roč. 17, str. 1463 (D.C. Cir. 1994).

I když konečná podoba tohoto zákona se může ještě změnit, současný návrh obsahuje povinnost kompenzace, pokud regulace sníží hodnotu majetku o 20 % a více. Za této podmínky nebudou do kompenzací zahrnuty regulace, které zabraňují znečišťovatelům poškozovat ostatní obyvatele.

Řada odborníků se snaží navrhnout úpravy Zákona o ohrožených druzích, které by motivovaly vlastníky ke spolupráci. Jeden návrh zamýšlí poskytovat daňové úlevy vlastníkům, kteří se zavážou k dlouhodobé ochraně přírodního stanoviště.¹⁷ Na druhé straně se navrhuje vyplácet vlastníkům „prémie“ nebo „odměny“ za ohrožené druhy objevené na jejich pozemcích.¹⁸ V dalším návrhu se zamýšlí „pronájem“ půdy, která má být určena pro ohrožené druhy.

Všechny tyto přístupy stojí za úvahu. Avšak hlavní změnou musí být odebrání pravomoci Úřadu pro ryby a divokou zvěř, která spočívá v možnosti převzetí správy soukromého vlastnictví bez kompenzace. Toho lze dosáhnout rozhodnutím soudu nebo změnou zákona.

Tato změna by přinesla dvojí užitek: Vlastníci půdy by se už nebáli toho, že na svých pozemcích najdou ohrožené druhy, a Úřad pro ryby a divokou zvěř by musel brát v úvahu náklady spojené s výplatou kompenzací. Musel by tak brát ohled na zájmy ostatních lidí, protože by byl závislý na prostředcích přidělených prostřednictvím běžného rozpočtového procesu v Kongresu. Úřad pro ryby a divokou zvěř by za takových podmínek zjistil, že se jeho motivy změnily. Jakmile by tato agentura musela platit za to, co bude regulovat, její pracovníci by začali hledat nákladově efektivní způsoby ochrany živočišných a rostlinných druhů.

Dnes neznamená pro Úřad pro ryby a divokou zvěř žádný náklad naříditi ochranu přírodního stanoviště a prostřednictvím této ochrany chránit i druhy zařazené na seznam. Úředníci proto tohoto postupu hojně využívají. Záchrana přírodních stanovišť je pro záchranu druhů klíčová. Přitom však mohou existovat takové způsoby ochrany divoké přírody, které nevyklučují různá další využití půdy. Odchování v zajetí, které vrátilo do přírody sokoly stěhovavé, nevyžaduje žádný nebo téměř žádný výskyt přírodního stanoviště určeného speciálně pro sokoly. Nákladově efektivní variantou by mohly být také speciálně navržené bedny pro strakapoudy kokardové, které by nahradily dutiny ve starých strozech. (Některé společnosti, např. International Paper, již takové bedny používají a mnoho dalších vlastníků půdy by se k jejich používání dalo přesvědčit, pokud by zahánění strakapoudů nezvýšilo nebezpečí drakonických regulací.)

Velký úspěch za nízkou cenu

„Podříditi“ Úřad pro ryby a divokou zvěř konkrétnímu rozpočtovému omezení neznamená, že by se ochrana druhů rozplynula nebo omezila. V praxi to znamená

¹⁷ McKinney, J., Shaffer, M., Olson, J. (1994): *Economic Incentives to Preserve Endangered Species Habitat and Biodiversity on Private Land. Building Economic Incentives Into the Endangered Species Act, Defenders of Wildlife, Washington, D.C., květen 1994, str. 1.*

¹⁸ Anderson, T. L., Olsen, J. J. (1994): *Positive Incentives for Saving Endangered Species. Building Economic Incentives Into the Endangered Species Act, Defenders of Wildlife ve Washingtonu, D.C., květen 1994, str. 110.*

odbourání zvrácených motivů pro zatajování existence přírodních stanovišť nebo hubení zvířat. Vlastníci půdy budou mnohem přístupnější spolupráci. Kromě toho existuje celá řada případů, které dokazují, že odstranění pokut vede jednotlivce i organizace k realizaci opatření na ochranu druhů na základě vlastního rozhodnutí. Soukromé organizace, ziskové i neziskové, po mnoho desetiletí vyvíjejí vysoce účinnou a přitom levnou ochranu přírodních stanovišť. Když vlastníci půdy nebudou pokutováni, bude pro tyto organizace jednodušší, aby je získaly ke spolupráci.

Namátkou uvádíme několik příkladů, co lze od takovýchto aktivit očekávat. Nadace Delta Waterfowl Foundation má program „adoptuj prohlubeň“, který vyplácí odměnu farmářům, kteří chrání prohlubně v prérii (prolákliny v půdě, v nichž jsou hnízdiště kachen). Nadace Montana Land Reliance chrání s pomocí dobrovolných příspěvků velké rozlohy zemědělské půdy před jejím využíváním. Mnoho soukromých útulků chrání ptáky a další živočišné druhy; některé z nich „se samy financují“ z naftových vrtů a ložisek zemního plynu. Společnost Pine Butte Preserve z Montany, kterou vlastní The Nature Conservancy, poskytuje zařízení pro „ekoturistiku“ aktivním ochráncům přírody, kteří pomáhají podporovat rezervaci chránící nížinné přírodní stanoviště pro ohrožené medvědy grizzly. Správci této rezervace ve skutečnosti vytvořili toto stanoviště pro medvědy jarním vypalováním luk, aby umožnili růst vegetace, a vysazením střemchy, která je oblíbenou potravou grizzlyho.

Důvody k optimismu

Samozřejmě, že ne každý člověk bude jednat tak, aby chránil ohrožené druhy jenom proto, že budou zrušeny pokuty. Ale v různorodé zemi s vysokou mírou svobody, kde dochází k velkému nárůstu bohatství společnosti, můžeme očekávat stále větší rozsah ochrany životního prostředí. To je naprosto podložený argument.

Ekonomové začali dokumentovat vzájemnou závislost ekonomického růstu a zájmu o ochranu životního prostředí. Jedním z důvodů je, že lidé s vyššími příjmy jsou ochotni platit víc za kvalitu životního prostředí. Ekonom Donald Coursey zjistil, že ve Spojených státech a v dalších průmyslových zemích míra podpory zlepšování kvality životního prostředí ze strany obyvatelstva velmi citlivě reaguje na změny v příjmech.¹⁹ Tvrdí, že v ekonomické terminologii je „důchodová elasticita poptávky“ po kvalitě životního prostředí rovna 2,5. To znamená, že 10% nárůst příjmů vede k 25% nárůstu ochoty a schopnosti občanů platit za environmentálně prospěšná opatření. A podobně 10% pokles v příjmu obyvatel vede k 25% poklesu podpory nákladnějších ekologických opatření.

Podle Courseye je poptávka po kvalitě životního prostředí přibližně stejně citlivá na příjem jako poptávka po luxusních automobilech značky BMW či Mercedes-Benz. Jak se ukazuje, je kvalitní životní prostředí pro lidi v podstatě něco jako BMW!

¹⁹ Donald Coursey hovořil o tomto tématu v *The Demand for Environmental Quality*, své přednášce v lednu 1993 na výročním zasedání Americké ekonomické asociace (American Economic Association) v kalifornském Anaheimu.

Existují i jiné důkazy této vazby mezi ekonomickým růstem a ochranou životního prostředí. Gene M. Grossman a Alan Krueger studovali několik ekologických parametrů v různých zemích a zjistili, že zatímco ekonomický růst ve velmi chudých zemích „může být spojen se zhoršováním ekologických podmínek“, jakmile „je dosažena mezní úroveň příjmu“, začne se kvalita vzduchu a vody zlepšovat. (Zjistili, že mezní hodnotou byl v roce 1985 roční hrubý domácí produkt nižší než 8000 USD na obyvatele, dnes²⁰ 11 200 USD na obyvatele. Současná hodnota HDP na obyvatele je v USA přibližně 26 000 USD.)²¹ Vztah mezi ekonomickým růstem a zájmem o ochranu životního prostředí se projevuje také v tom, že příjmy členů ekologické nadace Sierra Club jsou mnohem vyšší než průměrný příjem.²² Zlepšování ekonomické situace prostě podnítl více lidí, aby se zapojili do činností na ochranu životního prostředí; jednou z takových činností je i ochrana ohrožených druhů.

Avšak Zákon o ohrožených druzích je ve své současné podobě překážkou na cestě k této individuální a různorodé ochraně životního prostředí. Nejenže zatěžuje vlastníky půdy vysokými náklady. Vede také k vytvoření nepřátelského prostředí mezi ekologickými organizacemi a sdruženími vlastníků půdy. Na politické scéně může být (na rozdíl od trhu) diskreditace nějaké skupiny nebo jednotlivců výhodná. Jedna skupina pak kritizuje druhou a využívá každou příležitost k zpochybnění oprávněnosti jejích požadavků. Ostrý střet nad smyslem Zákona o ohrožených druzích v případě kalifornských požárů je pouze jedním z projevů tohoto nepřátelství a demonstrace názorové propasti obou skupin. Ekologové dělají všechno možné, aby zdiskreditovali hnutí za vlastnická práva; hnutí za vlastnická práva dělá totéž ekologům.

A tak se dnes stala ochrana ohrožených druhů politickou přetlačovanou. Důvod je ten, že vlastníkům půdy mohou být jejich práva odňata. Vlastníci se proto bojí Úřadu pro ryby a divokou zvěř, protože jim smí odejmout vlastnická práva, zatímco ekologická hnutí se bojí, že nová zákonná úprava vlastnických práv odejme Úřadu pro ryby a divokou zvěř jeho pravomoci.

Vlastníci půdy a ekologové mohou spolupracovat pouze tehdy, když jsou vlastnická práva jasně stanovená a dobře chráněná. Stejně jako dobré ploty dělají dobré sousedy (protože jasně vymezují vlastnická práva), posiluje ochrana majetkových práv citlivost vůči přáním druhých. Jedním z nejlepších příkladů takové spolupráce je dlouholetá tradice Raineyho rezervace v Louisianě, kde velké naftařské a plynařské společnosti provozují vrty na zemní plyn s ohledem na pravidla vypracovaná po vzájemné dohodě s vlastníkem, kterým je Audubonova společnost (*National Audubon Society*).

Ohrožené druhy na státní půdě

Dosud se naše diskuse zabývala především důsledky Zákona o ohrožených druzích na soukromé půdě. Tyto důsledky jsou významné, protože přibližně polovina

²⁰ V roce 1995. (Pozn. překl.)

²¹ Grossman, G. M., Krueger A. B. (1994): *Economic Growth and the Environment*. NBER Working Papers Series, National Bureau of Economic Research v Cambridgi (USA), str. 19.

²² Reader Survey (1992), Sierra Club, San Francisco, CA, str. 1.

všech ohrožených druhů se vyskytuje na soukromých pozemcích.²³ Avšak konflikty, kterým se dostalo největší publicity a které vyvolaly největší odpor, se objevily při aplikaci tohoto zákona na federální půdě. Posledním příkladem jsou rozhodnutí o využívání půdy, která byla přijata v roce 1990 po zjištění výskytu puštíka západního jako ohroženého poddruhu. V důsledku toho byla na milionech hektarů federálních lesů ve státech Washington a Oregon zastavena těžba dřeva.

Stejně jako je poslání Zákona o ohrožených druzích nadřazeno všem ostatním cílům na soukromých pozemcích, stojí i nad ostatními záměry federálních úřadů včetně záměru Lesní správy (*Forest Service*) těžit a prodávat dřevo. Úřady typu Lesní správy se musí podřídit přáním Úřadu pro ryby a divokou zvěř stejně jako soukromí vlastníci, i když by problém mohla stejně dobře vyřešit i méně omezující opatření.

K odstranění této nerovnováhy je třeba vytvořit nějaké rozhodovací postupy, podle nichž by státní půda měla být spravována. Bylo by např. možné požadovat po Úřadu pro ryby a divokou zvěř, aby poskytl jinému federálnímu úřadu kompenzaci, pokud výkon jeho funkce omezuje schopnost takového úřadu využívat půdu tak, aby dosáhl svých cílů. Protože je však veškerá federální půda vlastněna daňovými poplatníky a na její správu dohlíží Kongres, existují i vhodnější postupy. Mohlo by se požadovat, aby Úřad pro ryby a divokou zvěř předstoupil před Kongres, kdykoli se domnívá, že je nějaká parcela pod správou jiného úřadu nutná k ochraně chráněného druhu. Kongres by mohl výslovně projednat převod správy jakékoli rozlehlé plochy federální půdy do jiného režimu užívání. Takto by byly vzaty v úvahu záměry všech občanů, jeden izolovaný záměr by nemohl automaticky a bez diskuse zvítězit. Taková debata by mohla začít nad úvodním požadavkem rozlohy půdy, kterou chce Úřad pro ryby a divokou zvěř kontrolovat. Převod správy jakéhokoli pozemku nad 100 akrů (40 ha) by pak směl být proveden pouze tehdy, když se na tom shodne Kongres.

Další možná reforma by mohla připustit zapojení soukromého sektoru do ochrany ohrožených druhů na federální půdě. Mohla by se změnit řada federálních zákonů tak, aby umožnily ekologickým skupinám podávat nabídky na nájem nebo koupi federální půdy za účelem ochrany přírodního stanoviště ohrožených druhů (nebo prosazování jiných ekologických cílů). Dnes například může u Lesní správy podat nabídku na koupi stromů pouze ten, kdo je chce kácet na dřevo; je nezákonné nakoupit stromy a nepokácet je. Ale zákon by mohl být změněn tak, že by organizace typu Defenders of Wildlife nebo The Wilderness Society mohly činit nabídky na koupi parcel a pak by nemusely dřevo vytěžít, ale ochraňovaly by stanoviště ohrožených druhů. (Bylo by však třeba vyřešit závažné otázky ochrany proti lesním škůdcům a požárům.)

Závěr

Jestliže to shrneme, jakákoli reforma Zákona o ohrožených druzích by měla mít za cíl udělat z ohrožených druhů přátele, nikoli nepřátele vlastníků půdy. Toho

²³ Fischer, H., Snape, B., Hudson, W. (1994): *Building Economic Incentives Into the Endangered Species Act. Endangered Species Technical Bulletin, roč. XIX, č. 2, U.S. Fish and Wildlife Service, str. 4.*

Ize do značné míry dosáhnout tím, že bude Úřad pro ryby a divokou zvěř zbaven pravomoci převzít správu půdy bez kompenzace.

Taková změna bude mít několik pozitivních důsledků. Vlastníci se už nebudou bát toho, že na svých pozemcích najdou ohrožené druhy, a budou mnohem ochotnější ke spolupráci. Úřad pro ryby a divokou zvěř bude „rozpočtově omezen“. Jeho záměry se tak budou muset utkat s jinými záměry využití půdy a bude mít motivaci dobře hospodařit se svými zdroji, vyzkoušet alternativní přístupy ochrany (nad rámec prosté konzervace) a stanovit si priority.

K dosažení takového stavu je potřeba přijmout soudní nebo legislativní změnu. Nejvyšší soud může rozhodnout, že správa pozemků za účelem ochrany ohrožených druhů je zábor a vyžadovat ve jménu vlastníků kompenzaci podle pátého dodatku ústavy. Nebo může Nejvyšší soud následovat soudní rozhodnutí v případě *Sweet Home*, ve kterém se praví, že Zákon o ochraně druhů za normálních okolností neopravňuje k tomu, aby se nařídilo omezení činnosti kvůli výskytu přírodních stanovišť na soukromé půdě.

Kromě toho může Kongres, bez jakéhokoli zásahu soudů, přijmout novou zákonnou úpravu „zábora“ a uzákonit, že omezení hodnoty soukromého majetku musí být kompenzováno. Nebo může Kongres novelizovat samotný Zákon o ohrožených druzích tak, aby obsahoval povinnost kompenzace. Tím by měl Kongres možnost určit způsob, jak by Úřad pro ryby a divokou zvěř vlastníky půdy odškodňoval, a podpořit tak oboustranně výhodné využití půdy.

Na státní půdě musí být zohledněny i jiné vládní cíle než je ochrana ohrožených druhů. Jedním z možných přístupů je vzájemná kompenzace mezi vládními úřady; vhodnější by asi bylo ponechat rozhodnutí na Kongresu, který záměr a kde má mít prioritu, když Úřad pro ryby a divokou zvěř má v podstatě zájem kontrolovat významnou plochu federálních pozemků.

Tyto změny, ať už k nim dojde jakkoli, ukončí tragický stav, který panuje od té doby, co vlastníci půdy zjistili, že najdou-li na svých pozemcích ohrožené druhy, přijdou o svou svobodu i majetek. Budou-li respektována vlastnická práva, budou z toho mít užitek jak vlastníci, tak i ohrožené druhy zvířat.

Literatura

- Anderson, T. L., Olsen, J. J. (1994): Positive Incentives for Saving Endangered Species. *Building Economic Incentives Into the Endangered Species Act*, Defenders of Wildlife ve Washingtonu, D.C., květen 1994, str. 110.
- Barker, R. (1993): *Saving All the Parts: Reconciling the Endangered Species Act*. Island Press ve Washingtonu, D.C., str. 19, 137.
- Competitive Enterprise Institute (1995): *Delisted Endangered and Threatened Species*, 9. března 1995, Washington, D.C.
- Corn, M. L. (1992): *Endangered Species Act Issues*. Congressional Research Service ve Washingtonu, D.C., 27. května 1992, str. 1.
- Dolan v. City of Tigard*, Supreme Court Reporter, roč. 114, str. 2309 (1994).
- Fischer, H., Snape, B., Hudson, W. (1994): Building Economic Incentives Into the Endangered Species Act. *Endangered Species Technical Bulletin*, roč. XIX, č. 2, U.S. Fish and Wildlife Service, str. 4.
- Reader Survey* (1992), Sierra Club, San Francisco, CA, str. 1.
- General Accounting Office (1994): *Endangered Species Act: Impact of Species Protection Efforts on the 1993 California Fire*, GAO/RCED-94-224, 8. července 1994.
- Grossman, G. M., Krueger A. B. (1994): Economic Growth and the Environment. *NBER Working Papers Series*, National Bureau of Economic Research v Cambridgi (USA), str. 19.
- McKinney, L. (1994): Reauthorizing the Endangered Species Act–Incentives for Rural Landowners. *Building Economic Incentives Into the Endangered Species Act*, Defenders of Wildlife ve Washingtonu, D.C., květen 1994, str. 74.
- McKinney, J., Shaffer, M., Olson, J. (1994): Economic Incentives to preserve Endangered Species Habitat and Biodiversity on Private Land. *Building Economic Incentives Into the Endangered Species Act*, Defenders of Wildlife ve Washingtonu, D.C., květen 1994, str. 1.
- National Wildlife Federation (1994): *Fairy Tales & Facts About Environmental Protection*. Washington, D.C., únor 1994, str. 4.
- Sugg, I. C. (1993): Ecosystem Babbitt-Babble. *The Wall Street Journal*, 2. dubna 1993, str. A12.
- Sugg, I. C. (1993): California Fires–Losing Houses, Saving Rats. *The Wall Street Journal*, 10. listopadu 1993.
- Sugg, I. C. (1994): *Rats, Lies and the GAO*. Competitive Enterprise Institute ve Washingtonu, D.C., srpen 1994.
- Sweet Home v. Babbitt*, 17 Federal Reporter 3rd, roč. 17, str. 1463 (D.C. Cir. 1994).
- U.S. Fish and Wildlife Service (1994): *Endangered and Threatened Wildlife and Plants*, 50 CFR 17.11 & 17.12 (zvláštní dotisk, 20. srpna 1994).
- Welch, L. A. (1994): *Property Rights Conflicts under the Endangered Species Act: Protection of the Red-Cockaded Woodpecker*. PERC Working Paper č. 94–12, Bozeman.

Osm mýtů o recyklaci*

Daniel K. Benjamin

Smetiště tvoří naši poezii i historii.

– Wallace Stegner, 1959, str. 80

Svobodná společnost nemůže odpad tolerovat.

– Richard Denison

Environmental Defense Fund – citováno v Knight, 1989, C3

Ve Spojených státech, stejně jako ve většině ostatního světa, byla recyklace v širším smyslu vždy nedílnou součástí nakládání s odpadem. Donedávna však bylo rozhodnutí, zda recyklovat či nikoliv, plně v rukou jednotlivců či firem.

Zhruba před dvaceti lety se však americký pohled na odpad dramaticky a radikálně změnil. Odpadové hospodářství se přesunulo z lokální a státní na federální úroveň. Legislativy jednotlivých států se zabývají alternativními způsoby využití odpadu, Agentura pro ochranu životního prostředí (*Environmental Protection Agency*, EPA) z nich udělala otázku federální regulace, Kongres a Nejvyšší soud se zapojily do ostrých sporů ohledně přepravy odpadu mezi jednotlivými státy federace.

Pod vlivem opakovaných varování před záplavou odpadu a zmatení překroucenými zprávami o události kolem lodi *Mobro* (viz níže), přestali se Američané v nakládání s odpadem orientovat. A máme tu nové pravidlo: minimalizovat, opakovaně použít a zejména recyklovat odpad je jediný ekologicky přijatelný způsob, jak reagovat na údajně nově vzniklou krizi.

Ve veřejné diskusi se stále více vyskytují projevy, jejichž argumenty jsou buď pochybné, či přímo mylné. Tato esej si klade za cíl takové argumenty shrnout a poukázat na fakt, že nejde o nic víc než o „Osm mýtů o recyklaci“.

Stručná historie odpadů

Opad je nevyhnutelným vedlejším produktem výroby a spotřeby. Dá se s ním nakládat třemi různými způsoby, všeobecně známými již od antiky: ukládat na skládky, spalovat či recyklovat.¹ Po tisíciletí bylo nejběžnějším způsobem nakládání

* Anglická verze článku vyšla v *PERC Policy Series* č. PS-28, Jane Shaw (ed.), zří 2003.

¹ *Můžeme se také vzdát výroby či spotřeby či je možné vyrábět s menším množstvím odpadu. Dnes se tomu běžně říká „úspora zdrojů“.*

s odpadem jeho „skládování“ – na podlaze či pod okny. „Úklid“ obstarala domácí zvířata, hlavně prasata a psi, kteří požitelné odpady zkonzumovali; co stihla, to pro sebe utrhla i místní chudina. Zbytek byl zašlapán do země, překryt a zastavěn. Celá města se tak posouvala vzhůru na hromadách odpadu (tzv. *tells*, česky „navážky“), představujících pozůstatky minulých staletí [Rathje a Murphy, 1992, kap. 2].

Postupem času dospělo lidstvo k sofistikovanějším metodám. V USA vytvořil první místní organizaci zabývající se úklidem ulic Benjamin Franklin [Rathje a Murphy, 1992, str. 41]. Ve stejné době začali obyvatelé vytvářet první skládky, jimiž nahrazovali pouhé vyhazování odpadu z oken (ačkoli to zůstávalo pro mnohé Američany nejběžnějším způsobem). Pokrok byl pozvolný. V roce 1880 měla městské skládky méně než čtvrtina amerických měst. V New Yorku byl první skutečný systém veřejného nakládání s odpadem vybudován v roce 1895; v roce 1910 byl sběr odpadu zabezpečen v osmdesáti procentech amerických měst [Melosi 1981, 2000, kap. 9].

Recyklace – běžně tehdy označovaná jako čištění – byla podstatnou částí procesu nakládání s odpady. Šlo o jakousi formu rodinné zábavy, jak to zobrazil v roce 1859 Winslow Homer v rytině *Scene on Back Bay Lands* znázorňující muže, ženy a děti přehrabující se v nánosech odpadků na bostonské městské skládce. Tito „hadrníci“ byli běžnou součástí venkovského i městského života ještě řadu let ve dvacátém století [Strasser, 1999]. Takový stav přetrval až do dvacátých let, kdy se technologie zpracování dřeva a dopravní systém zlepšily natolik, že čerstvé dřevo vystřídaloby hadry a použitý papír jako hlavní suroviny k výrobě papíru; koncem 2. světové války už byli hadrníci raritou.

Dalším způsobem recyklace, běžným na přelomu devatenáctého a dvacátého století, pak byla obdoba nakládání s tukem při lovu velryb [Hering and Greeley, 1921, kap. 11]. Spočívala v tom, že organický odpad a mrtvá zvířata (např. v New Yorku každoročně patnáct tisíc koňských zdechlin) byly soustředěny do velkých nádrží, odkud se poté získávala maziva a suchá složka zvaná „*tankage*“. Tato zařízení produkovala obrovské množství škodlivých výparů stejně jako tekuté odpadní látky znečišťující podzemní vody. Proto vzrůstal i politický odpor proti takovým skládkám a ve třicátých letech už většina z nich byla minulostí. Poslední dosloužila v roce 1959 ve Filadelfii [Rathje a Murphy, 1992, str. 75].

Přestože spalování odpadu zná lidstvo již po tisíciletí, první moderní spalovna (označovaná jako *destructor*) začala fungovat v anglickém Nottinghamu až v roce 1874. O jedenáct let později byl dobudován první americký model (*cremator*) na Governor's Island v New Yorku [Hering and Greeley, 1921, kap. 10]. Během 2. světové války fungovalo v USA takových spaloven na sedm set. I když vypouštěly odporný zápach, toxické plyny a tmavý kouř, byly považovány za dostatečně efektivní – likvidovaly totiž 85–95 % objemu odpadu.

Po 2. světové válce začaly být spalovny nahrazovány moderními typy skládek a v roce 1970 fungovalo v USA pouze sto padesát spaloven. Zájem o ně stoupl v sedmdesátých letech spolu s vyšší cenou paliv. Přestože se v některých oblastech zvedl proti spalovnám silný odpor (argumentující obavami z potenciálního znečištění ovzduší), procházelo v roce 2000 procesem spalování

(mnohem kompletnějším a tedy i čistším než kdykoliv předtím) téměř 15 % veškerého pevného městského odpadu.

Rízené skládky mají svůj původ ve Velké Británii dvacátých let a do Spojených států se dostaly o deset let později díky Jeanu Vincenzovi, vládnímu zmocněnci pro veřejné práce ve Fresno v Kalifornii [Melosi, 2000, kap. 13]. Dvě klíčové zásady učinily tyto skládky kontrolovanými. Za prvé – všechny formy odpadu byly smíchány dohromady, aby se zabránilo obrovským masám hniječného organického odpadu. Za druhé byly vrstvy odpadu – kvůli omezení toxického zápachu a prostoru pro drobné hlodavce – prokládány vrstvami popela, poličního prachu a smetí.

Za 2. světové války uložila Vincenzovi americká armáda, aby vyřešil nakládání s odpadem na velkých vojenských základnách. V roce 1944 tak byly Vincenzovy skládky využívány sto jedenácti základnami a jejich zřejmý úspěch přiměl ke stejnému postupu téměř stovku amerických měst. Během dalších 25 let se staly tyto skládky celoamerickou metodou řešení problému tuhého komunálního odpadu.

Moderní éra odpadového hospodářství a recyklace začíná na jaře 1987, kdy loď *Mobro 4000* s nákladem odpadu strávila dva měsíce na moři a ujela devět tisíc kilometrů podél pobřeží Atlantiku a Mexického zálivu ve snaze nalézt místo, kam by svůj náklad složila [Miller 2000, str. 1–14]. *Mobro* vyrazila v březnu 1987 s nákladem 3200 tun odpadu původem z New Yorku určeného na skládku v Louisianě. Ve snaze snížit dopravní náklady se provozovatel pokusil přesvědčit zástupce okresu Jones v Severní Karolíně, aby odpad přijali oni. *Mobro* však vplula do přístavu Morehead City dřív, než došlo k uzavření dohody, a přiměla tak místní pohlavary pít se po příčinách takového spěchu. Krátce nato následovalo odmítnutí celého kontraktu. V důsledku toho pak byla *Mobro* odmítána všude, i v Louisianě, původním místě určení.

Přestože vůbec nešlo o problém fyzického nedostatku prostor pro skládky, tisk se na celou věc díval jinak. V televizním vstupu přímo z paluby prohlásil reportér, že *Mobro* „zdrmatizovala celonárodní krizi, které čelí naše odpadové hospodářství“ [Bailey, 1995, A8]. Z potíží jedné lodi se tak podařilo několika osobám udělat celostátní problém.

První, kdo se na tom podílel, byl Fond pro ochranu životního prostředí (*Environmental Defense Fund*, EDF), který se léta nepříliš úspěšně pokoušel přimět americké domácnosti recyklovat odpad. Aféra *Mobro* poskytla EDF potřebnou municí. Slovy Johna Rustona, číновníka EDF: „Reklamní společnosti by si pro nás nikdy nemohly vymyslet lepší nástroj, než je tahle loď.“ [Bailey, 1995, A8] Dalšími zájemci o skandál byli členové Národního sdružení zpracovatelů pevného odpadu (*National Solid Waste Management Association*, NSWMA), obchodní skupiny, která v osmdesátých letech usilovně přesvědčovala spotřebitele o nutnosti rozšířit kapacitu skládek. Jakmile se *Mobro* dostala na titulní strany, pánové z této organizace si pospíšili s varováním před „snižující se kapacitou úložišť odpadu v Severní Americe“ [Bailey, 1992, A1]. Státní a místní politici pak v panice začali podepisovat dlouhodobé kontrakty na zřízení nových skládek. Posledním, kdo přišel se svou troškou do mlýna, pak byla samotná EPA. Její představitelé veřejně přiživili obavy, že se země ocitá v krizi, neboť podle jejich

argumentů čísla skutečně ukazovala na pokles počtu skládek ve Spojených státech. Už však opomněli uvést čísla vypovídající o něčem jiném, že totiž skládky jsou čím dál tím větší a že celková kapacita úložišť ve skutečnosti roste.

Mýty o recyklaci

Výsledkem tohoto víření bubnů vyzývajícího ke zvýšenému zájmu o odpad byly rostoucí obavy Američanů, že v jejich zemi ubývá skládek a že včerejší komunální odpad může být zítra toxickou látkou. Podle průzkumu z roku 1995 byla většina Američanů přesvědčena, že odpad je environmentálním problémem čísla jedna; 77 % jich pak bylo toho názoru, že řešením je právě recyklace [Bailey, 1995, A8]. Přitom však byly tato tvrzení a obavy z nich pramenící založené na omylech a nesprávných informacích – na „Osmi mýtech o recyklaci“.

Mýtus první: Utopíme se v odpadu

Počínaje osmdesátými lety Američané stále dokola poslouchají, že čelí krizi kapacity úložišť odpadu. Např. bývalý viceprezident Al Gore prohlásil, že Americe „ubývají možnosti jak nakládat s odpadem rychlostí, která překračuje veškeré naše představy“ [Gore, 1992, str. 145]. Slavný autor sci-fi Isaac Asimov byl ještě razantnější. Jako spoluautor práce o environmentálních otázkách apeloval na veřejnost slovy, „že téměř všechny existující skládky se blíží k maximu svých kapacit a nedostává se ... místa na zbudování nových“ [Asimov and Pohl, 1991, str. 144].

Kde a proč tohle všechno začalo? Během osmdesátých let přistoupily firmy zabývající se zpracováním odpadu – částečně pod vlivem regulace ze strany EPA, částečně kvůli fúzím – k využívání velkokapacitních skládek. Souběžně s tím počet fungujících skládek prudce poklesl. EPA, tisk a množství nejrůznějších komentátorů se soustředili právě na počet skládek a rostoucí kapacita je nezajímala – tak dospěli k závěru, že se nedostává místa na odpad. Sám J. Winston Porter, zvláštní správce EPA zodpovědný za roli agentury v nastartování této údajné krize, později přiznal, že klíčové materiály EPA se soustředily na počet a nikoliv na kapacitu skládek a že podcenily výhledy na vytvoření nových kapacit. Jeden z autorů studie EPA Allen Geswein poznamenal: „Vždycky jsem se divil, kde se všechny ty kecy o nedostatku skládek vzaly.“ [Bailey, 1995, A8]

Dnešní Spojené státy jsou početnější a bohatší (a tudíž produkují i víc odpadu) a podle NSWMA mají větší kapacitu skládek než kdykoliv předtím. Jestliže v polovině devadesátých let by celostátní kapacita skládek vystačila na čtrnáct let, do roku 2001 stoupl toto číslo na osmnáct [EPA, 2002; National Solid Waste Management Association, 2002]. Existují však oblasti jako třeba New Jersey, kde se kapacita skutečně snížila. Ale s nestejným rozmístěním skládkových kapacit je to totéž jako třeba s nerovnoměrným rozmístěním podniků automobilového průmyslu: obchod s odpadem se stal mezistátní záležitostí – čtyřicet sedm států USA odpad vyváží, čtyřicet pět jej dováží.

Různí autoři se zabývali výpočty, jak velký objem odpadu USA vyprodukuje. Odpověď zní: Není ho až tolik. Kdybychom všechen odpad navršili do výšky newyorského Fresh Kills (tj. asi 77 m), veškerý odpad, který USA vyprodukuje

v příštím *století*, by se vešel do kvádrů o šířce kolem šestnácti kilometrů [Lomborg, 2001, str. 207]. Pro lepší pochopení si představme, že tentýž objem odpadu by byl schopen pojmut ranč Teda Turnera v Bozemanu (stát Montana) – a ještě by mu zbylo dvě stě kilometrů čtverečních pro jeho bizony.

To samozřejmě neznamená, že bychom měli pošetile zavézt tak krásné místo domovním odpadem: Dopravní náklady spolu se zbytečnou ztrátou velkého pozemku bychom si mohli ušetřit, kdybychom odpad umístili blíž místu, kde vznikl. Jde pouze o to, že mnohem víc odpadu, než by nás mělo znepokojoovat, zabere mnohem menší prostor, než bychom se měli obávat.

Mýtus druhý: Odpad nás otráví

Odpůrci velkých řízených skládek tvrdí, že tuhý komunální odpad (termín běžně používaný pro odpad z domácností a firem) představuje nebezpečí pro naše zdraví, zdroje pitné vody a ekosystém jako celek. Někteří mají obavy z metanu uvolňovaného při rozkladu organického odpadu; další varují před průsakem a znečištěním podzemních vod a studní v okolí.

Taková varování není samozřejmě možné jednoduše zamítnout, neboť vždy platilo, že skládky představují nebezpečí pro lidské zdraví a blahobyt. Téměř všechno může představovat nebezpečí, ale obtížně hledáme důkazy pro tvrzení, že takovým nebezpečím jsou právě skládky. Sama EPA připouští, že rizika plynoucí pro člověka (tudíž i rostliny či živočichy) z moderních skládek jsou prakticky nulová. EPA došla k závěru, že skládky konstruované dle jejich předpisů mohou být během příštích tří století příčinou 5,7 smrtelných případů rakoviny – tj. jednoho případu na každých padesát let [EPA, 1990, 1991; Goodstein, 1995]. Abychom si to přiblížili, představme si, že každoročně zemře v USA na rakovinu 560 000 lidí – celer, hrušky a salát jsou tak podstatně nebezpečnější než moderní skládky [Ames, Magaw and Gold, 1987; Gold, Ames and Slone, 2002].

Vysloužilé skládky jako problém

Faktem zůstává, že minimálně potenciální hrozbu pro náš ekosystém představují staré skládky. V minulosti byly za nejlepší úložiště odpadu považovány mokřiny (či bažiny): bylo to levné, napomáhalo to boji proti komárům a vznikaly tak nové stavební pozemky mezi pobřežími. Věžnice Rikers Island a LaGuardiovo letiště v New Yorku jsou obě postaveny na bývalých skládkách stejně jako mnoho čtvrtí na pobřeží zálivu v San Franciscu. Ale cena byla poměrně vysoká. Mokřady jsou důležitými ekosystémy s velkým významem pro společnost, včetně filtrace vody a ochrany proti povodním. Zасыпáním tuto funkci jednou provždy ztrácejí. Navíc mohou skládky v mokřadních oblastech způsobit průsaky a přímo ohrozit jak ekosystém, tak obyvatelstvo.

Jsou-li vybudované na souši, nepředstavují ani skládky starého typu nebezpečí pro environmentální rovnováhu. Za prvé – rozkladné procesy, ke kterým na skládkách dochází, jsou podstatně slabší [Rathje and Murphy, 1992, str. 113–22]. Za druhé – dojde-li k nim přece, pak končí krátce po uzavření skládky. (Jestliže se rozkladné procesy nezastaví, skládka prostě doslova zmizí a její obsah se přemění na metan, oxid uhličitý a další vedlejší produkty.) A za třetí – protože obsah

téměř všech skládek, včetně těch starých, zůstává na jednom místě, potenciální riziko z nerozloženého odpadu je minimální [Rathje and Murphy, 1992, str. 122–29].

Skutečná rizika spojená se skládkami nemají nic společného s komunálním odpadem. Opravdová rizika (vedoucí k tomu, že se některé skládky dostaly pod speciální právní režim) pocházejí z průmyslového odpadu, který sem byl omylem či přímo ilegálně umístěn. Tato rizika proces recyklace domovního odpadu nikterak nevyřeší, což je fakt, který obhájci recyklace často opomíjejí. Národní úřad pro ochranu surovinových zdrojů (*Natural Resources Defense Council*, NRDC) např. stále používá termín „komunální či nebezpečný odpad“, jako by odpad z domácností a nebezpečný odpad byly jedno a totéž [1997, kap. 2].

Jak vypadají moderní skládky

Dnešní skládky jsou umístěny dle instrukcí EPA tak, aby byly maximálně eliminovány problémy, které způsobovaly v minulosti. Jsou budovány tam, kde se tekuté látky mohou jen velmi obtížně dostat z prostorů skládky do podzemních vod. Základy jsou ze silné vrstvy jílu, na něm je položena vrstva z neprodyšně zataveného plastu. Nad ní je silná vrstva štěrku či písku. Jak postupně přibývá komunální odpad, každodenně je překrýván vrstvou zeminy či dalších inertních materiálů [Armstrong, Robinson and Hoy, 1976; Rathje and Murphy, 1992, str. 87–88; Melosi, 2000; EPA, 1990, 1991].

Každá skládka produkuje filtrát, s nímž je nezbytné se vypořádat. Moderní „suché skládky“ (*dry tomb*) minimalizují tekutiny vnikající do odpadu (např. v podobě deště) tím, že prostory budoucích skládek zakryjí. Veškerý filtrát, který na skládce vzniká, je pak sváděn sítí kanálů a proudí do speciálních čističek. Tak se z moderních skládek stává to, čemu William Rathje říká „obří mumifikátory“ s minimem prostoru pro rozkladné procesy [Rathje and Murphy, 1992, str. 110; Rathje, 2001]. Přesto dochází k uvolňování metanu jako vedlejšího produktu rozkladu. Ten je poté pumpami odsáván a spalován, nebo se vyčistí a prodává jako palivo.

Zákon zakazuje ukládat na skládkách komunálního odpadu toxické látky a regulace ze strany EPA zabraňují ohrožení životního prostředí v případě, že zákon je porušen. Mimoto se na základě výkopů ve skládkách prokázalo, že toxické materiály se v nich vyskytují jen zcela minimálně a prakticky nikdy se nedostanou mimo ně.

Mýtus třetí: Obaly – problém naší doby

Obaly jsou všudypřítomné v obchodech i na skládkách. Mohou tvořit až třetinu objemu odpadu, který končí na skládkách [Ackerman, 1996; Rathje and Miller, 1992, str. 216–19]. Mnozí jsou přesvědčeni, že nejsnazší cestou, jak zabránit zahlcování skládek obaly, je snížit množství obalů, které Američané používají. Usilují dokonce o to, aby redukce obalů byla nařízena zákonem, pokud firmy k něčemu takovému nepřistoupí dobrovolně. Vypadá to jednoduše: o kilo méně obalů znamená o kilo méně odpadu. Ale jak už to bývá, pokud jde o odpad, méně je mnohdy více, v tomto případě dokonce několikrát.

Obaly mohou snížit celkové množství vyprodukovaného odpadu, a tudíž i použitých zdrojů. Průměrná americká domácnost produkuje každým rokem méně

odpadu – o celou třetinu – než domácnost mexická [Rathje and Murphy, 1992, str. 216–19; Ackerman, 1996]. Příčina je v tom, že naše intenzivní využívání obalů vede k menším ztrátám, což v konečném důsledku znamená menší množství odpadu. Např. na tisíc kuřat dopravených do obchodů připadá při použití moderních technologií v průměru necelých osm kilogramů obalů. Ale minimálně devět set kilogramů odpadních produktů je recyklováno a přeměněno v obchodovatelné výrobky (jako třeba krmivo pro domácí zvířata); a je tomu tak právě proto, že zpracování kuřat probíhá hromadně, nikoliv až v domácnosti. Nebyť obalů, které toto umožňují, skončila by většina odpadních produktů na skládkách.²

Stranou těchto úvah o snížení objemu odpadu stojí fakt, že balení pomáhá šetřit zdroje, neboť snižuje ztráty způsobené zničením výrobků. Výsledná vyšší úroveň blahobytu nám pak umožňuje věnovat prostředky na činnosti, na něž by se nám jich jinak nedostávalo – od vzdělávání lékařů k možnosti ponechat ekologicky cennou půdu mimo komerční využívání. Díky hygienickému balení potravin klesá počet případů zkaženého jídla a tím také riziko otravy. A také jde o záležitost komfortu – představme si nakupování mléka, arašídového másla či zubní pasty, kdyby toto zboží nebylo předem zabaleno.

Přesto se lidé stále obávají množství obalů končících na skládkách a přemýšlejí o tom, zda by nebylo možné zachovat obalům důležité funkce a přitom snížit jejich množství, které končí v odpadu. Odpověď zní: Bylo. Snižování množství obalů je přesně to, co soukromý sektor opakovaně dělá. Např. na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let, přestože počet obalů končících na skládkách podstatně vzrostl, jejich celková váha klesla o 40 %. Tento pokles byl primárně důsledkem procesu „zlehčování“ („*light-weighting*“) – používání menšího množství obalového materiálu při zachování funkčnosti [Rathje and Murphy, 1992, str. 102, 216].

Za posledních 25 let klesla hmotnost jednotlivých balení o 30 % (dvoulitrové láhve) až 70 % (plastové sáčky na pečivo a pytle na odpadky). Několik vybraných příkladů uvádí Tab. 1.

obal	vlastnost	rok	počáteční hodnota	rok	konečná hodnota
plast. potravinový sáček	tloušťka	1976	58,42 μm	2001	17,78 μm
plast. zeleninový sáček	tloušťka	1970	26,67 μm	2001	12,7 μm
plast. pytel na odpadky	tloušťka	1975	až 76,2 μm	2001	25,4–31,75 μm
dvoulitrová PET láhev	váha	1978	68 g	2002	48 g
krabice na mléko	váha	1965	120 g	1990	65 g
hliníková plechovka	váha	1972	20,8 g	2002	13,7 g

Tab. 1: Redukce objemu obalů

Zdroje: Nejstarší data většinou převzata z Rathje a Murphy (1992, str. 102). Pozdější data jsou dostupná na různých internetových stránkách včetně www.cancentral.com/gacr/ffacts.htm;

² Robert F. Testin, profesor zabývající se obalovými technologiemi na Clemson University, osobní rozhovor, 30. 1. 2002.

www.epa.gov/epaoswer/non-hw/muncpl/; www.epa.gov/epaoswer/non-hw/muncpl/paper.htm
a průmyslových webových stránkách, na něž je v nich odkazováno.

Naproti tomu váha jednoho vydání *New York Times* neustále roste. Celý ročník nyní váží 236 kg a na skládce (pravděpodobně někde v západní Pennsylvánii) zabere 1,15 m³ [Rathje and Murphy, 1992, str. 102; Ley, Macauley, Salant, 2002]. Přesně tolik váží 17 180 hliníkových plechovek, což představuje zhruba spotřebu piva a nealkoholických nápojů na osobu a století.

Mýtus čtvrtý: Musíme se obejít bez vývozu odpadu

Zástupci komentátorů tvrdí, že každý stát USA by měl dosáhnout „odpadové soběstačnosti“ – tj. měl by být schopen na svém území uložit veškerý odpad, který se v něm vyprodukuje [NRDC, 1997, kap. 2]. Současný stav je takový, že čtyřicet sedm států část svého odpadu vyváží do jiných států a čtyřicet pět jich odpad dováží. Kolem 10 % amerického komunálního odpadu je tak předmětem mezistátního obchodu. Takový objem lze vysvětlit výrazně odlišnými náklady na likvidaci odpadu v jednotlivých státech, jakož i levnou dopravou. Odlišné ceny půdy a různá míra místních regulací způsobují, že průměrný poplatek na skládkách se pohybuje od zhruba 10 USD za tunu v Nevadě do 80 USD v New Jersey. Převoz tuny odpadu podél pobřeží stojí pouze něco mezi 10–15 centy za kilometr [Ley, Macauley, Salant, 2002].

Stejně jako v případě obchodování jiných komodit, i v případě obchodu s odpadem platí, že znamená přírůstek celkového bohatství společnosti odhadem ve výši 4 mld. USD [Benjamin, 2002; Ley, Macauley, Salant, 2002; Ward, 1999]. Většina tohoto nárůstu připadá na obyvatele oblastí, které odpad dovážejí.

Nejpádňější námitkou proti mezistátnímu obchodu s odpadem je skutečnost, že skládky mohou ohrozit obyvatelstvo žijící v jejich blízkosti. To jsou náklady, které nemusí být obchodníky s odpadem akcentovány. Jak již bylo zmíněno v *Mýtu druhém*, i EPA uznává, že potenciální ohrožení kvality vzduchu a vody moderními skládkami je zanedbatelné. Navíc transport odpadu přes úředně vymezené hranice (např. hranice státu) nemá žádný vliv na životní prostředí. A přesun tuny odpadu nákladním autem je stejně nebezpečný jako přesun jakéhokoliv jiného materiálu.

Existují důkazy, že umístění skládky snižuje hodnotu přilehlých nemovitostí; podílí se na tom pravděpodobně hustší provoz nákladních automobilů v okolí skládky a také estetické vlivy [Reichert, Small, Mohanty, 1992]. To však vůbec neznamená, že by na tom majitelé dotčených nemovitostí museli nutně prodělavat či že se sníží blahobyt společnosti. Pokud majitelé přilehlých pozemků *dobrovolně* vyjádří s umístěním skládky souhlas, je mnoho důvodů věřit tomu, že se zvýšil jak jejich blahobyt, tak i blahobyt celé společnosti. V tom konec konců spočívá podstata dobrovolné směny.

Vliv skládek na hodnotu majetku je silně lokální – týká se oblastí vzdálené zhruba tři a méně kilometrů od skládky. Většinu těchto dopadů se lze vyhnout umístěním skládky v patřičné vzdálenosti od rezidenčních čtvrtí. Zbylé dopady se dají řešit prostřednictvím dobrovolných dohod o kompenzacích majitelům

přilehlých pozemků, jak se tomu dnes nakonec ze strany soukromých firem běžně děje. Poté, co je za dvacet let skládka uzavřena a zakonzervována, může na jejím místě klidně vzniknout otevřené prostranství, golfové hřiště či veřejný park, čímž může hodnota přilehlých pozemků vzrůst.

Mýtus pátý: Recyklováním zabraňujeme mrhání neobnovitelnými zdroji

Jedním z argumentů pro recyklaci je ten, že žijeme na planetě s omezeným množstvím zdrojů. S rostoucí populací musíme přece jednou nutně tyto zdroje vyčerpat. Ať se jedná o stromy, ropu či bauxit, poselství je stejné: Jediný způsob, jak tomu zabránit, je víc recyklovat.

Ve skutečnosti však přírodních zdrojů neubývá. Jestliže recyklace může prodloužit životnost surovinových zásob do budoucnosti, soukromý sektor se již dávno věnuje činnostem, které činí totéž teď a tady. Dostupné zásoby surovinových zdrojů reálně rostou a je mnoho důvodů domnívat se, že tento růst bude pokračovat, jestliže umožníme soukromému sektoru rozvíjet nadále jeho aktivity.

Příkladem mohou být lesy. Každoroční přírůstek dřevní hmoty převyšuje dvacetkrát množství dřeva a papíru, které je za stejnou dobu na Zemi spotřebováno [Lomborg 2001, str. 115]. Zřejmě právě v důsledku tohoto procesu došlo za posledních čtyřicet let k rozšíření plochy lesů mírného pásu, z nichž většina se nachází v Severní Americe, Evropě a v Rusku.

Pravda je, že ke ztrátám plochy lesů – možná až o 1 % ročně – dochází v tropickém pásmu [Alston, Libecap and Mueller, 1999; Benjamin, 1997b; Simpson, Sedjo and Reid, 1996]. Ale téměř bez výjimky se tak děje v oblastech, kde neustálý pokles rozlohy lesů úzce souvisí s absencí institutu soukromého vlastnictví. Vlády po celém světě v těchto oblastech buď nebyly s to ochránit soukromé vlastnictví nebo nepřímo vyzvaly obyvatelstvo k takovému nakládání s lesem, jako by šlo o veřejný majetek. Navíc některé vlády využívají lesů, zejména vysoce ceněných lesů tropického pásma, jako snadné cesty k rychlému získání deviz. Všude, kde jsou naopak vlastnická práva jasně definována a vymáhána, se plochy lesních porostů buď zvětšují nebo se aspoň nezmenšují [Benjamin, 2003; Foster and Rosenzweig, 2003, str. 633]. Svět by na tom byl lépe a všichni bychom měli víc lesů, kdyby byla zřetelně vymezena a prosazována vlastnická práva; když budeme místo toho víc recyklovat papír či kartony, na dalších ztrátách lesní plochy se nic nezmění [Benjamin, 2003; Foster and Rosenzweig, 2003, str. 633].

Dobře, stromy jsou obnovitelné, ale co s neobnovitelnými, vyčerpitelnými zdroji, jako jsou třeba fosilní paliva? Ani zde se nemusíme bát jejich vyčerpání. Ministerstvo vnitra USA (nebo jeho předchůdce Těžební úřad – *Bureau of Mines*) již ve dvacátém století minimálně třikrát předpovídalo, že nejpozději do patnácti let bude Amerika bez zdrojů ropy [Simon 1996, str. 165]. Nestalo se tak. Ve skutečnosti se s nárůstem spotřeby ropy její využitelné rezervy zvyšují, ne naopak. Nejlepším způsobem měření vzácnosti přírodních zdrojů typu ropy je jejich tržní cena. Jestliže cena v průběhu času roste, ukazuje to na rostoucí vzácnost. Klesající cena pak svědčí o opaku.

Aplikujeme-li toto měřítko na ropu, nezjistíme žádný dlouhodobý trend: Za posledních 125 let se ropa i přes rostoucí spotřebu nestala vzácnější. Přes stále intenzivnější využívání rostou i ověřené zásoby dalších fosilních paliv, a ačkoliv ceny alternativních zdrojů energie (jaderná, sluneční, větrná atd.) klesají, jsou stále mnohem vyšší než ceny fosilních paliv [Benjamin, 1998; Chakravorty, Roumasset and Tse, 1997; Lomborg, 2001, str. 131].

Vypadá to jako paradox. Čím víc zdrojů využíváme, tím jsou dostupnější. Co z toho můžeme vyvodit? Hlavním vysvětlením je lidská vynalézavost. Tři faktory umožňují lidské vynalézavosti, aby zpřístupňovala využití stále většího množství zdrojů: ceny, inovace a substitute.

Ceny, inovace a substitute

S prokázanými rezervami zdrojů to není jako s rychlostí světla, která je od přírody pevně stanovená a nemění se. Rezervy namísto toho reagují na množství surovin, které je při daných cenách vytěžitelné. Jestliže cena roste, je to stimul k hledání dalších zásob. Podobně reagují i spotřebitelé – při rostoucí ceně si tvoří větší zásoby. Klíčovým bodem je fakt, že na změny cen reagují svým chováním jak spotřebitelé, tak výrobci. Konvenční analýza bere v úvahu pouze stávající rezervy a současné spotřebitelské návyky, které navíc považuje za neměnné, což musí nutně vždy vést k chybným závěrům.

Díky četným inovacím produkujeme nyní dvakrát větší výstup na jednotku energetického vstupu než před padesáti a pětkrát více než před dvěma sty lety. K výrobě jednoho auta se spotřebuje pouze poloviční množství kovu než v roce 1970 a optické vlákno přenáší stejný počet telefonních hovorů, kolik před dvaceti lety zvládlo 625 měděných drátů. Ke stavbě mostu je zapotřebí méně oceli, protože je pevnější – a technický pokrok spěje k ještě nižším nárokům. Osobní i nákladní automobily spalují méně pohonných hmot na jednotku výkonu a vypouštějí méně emisí. Obaly jsou pevnější a lehčí, čímž zabraňují poškození výrobků, a tedy šetří suroviny. A tak bychom mohli pokračovat dál a dál. Každá analýza, která opomíjí inovace, musí *vždy* vést k mylným závěrům.

Jednoduše řečeno, při výrobě můžeme stejných cílů dosáhnout různými prostředky. Uhlí může být zdrojem energie a nahradit tak dřevo, ropa zase může nahradit uhlí. Auta nebo sáčky na potraviny mohou být vyrobeny z plastů stejně jako z oceli, resp. papíru. Punčochy mohou být z nylonu či hedvábí, stejně jako obrněný tank z oceli místo porcelánu. Vždy záleží na funkčních vlastnostech a nikoliv na materiálu, z něhož je daná komodita vyrobena. Různé cesty mohou vést ke stejným výsledkům.

Žádná taková substitute není samozřejmě zadarmo; někdy dokonce už může být substitut nedostupný, protože byl využit jinak. V každém případě je ale substitute zcela běžným jevem a lidská vynalézavost podle všeho *vždy* směřuje k jejímu využití. Každá analýza, která ignoruje princip substitute, musí nutně vždy vést k chybným závěrům.

Existují i další zdroje

Na základě výše uvedeného jsme dospěli k závěru, že existuje velké množství fosilních paliv využitelných v blízké budoucnosti. Co platí pro zdroje

energie, platí i pro zdroje surovin. Neexistuje žádný náznak toho, že by lidstvo mělo v dohledné době zdroje surovin vyčerpat. To dokazuje například skutečnost, že ceny naprosté většiny průmyslové produkce v posledních 150 letech klesaly. Od roku 1845 se stálé ceny surovin snížily v průměru o 80 % [Brown and Wolk, 2000; Lomborg, 2001, str. 137–48]. A nejedná se o ceny nějakých obskurních produktů. Ceny čtyřiaadvaceti nejvíce prodávaných neenergetických produktů (např. hliník, železná ruda a cement) klesly během posledního století v průměru o dvě třetiny. Rozhodně nic nenasvědčuje tomu, že by nám docházely.

Mnohé formy života v dnešním světě existují pouze proto, že je člověk jako tvor využívá (a tudíž o ně pečuje a snaží se, aby početně vzrůstaly). Máme-li se vrátit zpět k lesům, pak mnohé stromy dnes v USA rostou pouze díky poptávce po papíru vyráběném z jejich kvalitního dřeva. Tyto stromy nezachrání recyklace – kdyby o ně nebyl zájem, pozemky, na nichž rostou, by se začaly využívat jinak (např. jako parkoviště obchodního řetězce, kukuřičné pole, golfové hřiště atd.).

Netvrdím, že každý list papíru ve Spojených státech pochází z takto pěstovaných stromů. Sdílím ale názor, že touha po využití přírodních zdrojů povzbuzuje lidi k tomu, aby je chránili a v maximální možné míře usilovali o jejich rozhojnění. Každý názor, který nezohledňuje tento prostý fakt, musí nutně *vždy* vést k chybným závěrům.

Mýtus šestý: Recyklováním vždy chráníme životní prostředí

Mnoho lidí uznává jako základní axiom, že třídění odpadu a recyklace chrání životní prostředí [Hershkowitz, 1997, 1998]. Typický je názor NRDC: „Je mimo jakoukoliv diskusi, že výroba zboží z recyklovaných materiálů namísto nových surovin – například výroba papíru ze starých novin místo z čerstvého dřeva – způsobuje méně znečištění a méně zatěžuje životní prostředí a biodiverzitu.“ [NRDC, 1997, kap. 1] Nejenže toto tvrzení není mimo diskusi, dokonce v mnoha případech je opak pravdou.

Recyklace je výrobní proces, a tedy má také dopady na životní prostředí. Úřad pro technologie (*Office of Technology Assessment*, OTA) tvrdí, že „většinou není zřejmé, zda druhotné zpracování (např. recyklace) způsobuje méně znečištění na tunu materiálu než primární zpracovatelský proces“ [1989, str. 191]. Dále OTA pokračuje vysvětlením: Recyklace mění povahu znečištění, někdy jej zvyšuje, někdy snižuje.

Například EPA analyzovala výrobu papíru jak z primárních zdrojů, tak z recyklovaného papíru se zaměřením na produkované toxické látky. Při klasické výrobě bylo zjištěno pět takových sloučenin, při zpracování recyklovaného materiálu osm [Office of Technology Assessment, 1989, str. 191]. Podobně nejasné výsledky přineslo měření při výrobě oceli a hliníku. V posledních dvaceti letech velká část analýz životního cyklu výrobků (od jejich výroby po likvidaci) opakovaně uváděla, že recyklace může znečištění zvyšovat, ale i snižovat.

Tento výsledek je obzvláště patrný v případě pouličního sběru tříděného odpadu, který je zřizován anebo alespoň masivně podporován správami v mnoha obcích po celé zemi. Pouliční sběr tříděného odpadu vyžaduje více kamionů na sběr téhož množství směsného odpadu – vozů, které svezou kolem dvou až čtyř kilogramů tříděného odpadu namísto dvaceti a více odpadu směsného. Město Los Angeles odhadlo, že kvůli pouličnímu svozu tříděného odpadu je jeho vozový park dvakrát větší než by byl bez něj – osm set místo čtyř set popelářských vozů. To znamená více železné rudy a těžného uhlí, vyšší produkci oceli a pryže, více vytěžené a rafinované ropy – a samozřejmě všechno to dodatečné znečištění ovzduší v losangeleské pánvi, když těchto dalších čtyři sta kamionů křížuje město [Bailey, 1995, A8].

Zastánci recyklace o těchto environmentálních kompromisech neradi diskutují. Opakovaně – a úspěšně – se snaží prezentovat zavádějící informace jako nesporná fakta a jakoukoliv diskusi utínají hned v počátku. Vezměme případ jednorázových dětských plen. *New York Times* je nazval „symbolem národní krize odpadového hospodářství“ [Hinds, 1988, str. 33] a portlandský *Oregonian* kdysi poznamenal, že tvoří celou čtvrtinu objemu skládek v oblasti Portlandu [Rathje a Murphy, 1992, str. 161]. Naproti tomu dlouhodobé studie tohoto problému prozrazují, že jednorázové pleny činí kolem 1 % obsahu skládek. Tvrzení EPA a médií však udělalo z jednorázových plen mýtus dříve, než byla jakákoliv fakta zveřejněna. K dovršení všeho se nakonec ukázalo, že klasické pleny *nejsou* šetrnější k životnímu prostředí než ty jednorázové – trvalo však léta než bulvární tisk přestal papouškovat opak [Rathje a Murphy, 1992, str. 151–67].

Podobné rozpory mezi skutečností a všeobecným přesvědčením se objevují v případě polystyrénu. V osmdesátých letech se rozšířil odpor k polystyrénu na základě názoru, že papír je environmentálně vhodnější obalový materiál. A zase, systematická studie odhalila, jak se „všeobecné povědomí“ může mýlit. Ve skutečnosti neexistovala *žádná* ekologická výhoda papíru jakožto obalového materiálu ve srovnání s polystyrénem [Hocking, 1991, 1994]. Pokud se soustředíme především na znečištění pocházející z ropy užívané při výrobě polystyrénu, vítězí papír; vezme-li se však v úvahu znečištění vody, které výrobu papíru doprovází, potom je ekologicky šetrnější polystyrén. Jako u většiny věcí v životě, vždy je něco za něco – v tomto případě mají obě alternativy skryté charakteristiky, které nejsou vždy na první (dokonce ani na druhý) pohled patrné. Volba správné politiky vyžaduje, aby byly tyto aspekty plně a řádně vyhodnoceny. Jakékoli opomenutí této zásady má *vždy* za následek špatnou politiku.

Další zdroj zmatení v otázce dopadu recyklace na životní prostředí pramení ze skutečnosti, že výroba založená na recyklaci zpravidla používá méně energie a spotřebovává méně surovin než výroba z primárních surovin. To je sice pravda, ale tržní hodnota recyklovaných materiálů používaných ve výrobním procesu je odvozena právě od toho, nakolik umožňují výrobcům spotřebovat méně primárních surovin a méně energie. Neexistuje *žádná* „dodatečná“ hodnota plynoucí z toho, že recyklace znamená méně energie či materiálu. Všechny úspory primárních surovin a energie jsou již plně započítány v komparaci nákladů

recyklace s jinými způsoby nakládání s odpadem. Odděleně poukazovat na tyto úspory je pokus (snad bezděčný) započítat je dvakrát. Každé takové opomenutí nutně *vždy* bezdůvodně zvýhodňuje recyklaci.

Mýtus sedmý: Recyklace šetří suroviny

Je široce rozšířeným názorem, že recyklací „chráníme přírodu“. Obhájci recyklace často tvrdí, že tak lze šetřit konkrétní surovinu, např. dřevo, ropu či rudy. Nebo jsou zdůrazňovány výjimečně úspěšné příklady jako třeba hliníkové plechovky. Oba tyto argumenty vycházejí z předpokladu, že opětovné využití *jedné* suroviny znamená celkově menší množství *všech* spotřebovaných surovin.

Přitom užití menšího množství jedné suroviny obecně znamená užití většího množství surovin ostatních. Naštěstí známe způsob, jak změřit celkové náklady na různé způsoby nakládání s odpadem. Dal jsem si tu práci a porovnal jsem náklady na skládkování s náklady na recyklaci. Mým cílem bylo určit, která metoda nakládání s komunálním odpadem je – vyjádřeno v tržních cenách surovin – nejlevnější.

Mnou použitá srovnávací metoda vychází z nákladové studie Franklin Associates (1997), konzultantské firmy, která pro EPA a další klienty vypracovává studie týkající se tuhého odpadu. Zajímají nás tři oblasti: uložení odpadu na skládky (ale včetně programů dobrovolného odkupu organizovaného výrobcí), základní pouliční sběr tříděného odpadu a komplexní programy pouličního sběru. Tyto tři způsoby reprezentují naprostou většinu recyklačních programů ve Spojených státech. Pro každý z těchto tří případů Franklin Associates předpokládá čtvrtmilionové město s tím, že veškeré vybavení a zařízení je na počátku výzkumu nové. Dalším předpokladem je existence dostatečné sítě sběru tuhého komunálního odpadu zaměřené jak na domovní, tak na komerční odpad s pravidelným týdenním cyklem sběru.³ Tab. 2 zachycuje náklady na tunu odpadu při použití každé ze tří výše uvedených metod.

Z tabulky je zřejmé, že pouliční sběr tříděného odpadu je v průměru podstatně nákladnější – tedy spotřebuje mnohem více zdrojů – než odvoz na skládku kombinovaný s dobrovolným odkupem. Důvod? Pouliční sběr domovního odpadu je náročný jak na finanční prostředky, tak na lidskou práci vynaloženou na jednotku tříděného materiálu. Celkově jsou tak třídící programy o 35–55 % nákladnější než ostatní způsoby nakládání s odpadem. Jak se vyjádřil jeden odborník z praxe, zavést pouliční třídění je jako „začít svázet odpad dvakrát týdně místo jednou“ [Bailey, 1995, A8].

³ *Původní odhady Franklin Associate jsou v dolarech roku 1996. Náklady na uložení odpadu na skládku v tab. č. 2 jsou skutečné náklady roku 2002, jak je uvádí National Solid Waste Management Association. Všechny ostatní náklady jsou přepočítány na ceny roku 2002 s použitím deflátoru HDP a všechny údaje jsou zaokrouhleny na celé dolary.*

	uložení odpadu na skládku	základní pouliční sběr tříděného odpadu	komplexní programy pouličního sběru
Skládka	34	0	0
sběr a transport	70	155	127
recyklační zpracování	0	95	74
Mezisoučet	104	250	201
Minus výnosy z recyklace	0	-68	-50
Celkem	104	182	151

Tab. 2: Náklady alternativních programů sběru tuhého komunálního odpadu (v dolarech roku 2002 za tunu)

Zdroj: Údaje převzaty z Franklin Associates [1997, kap. 3]. Náklady na uložení byly aktualizovány tak, aby odrážely skutečné náklady v roce 2002. Všechna ostatní data jsou odhady Franklin Associates, aktualizované tak, aby odrážely změny v životních nákladech v letech 1996 a 2002.

Ve světle těchto údajů se můžeme ptát, proč je tedy tolik lidí přesvědčeno o příznivém vlivu třídění odpadu a jeho recyklaci? Především mnohé státy a místní komunity dotují recyklační programy, ať už z daňových výnosů či z místních poplatků. Zveřejňované účetní náklady na tyto programy jsou tak výrazně podhodnoceny ve srovnání se skutečnými společenskými náklady [Wiseman, 1997]. Někteří pozorovatelé také často zmateně srovnávají relativně vysoké náklady na svoz odpadu dvakrát týdně s relativně nízkými náklady na svoz organizovaný jednou či dvakrát *měsíčně* (u tříděného odpadu), z čehož pak logicky vychází třídění jako přijatelnější varianta [EPA, 1999a, 1999b]. Příčinou dalšího zmatení také bývá soustředění se pouze na úzké aspekty recyklace. Pak není problém vyzdvihnout např. poměrně drahé komodity (např. hliníkové plechovky), zvýraznit některé vybrané položky v době, kdy jejich význam prudce stoupá, či se zaměřit na oblasti, kde vyšší náklady na skládky činí z třídění efektivnější variantu. Čísla, která jsem uvedl, jsou oproštěna od těchto zkreslení a zřetelně potvrzují, že recyklace místo šetření surovinami vede naopak k tomu, že se jimi *plýtvá*, což způsobuje jejich nedostatek tam, kde by mohly být využity produktivněji.

Ve skutečnosti stačí krátká úvaha, aby bylo zřejmé, proč tyto údaje musí odpovídat skutečnosti. V každodenním životě opakovaně používáme prakticky všechno, co má nějaký význam v našem spotřebitelském chování. To málo, co vědomě vyhazujeme do koše (co se tedy stává komunálním odpadem) jsou buď věci s minimální hodnotou, či takové, jejichž opakované použití či recyklace by byly příliš nákladné. A právě na tyto věci, tj. na to, co už lidé sami považují za bezcenné či co naopak vyhodnotili jako příliš nákladné pro další použití, se soustřeďují programy třídění komunálního odpadu. Sám tento prostý fakt stačí k tomu, aby bylo jasné, že velká část programů třídění odpadu *musí* vést k plýtvání zdroji: všechny užitečné, společensky produktivní, blahobytné zvyšující příležitosti k recyklaci byly už dávno předtím využity soukromým sektorem.

Komerční a průmyslová recyklace představuje pulsující, ziskový trh, který činí ze zbytků a odpadu tržní produkt. Sběr od spotřebitelů je však mnohem nákladnější, navíc přináší firmám komodity s mnohem nižší užitnou hodnotou. Jenom maskované dotace či účetní triky mohou zabránit tomu, aby se systémy třídění komunálního odpadu ukázaly v plné své nahotě. Stoupenci těchto programů např. ve Filadelfii hlasitě prohlašovali, že město šetří prostředky tříděním odpadu. Slovy šéfa odboru recyklace Alfreda Dezziho: „Dostali jsme náklady na třídění pod náklady odvozu na skládky.“ Pan Dezzi ale ve svém kouzlení s čísly nějak zapomněl na státní podpory, výnosy speciálních dluhopisů a další náklady. Sám pak připustil, že „kdybychom tohle všechno připočetli, nemělo by třídění šanci“ [Bailey, 1995, A8].

Mýtus osmý: Když to nenařídíme, nikdo třídit nebude

Běžně slyšíme, že bez vládního nařízení nikdo recyklovat nebude, zřejmě proto, že soukromý sektor se svým údajným přístupem k životnímu prostředí v duchu hesla „po nás potopa“ nemá na ničem takovém zájem.

Výtky, že soukromý sektor má eminentní zájem na plýtvání, zcela ignorují bezpočet důkazů o pravém opaku. Na trhu přežívají pouze ty firmy, které počítají se *všemi* náklady svých zákazníků na koupi daného produktu. I náklady plynoucí ze zastarání jsou různými způsoby zahrnuty do ceny výrobku a výrobci reagují stejně, jako by usilovali o minimalizaci celkových společenských nákladů.

Před padesáti lety, v době, kdy byly automobily technologicky jednoduché a relativně levné, se při výrobě počítalo s pravidelnou obměnou vozového parku. I pod tlakem federálních kontrol výfukových plynů a regulace bezpečnosti se z aut staly podstatně složitější – a také dražší – výrobky. Výrobci museli, nehledě na to, zda se jednalo o vozidlo s krátkou či dlouhou očekávanou dobou životnosti, do aut instalovat drahá čistící a bezpečnostní zařízení, čímž se dostali pod obrovský tlak prodlužovat životnost svých produktů. Očekávaná životnost automobilů tak vzrostla z maximálně 160 000 ujetých kilometrů na 320 000 kilometrů a více.

Podobně před padesáti lety, kdy byla cena práce ve srovnání s cenou materiálu relativně nízká, se při výrobě spotřebního zboží počítalo s tím, že se bude mnohokrát opravovat, a že se tudíž mohou používat dražší materiály s delší životností. Jak rostla cena práce ve srovnání s cenou materiálů, reagovali výrobci – v zájmu spotřebitelů a společnosti – tím, že začali vyrábět zboží, které se má používat, dokud se nerozbití, a poté vyhodit. Nejednalo se o žádný předsudek vůči recyklaci; byla to spíš přirozená, trhem vynucená snaha šetřit omezené zdroje.

Dalším argumentem na podporu povinné recyklace je ignorování rozsahu, v jakém k ní dochází v soukromém sektoru. Ta k němu totiž patří od doby, kdy vznikl první odpad. Když první lidé začali produkovat odpad, vždy se našlo dost těch, kteří se jím prohrabovali a hledali v něm užitečné věci. Ve skutečnosti to není prostituce, ale právě tato činnost, která by si zasloužila označení „nejstarší lidské řemeslo“. Na slavné rytině Winslow Homera *Scene on the Back Bay Lands* znázorňující bostonskou městskou skládku, jsou zobrazeni lidé, tehdy delikátně nazývaní *chiffoniers*, které bychom my dnes zřejmě označili za pracovníky

městských úklidových služeb, jak se věnují recyklaci. Tito hadrníci byli nedílnou součástí amerického života až do vydání federálního zákona nařizujícího označování vlněných produktů (*Wool Products Labeling Act*) z roku 1939. Ten přišel s požadavkem označovat výrobky z recyklované vlny a bavlny (což de facto znamenalo, že jsou druhořadé jakosti) a hadrníky vlastně připravil o živobytí. Dávno předtím, než začaly státní či místní autority hloubat o pojmu recyklace, výrobci oceli, hliníku a tisíců dalších produktů rovněž recyklovali šrot vznikající při výrobě, někteří dokonce provozovali centra sběru tříděného odpadu [Simmonds, 1876].

Firmy sdružené v Institutu pro průmyslovou recyklaci (*Institute of Scrap Recycling Industries*, ISRI) každoročně zpracovávají šedesát milionů tun železa, sedm milionů tun neželezných kovů a třicet milionů tun starého papíru, skla a plastů – množství, které překonává *všechny* veřejné (městské, okrskové a státní) recyklační programy dohromady [ISRI, 2003]. Ve skutečnosti, jak to jednoznačně zdokumentoval Pierre Desrochers, zcela běžně vznikaly a vznikají celé průmyslové komplexy zaměřené výlučně na zpracování toho, co jiné firmy nebyly schopny využít [Desrochers, 2000a, 2000b, 2002a, 2002b, 2003].

Jedním z nejvýstřednějších aspektů americké posedlosti recyklací je fakt, že přichází v době, kdy je naše země nejbohatší v historii. Dějiny nám ukazují, že to vždy byli chudí, nikoli bohatí, kteří byli schopni produktivně využít to, co jiné domácnosti odloží. V devatenáctém století byly výsypné pramice směřující na pobřežní skládky v newyorském přístavu vždy před opuštěním doků nejprve pečlivě prohrabány, aby nepřišlo nazmar nic, co by mohlo mít jakoukoliv hodnotu. Dělníci – většinou rodiny italských přistěhovalců – soupeřili o právo zde pracovat; na svých pracovištích také žili, jedli a spali. Jakkoli byla tato práce odporná, byla pro ně nejlepší dostupnou alternativou [Miller, 2000, str. 76 – 78].

Dnes mexičtí *pepenedores* prohrabují státní skládky od Mexico City až k americké hranici a doufají, že naleznou něco, co opomenuli vzít popeláři vyprazdňující popelnice na ulicích a řidiči nákladáků odvázejících odpad na skládku. Celodenní práce jim může vynést dvacet pět až čtyřicet dolarů týdně [Cearley, 2002; Medina, 1998a, 1998b]. Káhirští *zabaleen* se specializují na určité produkty, přičemž každý člen rodiny má svou specifickou roli. Znovu využijí kolem osmdesáti procent veškerého odpadu včetně třeba žárovkových vláken. Migrantí v Americe jsou na tom o něco lépe – koupí na vrakovišti starý nákladák, nacpou ho vysloužilými spotřebiči a nábytkem sebraným podél silnic, převezou ho 3500 km jižně na hranice Guatemaly nebo Kostariky, kde tyto cennosti – včetně nákladáků – prodají chtivým zájemcům [Yardely, 2002]. Tak tomu vždycky bylo: třídění domovního odpadu je záležitostí chudých, dokud si sami nepolepší a na jejich místo nenastoupí další.

Závěr

Recyklace je po staletí výnosnou a podstatnou součástí tržního systému. Ti, kteří se jí *zasvěceně a dobrovolně* věnují, šetří suroviny, zvyšují naše bohatství a umožňují nám dosáhnout toho, čeho bychom bez nich nedosáhli. V ostrém kontrastu k tomu stojí *povinná* recyklace, kdy jsou lidé přímo či nepřímo nuceni

k činnostem, které sami nepovažují za smysluplné; to vede k celospolečenským ztrátám. Lidé tak plýtvají cennými zdroji v donkichotské snaze zachránit to, co by jinak vyhodili. Ve svém výsledku tak povinné třídění snižuje bohatství společnosti.

Stejně škodlivé jako celé recyklační programy jsou i dezinformace o jejich nákladech a výnosech, protože nutí lidi ztrácet čas nesmyslnými aktivitami. Sem spadají veřejné kampaně a „vzdělávací“ programy zveličující výnosy, které recyklace přináší, ale i další. Např. zákony týkající se vratných lahví a plechovek, které mylně informují spotřebitele o skutečné ceně obalů. Lidé pak ztrácejí svůj čas sběrem a zpracováním zdánlivě cenných obalů (záloha bývá pět, někdy dokonce deset centů), za které dostanou odpovídající výkupní cenu; ve skutečnosti je ale hodnota vratných obalů nesrovnatelně nižší (jeden cent a méně) [EPA, 2001]. Podobně i nákladné vládní programy přesvědčují obyvatelstvo o nutnosti třídění odpadu, motivují lidi k recyklaci, která přesahuje rozumnou míru. Takové programy se tváří, jako by nic nestály, přičemž samozřejmě „spotřebují“ cenné zdroje, které by se daly využít mnohem smysluplněji.

Tržní systém je až na několik málo výjimek neobyčejně dobře schopen zabezpečit nakládání s odpadem (včetně třídění) v rozsahu a v podobě, které jsou ze společenského hlediska nejpřínosnější. Lidé se pak mohou věnovat celé škále dalších aktivit, které jim přinášejí uspokojení. Jednoduše řečeno, tržní ceny jsou dostatečným motivem pro popeláře, aby přišel právě před náš dům a aby považoval svou práci za snesitelnou. A my, stejně jako on, můžeme být rádi, že tomu tak je.

Literatura

- Ackerman, F. (1996): Environmental Impacts of Packaging in the U.S. and Mexico. *Techné: Journal of the Society for Philosophy and Technology*, sv. 2, č. 2. [borg.lib.vt.edu/ejournals/SPT/v2_n2html/ackerman.htm, 2. února 2003]
- Alston, L. J., Libecap, L.G., Mueller, B. (1999): *Titles, Conflict, and Land Use: The Development of Property Rights and Land Reform on the Brazilian Amazon Frontier*. University of Michigan Press v Ann Arboru.
- Ames, B., Magaw R., Gold, L. S. (1987): Ranking Possible Carcinogenic Hazards. *Science*, roč. 236, (17. dubna 1987), str. 271–80.
- Armstrong, E. A., Robinson M. C., Hoy S. M. (1976): *History of Public Works in the United States: 1776–1976*. American Public Works Association v Chicagu.
- Asimov, I., Pohl, F. (1991): *Our Angry Earth*. Tom Doherty Associates v New Yorku.
- Bailey, J. (1992): Economics of Trash Shift as Cities Learn Dumps Aren't So Full. *Wall Street Journal*, 2. června 1992.
- Bailey, J. (1995): Waste of a Sort: Curbside Recycling Comforts the Soul, But Benefits Are Scant. *Wall Street Journal*, 19. ledna 1995.
- Benjamin, D. K. (1997a): *Avoiding the Ax: The Truth about Deforestation*. PERC Reports, prosinec 1997.
[www.perc.org/publications/percreports/tang_dec1997.php?s=2]
- Benjamin, Daniel K. (1997b): *Is There a Biodiversity Jackpot?* PERC Reports, srpen 1997.
[www.perc.org/publications/percreports/tang_aug1997.php?s=2]
- Benjamin, D. K. (1998): *Solar Power to the Rescue?* PERC Reports, březen 1998.
[www.perc.org/publications/percreports/tang_mar1998.php?s=2]
- Benjamin, D. K. (2002): *Trading in Trash*. PERC Reports, červen 2002.
[www.perc.org/publications/percreports/tang_june2002.php?s=2]
- Benjamin, D. K. (2003): *Use Them or Lose Them*. PERC Reports, září 2003.
[www.perc.org/publications/percreports/tang_sept2003.php?s=2]
- Brown, S. P. A., Wolk, D. (2000): Natural Resource Scarcity and Technological Change. *Federal Reserve Bank of Dallas Economic and Financial Review*, 1. čtvrtletí, str. 2–13.
- Cearley, A. (2002): Plight of the Scavengers. *San Diego Union Tribune*, 30. června 2002.
- Chakravorty, U., Roumasset, J., Tse, K. (1997). Endogenous Substitution among Energy Resources and Global Warming. *Journal of Political Economy*, roč. 105, č.6/1997, str. 1201–34.
- Deacon, R. (1994): Deforestation and the Rule of Law in a Cross-Section of Countries. *Land Economics*, roč. 70, č. 4 (listopad 1994), str. 414–30.
- Deacon, R. (1995): Assessing the Relationship between Government Policy and Deforestation. *Journal of Environmental Economics and Management* č. 28 (leden 1995), str. 1–18.
- Deacon, R. (1996): Deforestation, Investment and Political Stability. *Political Economy of Conflict and Appropriation*, Garfinkel, M. R., Skaperdas, S. (ed.). New York: Cambridge University Press, kap. 8.

- Deacon, R. (1999): Deforestation and Ownership: Evidence from Historical Accounts and Contemporary Data. *Land Economics* roč. 71, č. 3 (srpen 1999), str. 341–58.
- Desrochers, P. (2000a): *Eco-Industrial Parks: The Case for Private Planning*. PERC Research Study.
[www.perc.org/publications/pdf/rs00_1.php?s=2]
- Desrochers, P. (2000b): Market Processes and the Closing of Industrial Loops: A Historical Reappraisal. *Journal of Industrial Ecology*, č. 4 (podzim 2000), str. 29–43.
- Desrochers, P. (2002a): Industrial Ecology and the Rediscovery of Inter-Firm Recycling Linkages: Some Historical Perspective and Policy Implications. *Industrial and Corporate Change* č. 11 (listopad 2002), str. 1031–57.
- Desrochers, P. (2002b): Regional Development and Inter-Industry Recycling Linkages: Some Historical Perspectives. *Entrepreneurship & Regional Development* č. 14 (leden 2002), str. 49–65.
- Desrochers, P. (2003): *We Consume Our Smoke, Write and Print on the Remnants of Our Ragged Shirts, and Triumph over Decomposition and Stenches. Environmental Entrepreneurship and the Development of Green Technologies in Victorian England*. University of Toronto v Kanadě.
- Douglass, Ch. (1998): Government's Hand in the Recycling Market: A New Decade. *Policy Study* 48. Center for the Study of American Business v Saint Louis.
- Environmental Protection Agency (1990): *Regulatory Impact Analysis for the Final Criteria for Municipal Solid Waste Landfills*. EPA, Office of Solid Waste ve Washingtonu, D.C.
- Environmental Protection Agency (1991): *Addendum to the Regulatory Impact Analysis for the Final Criteria for Municipal Solid Waste Landfills*. EPA, Office of Solid Waste ve Washingtonu, D.C.
- Environmental Protection Agency (1999a): *Cutting the Waste Stream in Half: Community Record-Setters Show How*. EPA, Office of Solid Waste ve Washingtonu, D.C.
- Environmental Protection Agency (1999b): *Getting More for Less: Improving Collection Efficiency*. EPA, Office of Solid Waste ve Washingtonu, D.C.
- Environmental Protection Agency (2001): *The United States Experience with Economics Incentives for Protecting the Environment*. EPA, Office of Solid Waste ve Washingtonu, D.C.
- Environmental Protection Agency (2002): *Municipal Solid Waste in the United States: 2000 Facts and Figures*. Government Printing Office ve Washingtonu, D.C.
- Foster, A. D., Rosenzweig, M. R. (2003): Economic Growth and the Rise of Forests. *Quarterly Journal of Economics*, roč. 118, č. 2/2003, str. 601–37.
- Franklin Associates, Ltd. (1997): *Solid Waste Management at the Crossroads*. Prairie Village v Kansasu.
- Gold, L. S., Ames B. N., Slone, T. H. (2002): Misconceptions about the Causes of Cancer. *Human and Environmental Risk Assessment: Theory and Practice*, Paustenbach, D. (ed.). New York: John Wiley & Sons, 1415–60.

- Goodstein, E. (1995): Benefit-Cost Analysis at the EPA. *Journal of Socio-Economics* roč. 24, str. 374–89.
- Gore, A. (1992): *Earth in the Balance: Ecology and the Human Spirit*. Houghton Mifflin v Bostonu.
- Hering, R., Greeley, S. A. (1921): *Collection and Disposal of Municipal Waste*. McGraw Hill v New Yorku.
- Hershkowitz, A. (1997): *Recycling's Record*. PERC Reports, srpen 1997. [www.perc.org/pdf/hershkowitz.pdf]
- Hershkowitz, A. (1998): In Defense of Recycling. *Social Research* roč. 65, (jaro 1998), str. 141–78.
- Hinds, M. C. (1988): Do Disposable Diapers Ever Go Away? *New York Times*, 10. prosince 1998, str. 33.
- Hocking, M. B. (1991). Paper versus Polystyrene: A Complex Choice. *Science* roč. 251 (1. února 1991), str. 504–505.
- Hocking, M. B. 1994. Disposable Cups Have Eco-merit. *Nature* roč. 369 (12. května 1994), str.107.
- Institute of Scrap Recycling Industries. (2003): *What is ISRI?* [www.isri.org/mission.htm, 23. června, 2003]
- Knight, J. (1989): Newspaper Industry on Collision Course with Environmental Groups over Recycling. *Washington Post*, 26. září 1989, str. C3.
- Ley, E., Macauley, M. K., Salant S. W. (2002): Spatially and Intertemporally Efficient Waste Management: The Costs of Interstate Trade Restrictions. *Journal of Environmental Economics and Management* roč. 43, str. 188–218.
- Lomborg, B. (2001): *The Skeptical Environmentalist*. Cambridge University Press v New Yorku.
- Medina, M. (1998a): Border Scavenging: A Case Study of Aluminium Recycling in Laredo, TX, and Nuevo Laredo, Mexico. *Resources, Conservation and Recycling* roč. 23, str. 107–26.
- Medina, M. (1998b): *Scavenging and Integrated Biosystems: Some Past and Present Examples. Integrated Bio-Systems in Zero Emissions Application: Proceedings of the Internet Conference on Integrated Bio-Systems*. [www.ias.unu.edu/proceedings/icibs/medina/paper.htm, 8. 2. 2003]
- Melosi, M. V. (1981): *Garbage in the Cities: Reuse, Reform and the Environment, 1880–1980*. Texas A&M University Press v College Station.
- Melosi, M. V. (2000): *The Sanitary City: Urban Infrastructure in America from Colonial Times to the Present*. Johns Hopkins University Press v Baltimoru.
- Miller, B. (2000): *Fat of the Land: Garbage of New York the Last Two Hundred Years*. Four Walls Eight Windows v New Yorku.
- Mursi, M. (2000): *Cleaning Up Financial Obligations*. [www.metimes.com/2K/issue2000-18/commu/cleaning_up_financial.htm, 23. 6. 2003]
- National Solid Waste Management Association (2002): *Landfill Capacity: How Much is Left in the United States?* Washington, D.C.
- Natural Resources Defense Council (1997): *Too Good to Throw Away: Recycling's Proven Record*. New York.

- Office of Technology Assessment (1989): *Facing America's Trash: What Next for Municipal Solid Waste?* Washington, D.C.
- Rathje, W. (2001): *Biodegradation? MSW Management*.
[www.forester.net/msw_0103_beyond.html, 23. 6. 2003]
- Rathje, W., Murphy, C. (1992): *Rubbish: The Archaeology of Garbage*. Harper Collins v New Yorku.
- Reichert, A. K., Small, M., Mohanty, S. (1992): The Impact of Landfills on Residential Property Values. *Journal of Real Estate Research* 7, str. 297–314.
- Simmonds, P. L. (1876): *Waste Products and Undeveloped Substances: A Synopsis of Progress Made in Their Economic Utilisation During the Last Quarter of a Century at Home and Abroad*. 3. vydání. Hardwicke and Bogue v Londýně.
- Simon, J. (1996): *The Ultimate Resource 2*. Princeton University Press v Princetonu, New Jersey.
- Simpson, R. D., Sedjo, R. A., Reid, J. W. (1996): Valuing Biodiversity for Use in Pharmaceutical Research. *Journal of Political Economy* roč. 104, č. 1/1996, str. 163–85.
- Small, W. E. (2000): *Third Pollution: The National Problem of Solid Waste Disposal*. Praeger v New Yorku.
- Stegner, W. (1959): The Town Dump. *Atlantic Monthly*, říjen 1959, str. 78–80.
- Strasser, S. (1999): *Waste and Want: A Social History of Trash*. Henry Holt and Company v New Yorku.
- Voluntary Service Overseas (1998): Finders Keepers. *Orbit* roč. 70, 4. čtvrtletí.
[www.oneworld.org/vso/pubs/orbit/70/finders.htm, 23. 6. 2003]
- Ward, J. (1999): 2001: A Trash Odyssey. *American City and County*, 1. května 1999.
- Wiseman, C. (1997): *Recycling Revisited*. PERC Reports, září 1997.
[www.perc.org/pdf/wiseman.pdf]
- Yardley, J. (2002): The Southward Journey of American Detritus. *New York Times*, 23. dubna 2002, str. A14.

Právo, vlastnická práva a znečištění ovzduší*

Murray N. Rothbard

Právo jako normativní disciplína

Právo je soustava příkazů a zákazů. Budeme se zde zabývat především principy práva občanského nebo trestního, což jsou negativní příkazy nebo zákazy činů X, Y nebo Z, které „nejsou žádoucí“. Stručně můžeme říci, že jisté činy jsou vnímány jako špatné do takové míry, že k boji proti nim a k potrestání provinilců je považováno za vhodné použít násilí (neboť zákon je společenským zosobněním násilí).

Existují činy, proti kterým není použito násilí, ať už individuálního či organizovaného, považováno za přiměřené. Pouhé lži (nejsou-li tím porušeny smlouvy k převodu vlastnických nároků), porušení daného slova, sobecký nevděk, hanebné chování vůči přátelům a spolupracovníkům nebo nedostavení se na schůzku jsou všeobecně chápány jako nevhodné, avšak málokdo pomýšlí na použití násilí k jejich zákazu a potírání. Skupiny osob či jednotlivé osoby mohou proti těmto činům použít sankce jiného charakteru, například s provinilcem odmítnout setkání či další jednání, přerušit s ním veškeré styky atd., avšak použití moci zákona pro zamezení těmto činům se považuje za nepřiměřené a nevhodné.

Je-li etika normativním oborem, který určuje a klasifikuje určité soubory jednání jako dobré či špatné, správné či nesprávné, pak občanské nebo trestní právo je podskupinou etiky. Určité činy jsou identifikovány jako natolik závažné, aby k jejich zamezení bylo použito násilí. Právo stanoví, že jednání X je nelegální, a proto by mělo být potíráno mocí zákona. Právo je soubor „doporučených“ nebo normativních tezí.

Mnozí autoři a právníci prohlašují, že právo je hodnot prostá, „pozitivní“ disciplína. Samozřejmě je možné existující zákony pouze sepsat, utřídit a analyzovat, aniž bychom dále diskutovali, jaké by tyto zákony měly či neměly být.² Ale

* Anglická verze článku je součástí *Economics and the Environment: A Reconciliation*, W. E. Block (ed.), The Fraser Institute, Canada, 1990.

¹ Je třeba odlišovat právní principy, které konkrétní zakázané činy vymezují jako přestupky či zločiny, od stavů či správních výnosů, které nařizují pozitivní povinnosti, jako například „je třeba platit daňový obnos X“ nebo „je třeba se toho a toho dne hlásit k odvodu“. Samozřejmě v určitém slova smyslu mohou být všechny příkazy formulovány tak, že se jeví jako negativní, jako „nesmí být odmítnuto zaplatit daňový obnos X“, či „nesmí být neuposlechnuto rozkazu k odvodu.“ Dále se budeme zabývat tím, proč by taková formulace nebyla vhodná. Viz také dále pojednání o „přestupcích“ ve srovnání se „zločiny“.

² Ronald Dworkin však poukázal na to, že i pozitivní právní analýza nutně zahrnuje morální otázky a morální kritéria. Dworkin, *Taking Rights Seriously*, kap. 2, 3, 12, 13. Viz také Charles Fried, „The Law of Change: The Cunning of Reason in Moral and Legal History,“ str. 340.

takoví právníci nenaplnují své základní poslání. Jelikož právo je především soubor normativních příkazů, skutečný právník či filozof práva nesplní svůj úkol, dokud neobjasní, jaké by právo mělo být, ať už je to jakkoliv obtížné. Jestliže právník toto nečiní, pak se nezbytně vzdává svého úkolu ve prospěch v právních zásadách nevzdělaných jednotlivců či skupin, kteří zákony společnosti mohou stanovovat dle své libovůle a z okamžitých vrtošivých popudů.

Augustiánští právníci prohlašují, že tvorba práva se očekává od krále, tedy panovníka. Právo je pak soubor příkazů vycházejících čistě z jeho vůle. V takovém případě se však musíme ptát: Podle jakých pravidel král postupuje nebo by měl postupovat?³ Je vůbec někdy možné říci, že král vydává „špatná“ či „nehodná“ nařízení? Jakmile toto právník připustí, povznese se nad absolutistickou vůli vladaře a začíná tvořit nový soubor normativních zásad, kterými by se měl panovník řídit. Tím se dostáváme zpět k právu jako normativní disciplíně.

Moderní přístupy v rámci pozitivní právní teorie stanoví, že právo má být takové, jaké stanoví zákonodárci. Ale jakými zásadami se řídí zákonodárci? Namítneme-li, že zákonodárci by měli být mluvčími svých voličů, pak daný problém jednoduše odsuneme o krok zpět a musíme se ptát: Jakými zásadami by měli být vedeni voliči? Anebo má být právo, a tím svoboda jednání každého jednotlivce, řízeno okamžitými vrtochy milionů spíše než jednoho člověka či několika lidí?⁴

Dokonce ani starší pojetí práva, které říká, že zákony stanoví kmenoví či lidoví soudci, kteří pouze interpretují zvyky kmene nebo společnosti, nemůže uniknout normativním názorovým základům teorie. Proč se musíme řídit pravidly, která jsou odvozena ze zvyklostí? Jestliže kmenový zvyk příkazuje zavraždit každého, jehož výška přesahuje 180 cm, musíme se tomuto zvyku bezpodmínečně podřídit? Proč nemůže pouhý rozum stanovit soustavu principů, která by překonala zvyky a tradice a svrhla je? A obdobně, proč by stejným způsobem nemohly být eliminovány rozmary krále či veřejnosti?

Jak uvidíme dále, občanské nebo trestní právo je souborem zákazů směřujících proti omezení výkonu nebo porušení soukromých vlastnických práv, které představují sféru svobody jednání každého jednotlivce. Je-li tomu tak, pak význam zákazu „Nebudeš zasahovat do vlastnických práv jedince A“ znamená, že vlastnická práva osoby A jsou právem chráněná, a proto by se do nich nemělo zasahovat. V jistém smyslu jsou proto právní zákazy vším ostatním, jen ne hodnotově neutrální. Je z nich tudíž odvozen soubor teorií o spravedlnosti, především o spravedlivém rozdělení vlastnických práv a vlastnických titulů. „Spravedlnost“ není nic jiného než normativní koncept.

Není tomu však tak dávno, co se právníci a ekonomové Chicagské školy pokoušeli vyvinout teorie o hodnotově neutrálních vlastnických právech, která jsou definována a chráněna nikoliv na základě etických norem jako je spravedlnost, ale na

³ Augustiáni samozřejmě také do své pozitivní teorie práva propašovali normativní axiom: Právo je takové, jaké stanoví vladař. Tento axiom není zpochybněn ani podpořen v žádném souboru etických zásad.

⁴ Ještě jednou zdůrazníme, že tyto moderní, demokratické přístupy pozitivní právní teorie podloudně propašují nepodpořený normativní axiom, že zákony by měly být stanoveny tak, jak si to přejí zákonodárci či voliči.

základě určitého pojetí „společenské efektivnosti“. V jedné takové teorii Ronald Coase a Harold Demsetz prohlásili, že „neexistuje žádný rozdíl“ v tom, jak se v případě protichůdných zájmů vlastnická práva rozdělí, jestliže tato vlastnická práva nakonec někomu přidělíme, a dále již chráníme. Coase ve svém slavném příkladu pojednává o vlcích, které ničí přilehlé farmy a jejich ovocné sady. Tato škoda na farmářově sklizni způsobená železnicí je pro Coase a Demsetze „externalitou“, která by dle zásad společenské efektivnosti měla být internalizována. Podle těchto ekonomů není však rozdíl v tom, který z následujících dvou způsobů řešení zvolíme. Buď prohlásíme, že farmáři náležejí vlastnické právo na jeho nepoškozený ovocný sad, a proto mu železnice musí způsobené ztráty zaplatit. Farmář by také měl být schopen zakázat železnici její invazní praktiky. Anebo má železnice právo chrlit kouř, kdekoliv se jí zachce, a pokud má farmář zájem této činnosti zamezit, musí železnici poskytnout finanční prostředky na instalaci zařízení ke snížení znečištění ovzduší. Z pohledu vynakládání vzácných zdrojů společností zde nehraje roli, kterou z těchto dvou možností zvolíme.

Předpokládejme například, že železnice způsobí škodu v hodnotě 100 000 USD a v případě č. 1 uvažujeme, že toto jednání neoprávněně poškodilo farmářův majetek. V tomto případě musí železnice farmáři zaplatit 100 000 USD nebo investovat do zařízení ke snížení znečištění ovzduší podle toho, co se jí víc vyplatí. Avšak v případě č. 2, kdy má železnice vlastnické právo na vypouštění kouře, by naopak farmář musel železnici zaplatit až 100 000 USD za to, že přestane ničit jeho farmu. Jestliže zařízení proti kouři stojí méně než 100 000 USD, řekněme 80 000 USD, pak toto zařízení bude instalováno bez ohledu na to, komu bylo vlastnické právo přiděleno. V případě č. 1 železnice raději utratí 80 000 USD, než by farmáři platila 100 000 USD jako náhradu škody. V případě č. 2 bude farmář ochoten železnici zaplatit 80 000 až 100 000 USD za to, aby instalovala dané zařízení. Pokud však zařízení stojí více než 100 000 USD, například 120 000 USD, pak k jeho instalaci nedojde ani v jednom z uvažovaných případů. V případě č. 1 bude železnice dále vypouštět kouř a hradit farmáři škody ve výši 100 000 USD, než by investovala 120 000 do zařízení zamezující znečištění. V případě č. 2 se farmáři nevyplatí, aby železnici dotoval částkou 120 000 USD za účelem instalace zařízení, jelikož to pro něj představuje větší náklad, než je vyčíslená škoda 100 000 USD. Z tohoto důvodu je podle Coase a Demsetze alokace vzácných zdrojů ve společnosti vždy stejná bez ohledu na to, jak jsou vlastnická práva přidělena. Rozdíl mezi těmito dvěma případy spočívá pouze v „počátečním rozdělení“, tzn. příjmů či bohatství.⁵

Tato teorie má mnoho problémů. Za prvé, příjem a bohatství jsou velmi důležité pro zainteresované strany, i když nemusí být důležité pro nezúčastněné ekonomy. Pro obě strany má značný význam, kdo komu bude muset platit. Za druhé, tato teze funguje pouze v případě, pokud záměrně ignorujeme psychologické faktory. Náklady nejsou pouze finanční. Je snadno představitelné, že farmář může mít ke svému ovocnému sadu vztah přesahující hodnotu vyčíslených peněžních škod. Škody na sadu pro něj tudíž mohou být větší než zmiňovaných

⁵ Viz článek představující tuto analýzu: Donald H. Coase, „The Problem of Social Cost,“ str. 10. Kritika tohoto přístupu viz Walter Block, „Coase and Demsetz on Private Property Rights,“ str. 111–115.

100 000 USD, takže kompenzace veškerých ztrát by mohla činit třeba až 1 milion USD. Tím se ale předpokládána alokační neutralita zcela zhroutí. V případě č. 1 nebude farmář ochoten akceptovat pouhých 100 000 USD jako kompenzaci za škody. Vyžádá si soudní zákaz veškerého dalšího ohrožování svého majetku, a i kdyby právo umožňovalo, aby si protistrany spolu vyjednaly případné odvolání soudního zákazu, bude farmář nadále trvat na kompenzaci přesahující 1 milion USD, což železnice nebude chtít zaplatit.⁶ Naopak v případě č. 2 není pravděpodobné, že by farmář dal dohromady potřebný 1 milion USD, aby zamezil ohrožování svého ovocného sadu kouřem.

Farmářova láska k jeho ovocnému sadu je však součástí závažnějšího problému, který ohrožuje Coase-Demsetzovu doktrínu: Náklady jsou čistě subjektivní a nejsou měřitelné v penězích. Coase a Demsetz však ve své tezi o alokační neutralitě předpokládají, že všechny „transakční náklady“ jsou nulové. Jestliže nejsou nulové, potom prosazují názor, aby byla vlastnická práva přidělena té straně, u které budou společenské transakční náklady minimální. Ale jakmile pochopíme, že náklady jsou pro každého jednotlivce subjektivní, tudíž neměřitelné, uvědomíme si, že náklady není možné sčítat. Jestliže se ale všechny náklady, včetně transakčních nákladů, nedají sčítat, pak neexistuje nic takového jako položka „společenské transakční náklady“, a nemůže dojít k porovnání těchto nákladů v případech č. 1 a 2, a vlastně ani v žádné jiné situaci.⁷

Další závažný problém v přístupu Coase a Demsetze spočívá v tom, že ačkoliv předstírají hodnotovou neutralitu, ve skutečnosti vycházejí z etické normy „společenské efektivnosti“ a prohlašují, že přidělování vlastnických práv by mělo být této efektivnosti podřízeno. I kdybychom však koncept efektivnosti považovali za smysluplný, autoři teorie nezdůvodňují, proč by efektivnost měla být tím nejdůležitějším kritériem pro tvorbu práva nebo proč by externality musely být nutně internalizovány za všech okolností. Nyní se dostáváme nad rámec *Wertfreiheit* (hodnotově neutrální ekonomie) a zpět k neprozkoumaným otázkám etiky.^{8,9}

Další pokus ekonomů Chicagské školy o poskytování doporučení k řešení občanskoprávních sporů pod maskou *Wertfreiheit* spočívá v tvrzení, že soudci

⁶ *V současné době není přípustné, aby někdo vyjednával s postiženou stranou o odvolání soudního zákazu. V tom případě se ale samozřejmě zcela zhroutí Coase-Demsetzovo pojetí nákladů. Ale i kdyby bylo vyjednávání povoleno, pravděpodobně by selhalo. Kromě toho někteří farmáři mohou být citově tak svázáni se svými ovocnými sady, že by pro ně žádné odškodné nebylo dostatečné. V tomto případě by soudní zákaz byl absolutní a žádné Coase-Demsetzovo vyjednávání by jej nemohlo odstranit. O povolení možnosti vyjednávání za účelem odvolání soudních zákazů viz Barton H. Thompson, Jr., „Injunction Negotiations: An Economic, Moral and Legal Analysis,“ str. 1563–1595.*

⁷ *O nepřipustnosti konceptu společenských nákladů a jeho aplikaci viz Mario J. Rizzo, „Uncertainty, Subjectivity and the Economic Analysis of Law,“ a Murray N. Rothbard, „Comment: the Myth of Efficiency,“ str. 71–95. Také viz John B. Egger, „Comment: Efficiency is not a Substitute for Ethics,“ tamtéž, str. 117–125.*

⁸ *Společenská efektivnost je nesmyslný koncept, neboť efektivnost jako taková říká, jak účelně jednotlivec používá různé prostředky pro dosažení svých cílů. Co se ale stane v případě, když tento cíl určuje více jednotlivců? Cíle různých jednotlivců se nutně dostanou do konfliktu, a tím se jakýkoliv alternativní či upravený koncept společenské efektivnosti stává nesmyslným. Více viz Rothbard, „Myth of Efficiency,“ str. 90.*

⁹ *Charles Fried poukázal na to, že efektivnost je nutně pokusné morální měřítko, a ačkoliv není dosud zcela vysvětleno, je nesprávné a nesourodé. Fried, „The Law of Change,“ str. 341.*

soudící podle systému zvykového práva¹⁰ (*common law*) po letech vždy dospějí ke společensky efektivnímu přidělování vlastnických práv a řešení přestupků proti nim. Demsetz hovoří o tvorbě práv, která minimalizují náklady na společenské rozhodování; Richard Posner zdůrazňuje právo jako prostředek pro maximalizaci „společenského blahobytu“. Toto všechno umocňuje předpokládaný historický determinismus, který funguje jako neviditelná ruka, jež vede soudce k následování teorií vytvořených Chicagskou školou a k dalším problematickým závěrům uvedeným výše.¹¹

Je-li právo souborem normativních zásad, znamená to, že jakkoliv pozitivní či zvykový se dnešní soubor právních předpisů jeví, nemůže být pouze zaznamenan a slepě následován. Každé takové právo musí být předmětem důkladné kritiky založené na analýze normativních zásad, ze kterých vychází. Jestliže se následně objeví nesrovnalosti mezi současným právem a normativními principy spravedlnosti, jak k tomu po čase téměř vždy dochází, musí být podniknuty kroky k tomu, aby se právo přizpůsobilo těm správným akceptovaným principům spravedlnosti.

Fyzická invaze

Normativní princip, který navrhuji pro tvorbu práva, zní jednoduše takto: Žádné jednání by nemělo být považováno za nedovolené či nelegální, pokud nedochází k agresi vůči druhé osobě nebo vůči jejímu oprávněnému vlastnictví. Pouze činy s charakterem invaze mohou být prohlášeny za nelegální a je nutné proti nim bojovat plnou mocí zákona. Invaze musí být konkrétní a fyzické povahy. Taková invaze má různé stupně závažnosti, a tudíž i odpovídající různé stupně náhrady či trestu. „Vloupání“, tzn. pouhá invaze vůči majetku za účelem krádeže, je méně závažná než „loupež“, kdy je proti oběti použita ozbrojená síla. My se zde však nebudeme zabývat otázkou míry invaze a příslušných trestů, ale pouze invazí *jako takovou*.

Jestliže nikdo nesmí podniknout invazi na „oprávněný“ majetek jiné osoby, jaké bude naše kritérium spravedlnosti?¹² V rámci článku není prostor pro detailní debatu o teorii spravedlivých vlastnických titulů. Zmíníme pouze základní axiom liberální politické teorie, který říká, že každý člověk je vlastníkem sebe sama a má absolutní kontrolu nad svým vlastním tělem. V podstatě to znamená, že nikdo není oprávněn zasahovat do tohoto vlastnictví a vyvíjet agresi proti jiné

¹⁰ Výraz „*common law*“ lze přeložit jako *zvykové nebo obyčejové právo, které kromě obyčejů zahrnuje i soudní precedenty a zvyklosti.* (Pozn. překl.)

¹¹ *Koncept společenského blahobytu trpí stejnými nedostatky jako Coase-Demsetzova doktrína a má zároveň i své vlastní problémy. Pro drtivou kritiku Posnera, viz Ronald M. Dworkin, „Is Wealth a Value?“ a Richard A. Epstein, „The Static Conception of the Common Law,“ str. 191–226, 253–276. Viz také Anthony J. Kronman, „Wealth Maximization as a Normative Principle“; Mario J. Rizzo, „Law Amid Flux: The Economics of Negligence and Strict Liability in Tort“; Fried, „The Law of Change“; a Gerald P. O'Driscoll, Jr., „Justice, Efficiency and the Economic Analysis of Law: A Comment on Fried,“ str. 227–242, 291–318, 335–354, 355–366.*

¹² *Je třeba vymezit pojem „oprávněného“ majetku. Předpokládejme například, že A ukradne hodinky osoby B a že B po několika měsících A dopadne a získá hodinky zpět. Jestliže A zažaluje osobu B za krádež „svých“ hodinek, nepochybnitelným argumentem osoby B bude fakt, že hodinky ve skutečnosti nebyly oprávněným vlastnictvím A, protože je před časem ukradla osobě B.*

osobě. Důsledkem tohoto tvrzení také je, že každý člověk je oprávněn vlastnit vše, co si jako první osvojil z dříve nevlastněných zdrojů nebo „s čím smísl svou práci“. Z těchto dvou axiomů – tj. z vlastnictví sebe sama a prvotního přivlastnění (*homesteading*) – vychází ospravedlnění celého systému vlastnických práv v tržní společnosti. Tento systém zajišťuje právo každého člověka na svou vlastní osobu, dále právo na darování, dědictví (a podobně právo obdržet dar či dědictví) a právo na smluvní výměnu vlastnických titulů.¹³

Právní a politické teorie napáchaly velké škody tím, že nedokázaly fyzickou invazi jasně definovat jako jediný lidský čin, který by měl být považován za nelegální a který ospravedlňuje odvetné použití fyzického násilí. Jasný koncept fyzické invaze je často nahrazován vágním konceptem „poškození“.¹⁴ Podívejme se na následující dva příklady. Petr se uchází o ruku Lucie a když už ji téměř získá, objeví se najednou na scéně Pavel a Lucii mu přebere. Není pochyb o tom, že Pavel Petra velmi „poškodil“. Jakmile ale začneme na poli práva za poškození považovat jinou než fyzickou invazi, může být téměř jakýkoliv čin považován za nezákonný. Má mít Petr možnost „soudně zakázat“ samotnou Pavlovu existenci?¹⁵

Uvažujme další příklad: A je úspěšný prodejce žiletek. Ale objeví se B a začne prodávat lepší žiletky potažené teflonem, který slouží k ochraně před pořezáním se při holení. Tato situace má velmi negativní dopad na hodnotu majetku osoby A. Má tato osoba mít možnost od obchodníka B požadovat náhradu škody, nebo ještě lépe, za pomoci soudu mu zakázat obchodovat s lepšími žiletkami? Samozřejmě nikoliv. Ale zdůvodnění této odpovědi nespočívá ve faktu, že spotřebitelé by utrpěli újmu, protože by byli nuceni kupovat žiletky nižší kvality, ačkoliv přesně k tomu by došlo. Hlavní důvod je, že nikomu nepřísluší právo se zákoně bránit nebo činit protiopatření vůči „škodám“ na svém majetku, pokud nejde o jednání na základě fyzické invaze. Každý má právo, aby jeho majetek byl ve své celistvosti nedotknutelný, nikdo však nemá právo na ochranu hodnoty svého majetku, neboť tato hodnota je pouhý odraz toho, co jsou ostatní lidé ochotni za jeho majetek zaplatit. Tato ochota záleží pouze na tom, jak se tito lidé sami rozhodnou použít své peníze. Nikdo nemá právo na peníze druhé osoby, pokud se tato druhá osoba dříve smluvně nezavázala mu tyto peníze poskytnout.

V občanském právu je „škoda“ obecně považována za důsledek fyzické invaze vůči osobě či majetku. Postavení pomluvy (písemné a ústní) mimo zákon bylo v občanskoprávních sporech vždy určitou odchylkou. Slova a názory totiž nejsou

¹³ Více informací o tomto pojetí svobody jednotlivce či „novolockeovském“ pojetí práva viz Murray N. Rothbard, „Justice and Property Rights“, str. 101–122. V určitém ohledu má pravdu Percy B. Lehning, když poznamenává, že princip prvotního přivlastnění přímo vyplývá z axiomu vlastnictví sebe sama, a nejedná se tudíž o dva nezávislé axiomy. Lehning, „Property Rights, Justice and the Welfare State“, str. 323–352.

¹⁴ John Stuart Mill takto volá po naprosté svobodě jednání jednotlivce „bez překážek ze strany bližních, za předpokladu, že jim nezpůsobí škodu.“ Mill, „On Liberty“, str. 175. Hayek poté, co definuje svobodu jako absenci přinucení, bohužel nedefinuje přinucení jako fyzické napadení, a tím připouští a ospravedlňuje široké pole působnosti vlády pro vměšování se do vlastnických práv jednotlivců. Viz Murray N. Rothbard, „F. A. Hayek and the Concept of Coercion“, str. 43–50.

¹⁵ V této souvislosti Robert Nozick ospravedlňuje zákonný zákaz veškerých dobrovolných směn, které označuje za „neproduktivní“, což sám v podstatě definuje jako situaci, kdy A by na tom byl daleko lépe, kdyby B neexistoval. Pro kritiku tohoto Nozickova tvrzení viz Rothbard, „Robert Nozick and the Immaculate Conception of the State“, str. 52ff.

totéž co fyzická invaze. Analogicky ke ztrátě hodnoty majetku způsobené lepším výrobkem či posunem ve spotřebitelské poptávce, nikdo nemá vlastnické právo na svou „pověst.“ Pověst je formována působením čistě subjektivních názorů jiných lidí, kteří mají absolutní právo na své vlastní názory, ať už jsou jakékoliv. Z tohoto důvodu je samotné postavení pomluvy mimo zákon hrubým napadením práva pomlouvající osoby na svobodu slova, které je podskupinou jejího vlastnického práva na sebe sama.¹⁶

Ještě větším útokem na svobodu slova je moderní občanskoprávní delikt spočívající v narušení údajného práva na „soukromí“, inspirovaný Warren-Brandeisovým pojetím deliktu narušení práva, kdy byl za protizákonný označen svobodný projev a činy, při kterých je využíván vlastní majetek a které nejsou samy o sobě špatné ani nepůsobí „ohrožení“.¹⁷

V občanskoprávních sporech je tedy „škoda“ chápána primárně jako fyzická invaze vůči osobě či jejímu majetku a je vyžadováno zjednání nápravy v podobě náhrady škody a kompenzace „citové“ újmy, jedná-li se o přímý důsledek fyzické invaze. Obdobně je v rámci standardního zákona o neoprávněném vstupu na cizí pozemek, který řeší napadení osoby či majetku, ošetřen přestupek „ublížení na těle“ jako skutečné napadení těla druhé osoby, zatímco „hrozba násilím“ je vytvoření strachu či očekávání druhé osoby, že jí bude ublíženo na těle.¹⁸

Aby byla hrozba násilím protiprávní a stala se důvodem k právnímu postupu, občanské právo správně vyžaduje, aby hrozba byla blízká a bezprostřední. Pouhé urážky či hrubá slova, mlhavé výhrůžky směrem do budoucnosti nebo pouhé vlastnictví zbraně nenaplňují podstatu hrozby násilím¹⁹. Musí zde existovat zjevný

¹⁶ *Proto bychom mohli uvítat „absolutistický“ názor soudce Blacka, když volá po odstranění zákona o pomluvách. Rozdíl je však v tom, že Black prosazuje absolutistický postoj vůči Prvnímu dodatku (americké ústavy), protože je součástí ústavy, zatímco my hájíme stejnou pozici z toho důvodu, že tento První dodatek tvoří základní kámen liberální doktríny. K významnému oslabení zákona o pomluvách během posledních dvou desetiletí viz Richard A. Epstein, Charles O. Gregory a Harry Kalven, Jr., *Cases and Materials on Torts*, třetí vydání, str. 977–1129 (dále citován jako Epstein, *Cases on Torts*).*

¹⁷ *Právo na soukromí, které nemůže být zařazeno pod ochranu vlastnických práv v důsledku porušení smluv, by nemělo být vůbec prosazováno. O soukromí více viz Epstein, *Cases on Torts*, str. 1131–1190.*

¹⁸ „Obava“ z bezprostředního ublížení na těle je vhodnější termín než „strach,“ neboť zdůrazňuje vědomí blízkého se ublížení na těle, tj. činů útočnicka způsobujících toto vědomí, spíše než subjektivní psychologický stav oběti. Děkan Prosser k tomu uvádí: „Obava není totéž co strach a žalující strana jí není zbavena jenom proto, že je příliš odvážná na to, aby byla vystrašena nebo zastrašena.“ William L. Prosser, *Handbook of the Law of Torts*, čtvrté vydání, str. 39.

¹⁹ *Bohužel přibližně od roku 1930 soudy vytvořily zcela nový občanskoprávní delikt „vědomé vytvoření mentálního rozrušení extrémním a urážlivým chováním“. Je zřejmé, že svoboda slova a vlastnictví sebe sama umožňují realizovat slovní napadení, ať je jakkoliv pobuřující. Dále neexistuje žádné jasné kritérium, které by odlišilo pouhé slovní urážky od varianty, kdy je oběť „rozrušena“. Stanovisko soudce Magruderera je v tomto ohledu velice rozumné: „Obrnit svoji mentalitu vůči třenicím, pobouřením a srážkám temperamentů, které provázejí každodenní život ve společenství, je mnohem lepší ochrana, než jakou může jakýkoliv zákon kdy poskytnout.“ Magruder, „Mental and Emotional Disturbance in the Law of Torts,“ str. 1033–1035; citováno v Prosser, *Law of Torts*, str. 51. Také viz tamtéž, str. 49–62; Epstein, *Cases on Torts*, str. 933–952. Obecně mám za to, že bychom měli být k vytváření nových deliktů skeptičtí, především vůči těm, které nejsou pouhou aplikací starých deliktů na nové technologie. Na slovních urážkách není nic nového nebo moderního. Nové delikty týkající se způsobení škody nebo invaze vůči majetku jsou nedílnou součástí tendence, která se ve dvacátém století pokouší oslabit práva obžalovaných ve prospěch žalobců, kteří jsou více a více hýčkáni – jedná se o systematickou diskriminaci, která se prosazuje spíše v občanských sporech než v rámci trestního práva. Viz Richard A. Epstein, „The Static Conception of the Common Law,“ str. 253–275.*

doprovodný čin, který by vyvolal očekávání bezprostředního fyzického ublížení na těle.²⁰ Jinými slovy, než je potenciální oběť oprávněna použít k sebeobraně násilí, musí být přítomna konkrétní hrozba bezprostředního ublížení na těle. Fyzické napadení nebo obtěžování nemusí být skutečně „škodlivé“ či způsobit vážnou újmu, aby byla naplněna skutková podstata přestupku. Soudní rozhodnutí správně stanoví, že jednání, jako je plivnutí někomu do tváře či strhnutí klobouku z něčí hlavy, jsou ublížením na těle. Dokládají to slova předsedy nejvyššího soudu Holta z roku 1704, která můžeme považovat za stále platná: „I ten nejmenší dotyk druhé osoby učiněný ve zlosti je ublížení na těle.“ I když újma nemusí být významná, z podstaty činu můžeme odvodit, že oběť byla obtěžována a že vůči ní byla použita fyzická agrese. Tyto zdánlivě nevýznamné činy se pak v takovém kontextu stávají proviněním vůči platnému právu.²¹

Zjevné napadení a absolutní odpovědnost

Jestliže je nezákonný občanskoprávní přestupek charakterizován výhradně fyzickou invazí proti osobě či jejímu majetku, pak je důležité přesně vymezit, kdy smí člověk jednat tak, jako by se takové fyzické napadení blížilo. Liberální právní teorie říká, že osoba A nesmí proti osobě B použít násilí, pokud se nejedná o sebeobranu. To znamená, že jedinou výjimkou je situace, kdy osoba B použije násilí proti osobě A. Ale v jaké situaci je sebeobrana osoby A vůči jednání osoby B ospravedlnitelným a zákonným jednáním a kdy se toto násilí stane samo o sobě protiprávním a nedovolenou agresí vůči osobě B? Abychom tuto otázku mohli zodpovědět, musíme zvážit, jakou teorii odpovědnosti v občanském právu jsme ochotni přijmout.

Předpokládejme například, že pan Novák uvidí pana Urbana, jak na něj přes ulici vrhá zlostné pohledy, a že pan Novák má neobvyklý strach ze zlostných pohledů. Je přesvědčen, že Urban se ho chystá zastřelit, proto vytáhne zbraň a na Urbana vystřelí. Je přitom přesvědčený, že jedná v sebeobraně. Urban podá na Nováka žalobu z důvodu spáchání hrozby násilím a pro ublížení na těle. Byl Novák útočníkem a měl by se proto zodpovídat ze svých činů? Jedna z teorií odpovědnosti – ortodoxní teorie „rozumného člověka“ či „rozumného chování“ nebo také „zavinění z nedbalosti“ – říká, že by se měl zodpovídat, protože pouhý zlostný pohled by u „rozumného člověka“ nevyvolal obavu z bezprostředního útoku. Alternativní teorie, která byla uplatňována v dřívějších letech a nyní se opět vrací – teorie „absolutní odpovědnosti“ či „absolutní kauzální odpovědnosti“ – souhlasí, protože by soudcům či porotě mělo být zřejmé, že Urban nepředstavoval bezprostřední ohrožení. Toto tvrzení by platilo bez ohledu na skutečnost, jak hluboce upřímný byl Novákův strach z útoku.

Ortodoxní teorie „rozumného člověka“ má obecně dvě závažné trhliny. Je to zejména fakt, že definice „rozumnosti“ je nepřesně stanovená a subjektivní,

²⁰ Prosser, *Law of Torts*, str. 39–40.

²¹ Na tomto místě odkazujeme na prozíravost rozhodnutí soudu v případě *South Brilliant Coal Co. v. Williams*, ve kterém se praví: „Jestliže Gibbs kopl žalobce, nemůžeme z právního pohledu říci, že žalobce netrpěl fyzické zranění. Ve smyslu práva to fyzické zranění bylo, i když nezpůsobilo žádné tělesné utrpení a i když způsobený vjem mohl trvat jen velmi krátce.“ *South Brilliant Coal Co. v. Williams*, 206 Ala. 637, 638 (1921). V Prosser, *Law of Torts*, str. 36. Také viz Epstein, *Cases on Torts*, str. 903ff.

a proto se stává, že vinní útočníci ujdou trestu, zatímco jejich oběti zůstanou bez odškodnění. V našem příkladě se obě teorie vzácně shodují, ale v mnoha jiných se rozcházejí. Vezměme například případ *Courvoisier v. Raymond* (1896).²² V tomto případě byl obžalovaný majitel obchodu ohrožován gangem výtržníků. Když k obžalovanému přistoupil muž, policista v civilu, a chtěl mu pomoci, žalovaný ho omylem považoval za dalšího výtržníka a vystřelil na něj. Měl by být obchodník shledán vinným?

Soud první instance případ posoudil a – na základě teorie absolutní odpovědnosti – rozhodla porota ve prospěch policisty. Bylo zřejmé, že obžalovaný spáchal čin ublížení na těle tím, že na žalobce vystřelil. Základní otázkou v teorii absolutní odpovědnosti je příčinná souvislost: Kdo vyvolal občanskoprávní přeštep nebo zločin? Obhajoba obžalovaného obvykle spočívá v objasnění skutečnosti, zda žalující spáchal čin hrozby násilím, čímž vyvolal odezvu. Tato otázka je pak tradičně zodpovězena rozhodnutím poroty: Opravdu tento policista v civilu hrozil použitím násilí proti obchodníkovi? Porota v tomto případě rozhodla, že nikoliv.²³ Odvolací soud však toto rozhodnutí soudu první instance zrušil. Podle odvolacího soudu obchodník jednal jako „rozumný člověk“, když pod tíhou okolností dospěl k rozhodnutí, jakkoliv nesprávnému, že policista v civilu se jej chystal napadnout.

Kdy má být určité jednání považováno za hrozbu násilím? Zlostný pohled se takto dá posoudit jen těžko. Kdyby ale Urban vytasil zbraň a namířil s ní na Nováka, i kdyby dosud nevypálil, je možné to nepochybně klasifikovat jako hrozbu bezprostředním násilím. Novák by jí vhodně čelil tím, kdyby Urbana v sebeobraně zastřelil. (V tomto případě se náš pohled a teorie o „rozumném chování“ opět shodují.) Vhodné měřítko pro stanovení, zda byla naplněna skutková podstata hrozby násilím, může být následující: Došlo ze strany Urbana ke zjevnému zahájení činu, jehož důsledkem mohlo být ublížení na těle? Jak správně uvedl Randy Barnett:

V případě méně než jistém lze za jediné ospravedlnitelné použití síly považovat odvrácení zjevného činu, který je víc než pouhou přípravou, jež může být časově i místně vzdálená od zamýšleného zločinu. Jedná se o něco víc než jen o situaci „nebezpečí“, musí se jednat o zjevný úmysl spáchat zločin a v určité významné míře musí situace přímo směřovat k realizaci zločinu [Barnett 1977, str. 377].²⁴

V případech, ve kterých vystupuje nevinný kolemjdoucí, platí obdobné zásady. Urban Novákovi hrozí násilím a zaútočí na něj; Novák v sebeobraně vystřelí. Zbloudilá střela náhodně zasáhne pana Zeleného, nevinného kolemjdoucího. Má být Novák pohnán k zodpovědnosti? Naneštěstí soudy, které se řídí tradiční

²² *Courvoisier v. Raymond*, 23 Colo. 113, 47 Pac. 284 (1896), a rozprava v Epstein, *Cases on Torts*, str. 21–23; a v Richard A. Epstein, „A Theory of Strict Liability“, str. 173.

²³ Jak říká Epstein, „V rámci teorie absolutní odpovědnosti je kauzální souvislost v tomto případě evidentní: obžalovaný střelil žalobce. Jediný problém spočívá v zodpovězení otázky, zda obžalovaný nejednal v sebeobraně, tj. zda mu žalobce nehroutil násilím. Tato otázka je otázkou faktickou a porota v podstatě shledala, že žalobce obžalovaného nevyděl tak, aby na něj musel střelít.“ *Ibid.*

²⁴ Barnett po napsání článku prohlásil, že se v něm dopustil omylu, když hovořil o „konkrétním záměru spáchat zločin“; neboť největší důraz leží na samotném činu, který tvoří zločin či přeštep, spíše než na pouhém záměru.

doktrínou „rozumného chování“, rozhodly, že Novák není v této situaci vinen, jestliže proti Urbanovi skutečně použil přiměřenou sebeobranu.²⁵ Podle liberální právní teorie a také podle teorie absolutní odpovědnosti však Novák na Zeleného opravdu zaútočil, ačkoliv se jednalo o omyl, a musí za tento čin pykat. Je tedy zcela legitimní, aby Zelený Nováka žaloval. V druhé nezávislé soudní žalobě zase žaluje Novák Urbana, že jej ohrožoval nebo napadl. Dá se očekávat, že Urbanova vina a jeho trest bude o poznání tvrdší než potrestání Nováka.

Dalším významným nedostatkem ortodoxního přístupu, který zohledňuje i zavinění z nedbalosti, je kladení důrazu na právo oběti (Nováka) na sebeobranu při odvracení útoku, nebo na její pochybení činěné v dobré víře. Ortodoxní doktrína bohužel zatlačuje do pozadí druhou stranu – muže vrhajícího zamračené pohledy přes ulici, policistu v civilu jednajícího ve snaze někomu zachránit život, nevinného kolemjdoucího –, která může být také považována za oběť. Je zde nebezpečně zanedbáváno právo žalobce na sebeobranu. Ve všech těchto případech se musíme zaměřit na důležitou skutečnost, zda by měl žalobce právo vystřelit na obžalovaného ve své sebeobraně? Měl by mračící se muž, policista v civilu či nevinný kolemjdoucí právo, pokud by to byl stačil udělat, v sebeobraně střít na upřímně, avšak mylně jednajícího obžalovaného? Ať už volíme jakoukoliv teorii odpovědnosti, naše odpověď musí být „ano“. A právě z tohoto důvodu se v konečném důsledku musíme přiklonit k teorii absolutní odpovědnosti, která se zaměřuje na právo každého člověka na svou sebeobranu, nikoliv pouze na sebeobranu konkrétního obžalovaného. Neboť je zřejmé, že má-li žalobce právo zastřelit obžalovaného v sebeobraně, pak je obžalovaný právě tím narušitelem zákona, agresorem, bez ohledu na to, jak upřímně nebo „rozumně“ jsou jeho činy.

Z různých zajímavých rozprav profesora Epsteina je zřejmé, že v našem právním systému v oblasti občanského práva jsou propleteny tři rozdílné teorie odpovědnosti. Nejstarší teorie absolutní kauzální odpovědnosti rovnoměrně rozdělovala vinu a trest na základě určení příčinné souvislosti: Kdo koho střelil? Kdo komu hrozil násilím? Pouze obrana vlastní osoby a majetku byla pádným argumentem proti obvinění z použití násilí. Během 19. století byla tato doktrína nahrazena ortodoxní teorií „rozumného chování“, díky které řada obžalovaných vyvázla bez trestu, pokud byly jejich činy posouzeny jako rozumné jednání nebo byly klasifikovány jako pochybení z nedbalosti. V konečném důsledku tato teorie vychýlila rovnováhu značně ve prospěch obžalovaného oproti žalobci. A konečně moderní teorie odpovědnosti, která se ve 20. století stále více objevuje a snaží se pomoci žalobcům (především v případech, kdy se jedná o chudé lidi) na úkor obžalovaných, a to i tehdy, není-li možné prokázat přesnou příčinu fyzické invaze. Je-li nejstarší teorie nazývána „absolutní kauzální odpovědností“, pak moderní teorie musí být označena jako „domnělá či předpokládaná odpovědnost“, neboť se zdá, že pouhé předpoklady je možné používat v neprospěch obžalovaného, což je fakticky do očí bijící porušení presumpce nevinny obžalovaného pevně zakotvené v anglosaském trestním právu.²⁶

²⁵ Viz *Morris v. Platt*, 32 Conn. 75 (1864), a *Epsteinova rozprava v Cases on Torts*, str. 22–23.

²⁶ *O vztahu mezi trestním právem a občanským právem viz kapitola zde nazvaná „Transformace trestných činů v občanskoprávní delikty“.*

Aplikujeme-li své úvahy o nelegálních činech vůči osobám na nelegální činy proti majetku, docházíme ke stejným závěrům: Kdokoliv má právo hájit svůj majetek proti zjevným činům, které tento majetek ohrožují. Nesmí však proti domnělému agresorovi – tj. nepovolané osobě na svém pozemku či u svých movitých věcí – použít násilí, dokud tento sám nezahájí zjevný čin násilí.

Jakou sílu smí osoba použít při obraně sebe sama či svého majetku proti napadení? Zde musíme rozhodně odmítnout současnou právní doktrínu, která říká, že smíme použít pouze „přiměřenou“ sílu. Ve většině případů bychom tím právo oběti na vlastní obranu redukovali fakticky na úplnou nulu.²⁷ V současném právu je oběti umožněno použít maximální míru obrany (vedoucí až k úmrtí) pouze tehdy, je-li (a) ve svém vlastním domově a pouze v situaci přímého útoku na svou osobu; nebo (b) nemá-li jiného východiska při přímém útoku na svou osobu. Tyto formulace jsou však nesmyslné a pro oběť velmi svazující. Jákýkoliv takový útok se může změnit v útok vražedný, oběť nemá žádnou možnost zjistit, zda jí útočník najednou přestane způsobovat těžká zranění nebo ne. Oběť by měla být oprávněna postupovat dle předpokladu, že jakýkoliv útok je potenciálně smrtelný, a použít na oplátku míru násilí, která této intenzitě odpovídá.

V současném systému práva je proto oběť při obraně svých pozemků či movitého majetku vystavena dodatečné obavě. Není totiž povoleno použít maximální míru obrany při ochraně svého vlastního domova, a situace je ještě horší v případě přilehlých pozemků či ostatního majetku. Logika věci je přibližně takováto: Jeli-kož by (zpětně posouzeno) nebylo přiměřené, aby oběť zastřelila zloděje, který jí ukradl hodinky, neměla by mít oběť možnost zastřelit zloděje ani během krádeže či při jeho pronásledování. Trest za nezákonný čin a obrana osoby a jejího majetku jsou však dvě naprosto odlišné věci a je nutné k nim takto přistupovat. Trest je činem odplaty poté, co byl zločin spáchán a zločinec zadržen, souzen a usvědčen. Zcela jiná je situace při realizaci obrany ve chvíli, kdy je zločin páchán. Oběť má mít právo k použití jakékoliv míry obrany (včetně té maximální s následkem úmrtí) k ochraně či znovuzískání svého majetku, a to po celou dobu trvání zločinu – to znamená, dokud není delikvent zadržen a případ není projednáván soudem. Jednoduše řečeno, oběti by mělo být umožněno ohrožovat lupiče na životě.²⁸

Odporující míra rizika

Pro další výklad budeme považovat za dané, že nikdo nesmí použít násilí na obranu sebe sama nebo svého majetku, dokud proti němu není započat zjevný čin agrese. Avšak nezatažuje tato doktrína každého zbytečně vysokým rizikem?

²⁷ *Moderní právo diskriminuje obžalované v ekonomických případech a zároveň silně diskriminuje oběti při použití násilí v sebeobraně. Jinými slovy, stát má možnost použít nepřiměřenou sílu prostřednictvím svých soudů v případě ekonomických náhrad (kde jsou obžalovanými korporace či bohatí lidé), ale jednotlivé oběti mohou jen stěží použít jakoukoliv vlastní sílu k obraně sebe samých.*

²⁸ *K současnému stavu právní doktríny, viz Prosser, Law of Torts. str. 108–125, 134ft. Jak naznačuje Epstein, podřídíme-li omezení sebeobranu přípustným trestům, znamená to, že např. v právním systému se zrušeným trestem smrti nikdo nesmí použít maximální sílu s následkem úmrtí, a to ani v sebeobraně proti smrtelnému útoku. Soudy dosud nebyly ochotny přijmout tuto reductio ad absurdum svého vlastního postavení. Epstein, Cases on Torts, str. 30.*

V první řadě je nutné přijmout skutečnost, že život je a vždy bude riskantní a nejistý a že neexistuje způsob, jak tento prapůvodní fakt obejít. Jakékoliv přesouvání míry rizika z jedné osoby jednoduše znamená zatížit vyšším rizikem druhou osobu. Pokud tedy naše právní doktrína přináší v některých případech vyšší riziko, protože musíme vyčkat, až někdo proti nám projeví zjevnou agresi, pak v jiných případech zase toto riziko snižuje, protože jako neagresivní člověk máte větší jistotu, že se na vás žádná domnělá oběť nevrhne v údajné „sebeobraně“. Právo nedisponuje schopností všeobecně snížit životní rizika. Je proto důležité použít jiné principy stanovující hranice pro povolené činy, a tím míru rizika diverzifikovat. Liberální axiom, který říká, že všechny činy jsou přípustné kromě zjevných činů agrese proti osobě či jejímu majetku, nám takový principiální základ pro rozdělení rizik poskytuje.

Existují významné argumenty, které vysvětlují, proč obecná rizika nemohou být redukována nebo minimalizována veřejnými zákony. Riziko je subjektivní pojem, chápáný odlišně každým jednotlivcem, nelze je proto převést do měřitelné množstevní podoby. Nelze tudíž srovnat kvantitativní stupeň rizika jedné osoby se stupněm rizika někoho jiného a nelze ani získat všeobecné měřítko pro společenská rizika. Jako kvantitativní pojem je všeobecné či společenské riziko stejně nesmyslné jako ekonomický koncept „společenských nákladů“ či společenského užítku.

Ve světě fungujícím podle liberálních principů by každý jednotlivec musel sám za sebe přijmout „odpovídající míru rizika“²⁹. Jedná se o běžná rizika související s osobou každého člověka a s jeho majetkem. Jednotlivci samozřejmě mohou svá rizika sdílet, například pomocí různých forem pojištění, kde se ze společného vkladu mnoha osob vyplácí pojistné plnění poškozeným. Nebo například spekulanti mohou dobrovolně přijmout rizika budoucích cenových změn, které jsou způsobeny jinými lidmi během spekulativních operací na trhu. Nebo jedna osoba může převzít riziko druhé osoby tím, že se zaručí za její schopnost splácet dluh. Nepřijatelné by však bylo, pokud by jedna skupina lidí rozhodla o přenesení svých rizik na druhou skupinu lidí a toto prosadila formou přinucení. Jestliže například jedna skupina přinutí druhou skupinu k zajištění svých příjmů, obecné riziko se pro druhou skupinu značně zvýší a navíc dojde k porušení základních práv jednotlivců. Z dlouhodobého hlediska lze očekávat, že takto vychýlený systém nepřežije, neboť druhá skupina může poskytnout záruky pouze do výše výsledků své vlastní práce, svého příjmu. Jelikož má společenský parazitismus tendenci se rozšiřovat a ochromovat celou společnost, lze předpokládat nárůst počtu lidí v první skupině do té míry, že se pro druhou skupinu stane riziko neúnosné.

²⁹ *Toto je jiný název pro úvodní tezi Williamsona Everse „odpovídající přijetí rizika“.* Náš výraz zabraňuje zaměně s konceptem „přijetí rizika“ v občanském právu, který se vztahuje na riziko dobrovolně přijaté žalobcem, a které proto neguje jeho pokus o čin proti obžalovanému. „Odpovídající míra rizika“ souvisí s právním konceptem, odkazuje však spíše na to, jaké riziko by mělo být ve svobodné společnosti přijato každým jednotlivcem v souladu s přirozeností člověka, než na to, jakému riziku se žalobce dobrovolně vystavil. Viz Rothbard, „Nozick and the State“, str. 49–50.

Odpovídající důkazní břemeno

Jestliže odpovídající míra rizika každého člověka znamená, že se tento člověk má vyvarovat násilí kromě situace zjevného napadení své osoby či majetku,³⁰ jaké je potom odpovídající důkazní břemeno proti obžalovanému?

Aby mohly být liberální principy uplatněny v praxi, musí v první řadě existovat alespoň *nějaké* standardy pro poskytování důkazů o vině a nevině. Předpokládejme, že základní axiom liberální teorie – nevyvolávat násilí proti osobám či jejich majetku – je začleněn do všech soudních rozhodnutí. Ale i v této situaci existuje nebezpečí, že se kritériem pro důkazy stanou tvrzení typu: Všechny osoby nad 1,80 m jsou vinné a všechny osoby menší než 1,80 jsou nevinné, což je ovšem přímé a do očí bijící porušení liberálních principů. Stejně tak mohou fungovat důkazy poskytované na základě irelevantních a náhodných jevů, jako byl např. středověký Boží soud nebo soudní rozhodnutí provedené s použitím čajových lístků či astrologických map.

Správně provedené soudní líčení podle liberálních požadavků volá po racionálních důkazech o vině či nevině osob obviněných z přestupku nebo zločinu. Usvědčující materiály musí být průkazné při objasnění kauzálního řetězce činů vedoucích k napadení osoby či jejího majetku. Důkazní materiály musí být sestaveny tak, aby se prokázalo, že se agresor A skutečně dopustil zjevného a neoprávněného činu fyzické invaze vůči osobě B či jejímu majetku.³¹

Kdo by tedy měl nést důkazní břemeno v jednotlivých případech? A jakému kritériu či standardu mají být důkazní materiály podřízeny?

Základní liberální princip praví, že každému má být umožněno dělat cokoliv, pokud nespáchá zjevný čin násilí proti někomu jinému. Ale jak naložit se situacemi, ve kterých není jasné, zda se nějaká osoba takového násilí dopouští či nikoli? V těchto případech je ve shodě s liberálními principy jedinou možností nedělat nic, abychom zajistili, že soudní moc nebyla použita k útlaku nevinného člověka.³² Nejsme-li si jisti, je daleko lepší nechat čin násilí nepotrestaný, než abychom použili odvetný nátlak za pomoci soudů a sami tak spáchali nepovolené násilí vůči nevinnému.³³ Základní a stěžejní zásada Hippokratovy přísahy,

³⁰ *Může se jednat o zjevný nedovolený čin proti třetí osobě. Má-li člověk právo bránit sebe nebo svůj majetek, má potom stejné právo povolat třetí osobu na pomoc při své obraně, nebo si zaplatit bezpečnostní agenturu.*

³¹ *Thayer ve svém klasickém pojednání o důkazních materiálech napsal: „Existuje základní princip ... předpoklad obsažený v samotné koncepci racionálního systému dokazování ... který zakazuje přijetí čehokoliv irelevantního a podle zásad logiky neprůkazného.“ James B. Thayer, Preliminary Treatise on Evidence (1898), str. 264ff., citováno v E. W. Cleary, ed., druhé vydání McCormick's Handbook of the Law of Evidence, str. 433.*

³² *Benjamin R. Tucker, vůdčí myslitel individualisticko-anarchistického hnutí konce 19. století, napsal: „Není možné používat násilí, pokud se nebráníme útočníkovi. V těch případech, kde je nejisté, zda domnělý provinilec je útočníkem nebo ne, není možné násilí použít s výjimkou situace, kdy nutnost okamžitého řešení je tak svrchovaně důležitá, že je nutné použít násilí k vlastní záchraně.“ Benjamin R. Tucker, Instead of a Book, str. 98. Také viz str. 74–75.*

³³ *E. W. Cleary formuluje jasný návrh pro tyto situace, i když jej bohužel aplikuje pouze na případy trestního práva: „Společnost usoudila, že je podstatně horší shledat nevinného muže vinným ze zločinu, než aby vinný člověk odešel bez trestu ... Proto, jak uvedl nejvyšší soud, když uznal nevyhnutelnost omylu v trestních případech ... možnost vzniku chybných rozsudků týkajících se obžalovaných bude redukována tím, že se na protistranu uloží břemeno ... přesvědčit na konci vyšetřovatele o jeho vině bez důvodných pochyb. Tímto soudy dosáhly ... významného cíle snížení počtu jednoho druhu chybného usvědčení nevinných.“ E. W. Cleary, McCormick's Handbook of Evidence, str. 798–799.*

„alespoň neublížit“ (*at least, do not harm*), by měla platit také pro právo či soudní moc.

Nezbytným předpokladem u každého případu pak musí být, že každý obžalovaný je nevinný, dokud se neprokáže jeho vina. Důkazní břemeno musí zcela spočívat na straně žalobce.³⁴

Trváme-li bez výjimek na principech *laissez faire*, pak z toho logicky vyplývá, že důkazní standard „prostá převaha důkazů jedné strany“ je velmi slabý a nesmí být použit k prokázání viny. Jestliže žalující strana předloží důkazní materiál, kterému byla v určitém smyslu přisouzena váha 51 procent ve prospěch viny obžalovaného, může se jednat o náhodnou odchylku a tento materiál by neměl ospravedlňovat odsouzení obžalovaného. Presumpce nevinny musí tedy stanovit daleko vyšší standard důkazů, než je jejich pouhá převaha.

V současnosti se „převaha důkazů jedné strany“ používá k rozhodnutí u občanskoprávních sporů, zatímco u případů trestního práva se používá vyšší standard, protože tresty jsou daleko přísnější. Ale pro zastánce liberální teorie nesmí být míra prokázání viny spojena s výší trestu. Bez ohledu na výši trestu představuje odsouzení určitý druh nátlaku použitý proti usvědčenému obžalovanému. Obžalovaný si tedy zaslouží stejný standard pro presumpci nevinny v občanskoprávních deliktech jako v případě trestných činů.³⁵

Několik soudců pohoršených převládajícím názorem, že pouhých 51 procent důkazů v neprospěch obžalovaného může posloužit k jeho usvědčení, se zasloužilo o modifikaci standardu tak, aby bylo zajištěno, že ať už případ rozhoduje kdokoli – soudce nebo porota –, byl tento o vině převahou důkazů přesvědčen. Ještě přijatelnější standard však je, že osoba rozhodující případ musí být přesvědčena o vině obžalovaného na základě existence „nepochybných, silných a přesvědčivých důkazů“.³⁶ Naštěstí se toto měřítko v současnosti stále více používá i v občanskoprávních deliktech. Ještě lepší by bylo využívání silných, avšak všeobecně odmítaných formulací používaných jinými soudci, jako např. „nepochybný, pozitivní a jednoznačný“ důkaz, která podle názoru jednoho ze soudců znamená, že žalobce vás o vině „musí ... přesvědčit až k morální jistotě“.³⁷

Ale nejlepší standard pro jakýkoliv důkaz o vině je ten, který se obvykle používá v trestních případech: je to důkaz „nade všechny rozumové pochybnosti“. Je pochopitelné, že při posuzování lidských činů téměř vždy zůstanou nějaké pochyby, takže standard jako např. důkaz „nad sebemenší pochybnost“ by byl zcela určitě nereálný. Avšak míra pochybnosti musí zůstat dost nízká na to, aby byl každý „rozumný člověk“ přesvědčen o vině obžalovaného jako o faktu. Pře-

³⁴ Důkazní břemeno leží na žalobci také v systému současného práva. Cleary píše: „Důkazní a procesní břemena jsou uložena a měla by být uložena vzhledem k většině faktů žalobci, který se všeobecně snaží změnit současný stav věcí a od kterého se proto přirozeně očekává, že ponese riziko neúspěchu důkazů nebo přesvědčování.“ *Ibid.* str. 786. Cleary také hovoří o „přirozené tendenci přidělení břemen na stranu, která touží po změně.“ *Ibid.* str. 788–789.

³⁵ Viz kapitola *Transformace trestných činů v občanskoprávní delikty*.

³⁶ Viz *McCormick's Handbook of Evidence*, str. 794ff.

³⁷ *Tamtéž*, str. 796. Zde musíme vzdát hold opovrhovaným rozhodcím soudcům v *Molyneux v. Twin Falls Canal Co.*, 54 Idaho 619, 35p. 2d 651, 94 A.L.R. 1264 (1934), a *Williams v. Blue Ridge Building & Loan Assn.*, 207 N.C. 362, 177 S.E. 176 (1934).

svědčení o vině „nade všechny rozumové pochybnosti“ se zdá být standardem, který se nejlépe shoduje s liberálními principy.

Vynikající liberální ústavní právník z 19. století Lysander Spooner byl nadšeným zastáncem standardu „nade všechny rozumové pochybnosti“ pro všechny typy provinění:

Životy, svoboda a majetek jsou pro lidi příliš vysoké hodnoty a přirozená presumpce je příliš silná v jejich prospěch, než aby mohlo být ospravedlněno jejich zničení bližními pouze na základě kolísání pravděpodobností, nebo na jakémkoliv základě nedostačujícím pro získání jistoty o vině nade vši rozumovou pochybnost [C. Shiveley 1971, II, str. 208–209].³⁸

I když se kritérium rozumových pochybností v občanskoprávních případech dnes všeobecně nepoužívá, několik precedentů pro tento zdánlivě odvážný a šokující návrh přece jenom existuje. Např. v záležitosti požadování daru ústně slíbeného zesnulým soudce ve sporu o pozůstalost rozhodl, že tento údajný dar „musí být dokázán platnou, srozumitelnou a nezvratnou závětí, která svou pravostí soudce přesvědčí nade vši rozumovou pochybnost“. Také v soudním procesu ohledně přezkoumání písemné smlouvy soud rozhodl, že chyba musí být „prokázána důkazy tak silnými a nezvratnými, že budou nade vši rozumovou pochybnost“.³⁹

Jasná příčinná souvislost

Žalobce tedy musí nade vši rozumovou pochybnost prokázat jasnou příčinnou souvislost mezi obžalovaným a realizovaným činem násilí vůči žalobci. Stručně řečeno musí dokázat, že osoba A fakticky „způsobila“ napadení osoby B nebo jejího majetku.

Profesor Epstein ve své vynikající analýze příčinných souvislostí v právu předvedl, jak je jeho vlastní teorie absolutní odpovědnosti v občanskoprávních přestupcích úzce spojená s přesným a všeobecně chápaným pojetím „příčiny“. V rámci teorie absolutní odpovědnosti nabývá příčinná vazba formy jako např.: „A uhodil B“, „A vyhrožoval B“ nebo „A přinutil B udeřit C“. Naproti tomu ortodoxní teorie, která rozlišuje zavinění z „nedbalosti“ a úmyslný násilný čin, musí bojovat s nepřesně definovanými a komplikovanými teoriemi „příčiny“, které jsou někdy velmi vzdálené běžně pochopitelnému: „A uhodil B“. Nedbalostní teorie si jako předpoklad stanoví neurčitý, „filozofický“ pojem „skutečné příčiny“, který fakticky viní každého a zároveň nikoho v minulosti, současnosti a budoucnosti za každý spáchaný čin, a dále v konkrétním případě vymezuje příčinu mlhavým a neuspokojivým způsobem jako „bezprostřední příčinu“. Účelem celého tohoto zmatení podle Epsteinových úvah je, aby se koncept příčiny učinil zcela neplatným a aby soudy měly

³⁸ C. Shiveley, ed. *The Collected Works of Lysander Spooner* (Weston, Mass.: M&S. Press, 1971), II, str. 208–209. Měli bychom poukázat na to, že Spooner v tomto ohledu rovněž nečiní rozdílu mezi případy občanského a trestního práva. Za tento odkaz vděčím Williamsonu Eversovi.

³⁹ *St. Louis Union Co. v. Busch*, 36 Mo. 1237, 145 S.W. 2d 426, (1940); *Ward v. Lyman*, 108 Vt 464, 188 A. 892, 893 (1937). *McCormick's Handbook of Evidence*, str. 797–802.

volnost rozhodovat případy libovolně a v souladu se svými vlastními názory na uspořádání společnosti.⁴⁰

Ke stanovení viny a pohnání viníka k odpovědnosti musí příčinná souvislost násilí vedoucího ke škodě projít přísným prověřováním důkazů nade vší rozumovou pochybnost. V posledních letech se obvykle používá statistická korelace, ale tato nemůže prokázat příčinnou souvislost, a rozhodně nemůže být chápána jako exaktní právní důkaz viny či poškození. Proto tedy, je-li výskyt rakoviny plic častější u aktivních kuřáků než u kuřáků pasivních, tento fakt ještě sám o sobě nestačí k vytvoření důkazu a objasnění příčinné souvislosti. Samotný fakt, že mnoho kuřáků rakovinu plic nemá a že mnoho pacientů s rakovinou plic nikdy nekouřilo, ukazuje, že zde fungují ještě další neobjasněné proměnné. Takže i když se vzájemná příčinná souvislost kouření a rakoviny plic nabízí, není to postačující pro formulaci lékařského nebo vědeckého důkazu. Tím spíše pak nelze prokázat jakýkoliv druh právní odpovědnosti (např. pokud by žena, u které se vyvinula rakovina plic, žalovala manžela za kouření, a tím za poškozování jejích plic).⁴¹

V souvislosti se soudními případy, ve kterých si žalobce stěžuje na škodu způsobenou znečištěním vzduchu, Milton Katz poukazuje:

Předpokládejme, že žalobce požaduje náhradu vážné škody, kterou utrpěl, např. onemocnění rozedmou plic, rakovinou plic, bronchitidou nebo nějakým jiným srovnatelně vážným poškozením plic. Čelí pak problému prokázání příčinné souvislosti. ... Lékařské diagnózy sice potvrdily, že oxid siřičitý a jiná znečištění vzduchu často hrají podstatnou roli v etiologii rozedmy plic a u ostatních druhů poškození plic. Ale v žádném případě to nejsou jediné příčinné faktory. Rozedma plic a rakovina plic jsou složité choroby, které mohou mít různé příčiny a jednou z nich může být např. kouření cigaret. Pokud tedy žalobce uspěje a prokáže, že chování obžalovaného znečišťovalo vzduch v jeho domově, ještě z toho nemusí vyplývat, že toto znečištění zapříčinilo jeho nemoc. Žalobce by stejně musel následně dostat další povinnosti a poskytnout lékařskou zprávu o příčinách poškození svých plic [Katz 1969, str. 6220].

⁴⁰ Dle Epsteina: „Je-li jednou rozhodnuto, že pojem příčinnosti nemá žádný objektivní obsah, soudy mají naprostou volnost v rozhodování v souladu s principy „společenské odpovědnosti“, pod rouškou doktríny o bezprostřední příčině.“ Epstein, „A Strict Liability,“ str. 163. Mlhavé a nepoužitelné koncepty jako „podstatný faktor“ v případě škody, nebo „rozumně předvídatelné“ okolnosti jsou pouze velmi malým vodítkem pro rozhodnutí o „bezprostřední příčině“. Epstein rovněž výborně kritizuje prověřování „skutečné příčiny“ pomocí testů typu „nebýt toho“ v rámci teorie nedbalosti, stejně jako chicagsko-posnerovský pokus koncept příčiny v právu zcela odepsat. Viz tamtéž, str. 160–162, 163–166.

⁴¹ Pokud by se dlouholetý kuřák, u kterého se vyvinula rakovina plic, rozhodl žalovat výrobce cigaret, objevil se ještě více problémů. Významným argumentem je, že kuřák toto riziko přijal dobrovolně, takže vzniklá situace může být jen těžko označena za agresi či přestupek vůči jeho osobě. Jak píše Epstein: „Co když žalobce během svého života kouřil různé značky cigaret? Nebo celý život žil ve městě plném smogu? A pokud je překonána překážka příčinné souvislosti, bude žalobce schopen přesvědčit obhajobu ve smyslu přijetí rizika?“ Epstein, *Cases on Torts*, str. 257. Také viz Richard A Wegman, „Cigarettes and Health: A Legal Analysis“, str. 696–724. Obzvláště zajímavý případ diskutující příčinnou souvislost u onemocnění rakovinou je *Kramer Service Inc. v. Wilkins* 184 Miss. 483, 186 So. 625 (1939), viz Epstein, *Cases on Torts*, str. 256. Soud také shrnul přijatelnou úroveň lékařských příčinných důkazů v případě *Daly v. Bergstedt* (1964), 267 Minn. 244. 126 N. W. 2d 242. Viz Epstein, *Cases on Torts*, p. 257. Také viz Epsteinovo vynikající pojednání, tamtéž, o případě *DeVarre v. Parten* (1964), ve kterém byla žalobkyně po zásluze umlčena po svém absurdním pokusu o tvrzení, že obžalovaný je zodpovědný za nemoc, kterou si způsobila.

Mezi agresorem a obětí musí tedy existovat přesně stanovitelné příčinné spojení a toto spojení musí být prokazatelné nade vší rozumovou pochybnost. Příčinná souvislost musí být prokázána v rámci všeobecně akceptovaných důkazních výroků jako „A uhodil B“, a to nejenom pomocí pouhé pravděpodobnosti nebo statistické korelace.

Výhradní odpovědnost útočníka

Dle teorie absolutní odpovědnosti bychom se mohli domnívat, že jestliže „A uhodil B“, pak osoba A je útočníkem, a že tedy jedině osoba A se zodpovídá ze svých činů vůči osobě B. Přesto však existuje opěvovaná právní doktrína, uznávaná dokonce profesorem Epsteinem, v rámci které je někdy osoba C, nevinná a neiniciující útok, také považována za odpovědnou. Jedná se o obecně známou teorii „odpovědnosti v zastoupení“.

Zástupná odpovědnost se vyvinula ve středověkém právu, kdy pán byl odpovědný za delikty, které spáchali jeho služebníci, nevolníci, otroci a manželka. Jak se rozšiřoval individualismus a kapitalismus, zvykové právo se měnilo a odpovědnost v zastoupení v 16. a 17. století postupně vymizela, jelikož bylo rozumně konstatováno, že „pán by neměl být odpovědný za provinění svého služebníka, pokud mu tento určitý čin neporučil provést“ [Prosser, 1971, str. 458].

Od 18. a 19. století se však zástupná odpovědnost pánů či zaměstnavatelů nečekaně vrací. Je-li prohřešek spáchán zaměstnancem při výkonu práce pro zaměstnavatele, byť jen částečně, pak je zaměstnavatel za čin také zodpovědný. Jedinou výjimkou je situace, kdy zaměstnanec sleduje „své vlastní cíle“, které nejsou součástí jeho práce pro zaměstnavatele. Prosser o tom píše:

Fakt, že zaměstnancovo jednání je zaměstnavatelem výslovně zakázáno, nebo je uskutečněno způsobem, který zaměstnavatel zakázal, většinou ... není rozhodující a sám o sobě nebrání tomu, aby bylo toto jednání zahrnuto do výkonu práce [a tím učinilo zaměstnavatele odpovědným]. Zaměstnavatel nemůže uniknout odpovědnosti tím, že zaměstnanci pouze přikáže postupovat opatrně. ... Jestliže tedy prodavač dostane od majitele obchodu instrukce, že nikdy nesmí nabíjet zbraň při jejím předvádění, nezbaví se majitel odpovědnosti v situaci, kdy to prodavač udělá ve snaze zbraň prodat. ... Zaměstnavatel se nemůže odpovědnosti zbavit a nezáleží na tom, jak byly jeho instrukce o správném jednání výslovné, podrobné a důrazné. Tento postup soudů je patrný od doby nejdůležitějších anglických případů (*Limpus v. London General Omnibus Co.* [1862] 1H. & C. 526, 158 Eng. Rep. 993), ve kterých byla autokarová společnost shledána vinnou, třebaže svému řidiči výslovně přikázala, aby neblokoval ostatní vozidla [Prosser, 1971, str. 464].

Daleko pozoruhodnější je, že dnes je zaměstnavatel shledáván vinným dokonce za záměrná provinění spáchaná zaměstnancem bez souhlasu zaměstnavatele.

Všeobecně se zaměstnavatel považuje za odpovědného za jakýkoliv úmyslný přečin spáchaný zaměstnancem, pokud je jeho domnělým účelem, jakkoliv chybně pochopeným, zcela nebo částečně napomoci podniku zaměstnavatele.

Bude tedy považován za odpovědného, i když řidič jeho autobusu vytlačí konkurenční autobus do příkopu nebo napadne černého pasažéra ve snaze vyhodit ho

z autobusu, anebo v případě, kdy jeho obchodní zástupce říká nepravdivé věci o výrobcích, které prodává [Prosser, 1971, str. 464].

Prosser je jaksepatří rozladěn přeroucenou argumentací, jíž se soudci pokoušejí ospravedlnit výklad práva, který je v takovém rozporu s liberalismem, individualismem a kapitalistickou společností a byl v minulosti dávno překonán.

Na obhajobu zástupné odpovědnosti zaměstnavatele bylo vytvořeno množství vynalézavých důvodů: zaměstnavatel má více méně fiktivní „kontrolu“ nad chováním zaměstnance; zaměstnavatel „celou věc uvedl do chodu“, a proto je odpovědný za to, co se stalo – on vybral zaměstnance, důvěřoval mu, a tedy by měl pykat za jeho přestupky spíše než nevinný cizinec, který neměl žádnou možnost se bránit. Také skutečnost, že člověk smí zaměstnávat jiné lidi, je velká výsada a cenou za ni by měla být odpovídající odpovědnost. ... Většina soudů projevila jen velmi malou nebo žádnou snahu diskutovat o důsledcích těchto rozhodnutí a raději se uchýlily k prázdným frázím, jako je ... donekonečna opakovaná formulace „respondet superior“, která vlastně neznamená nic víc než „obraťte se na toho nahore“ [Prosser, 1971, str. 459].

Jak Prosser naznačuje, jedině skutečné ospravedlnění zástupné odpovědnosti je vlastně skutečnost, že zaměstnavatelé mají obecně více peněz než zaměstnanci, takže je daleko pohodlnější (pokud nejste zaměstnavatel) zatížit movitější třídu odpovědností. Jak cynicky prohlásil Thomas Baty: „Důvod pro odpovědnost zaměstnavatele je především ten, že pro odškodné se nesahá hluboko do kapsy. To je holý fakt.“ [Prosser, 1971, str. 459]

Soudce Holmes rovněž tento stav věci ostře kritizoval: „Mám za to, že je proti zdravému rozumu, aby jeden člověk platil za přestupky druhého, pokud tento prohřešek ve skutečnosti sám nevyvolal. ... Z tohoto usuzuji, že zdravý rozum je v rozporu se samotnou podstatou teorie zástupné odpovědnosti.“⁴²

Dalo by se očekávat, že v teorii absolutní odpovědnosti bude koncept zástupné odpovědnosti bez dlouhých okolků odepsán. Je proto překvapující sledovat, jak profesor Epstein znásilňuje podstatu své vlastní teorie. Pro svou doktrínu o vině nadřazeného a zástupné odpovědnosti má podle všeho dva hlavní argumenty. Za prvé se jedná o již zmíněný pochybný názor, že „stejně jako zaměstnavatel získává prospěch z aktivit svého pracovníka, tak by měl být povinen nést ztráty z těchto aktivit“ [Epstein, 1977, str. 707]. Toto stanovisko pomíjí základní myšlenku dobrovolné směny: Obě strany, zaměstnavatel i zaměstnanec, mají z pracovní smlouvy užitek. Navíc sám zaměstnavatel zodpovídá za „ztráty“ podnikání v případě, že se ukáže, že jeho výroba (a tím jeho zdroje) byla zaměřena špatným směrem. Zaměstnavatel také může udělat chybu a najmout si nekompetentního pracovníka za plat 10 000 USD. Zaměstnavatel sice pracovníka smí vyhodit (čímž svůj omyl napraví), ale jedině on sám nese ztrátu promarněných prostředků ve výši 10 000 USD. Proto neexistuje žádný logický důvod, proč bychom měli zaměstnavatele nutit, aby nesl dodatečné náklady za protiprávní chování svého zaměstnance.

Druhý argument profesora Epsteina je obsažen ve větě: „Společnost X mě poškodila, protože její zaměstnanec způsobil škodu během své práce.“ Epstein se

⁴² V člancích o „zastupování“ v *Harvard Law Review*, 1891. Viz Epstein, *Cases on Torts*, str. 705.

zde dopouští omylu v oblasti pojmů, neboť předpokládá, že něco jako „společnost“ skutečně existuje a že se dopustila agresivního činu. Ve skutečnosti „společnost“ nejedná, jednají pouze jednotliví lidé a každý z nich musí být odpovědný pouze za své vlastní činy. Epstein se do jisté míry vysmívá Holmesovi, že jeho názor je založen na „předpokladu z 19. století, že jedině jednání jednotlivce je základem pro jeho odpovědnost,“ nicméně Holmes má v tomto pravdu [Epstein, 1977, str. 705].

Teorie oprávněného vlastnictví: prvotní přivlastnění (homesteading)

Teorie oprávněného vlastnictví v rámci liberální teorie spočívá na dvou základních principech: (a) Každý má absolutní vlastnické právo na své vlastní tělo a (b) každý má absolutní vlastnické právo na přírodní zdroje (půdu), které předtím majitele neměly a které člověk jako první obsadí a začne je používat (dle původní Lockeovy fráze: „Smísí svou práci s půdou“).

O principu „prvotního vlastnictví při prvním použití“, platném pro přírodní zdroje, se také obecně mluví jako o „principu prvotního přivlastnění“. Jestliže každý člověk vlastní půdu, se kterou „smísil svou práci“, pak vlastní také produkty, které jsou výsledkem této práce, a má právo směňovat tyto vlastnické tituly s ostatními podobnými výrobci. Toto zakládá právo svobodné smlouvy za účelem převádění vlastnických titulů. Člověk má také právo se svých vlastnických titulů vzdát, ať už formou daru nebo odkazu.

Většina z nás si prvotní přivlastnění nepoužívaných přírodních zdrojů představuje v původním slova smyslu, kdy člověk vyklučil kus nevlastněné země a obdělal půdu. Existují však daleko komplikovanější a modernější formy prvotního přivlastnění, které by měly zakládat vznik vlastnických práv. Předpokládejme například, že uprostřed plochy nevyužité půdy je postaveno letiště. Provoz letiště způsobuje hluk v rozsahu řekněme X decibelů a zvukové vlny se šíří přes tuto nevyužitou půdu. Společnost stavící bytové domy následně koupí pozemky poblíž letiště. Po nějakém čase majitelé domů letiště zažalují za nadměrný hluk, který je překážkou jejich klidného bydlení.

Nadměrný hluk lze považovat za určitý druh násilí, ale v tomto případě letiště pomocí prvotního přivlastnění získalo hodnotu X decibelů hluku pro sebe. Dle tohoto prvotního nároku letiště nyní „vlastní právo“ emitovat X decibelů hluku do okolní oblasti. V právnických termínech pak můžeme říci, že letiště pomocí prvotního přivlastnění získalo právo průchodu (právo na uvalení věcného břemene) pro X decibelů hluku. Toto přivlastněné právo průchodu představuje starý právní koncept „vydržení“, kdy provádění určité činnosti zakládá vydržené vlastnické právo pro osobu, která se touto činností zabývá.

Na druhé straně, pokud letiště začne hladinu hluku zvyšovat, pak by vlastníci domů mohli letiště žalovat, nebo letišti soudně zakázat jeho dodatečné obtěžování hlukem nad rámec decibelů, které nebyly získány prvotním přivlastněním. Je-li však v okolí existující zástavby postaveno nové letiště, které začne vydávat hluk X decibelů, je samozřejmě plně odpovědné za invazi hluku do svého okolí.

Bezpochyby stejná teorie by měla být aplikována také na znečištění ovzduší. Jestliže A způsobuje znečištění vzduchu osobě B a je možné to dokázat nade vší

rozumovou pochybnost, pak se jedná o násilí. Toto násilí by mělo být postižitelné formou soudního zákazu nebo formou poskytnutí náhrady škody, která by měla být vyplacena v souladu s teorií absolutní odpovědnosti. Tento požadavek však platí pouze v případě, pokud A nebyl na místě jako první a neprodukoval znečištění vzduchu ještě před tím, než vznikl majetek osoby B. Například, jestliže továrna ve vlastnictví osoby A znečišťovala původně neužívaný pozemek určitým množstvím znečišťující látky X, pak tvrdíme, že A pomocí prvotního přivlastnění získal právo na uvalení věcného břemene na znečištění okolí určitým stupněm a typem znečištění.

Soudům se ve většině případů dařilo správně rozhodovat ve sporech o rozsahu práva průchodu. V případě *Kerlin versus Southern Telephone and Telegraph Co.* (1941) hájil veřejný podnik své právo průchodu vydržené telefonními sloupy a dráty nad cizím pozemkem (právně označováno jako „pozemky zatížené věcným břemenem“). Podnik chtěl natáhnout dva dodatečné telefonní dráty a majitel pozemku zatíženého věcným břemenem zpochybnil jeho právo to udělat. Soud správně rozhodl v této věci tak, že podnik má právo tento zásah uskutečnit, protože se nedá předpokládat žádná změna ve „vnějších omezeních prostoru užívaného majitelem práva průchodu“. Oproti tomu v jiném raném anglickém případě bylo rozhodnuto, že věcné břemeno týkající se pohybu vozů se později nevztahuje na případy hnaní dobytka.⁴³

Bohužel však soudy nerespektovaly koncept prvotního přivlastnění při rozhodování o věcných břemenech na emise hluku či znečištění. Klasický případ je *Sturgis versus Bridgman* (1879) v Anglii. Žalobce, lékař, zakoupil v roce 1865 pozemek. Na sousedním pozemku obžalovaný, lékárník, používal hmoždíř a tlouk, což způsobovalo vibrace i na pozemku lékaře. Neexistoval však žádný problém až do chvíle, než si lékař o deset let později zařídil na svém pozemku ordinaci. Následně podal žalobu požadující soudní zákaz činnosti lékárníka, neboť tvrdil, že jej vibrace obtěžují. Obžalovaný logicky odporoval, že vibrace existovaly již před výstavbou ordinace, kdy nebyly za obtěžování považovány, a že má proto vydržené právo na pokračování ve svém podnikání. Přesto však nebylo k tvrzení obžalovaného přihlédnuto.

Následkem takových rozhodnutí však dnes dochází k bezpráví, jako jsou např. nucené změny charakteru podniku a nepřiznání práva vydržení prvnímu uživateli. Prosser k tomu poznamenává, že „charakter území se může v čase měnit a průmysl těžící z otevřené krajiny se může změnit ve zdroj obtěžování. Může být tedy požadováno, aby pozměnil své aktivity ve chvíli, kdy kolem něj vyrostou nová obydlí. Nenáleží mu žádné vydržené právo.“ [Prosser, 1971, str. 600–601]⁴⁴ Podle spravedlivého práva by však obyvatelům okolních území, kteří přišli později, mohlo být namítnuto, že oni přece věděli, do čeho jdou, a že jsou to oni, kdo se musí přizpůsobit průmyslovému prostředí spíše než naopak.

V některých případech soudy rozhodly nebo alespoň zvažovaly jako možnost variantu, že tím, že se žalobce „přistěhoval do blízkosti obtěžování“, dobrovolně

⁴³ *Kerlin v. Southern Telephone & Telegraph Co.* (1941) (Ga.), 191 Ga. 663, 13 S.E. 2d 790; *Ballard v. Dyson* (1808) 1 Taunt. 279, 127 Eng. Rep. 841. V *Willimas E. Burby, Handbook of the Law of Real Property*, třetí vydání (St Paul, Minn.: West Publishing, 1965), str. 84–85.

⁴⁴ Také viz *Burby, Law of Real Property*, str. 78. *Sturges v. Bridgman* (1879), 11 Ch. Div. 852.

přijal existující podmínky, a proto obžalovaný není vinen. Prosser tvrdí, že „při absenci vydrženého práva obžalovaný nesmí okolní nemovitosti nutit k pouhému strpění obtěžování“. Klíčový fakt zde však je, že ten, kdo přišel první, skutečně získal právo uvalit věcné břemeno hluku nebo znečištění a toto právo mu náleží ve sporech týkajících se „příchodu do blízkosti obtěžování“ [Prosser, 1971, str. 611].

Převládající názor soudů, uplatněný např. v případě *Ensign versus Walls* (1948), opouští nebo minimalizuje koncept „příchodu do blízkosti obtěžování“ a odmítá právo získání věcného břemene na základě prvotního přivlastnění. Existuje však i menšinový proud, který toto právo silně podporuje, viz třeba newyorský případ *Bove versus Donner-Hanna Coke Co.* (1932). Žalobkyně se přestěhovala do průmyslové oblasti, kde obžalovaný naproti přes ulici provozoval koksovací pec. Když se žalobkyně pokoušela činnost koksovny zastavit, soud její žádost zamítl s tímto odůvodněním:

Žalobkyně si toto místo vybrala za svůj budoucí domov se vši špínou, kouřem a plyny, které nevyhnutelně vycházejí z továrních komínů, vlaků a lodí, a s plným vědomím, že tato oblast byla speciálně uzpůsobena spíše pro průmyslové než obytné využití a že továren v budoucnu ještě přibude. Dobrovolně se do této oblasti přestěhovala, plně si vědoma faktu, že ovzduší bude neustále kontaminováno špínou, prachem a nepříjemnými pachy a že v této oblasti nemůže očekávat čistý vzduch, jak je to v obytných oblastech běžné. Patrně v životě na tomto místě spatřovala určité jiné výhody. V tomto případě se nejedná o případ průmyslového podniku, který se svým doprovodným hlukem a špínou vnikne do klidného území s obytnými domy. Jedná se o pravý opak. Obytný dům je vystavěn na území, které je přirozeně adaptováno pro průmyslové účely a je k tomuto využití určeno. Stěží mohou být zpětně vyslyšeny stížnosti žalobkyně, že její klid a pohodlí jsou narušovány situací, která alespoň do jisté míry existovala již v okamžiku, kdy si svou nemovitost pořizovala. [Epstein, 1977, str. 535]⁴⁵

Viditelné a neviditelné nepřipustné obtěžování

Za invazi na něčí pozemek považujeme nepovolaný vstup (*trespass*) nebo nepřipustné obtěžování (*nuisance*), existují však spory o přesné vymezení hranic obou těchto pojmů. Pro naše účely je důležité postihnout jejich základní rozdíl. Nepovolaný vstup znamená, že proběhne „fyzické vniknutí na pozemek, které je v přímém rozporu s jeho vlastnictvím a které většinou musí být provedeno hmatatelnou či patrnou formou“ [Columbia Law Review, 1960, str. 879]. Proto „vniknutí způsobené malými částčkami, jako je průmyslový prach, škodlivé výpary nebo světelné paprsky, se až dosud považovalo za nedostatečné pro vznik nepovolaného vstupu. Tímto způsobem totiž nevzniká žádný přímý střet s vlastnictvím, vstup nemůže být označen za přímý nebo vniknutí nelze kvalifikovat jako vstup,

⁴⁵ *Bove v. Donner-Hanna Coke Corp., (1932) 236 App. Div.37, 258 N. Y.S. 229, citováno v Epstein, Cases on Torts, str. 535. V rozporu s Epsteinem však příchod do blízkosti obtěžování neznamená pouze přijetí rizika ze strany žalobce. Silnější obrana je zakotvena ve skutečném přidělení vlastnického práva na činnost způsobující obtěžování, které je tedy absolutní, nezvratné a nedotknutelné. Cf. Richard A. Epstein, „Defenses and Subsequent Pleas in a System of Strict Liability“, str. 197–201.*

protože jeho podstata je těžko postižitelná a není hmatatelná“ [Columbia Law Review, 1960, str. 879–880].⁴⁶

Tato vniknutí nehmotné povahy tedy označujeme jako nepřipustné obtěžování a jako takové je také lze soudně stíhat. Jak poukazuje Prosser, nepřipustným obtěžováním může být:

Zasahování do fyzického stavu půdy jako takové, například vibracemi nebo otřesy, které ničí obydlí, dále ničení úrody, zaplavování, zvedání hladiny podzemní vody či znečištění řeky nebo zásob podzemní vody. Obtěžování může spočívat v narušování pohodlí vlastníka, například nepříjemnými pachy, kouřem, prachem nebo plynem, hlasitým hlukem, nadměrným světlem nebo vysokou teplotou, nebo dokonce opakovanými telefonními hovory. [Prosser, 1971, str. 591–592]

Prosser shrnuje rozdíl mezi nepovolaným vstupem a nepřipustným obtěžováním takto:

Nepovolaný vstup je invaze ohrožující zájmy navrhovatele na jím výlučně vlastněné půdě, zatímco nepřipustné obtěžování je zasahováním do jejího použití a uspokojení, které z tohoto použití plyne. Rozdíl je tedy jako mezi ... padnutím pokáceného stromu na majetek souseda a rušením jeho nočního klidu hlukem z válcovny. [Prosser, 1971, str. 595]⁴⁷

Ale jaký je přesně rozdíl mezi bráněním výkonu „výlučného vlastnictví“ a „zasahováním do používání“ majetku? Praktický rozdíl mezi žalobou za nepovolaný vstup a za nepřipustné obtěžování je v tom, že nepovolaný vstup je nelegální sám o sobě, zatímco aby mohlo být obtěžování předmětem žaloby, musí oběť v důsledku vniknutí utrpět škodu. Jaké jsou argumenty pro to (jsou-li vůbec nějaké), aby se s nepovolaným vstupem a nepřipustným obtěžováním zacházelo tak rozdílně? Je historické rozlišování mezi hmotnou a nehmotnou invazí na majetek skutečně v dnešních dnech překonáno, jak tvrdí Prosser, „v důsledku existence moderních vědeckých testů“ [Prosser, 1971, str. 66]? Jak je shrnuto v článku v *Columbia Law Review*:

Federální soud ... konstatoval, že historická zdrženlivost soudů při prohlašování invaze plyných substancí či malých částecek za nepovolaný vstup vycházela ze skutečnosti, že pro uznání nepovolaného vstupu musel mít soud možnost vidět fyzickou invazi hmotné povahy. Soudy dnes docházejí k závěru, že tento problém již vlastně neexistuje, neboť se mohou spoléhat na vědecké detekční metody. Jejich pomocí lze provést přesná měření množství plynů a drobných částecek a určit existenci fyzického vstupu hmotné povahy. [Columbia Law Review, 1960, str. 880–881]

Rozdíl mezi viditelným a neviditelným vniknutím však moderní vědecké detekční metody nedokázaly úplně odstranit. Vezměme si dvě protikladné situace. Nejprve uvažujeme přímý nepovolaný vstup: Osoba A najede se svým autem na trávník osoby B, nebo obecně na pozemek osoby B umístí těžký předmět.

⁴⁶ Viz také Glen Edward Clover, „Torts: Trespass, Nuisance and E=mc²“, str. 118ff.

⁴⁷ *Nepřipustné obtěžování obecně pochází z majetku osoby A a působí na majetek osoby B, stručně řečeno pochází zvnějšku samotného pozemku osoby B. Prosserův pokus o vyvrácení tohoto bodu (pes obžalovaného vyje pod oknem žalobce nebo dobytek obžalovaného se potuluje po polích žalobce) se mívá účinkem. Obtěžující pes nebo dobytek sami přešli z pozemků obžalované osoby A, a protože jsou domestikovaní, za jejich činy nesou odpovědnost jejich majitelé.*

Proč je toto považováno za vniknutí, a proč je to nelegální samo o sobě? Mimo jiné se můžeme řídit výrokem v rámci jednoho starého anglického případu, že „zákon posuzuje konkrétní škodu; když nic jiného, tak pošlapání trávy nebo jiného porostu“ [Prosser, 1971, str. 66]. Ale nejde pouze o pošlapání trávy. Hmotná invaze na majetek osoby B překáží výlučnému užívání jejího majetku, i kdyby měla povahu pouhého zabránění čtverečního (nebo krychlového) metru tohoto majetku. Jestliže osoba A vstoupí na pozemek osoby B, nebo tam umístí nějaký předmět, pak osoba B nemůže používat prostor, který okupuje osoba A. Vniknutí hmotné povahy je samo o sobě v rozporu s výkonem vlastnických práv druhé osoby, a je proto vždy nelegální.

Naproti tomu uvažujeme případ rádiových vln, které přesahují na pozemky jiných lidí, ale jsou pro ně v každém směru neviditelné a nepostřehnutelné. Dnes jsme všichni bombardováni velkým množstvím rádiových vln, které kříží naše pozemky bez našeho vědomí či souhlasu. Jedná se tedy o invazi a měly by být tyto vlny prohlášeny za nelegální, když už nyní máme detektory rádiových vln? Měli bychom tedy veškeré rádiové vysílání postavit mimo zákon? A pokud ne, proč?

Hlavním protiargumentem je skutečnost, že překročení hranic našeho pozemku rádiovými vlnami není v rozporu s naším výlučným vlastnictvím ani s používáním a užíváním si našeho majetku. Rádiové vlny totiž nejsou vidět, nemohou být zachyceny lidskými smysly a nezpůsobují újmu. Nejedná se proto o skutečnou invazi na majetek. Představený koncept invaze musíme proto dále specifikovat, aby nebyl charakterizován pouhým překročením hranice cizího majetku, nýbrž takovým vniknutím, které je určitým způsobem v rozporu s vlastnickovým používáním nebo užíváním si svého majetku. Důležité v tomto pojetí je, zda jsou zasaženy smyslové orgány vlastníka.

Umíme si však dost dobře představit, že vědci někdy později objeví, že rádiové vlny jsou škodlivé a způsobují rakovinu nebo nějakou jinou nemoc. Pak by tyto vlny samozřejmě narušovaly užívání vlastnictví druhé osoby a měly by být považovány za nelegální a soudně postižitelné. To vše za předpokladu, že je nade vši rozumovou pochybnost podán důkaz o škodlivosti rádiových vln a prokázána příčinná souvislost mezi konkrétními viníky a konkrétními oběťmi.

Je zřejmé, že rozdíl mezi nepovolaným vstupem a nepřípustným obtěžováním, mezi absolutní odpovědností jako takovou a absolutní odpovědností pouze v případě existence důkazu o škodě, není vlastně založen na bránění výkonu „výlučného vlastnictví“ versus „zasahování do používání“ majetku. Za nejvhodnější kritérium můžeme považovat rozdíl mezi viditelným, hmatatelným nebo „smysly postižitelným“ vniknutím – které je v rozporu s vlastnickými právy – a mezi neviditelným, „smysly nerozpoznatelným“ překročením hranice, které by mělo být postaveno mimo zákon pouze na základě důkazu o jeho škodlivosti.

Stejná doktrína platí i v případě slabé radiace, kterou vyzařuje prakticky každý člověk a každý objekt na světě, a každý z nás je jí tudíž v určité míře vystaven. Postavení této slabé radiace mimo zákon, nebo její soudní zákaz, který prosazují někteří dnešní ekologisté, by se rovnalo soudnímu zakazu celého lidského pokolení a celého světa kolem nás. Nízká radiace, právě proto, že ji nelze odhalit lidskými smysly, není v rozporu s užíváním majetku žádného člověka, a proto

proti ní lze postupovat pouze po předložení jasného příčinného důkazu o škodě, který je platný nade vši rozumovou pochybnost.

Teorie vydržených práv (věcných břemen) získaných prvotním přivlastněním, jak byla popsána výše, by nepředstavovala žádná omezení rádiových přenosů nebo nízké lidské radiace. V případě rádiových přenosů neopravňuje vlastnictví pozemku pana Pokorného k vlastnictví veškerých rádiových vln, které procházejí přes jeho pozemek, neboť Pokorný neprovedl prvotní přivlastnění těchto vln a nevysílá na nich. Z tohoto důvodu získává pan Sádlo, který vysílá vlny např. o frekvenci 1200 kilohertz, na základě prvotního přivlastnění tyto rádiové vlny do svého vlastnictví. Toto vlastnictví platí v takovém rozsahu, kam až tyto rádiové vlny dosáhnou, a to i když se pohybují přes pozemek pana Pokorného. Jestliže se Pokorný pokusí bránit Sádlovi vysílání nebo je jinak narušovat, proviní se zasahováním do Sádlova oprávněného vlastnictví.⁴⁸

Pouze pokud by pan Pokorný nade vši rozumovou pochybnost prokázal škodlivost tohoto rádiového vysílání pro svoji osobu, pak by se Sádlovy aktivity staly předmětem soudního zákazu. Stejný postup samozřejmě platí i pro radiační záření.

Mezi hmatatelným nepovoláním vstupem a rádiovými vlnami či slabou radiací existuje řada různých více či méně zjevných druhů nepřipustného obtěžování. Jak by se s nimi mělo zacházet?

Znečištění ovzduší sestávající z páchnoucích výparů, kouře či jiných viditelných látek může být bez větších problémů označeno za násilné vniknutí na cizí majetek. Tyto částičky můžeme vidět, cítit nebo se jich dotknout, takže se jedná o invazi jako takovou kromě případu, kdy bylo pomocí prvotního přivlastnění vydrženo právo na znečišťování. (Škody způsobené nad rámec pouhého vniknutí by samozřejmě byly dalším důvodem pohnání k odpovědnosti.) Avšak znečištění ovzduší, které sestává z neviditelných nebo smysly nepostižitelných částiček nebo plynů, by samo o sobě nemělo mít právní formu agrese. Protože je smysly nezjistitelné, nemůže být v rozporu s výkonem vlastnických práv a užíváním majetku vlastníkem. Toto znečištění ovzduší má charakter neviditelných rádiových vln nebo radiace, dokud není prokázána jeho škodlivost a nade vši rozumovou pochybnost poskytnut důkaz o škodě a kauzálním řetězci, který vede od agresora k oběti.⁴⁹

Nadměrný hluk je zajisté možné chápat jako akt obtěžování, protože je v rozporu s „užíváním si“ majetku konkrétního vlastníka včetně jeho vlastního zdraví. Nikdo by však netvrdil, že každý člověk má právo žít v podmínkách připomínajících zvukotěsný pokoj. Žalovatelný je pouze nadměrný hluk, ať už je chápání tohoto pojmu jakkoliv neurčité.

⁴⁸ *Ve 20. letech 20. století soudy v oblasti frekvencí rádiových vln precizně zpracovaly systém soukromých vlastnických práv získaných prvotním přivlastněním. Právě proto, že se takováto struktura soukromého vlastnictví sama vyvinula, prosadil ministr obchodu Hoover v roce 1927 zákon o rádiových vlnách (Radio Act), který znárodnil vlastnictví rádiových vln. Viz Ronald H. Coase, „The Federal Communications Commission,“ str. 1-40. Pro současně pojednání o tom, jak by se frekvence mohly přidělovat, viz A. De Vany, et. al., *A Property System Approach to the Electromagnetic Spectrum*.*

⁴⁹ *K diskusi o právech vzniklých vydržením, hmotné povaze a konceptu „uskutečnění deliktu“ ve vztahu ke znečištění ovzduší viz William C. Porter, „The Role of Private Nuisance Law in the Control of Air Pollution,“ str. 107-119; a Julian C. Juergensmeyer, „Control of Air Pollution Through the Assertion of Private Rights,“ str. 1126-1155.*

V určitém slova smyslu život sám uvaluje věcná břemena hluku získaná prvotním přivlastněním. V každé oblasti existuje určitý hluk a lidé, kteří se sem stěhují, musí určitou rozumnou hladinu hluku předvídat. Jak Terry Yamada smutně konstatuje:

Obyvatel města musí být připraven přijmout následky hlučného životního prostředí. Soudy všeobecně tvrdí, že lidé žijící nebo pracující v hustě obydlených místech musí nezbytně snášet běžné nepříjemnosti a nepohodlí vznikající v důsledku provozování řemesel a obchodů, které se nalézají poblíž místa jejich bydliště nebo pracoviště. Takové nepříjemnosti a nepohodlí však nesmí přesáhnout obvyklou míru, kterou lze v daném společenství očekávat a která je při provozování řemesla či obchodu zákonem povolena. [Yamada, 1975, str. 64]⁵⁰

Stručně lze konstatovat, že pokud někdo chce žít ve zvukotěsném pokoji, musí si jeho izolaci zaplatit.

Současné, všeobecně používané pravidlo správních soudů v žalobách týkajících se obtěžování hlukem je výstižné:

Zdroj hluku není sám o sobě obtěžováním, obtěžováním se stane teprve za určitých podmínek. Tyto podmínky závisí na okolním prostranství, na čase během dne či noci, kdy se odehrávají aktivity vydávající hluk, a také na způsobu, jakým se tyto aktivity provádějí. Za obtěžování hlukem přísluší soukromé osobě odškodné pouze tehdy, je-li obtěžování nesmyslné nebo nepřiměřené, a také způsobuje-li skutečné fyzické nepohodlí či poškození osobě s běžnou citlivostí vůči hluku, takže tím zasahuje do využívání jejich vlastnických práv a požitků z jejich realizace⁵¹ [Yamada, 1975, str. 63].

Technologická jednotka pro účely přivlastnění: ovzduší a půda

Během našeho výkladu o prvotním přivlastnění jsme nezdůraznili problém velikosti území, které může být tímto způsobem získáno. Jestliže osoba A užívá určité množství nějakého zdroje, jak velká část tohoto zdroje má přejít do jejího vlastnictví? Naše odpověď je, že člověk vlastní technologickou jednotku (*technological unit*) daného zdroje. Velikost takové jednotky závisí na konkrétním druhu zboží nebo zdroje a musí být určena soudci, porotou nebo rozhodci, kteří jsou v dané oblasti odborníky. Jestliže říkáme, že zdroj X je ve vlastnictví osoby A, potom musí osoba A vlastnit takové množství tohoto zdroje, aby toto vlastnictví zahrnovalo všechny nezbytné příslušnosti. Například, v soudem vymezených pravidlech vlastnictví rádiových vln ve 20. letech 20. století závisel rozsah vlastnictví na technologické jednotce rádiové vlny – tzn. na její šířce v rámci elektromagnetického spektra tak, aby signál nemohla rušit jiná radiová vlna, a na její délce v prostoru. Vlastnictví frekvence bylo potom určeno šířkou, délkou a místem.

⁵⁰ Terry James Yamada, „Urban Noise: Abatement, Not Adaptation“, str. 64. Bohužel, jako většina autorů píšících o environmentálním právu, hovoří Yamada více jako zanícený zastánce ekologických žalobců než jako představitel objektivního práva.

⁵¹ Připomínáme, že podle našeho pohledu je požadavek „rozumnosti“ relevantní pro skutečnou fyzickou újmu či nepohodlí způsobené hlukem, ale nikoliv například pro viditelný kouř či nepříjemný pach, pokud není výklad tohoto výrazu natolik široký, že ve skutečnosti zahrnuje veškeré zásahy do užívání majetku.

Osídlování amerického západu je historie plná boje a tápání, často neúspěšného, ohledně problému velikosti jednotky usedlosti. V roce 1862 byla nařízením o prvotním přivlastnění v rámci federálního zákona o půdě stanovena jednotka 160 akrů. Pokud osoba tuto jednotku půdy vymýtila a po určitou dobu využívala, bylo její vlastnictví přiznáno této osobě. Bohužel se později, kdy začaly být osídlovány sušší oblasti prérií, ukázalo, že 160 akrů je příliš málo pro jakékoliv smysluplné využití (obecně farmaření či pastvu). Výsledkem bylo, že po několik desetiletí jen velmi malá část západní půdy přešla do soukromého vlastnictví. Volné pláně byly však přesto nadměrně využívány pro pastvu, což způsobilo poničení travního porostu prérií a velké části zalesněné půdy.

Majíce na paměti význam stanovení technologické jednotky u půdy, přesuneme se nyní k problematice vlastnictví ovzduší. Může existovat soukromé vlastnictví vzduchu? A pokud ano, do jaké míry?

Podle principu zvykového práva vlastní každý majitel půdy veškerý vzdušný prostor nad svým pozemkem, který se táhne až do nebes, a půdu pod svým pozemkem jdoucí až do středu Země. Podle slavného vzletného výroku lorda Cokea: *Cujus est solum ejus est usque ad coelum*, což znamená, že ten, kdo vlastní půdu, vlastní také prostor směrem nahoru do nebes a analogicky směrem dolů do podsvětí. Jedná se o starobylé a úctyhodné pravidlo, které však bylo vymyšleno před vynálezem letadla. Doslovná aplikace tohoto pravidla by v konečném důsledku postavila veškeré létání včetně raket a satelitů mimo zákon.⁵²

Je ale tento praktický nedostatek související s létáním jedinou problematickou stránkou pravidla *ad coelum*? Aplikujeme-li princip prvotního přivlastnění, pak pravidlo *ad coelum* vlastně nikdy nedávalo smysl, a proto patří do propadlišť dějin. Jestliže si někdo přivlastní a využívá půdu, jakým způsobem využívá celou oblohu nad ní až do nebes? Je zřejmé, že ji využívat nemůže.

Pravidlo *ad coelum* se bohužel udrželo v Reformulaci přestupků (*Restatement of Torts*) z roku 1939, jenž byl schválen v rámci Jednotného státního zákona pro létání (*Uniform State Law for Aeronautics*), a který platil ve 22 státech USA v 30. a 40. letech 20. století. Neomezené vlastnictví prostoru nad pozemkem bylo zde i nadále zachováno, ale bylo do jisté míry omezeno nadřazenou veřejnou výsadou do tohoto vlastnického práva zasahovat. Letci a majitelé satelitů museli prokazovat své právo zasahovat do soukromého vlastnictví ve vzdušném prostoru ve veřejném zájmu. Dozorčí rada pro státní zákony našťestí v roce 1943 navrhla zrušení tohoto jednotného leteckého zákona.

Další řešení této otázky obsahovalo rozhodnutí devátého federálního obvodního soudu z roku 1936, kterým bylo soukromé vlastnictví vzdušného prostoru nad pozemkem zcela odstraněno a které dokonce povolovalo letadlům lomozit blíže povrchu Země. Občanskoprávní spor by tedy mohl vzniknout pouze při přímém narušení „potěchy“ z užívání majetku.⁵³ Naše oblíbená teorie nepřipustného obtěžování, která považuje za protiprávní každý zásah do užívání majetku, je zde nedostatečná, protože vylučuje jakoukoliv další diskusi ohledně vlastnictví vzdušného prostoru.

⁵² Viz pojednání o různých teoriích vlastnictví půdy a ovzduší v Prosser, *Law on Torts*, str. 70–73.

⁵³ Viz *Hinman v. Pacific Air Transport*, 9 Cir. (1936), 84 F. 2d 755, cert. denied 300 U.S. 654. *Ibid.*, str. 7.

Nejlepší soudní teorie relevantní pro vlastnictví ovzduší je teorie „zóny“, která tvrdí, že vlastníkoví pozemku patří pouze nižší část vzdušného prostoru nad tímto pozemkem. Tato zóna limituje jeho „faktické či efektivní vlastnictví“. Dle Prosserovy definice „faktické vlastnictví“ je „tolik prostoru nad vlastněnou věcí, kolik je nezbytné pro její neomezené používání a realizaci požitku z tohoto vlastnictví“.⁵⁴ Výška vlastněného vzdušného prostoru se bude tedy v jednotlivých případech lišit podle okolností a tedy i podle „technologické jednotky“. Prosser tvrdí:

Toto je pravidlo aplikované ve starém případě *Smith versus New England Aircraft Co.*, kdy přelety letadel na výškové hranici třiceti metrů byly považovány za neoprávněný vstup na pozemek, který byl používán pro pěstování stromů, které této výšce dosahovaly. Stejný postup byl uplatněn v několika dalších případech. Výška vlastnické zóny se musí lišit případ od případu podle různých skutečností.⁵⁵

Kromě vymezení zóny faktického vlastnictví může právo vlastníka podpořit i teorie nepřipustného obtěžování v těch případech, kdy nadměrný hluk z letadel poškozují zdraví lidí a brání aktivitám v přílehlých oblastech, tj. nikoliv pouze pod letadlem. Federální soudy ze začátku prohlašovaly, že prohřeškem proti právům vlastníků půdy jsou pouze nízké přelety přímo nad jejich hlavou. Případ emise nadměrného hluku *Thornburg versus Port of Portland* (1962) však tento názor poopravil. Soud v *Thornburgově* případě správně prohlásil:

Jestliže akceptujeme ... platnost tvrzení, že hluk může být nepřipustným obtěžováním, že obtěžování může přerůst v břímě a že hluk přicházející přímo shora může vyústit v obtěžování vlastníků pozemků, je-li dostatečně úporný a protivný, pak stejný typ a míra zásahů do užívání půdy působí logicky stejné obtěžování, i když vektor hluku přichází z jiného než kolmého směru.⁵⁶

Ačkoliv neexistuje důvod, proč by koncept vlastnictví vzdušného prostoru nemohl být použit k postihování původců znečištění ovzduší, postupuje se takto jen velmi zřídka. V době, kdy se pravidlo *ad coelum* těšilo všeobecnému respektu, používalo se zejména v případech přeletů letadel, nikoliv v boji proti znečištění něčeho vzduchu, který byl bezdůvodně považován za veřejný zdroj. Zákon o nepřipustném obtěžování bylo tradičně možné použít i proti znečištění ovzduší, ale až donedávna byl degradován takovými věcmi, jako je „porovnávání hodnot majetku“, preference teorie zavinění z nedbalosti oproti absolutní odpovědnosti, a také prohlášení, že „opodstatněné“ znečištění vzduchu nemůže být předmětem žaloby. V klasickém případě *Holman versus Athens Empire Laundry Co.* (1919) prohlásil vrchní soud v Georgii toto: „Znečištění vzduchu není trestné, je-li zachován v přiměřené kvalitě nutné pro požitky ze života a nepostradatelné pro rozvoj společnosti“.⁵⁷ Tento názor je však dnes postupně překonáván.

Ačkoliv by se na znečištění ovzduší měla vztahovat teorie absolutní odpovědnosti, je třeba zároveň zdůraznit, že tvrzení jako „každý má právo na čistý vzduch“

⁵⁴ *Ibid.*, str. 70.

⁵⁵ *Ibid.*, str. 70–71. Viz také *Smith v. New England Aircraft Co.*, (1930), 270 Mass. 511, 170 N.E. 385. Také viz *Prosser, Law of Torts*, str. 514–515.

⁵⁶ *Thornburg v. Port of Portland* (1962), 233 Ore. 178, 376 P. 2d 103. Citováno v *Clover*, „Torts“, str. 121. Tento pohled viz případ *United States v. Causby* (1946). Také viz *Prosser, Law of Torts*, str. 72–73.

⁵⁷ *Holman v. Athens Empire Laundry Co.*, 149 Ga. 345, 350, 100 S.E. 207, 210 (1919). Citováno v *Jack L. Landau*, „Who Owns the Air? The Emission Offset Concept and Its Implications“, str. 589.

jsou nesmyslná. Z přírodních procesů jsou neustále uvolňovány látky znečišťující vzduch, který může či nemusí být předmětem něčího vlastnictví. Výbuch sopky Svaté Heleny nám ukázal, jak významný může tento proces přírodního znečišťování být. Soudy podřízené systému zvykového práva používají tradiční a správné pravidlo, že žádný majitel půdy není odpovědný za škody způsobené přírodními silami působícími na jeho pozemku. Jak píše Prosser, majitel půdy

není povinen poskytnout odškodné za důsledky čisté přírodních procesů odehrávajících se na jeho pozemku, ačkoliv tyto mohou být pro jeho sousedy vysoce nebezpečné nebo nepohodlné. ... Proto bylo rozhodnuto, že žádný majitel půdy není odpovědný za existenci páchnoucího močálu, padajících skal, za rozšiřování plevele nebo za bodláky rostoucí na jeho pozemku, ani za škody způsobené divokou zvěří nebo za normální přírodní průtok povrchové vody. [Prosser, 1971, str. 354]

Shrneme tedy, že nikdo nemá právo na čisté ovzduší, ale vlastník má právo na to, aby mu do užívaného vzduchu nad jeho pozemkem nevníkala žádná znečišťující látka vypouštěná agresorem.

Znečištění ovzduší: Zákony a regulace

Během výkladu jsme dospěli k tvrzení, že každý může dělat, co se mu zlíbí, za předpokladu, že nevyvolá zjevný čin agrese proti druhé osobě nebo jejímu majetku. Každý, kdo takovou agresi vyvolá, musí být absolutně zodpovědný za škody způsobené oběti, i když je jeho čin „odůvodnitelný“ nebo je náhodné povahy. A konečně agrese může mít také formu znečišťování ovzduší druhé osoby a může zasáhnout fakticky vlastněný vzdušný prostor nad jejím pozemkem, ublížit této osobě nebo ji obtěžovat natolik, že je to v rozporu s výkonem jejích vlastnických práv nebo používáním jejího majetku obecně.

Toto platí za předpokladu, že: (a) znečišťovatel nezískal již dříve právo na uvalení věcných břemen pomocí prvotního přivlastnění, (b) zatímco viditelné znečišťující látky nebo silný zápach jsou agresi samy o sobě, v případě neviditelných a smysly nepostížitelných znečišťujících látek musí žalobce prokázat skutečnou škodu, (c) důkazní břemeno takové agrese leží na žalobci, (d) žalobce musí prokázat přesnou příčinnou souvislost vedoucí od činů obžalovaného k poškození žalobce, (e) žalobce musí tuto příčinnou souvislost a agresi dokázat nade vši rozumovou pochybnost a (f) neexistuje žádná odpovědnost v zastoupení, ale pouze odpovědnost osob, které čin skutečně spáchaly.

S ohledem na tyto principy nyní prozkoumáme současný stav zákonů upravujících znečištění ovzduší. V dnešní době můžeme zachytit tendenci přecházet od zavinění z nedbalosti k absolutní odpovědnosti za znečištění, ale to obhájčům obětí ekologických případů zdaleka nestačí. Jak uvádí Paul Downing: „V současné době musí strana, která byla poškozena znečištěním ovzduší, před soudem dokázat, že ji poškodil znečišťovatel A. Musí tedy prokázat jak škodu, tak skutečnost, že znečištění způsobil znečišťovatel A, nikoliv znečišťovatel B. To je téměř vždy nemožný úkol.“ [Downing, 1971, str. 13] Pokud to ale tak je, pak nezbyvá než toto omezení akceptovat. Prokázání příčinné souvislosti je konečným základním principem civilizovaného práva, nikoliv pouze liberální právní teorie.

Obdobně James Krier podotýká, že i když byla možnost prokázání nerozumného nebo nedbalého chování nahrazena absolutní odpovědností, stále přetrvává problém prokázání příčinné souvislosti mezi protiprávním chováním a poškozením. Krier si zoufá, že „příčina a následek musí být stále dokazovány“ [Krier, str. 107–108]. Požaduje „provést systematické přesunutí důkazního břemene“, tzn. zbavit tohoto břemene žalobce, kterému však nepochybně přísluší. Mají být snad podle tohoto návrhu obžalovaní vinni, dokud se jim nepodaří prokázat svou nevinu?

Velkým problémem je velké množství rozmanitých druhů a zdrojů znečištění, které mohou v oblasti znečištění ovzduší působit. Jak můžeme obvinít znečišťovatele A když vedle něj existují i další znečišťovatelé a další přírodní zdroje emisí? Ať už je odpověď na tuto otázku jakákoliv, zdůrazňujeme, že nalezení viníka nesmí proběhnout v podmínkách vyloučení platných důkazních standardů, propůjčení zvláštních privilegií žalobcům a zatížení obžalovaných zvláštními břemeny.⁵⁸

S podobnými důkazními problémy se setkávají žalobci i v případech jaderné radiace. Jak píše Jeffrey Bodie: „Zdá se, že soudy v případech radiace všeobecně požadují prokázat vysoký stupeň příčinné souvislosti, což se často nedaří splnit, uvědomíme-li si omezený stupeň lékařských znalostí v této oblasti.“ [Bodie, 1976, str. 868] Jak jsme ale ukázali výše, je to právě tento „omezený stupeň znalostí“, který nám umožňuje chránit obžalované před laxními důkazními standardy.

Samozřejmě existují nespočetná nařízení a regulace, která definují ilegální jednání nad rámec přestupků projednávaných u soudů řídicích se systémem zvykového práva.⁵⁹ Těmito právními akty, jako je např. zákon o ochraně ovzduší (*Clean Air Act*) z roku 1970, jsme se doposud nezabývali z prostého důvodu: žádný z nich není v souladu s liberální teorií práva. V rámci této teorie je přípustné použít donucovací prostředky pouze proti osobě, která je usvědčena z agrese, přičemž tato agrese musí být prokázána před soudem (nebo ve smířcím řízení) nade vši rozumovou pochybnost. Jakékoliv nařízení nebo právní předpis činí nelegálními i taková jednání, která podle liberální teorie nejsou jednoznačnými zločiny nebo přestupky. Každé takové ustanovení nebo regulace proto odporuje právu a je samo o sobě invazí, která je v trestuhodném rozporu s vlastnickými právy občanů.

Uvažujme příklad, že osoba A postaví budovu, prodá ji osobě B a budova se vzápětí zřítí. Osoba A by měla být odpovědná za ublížení na zdraví osobě B a poškození jejího majetku. Tato odpovědnost by měla být prokázána před soudem, který poté může prosadit vhodná opatření k zajištění náhrady a rozhodnout o trestu. Jestliže však existují zákonem schválené stavební předpisy a jsou zřízeny inspekce bdící nad bezpečností staveb, pak se poctiví stavitelé (tj. ti, jejichž budovy nepadají) musí podrobit zbytečné a často nákladné administrativě. Vláda přitom není povinna prokazovat zločin nebo poškození. Tito stavitelé nespáchali žádný přestupek ani zločin, ale jsou vládní byrokracií preventivně nuceni podrobit

⁵⁸ Více viz kapitola s názvem „Kolektivní občanskoprávní delikty a kolektivní oběti“, která se zabývá tématem kolektivních pachatelů přestupků, mnohočetnými delikty a kolektivními žalobami.

⁵⁹ O regulaci znečištění ovzduší, viz Landau, „Who Owns the Air?“, str. 575–600.

se pravidlům, která často jen velmi vzdáleně souvisejí s bezpečností. Soudy pak často nechají vyváznout bez trestu stavitele, který uspěl u kontrolní inspekce a vyhověl bezpečnostním předpisům, i když se jeho budova následně stejně zřítila. Vždyť přece dodržel všechny bezpečnostní předpisy stanovené vládou a dostal tak předem schvalovací doložku úřadů.⁶⁰

Jediný občanskoprávní nebo trestní systém práva, který je v souladu s liberálními principy, je mít soudce (anebo poroty a rozhodčí), kteří budou rozhodovat o potrestání či zproštění viny za činy, jichž se obžalovaní dopustili proti majetku žalobců.

Podotýkáme, že v liberální právní teorii smí pouze oběť (nebo její dědicové a nabyvatelé jejího majetku) podat žalobu na údajné pachatele činů proti své osobě nebo majetku. Okresní prokurátoři a ostatní vládní úředníci by neměli mít možnost proti vůli oběti podávat žaloby ve jménu „zločinů“ proti takovým nejasným a neexistujícím subjektům jako jsou „společnost“ nebo „stát“. Je-li například oběť útoku nebo krádeže pacifista a odmítá podat proti pachateli žalobu, neměl by nikdy jiný mít právo tak učinit proti jeho vůli. Stejně jako má věřitel právo rozhodnout se „odpustit“ nesplacený dluh, měla by mít oběť právo anulovat zločin až už proto, že je pacifista, nebo proto, že se pachatel z podání žaloby vykoupil.⁶¹

Požadavek absence vládní regulace jistě vyvede z míry kritiky automobilových emisí vzhledem k obtížím, které provázejí dokazování poškození obětí ze strany jednotlivých motoristů v této oblasti.⁶² I v tomto případě je však nutné individuální zájmy těchto kritiků podřídit požadavkům spravedlnosti. Lidé, kterým vadí zplodiny z aut, jsou na tom v občanskoprávních sporech ještě hůře, neboť liberální princip vyžaduje návrat k dnes mnohokrát zavrženému pravidlu *vzájemného vztahu* (*privity rule*) z 19. století.

Pravidlo *vzájemného vztahu*, které je relevantní zejména v oblasti odpovědnosti za výrobky, uvádí, že kupec vadného výrobku smí žalovat pouze tu osobu, s níž uzavřel smlouvu.⁶³ Jestliže si spotřebitel koupí hodinky od maloobchodníka a tyto hodinky přestanou fungovat, může to být pouze maloobchodník, koho může zákazník žalovat, protože to byl maloobchodník, kdo na spotřebitele převdl vlastnictví hodinek výměnou za jeho peníze. Spotřebitel by na rozdíl od dnešních případů neměl mít možnost žalovat výrobce, se kterým neměl co do činění. Byl to maloobchodník, který prodejem výrobku poskytl implicitně předpokládanou záruku, že výrobek nebude vadný. Obdobně maloobchodník má možnost za vadný výrobek žalovat pouze velkoobchodníka, velkoobchodník zprostředkovatele a ten nakonec výrobce.⁶⁴

⁶⁰ V této souvislosti je vynikající rozprava o soudních a zákonných či správních legislativních prostředcích uplatitelných v případech padělaní zboží, viz Wordsworth Donisthorpe, *Law in a Free Society*, str. 132–158.

⁶¹ Pachatelé by měli mít právo vykoupit se ze žaloby po dohodě s obětí, stejně jako by měli mít právo odkoupit od oběti soudní zákaz na svoji činnost poté, co byl vydán. Vynikající článek na toto téma viz Thompson, „*Injunction Negotiations*“, str. 1563–1595.

⁶² Viz část s názvem „Kolektivní občanskoprávní delikty a kolektivní oběti“.

⁶³ Pro kritiku pravidla *vzájemného vztahu* a diskusi o mlčky předpokládané záruce, viz Richard A. Epstein, *Modern Products Liability Law*, str. 9–34; a Prosser, *Law of Torts*, str. 641ff.

⁶⁴ Některé z praktických potíží spojených s takovými žalobami lze překonat společným postupem jednotlivých žalobců. Viz část nazvaná „Kolektivní občanskoprávní delikty a kolektivní oběti“.

Stejným způsobem by mělo být pravidlo vzájemného vztahu uplatněno na emise pocházející z automobilů. Znečišťovatelem, tzn. viníkem, by měl být každý jednotlivý vlastník auta, ne výrobce automobilů, který není zodpovědný za konkrétní případ poškození způsobený určitým množstvím emisí v určitém místě. (Výrobce neví, zda se jeho výrobek bude používat ve více či méně znečištěné oblasti, anebo zda bude sloužit pouze jako „ozdoba“ pro majitele s estetickým cítěním.) Zde, stejně jako v případech odpovědnosti za výrobky, je jediným důvodem, proč je k odpovědnosti pohnán výrobce a nikoliv maloobchodník, jednoduše pohodlnost a solventnost obžalovaného, neboť se předpokládá, že výrobce je zámožnější než maloobchodník.

I když se v podmínkách liberálního práva zdá situace žalobců protestujících proti zplodinám z aut beznadějná, existuje zde určité východisko. Ve svobodné společnosti by totiž silnice byly v soukromém vlastnictví. To znamená, že výfukové plyny emitované na majetku vlastníka silnice by přecházely hranice přilehlých pozemků a ohrožovaly by zdraví nebo čistotu ovzduší sousedů. Vlastník silnice by byl za toto znečištění samozřejmě zodpovědný. Žaloba na vlastníka silnice je pak daleko lépe představitelná a realizovatelná než žaloba na každého jednotlivého vlastníka auta za nepatrné množství znečišťující látky, kterou na silnici vypustil. Aby se vlastník komunikace ochránil před těmito žalobami nebo dokonce před možným soudním zákazem provozování silnice, musel by (v důsledku ochrany svých ekonomických zájmů) vydat směrnici proti znečištění pro všechna auta, která chtějí projet po jeho silnici. Tak jako v jiných případech „tragédie obecní pastviny“ může i zde soukromé vlastnictví zdroje vyřešit řadu problémů spojených s existencí externalit.⁶⁵

Transformace trestných činů v občanskoprávní delikty

Jestliže neexistuje žádný takový subjekt jako společnost nebo stát, nebo jestliže se nikdo jiný kromě oběti nemůže dožadovat nápravy protiprávního stavu (např. prokurátor), pak to znamená, že musíme zavrhnout celý systém trestního práva a spokojit se pouze s občanským právem, v rámci kterého oběti samy podávají žalobu na agresora.⁶⁶ Není však žádný důvod se domnívat, proč by se některé části dnešního trestního práva nemohly stát součástí práva občanského a tím ho rozšířit. Např. odškodnění oběti je nyní doménou občanského práva, zatímco ukládání trestů je doménou trestního práva.⁶⁷ Avšak v občanském právu plní náhrada škody důležitou funkci trestu v případech úmyslného zavinění (na rozdíl od nehod). Je tedy možné si představit i začlenění tvrdších trestů, např. vězení,

⁶⁵ K „tragédii obecní pastviny“ a k problematice soukromého vlastnictví viz například Garrett Hardin, „The Tragedy of the Commons“, str. 1243–1248; Robert J. Smith, „Resolving the Tragedy of the Commons by Creating Private Property Rights in Wildlife“, str. 439–468.

⁶⁶ K tomuto se vztahuje Prosserova poznámka: „Zločin je většinou přeštek proti společnosti, v důsledku kterého stát jako zástupce veřejnosti, zahájí soudní jednání ve formě trestní žaloby. Účel takového postupu je chránit a obhajovat zájmy veřejnosti jako celku... Žaloba v rámci trestního práva se vůbec nezabývá odškodným pro jednotlivce, proti kterému byl daný zločin spáchán.“ Prosser, *Law of Torts*, str. 7.

⁶⁷ Zajímavá rozprava o kořenech dnešního rozporu mezi trestním právem a občanským právem, kdy první se zabývalo stíháním zločinů proti „veřejnému pořádku“, viz Barnett, „Restitution“, str. 350–354.

nucené práce za účelem odškodnění oběti nebo deportace, i v systému občanského práva.⁶⁸

Jeden přesvědčivý argument proti jakémukoliv návrhu na transformaci trestního práva na právo občanské je, že při rozhodnutích o náhradách škody, které plní funkci trestu v případech občanskoprávních deliktů, jsou tyto „stanovovány výlučně dle vůle poroty a ukládány při absenci požadavků vyšších důkazních standardů běžných v trestním řízení, jako je důkaz viny nade vši rozumovou pochybnost [a] výsada proti sebeobvinění (*privilege against self-incrimination*)“.⁶⁹ Ale jak jsme již objasnili dříve, domníváme se, že standardy jako důkaz nade vši rozumovou pochybnost by tak jako tak měly platit také pro případy řešené v rámci občanského práva.⁷⁰

Profesor Epstein, ve snaze zachovat oddělené pole působnosti trestního práva oproti námi navrhované transformaci trestního práva do občanského práva, formuluje své argumenty na základě zákona o pokusech. V trestním právu je pokus o zločin, který z nějakého důvodu nevyústí v poškození nebo narušení práv oběti, stále zločinem a jako takový smí být soudně stíhán. Epstein zdůrazňuje, že v systému občanského práva není takový pokus o zločin narušením práv, a proto by nemohl být klasifikován jako protiprávní jednání a nemohl by být soudně stíhán [Epstein, 1977, str. 231–257].

Proti tomuto tvrzení přesvědčivě argumentuje Randy Barnett, který zdůrazňuje, že: za prvé i ty nejméně úspěšné pokusy o napadení představují určité „úspěšné“ ohrožení, i když mnohem slabší, osoby nebo jejího majetku, a byly by proto soudně stíhatelné i v občanském právu. „Například pokus o vraždu je většinou zvláště nebezpečné napadení a ublížení na těle, pokus o ozbrojenou loupež má většinou formu napadení, pokus o krádež auta nebo o vloupání je většinou neoprávněným vstupem.“ [Barnett, 1977, str. 376]⁷¹ Za druhé, i kdyby samotný pokus o zločin nezpůsobil žádný zásah do majetku, i pouhé vytvoření atmosféry strachu u oběti by bylo soudně stíhatelné jako napadení. Proto by tento neúspěšný zločinec (nebo pachatel deliktu) stejně nevyvázl bez trestu.

⁶⁸ O náhradách škody, které plní funkci trestu viz Prosser, *Law of Torts*, str. 9ff. Zde není místo pro vysvětlení teorie trestu. Názory liberálních filozofů se s ohledem na tuto teorii pohybují někde mezi zrušením jakýchkoliv donucovacích sankcí ve prospěch pouhé náhrady škody, přes náhradu škody plus poměrný trest, až po možnost neomezeného trestu za jakýkoliv zločin.

Mé vlastní pojednání o poměrném trestu viz Murray N. Rothbard, „Punishment and Proportionality“, str. 259–270. O konceptu deportace zločinců viz Leonard P. Liggio, „The Transportation of Criminals: A Brief Politico-Economic History“, str. 273–294.

⁶⁹ Tamtéž, str. 11. Také viz Epstein, *Cases on Torts*, str. 906.

⁷⁰ Stejně tak výsada proti sebeobvinění. Zákaz povinné výpovědi by vlastně neměl být rozšířen pouze na případy přečinů, měl by být rozšířen tak, aby zahrnoval všechny povinné výpovědi, proti ostatním stejně jako proti vlastní osobě.

⁷¹ Barnett dodává: „Zákon o pokusech způsobuje tedy v určitém ohledu zdvojení závažnosti činu a jeho jedinou funkcí je umožnit policii a prokurátorovi nadsadit zločin za účelem pozdějšího vyjednávání během soudního procesu. Kromě toho některé kategorie pokusů jako právo proti spiknutí či právo zakázaného vlastnictví – např. vlastnictví lupičského nástroje – jsou nadto zkratkami pro prokurátory, kteří nechtějí nebo nejsou schopni prokázat skutečný zločin a vyvolávají tak selektivní, donucovací soudní stíhání.“ Dodáváme, že tyto praktiky by byly v rámci liberálního práva považovány za nezákonné.

Jediný pokus o porušení vlastnických práv, který by podle občanského práva nemohl být stíhán, by byl takový pokus, o kterém se nikdo nedozvěděl. V tomto případě však nelze takový pokus soudně stíhat podle žádného systému práva.⁷²

Jak Barnett nakonec uzavírá, v systému liberálního práva by se potenciálním obětím nebránilo v tom, aby se chránily před pokusy násilníků vůči své osobě. Podle Barnetta je plně ospravedlnitelné, jestliže oběť nebo jí najaté osoby odrazí zjevný čin agrese, který byl proti ní zahájen a který plně odpovídá charakteristice pokusu o zločin.⁷³

Kolektivní občanskoprávní delikty a kolektivní oběti

Zatím jsme se během naší diskuse o invazi na osoby nebo jejich majetek omezili pouze na jednotlivé agresory a jednotlivé oběti, tj. případy typu: „A uhořel B“ nebo „A poškodil osobu B“. Ve skutečnosti mají často případy znečištění ovzduší hromadné domnělé původce a hromadné oběti. Na základě jakých principů mohou být tito původci soudně stíháni nebo uznáni vinnými?

Jestliže se na přestupku podílel více než jeden agresor, je samozřejmě pro žalobce pohodlnější zahrnout všechny obžalované a žalovat je společně v rámci jedné žaloby (tj. provést tzv. „sloučení“). Pohodlnost by však neměla převážit nad spravedlností a dle našeho názoru je správný původní výklad pravidla sloučení obsažené ve zvykovém právu: Obžalovaní mohou být sloučeni pouze v případě, jestliže všechny strany jednaly ve shodě a takto se podílely na jednom konkrétním protiprávním jednání.

V případě takto definovaných skutečných společných přestupků je smysluplné přisoudit každému jednotlivému agresorovi rovný díl odpovědnosti za celý objem škod. Kdyby tomu bylo jinak, každý pachatel by mohl svůj díl odpovědnosti jednoduše rozmělnit přizváním dalších pachatelů. Protože ale všichni agresori jednali ve shodě a jedná se o kolektivní přestupek, pak:

Všichni se spojili k provedení jednoho protiprávního činu a tedy i každé jeho části, čin jednoho byl i činem všech ostatních, kteří se ho zúčastnili. Každý byl tedy odpovědný za celou způsobenou škodu, i když např. jeden žalobce zbil, zatímco další ho svázal a třetí mu ukradl stříbrné knoflíky. Všichni žalovaní mohou být podle zákona sloučeni do jedné žaloby. [Prosser, 1971, str. 291]⁷⁴

Naneštěstí byl smysl pravidla sloučení kvůli většímu pohodlí pozměněn a soudy v mnoha případech povolily žalobcům využít sloučení obžalovaných i v takových případech, kdy přestupek nebyl spáchán po dohodě, ale každým pachatelem zvlášť [Prosser, 1971, str. 317–318]. Následný zmatek ve slučování kolektivních

⁷² Podle Barnetta: „Jediný druh neúspěšného pokusu, který by unikl odpovědnosti [dle práva občanskoprávních deliktů], je takový případ, kdy se někdo neúspěšně pokusí spáchat zločin, ničt práva neporuší a nikdo se o tom nedoví... V každém případě žádný systém ovládaný jakýmkoliv principy nemůže soudně stíhat činy, o kterých nikdo neví.“ *Ibid.*, str. 376–377. Zde je nutno upozornit na práci profesora Ronalda Hamowyho z University of Alberta, který také výrazně přispěl k řešení tohoto problému.

⁷³ Zde lze s Barnettem souhlasit i bez přijetí jeho vlastního pojetí občanskoprávních deliktů s čistými náhradami škod bez dodatečných trestů. Jsme toho názoru, že by nebylo obtížné část trestního práva týkající se trestů bez problémů začlenit do přebudovaného práva občanskoprávních deliktů.

⁷⁴ Také viz *ibid.*, str. 293ff. V této situaci je sloučení povinné pro obžalované, zatímco žalobce si může vybrat, zda bude vinyky žalovat kolektivně nebo každého zvlášť.

i individuálních přestupků donutil řadu soudů uplatnit pravidlo plné nebo „na-prosté“ odpovědnosti na každého agresora. V případě, kdy je oběť postižena několika samostatnými invazemi, to však nemá valný smysl. Výklad pravidla sloučení by měl být zachován tak, jak tomu bylo v tradičních případech nepřipustného obtěžování, a sice, že soudy rozdělily náhradu škody v souladu s jednotlivými příčinnými kroky, jak je provedl každý jednotlivý obžalovaný.

Případy znečištění ovzduší mají většinou charakter více oddělených přestupků, které dopadají na danou oběť. Proto by se zde neměla provádět nucená sloučení a odškodné by mělo být rozděleno dle jednotlivých příčinných faktorů, které způsobují újmu. Jak píše Prosser:

Především případy nepřipustného obtěžování mají šanci dospět k poměrnému rozdělení úhrady odškodného převážně proto, že invazi na majetek žalobce je možné rozdělit podle kvality, procenta nebo stupně. Takže obžalovaní, kteří nezávisle na sobě znečišťují stejný potok nebo kteří z různých zdrojů znehodnocují majetek žalobce, jsou odpovědní pouze každý zvlášť za svůj podíl na škodě, který skutečně způsobili. Totéž platí o obtěžování způsobeném hlukem nebo znečištěním ovzduší.⁷⁵

Ale protože poškození majetku v těchto případech mohou být způsobena jak kolektivně, tak individuálně, záleží vždy na žalobci, aby předložil racionální a průkazný podklad pro poměrné rozdělení škody mezi různé obžalované a různé příčinné faktory. Je-li však toto pravidlo náležitě a přísně dodržováno a předložený důkaz musí být průkazný nade vši rozumovou pochybnost, budou žalobci pravděpodobně schopni v případech znečištění ovzduší dosáhnout jen velmi chabého výsledku ve svůj prospěch. Aby byla pozice žalobců posílena, navrhli ekologičtí právníci oslabení samotného základu našeho právního systému – tzn. přesunutí důkazního břemene týkajícího se rozdělení úhrady odškodného mezi jednotlivé viníky na stranu obžaloby.⁷⁶

Jak jsme ale uvedli dříve, povinné sloučení obžalovaných v právu smí podle původního pojetí proběhnout pouze tehdy, když obžalovaní údajně spáchali kolektivní přestupek na základě předem smluveného postupu. V opačném případě mohou obžalovaní trvat na oddělených soudních žalobách.

Jaká je situace v případě, když máme více žalobců stojících proti jednomu nebo více obžalovaným? Kdy k tomu může dojít? Tento případ je velmi důležitý pro případy znečištění ovzduší, v nichž většinou existuje mnoho žalobců, kteří stojí proti jednomu nebo více obžalovaným.

V raném zvykovém právu bylo pravidlo přípustného spojení žalobců nekompromisně omezeno na případy, kdy všechny průvodní faktory činu postihovaly všechny účastníky usilující o spojení. Nyní je toto pravidlo vykládáno volněji a kolektivní žaloby se povolují tam, kde kolektivní žaloba vychází ze stejného jednání nebo stejné série jednání, a kde je nejméně jeden právní problém nebo jedna skutečnost společná pro všechny žalobce. Tento výklad přípustného spojení žalobců je dnes všeobecně akceptován.⁷⁷

⁷⁵ Prosser, *Law of Torts*, str. 317–318.

⁷⁶ Viz Katz, „*Function of Tort Liability*“, str. 619–620.

⁷⁷ Avšak vhodnější by bylo požadovat nadřazenost obecných či společných zájmů nad individuálními zájmy, jak je tomu dnes u společných žalob. Viz diskuse o *City of San Jose v. Superior Court* níže.

Přípustné spojení žalobců v tomto smyslu je naprosto oprávněné. Problém nastává při aplikaci tohoto principu na případ společných žalob (*class action*), kdy je výsledek soudního procesu závazný dokonce i pro ty členy uvedené skupiny obětí, kteří se soudního procesu neúčastnili. Je to velmi troufalé, když se určití žalobci spojí a podají společnou žalobu, jejímž výsledkem jsou vázány i další údajné oběti, které o žalobě nikdy neslyšely či k ní nedaly svůj souhlas. Jediní žalobci, kteří mají být procesem ovlivněni, jsou ti, kteří se k němu dobrovolně připojili. Proto není možné připustit, aby 50 obyvatel Los Angeles podalo společnou žalobu z důvodu znečištění ovzduší jménem „všech obyvatel města Los Angeles“ bez jejich vědomí nebo výslovného souhlasu. Jak jsme již uvedli, pouze oběť a její dědicové smějí vyvolat soudní proces nebo jejím jménem použít přinucení. Pak je ale závaznost společných žalob pro jiné než dobrovolně zapojené osoby nepřijatelná.⁷⁸

Zatímco Federální pravidla občanských řízení z roku 1938 ještě pamatovala alespoň na jeden druh nezávazných společných žalob, na „nepravou společnou žalobu“, přepracované vydání těchto pravidel z roku 1966 bohužel stanovilo, že všechny společné žaloby jsou závazné pro skupinu jako celek, nebo spíše pro všechny členy dané skupiny, kteří výslovně nepožadují vyjmutí z předmětu žaloby. Díky tomuto bezprecedentnímu kroku byla nastolena situace: kdo mlčí, souhlasí. Po obyvatelích Los Angeles, kteří o daném soudním jednání možná ani nevědí, se nyní požaduje, aby zažádali o své vyloučení z procesu, jinak pro ně bude rozhodnutí soudu závazné.⁷⁹ Většina států se těmito novými federálními pravidly pro společné žaloby řídí.

Stejně jako v případě přípustného sloučení, musí po roce 1966 společná žaloba zahrnovat právní otázky či skutečnosti, které jsou společné pro celou skupinu. Soudy naštěstí aplikovaly na použití společných žalob dodatečné omezení. Ve většině případů musí být všichni identifikovatelní členové dané skupiny zvlášť informováni o existenci soudního procesu a dostanou tak alespoň možnost rozhodnout se, že se k žalobě nepřipojí. Daná skupina musí být dále jednoznačně identifikovatelná, zjiřitelná a organizovatelná. Při aplikaci tohoto pravidla by asi většina soudů nepovolila, aby se účastníky společné žaloby stali „všichni obyvatelé města Los Angeles“.⁸⁰ Žaloba ve jménu všech obyvatel Los Angeles (což je přes sedm milionů lidí), která by měla 273 společnostem soudně zakázat znečišťování ovzduší, byla soudem zamítnuta „jako neproveditelná z důvodu počtu zahrnutých stran (žalobců a obžalovaných),

⁷⁸ *Typ společných žalob kdysi známý pod označením „nepravá společná žaloba“, při které byl rozsudek závazný pouze pro členy, kteří skutečně stáli před soudem, vlastně nebyl společnou žalobou, nýbrž institutem přípustného spojení žalobců. Fed. R. Civ. P. 23 (1938).*

⁷⁹ *Pravidla z roku 1938 stanovila, že v některých případech musí mít jakákoliv společná žaloba „nepravý“ charakter (viz předchozí poznámka pod čarou). Přepracovaná Pravidla z roku 1966 změnila všechny společné žaloby na závazné tím, že zrušila kategorii nepravých žalob. Viz Fed. R. Civ. P. 23 (1966).*

⁸⁰ *Fed. R. Civ. P. 23 (a)(1966). K otázce, zda individuální zpráva pro jednotlivé členy dané skupiny je či není povinná, viz Fed. R. Civ. 23(b)(1), Fed. R. Civ. P. (b)(2), Fed. R. Civ. (b)(3), Fed. R. Civ. P23(d)(2), Fed. R. Civ. P. 23(e), Mattern v. Weinberger, 519F.2d 150 (3d Cir.1975), Eisen v. Carlisle & Jacquelin, 417 U.S. 156 (1974), Cooper v. American Savings & Loan Association, 55 Cal. App. 3d 274 (1976).*

různorodosti jejich zájmů a množství příslušných bodů, které jsou předmětem sporu“.⁸¹

Dalším rozumným omezením u většiny společných žalob je požadavek, že obecné společné zájmy musí při žalobě převládat nad různými zájmy jednotlivců. Proto by neměla být povolena společná žaloba v případě, ve kterém je možné individuální zájmy považovat za „rozmanité a významné“, a tudíž převažující nad společnými zájmy. V případě *City of San Jose versus Superiour Court* (1974) soud odmítl společnou žalobu majitelů pozemků poblíž letiště, kteří se domáhali odškodného za poškození svých pozemků způsobené hlukem z letiště, znečištěním, dopravou atd. I když letiště každého žalobce skutečně nějak poškozovalo, soud správně rozhodl, že „právo každého majitele obdržet náhradu škody na svých pozemcích obsahuje příliš mnoho specifik (například vzdálenost od letových tras, druh nemovitosti, její hodnota, způsob použití atd.)“ na to, aby mohla být povolena společná žaloba.⁸²

Společná žaloba by proto neměla být povolena, pokud nedojde k dobrovolnému připojení všech relevantních žalobců a pokud individuální zájmy žalobců převyšují obecný společný zájem.⁸³

Jakým způsobem lze tedy současná pravidla pro společné žaloby aplikovat na otázku znečištění ovzduší? Krier je konsternován faktem, že i když je federální pravidlo č. 23 z roku 1966 pro povolování společných žalob vlastně liberálnější než jeho předchozí znění, americký Nejvyšší soud jeho využitelnost fakticky anuloval svým rozhodnutím, že členové skupiny mohou svůj nárok uplatňovat pouze tehdy, pokud sdílejí společný nerozdílný zájem.⁸⁴ Dle Kriera vylučuje toto neúprosné omezení použitelnost společných žalob pro případy znečištění ovzduší. Dodává, že ačkoliv se toto opatření vztahuje pouze na federální, nikoliv státní společné žaloby, jsou tyto po novelizaci federálních pravidel na státní úrovni často ještě méně realizovatelné než federální společné žaloby. Jak Krier bezděky vtipně poznamenává, některé společné žaloby nejsou za těchto podmínek přitažlivé pro vůbec žádné žalobce.⁸⁵

Avšak hlavní problém pro žalobce v společných žalobách, jak Krier připouští, je naplnění podmínek identifikovatelnosti a organizovatelnosti skupiny při velkém

⁸¹ *Toto byl případ Diamond v. General Motors Corp.* 20 Cal. App. 2d 374 (1971). Na druhé straně některá rozhodnutí státních soudů například v Kalifornii byla společným žalobám příznivě nakloněna. Kalifornský soud skutečně připustil společnou žalobu jednoho člověka proti taxikářské společnosti za údajné předražení, a to jménem svým a jménem několika tisíc neidentifikovatelných zákazníků společnosti. *Dear v. Yellow Cab Co.*, 67 Cal. 2d 695 (1967).

⁸² *City of San Jose v. Superiour Court*, 12 Cal. 3d 447 (1974).

⁸³ Epstein učinil zajímavou poznámku o způsobech, jakými žalobci byli schopni překonat fakt, že nebyla povolena ani kolektivní ani skupinová žaloba pro přílišný rozsah a diverzitu jednotlivých zájmů. V roce 1962 byla droga MER/29 stažena z trhu a proti farmaceutické společnosti bylo poté zahájeno asi 1500 soudních procesů o náhradu škody. Zatímco obžalovaný úspěšně protestoval proti dobrovolnému spojení, většina z právních zástupců koordinovala své aktivity dobrovolně přes hlavní střediskový výbor, který všem právníkům ve skupině stanovil poplatky za své služby. Epstein líčí, že právníci, kteří se zapojili do této skupiny, byli většinou úspěšnější než ti, kteří tak neučinili. Epstein, *Cases on Torts*, str. 274.

⁸⁴ *V Snyder v. Harris*, 394 U.S. 332 (1970). Krier, „Air Pollution“.

⁸⁵ *To je jako kdybychom podali společnou žalobu kvůli znečištění a nikdo by ji nepodpořil.* Krier cituje případ *Riter v. Keokuk Electro-Metals Co.* 248 Iowa 710, 82 N. W. 2d 151 (1957). Krier, „Air Pollution“, str. 217. Také viz *John Esposito*, „Air and Water Pollution: What to Do While Waiting for Washington“, str. 36.

počtu žalobců. Krier přitom cituje známý případ *Diamond versus General Motors*. Avšak zatímco on připisuje neúspěch zejména nedostatku kompetencí a schopností soudců vyvážit různé zájmy, opomíjí daleko významnější problém neidentifikovatelnosti skupiny a nedostatku jasných důkazů o vině a příčinné souvislosti ve vztahu mezi obžalovaným a žalobcem.

Závěr

Naším cílem bylo učinit výklad souboru liberálních principů, na jejichž základě by mělo být posuzováno a vytvářeno právo. Vyvodili jsme, že každý má mít možnost dělat, co se mu zlíbí, pokud tím nezpůsobí zjevný čin agrese proti druhé osobě nebo jejímu majetku. Pouze takový čin může být považován za nelegální, tedy i soudně postižitelný, a to pouze v rámci systému občanského práva, kde žalobu proti údajnému agresorovi vznáší oběť nebo její dědicové. Z tohoto důvodu by neměla existovat žádná administrativní či správní rozhodnutí zakládající nelegální činy jiné povahy. A vzhledem k tomu, že jakékoliv soudní stíhání jménem „společnosti“ nebo „státu“ by bylo nepřipustné, trestní právo by bylo nutné transformovat do rozšířeného systému občanského práva, do kterého by byl začleněn systém restů a zákon o pokusech.

Pachatel přestupku i trestného činu musí být za svou agresi absolutně odpovědný, přičemž není přípustný žádný únik před odpovědností aplikováním teorie „zavinění z nedbalosti“ nebo „rozumného chování“. Vina obžalovaného však musí být prokázána pomocí přesně vymezené příčinné souvislosti jeho činů se vznikem škody a žalobce toto musí prokázat nade vší rozumovou pochybnost.

Za zakázaný čin je odpovědný jedině agresor, nikoliv zaměstnavatel agresora, za předpokladu, že čin nebyl spáchán na příkaz zaměstnavatele. Současný systém zástupné odpovědnosti zaměstnavatele je nevhodným pozůstatkem právní úpravy vztahů mezi pánem a sluhou, který existoval za feudalismu. Dnes je však hlavním důvodem pro zachování takového postupu předpokládána vyšší solventnost zaměstnavatele.

Uvedené principy by měly platit pro všechny občanskoprávní delikty, včetně znečištění ovzduší. Znečištění ovzduší je nepřipustným obtěžováním, které z pozemku původce přechází na pozemky druhých osob. Jedná se o invazi do vzdušného prostoru, který je nedílnou součástí vlastnictví půdy, a často také o invazi vůči samotné osobě vlastníka. Základem liberální teorie vlastnických práv je koncept prvotního přivlastnění, podle kterého se první člověk, který zdroj využívá, stává i jeho vlastníkem. Proto v případech, kdy „znečišťovatel“ byl v konkrétním místě první a začal se znečišťováním ještě před příchodem majitelů okolních pozemků, hovoříme o získání práva uvalení věcného břemene na emise znečištění či hluku na základě prvotního přivlastnění. Takové břemeno je součástí vlastnických práv prvního příchozího spíše než majitele přilehlých pozemků, který přišel později. Znečištění ovzduší za těchto podmínek pak není delikt, ale nezpochybnitelné právo znečišťovatele, pohybuje-li se v mezích vydrženého věcného břemene. Naopak v případech, kdy věcné břemeno neexistuje a znečištění vzduchu je postižitelné lidskými smysly, jedná se o občanskoprávní delikt per se – tj. o nezpochybnitelný zásah do vlastnických práv na ovzduší

druhé osoby. Rádiové vlny či nízkou úroveň radiace překračující hranice pozemků nelze považovat za agresi, protože neovlivňují vlastníkův požitek a neomezuje používání jeho majetku. Pouze v případě, kdy takové překročení hranice způsobí prokazatelnou újmu – dle zásad přesně vymezené příčinné souvislosti a nade vši rozumovou pochybnost –, lze invazi tohoto charakteru považovat za přestupek a požadovat náhradu či soudní zákaz činnosti.

Institut kolektivního přestupku, při kterém jsou obžalovaní nuceni se společně hájit, lze použít pouze v případě, kdy všichni obžalovaní jednali ve shodě. Tam, kde jsou jejich činy oddělené, musejí být odděleny i žaloby a rovněž vina musí být přisuzována zvlášť. Žalobci mohou spojit své individuální žaloby proti obžalovanému pouze tehdy, mají-li jejich případy společný prvek, který převládá nad jejich samostatnými a individuálními zájmy. Společné žaloby jsou v případech dobrovolného spojení žalobců nepřípustné, protože předpokládají zastupování i dalších členů skupiny, kteří ke své účasti na žalobě nedali souhlas a neměli by být výsledkem žaloby vázáni.

A konečně je nezbytné zříci se obecně využívaných praktik autorů pojednávajících o ekologickém právu, kteří se v případech znečištění ovzduší staví do role obhájců ubohých žalobců a jsou rozezleni, kdykoliv není těmto žalobcům umožněno bezohledně zatočit s obžalovanými. Hlavní roli v právu řešícím znečištění ovzduší (tak jako v jiných právních oblastech) by měl hrát respekt k liberálním principům a vlastnickým právům všech jednotlivců, jež by měly být nadřazeny zvláštním zájmům a prosazování neopodstatněných výhod úzkých zájmových skupin.

Literatura

- Barnett, R. E. (1977): Restitution: A New Paradigm of Criminal Justice. *Assessing the Criminal: Restitution, Retribution and the Legal Process*, Barnett, R., Hagel, J. (ed.), Ballinger Publishing Co., 1977 v Cambridgi (USA).
- Block, W. E. (1977): Coase and Demsetz on Private Property Rights, *Journal of Libertarian Studies*, jaro 1977, str. 111–115.
- Bodie, J. C. (1976): The Irradiated Plaintiff: Tort Recovery Outside Price-Anderson, *Environmental Law* 6, jaro 1976.
- Burby, W. E. (1965): *Handbook of the Law and Real Property*. 3. vydání, West Publishing Co. v St. Paul.
- Cleary, E. W. (ed.), (1972): *McCormick's Handbook of the Law and Evidence*, 2. vydání, West Publishing Co. v St. Paul.
- Clover, G. E. (1966): Torts: Trespass, Nuisance and $E=mc^2$, *Oklahoma Law Review* 11.
- Coase, R. H. (1959): The Federal Communications Commission, *Journal of Law and Economics* 2, říjen 1959, str. 1–40.
- Coase, R. H. (1960): The Problem of Social Cost, *Journal of Law and Economics* 3, říjen 1960.
- De Vany, A. a kol. (1980): *A Property System Approach to the Electromagnetic Spectrum*. Cato Institute v San Francisku.
- Donisthorpe, W. (1985): *Law in a Free Society*. Macmillan v Londýně, str. 132–158.
- Downing, P. B. (1971): An Introduction to the Problem of Air Quality. *Air Pollution and the Social Sciences*, Downing (ed.), Praeger Pubs. v New Yorku.
- Dworkin, R. (1977): *Taking Rights Seriously*. Harvard University Press v Cambridgi.
- Dworkin, R. (1980): Is Wealth a Value? *Journal of Legal Studies*, březen 1980, str. 191–226.
- Egger, J. B. (1979): Comment: Efficiency Is Not a Substitute for Ethics. *Time, Uncertainty, and Disequilibrium: Exploration of Austrian Themes*, Rizzo, M. (ed.), Lexington Books v Lexingtonu.
- Epstein, R. A. (1960): Note, Deposit of Gaseous and Invisible Solid Industrial Wastes Held to Constitute Trespass. *Columbia Law Review* 60.
- Epstein, R. A. (1973): A Theory of Strict Liability, *Journal of Legal Studies* 2, leden 1973.
- Epstein, R. A. (1974): Defenses and Subsequent Pleas in a System of Strict Liability. *Journal of Legal Studies* 3, str. 197–201.
- Epstein, R. A. (1977): Crime and Tort: Old Wine in Old Bottles, *Assessing the Criminal: Restitution, Retribution and the Legal Process*, Barnett, R., Hagel, J. (ed.), Ballinger Publishing Co. v Cambridgi (USA).
- Epstein, R. A. (1980): *Modern Products Liability Law*. Quorum Books ve Westportu (USA).
- Epstein, R. A. (1980): The Static Conception of the Common Law, *Journal of Legal Studies*, březen 1980, str. 253–276.

- Epstein, R. A., Gregory, Ch. O., Kalven, H. Jr. (1977): *Cases and Materials on Torts*, 3. vydání, Little, Brown & Co. v Bostonu.
- Esposito, J. (1970): Air and Water Pollution: What to Do While Waiting for Washington. *Harvard Civil Rights/Civil Liberties Law Review*, leden 1970.
- Fried, Ch. (1980): The Law of Change: The Cunning of Reason in Moral and Legal History. *Journal of Legal Studies*, březen 1980, str. 335–354.
- Hardin, G. (1968): The Tragedy of the Commons, *Science* roč. 162, str. 1243–1248.
- Juergensmeyer, J. C. (1967): Control of Air Pollution through the Assertion of Private Rights, *Duke Law Journal*, str. 1126–1155.
- Katz, M. (1969): The Function of Tort Liability in Technology Assessment. *Cincinnati Law Review* 38, podzim 1969.
- Krier, J. E. (1971): Air Pollution and Legal Institutions: An Overview, *Air Pollution*, Downing, Praeger Publishers v New Yorku.
- Kronman, A. J. (1980): Wealth Maximization as a Normative Principle, *Journal of Legal Studies*, březen 1980, str. 227–242.
- Landau, J. L. (1979): Who Owns the Air? The Emission Offset Concept and Its Implications, *Environmental Law* 9.
- Lehning, P. B. (1980): Property Rights, Justice and the Welfare State, *Acta Politica* 15, Rotterdam, str. 323–352.
- Liggio, L. P. (1977): The Transportation of Criminals: A Brief Politico-Economic History, *Assessing the Criminal: Restitution, Retribution, and the Legal Process*, Barnett, R., Hagel, J. (ed.), Ballinger Publishing Co. v Cambridgi (USA).
- Magruder, C. (1936): Mental and Emotional Disturbance in the Law of Torts, *Harvard Law Review* 40, str. 1033–1035.
- Mill, J. S. (1944): On Liberty, *Utilitarianism, Liberty, and Representative Government*. E. P. Dutton v New Yorku.
- O'Driscoll, G. P. Jr. (1980): Justice, Efficiency and the Economic Analysis of Law: A Comment on Fried. *Journal of Legal Studies*, březen 1980, str. 355–366.
- Porter, W. C. (1968): The Role of Private Nuisance Law in the Control of Air Pollution, *Arizona Law Review* 10, str. 107–119.
- Prosser, W. L. (1971): *Handbook of the Law of Torts*, 4. vydání, West Publishing Co. v St. Paul.
- Rizzo, M. J. (1979): Uncertainty, Subjectivity and the Economic Analysis of Law, *Time, Uncertainty and Disequilibrium: Exploration of Austrian Themes*, Rizzo, M. (ed.), Lexington Books v Lexingtonu.
- Rizzo, M. J. (1980): Law Amid Flux: The Economics of Negligence and Strict Liability in Tort. *Journal of Legal Studies*, březen 1980, str. 291–318.
- Rothbard, M. N. (1974): Justice and Property Rights, *Property in a Human Economy*, Blumenfeld, S. (ed.), Open Court v LaSalle (USA).
- Rothbard, M. J. (1977): Punishment and Proportionality, *Assessing the Criminal: Restitution, Retribution and the Legal Process*, Barnett, R., Hagel, J. (ed.) Ballinger Publishing Co. v Cambridgi (USA).

- Rothbard, M. J. (1977): Robert Nozick and the Immaculate Conception of the State, *Journal of Libertarian Studies*, zima 1977.
- Rothbard, M. J. (1979): Comment: The Myth of Efficiency, *Time, Uncertainty and Disequilibrium: Exploration of Austrian Themes*, Rizzo, M. (ed.), Lexington Books v Lexingtonu.
- Rothbard, M. J. (1980): F. A. Hayek and the Conception of Coercion, *Ordo* 31, Stuttgart, str. 43–50.
- Shiveley, C., (ed.), (1971): *The Collected Works of Lysander Spooner*. M & S Press ve Westonu (USA).
- Smith, R. J. (1981): Resolving the Tragedy of the Commons by Creating Private Property Rights in Wildlife. *Cato Journal* 1, podzim 1981, str. 439–468.
- Thompson, B. H. Jr. (1975): Injunction Negotiations: An Economic, Moral and Legal Analysis, *Stanford Law Review* 27, červenec 1975, str. 1563–1595.
- Tucker, B. R. (1893): *Instead of a Book*. B. R. Tucker v New Yorku.
- Wegman, R. A. (1966): Cigarettes and Health: A Legal Analysis, *Cornell Law Quaterly* 51, léto 1966, str. 696–724.
- Yamada, T. J. (1975): Urban Noise: Abatement, Not Adaptation, *Environmental Law* 6.

Environmentální problémy a jejich řešení pomocí vlastnických práv*

Walter E. Block

Souladu mezi ekonomikou a životním prostředím může být dosaženo využitím nástrojů ekonomie k dosažení cílů ochrany životního prostředí. Takový postup můžeme nazvat kooperativním řešením problému znečištění. Jinými slovy tvrdíme, že lze vyřešit problémy znečištění životního prostředí tím, že se budeme opírat o stejné jednání a motivace jednotlivých lidí, které jsou příčinou ekonomického růstu a rozvoje společnosti. Hlavní hybnou silou tohoto řešení je využití obrovského potenciálu „sobeckého“ zájmu jednotlivců.

Ríká se, že odpovědnost všech není ve skutečnosti odpovědností nikoho. Toto rčení je plně relevantní u problému znečištění. Tento problém existuje, protože vzduch, voda, lesy, které jsou znečišťovány, jsou v naprosté většině případů veřejným vlastnictvím (tzn. vlastnictvím nás všech). Např. většina půdy v Kanadě patří státu¹, tj. v podstatě nepatří nikomu. Proto žádný konkrétní člověk neprotestuje, je-li tato půda poškozována znečišťovatelem nebo jsou-li stromy na této půdě poškozovány škodlivými látkami emitovanými do ovzduší.

Kanaďané, kteří se zájmem sledují aktivismus ekologických hnutí varujících před dopady kyselých dešťů na lesní porosty, jsou velmi pobouřeni, když se jim sousedův pes vykálí na jejich trávník. Je možné namítnout, že je v tom snad rozdíl – trávník před domem je přece jejich soukromým majetkem. Ano, ale přesně o tom zde hovoříme.

Pokud majitel psa vlastní i továrnu, která vypouští do ovzduší chemické látky, jež se odtud dostávají do blízkého lesa, téměř na to nereagujeme, a to i tehdy, když o tom víme. Les nám přece nepatří. Jak však zajistit, aby mechanismus, jehož pomocí je chráněn náš soukromý majetek – např. trávník před domem –, začal fungovat stejně i v případě lesů? Odpověď na tuto otázku je prostá: Dokud budeme udržovat při životě mýtus veřejného vlastnictví, bude to velmi obtížné.

* Anglická verze článku je součástí *Economics and the Environment: A Reconciliation*, W. E. Block (ed.), The Fraser Institute, Canada, 1990. Autor by rád na tomto místě poděkoval svým kolegům za cenné poznámky a konstruktivní kritiku tohoto článku (podíleli se na něm John Baden, Steve Hanke, Karl Hess III, Morton J. Horwitz, John Howard, Michael M'Gonigle, Calvin Sanborn, Rick Stroup, Philip Bryden, Jeff Bush, James Dailley, John Heppes, Brian McClay, William Munro, Richard Parsons, Greg Terry, Raul Valdez, Barry Saunders, Randy Simmons a především Mike Walker).

¹ Viz tab. 1.

Kdo je vinen?

Je politováníhodné, že dnešní vlády místo toho, aby podporovaly respekt k vlastnickým právům, stále velmi často způsobují jejich narušování. Tento fakt tvoří podstatu mnoha současných problémů spojených se znečištěním životního prostředí. Velmi zřídka je však rozpoznána pravá příčina a její důsledek. Mnoho odborníků naopak věří, že soukromé vlastnictví je hlavní příčinou problému znečištění.

Skupiny, které se proslavily svým bojem za ochranu životního prostředí – jako např. Greenpeace, radikální ekologové, Sierra klub, „zelené“ politické strany po celém světě aj. –, mají za to, že kapitalistický systém, založený na politice *laissez faire*, způsobuje kyselý déšť, skleníkový efekt, znečištění ovzduší a další environmentální problémy. Zastáncem tohoto názoru je i Dr. David Suzuki, který využívá svého pravidelného sloupku ve *Vancouver Sun* k vyjádření svých negativních názorů na ekonomický růst a kapitalistické uspořádání společnosti.

Chceme-li reagovat na tato obvinění, napadne nás nejdříve, že vysoká míra znečištění životního prostředí existovala také za „železnou oponou“. Řadu škodlivých zásahů do přírody rovněž způsobuje přímo aktivita vlád ve jménu poskytování veřejných služeb, fungování vládních organizací nebo poskytování vládních dotací zemím třetího světa, které využívají tyto peníze k masové likvidaci deštných pralesů.

Nelze popřít, že „sobecký“ soukromý zájem může za určitých okolností poškodit životní prostředí. Avšak ve velkém rozsahu je takové chování podpořeno a do určité míry i determinováno legislativou a zákony, které vytváří veřejný sektor (vláda).

Jednotlivé obchodní transakce jsou nejnadhěji identifikovatelné aspekty tržního prostředí, protože jsou nejvíce vidět. Mnohem podstatnější jsou však zákony, které tvoří základ tržního systému, zejména pravidla, jež definují vlastnická práva. Bohužel v této klíčové oblasti vymezení vlastnických práv naši zákonodárci a soudy selhávají a neplní povinnost, která jim byla svěřena. Problém znečištění je pouze přímým důsledkem tohoto selhání.

V tomto článku nejdříve vysvětlíme základy teorie vlastnických práv a jejich souvislost s účinnou politikou ochrany životního prostředí. Dále budeme toto pojetí aplikovat na řadu případů ekologických problémů po celém světě. I pro lidi, kteří jsou dost skeptičtí k fungování tržního systému, je důležité alespoň pochopit mechanismy, v důsledku kterých trh selhává. Pouze pak je možné navrhnout řešení k nápravě těchto selhání a k dosažení konečného cíle – ochrany životního prostředí. Naše diskuse bude zahrnovat historické kořeny problému znečištění ovzduší, recyklace odpadu obecně a recyklace v souvislosti se specifickým případem dětských plen a dále environmentální témata, jako jsou ropné úniky, lesy, národní parky a vymírání živočišných druhů. Začneme stručným objasněním tvrzení, proč jsou současné environmentální problémy především důsledkem degradace vlastnických práv ve vyspělých západních státech.

Příklad z historie

V 30. a 40. letech 19. století došlo v Kanadě, USA a Velké Británii k řadě soudních sporů, které velmi věrně kopírují naše dnešní zkušenosti. Obvykle se jednalo o situaci, že žena přišla k soudu a v souladu se zvykovým právem² (*common law*) na ochranu před nepřipustným obtěžováním si stěžovala, že sousední továrna chrlící kouř zašpinila její vyprané prádlo, které pověsila venku. Nebo zde byl farmář se stížností, že vlaky jezdící po železnici, jež vede podél jeho pole, emitují jiskry a poškozují tak jeho stohy sena. Jinými slovy žalobce tvrdil, že jeho vlastnická práva byla narušena a dovolával se u soudu náhrady škody a vydání soudního zákazu k zamezení této hanebné činnosti. Soudy v celé řadě rozhodnutí, na jejichž základě vznikaly precedenty, kterými se naše právo řídí dodnes, přiznaly, že obžalovaný se nade vši rozumovou pochybnost dopustil narušení vlastnických práv žalobce. Avšak žalobci bylo často odmítnuto přiznání náhrady škody, a to ze dvou důvodů: buď bylo nepřipustné obtěžování označeno za veřejný problém, který postihuje všechny, a žalobce měl prostě jen smůlu, že se nacházel kouřícímu komínu nejbližší, nebo bylo uvedeno, že nepřipustné obtěžování je důsledkem aktivity prováděné vládní autoritou nebo v rámci udělené veřejné výsady.³

V prvním případě soudy jinými slovy tvrdily, že pokud v souvislosti se škodlivou aktivitou existuje faktor obecné újmy, není možné stanovit individuální újmu. Kouř z továrny postihoval všechny v sousedství a individuální postižení jednoho žalobce nemohlo být soudem oddělitelné. Tato veřejná újma nemohla být tedy napravena (pomocí odškodnění či zákazu) na základě něčího soukromého požadavku a musela být řešena v rámci rozhodování veřejné autority – tzn. prostřednictvím legislativy. V druhém případě soudy prohlašovaly, že veřejná činnost se udála či veřejná výsada byla udělena na základě pečlivého uvážení veřejné autority s ohledem na všechny možné vedlejší dopady – tzn. všechno, co bylo provedeno veřejnou autoritou, je nutné považovat za veřejný zájem – a to i v případě, že došlo ke zničení farmářova pole jiskrami ze státem povolených motorů lokomotiv. Nezadržitelný „pokrok doby“ nelze přece omezovat ohledem na čistě soukromé zájmy.⁴

Historický vývoj, který souvisel s účelovým posunem v chápání soukromých práv a jejich ochrany kvůli nepřipustnému obtěžování, byl vysledován zpět ke svým britským kořenům profesorem Ronaldem Coasem z Chicagské university, který je jedním z čelních světových představitelů v oblasti ekonomie a práva.⁵ Coase poukázal na skutečnost, že v počátcích železniční dopravy se používaly parní motory v souladu se zákonným nařízením, tj. na základě vládního povolení. Železnice jako takové nebyly v rámci zvykového práva zodpovědné za žádnou

² Výraz „*common law*“ lze přeložit jako zvykové nebo obyčejové právo, které kromě obyčejů zahrnuje i soudní precedenty a zvyklosti. (Pozn. překl.)

³ Za tento bod vděčím Miku Walkerovi.

⁴ Více viz Horwitz, M. J. (1977): *The Transformation of American Law: 1780–1860*. Harvard University Press, Cambridge, str. 74–78.

⁵ Viz jeho průlomový článek – *The Problem of Social Cost*. *The Journal of Law and Economics*, říjen 1960, roč. III, str. 1–44.

škodu, která mohla být způsobena odletujícími jiskrami. Anglický zákon explicitně stanovil, že pokud žhavý uhlík z taktu schválené lokomotivy způsobil škodu na farmářově poli, pak železnice, s výjimkou mimořádných okolností, nebyla za tuto škodu shledána vinnou.

Důvodem této nadřazenosti v rámci systému severoamerického práva je přesvědčení, že jakmile je v první instanci vydáno zákonné povolení železnici používat daný motor, pak toto povolení reflektuje veřejný zájem. A jelikož veřejný zájem je vždy nadřazený zájmu soukromému, není poškozenému farmáři uhrazena škoda způsobená zákonem schváleným dopravním prostředkem, i když je samotný tento prostředek v soukromém vlastnictví. Důsledkem tohoto výkladu však je, že role vlády od této doby až do současnosti významně snižuje význam individuálního jednání, které dříve mohlo omezit rozsah znečištění nebo snížit míru nepřipustného obtěžování, jež jedna strana působí druhé. Coase podotýká, že „důsledkem řady zákonů v této oblasti je ochrana podniků před žalobami těch, kteří byly poškozeni jejich činností. Jedná se o dlouhý seznam legalizovaných nepřipustných obtěžování“.⁶

Potlačení zvykového práva nepřipustného obtěžování, kterého se v minulosti mohli soukromí vlastníci v případě poškození majetku dovolávat, vysvětluje, proč je dnes na vlády apelováno, aby se více angažovaly v řešení problémů znečištění životního prostředí formou různé regulace. Tam, kde soudy identifikovaly veřejnou újmu, nebylo možné dosáhnout odškodnění poškozeného a platná legislativa nenabízela alternativní řešení vzniklého konfliktu nebo nedokázala majetek poškozeného účinně ochránit.

Existoval ještě třetí důvod pro zamítnutí pomoci žalobcům v těchto raných environmentálních kauzách. V určitém ohledu je tento důvod mnohem důležitější než dva předchozí, protože jim je nadřazen. Postupem času začala veřejnost akceptovat, že existuje něco důležitějšího, než je soukromé vlastnictví – bylo to tzv. „veřejné blaho“.⁷ Z čeho toto veřejné blaho sestávalo a proč bylo tak důležité? Veřejné blaho podporovalo ekonomický růst.⁸ A protože byly výrobní podniky všech druhů a typů považovány za hlavní stavební kameny tohoto úsilí, docházelo ke zvyšování jejich právní ochrany – tzn. byly dotovány a bylo jim tolerováno vypouštění znečištění, které by za normálních okolností bylo předmětem soudního zákazu. S ohledem na veřejné blaho byly stížnosti žalobců často hromadně zamítány. Práva soukromých vlastníků byla pošpiněna ve jménu „pokroku“ a výrobcům bylo umožněno, aby využívali vodu, vzduch a jiné zdroje prakticky tak, jak se jim zachce.

Vládní selhání

V souvislosti s tímto neveselým příběhem je nutné upozornit na několik skutečností. Je nutné si uvědomit, že klíčovým aspektem celého problému je vnesení

⁶ *Ibid.*, str. 24.

⁷ Více viz Horwitz, M. J. (1977): *The Transformation of American Law: 1780–1860*. Harvard University Press v Cambridgi, str. 67–78.

⁸ Horowitz (1977) věnuje tomuto tématu kapitulu s názvem „Subsidizing Economic Growth“.

určitého vládního stanoviska do dvoustranného sporu, nikoliv fungování svobodného trhu jako takového. V původním systému svobodného podnikání byla práva jednotlivce a jeho majetek posvátný a nedocházelo k jejich degradaci v důsledku preference filozoficky nesmyslných konceptů, jako jsou např. veřejné statky, veřejný zájem nebo veřejné vlastnictví. Uvedené soudní rozsudky jsou proto ukázkou vládního, nikoliv tržního selhání.

Dále je zřejmé, že koncept individuálních vlastnických práv, ačkoliv byl mnohokrát samozvanými obháji životního prostředí haněn, je pro ochranu životního prostředí klíčový.⁹ Problém, se kterým se dnes v oblasti ochrany životního prostředí potýkáme, je zcela zřejmý a typický případ „tragédie obecní pastviny“. Pokud je lidem umožněno nabyvat plných vlastnických práv k určitému typu majetku, zacházejí s ním, jako by ho skutečně vlastnily, tzn. inklinují k jeho ochraně. Pokud nejsou vlastnická práva chráněna a druhým osobám je umožněno jejich beztestně porušování, lidé se k takovému statku chovají macešsky. Znečištěné životní prostředí je tedy výsledkem absence vlastnických práv.

A konečně v podmínkách, které byly v minulosti vytvořeny sérií soudních rozhodnutí, by se jen velmi osvícený a veřejnému zájmu podřízený výrobce zabýval problémem znečištění. Pokud by totiž sám investoval do nákladných zařízení k zamezení emisí do ovzduší, byl by ostatními výrobci v důsledku cenové konkurence zcela vytlačen z trhu, jelikož ti by využívali existujícího právního prostředí, ve kterém lze beztestně vyvíjet fyzickou invazi na pozemky okolních vlastníků v podobě emisí kouře a dalších prachových částic.

Politováníhodné precedenty

V důsledku zmíněných soudních rozhodnutí a dalšího právního vývoje se tedy v celém hospodářství podporovalo zavádění technologií způsobujících vysoké znečištění. Kdyby bylo dáno za pravdu žalobcům, bylo by od prvopočátku nutné investovat více zdrojů společnosti do takových metod výroby, které by produkovaly nižší znečištění jako vedlejší nežádoucí produkt. V rámci výzkumu a vývoje

⁹ Je nezbytné si uvědomit, že výsledování příčinné souvislosti mezi invazí znečišťovatele a poškozením majetku a životů jiných subjektů provázají technické problémy. Pokud majitel továrny znečišťuje ovzduší nebo vodu a pokud nelze kvantifikovat újmu nebo vysledovat znečištění zpět k jeho původci, pak je pravděpodobné, že jakýkoliv systém směřující k nápravě tohoto stavu selhává. Situace představuje problém jak ve svobodném tržním prostředí, tak v jakémkoliv jiném právním uspořádání. Jsou-li však vlastnická práva jasně vymezena, vlastník má motivaci dělat vše, co je třeba, aby bránil své právo u soudu. (Za tento bod vděčím Rickovi Stroupovi). Kromě toho lze předpokládat, že v rámci právního řádu, který by důsledně penalizoval invaze způsobené znečištěním, by se mnohem více rozšířily nejrůznější technologie nezbytné k určení toho, kdo a co přesně způsobil. Problémy pramenící ze vzájemného soužití lidí budou existovat vždy. Můžeme odlišit jasné případy znečištění od jasných příkladů neznečištění, ale mezi těmito dvěma skupinami je šedá zóna. V takových sporných případech může nejlépe rozhodovat nezávislý soudce podpořený experty z oblasti chemie a biologie a nikoliv právní filozof, který dokáže pouze stanovit obecné principy rozhodování. Existuje analogie mezi případy znečištění a znásilnění. Na jedné straně figuruje sexuální styk prováděný se souhlasem obou partnerů, na druhé straně je použití síly jednoho partnera vůči druhému. Ale mezi těmito dvěma póly existují případy, kdy „oběť“ není ani pro, ani proti, ale spíš neví. V takových případech je soudce s podporou např. psychologa tou nejoprávněnější osobou pro vyřešení konfliktu mezi dvěma lidmi. Právní filozof může argumentovat v mezích obecných principů a zabývat se významem rozlišení mezi souhlasem a nesouhlasem.

by se věnovalo více prostředků na vynalezení dokonalejších protikouřových zařízení, hledaly by se alternativní cesty výroby čistších paliv a energií. Také by se rychleji rozvíjely a lépe fungovaly různé právní nástroje – jako např. omezující smlouvy a dohody, pomocí kterých by bylo možné snižovat negativní dopady na životní prostředí. Průmyslové výroby náročné na emise prachu a jiných látek do ovzduší by byly nuceny alokovat své provozy dál od hustě osídlených území. Zkrátka a dobře dnešní ekologické krize by mohly být z velké části omezeny nebo zcela eliminovány, pokud by do našich právních struktur byla od počátku včleněna pravidla fungování svobodné společnosti.

Dále se budeme věnovat některým aktuálním tématům, která jsou nedílnou součástí agendy různých ekologických hnutí. Pokud si se ilustrovat, jak při větší důvěře v soukromé vlastnictví může svobodný trh sloužit jako prostředek k dosažení kvalitnějšího životního prostředí.

Recyklace

Obalový průmysl se v posledních letech stal terčem ostré kritiky, protože jím vyráběné sáčky, krabice, plastové láhve a další obaly, které plnohodnotně slouží maloobchodníkům, způsobují ve chvíli, kdy dojde na jejich likvidaci, ekologickou katastrofu. Např. polyetylén (PET) je levný a praktický, ale v přírodě obtížně odbouratelný. Totéž platí i pro další druhy plastů různého složení. Navíc obal se obvykle skládá ne z jednoho, ale z více materiálů a stává se tak noční můrou jakékoliv recyklace. Např. nápojový karton, ve kterém si zákazníci mohou koupit pomerančový džus, se skládá z papíru, lepenky, kovu a plastu. Každý z těchto materiálů musí být napřed oddělen od ostatních, chceme-li dosáhnout jejich budoucího opětovného využití.

Co si počít s problémem zneškodňování tuhého odpadu? Existují dva způsoby uvažování o tomto problému. Podle prvního způsobu, který můžeme označit jako intervencionistický, je problém způsoben nenasytnými kapitalisty, kteří maximalizují své zisky za naprostého nezájmu o blahobyt společnosti. Produkují polyetylén, láhve, plechovky a další obaly, které následně zamořují naši krajinu. A protože se výrobci zabývají pouze výrobou obalů – tzn. navýšením svých maloobchodních prodejů – a nikoliv tím, kde tyto obaly nakonec skončí, jsou slepí k ekologickým problémům způsobených jejich výrobou, neboť se jich v podstatě přímo netýkají.

V pojetí druhého myšlenkového směru nemá problém nadměrné produkce tuhých odpadů se ziskuchtivými kapitalisty nic společného. Naopak, je důsledkem skutečnosti, že nakládání s odpady je téměř výhradní doménou veřejného sektoru.

Proč je právě tato skutečnost příčinou problému s odpady? Jednoduše řečeno, domnělou nezodpovědnost obalového průmyslu způsobuje vládou vytvořený systém nakládání s odpadem. V ekonomické teorii se používá termín, že veřejné odpadové hospodářství vytváří negativní externalitu. Je totiž hlavním důvodem, proč obalový průmysl volí materiály bez zvažování obtížnosti jejich konečného zneškodnění.

Jak by měl fungovat odpadový průmysl na čistě soukromých základech a jak by byla vyřešena dnešní bezvýchodná situace? I když je vždy obtížné přesně

odhadnout působení trhu, existuje dnes dost zkušeností s privatizací, abychom byli schopni alespoň v širších souvislostech předvídat, jak by takové průmyslové odvětví vypadalo. Na začátku by muselo dojít k naprostému oddělení odpadového hospodářství od státu. Občané by individuálně uzavírali dohody o odvozu odpadů se soukromými firmami fungujícími na základě zisku. Tato dohoda by byla uzavřena na zcela soukromé bázi jako každá jiná forma tržní transakce, např. poskytování jídla v restauraci, nákup hraček či novin atd.

Neznamená to však, že odvoz odpadů by byl automaticky dražší než dnes. Mnoho lidí je přesvědčeno, že odvoz odpadů je „zadarmo“, jelikož tuto službu poskytuje veřejný sektor. Ale i náklady veřejného sektoru musí být někým uhrazeny, takže peníze, které dříve putovaly vládě v podobě daní, by byly nyní ponechány obyvatelstvu k vlastnímu využití. (Zákony zakazující vršení odpadu za domem by zůstaly nadále v platnosti a motivovaly by majitele domu, aby podnikl veškeré kroky k řešení problému černých skládek.) Tak jako i v jiných privatizovaných odvětvích, je téměř jisté, že i náklady na zneškodňování odpadů by klesly, a to přibližně o třetinu až polovinu (ne-li více) z důvodu větší efektivnosti fungování soukromého sektoru ve srovnání s veřejným sektorem.¹⁰

Privatizace

Jak by privatizace napomohla recyklačnímu úsilí? Především by ukázala, zda je recyklace odpadu vůbec potřebná. Opětovné využívání materiálů není samo o sobě konečným cílem, pouze prostředkem k snížení množství odpadů. Pouze v případě, že je hodnota získané suroviny vyšší než vynaložené náklady, existuje důvod tento proces podstoupit. Pokud tomu tak není, pak je recyklace součástí problému, nikoliv jeho řešením.

Předpokládáme-li, že recyklace je ekonomicky smysluplná, pak by pravděpodobně firmy organizující svoz odpadu vytvořily odstupňovaný ceník, ve kterém by bylo např. uvedeno: tolik dolarů za odvoz sta jednotek netříděného odpadu, nižší poplatek za částečně vytríděný odpad, a ještě méně za zcela vytríděný odpad, který splňuje předem dané parametry. Některé svozové firmy by byly ochotny nabídnout klientovi jakoukoliv variantu podle jeho přání. Jiné by se specializovaly pouze na některý druh tříděných odpadů apod.

Rovněž by existovala odstupňovaná cenová škála za odvoz odpadů v závislosti na jejich „ekologické šetrnosti“. Tzn. nejméně by se platilo za snadno recyklovatelné jednodruhové obaly, víc za plasty¹¹ nebo kartónové obaly obsahující směs více materiálů, u kterých je nákladnější jejich separace.

Maloobchodní svozové firmy operující na úrovni domácností by se musely dále zbavovat odpadu, který sesbíraly. Vozily by ho na soukromou skládku, které by za zneškodnění odpadů platily nebo od níž by naopak získaly úhradu

¹⁰ Více viz *Privatization: Theory and Practice*, Walker, M. (ed.), *The Fraser Institute*, Vancouver, 1980. *Privatization: Tactics and Techniques*, Walker, M. (ed.), *The Fraser Institute*, Vancouver, 1988.

¹¹ Tvzení, že plasty způsobují závažné environmentální problémy, bylo napadnuto v publikaci Rathje, W. J. (1989): *Atlantic Monthly*, prosinec 1989, str. 99–109.

za jednotlivé druhy materiálu podle jejich další užitečnosti a recyklovatelnosti.¹² Svozoové firmy by tudíž byly vedeny „neviditelnou rukou“ Adama Smithe, aby zpoplatňovaly své zákazníky co nejpřesněji podle skutečných nákladů na zneškodnění různých druhů odpadů, který produkují.

Taková proměna odpadového hospodářství by měla rovněž velký vliv na samotný obalový průmysl. Spotřebitelé, kteří by věděli, že budou muset později platit vyšší poplatky za určitý druh odpadu, by se snažili vyhnout nákupu obtížně zneškodnitelných obalů. Nebo by je nakupovali pouze v okamžiku, kdyby jejich pořizovací cena byla natolik nízká, že by vyvážila pozdější dodatečné náklady na jejich odstranění.

Žádné skládky?

Nejdříve by tedy došlo k racionalizaci celého odpadového hospodářství. Obalový průmysl by již neměl možnost zatěžovat náklady na zneškodnění svých výrobků veřejný sektor. Kdykoliv by výrobce obalů uvažoval o zavedení nové série velmi atraktivního, leč obtížně odstranitelného materiálu, musel by čelit podezření zákazníků, kteří by uvažovali asi takto: „Vypadá to hezky, ale kolik mě bude stát, abych se toho pak zbavil?“ Např. igelitová či papírová taška v supermarketu může stát jen 1 cent. Abychom se jí však později zbavili jako odpadu, musíme zaplatit 1 cent za papírovou tašku, ale 5 dolarů za igelitovou tašku. Možnosti jsou tedy následující: celkem 2 centy zaplatíme za použití a zneškodnění papírové tašky oproti 5,01 dolaru za igelitku. V prostředí, ve kterém má zákazník na základě vlastní zkušenosti k dispozici tyto informace, by ekologický problém spojený s komunálním odpadem brzy zmizel.¹³

Díky privatizaci celého systému bychom dále nečelili problémům s nalezením vhodných míst pro umístění skládek. Přízrak hald nechtěného odpadu by nás konečně přestal strašit. A hlavní pozitivum celé té změny spočívá v tom, že by to všechno nestálo spoustu peněz navíc. Vše, co je nutné udělat, je využít potenciálu tržních motivací a nechat je za nás najít nejvhodnější řešení.

Avšak téměř univerzálně se přijímá názor, že lepší ochrana životního prostředí musí nezbytně stát víc peněz. Vezměme si např. následující tvrzení:

Změna názoru typického pro Reaganovu éru, která se pyšnila samolibostí ve vztahu k přírodním zdrojům, se datuje zpět k minulému létu, kdy jsme byli nuceni čelit

¹² V odpadovém hospodářství založeném na soukromém podnikání by neexistoval *Not-In-My-Backyard* problém (NIMBY) tak, jak ho známe dnes. Ve svobodném systému by bylo možné zřizovat skládky kdekoliv za podmíněk, že nebude docházet k žádnému nepřijatelnému obtěžování okolních pozemků v podobě toxických výparů či znečištění ovzduší. V praxi by to znamenalo, že skládky by byly zřizovány uprostřed výměry soukromě vlastněné půdy, v opuštěných dolech nebo s využitím hermeticky uzavřených kontejnerů, které by znemožňovaly narušení vlastnických práv ostatních lidí. Příklady tržních podnětů, jejichž prostřednictvím by docházelo k vytěšňování skládek z okolí hustě osídlených míst, jsou uvedeny v *Zoning: Its Costs and Relevance*, Walter Block, ed. (Vancouver: The Fraser Institute, 1980).

¹³ Tato čísla slouží pouze k ilustraci. Pokud platí údaje uvedené v Rathje (op.cit.), jsou náklady na zneškodnění papíru a plastů velmi podobné a uvedený příklad může platit i naopak. Ekonomové nemohou předem preferovat ani papír, ani plast. Pokud o zneškodnění odpadních materiálů rozhoduje volný trh, jsou vždy brány v úvahu celkové náklady používání papíru nebo plastů. V ekonomické terminologii se uvádí, že externalita jsou v takovém systému internalizovány a dochází k racionální alokaci zdrojů.

celé řadě špatných ekologických zpráv: zdravotnický odpad povalující se po plá-
žích, hořící Yellowstone park, vzrůstající obava z globálního oteplování. V ná-
rodních volbách, které se konaly týdně před únikem ropných skvrn na Aljašce,
voliči dali jasně najevo, že chtějí obětovat raději více než méně peněz na environ-
mentální kontrolu a nápravu znečištěného životního prostředí. [Newsweek, 17.
dubna 1989]

Všimněte si nezbytného propojení dvou výše citovaných vět. V první se říká,
že lidé se zajímají o ekologické problémy. A v druhé se vzápětí mylně předpo-
kládá, že jedinou cestou, jak řešit tento problém, jsou dodatečné veřejné výdaje.
My však tvrdíme, že existuje alternativa, která není podmíněna vyššími nároky
na peněženky daňových poplatníků – jedná se o změnu právního systému smě-
rem k většímu prosazování individuálních vlastnických práv.¹⁴

Dětské plenky

Je asi málo lidí, kteří se nikdy nemuseli rozhodovat, jaký typ plenek použít pro
své dítě. Dříve byla volba jednoduchá: lidé používali látkové pleny, protože jiná
možnost neexistovala. Nyní však v drogeriích nalezneme nepřehlednou nabídku
možností: plenky Huggies, Luvs, Pampers a řadu dalších, z nichž každá má něja-
ké speciální vlastnosti. Díky novým výrobním technologiím a materiálům máme
plenky s duálním absorpčním jádrem, se zklidňujícími proužky, plenky, které
jsou „anatomicky tvarované“, „superpružné“, „vysoce prodyšné“ nebo „barevně
potištěné“. Jaké si vybrat?

V čistě ekonomické terminologii, zohlední-li rodiče faktor času jako nejvý-
znamnější nákladovou položku, neexistuje v současné době v podstatě význam-
ná konkurence mezi jednotlivými typy plenek. Plenky na jedno použití vytlačily
látkové pleny. Látkové pleny je nutné dezinfikovat, prát, sušit, a jste-li důslední,
tak i žehlit. Zabírá to tak spoustu času, aby mohli být naši nejmenší daňoví
poplatníci spokojeni a v suchu. Naproti tomu pro plenky na jedno použití stačí
pouze zajít do nejbližšího obchodu, zaplatit platební kartou a odnést si domů
obrovské úsporné balení obsahující padesát uživatelsky příjemných plen.

Ale jaký je ekologický aspekt této volby? Jaký způsob péče o dítě je přízni-
vější pro životní prostředí? To je mnohem těžší rozhodnout. Plenky na jedno
použití nelze snadno recyklovat. Je obtížné znovu použít plastové fólie a další
syntetické materiály, ze kterých jsou vyrobeny. Nejproblematictější je však

¹⁴ Jsou-li noviny a jiná periodika nucena používat recyklovaný papír, může to v konečném důsledku ovlivnit jejich právo na svobodu projevu. Největší nebezpečí pro svobodu slova nehmroží ze strany politiků, ale spíše ze strany ekonomických tlaků. Když vláda explicitně reguluje obsah tištěných médií, obyvatelstvo je spíš ochotno protestovat a vyjít do ulic. Naše tradice svobody slova je velmi silná. Ale zákony regulující nebo omezující papír, inkoust a další ekonomické faktory výroby jsou pro omezení svobodného tisku zrovna tak nebezpečné. A jelikož se jedná o opatření, která nejsou primárně chápána jako omezení svobody projevu, jsou mnohem zákeřnější. Regulace, o které je zde řeč, se týká států Connecticut a Florida, kde byla zavedena povinnost pro noviny používat při výrobě určité procento recyklovaného papíru. (Za tento bod vděčím Brianu McClayovi). Existuje zde však skryté nebezpečí. Pokud vláda dnes může nutit naše vydavatele novin používat z ekologických důvodů určitý typ papíru, bude jednoho dne diktovat, kolik stránek může být vtištěno? Není recyklační zákon pro noviny pouze odrazovým můstkem k širší cenově odůvodněné ekologickými požadavky?

skutečnost, že lidské výkaly smíchané s dalšími složkami komunálních odpadů způsobují nemoci. Proto jsou použité pleny považovány za „toxický odpad“, který by měl být v ideálním případě zneškodňován speciálními způsoby využívání při likvidaci splašků, nikoli na skládkách. Na druhé straně při používání látkových plen spotřebováváme prací prostředky, které také ohrožují životní prostředí. Velké množství elektrické energie se spotřebuje při praní, sušení, žehlení, což klade větší nároky na těžbu ropy, plynu, uhlí, jaderné energie, z nichž každá je ekologicky problematická. Navíc vzniká odpadní voda, kterou je nutné dále zneškodňovat.

Kalkulace v podmínkách socialismu

Která varianta je tedy lepší? Při dnešním institucionálním uspořádání, kdy je jedněm tolerováno, když zatěžují svými náklady druhé nebo ekosystémy v podobě nepovolané fyzické invaze, je nejen obtížné nalézt odpověď na tuto otázku, ale není prakticky možné určit, který systém je pro dosažení čistšího životního prostředí lepší.

Analogií tohoto problému je slavná debata o možnosti ekonomické kalkulace v podmínkách socialismu, která vrcholila mezi ekonomy před několika desítkami let. Tenkrát byla položena otázka, zda je možné racionální ekonomické plánování v centralistickém státním systému při naprosté absenci trhu. Odpověď, o jejíž nalezení se přičinili zejména Ludwig von Mises a Friedrich A. Hayek, zní, že to možné není.¹⁵

Ale zpět k našemu příkladu: Tvrdíme, že stejně, jako není možné plánování ekonomiky bez existence svobodného trhu, který přesně reflektuje relativní vzácnosti výrobních faktorů, není bez splnění této podmínky možné dospět ani ke správnému rozhodnutí o využívání statků životního prostředí. Nemůžeme vyčíslit ekonomické náklady společnosti spojené se zneškodňováním plen na jedno

¹⁵ *Teoretický důkaz tohoto tvrzení viz Hayek, F. A. (1978): The New Confusion About Planning. New Studies in Philosophy, Politic, Economics and the History of Ideas, University of Chicago Press; Hayek F. A. (1975): The Nature and History of the Problem. The Present State of the Debate. Collectivist Economic Planning, Hayek, F. A. (ed.), Kelley Publishing Company, Clifton; Hayek, F. A. (1972): Socialist Calculation: The Competitive Solution. Individualism and Economic Order, Regnery, Chicago; Hoff, T. J. B. (1981): Economic Calculation in a Socialist Society, Liberty Press, Indianapolis; Hoppe, H. (1989): A Theory of Socialism and Capitalism. Kluwer, Boston; Lavoie, D.: A Critique of the Standard Account of the Socialist Calculation Debate, Richman, S. L.: War Communism to NEP: The Road to Serfdom, Steele, D. R.: The Impossibility of Economic Calculation Under Socialism, Journal of Libertarian Studies, roč. V., č. 1, zima 1981; Kirzner, I. (1988): The Economic Calculation Debate, Review of Austrian Economics, roč. II.; Mises, L. von (1981): Socialism. Liberty Press/Liberty Classic, Indianapolis; Mises, L. von (1966): Human Action, 3. rev. vyd., Contemporary Books, Chicago; Mises, L. von (1975): Economic Calculation in the Socialist Commonwealth, Collectivist Economics Planning, Hayek, F. A. (ed.), Kelley Publishing Company, Clifton; Murrell, P. (1983): Did the Theory of Market Socialism Answer the Challenge of Ludwig von Mises? History of Political Economy, 15(1), jaro 1983; Rothbard, M. N.: Ludwig von Mises and Economic Calculation Under Socialism, The Economics of Ludwig von Mises; Salerno, J. (1990): Ludwig von Mises as Social Rationalist, Review of Austrian Economics, roč. IV, 1990.*

Pro získání praktického důkazu není nic snazšího než porovnat vyspělost zemí bývalého SSSR, zemí „východního bloku“ a dalších se „Západem“, a zohlednit další vývoj, který nastal, když bylo centrální plánování nahrazeno fungováním tržních sil.

použití, protože vláda svými zásahy do institutu soukromého vlastnictví a pomocí veřejného odpadového hospodářství zcela zdeformovala tržní signály. Rovněž nemůžeme vyčíslit ekologické náklady praní špinavých látkových plen nebo recyklaci plastových plen. A jelikož neexistují relevantní trhy, tak samozřejmě nemůžeme tyto náklady, ať už peněžní nebo ekologické, ani porovnat. Bohužel přesně to je potřeba udělat, abychom byli schopni určit, který typ plen, zda látkové či na jedno použití, méně škodí životnímu prostředí.

Dvě strany téže mince

Ekologické a ekonomické náklady nelze od sebe oddělit. Spočítáme-li všechny náklady – interní i externí – a zjistíme, že látkové pleny jsou levnější, bude tato varianta i nejlepším ekologickým řešením. Ekonomická analýza není pouze prostředkem k dosažení environmentálních cílů – v konečném důsledku neexistuje žádný podstatný rozdíl mezi neekonomičtějším a neekologičtějším chováním. Ekologie je ve skutečnosti jedním z odvětví ekonomie. A naopak, těm, kterým se toto tvrzení zdá příliš přehnané, můžeme se stejnou platností sdělit, že ekonomie je odvětvím ekologie. Tyto dvě disciplíny jsou intelektuálně neoddělitelné stejně, jako je naše nakládání s přírodou totožné s našimi zájmy – toto propojení platí však pouze v případě, kdy lidské jednání plně zohledňuje všechny náklady využívání složek životního prostředí. Systém svobodného trhu při svém fungování zajišťuje, aby všechny náklady byly zahrnuty do ekonomických kalkulací tak, že není umožněno ani tolerováno žádné narušování vlastnických práv ani nepřípustné obtěžování vlastníků.

Stejná analýza může být aplikována v řadě dalších rozhodování o různých způsobech spotřeby, z nichž každý jiným způsobem ovlivňuje životní prostředí. Např. je lepší, aby lidé používali dřevo, plasty nebo kovy – kdy každý tento materiál má jiný původ a formu – k výrobě hraček, lodí, domů, nábytku, hudebních nástrojů nebo aut? Jaké palivo je neekologičtější? Bez svobodného trhu, který s přihlédnutím k relativním vzácnostem generuje ceny výrobních faktorů a bez systému založeného na individuálních vlastnických právech, jež umožňují internalizaci externalit, nemůžeme racionálně určit ekonomicky a ekologicky nejvýhodnější způsoby našeho jednání.

Ropné skvrny

Dne 24. března 1989 se obrovský tanker Exxon Valdez plavil kolem útesu Bligh Reef, více než čtvrt míle mimo pravidelné lodní trasy, aby se dostal do přístavu Valdez na Aljašce. V dalších dvou týdnech z něj do moře vyteklo přes 10 milionů galonů ropy a pokrylo plochu 6700 km², což je plocha oceánu větší než ostrov Prince Edwarda. Surová ropa, která v kombinaci s mořskou vodou vytvořila emulzi konzistence majonézy, znečistila 1200 mil pobřeží zabíjejíc všechno živé, co jí přišlo do cesty – ryby, ptáky, savce a veškeré rostlinstvo.

Na první pohled je zřejmé, že i pouze finančně vyčíslitelné ztráty byly obrovské. První propočty ukazovaly, že ztráty na komerčním chovu lososů, sledů a dalších mořských ryb a pobřežním turismu přesáhly 75 mil. USD. Ale

tyto zjevné škody byly pouhou špičkou ledovce. Nezahrnovaly nepřímo postižené oblasti, které byly zasaženy o mnoho dní později, jak se ropné skvrny pomalu dále rozšiřovaly.

Ekonomické škody však nejsou jediné, kterým je nutné věnovat pozornost. Lidé v civilizovaném světě postupně dospívají k poznání, že Země je náš jediný domov. Pokud ji vypleníme, podřízneme si obrazně řečeno větev, na které sedíme.

Tragédie tankeru *Exxon Valdez* je sice největším únikem ropy v oblasti Severní Ameriky, ale zároveň se jedná pouze o třetí největší katastrofu v celosvětovém měřítku. Překonal ji ropný únik v roce 1979 v blízkosti Yucatánského poloostrova, kde do moře uniklo 155 milionů galonů ropy. Dosud nejzávažnější ropnou tragédií způsobenou potopením tankeru byla havárie tankeru *Amoco Cadiz* u francouzského pobřeží v roce 1978, při které uniklo 68 milionů galonů ropy. Avšak na každé takové obrovské narušení ekosystémů připadá sto dalších, o kterých se veřejnost ani nedozví. Kumulativní efekt těchto katastrof představuje velké ohrožení pro další existenci naší planety tak, jak ji známe dosud.

Příčiny katastrof

Vraťme se však k příčinám tragédie tankeru *Exxon Valdez*. Považujeme za důležité objasnit příčinu katastrofy nikoliv proto, aby viníci byli potrestáni, ale aby se něco podobného již nemohlo opakovat. Nemůžeme samozřejmě doufat, že se nám podaří zamezit všem takovým událostem. Člověk je tvor chybný a nedokonalý. Spíše je dosažitelným ideálem snížit výskyt katastrof tohoto druhu na optimální úroveň. Na první pohled to může znít paradoxně, ale jádro tohoto tvrzení spočívá v prosté logické úvaze. Není efektivní snížit ropné úniky na takovou úroveň, aby si tento postup vyžádal více prostředků, než kolik jich tak umožní zachránit.¹⁶

V sledovaném případě jsou viníci zřejmí. Bligh Reef je dobře zmapovaný útes, takže nelze z katastrofy vinit geografii. Rovněž vybavení lodi nebylo zastaralé. Naopak, tato loď o rozloze tří fotbalových hřišť, která pojala téměř 63 milionů galonů ropy, byla jen tři roky stará a ve výborném stavu.

Příčinou neštěstí bylo lidské selhání. Je všeobecně známo obvinění, že kapitán lodi Joseph Hazelwood byl ve službě pod vlivem alkoholu. Společnost Exxon ho samozřejmě propustila, ale upřímně řečeno – to je asi příliš málo a příliš pozdě, abychom dosáhli našeho cíle – zamezení ropným únikům nebo přesněji jejich snížení na optimální úroveň. Opilý kapitán na palubě lodi byl však pouze bezprostřední příčinou.¹⁷ V první řadě je vinna firma Exxon, která ho najala a která měla povinnost zajistit, aby byl schopen plnit všechny své povinnosti.¹⁸

¹⁶ *Obdobně bychom hypoteticky mohli snížit i míru kriminality na nulu – a vynaložit celý HDP na policii, záměčníky a hlídače. Bylo by to však nepraktické, protože bychom všichni pomřeli hladu nebo na nedostatek lékařské péče. Proto sestává rozumná veřejná politika z takových nákladů na snížení kriminality, že každý dodatečný dolar nákladů se rovná přidané hodnotě svého alternativního použití.*

¹⁷ *Když loď najela na útes, Hazelwood ji fakticky neřídil. Třetí důstojník Gregory Cousins byl v té době na kapitánském můstku, ale neměl oprávnění se v těchto vodách plavit.*

¹⁸ *Tato přímá odpovědnost podniku je významně snížena tím, že vláda označila alkoholismus za „tělesnou vadu“. Na základě toho se firmy snaží omlouvat zaměstnance trpící touto chorobou, nikoliv je propustit. V tomto smyslu by vlastně nehodu zavinily dobře míněné vládní programy, nikoliv Exxon Corporation.*

Jedním z nástrojů prevence budoucích katastrof, který se logicky nabízí, by mohlo být uznat společnost právně odpovědnou za způsobené škody. Toto řešení však naráží na závažné překážky. V současné době námořní legislativa¹⁹, zvykové právo a různá další nařízení významně limitují odpovědnost společnosti na pouhý zlomek skutečných škod způsobených ropným únikem. Rybáři a podnikatelé v cestovním ruchu čelí mnoha překážkám při prokazování vyčíslitelných škod vůči původcům škody. Podmínky se liší stát od státu.²⁰ Navíc ropné společnosti jsou běžně shledány odpovědnými pouze za škody způsobené pobřežním oblastem, ne za devastaci samotných oceánů, protože ty nikdo nevlastní.²¹ Individuální odpovědnost původce je rovněž omezena nabídkami vládních „pojistných“ programů a fondů, které v konečném důsledku způsobují socializaci rizika. Například v Kanadě byl v této souvislosti zřízen tzv. Maritime Pollution Claims Fund.²² Cílem těchto programů je ochránit ropné společnosti před tíhou jejich viny a pomoci kompenzovat oběti ropných úniků.

Riziko a odpovědnost

Protože peníze do těchto fondů jsou získávány prostřednictvím dovozní a vývozní daně na ropu, existuje zde určitá souvislost mezi ekologickou újmou způsobenou ropným únikem a tímto zdrojem.

Tyto platby však přímo nesouvisí se škodou, jejímž nositelem jsou třetí strany, tak jak by tomu bylo u běžného komerčního pojištění. Nemohou proto překlenout propast mezi rizikem a odpovědností.

Jedno z řešení tohoto problému, které by bylo plně v souladu se systémem vlastnických práv, by bylo obnovit propojení mezi škodou a odpovědností za tuto škodu a ukončit všechny vládní snahy o socializaci rizika²³ a ochranu ropných společností před odpovědností za škody, které působí.²⁴ Tímto způsobem by došlo k navrácení odpovědnosti těm subjektům, kterým skutečně přísluší, tj. do rukou pachatelů ekologických škod. Abychom dosáhli obnovení přímé odpovědnosti za škodu, muselo by dojít ke zrušení nebo ke změně námořního práva, zvykového práva i dalších právních nařízení v souvislosti s ropnými úniky. Pouze ukončením ochranných a dotačních politik může dojít k internalizaci externalit a náklady

¹⁹ Viz 46 U.S. Code, část 183 (183), kde se praví, že odpovědnost společnosti v pozici Exxonu je omezena hodnotou lodi a jejího nákladu, tzn. částkou ve výši přibližně 100 mil. USD.

²⁰ Viz M'Gonigle, M., Zacher, M. (1979): *Pollution, Politics and International Law: Tankers at Sea*, University of California Press.

²¹ Např. viz Hickeyho případ (Hickey vs. Electricity Reduction (1970) 21 D.L.R. (3d) 368), ve kterém bylo rybářům ztíženo vymáhání škod zpochybnutím jejich legitimacy, protože vlastně nevlastní ryby žijící v moři. Viz také Estey, W. (1972): *Public Nuisance and Standing to Sue*. 10 *Osgoode Hall Law Journal*, str. 563.

²² Fond byl zřízen částí XX Kanadského plavebního zákona (R.S.C. 1970, c.S-9) a má aktuální dotaci kolem 140 mil. USD.

²³ Socializace rizik se netýká jen ropného průmyslu. Zákon s názvem Price-Anderson Act hraje obdobnou úlohu v jaderné energetice.

²⁴ Soukromé pojišťovny před tím, než převezmou průmyslová rizika, běžně provádějí inspekce a stanoví vlastní „omezující podmínky“ pro chování pojištěnce. Tímto způsobem dochází k rozložení rizika, ale nikoliv k jeho vymizení. Zatímco v situaci, kdy existuje zachránce poslední instance, je riziko silně zmírněno. (Za tento bod vděčím Ricku Stroupovi.)

havárie, které zatěžují třetí strany (ale také životní prostředí), mohou být přeneseny zpět na původce. Kdyby došlo k přijetí těchto politik, škody na životním prostředí by se radikálně snížily. Firmy podnikající v ropném průmyslu by byly v nových podmínkách plně odpovědné za své činy a chovaly by se buď opatrněji, nebo by musely čelit velkým ekonomickým ztrátám a možným bankrotům.

Někdo možná namítne, že zrušením částečné odpovědnosti za škody mohou být ropné společnosti vystaveny nespravedlivým útokům. Ale proč je nespravedlivé nutit původce, aby uhradil škodu, kterou způsobil? Jedná se o běžně akceptovaný a správný postup ve všech oblastech života. Ropné společnosti stejně jako firmy v jiných odvětvích jsou „nuceny“ platit tržní nájemné za půdu a budovy, které využívají, mzdy svým zaměstnancům a úroky z úvěrů. Stejně tak by měly být donuceny k tomu, aby plně uhradily škody na životním prostředí, které způsobily.

Útok na ceny ropy

Není rovněž pravda, že přijetí navrhovaných pravidel by mělo podstatný vliv na fungování ropného průmyslu nad rámec dílčích a dočasných změn. Pokud by existovala plná odpovědnost za škody, vyšší cena ropy by zahrnovala skutečné riziko realizace tohoto podnikání. Je-li však naším cílem dosáhnout ekonomického systému, kde ceny reflektují pravdivé a celkové náklady alternativního využití vzácných zdrojů, pak je přesně toto nezbytný důsledek. Trh dnes údajně selhává právě v důsledku toho, že spotřebitelé ropy jsou schopni zatěžovat zbytek společnosti náklady spojenými s ropnými úniky, jež nejsou plně zahrnuty v cenách ropy.²⁵ V systému plné a přímé odpovědnosti za narušení vlastnických práv je tato negativní externalita internalizována – tzn. ropný průmysl již dále nemůže zatěžovat svými náklady třetí strany.

Vezmeme-li v úvahu ekonomické zájmy firem v ropném průmyslu, nedomníváme se, že by došlo k jejich zásadnímu ohrožení. Ziskovost ropného průmyslu se nemůže dlouhodobě odlišovat od ziskovosti ostatních odvětví. Jakákoliv odchylka by vyvolala pohyb práce a kapitálu mezi odvětvími, díky nimž by postupně došlo ke snížení jakýchkoliv rozdílů na nulu.²⁶

Vysvětlili jsme, v jaké podobě dnes přetrvává tragédie obecní pastviny bez existence systému plných a úplných vlastnických práv. Dokud ti, kteří ničí životní prostředí, netrpí finančními ztrátami za své chování, neexistují motivace ke změně tohoto chování. Kromě toho společnost Exxon lze řadit k serióznějším společnostem, od kterých lze náhradu alespoň v zásadě vymáhat. Mnoho ropných úniků je však způsobeno pochybnými společnostmi, které prakticky nelze pohnat před soud. V takových podmínkách odpovědnost za ničení oceánské biodiverzity prakticky neexistuje.

²⁵ *To se děje pomocí zprostředkovatelů – ropných společností.*

²⁶ *Je-li ziskovost ropného průmyslu 5 % a jiných odvětví 10 %, investice se budou přesouvat z ropného průmyslu do jiných odvětví. Odliv investic způsobí, že míra návratnosti kapitálu v ropném průmyslu vzroste. Naopak příliv investic do jiných odvětví zde způsobí, že úroveň zisku bude mít tendenci klesat. Dokonalého vyrovnání nebude samozřejmě nikdy dosaženo, ale tyto principy fungují tak, že se ziskovost kapitálu mezi odvětvími významně neliší, pokud investoři věnují patřičnou pozornost riziku a faktoru psychologického příjmu.*

Soukromé oceány

Jako lék na současné problémy se nabízí ještě jiné řešení, které jde často mimo rámec chápání i těch nejradikálnějších environmentalistů. Proč nepokračovat v započaté vlně privatizace z dob Margaret Thatcherové? Proč nejit ještě dál a neprivatizovat i to, co se dnes zdá neprivatizovatelné, tj. oceány a moře a další velké vodní plochy, do kterých může ropa unikat?²⁷ Víme, že s vlastnickými právy je na bedra vlastníka vložena velká míra odpovědnosti. Víme také, že vytyčíme-li jednotlivcům vlastnické podíly v rámci určitého zdroje, je to nejlepší, ne-li jediná cesta, jak zamezit tragédii obecní pastviny, při jejíž existenci žádný jednotlivec nemá ve skutečnosti zájem jednat v zájmu veřejného blaha. Není tedy důvod se domnívat, proč by tento princip neměl fungovat u vody tak, jak dnes funguje u půdy.

Kdyby lidé vlastnili svá „políčka“ v oceánech, měli by jasný ekonomický motiv chránit svůj majetek. Mohli by např. trvat na tom, že každá loď s nákladem ropy, která by chtěla projet jejich územím, by musela mít zdvojený trup.²⁸ Navíc by tito lidé mnohem důsledněji prosazovali svůj vlastní (sobecký) zájem, aby opilí námořníci nevstupovali na jejich majetek a aby všechna stanovená pravidla byla přísně dodržována.

Myšlenka soukromého vlastnictví oceánů se mnoha lidem může jevit jako science-fiction nebo jako něco naprosto absurdního. Avšak na počátku 19. století měla řada lidí podobný názor na oplocování (tzn. privatizaci) přerůi na západě Spojených států. Před vynálezem ostnatého drátu se takové řešení jevilo jako velmi problematické.

U oceánů se však zdá, že stojíme před mnohem obtížnějšími technickými překážkami. Existují sice laserová a elektronická zařízení, ale tyto vynálezy nebyly nikdy využity k vytyčení hranic na vodních plochách. Je nutné zapojit představitelství, avšak jsme-li ochotni připustit, že tyto technické vymoženosti lze pro tento účel použít, není důvod se domnívat, že by právní a ekonomické výhody privatizace nezpůsobily, aby k tomu skutečně došlo.

Evoluce

V případě oceánů se dnes nacházíme v evoluční fázi „lovců a sběračů“. Chceme-li opakovat historický úspěch spojený se vznikem zemědělství a dosáhnout masivního rozvoje hospodaření v mořích, stejně jako zajistit jejich ochranu před ropnými úniky, budeme nuceni přijmout instituci soukromého vlastnictví, jakkoli to může dnes znít neobvykle. Technické problémy privatizace nejsou obvykle ničím proti tomu, aby byla změna akceptována politicky. Aby vlastnictví mohlo být ustanoveno v oceánu či kdekoli jinde, musí být splněny dvě podmínky. Za prvé, vlastnictví musí být právně zakotveno. Pokud se tak nestane, podnikatelé nebudou ochotni provádět potřebné investice a zdroj spravovat. Za druhé, náklady prvotního přivlastnění (*homesteadingu*) nebo náklady ochrany přidělených

²⁷ Viz příspěvek Terryho Andersona v této knize, kde je popisována privatizace malých vodních toků.

²⁸ Selhání politických snah zavést povinnost zdvojeného trupu u ropných tankerů je popsáno dále.

vlastnických práv musí být nižší než očekávané užítky. Z tohoto důvodu, i kdyby bylo právně možné přivlastnit si půdu na Marsu nebo na Měsíci, nikdo se tam kvůli současným technickým omezením nepožene, aby své vlastnické právo prosazoval. Tato ekonomická úvaha se rovněž vztahuje na submarginální půdu v blízkosti Arktidy a jistě i na mnohá místa v oceánech.

V rámci privatizace oceánů tedy požadujeme, aby byla právně zakotvena a prosazována alespoň její teoretická možnost. S novými technologiemi pak přestanou existovat společenské překážky pro přivlastnění půdy v Arktidě nebo v oceánech a stále více těchto zdrojů bude přecházet do soukromého vlastnictví. Dokonce i dnes by bylo ekonomicky výhodné stanovit soukromé vlastnictví některých částí oceánů. Prvním případem by mohlo být Středozemní moře a další pobřežní vody mnoha přímořských států. Není však možné odhadnout skutečnou situaci, dokud existují zákonné překážky a privatizace je považována za nelegální čin.

Zdvojení lodních trupů a politický proces

V soudním sporu *Chevron U.S.A. et al., Intercontinental Bulk Tank Corp et al. versus U.S.* rozhodl soud v neprospěch regulace požadující zdvojení lodních trupů pouze u tankerů převážejících surovou ropu.²⁹ V souvislosti s tímto krátkozrakým rozhodnutím nás napadne, proč by tedy neměla přísnější regulace platit pro všechny typy tankerů.

Je zde však jeden problém týkající se takových typů veřejné politiky. Je-li zdvojení lodních trupů tak dobrý nápad, proč nebylo politicky průchodné implementovat takový požadavek již dávno? Ropné úniky nejsou přece ničím novým a zesílení lodních trupů je dávno technologicky proveditelné. Hlavní důvod je objasněn v dlouholetých výzkumech nositelů Nobelovy ceny za ekonomii – Miltona Friedmana, George Stiglera a Jamese Buchanana: lidem nenarostou naráz andělská křídla, jakmile se stanou veřejnými činiteli.³⁰ Právě naopak, jsou zatíženi řadou lidských slabostí, jako je například nenasytost a lakota. Tato skutečnost spolu s tím, že výrobci a obchodníci drží mnohem víc při sobě než spotřebitelé – v tomto případě oběti ropných úniků – vysvětluje, proč ekonomická regulace často nahrává regulovaným a nesleduje zájmy široké veřejnosti. Jelikož velké firmy jsou po relativně dlouhou dobu schopny „svázat“ své regulující orgány, není příliš rozumné spoléhat na veřejnou politiku jako na způsob systematického řešení problémů.

Případ, který se odehrál v provincii British Columbia, podporuje tvrzení, že politický postup je přinejmenším nedokonalý a že na něj nelze v dobré víře spoléhat,

²⁹ U.S. District Court, District of Alaska A77 195 Civil, listopad 1981.

³⁰ Viz Friedman, M. (1962): *Capitalism and Freedom*. University of Chicago Press, Chicago; Stigler, G. (1968): *The Organization of Industry*. Richard D. Irwin, Homewood; Buchanan, J. M. (1968): *The Demand and Supply of Public Goods*. Rand McNally, Chicago; Buchanan, J. M., Tullock, G. (1971): *The Calculus of Consent: Local Foundations of Constitutional Democracy*. University of Michigan Press, Ann Arbor; *Theory of Public Choice: Political Applications of Economics*. Buchanan, J. M., Tollison, R. D. (ed.), University of Michigan Press, Ann Arbor, 1972. Viz také Kolko, G. (1967): *The Triumph of Conservatism*. Quadrangle, Chicago.

chceme-li skutečně dosáhnout konkrétních ekologických zlepšení. Ropný únik ze dne 23. prosince 1988 v přístavu Gray's Harbour ve státě Washington blízko pobřeží ostrova Vancouver Island si vyžádal odpovídající pozornost celé Severní Ameriky. Byla znovu otevřena problematika znečištění, veřejnost požadovala zpřísnění regulace a rázný vládní zásah. Tento dobře míněný požadavek samozřejmě plyne z obecně přijímaného přesvědčení, že znečištění je problém, který je schopna vyřešit pouze vláda. Samotný soukromý sektor toho není vlastními silami schopen. Jak se zdá, ropné skvrny, které potřísnily krásné pláže Long Beach, B. C., poskytlý němě svědectví neschopnosti soukromého sektoru chránit životní prostředí.

Odlíšná interpretace

Ve skutečnosti však tato nehoda poskytla důkazy o zcela opačné situaci v řešení problému znečištění. Je nutné zohlednit odhalení, že Úřad pro ochranu životního prostředí (*Department of the Environment*) státu Washington si v podstatě objednal odtažení dřevavé lodi na širé moře, aby se její náklad nevsákl do washingtonských pláží.³¹ Toto rozhodnutí mělo za následek přímé ohrožení pobřeží provincie British Columbia a dalších států. Dokazuje to, že vládní sektor se nesoustředí na ochranu životního prostředí jako takovou, ale na vyřešení svých vlastních problémů – pokud možno co nejrychleji a nejlevněji.

A i kdyby zájem vládních úředníků směřoval k ochraně životního prostředí, byla by to snaha o ochranu životního prostředí USA na úkor kanadského životního prostředí. Toto kontroverzní řešení, které je zcela logicky odlišné vnímáno ve státě Washington a v provincii British Columbia, pouze dokresluje obrázek o schopnosti veřejných činitelů spolehlivě chránit životní prostředí.

Zatím však environmentálně uvědomělí občané tlačí na vládu, aby zakázala těžbu ropy v pobřežních oblastech. Tito dobří lidé automaticky předpokládají, že hlavními viníky jsou soukromé firmy provozující přepravní lodě nebo zařízení pro těžbu ropy. Vláda je pokládána za instituci, která spolehlivě ochrání veřejné zájmy pomocí legislativy nebo dalších přímých intervencí. Historie nám však ukazuje úplně něco jiného.

Není možné ukončit diskusi o ropných únicích, aniž bychom stručně zmínili utlumený jaderný průmysl, který v současné době z větší části skomírá především díky úsilí stejných ekologických skupin, které zároveň nejvíce kritizují ropný únik firmy Exxon. V roce 1979, kdy došlo k relativně neškodné jaderné havárii na ostrově Three Mile Island, působilo na území USA 72 jaderných elektráren, ale především dalších 95 bylo ve výstavbě. O deset let později (v roce 1989) bylo v provozu 111 jaderných elektráren, ale pouze 12 ve výstavbě.³²

Jak souvisejí tyto údaje s naším tématem? Jednoduše takto: Kvůli ochraně životního prostředí se radikální ekologisté staví proti těžbě ropy v pobřežních oblastech, jejímu transportu (tankery, ropovody) a také proti výrobě jaderné energie. Těžba uhlí je také nebezpečná (závaly v dolech, plicní choroby, znečištění

³¹ Viz *Summary of Events and News Coverage 1988/1989 Grays Harbor Oil Spill*, Washington State Department of Ecology, 1989.

³² Viz *National Review*, 21. dubna, 1989, str. 10.

vzduchu, kyselá dešť). Zbývají tedy solární energie, energie z vodních elektráren a podobné technologie. Přijetí těchto požadavků na výrobu energie by však znamenalo omezení našeho životního standardu a uvržení milionů chudých lidí a lidí v zemích třetího světa do ještě větší bídy a nejistoty, zda se jim vůbec podaří nějak přežít. Takové zavržení vyspělých technologií by nejspíš způsobilo smrt mnohem většího počtu lidí, než je tomu dnes v důsledku znečištění životního prostředí.

Lesy

Dřevozpracující průmysl je velmi významný. Tvoří nezanedbatelnou část kanadské ekonomiky³³ a dodává vstupy do mnoha dalších odvětví národního hospodářství. Je odhadováno, že více než 14 % nákladů na zařízení nového rodinného domu se vynaloží na produkty dřevozpracujícího průmyslu (tj. dřevo, nábytek, papír, knihy aj.).³⁴

Z toho vyplývá, že je velmi důležité, aby komerční aktivity týkající se lesů a dřevařských produktů byly v co největší míře v rukou soukromých subjektů. Při absenci motivů zisku a ztráty při provádění jednotlivých činností existuje nebezpečí ztráty ekonomické hodnoty takového významného zdroje. Marion Clawson např. odhaduje, že komerční hodnota půdy ve veřejném vlastnictví ve Spojených státech je minimálně 480 bilionů USD a cash flow generovaný úředníky, kteří jsou odpovědní za její správu, přesahuje *minus* 1 bilion USD.³⁵ V recenzi na tuto studii Steve Hanke komentuje stav věcí takto: „Proto je snadné nalézt argumenty proti současnému způsobu správy a mezi ekonomy, kteří se zabývají vzácnými zdroji, o tom není spor.“³⁶

Ačkoliv je privatizace lesů důležitá z ekonomických důvodů, mnohem důležitější je z hlediska problematiky ochrany životního prostředí. Pokud vládní management lesních porostů katastrofálně selhává i na základní úrovni těžby dřeva, pak musí v ekologické rovině dosahovat ještě mnohem horších výsledků. Lesní politika ve Spojených státech i jinde vede k ničení rozsáhlých ploch kvalitních lesních porostů a k následným sesuvům půdy, odplavování zeminy, půdní erozi a zanášení řek.³⁷ Masivní těžba dřeva ve vládních lesích je označována za kalamitu podporující skleníkový efekt, jelikož lesy snižují koncentrace CO₂ v ovzduší

³³ Např. v roce 1988 bylo v dřevozpracujícím průmyslu v Kanadě přímo zaměstnáno 4,95% celkového počtu pracovních sil. Viz *Employment, Earnings and Hours*, Ottawa: Statistics Canada, #72-002, listopad 1988.

³⁴ *Forest Service Timber Sales: Their Effect on Wood Product Prices*. Congressional Budget Office ve Washingtonu, D.C., 1980.

³⁵ Clawson, M. (1983): *Federal Lands Revisited*. Washington, D.C. – Baltimore: Resources for the Future, Johns Hopkins University Press.

³⁶ Hanke, S. H. (1985): *Federal Lands Revisited*. *Land Economics*, roč. 61, č. 2, květen 1985, str. 222. Dowdle, B., Hanke, S. H. (1985) v práci *Public Timber Policy and the Wood-Products Industry*, *Forestlands Public and Private*, Deacon, R. T., Johnson, B. M. (ed.), Ballinger, Cambridge, str. 101 píše: „Nejprospěšnější reformou špatně fungující veřejné správy lesů by bylo vyloučení vlády z odvětví výroby dřeva. Toho by mohlo být dosaženo jednoduše prodejem veřejných dřevařských společností do soukromých rukou. Privatizací lesní půdy a zavedením systému podporujícího volný obchod by se mohlo zamezit nevyhnutelnému plýtvání spojenému s vládní správou.“

³⁷ Viz Baden, J. (1987): *Crimes Against Nature: Public Funding of Environmental Destruction*, *Policy Review*, zima 1987, str. 37.

a nadměrné množství tohoto plynu hraje klíčovou roli v případě jakékoliv intenzity globálního oteplování, připustíme-li jeho existenci.

Tragédie, která se nedávno odehrála v Yellowstoneském národním parku, je pouze vrcholem ledovce.³⁸ V tomto případě úředníci spravující tato vzácná území podlehli své ideologické zaslepenosti a tvrdili, že lesní požáry jsou prospěšné pro životní prostředí národního parku. Naproti tomu by každý soukromý vlastník obdobného zdroje, který by mohl ovlivnit tragický lesní požár v rané fázi, stál před rozhodnutím přijmout riziko bankrotu, pokud by se požár vymkl kontrole. Z tohoto důvodu by požár nikdy úmyslně nezaložil. I v našem případě byli úředníci pohnáni k odpovědnosti za významné zanedbání svých povinností.

Těžba dřeva

John Baden popisuje jednu z metod mýcení, která je běžně používána ve veřejných lesích Spojených států:

Řetězování (vláčení) je obzvláště hrozný způsob, jak krajinu zbavit stromů a mlází. Obrovské tažné traktory D-8 vážící 200 tisíc liber jsou spojeny 600 stop dlouhým řetězem o váze 100 liber. Jak se traktory pohybují kupředu, řetěz vyvrací všechny stromy a rve keře, které mu stojí v cestě, za tím vším zůstávají zející díry a nevhledné koleje. Vyvrácené stromy se pak spálí nebo jen nechají ležet po stranách pasek.

Naštěstí je řetězování tak nákladné, že je jen velmi zřídka uplatňováno na soukromé půdě. Bohužel Úřad územní správy Spojených států (U.S. Bureau of Land Management, BLM), který maximalizuje svůj rozpočet pomocí přidělování dotovaných práv na pastvu západním rančérům, má jiné motivace než podnikatelé, kteří spolu soutěží na trhu. BLM nemá žádný zájem snižovat náklady a dokonce ani maximalizovat příjmy z poplatků za pastvu, které směřují do federální kasy spíše než do jejich vlastní kapsy. Místo toho BLM zvyšuje svůj rozpočet tak, že získává politickou podporu rančérů, kteří pak lobbují za navýšení výdajů BLM.

Tato podpora staví zejména na účtování nižších než tržních cen za pastvu na veřejné půdě. Proto 20 000 rančérů s přístupem na půdu BLM platí jednu desetinu až jednu pětinu ceny za právo na pastvu, která je účtována na sousední či blízké soukromé půdě.³⁹

³⁸ Jak uvádí Smith, F. L. Jr. (1988): *Crisis: A Valuable Tool in Environmental Politics. Competitive Enterprise Update*, září 1988, č. 5, str. 3: „Tragédie v národním parku Yellowstone znovu narušuje obraz vlády jako dobročinného a neomylného správce... Ani tento ‚poklad‘ mezi americkými národními parky není před rozmary úředníků v bezpečí.“ Viz také Solomon, L. (1989): *Save the Forests - Sell the Trees*. 170 Wall Street Journal, 25. srpen, 1989. Opačný názor viz Matthiessen, P. (1988): *Our National Parks: the Case for Burning*. New York Times Magazine, 11. prosince, 1988.

³⁹ John Baden, *op. cit.*, str. 38. *Není nic špatného na této metodě mýcení jako takové. Pšenice a další úroda se takto sklízí běžně. Pokud soukromá lesnická společnost bude toto provádět na své půdě, za předpokladu, že tím nezpůsobí vedlejší negativní efekty na sousedních pozemcích (sesuvy bahna), musí nést důsledky své činnosti v budoucích letech. Za takových podmínek je řetězování krajně neekonomické a téměř znemožňuje obnovu lesa. Není-li společnost schopna odpovídajícím způsobem udržet kapitálovou hodnotu svých aktiv, pak jedině ona je za to potrestána. Motiv zisku a ztráty usměrňuje tržní aktéry, aby se chovali tak, aby byla ochráněna ekonomická hodnota všech jejich aktiv. Pokud ale vláda používá tento způsob kácení na své půdě (bez ohledu na to, zda to provádí sama nebo smluvně prostřednictvím soukromých firem) nebo dotované lesnické firmy na své půdě, není zde žádný automaticky fungující tržní mechanismus odměny a postihu, který by vylučoval neekonomické a tudíž i environmentálně škodlivé chování.*

Není-li vláda sama schopna reflektovat ničení svého vlastního majetku, přijímá nutně takové nástroje k dotování soukromých firem, aby se chovaly stejně. Např. běžně podporuje komerční firmy, aby kácely stromy na veřejné půdě tím, že na vlastní náklady buduje lesní cesty.⁴⁰ Nezájímá se o to, že za těchto podmínek se budou firmy maximalizující zisk chovat neekologicky. Firmy neplatí žádné postihy za krátkozraké nešetrné mýcení lesů, protože vláda je schopna přesunout tyto náklady na veřejnost, jelikož půdu nevládní, ale pouze spravuje. Naopak soukromé firmy, které by nakládaly se svou vlastní půdu takovýmto způsobem (bezohledné mýcení bez následné obnovy lesa) by brzy měly k dispozici pouze nekvalitní nebo žádnou půdu.

Brazílie

Zaměříme se teď na případ rozsáhlého vyčerpávání brazilských deštných pralesů, které jsou nazývány posledními zdravými „plícemi“ planety. Severoamerické a evropské vlády naléhavě volají po ochraně těchto panenských rezervací. Tyto požadavky přicházejí paradoxně od politiků, za jejichž vlády dochází k ničení jejich vlastních přírodních lesních stanovišť. Pokud jsou rozezleni, že je méně stromů, než pokládají za žádoucí, ať si nejdříve zametou před vlastním prahem. Tohoto cíle může být nejlépe dosaženo přijetím politik prosazujících „oddělení lesů a státu“.

Jako v předešlých příkladech je to totiž pouze a jen vláda, nikoli volný trh, kdo je odpovědný za zkázu, k níž dnes dochází v brazilských pralesích.⁴¹ Jane Shaw v této souvislosti podotýká:

Jsou-li vlastnická práva nedostatečně prosazována nebo omezena tak, že někdo jiný nese náklady či sklízí zisky, odpovědnost za majetek se vytrácí. To je případ amazonských deštných pralesů.

V Brazílii vládní politiky podporují odlesňování deštných pralesů pomocí dotací a daňových zvýhodnění. Důsledkem je, že majitelé půdy sklízí zisk z vlastnictví půdy, aniž by hradili náklady – jsou tudíž podporováni v tom, aby nejednali racionálně.

Studie provedená World Resource Institute (který zdaleka nemůže být považován za obhájce myšlenky soukromého vlastnictví) uzavírá, že chov dobytka a usedlosti malých farmářů jsou hlavními faktory odlesňování. Obě tyto aktivity vláda silně dotuje. Autor studie Robert Repeto podotýká, že dotace motivují chovatele dobytka ke kácení stromů, aby se zvýšila rozloha pastvin, a osadníky k tomu, aby přeměňovali lesy na farmářskou půdu. Navíc vláda rovněž dotuje dřevozpracující průmysl. „Nabídkou v podstatě virtuálně volných peněz federální vláda vyzývá investory k tomu, aby si osvojili a vyčistili velké plochy zalesněné půdy,“ říká Repeto.⁴²

⁴⁰ Stroup, R., Baden, J. (1973): *Externality, Property Rights and the Management of our National Forests*, *The Journal of Law and Economics*, říjen 1973, str. 303–349. Viz také O'Toole, R. (1988): *Reforming the Forest Service*, Calif: Island Press, Covelo.

⁴¹ Pro populární a všeobecně přijímaný opačný názor, viz *Newsweek* (květen 1989, str. 50), kde se praví: „Pokud to byl motiv zisku, který pomohl zničit Amazonské deštné pralesy, můžeme na něj nyní spoléhat, aby je zachránil? Odhady říkají, že brazilští rančeři, dřevorubci a zemědělci již vymýtili více jak 12 % největšího deštného pralesa na světě.“

⁴² Shaw, J. (1989): *Private Property and the Environment*. Freeman, leden 1989, str. 40.

Zatímco výstupy těchto studií začínají postupně akceptovat environmentální ekonomové, do populárního tisku toto sdělení ještě neproniklo. Jeden významný novinový magazín obviňuje z mizení pralesů nikoliv chybnou správu veřejného sektoru, ale nenasytlost spotřebitelů:

Japonsko dováží 40 % dřeva ze světových džunglí. Tato těžba přispívá ke globálnímu oteplení tím, že jsou káceny stromy pohlcující plyny, které zachycují teplo v atmosféře, a také dohání nespočet druhů zvířat a rostlin na hranici vyhynutí. Každý rok je vymýcena oblast téměř o rozloze státu Connecticut, zejména na území Indonésie, Thajska a Malajsie, a to kvůli uspokojení japonské „chuti“ po tropických tvrdých dřevinách. Většina dřeva jde na výrobu forem k odlévání betonu, na nábytek a do stavebnictví. Aby byla zajištěna stálá zásoba, Japonsko podporuje těžbu poskytováním zahraniční pomoci, což podle Sabura Okita, předsedy japonského Fondu na ochranu přírody (World Wildlife Fund) a bývalého ministra zahraničních věcí, způsobuje masivní destrukci panenských tropických deštných pralesů. Touto rychlostí přijdou asijské lesy o použitelné dřevo během následujících 15 let. [Newsweek, 1. května 1989, str. 70]

Ale tento útok na japonskou spotřebu je jak intelektuálně nesoudržný, tak morálně nepřijatelný. Pokud pouhá poptávka zákazníků po dřevě může vyčerpat dostupnou zásobu, proč omezit útok na japonskou „chut“ po dřevě? Nenakupuje tento národ vpravdě chtivých a bezohledných spotřebitelů také další věci? Japonci také kupují obrovské množství pšenice, zeleniny a masa, ačkoliv tyto suroviny nevykazují žádný katastrofální úbytek. Kdykoliv dojde v tržních podmínkách ke zvýšení objednávek, výrobci si vyhrnou rukávy, pustí se do práce a rozšíří své možnosti výroby. Tento systém funguje u jakéhokoliv zboží dováženého do Japonska. Fungoval by i na trhu s tropickými tvrdými dřevinami, kdyby v jeho rámci existovaly stejné tržní podněty. Za normálních okolností by se zvýšením poptávky zisky v tomto odvětví prudce stouply. Lesní podnikatelé by se překonávali ve nezměrném úsilí pěstovat tvrdé dřeviny preferované podle všeho neuspokojenými japonskými spotřebiteli, než aby je bez náhrady likvidovali. Příčina mizení pralesů v Brazílii i v Asii málo souvisí se spotřebiteli, ale hodně s absencí institutu vlastnických práv.

Je-li tedy soukromé vlastnictví lesů politikou, s jejíž pomocí můžeme nejlépe dosáhnout „zelených“ zítřků, máme před sebou ještě hodně práce, aby takové ideální institucionální uspořádání mohlo být nastoleno.

Lví podíl

Ve Spojených státech vláda vlastní „pouze“ 39,1 % půdy, ponechávajíc relativně velký podíl 58,7 % soukromému sektoru.⁴³ Přesto lze i toto považovat za obrovské a nadbytečné množství půdy pro realizaci legitimních a omezených funkcí vlády. Environmentalisté hlásící se k myšlence soukromého vlastnictví upozorňují na zbytečně rozsáhlé veřejné vlastnictví půdy, např. 85,6 % půdy

⁴³ *Statistical Abstract of the United States, Washington D.C.: U.S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1987, table #318, str. 182. Indiánská půda tvoří 2,2 % území Spojených států.*

v Nevadě, 92 % na Aljašce, 40 % v Kalifornii a více než polovinu v horských státech je pod správou a kontrolou veřejného sektoru.⁴⁴

V Kanadě je situace ještě mnohem horší. Tab. 1 ukazuje soukromé a veřejné vlastnictví půdy v Kanadě podle jednotlivých provincií. Jak je z tabulky patrné, kanadská vláda na federální úrovni a na úrovni provincií vlastní 89,3 % rozlohy půdy. Pouze 10,7 % půdy je v soukromém vlastnictví. Pokud vynecháme obtížně využitelná Severozápadní teritoria a Yukon, klesne vládní podíl na 82,4 % a půda vlastněná soukromým sektorem vzroste na 17,6 %. Ale i to je vysoké číslo ve srovnání se sousedními USA.

Obě země, USA i Kanada, v současné době trpí vysokým zadlužením a příjmová stránka jejich rozpočtu by mohla být významně posílena odprodejem vládní půdy veřejnosti. Navíc by prodej půdy soukromým osobám pomohl vyřešit nekonečné konflikty ohledně stanovení spravedlivých poplatků za pronájem půdy nebo za kácení dřeva. Byla by odstraněna byrokracie, která je dnes potřebná k administraci celého systému.⁴⁵ Vezmeme-li v úvahu ochranu životního prostředí, lze politiku privatizace lesů rovněž velmi uvítat. Ale nejspíš je dnes politicky nemožné prosadit tento návrh, jelikož úzké skupinové zájmy zaníceně podporují zachování veřejného vlastnictví půdy. Široká veřejnost si není vědoma vazby mezi veřejným vlastnictvím a poškozováním veřejného majetku, které takové uspořádání může způsobit. Chceme-li však chránit životní prostředí a zlepšit správu lesního bohatství, je privatizace jedinou správnou cestou.

Národní parky

Nedávná diskuse o národních parcích v provincii British Columbia měla ekologické důsledky pro celou Kanadu. V době, kdy relativně zanedbatelné změny, oznámené ministrem pro národní parky v provincii British Columbia Terry Hubertsem, dostaly podobu vládní směrnice, pokrývaly kolem 4,5 % území provincie národní parky (tj. území se zákazem těžby nerostů či dřeva).

„Pro dosažení rovnováhy“ vydal předchozí ministr politické rozhodnutí o národních parcích, v němž byl stanoven cíl, že národní parky by měly pokrývat v konečném důsledku až 6 % provincie.

Tento cíl byl však později zpochybněn. Koalice ekologických skupin – včetně Komise pro ochranu divoké přírody v západní Kanadě (Western Canada Wilderness Committee), skupina Valhalla, Canadian Parks and Wilderness Society, západokanadský Sierra Club, Friends of Ecological Reserves – významně ovlivnila následné vyjednávání. Tyto organizace publikovaly svůj „ideální“ požadavek a předložily mapu, na které byl zakreslen systém národních parků rozkládající se na 13 % celkové rozlohy provincie.

Kdo má pravdu? Je dnešních 4,5 % ideálních? Měla by se výměra národních parků zvýšit na 6 % navrhovaných dřívějším ministrem Bruce Strachanem? Nebo je tím šťastným číslem, které hledáme, 13 % navrhovaných ekologicky uvědomělými organizacemi? Anebo je 4,5 % příliš mnoho a měli bychom výměru

⁴⁴ Hanke, *op. cit.*, *Land Economics*, 1985, str. 221, a *Baden, Policy Review*, *op. cit.*, str. 36.

⁴⁵ Za tento bod vděčím Johnu Howardovi.

	čtv. míle				%			
	soukromá	federální	provinciální	celkem	soukromá	federální	provinciální	celkem
Newfoundland	6 830	980	148 380	156 190	4,3	0,6	94,9	100
P.E.I.	2 050	20	120	2 190	93,6	0,9	5,4	100
Nova Scotia	15 670	620	5 140	21 430	73,1	2,8	23,9	100
New Brunswick	15 350	620	12 990	28 960	53,0	2,1	44,8	100
Quebec	43 500	1 010	550 350	594 860	47,3	0,0	92,5	140
Ontario	45 160	3 680	363 750	412 590	10,9	0,8	88,1	100
Manitoba	55 870	2 220	192 900	250 990	22,2	0,8	76,8	100
Saskatchewan	106 140	3 800	141 770	251 710	42,1	1,5	56,3	100
Alberta	99 840	23 600	131 760	255 200	39,1	9,2	51,6	100
British Columbia	20 780	3 460	342 080	366 320	5,6	0,39	93,3	100
N.W.T. & Yukon	90	1 513 220	670	1 513 980	0,0	99,9	0,0	100
Kanada	411 280	1 553 230	1 889 910	3 854 420	10,7	40,2	49,1	100
10 provincií (bez teritorií)	411 190	40 010	1 889 240	2 340 440	17,6	1,7	80,7	100

Tab. 1: Veřejná a soukromá půda v Kanadě

Zdroj: Výpočty Fraser Institute na základě dat z Quick Canadian Facts, Canex Enterprises: Surrey, B.C., 37. vydání, 1985, str.17. Indiánské rezervace a osady tvoří pouze 9740 čtverečních mil, tzn. 0,0025 % celkové rozlohy, a proto byly z těchto výpočtů vypuštěny.

snížit na 2 %, 1 % nebo méně? Na druhé straně i dnešní ekologické skupiny mohou být umírněné a náš konečný cíl by mohl být i 20, 30, 40 nebo dokonce 50 %.

Jak na vzniklou situaci bude reagovat nový ministr pro národní parky Huberts, v jehož rukou je do jisté míry konečné rozhodnutí? Ten prohlásil: „Je 9, 10, 11, 12 nebo 13 % to správné číslo? Opravdu nevím. Vyžádám si k tomu příslušné podklady.“⁴⁶

Myslete si o panu Hubertovi, co chcete, ale je nutné ocenit jeho upřímnost. Možná lze doufat, že by mohl být přístupný alespoň efektivnímu, časem proveditelnému a nearbitrárnímu způsobu řešení tohoto problému, protože s konečnou platností nemůže na danou otázku odpovědět nikdo.

Řešení

Než se pokusíme navrhnout řešení uvedeného problému, upozorňujeme na skutečnost, že takovéto situaci musel příslušný ministr hospodářství v Sovětském svazu čelit pořád. Centrální plánovač se však nezabývá pouze vyřešením problému výměry národních parků, ale musí rozhodovat, kolik zdrojů společnosti se má vynaložit na zajištění všech věcí pod sluncem: má se použít železo, nebo ocel, dřevo, nebo plasty, mají se vyrábět počítače, nebo kola, upřednostnit zemědělství nebo chemie, kukuřice, nebo ječmen?

Takový ministr, např. i pan Huberts, se může dožadovat „příslušných podkladů“. Problémem tohoto rozumně znějícího požadavku je, že fakticky neexistuje žádná správná odpověď. Jakýkoliv předložený podklad je vlastně dalším seznamem přání nějaké konkrétní zájmové skupiny, která má příslušné nástroje, jak své zájmy prosadit. Jak má tedy kanadský ministr nebo sovětský plánovač určit, který výstup je tím správným řešením hádanky? Oběma chybí kritérium, na jehož základě by mohli správně rozhodnout.

Jak sovětský centrální plánovač vyřeší svůj problém? Stručně řečeno – nevyřeší ho. Tedy alespoň ne uspokojivě. Jinak by se přece Sovětský svaz po letech nevzdal komunistického uspořádání společnosti a nevyměnil by je za dlouho opovrhované principy kapitalismu.

Jak vyřeší tento problém svobodný trh? V kapitalismu má veškerý majetek soukromého vlastníka. Každý člověk se může svobodně rozhodnout, zda na své půdě zřídí přírodní rezervaci či postaví obytné domy nebo továrny. Předpokládejme, že ekologicky uvědomělé skupiny navrhuující konzervaci 13 % území se svým požadavkem nejvíce přiblížily ke skutečné poptávce spotřebitelů po přírodních rezervacích. Jak trh zajistí dosažení této úrovně?

Na pomoc přichází neviditelná ruka Adama Smitha. Je-li 13 % správný odhad a v současné době existují národní parky pouze na 4,5 % rozlohy půdy, zisky z poskytování rekreace budou v tomto odvětví vyšší než v jiných odvětvích. To bude motivovat podnikatele, aby přeměnili půdu, která je dnes využívána jinak (k těžbě, lesnictví, zemědělství), na národní parky. Na druhé straně, pokud by spotřebitelé pokládali za dostatečné mít národní parky pouze na 2 % rozlohy půdy, pak by za současného stavu 4,5 % bylo provozování národních parků méně

⁴⁶ Vancouver Sun, 12. leden, 1989, str. A20.

výnosné než alternativní využívání půdy. Vlastník by tak byl ekonomicky motivován provést spíše změnu než tržní signály ignorovat.

Trh může být v očích řady ekologicky smýšlejících lidí prokletím, ale jedná se o jediné nesvévolné řešení našeho problému.⁴⁷

David Suzuki

V západní kultuře je zvykem, že různí vědci, kteří získali prestiž ve svém specifickém oboru, využívají svého postavení k publikování svých osobitých názorů na ekonomiku a politiku. Jména jako Albert Einstein, Bertrand Russell a Albert Schweitzer nám vyvstanou v tomto kontextu jako první.

I Kanada má své vědce, kteří nám zanechávají takový odkaz. Nejřednějším z nich je David Suzuki, biolog a genetik, který je velmi aktivní v ekologických hnutích této země. Možná není ani tak významným vědcem jako někteří jeho předchůdci, kteří vyšlapali cestičku od přírodních ke společenským vědám. Ale čeho nedosáhl ve vědeckých výsledcích svého oboru, to dohání mylnou interpretací i těch nejzákladnějších ekonomických principů v denním tisku. Jeho jasný a jednoduchý styl psaní, smysl pro dramaticklost a velká výřečnost v řadě témat a problémů, kterým se věnuje, to vše dohromady vytváří velmi nebezpečnou kombinaci.

Dr. Suzuki je v Kanadě pojmem. Jeho populistické pojetí vědy oslovilo miliony lidí. Poměrně nedávno se začal věnovat psaní o environmentálních problémech pro list *Vancouver Sun* poté, co řadu let psal sloupky pro list *Globe and Mail*. Ve svých článcích se často věnuje tématům, která jsou odlehlá jeho zvolenému vědeckému zaměření a týkají se širších souvislostí v rámci ekonomie, politiky a etiky. Velmi často si klade za cíl hovořit o nezbytných důsledcích současného institucionálního uspořádání v budoucnosti.

V určitém smyslu je celá tato kapitola věnována Davidovi Suzukimu. V diskusi se zaměříme na vytvoření protilátek proti jeho nejextrémnějším útokům na zisk, vlastnická práva, obchod, spotřebu, růst, investice, rozvoj území, těžbu, vlastnictví, peníze, kterých se dopouští v mylném přesvědčení, že všechny tyto věci či jevy škodí životnímu prostředí. Úspěšnost jeho pokusů dokazuje, jak

⁴⁷ Viz Anderson, T. L., Leal, D. R. (1988): *Inside Our Outdoor Policy*. Cato Institute Policy Analysis, září 1988, č. 113. Existuje řada důvodů pro privatizaci národních parků, jejíž pomocí by bylo dosaženo nedostupické alokace půdy. Bezpečnost, spotřebitelský užitek a efektivnost – to jsou charakteristické znaky svobodného podnikání v každém odvětví včetně správy národních parků. Motivy zisku a ztráty učinily Disney World a Edmonton Mall synonymem skvělých zábavních parků. Není žádný důvod domnívat se, že podnikatelé by nebyli schopni hrát stejnou úlohu v souvislosti se zajišťováním přírodních rezervací.

Avšak ne všichni autoři a organizace, které se okázale věnují aplikování principů svobodného trhu na oblast životního prostředí, trvají striktně a konzistentně na logice své vlastní analýzy. Např. *Foundation for Research on Economics and the Environment* ve *Free Perspectives* (roč. II, č. 3., str. 12) uvádí: „Vemte prosím na vědomí, že toto tvrzení nevolá po prodeji našich národních parků [soukromým vlastníkům]... právo na vlastnictví [parku by] zůstalo lidem jako celku.“

Tato analýza je relevantní i pro zákon o ochraně zemědělské půdy (*Agricultural Land Reserve Act*), který zakazuje přeměnu pozemků úrodných farem k účelům bytové výstavby. V důsledku toho je hodnota této půdy a tudíž i její přínos pro společnost pouhým zlomkem toho, co by mohla být za běžných neregulovaných podmínek.

významně dokáže jeden zanícený člověk ovlivňovat relativně malé, ale velmi diskutované odvětví ochrany životního prostředí. Podíváme se nyní zblízka na některá témata, která jsou předmětem zájmu tohoto výjimečného vědce.

Ekonomický růst

Podle Suzukiho „dokud bude lidská civilizace žít ve světě vyčerpateľných zdrojů, nemůže se donekonečna rozpínat ... Tento kontinuální rozvoj v průběhu určitého daného časového období se nazývá exponenciální růst.“⁴⁸ Tento jev Dr. Suzukiho děsí, protože ho vnímá jako základní ohrožení lidského přežití.

Dr. Suzuki je znepokojen, že většina ekonomického rozvoje je realizována v zemích, které jsou již nyní nejbohatší. Kdyby země třetího světa někdy dosáhly mnohem vyšší (ponechme stranou jaké) úrovně rozvoje než dnes, znamenalo by to obrovský nárůst spotřeby zdrojů, který podle jeho názoru není možný.

V článku na toto téma uvádí Suzuki pokus se skleněnou ampulkou plnou potravy s přítomností bakterie, který provedl fyzik Albert Bartlet. Buňka bakterie, která je zanesena do ampulky, se každou minutu rozdělí vedví. Na konci první minuty existují tedy dvě buňky, na konci druhé minuty čtyři buňky a tak dále, až je po 60 minutách ampulka plná bakteriálních buněk a všechno jídlo je pryč. Podle Suzukiho je toto analogií světa, ve kterém žijeme – analogií, z níž by se lidské bytosti měly poučit.

Suzuki uvádí, že při exponenciálním růstu je ampulka v 58. minutě zaplněna bakteriemi z 25 %, v 59. minutě z poloviny a v 60. minutě je celá plná bakterií. Suzuki tvrdí, že lidstvo se nachází v 58. minutě, a táže se, kdy se celosvětoví vůdci postaví realitě čelem a přijmou rázná opatření, aby zastavili blížící se tragédii.

Tento značně nepravděpodobný scénář by bylo chybné aplikovat na reálný svět. Především není Suzukiho příběh o bakterii nic jiného než poplašná báchorka šířená Thomasem Malthusem. Ale je tomu již dávno, co byla Malthusova doktrína zcela odvržena kvalifikovanými ekonomy, jelikož se ukázalo, že příliš mnoho historických událostí se s touto vizí neslučuje. Potraviny se relativně zlevnily, nikoliv zdražily, jak předpovídal Malthus. Rovněž podíl hrubého národního produktu (GNP) tvořeného sektorem zemědělství a dokonce i podíl pracovní síly v tomto sektoru dlouhodobě klesá, nikoli roste. Ve světě, kde by množství potravin rostlo aritmetickou řadou, zatímco obyvatelstvo řadou geometrickou, stále čelíc hrozbě smrti hladem, bychom tyto jevy mohli reálně jen stěží pozorovat. Také reálné mzdy se neblíží úrovni existenčního minima – alespoň pokud vezmeme západní kapitalistické vyspělé země – jak by tomu bylo v případě, že by počet obyvatel měl tendenci předstihnout naši schopnost se nasýtit.

Nesprávná analogie

Lidé nejsou bakterie. Scénář vymření bakterií následkem snědení veškeré potravy nepopisuje lidskou realitu. V reálném světě můžeme najít ekonomicky rozvrácené oblasti jako je Etiopie, ve kterých lze období tohoto scénáře vypořadovat,

⁴⁸ *Globe and Mail*, 25. června 1988.

ale příčinou takové situace je marxistická filozofie ruku v ruce s kolektivizovaným zemědělstvím, státní obchodní agenturou, cenovou regulací a dalšími intervencemi. To jsou politické zásahy, které po desetiletí způsobovaly stagnaci sektoru zemědělství, a to i v relativně vyspělejších zemích, např. v Sovětském svazu. Tragická zkušenost Etiopie se netýká většiny ostatních států a nemá nic společného s Malthusovou chmurnou vizí.

Faktor, který Suzuki a jeho předchůdce Malthus nezohlednili je, že musí-li být dodateční lidé nasyceni a spotřebovávají-li přitom dodatečné zdroje, musí také na druhé straně vytvářet potřebné dodatečné bohatství, aby přežili a zajistili sami sebe, což se děje za vydatné pomoci svobodného trhu a technologického pokroku. Tyto souvislosti jsou objasněny i v těch nejzákladnějších učebnicích ekonomie.⁴⁹ Je poněkud trapné na to poukazovat, ale vypadá to, že věhlasný vědec Dr. Suzuki vůbec nezná tato fakta a celou situaci mylně, leč úspěšně interpretuje kanadské veřejnosti.

Navíc každý, kdo někdy letěl letadlem a díval se z okna, musel dojít k názoru, že země je prakticky neobydlená. Slovy Thomase Sowell: „Abychom získali určitou představu o tom, jak moc je naše planeta ve skutečnosti přelidněná, představme si, že každý muž, žena a dítě by byli přemístěni do státu Texas... [Každá osoba by měla k dispozici] přibližně 1700 čtverečních stop půdy... Čtyřčlenná rodina by tudíž měla k dispozici 6800 čtverečních stop – tj. zhruba plochu typického domu americké střední třídy včetně předzahrádky a dvorku. Stručně řečeno všichni lidé žijící na zemi by se za těchto podmínek vešli do Texasu do jednopodlažních oddělených rodinných domů.“⁵⁰

Přelidnění?

Často hovoříme o „lítých masách“ v místech jako Indie nebo Čína a obvykle předpokládáme, že chudoba těchto zemí je důsledkem přelidnění. Žádné jiné tvrzení by nemohlo být dále od pravdy. Co třeba „lité masy“ hustě osídlených a velmi bohatých oblastí, jako jsou Toronto, Los Angeles, Paříž, Londýn nebo Tokio? A co strašlivá chudoba v extrémně pustých částech světa, např. na Saharě? Ve skutečnosti existují bohaté státy (s příjmem přesahujícím 5000 USD na jednoho obyvatele), které mají vysokou koncentraci obyvatel (500 či více na čtvereční míli), jako např. západní část Německa, Belgie, Holandsko, Japonsko. Na druhé straně existují chudé státy (s příjmem na jednoho obyvatele méně než 1000 USD) a s velmi nízkou hustotou populace (pod 100 obyvatel na čtvereční míli), jako např. Kolumbie, Afghánistán, Etiopie, Keňa, Kongo a Bolívie.⁵¹

⁴⁹ Např. nositel Nobelovy ceny, ekonom Paul Samuelson v úvodu ke své knize *Economics*, McGraw-Hill, New Yorku, 1970, str. 714, říká: „Co Malthus opomněl nebo alespoň podcenil? Pochybil při odhadování vlivu technologického pokroku – díky němu se neprojevuje zákon klesajících výnosů a jeho trend je víc než vykompenzován. Malthus se zastavil na počátku nového století a zmýlil se, nepředpokládaje, že následující dvě století přinesou dosud největší vědecké objevy v historii lidstva.“ Závěry Malthusovy doktríny přelidnění lze tudíž omluvit, protože Malthus neměl tušení, kam až může vědecký pokrok zajít. To však nelze říct o Suzukim, který má možnost ohlédnout se zpět.

⁵⁰ Sowell, T. (1983): *The Economics and Politics of Race*. William Morrow and Co., New York, str. 209.

⁵¹ *The World Almanac Book of Facts*.

Žádná hypotetická závislost mezi chudobou a hustotou osídlení nemůže obstát při konfrontaci s fakty.

Není rovněž pravda, že ekonomický růst a nárůst populace jsou pro lidstvo nebezpečné. Naopak. Více lidí pomůže vytvořit více zdrojů, než kolik spotřebuje, díky technologickým zlepšením a tržnímu prostředí, které umožňuje specializaci, dělbu práce a celosvětovou koordinaci výroby. Uvažujeme-li existenci takového prostředí pro život, pak by mnoho průměrných lidí v důsledku populačního růstu získalo, nikoliv ztratilo.

Chudí lidé v rozvinutých zemích jsou na tom ekonomicky lépe, než byla šlechta v uplynulých stoletích. Není pochyb o tom, že pokrok v zubním lékařství, v medicíně, veřejných zdravotnických standardech a přístup k nezávadné vodě učinily každodenní život Kanadana žijícího pod „hranicí chudoby“ v mnoha ohledech lepší než život vévody v Anglii či Francii v 16. století. Bohužel se dosáhl jen velmi malého či téměř žádného zlepšení kvality života v zemích třetího světa. Jak jsme však již objasnili, důvodem chudoby není nadměrný populační růst, ale nadměrné vládní intervence.⁵²

V místech, kde se nachází nejvíce ekologicky znehodnocená půda, může být zároveň i nízká hustota osídlení a velmi nízká úroveň ekonomické aktivity. Této charakteristice odpovídá situace zejména v severoafrických zemích. Naopak nejvíce prosperující země světa se mohou chlubit vyšší mírou ochrany přírody i při zohlednění všech ekologických prohřešků, k nimž v těchto zemích dochází. To samozřejmě není náhoda. Ochrana přírody a především různé formy konzervace přírodního bohatství se dějí v důsledku projevených preferencí relativně bohatých lidí. To je významný argument pro to, aby tržní síly mohly generovat jakoukoliv úroveň růstu, které jsou dobrovolné úspory a místní vzdělaná populace schopny dosáhnout. Odhalení této závislosti neobhájuje žádnou formu vládních pokusů o zvýšení ekonomického růstu pomocí degradace vlastnických práv. Naopak, tyto pokusy jsou většinou příčinou současných environmentálních problémů. Pořekadlo, že „vláda je nejlepší, když nejméně vládne“ není o nic méně pravdivé v případě ekonomického růstu a správné environmentální politiky než v ostatních případech.⁵³

Lov zvířat

Pod dojmem vlastní lovecké zkušenosti z raného mládí kritizuje Dr. Suzuki ostře zabíjení zvířat. Citujeme v plném znění:

Jednou jsem v komiksovém časopise zahlédl inzerát na kovový prak. Objednal jsem si ho a celé týdny jsem trénoval střelbu na cíl. Stal jsem se celkem dobrým střelcem a rozhodl jsem se, že zkusím ulovit něco živého.

Vydal jsem se tedy do lesa a záhy spatřil veverka. Jal jsem se ji pronásledovat a střílet na ni, dokud nevylezla na vrchol stromu a neoctla se tak v pasti. Střílel jsem

⁵² Viz Block, W. (1989): *Population Growth: Is It a Problem? Resolving Global Problems into the 21st Century: How Can Science Help?* Ross, P. S., Riordon, S., Macarney, S. (ed.), Canadian Student Pugwash Publications, Ottawa, str. 2–61.

⁵³ K vysvětlení příčin ekonomického rozvoje a chudoby přetrvávající ve třetím světě viz Bauer, P. (1972): *Dissent on Development*. Harvard University Press, Cambridge.

do stromu a párkrát ji škrábnul, takže bylo jen otázkou času, než ji srazím dolů. Najednou začala veverka nářkat – bylo to pronikavé pištění plné strachu a bolesti. Ten zvřecí nářek zasáhl moje nitro a já jsem byl přemožen hrůzou a studem nad svým počínáním – abych si dokázal svou obratnost v zacházení s prakem, chystal jsem se zabít jinou živou bytost. Zahodil jsem svůj prak a další zbraně a již nikdy jsem se žádného lovu neúčastnil. (Globe and Mail, 4. června 1988)

Je to hlavně kvůli takovémuto apelování na city, proč se organizace bojující za práva zvířat těší takové přízni. Organizace jako Lynx, Společnost pro prevenci násilí na zvířatech (*Society for the Prevention of Cruelty*) a Liga proti krutým sportům (*League Against Cruel Sports*) by nemusely mít takový význam, kdyby nezdůrazňovaly morální stránku zabíjení především hezkých chlupatých zvířátek. Nyní nastal čas podrobit jejich argumenty pečlivé analýze.

Je snadné oponovat brutálnímu, sadistickému a zvrácenému zabíjení zvířat, jakým je např. jejich chytání do ocelových pastí nebo amatérský pokus Dr. Suzukiho zabít veverku. Ale mnoho odpůrců se k zabíjení zvířat staví mnohem radikálněji a komplexněji. Z jejich pohledu je jakékoliv zabíjení chlupatých druhů savců špatné, i těch, kteří jsou chováni účelově a zabíjení humánně. S tím souvisí jejich nepřátelský postoj k nošení jakýchkoliv zvířecích kůží.

Jedním protiargumentem vůči tomuto přístupu může být usvědčení z pokrytectví. Výše uvedený postoj může být konzistentně prosazován pouze vegetariány, protože konzumentovi masa sotva přísluší odsuzovat další způsoby používání zvířecích těl.

Ale pouhé vegetariánství nepostačuje. Aby byli konzistentní ve svých názorech, museli by advokáti zvířecích práv také přijmout principy navrhované Máhátmou Gándhím. Ten požadoval zdržet se zabíjení jakéhokoliv člena živočišné říše, kam patří i takové živočišné druhy jako mouchy, krysy, komáři a bakterie. Je-li každý život, lidský či zvířecí, vzácný, nemůžeme aplikovat selektivní přístup vůči jednotlivým druhům. Logickým důsledkem toho však je, že by bylo nemorální zabíjet krysy při epidemii dýmějového moru, hubit moskyty při prevenci žluté zimnice. Dokonce i ničení viru AIDS by bylo porušením takové zásady.

Jak je to tedy s právy zvířat? Mají nějaká? Mají-li být zvířatům přiznána práva obdobná těm lidským, musí tyto „bytosti“ udělat jednu ze dvou věcí, aby tak přistoupily na určitou formu mezidruhové dohody. Jedna možnost je, že musí o svá práva zažádat formou petice či jiným obdobným způsobem. Někteří lidé prohlašují, že šimpanzi a delfíni toho budou v budoucnu schopni nebo budou s to pochopit, když jim někdo řekne, aby to udělali. Od tohoto dne budou lidé povinni brát jejich prohlášení na zřetel.

Nebo druhá možnost je, že mají-li být zvířatům přiznána práva, musí ona dát najevo, že sama respektují práva lidských bytostí. Tzn. dovolává-li se lev práva nebyť loven lidmi, pak musí vzájemné společné soužití člověka a lva fungovat tak, aby při něm nedošlo k poškození ani jedné strany. Proč bychom měli pro lva (medvěda a další zvířata, která jsou tak blízká srdcím obhájců zvířecích práv) udělat víc, než je on ochoten udělat pro nás?

Lidé demonstrující za práva zvířat obvykle vystupují velmi ostře a stále jich přibývá. My však musíme jejich šlechetné morální požadavky, kterých se tak naléhavě, avšak neoprávněně dožadují, odmítnout.

Vymírání druhů

Dr. David Suzuki květnatě hovoří o probíhajícím vymírání živočišných druhů. V této souvislosti říká: „V těchto dnech je pouze kvůli lidské marnivosti a touze po zisku ničeno 40 milionů let evoluce ztělesněné nosorožcem. Naše neschopnost zastavit se před tím, že určitý druh zcela vymře, je děsivá. Je strašné uvažovat o zbídačeném světě, který zdědí naše děti, ve srovnání s tím, který jsme znali z dob našeho mládí.“⁵⁴ Podle názoru Dr. Suzukii jsou narušiteli rovnováhy ekosystémů zisk, rozvoj a „nekonečná poptávka po spotřebním zboží“. A jím navrhované řešení? Omezit nadbytečnou a lehkovážnou spotřebu a ukončit naši důvěru v systém soukromého vlastnictví a motiv zisku.

Jsmo Dr. Suzukimu vděční, že tak naléhavě upozorňuje na ohrožení nosorožců. Nemůžeme mu však děkovat za objasnění příčiny problému ani za doporučené řešení. Skutečnost, že mnoho druhů bylo dohnáno na hranici vyhubení a některé již bohužel vymřely, má obvykle přesně opačné důvody než zmiňuje Dr. Suzuki. Problémem není přehnaná důvěra v systém vlastnických práv jednotlivců a soukromý sektor, ale nedostatek soukromého vlastnictví a svobodného jednání soukromého sektoru.

Srovnajme v této souvislosti dva zvířecí druhy: bizona a krávu. Z biologického pohledu se jedná o dvě velmi podobná zvířata, a přesto je pouze náhoda, že bizon – který si mohl po mnoho let svobodně běhat po velkých pláních, aniž by byl člověkem vlastněn – byl na poslední chvíli zachráněn před vyhynutím. Naproti tomu kráva byla domestikována, tzn. vlastnili ji a pečovali o ni farmáři a pastevci od biblických dob a možná i mnohem dříve.

To, co se přihodilo bizonům a co se dnes děje nosorožcům a slonům, není opět nic jiného než případ tragédie obecní pastviny. Nepřísluší-li žádnému jednotlivci vlastnická práva k bizonům, nikomu se nevyplatí je chránit nebo hlídat způsob jejich lovu, jehož následkem by mohlo být jejich vyhynutí. Když v době postupného zakládání rančů, kdy půda ještě nikomu nepatřila, posel někde bizon, nikdo neutrpěl žádnou ztrátu. Je tedy logické, že nikdo neudělal nic, aby tomu zamezil. Když však posla kráva, byl tím postižen farmář.⁵⁵

Vraťme se ale zpět k nosorožcům. Hlavní důvod, proč je dnes toto zvíře dohnáno na hranici vyhubení, není chamtivost. V těch zemích světa, kde nosorožci žijí,

⁵⁴ *Globe and Mail*, 21. května, 1988. *Newsweek*, op. cit., uvádí stejný názor při kritice Japonska jako „světového ekologického zločince“ kvůli dovážení slonoviny, v jehož důsledku jsou sloni afričtí ohroženi vyhynutím.

⁵⁵ Ken Boulding, známý ekonom a básník, složil řadu říkadel, která tuto skutečnost ilustrují, např.:

*The buffalo, nobody's property
Went o'er the plains, Clippity, Cloppity
In thunderous herds where now only birds
Fly and rabbits go Hippity, Hoppity.
The cow, now, is kept on the farm
And flourished and came to no harm,
For its owners to thrive
Had to keep it alive
So property worked like a charm.*

Viz *The Morality of the Market: Religious and Economic Perspectives*, Block, W., Brennan, G., Elzinga, K. (ed.), *The Fraser Institute*, Vancouver, 1985, str. 263–264.

není farmářům umožněno toto zvíře domestikovat a chovat ve stádech za účelem dosažení zisku. Po mnoho let zde neexistovala snaha vymezit vlastnické vztahy jednotlivců, kteří by tak mohli začít nosorožce chránit. Fungovaly zde pouze úřady používající otřepané fráze, proč je důležité zdržet se jejich lovu. Stejně jako státní úředníci kdekoli jinde na světě mohou to i tito lidé myslet dobře, ale svým rozhodováním nevytvářejí pro přežití nosorožců žádné ekonomické podněty. To, co toto zvíře potřebuje, je chovatel hledající soukromý zisk a reagující na aktuální poptávku na trhu.

Hospodaření s nosorožci je velmi realistický scénář. Při dnešních cenách se roh nosorožce prodává přibližně za 100 USD za unci, což znamená 160 000 USD za dospělé zvíře, jehož roh váží kolem 25 liber.

Je pravda, že nosorožec spotřebuje hodně potravy a nemůže být dlouhodobě chován v malém kotci, ale tržní hodnota tohoto zvířete může být plně ekvivalentní velkému množství sena a dalším nákladům na jeho chov.

Také se často namítá, že není možné nebo je příliš drahé ohradit výběhy nosorožců. Pro chovatele nosorožců to však není zase tak velká překážka. Calvin Bentsen instaloval na své farmě „šestipříčkovou železnou ohradu“ tak silnou, aby odolala i těm nejuživějším útokům „obrovského, 2500 liber těžkého samce nosorožce jménem Macho“.⁵⁶ A takové příklady lze dnes nalézt v situaci, kdy chov nosorožců prakticky neexistuje. Pokud by bylo toto podnikání komercializováno ve velkém, existovalo by více podniků zabývat se výzkumem nezbytným ke stavbě lepších a levnějších hrazení. Dr. Suzuki to celé chápe úplně opačně. Pokud si skutečně přeje nosorožce zachránit a vidět, jak se jejich populaci daří a jak vzrůstá, měl by být horlivým zastáncem soukromého vlastnictví.

Není však pravda, že vyhynutí každého zvířete znamená pro člověka jasnou ztrátu. Některé zvířecí druhy lidem škodí a musí být odstraněny nebo alespoň tvrdě potlačeny, nemá-li být lidská populace ohrožena. Dále existují tisíce, ne-li miliony druhů, které nejsou v současné době škodlivé ani užitečné. Asi nejznámějším příkladem takového zvířete jsou ryby z čeledi okounovitých (*Percina tanasi*). Nicméně přesto se vyplatí chránit takové formy života, ať už pro účely výzkumu nebo pro případ, že v budoucnu mohou být využity.⁵⁷ Otázkou je, kdo by měl platit za zachování těchto druhů. Nejlépe ti, kteří si je přejí chránit. V praxi by to tedy byly přírodovědecké fakulty významných univerzit, chemické laboratoře a společnosti vyrábějící léčiva. Pravděpodobně bychom tímto způsobem nezachránili zcela všechno, ale podstata tohoto procesu je, že vymizí-li v průběhu let nějaký druh pro člověka nepodstatný, je obvykle nahrazen vznikem druhu zcela nového.

⁵⁶ „Raising Rhinos, Texas-Style“, *Time*, 10. července 1989, str. 13.

⁵⁷ Film *Star Trek IV* byl věnován myšlence, že v budoucích stoletích dojde k vymření velryb a najednou je objeveno, že jsou tato zvířata potřeba pro záchranu lidského života na Zemi. Abychom se však vrátili do současnosti, jsou to především Greenpeace, kteří se velmi strachují o přežití velryb a delfínů. Podle jejich analýz ohrožení těchto druhů způsobuje „nenasytnost nadnárodních korporací“ a touha „maximalizovat zisky z prodeje tuňáků“ (nedatovaný dopis oslovující potenciální dárcy, došlo v srpnu 1989, str. 2). Bohužel pro dosažení svých cílů neuvažují tyto organizace hypotetickou pozitivní roli soukromého vlastnictví vodních zdrojů. Nechápu, že „tragédie obecní pastviny“ a její řešení může být aplikováno na mořská stejně jako suchozemská zvířata.

Přežití slonů

Podívejme se teď na velmi emocionálně pojímané téma přežití slonů. Dne 18. července 1989 spálil Daniel arap Moi v Keni více než 2500 sloních klů v odhadované ceně 3,6 mil. USD.⁵⁸ Tato událost oslovila širokou veřejnost a daleko přesáhla rámec obchodu se slonovinou. K akci se vyjádřili čelní představitelé environmentálních hnutí a měla dalekosáhlé důsledky pro svobodný obchod a privatizační myšlenky, kterým se nyní celosvětově dopřává většího sluchu a které se samozřejmě týkají i tohoto zdroje.

Byl pan Moi pyroman? Nikoliv. Oheň v národním parku Nairobi nezaložil pro své potěšení, ale aby poukázal na kritickou situaci slonů afrických. Pytláci zabíjejí tato obrovská zvířata tak horlivě, že v některých místech panuje obava z jejich úplného vyhubení.

V důsledku toho se cena slonoviny na trhu vyhání stále výše. Začíná se jí říkat „bílé zlato“ a prodává se za 150 USD za libru.⁵⁹ Dr. Suzuki a jeho příznivci prohlašují, že se jedná o bludný kruh: lákadlo vyššího zisku vede pouze k intenzivnějšímu pytláčení, to k ještě vyšším cenám, a tudíž k většímu ohrožení slonů.

Oheň byl založen, aby vzbudil pozornost veřejnosti a získal podporu pro zákaz dovozu slonoviny.⁶⁰ Má se za to, že toto opatření rozetne bludný kruh trhu. Bude-li dosaženo zákazu obchodu, klesne prý poptávka a rovněž i ceny slonoviny a díky oslabení trhu bude existovat méně podnětů pro činnost pytláků. Toto tvrzení je v myslích veřejnosti natolik zakořeněno, že se s ním ztotožňují i někteří reportéři, obvykle velebící kapitalismus jako takový, privatizaci a volný obchod.

Ať již bylo dramatické gesto pana Moie účinným prostředkem k dosažení jeho cíle či nikoliv, jedno je jasné: současný stav věci nelze označit jinak než za tragédii. Gangy pytláků vybíjejí celá stáda slonů – samce, samice, staré slony i mláďata, dokonce i březí a kojící samice. Poté odřezou motorovou pilou kly a nechají mrtvá těla tlít v džungli. Tento obrázek velmi připomíná osud bizonů – stovky z nich byly zabity a shnily v prériích proto, aby si lovci mohli vyříznout jejich jazyk.

Navíc je extrémně obtížné za současných podmínek pytláctví zabránit. Jedním z důvodů je, že sloni se nalézají ve velmi rozsáhlých oblastech o rozloze až tisíců čtverečních mil, takže chránit takové území je velmi těžké. Kromě toho jsou mnohé vlády, např. v Tanzanii, Keni a Zambii aj., které nesou odpovědnost za ochranu území, „příliš nemohoucí nebo příliš zkorumpované, aby pytláčení zabránily“.⁶¹ Nízké platy strážců je činí přístupné úplatkům od pytláckých gangů. V mnoha případech nemají tito strážci ani uniformu.

Jejich úkol beznadějně komplikuje skutečnost, že lidé ze sousedních vesnic většinou pytláky přímo podporují. Je to proto, že když zatoulaní sloni poničí

⁵⁸ *Kenya Lights a Fire to Help African Elephants*, Maclean's, 31. července 1989, str. 37.

⁵⁹ *Maclean's*, *ibid.*, uvádí, že 12 tun sloních klů, které byly spáleny, měly na mezinárodním trhu hodnotu kolem 3,6 mil. USD. Tomu odpovídá hodnota kolem 150 USD za libru. Na druhé straně podle *Globe and Mail*, 13. června 1989, str. A6, se slonovina prodává za 200 USD za kilogram, což odpovídá ceně 90,90 USD za libru.

⁶⁰ Hlavními dovozci slonoviny jsou Singapur, Hongkong, Japonsko, Macao a Belgie, viz *The Economist*, 1. července 1989, str. 16.

⁶¹ *Ibid.*, str. 16.

jejich úrodu, nedostanou místní farmáři žádnou kompenzaci za utrpěné škody. Výnosy z prodeje slonoviny a kůží neobdrží oni, ale centrální vláda.⁶²

V rámci tohoto problému vyvstává několik otázek, kterým stojí za to se podrobně věnovat. Je privatizace slonů schůdnou alternativou? Do jaké míry je toto řešení vhodné k dosažení cílů environmentalistů, kteří jsou znepokojeni dnešním nesmyslným brutálním vybíjením slonů afrických? Dosáhne se zákazem komerčního využívání slonoviny oddálení nebo přiblížení těchto cílů? Pokusíme se zodpovědět tyto otázky jednu po druhé.

Proveditelnost privatizace

Proč je možnost privatizace slonů často šmahem odmítána? Jak již bylo několikrát vysvětleno, chovná zvířata v soukromém vlastnictví jsou z finančních důvodů svými vlastníky chráněna. Kráva, ovce, koza nebo kůň nebyli ještě nikdy na pokraji vyhynutí v důsledku nadměrného zabíjení. Proč nelze využít tyto poznatky v případě slonů? Zaměříme se na hlavní body kritiky privatizačního úsilí.

Za prvé se argumentuje, že sloni se od krav podstatně liší: potřebují mnohem více místa. Např. zbytky sloních stád se dnes potulují na stovkách čtverečních mil a často nerespektují neporušitelnost státních hranic. Ale to není dostatečný důvod k odmítnutí myšlenky privatizace. I v případě, že podmínkou přežití sloního druhu je extrémně velké území, existují v historii případy – zejména v oblastech préríí divokého západu –, kterými se můžeme inspirovat. Před vynálezem ostnatého drátu kovbojové označovali svá stáda a nechali je volně pobíhat po préríích. Podobný přístup by se dal snadno aplikovat i v našem případě.

Tím však nejsou možnosti privatizace vyčerpány. Skutečnost, že se v dnešním systému veřejného vlastnictví mohou sloni potulovat široko daleko, neznamená, že je to nezbytně nutné. Někteří vědci říkají, že sloni afričtí potřebují tak obrovské území ke kvalitnímu životu, protože by se na menším prostoru neuzivil. Ale tento druh stojí dnes na pokraji katastrofy právě kvůli těmto obrovským oblastem, které může veřejný sektor jen velmi obtížně ochránit před lidskými predátory. V případě nedostatku potravy pro slony by jejich soukromí vlastníci – ať už rančeři, zřízenci v zoo, soukromoprávní ekologické skupiny – ve svém vlastním zájmu přece vypěstovali či slonům jinak opatřili větší množství píce.

Dále je zde názor, že je nemožné nebo příliš nákladné slony obehnat plotem. I to je omyl. S odvoláním na případ nosorožce v Texasu, kdy se ukázalo jako komerčně schůdné zřídit oplocení, předpokládáme, že i soukromý chovatel slonů v Africe či kdekoli jinde bude schopen v případě potřeby vymyslet podobný způsob, který bude vhodný pro tak velká zvířata. Především v našem století obrovských technologických možností by se nějaké řešení určitě našlo.⁶³ Stejně tak jsou zoologické zahrady schopny chovat zvířecí druhy daleko od přirozených míst jejich výskytu.

⁶² Viz Simmons, R. T., Kreuter, U. P. (1989): *Herd Mentality: Banning Ivory Sales Is No Way to Save the Elephant*. Policy Review, 1989, str. 2. Viz také Wall Street Journal, 16. srpna 1989, str. A10.

⁶³ Jak uvádí Small, C. P. (1989) v *Big Game Ranching in South Africa. Proceedings: First International Wildlife Ranching Symposium – 16.–21. května, 1988*, Valdez, R. (ed.), New Mexico State University v Las Cruces, str. 145: „Aby se zabránilo útěkům velkých zvířat, jako jsou např. sloni, nosorožci a bizoni, kteří mohou hrazení překonat, začalo být v oblibě elektrické hrazení.“

Všechny tyto námitky proto nejsou na místě. Margaret Thatcherová v Anglii a labouristická vláda na Novém Zélandu uspěly při privatizaci řady statků a služeb, o kterých se implicitně předpokládalo, že jsou výhradní doménou státu. Ani v případě slonů neexistuje žádný skutečný důvod, který by předem vylučoval možnost jejich privatizace. Rovněž komerční sloní farmy se ve své podstatě nijak neliší od dobytčích farem. Nemusí nutně fungovat pouze na malé rozloze a nepotřebují žádnou speciální technologii. Jediné, co v této souvislosti musí být provedeno, je privatizace sloních stád a veřejně vlastněné půdy, po níž se nyní potulují.

Někteří kritici prohlašují, že neexistence sloních farem dnes potvrzuje, že tato alternativa je nepředstavitelná či ekonomicky nebo technicky nemožná. Ale fakta toto tvrzení vyvracejí. Po celém světě existují soukromé ranče pro chov divoké zvěře. Jak se uvádí např. v *Maclean's*: „V Zimbabwe, kde je soukromé vlastnictví zvěře povoleno od roku 1974, rančeři uvádějí, že jejich stáda výborně prospívají. Představitelé Zimbabwe chápou slony jako obnovitelný zdroj, který je předmětem obchodu, proto je chrání před pytláky a umožňují lovcům velké zvěře, aby je za poplatek ulovili – cena licence k ulovení takové trofeje stojí v Zimbabwe 3 000 USD –, nebo jim povolují provést selekci a odstranění horších kusů.“⁶⁴

Pravda je, že sloní farmy nejsou dnes hojně rozšířené. Např. nejsou známy takové případy ze Severní Ameriky. To však není proto, že taková činnost je přirozeně nemožná, ale spíše proto, že vláda vzniku takového odvětví brání.⁶⁵ Členové světoznámé Americké asociace pro zoologické zahrady a akvária (*American Association of Zoological Parks and Aquariums*) odmítají prodávat slony potenciálním farmářům, kteří mají zájem je chovat na komerční bázi.⁶⁶ Také se nepovolují jejich dovozy do mnoha zemí kvůli postoji vyjádřenému v Úmluvě o mezinárodním obchodu s ohroženými druhy volně žijících živočichů a rostlin (CITES). Jsme však přesvědčeni, že tato mezinárodní úmluva bojující proti komerčnímu zneužívání ohrožených druhů se v konečném důsledku obrací proti nim a způsobuje přesně ten stav, jehož se její tvůrci nejvíce obávali: ohrožení dalšího přežití těchto vzácných druhů.

⁶⁴ *Maclean's*, op. cit., str. 37, *Simmons and Krueter*, op. cit. Viz také *Small, C. P.: Overview of Wildlife Ranching in Africa*; *O'Gara B. W., Zheuying, L.: Overview of Wildlife Ranching in Asia*; *Small, C. P.: Big Game Ranching in South Africa. Proceedings: First International Wildlife Ranching Symposium*, op. cit.

⁶⁵ Např. zákon ve státě *New Mexico* zakázal zřizování soukromých rančů pro chov divoké zvěře. O problémech týkajících se získání vládního povolení viz *Hopcroft, D.: An Ecological Approach to Natural Ranching. Proceedings: First International Wildlife Ranching Symposium*, *ibid.*, str. 73 a 74. Viz také *White, R. J. (1987): Big Game Ranching in the United States. Wild Sheep and Goats International v Mesilla*, str. 139–157, který se zabývá neschetnými zákazy a regulací, které jsou uvaleny na chov zvířat jako takový. Viz také *Shelton, L. R. (1982): Constraints on Development for Wildlife on Private Lands. Trans., North American Wildlife Natural Resource Conference 47*, str. 464–469.

⁶⁶ Viz „*Code of Professional Ethics*“ Americké asociace pro zoologické zahrady a akvária (AAZPA). V části *K* se praví: „Jako člen AAZPA se zavazují, že učiním všechno pro to, abych zajistil, že exotická zvířata se nedostanou do rukou těm, kteří nemají řádnou kvalifikaci k péči o ně.“ A podle dodatku z roku 1981, „členové AAZPA, kteří nabízejí divoká zvířata na prodej v aukcích, kterých se může účastnit široká veřejnost, porušují AAZPA Code of Professional Ethics, zvláště pak část *K*“. Na základě diskusí s řadou představitelů zoo je zřejmé, že farmář, který by chtěl chovat ohrožené druhy zvířat pro komerční účely, je chápán jako široká veřejnost, jež není automaticky shledána způsobilou k péči o tyto zvířata.

Cíle environmentalistů

Celá tato kniha odráží přesvědčení, že většiny (ne-li všech) cílů ekologických hnutí lze dosáhnout pomocí fungování svobodného trhu, a že trh dosáhne těchto cílů lépe než jakákoliv jiná forma politicko-ekonomického uspořádání. Prověřme nyní ještě jednou tuto hypotézu pro cíl ekologických hnutí na záchranu slonů. V každé společnosti, která se skládá z tisíců jednotlivců, existuje i mnoho různých zájmů a tužeb. V rámci této rozmanitosti lze však odhalit několik obecnějších vzorců chování. Budeme se jim dále věnovat a postupovat od těch obecnějších k těm specifitějších.

Společným jmenovatelem všech skupin, kterým leží na srdci hospodaření se vzácnými zdroji, je touha zabránit vyhynutí slonů. Z tohoto důvodu vstoupila v platnost i CITES a existují snahy umístit slona afrického do přílohy I této úmluvy, tzn. na seznam zvířat s největší požadovanou mírou ochrany.

Ale tohoto cíle může být snadno dosaženo i v současných podmínkách. Bezprostřední hrozba úplného vymizení slonů je krajně nepravděpodobná, uvažujeme-li, že sloni mohou rodit v zajetí a že tisíce z nich se nacházejí v zoologických zahradách, cirkusech, na rančích a v soukromých rezervacích pro divoká zvířata po celém světě, spravovaných neziskovými ekologickými organizacemi. Toto geografické rozmístění je jistě velmi výhodné pro přežití tohoto druhu, protože žádný lesní požár ani jiná podobná přírodní tragédie nemůže zasáhnout všechny slony.

Druhým cílem řady environmentalistů je, aby sloni nebyli uvězněni v malých kotcích, ve kterých se sotva mohou otočit. Tohoto cíle se také do značné míry dosahuje. Řada zoologických zahrad už chová své slony a další velká zvířata vhodně v relativně velkých, přírodě blízkých výbězích, jejichž výměra se pohybuje od 100 do 700 akrů.⁶⁷ Jedná se o mnohem menší prostor, než jejich běžné prostředí v Africe, ale na druhé straně je to prostředí velmi vzdálené představě nějaké klece. Kromě toho existuje ještě zcela soukromá organizace Natural Conservancy, která již získala přes 1,5 mil. akrů půdy ve více než tisícovce chráněných oblastí po celém světě. Jedná se o nejrozsáhlejší systém soukromých přírodních rezervací na světě, který je téměř třikrát větší než množství půdy dnes vyčleněné k tomuto účelu, kterou spravuje veřejná americká organizace Úřad pro ryby a divokou zvěř (*Fish and Wildlife Service*).⁶⁸

Navíc, pokud bychom se v budoucnu dočkali možnosti chovat slony pro komerční účely, mohli by soukromí vlastníci v Severní Americe i kdekoli jinde následovat příkladu texaského farmáře chovajícího nosorožce, který rozšířil výběh svého malého stáda z pouhých 80 na téměř 2200 akrů. Ačkoliv neexistuje žádná záruka, že sloni budou využíváni pouze pro slonovinu a kůži, ale také pro účely safari

⁶⁷ Obrovskou výhodou takových výběhů je, že zvířata jsou častěji schopna rodit v zajetí. Viz *Wilder Places for Wild Things*, *Newsweek*, 17. července 1989, str. 58–59. Pokud bychom chtěli být důslední, není správné označovat zoologické zahrady za úspěch podnikatelské činnosti, když jich dnes bohužel většina patří veřejnému sektoru. Uvádíme je zde však, protože lze uvažovat – pomineme-li politickou vůli – o jejich snadné privatizaci (tzn. neexistuje žádná technická překážka, která by bránila jejich prodeji např. v aukci). Zoo jsou dobrým příkladem míst, kde jsou obrovská divoká zvířata chována na velmi omezené ploše půdy (ve srovnání s jejich přirozeným životním prostředím), a přesto se jim dobře daří.

⁶⁸ *Wall Street Journal*, 24. května 1989, str. A18.

a sportovního lovu,⁶⁹ je pravděpodobné, že budou chováni na dostatečně velké rozloze půdy. Spíše než líčit soukromě vlastněné slony chované k obchodním účelům jako nešťastná zvířata uvězněná v malých kotcích, bylo by záhodno představit si široké a otevřené sloní „Disneylandy“ fungující na bázi zisku a ztráty.

Aligátoři

Pro některé lidi může být složité představit si slona jako chovné zvíře, protože nedává mléko, nesnáší vejce ani neposkytuje vlnu. Obvykle není ani sloní maso běžnou součástí našeho jídelníčku. Totéž však platí i o aligátorech. Možná je podnětné uvést na tomto místě příběh tohoto ještě nedávno ohroženého druhu a poučení aplikovat na dnes ohroženého slona. Je složité si představit slona v roli flegmatické chovné krávy, což je v protikladu s podstatou tohoto atraktivního divokého zvířete. Ale i aligátor byl ještě nedávno huben pytláky a pohyboval se na hranici druhového vyhynutí. Naštěstí však již v roce 1989 bylo přes 75 000 těchto plazů chováno na soukromých farmách zejména ve státě Louisiana.⁷⁰ Toto číslo představuje trojnásobek počtu aligátorů z roku 1987. V důsledku těchto trendů byl aligátor vyškrtnut ze seznamu ohrožených živočichů.

Ekonomická stránka tohoto průmyslu je obdobná, jak jsme ji popsali u slonů. V tomto případě se neobchoduje s kly, ale s kůží – dospělý, čtyři stopy dlouhý, na farmě vykrmený aligátor rovná se 39 USD za čtvereční stopu jeho kůže (používané zejména k výrobě dámských kabelek) a dalších 20 USD za maso. Aligátoři jsou hojně krmeni nutriemi a velkými bahenními krysami, levnými rybami a suchou stravou obohacenou vitamíny.

Přece jen však dnešní aligátoří průmysl nefunguje bezchybně: stále je v něm zachována určitá míra vládní regulace. Stát podmiňuje založení farmy na chov aligátorů udělením povolení a téměř 200 osob je na čekací listině. Další odchylkou od ryze svobodných principů podnikání je, že farmáři jsou povinni vracet určité množství aligátorů do přírody (17 % v roce 1989). Dalším problémem je, že poptávka po aligátořích produktech je uměle utlumená, jelikož řada environmentálně uvědomělých spotřebitelů se vyhýbá jejich nákupu s utkvělou představou, že se stále jedná o ohrožený druh. Avšak morální ponaučení z tohoto příběhu

⁶⁹ Racionálně uvažující vlastník by směřoval k omezení loveckých aktivit na dospělá zvířata, samce (jelikož jeden samec může posloužit pro více samic) a samice, které již nemohou zabřeznout. V soukromých rukou by tedy chov slonů podléhal stejným principům, které se vztahují na jiná domestikovaná zvířata. Naopak dnes v rámci veřejného systému vlastnictví pytláci zabíjejí všechny slony bez výjimky – včetně březích a mladých samic. To je důvod, proč by lov soukromě vlastněných slonů neohrozil jejich přežití. Viz Long, W.: *Marketing Hunting Opportunities*; Shelton, R.: *Fee-Hunting Systems*; Kozicky, E. L.: *Hunting Preserves*; a Fitzhugh, E. L.: *Pros and Cons of Fee Hunting, Proceedings. First International Wildlife Ranching Symposium, op. cit.*

⁷⁰ *Wall Street Journal*, 2. srpna 1989, str. 1. Viz také Broad, S. R., Luxmoore, R. A.: *Crocodile Ranching and the Potential Impacts of Commercial Wildlife Production on Conservation. Proceedings: First International Wildlife Ranching Symposium, op. cit.* a Jenkins, R. W. G.: *The World Conservation Strategy and CITES: Principles for the Management of Crocodylians*, str. 27–31, Joanen, T., McNease, L.: *The Management of Alligators in Louisiana*, str. 33–42, a Hines, T. C., Abercrombie, C. L.: *The Management of Alligators in Florida*, str. 43–47, *Wildlife Management: Crocodiles and Alligators*. Webb, G. J. W., Manolis, S. C., Whitehead, P. J. (ed.), Surrey Beatty, New South Wales, 1987.

je jasné: trh zase jednou přispěchal na pomoc a zajistil, že lidmi ceněný zdroj nebude v důsledku veřejného vlastnictví zničen.

Status quo

Pro mnoho ekologicky smýšlejících lidí je dosažení druhého výše uvedeného cíle dostatečné. Dokážou se ztotožnit s představou soukromníky (obchodníky) vlastněných slonů, kteří žijí na limitovaném množství půdy. Třetím ještě ambicióznějším cílem je, aby bylo pro slony africké zachováno obrovské území, které je dnes jejich domovem. Pokusme se ukázat, jak by se mohlo tohoto cíle dosáhnout v prostředí svobodného trhu, ačkoliv to považujeme za méně pravděpodobné.

Aby se ukázalo, zda a kolik území bude či nebude zachováno pro původní účel, musí příslušné africké vlády převést slony a celé území, které teď obývají, na soukromý sektor.⁷¹ Mohou je prodat v aukci nebo poměrně rozdělit mezi veškerou populaci, jak to udělala společnost BCRIC.⁷² Alternativní možností pro tyto vlády je přijetí Lockeova principu prvotního přivlastnění⁷³ a předání slonů a půdy vesničanům, kteří ji doposud nejvíce využívali. Velkou výhodou takového postupu je, že by se velmi snížilo či dokonce zamezilo pytláctví. Místo toho, aby vesničané pytláky podporovali, motivoval by je nový systém, aby jim v jejich činnosti bránili. Budou-li vesničané vlastnit úrodu i slony, budou se snažit maximalizovat ekonomickou hodnotu obojího.⁷⁴ Alespoň v těch případech,

⁷¹ Samozřejmě, že něco takového je dnes „politicky neprůchodné“. Africké vlády patří k nejrigidnějším na světě. Pouhé pomyslení na takovou změnu by politici a kmenoví vůdci ihned zavrhlí, neboť veřejný sektor je uctíván a soukromý očeřňován. I kanadská vláda, rádobý podporující svobodné podnikání, brojí proti dovozu slonoviny a staví se proti privatizaci slonů. Ačkoliv to zní jako fráze, úkolem ekonomů jakožto vědců je hledat a podporovat pravdu bez ohledu na politickou objednávku. Pokud podlehnou autocenzuře proto, že výsledky jejich výzkumu nejsou politiky využívány, pak nikdy nebude vytvořen potenciál pro změnu. Obdobně je úkolem výzkumníků, kteří objeví, že kouření je zdraví škodlivé, dát to všem na vědomost, i když žijí v období nebo v zemi, kde lidé jejich názor nebudou sdílet. Více viz Hutt, W. H. (1971): *Politically Impossible...? The Institute for Economic Affairs, Hobart Paperbacks, Londýn.*

⁷² V dřívějších letech prvních privatizačních projektů věnovala bývalá vládní organizace *British Columbia Resource Investment Corporation (BCRIC)* každému občanovi 5 akcií státního majetku zdarma. Viz *Privatization, Theory & Practice*, op. cit. Říká se, že toto není dobrý příklad úspěchu privatizace, protože cena těchto akcií klesla z původních 9 USD na 6 USD při stanovení počáteční tržní ceny a dále klesala až na méně než 1 USD. I přesto byl dar BCRIC obyvatelstvu úspěchem. Přemístil zdroje do soukromého vlastnictví, kde mohly být poprvé racionálně ohodnoceny a rozděleny.

⁷³ Viz Locke, J. (1948): *An Essay Concerning the True Original, Extent and End of Civil Government. Social Contract*, Barker, E. (ed.), Oxford University Press, New York, str. 17–18. Pro aktuálnější obhajobu tohoto názoru viz Rothbard, M. N. (1973): *For a New Liberty*. Macmillan, New York. Rothbard, M. N. (1982): *The Ethics of Liberty*, Humanities Press, Atlantic Highlands.

⁷⁴ K objasnění obecného principu internalizace externalit viz Coase, op. cit. Viz také Block, W. (1983): *Public Goods and Externalities: The Case of Roads*, *The Journal of Libertarian Studies*, roč. VII, č. 1, jaro 1983. V souvislosti s tímto konkrétním příkladem Simmons a Kreuter, op. cit., str. 2, zmiňují Zimbabwe, kde je zemědělským komunitám [uděleno] právo ulovit určitý počet slonů. Tyto komunity buď mohou využít tohoto práva samy nebo je mohou prodat komerčním provozovatelům lovu. Výsledkem tohoto uspořádání je mnohem pozitivnější postoj vesničanů v Zimbabwe k divoké zvěři. V případě, že si vláda ponechává celkovou kontrolu, je pro přežití slonů žádoucí, aby alespoň přijala pravidla, která vytvářejí pro farmáře ekonomické stimuly k ochraně zvířat, jak je tomu např. v Jihoafrické republice a Zimbabwe. Taková pravidla by měla být okamžitě přijata v Keni, Zambii, Tanzanii a dalších zemích východní a střední Afriky, kde jsou stáda vybiřena. Mnohem lepší než systém založený na rozumném chování vlády je však úplná privatizace.

kdy jsou vesničané a pytláci jedni a titíž lidé, bude pytláctví omezeno. Soukromá vlastnická práva ukončí tragédii obecní pastviny, která je hlavním důvodem provozování pytláctví. Který farmář by za těchto okolností šel na vlastní pěst v noci s puškou do džungle? Žádný. Vlastníte-li slony, staráte se o ně a chráníte je, protože vaším hlavním cílem je rozumně využívat tento zdroj.

Je obtížné odhadnout, zda veškerá půda předaná obyvatelstvu v rámci privatizace bude nadále sloužit jako „výběh“ pro slony. Ekonom může do této diskuse pouze přispět objasněním obecného principu – současný stav bude zachován, pokud to přinese za daných podmínek maximální zisk z využívání území. Ve skutečnosti jde o to, kolik slonů a země pro ně určené bude mít pro lidi hodnotu (vyplatí se jim udržovat) a kolik z této země by bylo hodnotněji využito alternativním způsobem.

Předpokládejme, že tržní cena slonoviny je 100 USD za libru a že jeden kel dospělého slona váží 100 liber,⁷⁵ pak je cena dospělého slona pouze jako zdroje slonoviny 20 000 USD. Cena jeho kůže se odhaduje na 2000 dolarů. Sloní maso má jistě také cenu nejméně několika set dolarů, ačkoliv to závisí na vládních omezeních a regulaci tohoto obchodu. Mnohem větší cena tohoto zdroje je dále odvozena z poptávky lidí po safari a jiných formách turismu. Velmi těžko se to však odhaduje. Licence na ulovení trofeje v Zimbabwe za 3000 USD je pouze špičkou ledovce. Je zde také vybudováno zázemí pro tuto aktivitu jako např. nosiči, řidiči, poskytovatelé občerstvení, průvodci džunglí apod. Jeden z výzkumných týmů uvedl, že cena „průměrného lovu v Zimbabwe“ je kolem 25 000 USD.⁷⁶

Na základě těchto údajů nelze určit, kolik půdy, která je v současné době určena k volnému pohybu slonů, by po její privatizaci v režimu soukromého podnikání zůstalo vymezeno pro tento účel. Zastánci svobodného trhu nemohou v tomto ohledu poskytnout žádnou záruku konečného výsledku. Avšak odhadované výnosy z takového užití půdy patrně nejsou zdaleka zanedbatelné. Odpovídají scénáři, že by na základě tržních motivů byla mnoha slonům zajištěna ochrana a že většina půdy by nakonec zůstala nadále zachována pro účely jejich chovu.

Radikální pohled

Čtvrtým a nejradiálnějším cílem environmentalistů je požadavek, že každý africký slon a veškerá půda, kterou sloni dnes užívají, toto vše musí být navždy zachováno v takovém stavu, v jakém se nachází v současné době. „Nedovolte, aby byl jakémukoliv slonovi zkřiven byt jediný chlup,“ může znít jejich srdceryvné přání. Můžeme s velkou dávkou jistoty prohlásit, že tento cíl je naprosto neslučitelný s fungováním svobodného trhu. Jak jsme ukázali, většina velkých dospělých samců by byla v systému soukromého vlastnictví zabita. Totéž platí

⁷⁵ Běžné sloní kly, které v současné době přicházejí na trh, jsou o dost menší, než je tento horní či biologický limit. Hmotnost se obvykle pohybuje kolem 10–15 liber. Tento trend se prosazuje z toho důvodu, že řada dospělých slonů s dlouhými kly byla vybita pytláky a ti, co přežili, mají menší a tudíž i méně hodnotné kly.

⁷⁶ Simmons a Kreuter, *op. cit.*, str. 2. Situace je obdobná i v případě dalších exotických zvířat. Náklady na povolení k ulovení jedné mongolské divoké ovce jsou 16 000 USD, v případě mexické pouštní tlustorohé ovce je to 12 000 USD. (Za tyto odhady vděčím Raulu Valdezovi.)

i pro samice, u kterých minul jejich reprodukční věk.⁷⁷ Tak jako je potřeba velmi málo býků, aby se udržela velikost stáda krav, případně docházelo k jeho rozšiřování, zrovna tak je potřeba i méně sloních samců.

Je nepravděpodobné, že vláda, která se rozhodla zprivatizovat takové obrovské množství půdy, by také plně uplatnila výhody svobodného podnikání v dalších odvětvích národního hospodářství. Díky tomu by samozřejmě došlo ke zvrácení trendu úbytku populace, jehož příčinou byl hlad, války, nemoci a vystěhovalectví. S rostoucí populací rostou však i nároky na území a lidské aktivity mohou zasáhnout do oblastí, které jsou dnes určeny pro slony. Kromě toho zde z ekonomického hlediska existuje ještě jeden problém – pokud by nedocházelo k žádnému zabíjení slonů lidmi, populace slonů by se pravděpodobně při absenci přirozených predátorů nadměrně rozrostla.⁷⁸

Radikální ekologisté obvykle výhody svobodného trhu nedocení. Ti, kteří dávají přednost prosperitě slonů před prospěchem lidské společnosti, budou vždy zklamáni fungováním systému založeného na svobodném podnikání. Z dosud existujících možností je sice svobodný trh považován za nejefektivnější mechanismus, jehož pomocí lze rozdělit vzácné zdroje a zvýšit blahobyt lidské společnosti, avšak není to zázračný lék. Nemůže uspokojit každou potřebu v žebříčku hodnot představitelů radikálních ekologických hnutí. Cílem této knihy je dosáhnout smíru mezi zájmy ekonomů a environmentalistů, avšak k tomu může dojít pouze někde v půli cesty.

Námítka

Ale co indiští či asijsí sloni? Uvádí se, že toto zvíře je převážně domestikované, a tudíž i v soukromém vlastnictví. Přesto bylo také připsáno na seznam uvedený v Příloze I CITES jako vysoce ohrožený druh. To je v příkrém rozporu s naší hypotézou, podle které je privatizace poslední nadějí pro záchranu slonů.

S tím souvisí několik problémů. Především domestikování sloni indiští nebyli nikdy zcela privatizováni. Existuje zde systém povolení a nepřehledná změť regulací, což značně omezuje možnosti jednání vlastníků slonů. Větší problém však představuje skutečnost, že vlastnická práva k těmto zvířatům jsou nejasná a alespoň teoreticky mohou za určitých okolností okamžitě zaniknout. Za těchto podmínek nepřekvapuje, že investice do tohoto odvětví jsou nízké. A protože v džungli je stále dost divokých slonů a stále se vyplatí si jednoho chytit než ho vypěstovat v zajetí, není ekonomicky zajímavé podstupovat riziko a zakládat

⁷⁷ Radikální ekologicky smýšlející lidé by samozřejmě byly ochotni přispět ekologickým skupinám, které by měly za cíl ochranu všech slonů. Lze uvažovat situaci, že by tyto skupiny mohly shromáždit dost peněz, aby přeplátily ty, kteří si přejí spotřebovávat produkty, jako je slonovina. V takovém případě by lidé s poptávkou po slonovině museli počkat, až slon zemře přirozenou smrtí. Tento scénář však není při současné míře poptávky po slonovině příliš reálný, takže nelze očekávat, že by se našlo tolik uvědomělých lidí, kteří by byly ochotni přispět. Ovšem vkus lidí se může časem změnit, např. v důsledku reklamní kampaně a zvýšení informovanosti, a milovníci slonů mohou získat větší podporu po celém světě. V takovém případě by se působení tržních sil mohlo stát kompatibilnější s radikálním ekologickým programem.

⁷⁸ Nehledě na dlouhé období březosti může sloní populace růst za těchto podmínek až o 5 % ročně.

chovné farmy. Pouze v případě, že všichni sloni budou spadat pod kontrolu trhu, může dojít k úplné racionalizaci tohoto zdroje.

Za druhé, hovoříme-li o ohrožených zvířatech, máme na mysli divokého slona, tj. toho, který nespadá pod kontrolu individuálního vlastníka (jakkoliv nejistou a oslabenou). Domestikovaná zvířata ohrožena nejsou. Avšak CITES nerozlišuje mezi těmito dvěma kategoriemi. Kromě toho se nelze na všechna rozhodnutí přijatá v rámci CITES tak docela spoléhat. Podle Simmonse a Kreutera:

V roce 1976 byly všechny druhy divokých kočkovitých šelem zařazeny do Přílohy I CITES a skutečnost, že leopardí populace byla ze seznamu vyškrtuta, aby byl umožněn její sportovní lov a vývoz pro nekomerční účely, je považována za velký úspěch. Vědecké údaje však nikdy neposkytovaly důvod k zařazení leoparda na tento seznam. Protože k tomu došlo, vznikl motiv k jejich hubení. Např. leopardi v Zimbabwe nebyli nikdy ohroženým druhem a představovali významné nebezpečí pro dobytek. Ve chvíli, kdy bylo schváleno jejich vyškrtnutí z CITES, byli leopardi v zemědělských oblastech zabíjeni, avšak nikoliv pro prodej kůží, nýbrž k dosažení kontroly nad populací predátorů.⁷⁹

Za třetí, sloni indičtí jsou ve velké míře využíváni k posunování a tahání velkých předmětů, především v lesnictví. Ale mechanické buldozery a další moderní technické vybavení slony postupně nahrazují.⁸⁰ Tato skutečnost povede ke změně názoru na optimální velikost sloních stád. Jakýkoliv pokles sloní populace v důsledku technologických změn je tedy z ekonomického hlediska racionální. Vyhynutí slonů však nehrozí přinejmenším do té doby, dokud budou tato zvířata pro lidi užitečná.

Časopis *The Economist* uvádí, že „kly jsou prokletím slona afrického“.⁸¹ My však dokazujeme pravý opak. V tržním prostředí je slon chráněn před vyhynutím právě tehdy, když má pro nás nějakou hodnotu. V podmínkách soukromého podnikání jsou kly a jakákoliv další věc mající hodnotu požeňnáním a nikoliv prokletím. Soukromí vlastníci by se o slony starali a chránili by je kvůli zisku, kterého mohou na základě existence pozitivní hodnoty dosáhnout. Kly jsou pro slona prokletím pouze v současném systému „veřejného vlastnictví“, kde ekonomické principy fungují zvráceně.

⁷⁹ *Op. cit.*, str. 3. Podle autorů článku CITES v tomto případě pochybili stejně jako v mnoha dalších, jako např. u papoušků, černých nosorožců, bílých nosorožců, aligátorů, krokodýlů. Stejný problém se týkal i sibiřského tygra a skvrnitého leoparda.

⁸⁰ Podobně byly také dříve hojně využívané koňské potahy nahrazeny jinými způsoby dopravy. Kůň však byl lidmi ochráněn, jelikož se používal ještě k jiným účelům.

⁸¹ *Op. cit.*, str. 15. Vědci svádí problém nadměrného zabíjení slonů na lidskou nenasytost, nikoliv na nedostatek vlastnických práv. Např. podle silně diskriminačního a proti spotřebitelům zaměřeného příběhu otištěného v *Newsweeku*, 1. května, 1989, *op. cit.*: „V roce 1988 přenechal Hongkong Japonsku prvenství v dovozu slonoviny, který může mít za následek vyhynutí slonů afrických do roku 2005.“ Ale toto je neměně věrohodné objasnění příčiny vyhynutí jako podobné tvrzení v tomto článku, že japonská poptávka po tvrdých druzích tropického dřeva povede ke zničení pralesů. Přemýšlel někdo o tom, zda ve chvíli, kdy Japonci zdvojnásobí či zčtyřnásobí poptávku po hovězím, že to povede k vyhynutí krav? Zvýšení poptávky může vyústit pouze v okamžité zvýšení ceny, která bude motivovat dodavatele k rozšiřování chovu dobytka a lepší péči o krávy. Místo toho, aby se zdroj vyčerpával, dojde k jeho rozšíření. V tomto ohledu neexistuje žádný jiný rozdíl mezi krávou, bizonem, nosorožcem nebo slonem než ten, že kráva je předmětem soukromého vlastnictví, zatímco ostatní tři (alespoň dosud) nikoliv.

Zakázat dovoz slonoviny?

Existují dva hlavní argumenty na podporu zákazu soukromého obchodu se slonovinou. Prvním z nich je tvrzení, že každá dnešní obchodní transakce se slonovinou je obrazně řečeno krádež. Tak jako je správné postavit mimo zákon prodej ukradeného majetku, je také legitimní zakázat obchod se slonovinou, protože pytláctví se rovná krádeži.

Toto jinak zcela správné tvrzení má však háček: tento předpoklad se nezakládá na realitě. Ne všechna slonovina, která je předmětem obchodu, byla ukradena. Je pravda, že podle odhadů konzervačních hnutí pochází asi 80 % současných nabídky od pytláků.⁸² To však znamená, že přibližně 20 % prodejů není zatíženo žádným hříchem. Dále je nutno vzít v úvahu, že velké množství slonoviny je v současné době umístěno ve skladech. Přesné množství není známo, ale jedná se o nezpracovaný materiál i vyrobené šperky, sošky, klavírní klávesy, kulečnické koule, čínské jídelní hůlky aj. Určitá část tohoto bohatství pochází z pytláckých aktivit, ale většina (zvláště předměty, které byly vyrobeny relativně dávno⁸³) pravděpodobně nikoliv. A za třetí, ne všechny africké státy se k zákazu obchodu (navrženém CITES v říjnu 1989 ve švýcarském Lausanne) připojily. *Maclean's* uvádí jako hlavní odpůrce Jihoafrickou republiku a Zimbabwe, *The Economist* k nim dále přiřazuje Kongo, Středoafriickou republiku, Somálsko, Súdán a Burundi. To znamená, že na trhu se bude v budoucnosti prodávat stále více legální slonoviny.⁸⁴ Nemůžeme tedy přijmout jednoduché tvrzení, že je-li předmět vyroben ze slonoviny, musí být nutně důsledkem pytláctví či krádeže. Jelikož by zákaz obchodu zahrnoval jak ukradený, tak legální majetek, nelze takové opatření morálně ospravedlnit.⁸⁵

Významným problémem je také, že obchodní zákazy a omezení dovozů prostě nefungují. Podle listu *The Economist* „bude nejpravděpodobnějším důsledkem

⁸² Viz *Maclean's*, op. cit., str. 37.

⁸³ Surovou slonovinu lze skladovat přes 50 let, aniž by došlo k výraznému snížení její kvality.

⁸⁴ Legální znamená, že je za velmi problematického předpokladu pro vládu správné, aby byla zapojena do tohoto odvětví.

⁸⁵ Představme si, že by taková situace nastala pouze na území Kanady. Předpokládejme, že vláda by vyhlásila zákaz prodeje určité komodity, protože její podstatná část byla ukradena. Je velmi pravděpodobné, že takový zákaz by byl prohlášen za protiústavní na základě čl. 7 Kanadské listiny práv a svobod. Zákaz by závažně porušoval skutečné příslušné procesní právo vlastníkům té části komodity, která nebyla ukradena. Kromě toho celý systém našeho zvykového práva a premisy, na kterých je založena západní civilizace, vycházejí z teorie, že nevinný nesmí být trestán zároveň s viníkem v případech, kdy nelze vinné a nevinné odlišit. *Wilson v. Medical Services Commission of B. C.*, 30 B. C. Law Reports, 2. vydání, 1988, str. 1, je případem, který se výše uvedeného přímo týká. (Za tento příklad a citaci – bez průvodní analýzy – vděčím Philipu Brydenovi.) Bylo prohlášeno, že skutečné příslušné procesní právo nových absolventů medicíny by bylo popřeno, pokud by jim bylo odmítnuto přidělení lékařského fakturačního čísla. Hlavním bodem bylo, že ať byly záměry původního plánu na omezení fakturačních čísel jakékoliv, žalobce (nový lékař) je nevinný, protože neudělal nic špatného a byl by postižen tímto novým „zákazem“.

Vyskytuje se však námitka proti závěru, že zákaz obchodu se slonovinou jako domácího odvětví by nepodpořily soudy. Existuje řada precedentů, které zpochybňují interpretaci, že skutečné příslušné procesní právo se může vztahovat na komerční činnost. Ale tato námitka se příliš netýká naší diskuse, akceptujeme-li požadavek, že obchodní práva se musí bránit stejně jako jakákoliv jiná. Zdůrazňujeme tedy, že celá diskuse k tomuto tématu obhájuje posvátnost vlastnických práv. Pouze v důsledku jejich narušení (pytlácké získávání slonoviny) vznikl problém, který se dnes snažíme řešit zákazem obchodu se slonovinou.

zákazu ještě rychlejší růst ceny slonoviny... To zvýší zisky pytláků a tím i riziko, které budou ochotni při své činnosti podstoupit... Zákaz způsobí přesun obchodu se slonovinou do stínové ekonomiky a policie ho bude moci postíhat stejně obtížně jako pašování kokainu z lesů Latinské Ameriky.“⁸⁶

Předpokládejme však, že navzdory všem zkušenostem bude zákaz úspěšný, a tudíž skutečně dojde k poklesu ceny slonoviny. To však bohužel sníží vyhlídky na přežití slonů, protože ty země, které slony samy využívaly a byly v potírání pytláků neúspěšnější, přijdou o svůj příjem. To je důvod, proč se mnoho afrických zemí k tomuto návrhu nepřipojilo. Zákaz v konečném důsledku zvýhodní země, které nebyly s to pytláky zastavit, a naopak bude trestat státy, kterým se to podařilo.

A nakonec je zde ještě argument *reductio ad absurdum*. Může-li se zákaz dovozu slonoviny ospravedlnit na základě tvrzení, že obchodování se surovinou, která byla zčásti zcizena, je špatné, vráží se tím dost velký klín do soukolí světového obchodu. Nestačilo by totiž zakázat obchod s Jihoafrickou republikou, ale také s Čínou, Kubou a Severní Koreou. Ve všech těchto případech je ve zboží obsažena v podstatě zcizená práce obyvatel.⁸⁷ Tím to však nekončí. Nejsou to jenom výše jmenované vlády, které se angažují v masivním vykořisťování obyvatelstva. V mnoha dalších zemích po celém světě – v Jižní a Střední Americe, Karibiku a Africe – se děje v podstatě totéž. Chceme-li tedy pro zákaz obchodu se slonovinou použít tento argument a chceme-li být logicky konzistentní, musíme rovněž odmítnout obchod s podstatnou částí světa.

Krátkozraké uvažování

Nakonec se budeme zabývat ještě poslední výhradou. Říká se, že pytláctví je natolik závažným problémem, že pokud se něco neudělá ihned, nebudou už žádní sloni, kteří by mohli být v budoucnu privatizováni. Proces, během kterého by byli sloni i půda, na které žijí, převedeni do soukromého vlastnictví, potrvá měsíce, ba roky. Ačkoliv je tedy tato myšlenka teoreticky správná, v praxi by její aplikace znamenala katastrofu.

I tento argument má však řadu trhlín. Připouští, že privatizace je v podstatě žádoucí, ale že v důsledku lidské pošetilosti ji nelze dostatečně rychle realizovat. Z tohoto důvodu si stát v dohledné době musí ponechat kontrolu nad danou problematikou. Avšak i na toto hledisko lze aplikovat postup *reductio ad absurdum*. Týká se to všech případů deregulace a privatizace. Najdou se lidé, kteří přesně z tohoto důvodu protestují proti zrušení regulace nájemného⁸⁸ nebo proti privatizaci

⁸⁶ 1. července 1989, str. 17. K tomuto podotýkají Simmons a Kreuter, op. cit., str. 3: „Jedním z důsledků růstu ceny [v důsledku neúspěšného zákazu mezinárodního obchodu se slonovinou, který vytvoří černý trh] bude vyšší motivace lidí, aby se zapojili do pytláčení.“

⁸⁷ Můžeme říci, že i daně vybírané nad rámec zajištění legitimních vymezených funkcí vlády jsou krádeží. A jelikož žádná země nemá v tomto ohledu „čisté svědomí“, nemělo by být povoleno žádné zemi zapojit se do mezinárodního obchodu. Proti tomuto tvrzení lze namítnout, že lidé v demokratických systémech si své vyšší a vyšší zdanění vlastně sami zvolili. Ať o této námítce soudíme cokoliv, soustředíme se tedy nadále především na nedemokratické vlády, kde „dobrovolný“ daňový systém v tomto duchu neexistuje. Veškeré daně vybírané totalitními systémy se tedy rovnají krádeži. Akceptujeme-li morální argument pro zákaz obchodu, dovoz všech výrobků z těchto zemí by bylo nutné zakázat.

⁸⁸ Viz *Rent Control: Myths and Realities*. Block, W., Olsen, E. (ed.), The Fraser Institute, Vancouver, 1981.

poštovních služeb, kanadských aerolinií nebo televizních stanic.⁸⁹ V každém z uvedených případů existovalo období, kdy se změna jevila jako „politicky nemožná“. Logickou obranou je požadavek zavést efektivnější regulaci, než se snažit nahradit veřejný sektor soukromým.

To se však nestalo u výše uvedených příkladů, ve kterých privatizace proběhla, a není to žádoucí ani v případě slonů. Nepochopení významu změny spočívá v neschopnosti správně rozlišovat mezi rolí ekonoma a rolí politika. Z ekonomického pohledu je požadavek privatizace slonů bez diskuse nejlepším řešením. Proto je úkolem ekonoma vznést tento požadavek, a nikoli během analýzy cenzurovat svá tvrzení proto, že veřejná politika, kterou hodlá navrhnout, není dnes politicky průchodná. Kdyby existovala politická vůle, je možné privatizaci slonů realizovat v řádu týdnů. Samozřejmě je správné vládu v mezidobí nechat, ať dělá, co může, aby slony chránila, ale nejlepším dlouhodobým řešením je privatizace. Dosáhnout zákazu dovozu slonoviny v praxi také potrvá měsíce, pokud lze takového cíle vůbec někdy dosáhnout. Proto je námitka, že privatizace zabere mnoho času, pouhou výmluvou.

Kromě toho, hovoříme-li o zavádění tržních podmínek v afrických a jiných zemích, často se vyrojí řada rasistických názorů. Někteří reportéři předpokládají, že kapitalismus může fungovat ve světě bílých, ale jakmile hovoříme o černošských společnostech, je socialismus obvykle tou preferovanou variantou společenského uspořádání. Avšak práce vědců, jako jsou Sowell, Williams, Bauer a Leow/Kendall⁹⁰, naštěstí velmi rychle uvedly tento mýtus na pravou míru. Ukázali, že bez ohledu na propagovaný názor jsou černoši schopni podílet se na tvorbě institucí trhu stejně jako běloši. Skutečnost, že toho v minulosti nevyužívali, není dána jejich neschopností, ale politickými zásahy.

Ukázali jsme si tedy, že žádný argument proti privatizaci a svobodnému trhu nemůže v rámci logiky naší analýzy obstát. Dožaduje-li se tedy Daniel arap Moi zavedení zákazu obchodu se slonovinou, sází na špatného koně. Kly, které zapálil, přitáhly pozornost světové veřejnosti a lze to tedy považovat za dobrý marketingový tah. Avšak stejně jako zákaz obchodu ignoruje hlavní příčinu problému – veřejné vlastnictví, tak to, v čem pan Moi skutečně uspěl, bylo zničení velmi žádaného zdroje v hodnotě 3 mil. USD. Není pravda, že „kly jsou prokletím slona afrického“. Naopak, příčinou nepříznivého osudu tohoto majestátného zvířete je existence veřejného vlastnictví. S jeho zachováním počítá i CITES a v tomto směru definuje rovněž své cíle k ochraně tohoto druhu. Zvolené nástroje – zákaz obchodu se slonovinou a přetrvávající veřejné vlastnictví – však nepovedou k dosažení vytyčených cílů. Ve skutečnosti celou situaci ještě zhorší.

V článku jsme se zabývali celou řadou ekologických témat a v každém z nich jsme předložili analýzu, která obhajovala aktivaci tržního prostředí. Uzavíráme

⁸⁹ Viz Globerman, S. (1987): *Culture, Governments and Markets: Public Policy and the Culture Industries*. The Fraser Institute, Vancouver; Metcalf, J.: *Freedom from Culture*. The Fraser Institute, Vancouver; Adie, D.: *The Mail Monopoly*, The Fraser Institute.

⁹⁰ Sowell, T. (1983): *The Economics and Politics of Race*. William Morrow, New York; Williams, W. (1982): *The State Against Blacks*. McGraw-Hill, New York; Bauer, P. T. (1984): *Reality and Rhetoric: Studies in the Economics of Development*. Harvard University Press, Cambridge; Louw, L., Kendall, F. (1986): *South Africa: The Solution*, Amagi, Bisho Ciskei.

proto, že svobodné podnikání není příčinou environmentálních problémů, ale spíše jejich řešením. Nepředpokládáme, že se takové tvrzení bude lidem, kteří jsou zapojeni v ekologických a dalších „zelených“ hnutích, ihned zamlouvat. Ale pečlivé studium této knihy snad dokáže přesvědčit ty, kdo jsou vnímaví a přístupní opačným názorům, že neexistuje žádný vnitřní rozpor mezi trhem a životním prostředím. Dosažení souladu mezi ekonomikou a ekologií je nejen možné, ale dokonce velmi žádoucí.

Literatura

- Anderson, T. L., Leal, D. R. (1988): *Inside Our Outdoor Policy*. *Cato Institute Policy Analysis*, září 1988.
- Baden, J. (1987): *Crimes Against Nature: Public Funding of Environmental Destruction*, *Policy Review*, zima 1987.
- Bauer, P. (1972): *Dissent on Development*. Harvard University Press, Cambridge.
- Block, W. E. (ed.) (1980): *Zoning: Its Costs and Relevance*, The Fraser Institute, Vancouver.
- Block, W. E., Olsen, E. (ed.) (1981): *Rent Control: Myths and Realities*, The Fraser Institute, Vancouver.
- Block, W. E. (1989): *Population Growth: Is It a Problem? Resolving Global Problems into the 21st Century: How Can Science Help?* Ross, P. S., Riordon, S., Macartney, S. (ed.), Canadian Student Pugwash Publications, Ottawa.
- Boulding, K. (1985): *The Morality of the Market: Religious and Economic Perspectives*, Block, W. E., Brennan, G., Elzinga, K. (ed.), The Fraser Institute, Vancouver.
- Clawson, M. (1983): *Federal Lands Revisited*. Washington, D.C. – Baltimore: Resources for the Future, Johns Hopkins University Press.
- Coase, R. (1960): *The Problem of Social Cost*. *The Journal of Law and Economics*, říjen 1960, roč. III.
- Dowdle, B., Hanke, S. H. (1985): *Public Timber Policy and the Wood-Products Industry*, *Forestlands Public and Private*, Deacon, R. T., Johnson, B. M. (ed.), Ballinger, Cambridge.
- The Economist*, 1. července 1989.
- Estey, W. (1972): *Public Nuisance and Standing to Sue*. *10 Osgoode Hall Law Journal*.
- Forest Service Timber Sales: Their Effect on Wood Product Prices* (1980). Congressional Budget Office, Washington, D.C.
- Globe and Mail*, 21. května 1988.
- Globe and Mail*, 25. června 1988.
- Globe and Mail*, 13. června 1989.
- Globerman, S. (1987): *Culture, Governments and Markets: Public Policy and the Culture Industries*. The Fraser Institute, Vancouver.
- Hanke, S. H. (1985): *Federal Lands Revisited*. *Land Economics*, roč. 61, č. 2, květen 1985.
- Horwitz, M. J. (1977): *The Transformation of American Law: 1780–1860*. Harvard University Press, Cambridge.
- Locke, J. (1948): *An Essay Concerning the True Original, Extent and End of Civil Government*. *Social Contract*, Barker, E. (ed.), Oxford University Press, New York.
- Maclean's* (1989): *Kenya Lights a Fire to Help African Elephants*. 31. července 1989.
- M'Gonigle, M., Zacher, M. (1979): *Pollution, Politics and International Law: Tankers at Sea*, University of California Press.
- National Review*, 21. dubna 1989.

- Newsweek*, 17. července 1989.
- Rathje, W. J. (1989): *Atlantic Monthly*, prosinec 1989.
- Shaw, J. (1989): Private Property and the Environment. *Freeman*, leden 1989.
- Simmons, R. T., Kreuter, U. P. (1989): Herd Mentality: Banning Ivory Sales Is No Way to Save the Elephant. *Policy Review*.
- Smith, F. L. Jr. (1988): Crisis: A Valuable Tool in Environmental Politics. *Competitive Enterprise Update*, září 1988, č. 5.
- Sowell, T. (1983): *The Economics and Politics of Race*. William Morrow and Co., New York.
- Statistical Abstract of the United States* (1987), Washington D.C.: U.S. Department of Commerce, Bureau of the Census.
- Stroup, R., Baden, J. (1973): Externality, Property Rights and the Management of our National Forests, *The Journal of Law and Economics*, říjen 1973.
- Summary of Events and News Coverage 1988/1989 Grays Harbor Oil Spill* (1989), Washington State Department of Ecology.
- Time* (1989): Raising Rhinos, Texas-Style, 10. července 1989.
- U.S. District Court, District of Alaska A77 195 Civil, listopad 1981.
- Vancouver Sun*, 12. leden 1989.
- Walker, M. (ed.) (1980): *Privatization: Theory and Practice*, The Fraser Institute, Vancouver.
- Walker, M. (ed.) (1988): *Privatization: Tactics and Techniques*, The Fraser Institute, Vancouver.
- Wall Street Journal*, 24. května 1989.
- Wall Street Journal*, 2. srpna 1989.
- Wall Street Journal*, 16. srpna 1989.
- The World Almanac Book of Facts*.

ODDÍL

2

**ČLÁNKY ČESKÝCH
AUTORŮ**

Fenomén hodnoty v ekonomii přírodních zdrojů

Tereza Šímová

„Důležitost pro člověka“ a „objektivní schopnost být směňován za jiné statky“ jsou dva pojmy, které mají tak málo společných logických znaků, že by obecnější pojem, který by je obsáhl oba a vyvodil své znaky z toho, co je jim společné, musel vyznít prázdně a bezkrevně.

– Böhm-Bawerk, 1991, str. 27

Co je oním obecnějším pojmem, jenž podle Eugena von Böhm-Bawerka vyznívá prázdně a bezkrevně? Autor má na mysli *hodnotu* – jednu z nejzákladnějších veličin, se kterými pracuje ekonomická věda. Jde o pojem, jenž zahrnuje mnoho významů a souvislostí, což je také příčinou řady nedorozumění. Cílem této studie bude zmapovat nejdůležitější významové roviny hodnoty v ekonomii, konkrétně v ekonomii přírodních zdrojů a odhalit mezi nimi ty, jež sice nesou název hodnota, nicméně na stránky ekonomických analýz nepatří.

Problém hodnoty v ekonomii

V minulosti řada ekonomů navrhovala vnést do diskusí o hodnotě více světla a zúžit množství jevů, jež se tímto termínem označují.¹ Böhm-Bawerk se rozhodl jít jinou cestou a ve svém průlomovém díle z roku 1886 vyřešil problém tak, že hodnotu rozdělil na dvě skupiny: subjektivní a objektivní. Objektivní hodnotu nazval směnnou silou (*Tauschkraft*) a jejím prostřednictvím označil „objektivní schopnost být směňován za jiné statky“. O této podskupině hodnoty byl Bawerk přesvědčen, že není předmětem zkoumání ekonomie. Naproti tomu subjektivní hodnotu, kterou definoval jako „význam, který má statek anebo komplex statků pro blahobyt subjektu“, označil za hlavní centrum zájmu ekonomů, jelikož se od ní odvozuje lidské jednání, podstata ekonomického výzkumu:

„Nesporně je základem a cílem veškerého lidského snažení co největší zvyšování našeho blahobytu a chování lidí vůči statkům odvozujeme právě z významu statků, které mají pro blahobyt člověka.“ [Böhm-Bawerk, 1991, str. 175]

Pojďme se podívat na subjektivní hodnotu blíže. Böhm-Bawerk dodává, že statek má pro člověka hodnotu, jestliže jeho vlastnictví přináší tomuto člověku

¹ Jevons např. navrhoval výraz *hodnota* zcela nahradit jiným pojmem – více viz Böhm-Bawerk, 1991, str. 28.

uspokojení potřeby, požitek, příjemnost, kterou by musel postrádat, kdyby onen statek nevlastnil. Bawerk dále zkoumá, které statky hodnotu (subjektivní) mají a které nikoli. Tvrdí, že hodnota předpokládá nedostatek a že ji mají jen statky, o jejichž dosažení či uchování jsou lidé nuceni usilovat v ekonomickém smyslu. Tyto statky pak nazývá *statky hospodářské* nebo *statky ekonomické*. Naproti tomu stojí *statky volné*, které hodnotu nemají. Zda je možné označit statek za volný, záleží na míře jeho dostupnosti a množství v konkrétním okamžiku. Pitná voda či atmosférický vzduch slouží sice obvykle jako příklady volných statků, ale může nastat situace, kdy sklenice vody uspokojí potřebu žízně, zvýší blahobyt člověka a stane se tak statkem hospodářským. Zmíněný příklad popisuje roli, kterou hraje v ekonomii vzácnost. Čím je statek pro člověka vzácnější, tím větší nárůst blahobytu je s ním spojen a tím více roste jeho hodnota. Někteří ekonomové, především pak ekonomové zabývající se ekonomikou přírodních zdrojů, však s touto tezí nesouhlasí a vodu, vzduch, přírodu a její krásy odmítají označit za statky postrádající vzácnost, a tudíž subjektivní hodnotu. Na jejich snahy obhájit pojem *hodnota* i pro statky, které jsou lidem dostupné v hojném množství, např. zmíněné přírodní krásy, se podíváme v dalších kapitolách.

Hodnotová neutralita společenských věd

Než učiníme další krok k odhalení pojmu hodnoty v ekonomii přírodních zdrojů, podívejme se ještě na jednu významovou rovinu tohoto pojmu v ekonomii obecně. Ekonomie je konstruována jako tzv. hodnotově neutrální věda. Co se za tímto označením skrývá? Apel na ekonomy – vědce, aby do svých výzkumů nepouštěli vlastní subjektivní hodnoty, normy. Jinými slovy, aby ve svých analýzách neusilovali o imaginární dosažení cíle, který oni osobně považují za „správný“, pro ně „hodnotný“, ale aby se chovali, jako by žádné hodnoty nevyznávali, a tudíž ani žádné nesledovali.

Smyslem hodnotové neutrality je zachování vědeckosti ekonomických analýz a jejich závěrů. Pokud by totiž hodnotová neutralita nebyla dodržována, ekonomie by se stala směsicí hodnotových soudů a názorů různých lidí a ztratila by statut univerzálně platné vědy. Max Weber v roce 1917 ve svém článku „Smysl ‚hodnotové neutrality‘ v sociologických a ekonomických vědách“ píše:

„Druhou tezí [odpůrců čisté teorie] bylo, že hodnotově neutrální nauka o hospodářské politice nemůže existovat jako věda. To je ovšem zásadně nesprávné, a to nesprávné v tom, že ‚hodnotová neutralita‘ ... je právě naopak předpokladem každého čistě vědeckého zkoumání politiky, zejména pak politiky sociální a hospodářské.“ [Weber, 1997, str. 105]

Nečiní však takové vymezení z ekonomia vědce, který není de facto schopen učinit jakýkoli závěr? Rothbard ukazuje, že existuje jedna hodnota, jejíž přijetí je s ekonomickou vědou v souladu a jež otevírá ekonomům široké pole pro zpracovávání analýz a stanovování relevantních závěrů:

„Dokonce i ti nezapřísáhlejší wertfrei ekonomové si dovolují učinit jeden etický soud: cítí se oprávněni doporučit jakoukoli změnu či proces, který zvyšuje společenský užitek v rámci pravidla jednomyslnosti.“² [Rothbard, 2005, str. 45–46]

Z toho vyplývá, že by se ekonomie jako společenská věda zkoumající lidské jednání měla zcela zaměřit na člověka a jeho užitek a hledat odpověď na otázku, jak zajistit takové řešení konfliktů, ke kterým ve společnosti dochází, aby byl v konečném důsledku zvýšen blahobyt člověka nebo společenský užitek ve smyslu Paretova pravidla. Hodnotou, která je ekonomii vlastní, je tedy dobro, užitek, blahobyt lidí a hodnoty od nich odvozené, jako lidský život a mír. Je zřejmé, že i při dodržení hodnotové neutrality jde o vědu stavící na etice zaměřené na člověka a jeho blaho, na tzv. antropocentrické etice. Tento závěr bude důležitý pro naši další analýzu.

Hodnota v ekonomii přírodních zdrojů a životního prostředí

Tolik tedy k přístupu k hodnotě v ekonomii jako vědě obecně. Nyní se podíváme, jak se liší chápání tohoto fenoménu u ekonomů zabývajících se ochranou přírodních zdrojů. Postupně uvidíme, že rozdíl je poměrně značný, a pokusíme se ukázat, že se mnohdy dostává do rozporu s podstatou ekonomie, jak jsme ji právě popsali.

Na úvod si připomeňme, že ekonomie přírodních zdrojů není jednoznačný pojem. Označení pro ekonomii zabývající se životním prostředím je hned několik a jednotlivé přístupy se mezi sebou poměrně dost liší. My se na dalších stránkách zaměříme na dva hlavní směry tohoto oboru – ekonomii ekologickou a ekonomii environmentální – a budeme zkoumat, jakou roli hraje hodnota v jejich analýzách.³

Ekologická ekonomie

„Ekologická ekonomie představuje transdisciplinární snahu o propojení přírodních a společenských věd obecně, zvláště pak ekologie a ekonomie. Jejím cílem je rozvinout hlubší vědecké porozumění komplexních vazeb mezi lidskými a přírodními systémy a využít tohoto porozumění k tvorbě účinných politik, které vytvoří svět, jenž bude ekologicky udržitelný, jenž bude spravedlivě rozdělovat zdroje (jak mezi skupiny obyvatel, tak mezi generace či mezi lidi a ostatní živé tvory), a jenž bude efektivně rozdělovat vzácné zdroje, včetně ‚přírodního‘ a ‚společenského‘ kapitálu.“ [Costanza, 2003]

Nejprve se budeme věnovat pozici hodnoty v ekonomii ekologické. Jedná se o směr, který jeho přívrženci neoznačují za novou disciplínu, nýbrž za „syntézu mnoha oddělených disciplín, z nichž všechny se nějakým způsobem zabývají ústředním problémem neudržitelnosti vlivu člověka na přírodní prostředí“ [Edward-Jones, Davies, Hussain, 2000, str. 3].

² *Paretovo pravidlo jednomyslnosti říká: „Můžeme říci, že se ‚společenský blahobyt‘ (či lépe řečeno ‚společenský užitek‘) následkem nějaké změny zvýšil pouze tehdy, není-li na tom v důsledku této změny žádný z jednotlivců hůře (a alespoň jeden je na tom lépe). Je-li na tom byl jen jeden z jednotlivců hůře, není ekonomie schopna v důsledku nemožnosti sčítání či odčítání užiteků různých osob o společenském užtku cokoliv říci.“ [Rothbard, 2005, str. 45–46]*

³ *Více k jednotlivým směrům ekonomie přírodních zdrojů viz např. Kotíková, 2006.*

Tím, čím se ekologická ekonomie odlišuje od té tradiční, nebo řekněme od ekonomie hlavního proudu, je důraz na ekocentrismus – etický směr, který říká, že lidé mají „etickou odpovědnost udržovat ekosystémy neporušené a zdravé“ a že je nezbytné „osvobodit ekosystémy od dopadů chybného lidského hospodaření, nadměrného využívání a exploatace“ [Purser, Park, Montuori, 1995, str. 1069]. Purser, Park a Montuori ve svém článku Hranice antropocentrismu z roku 1995 deklarují:

„Ekocentričtí filozofové vidí v antropocentrické aroganci naší kultury hlubší příčinu environmentálních problémů... Ve snaze o podporu hlubšího uznání a oceňování vnitřní hodnoty přírody usilují ekocentrici o změnu lidských hodnot, etiky, postojů a životního stylu. Ekocentrické hodnoty jdou ruku v ruce s hnutím za zachování přírodních rezervací, ochranu integrity biotických společenství a za návrat ekosystémů do zdravého, rovnovážného stavu.“ [Purser, Park, Montuori, 1995, str. 1069]

Za zakladatele ekologicky orientované etiky je považován Aldo Leopold, lesní inženýr, který v roce 1949 napsal, že tato etika „mění roli *homo sapiens* z vládce na Zemi na pouhého obyvatele Země“ [Leopold, 1949, citováno v Edward-Jones, 2000, str. 55]. Popsaný etický základ ekologické ekonomie činí výsledky analýz stoupenců této školy odlišné od ekonomických analýz, jež staví do centra svého zájmu pouze člověka. Důvodem je, že na rozdíl od antropocentrismu a na něm postavených společenských věd, jež hledají řešení vedoucí k mírovému soužití a růstu blahobytu lidí ve společnosti, ekocentrismus doplňuje tento cíl o harmonii ekosystému. Je třeba říci, že jednotliví ekologičtí ekonomové se mezi sebou liší mírou, v jaké kladou důraz na člověka a v jaké na přírodu a její součásti.⁴ Souhrnně je však možné říci, že hledají taková řešení, jež přimějí člověka jednat tak, aby neprospíval jen sobě a ostatním lidem, ale i okolní přírodě. Ekologická ekonomie se tak řadí mezi normativní školy.

E. Schumacher v knize *Malé je milé* z roku 1973, již ekologičtí ekonomové považují za jedno z průlomových děl, píše:

„Ještě nám ... zbývá naučit se, jak žít v míru. Nejen s lidmi, ale také s přírodou a především s těmi vyššími silami, které stvořily přírodu a které stvořily nás...“ [Schumacher, 2000, str. 25]

Schumacher vysvětluje, že „velmi mocnými hnacími silami lidské povahy... je závist a chamtivost“, a právě proto je podle něho potřeba „objasnit limity ekonomie, a tedy pochopit metaekonomii“, již definuje jako komplex sestávající ze dvou částí – z poznání člověka a z poznání přírody [Schumacher, 2000, str. 48]. Ekonomie je pak „odvozená a plně závislá na instrukcích z oblasti metaekonomie“ [Schumacher, 2000, str. 52].

⁴ *Tzv. hlubinní ekologové (deep ecologists) např. vyznávají biocentrickou rovnost – stav, v němž jsou si rovny všechny biotické i abiotické druhy, včetně člověka. Pro některé ze stoupenců tohoto směru mají ohrožené živočišné či rostlinné druhy vyšší hodnotu než lidský život. Více v Edward-Jones, Davies, Hussain, 2000, str. 82 a 57–58. Ilustrativní je výrok biocentrika Davida M. Grabera, biologa při National Park Service: „Ani lidské štěstí, natož pak lidská plodnost, nejsou tak důležité jako zdravá planeta. Známe společenské vědce, kteří mi připomínají, že člověk je součástí přírody. To však není pravda. Někdy v minulosti – zhruba před miliardou let, možná půl miliardou – jsme odstoupili od smlouvy a stala se z nás rakovina. Stali jsme se pohromou pro sebe samé a pro planetu Zemi.“ Citováno v Reisman, 1993, str. 92.*

Jak dodává:

„Poměrně donedávna se ekonomové domnívali – možná odůvodněně, že smějí považovat celý systém, v jehož rámci se ekonomická aktivita odehrává, za daný, to jest trvalý a nezničitelný. Sledovat dopady ekonomické činnosti na tento systém nebyla jejich parketa, neměli k tomu ani profesionální předpoklady. Současné důkazy o rostoucí ekologické destrukci, zejména ve sféře živé přírody, však dosavadní ekonomickou metodologii i pohled na svět značně zpochybňují. Nebudou-li ekonomické analýzy doplněny o studium metaekonomie, budou jejich výsledky příliš fragmentární a úzké na to, aby vedly ke skutečnému chápání situace.“⁵ [Schumacher, 2000]

Převvedeme-li výše uvedené teoretické výroky ekologické ekonomie do oblasti aplikované, pak stoupenci tohoto směru např. hledají cesty, jak přimět člověka, aby nezastavěl plochy, na nichž žijí vzácné druhy živočichů. Nic takového by nebylo ve své podstatě špatné. Je-li člověk jako jediný tvor obdařen rozumem, může se chovat vůči okolí „eticky“ a svou činností prospívat nejen lidem, ale i zvířatům a rostlinám. Mnohdy tak dokonce i činí. Ekologičtí ekonomové však hledají nástroje, jak člověka přimět, aby tak činil častěji či pokud možno vždy. A zde nastává problém, na němž se pokusíme ilustrovat, že doplnění či nahrazení antropocentrické etiky etikou ekocentrickou je z pohledu ekonomie nemožné.

Vraťme se k popisovanému příkladu zástavby na pozemku, na němž se vyskytují vzácné živočišné druhy. Vlastník pozemku se rozhodl investovat do výstavby budovy na svém pozemku, aby zvýšil svůj blahobyt. Ekonom na tuto situaci pohlíží jako na bezkonfliktní, kdy vlastník dobrovolně vstupuje do směny s dodavatelskými firmami, najímá práci, nakupuje materiál a zvyšuje tak blahobyt svůj i ostatních účastníků směny. Jde o dodržení Paretova pravidla jednomyslnosti, kdy roste „společenský užitek“. Ekologický ekonom naproti tomu vidí situaci jako vysoce konfliktní – dochází k poškozování přírody. Přesto, že roste užitek jednotlivých účastníků směny, společenský užitek může skrze ohrožení živočišných druhů v konečném důsledku klesat. Ekologický ekonom proto přichází s řešením problému a nástroji zabraňujícími jednotlivci na pozemku stavět či s nástroji zvyšujícími náklady této stavby. Podíváme-li se na nově vzniklou situaci z pohledu vlastníka a dodavatelských firem, pak oproti prvnímu případu vzniká konflikt. Do dobrovolných lidských aktivit vstoupil regulátor, který zakazuje nebo omezuje možnost uskutečnění směny. Dva cíle, jež ekologický ekonom při řešení situace regulací volí – blahobyt člověka a „blahobyt přírody“ –, jsou totiž neslučitelné. Je-li ochráněna příroda a zachovány ekologické hodnoty na úkor přání vlastníka, člověk ztrácí, ať již jeho činnost byla omezena či úplně zastavena. Na rozdíl od první situace tak nemůžeme hovořit o blahobytu společnosti, protože užitek minimálně jednoho jedince klesl.

⁵ Schumacher, 2000 (orig. 1973), str. 52. Schumacherova kniha je plná výroků vyjadřujících znepokojení nad vývojem dnešního světa jako např. „moderní ekonomika je poháněna šílenským chamtivostí a popouští uzdu orgiím zdivoštění“ (str. 33) nebo „nejbohatší společnosti se chápou své ekonomické převahy s největší bezohledností“ (str. 39), „jediná cesta k omezení napětí, jež jsou příčinami konfliktů a válek, vede přes omezení potřeb“ (str. 36), „na trhu slaví největší úspěchy vláda kvantity“ (str. 46) či „nekonečný růst v konečném prostředí je zjevně nemožný“ (str. 49). Za nejdůležitější úkol lidstva pak Schumacher označuje „opustit scestnou dráhu, po které se pohybujeme“ (str. 24).

Zdálo by se, že podle ekonomie nemá výše uvedená situace jiné řešení, než nechat vlastníka, aby stavěl a zároveň ničil své okolí. Opak je však pravdou. Vyskytne-li se člověk (např. ekologický ekonom), jenž vidí konflikt v jednání člověka, který staví na svém pozemku budovu, hledá ekonomie nástroje, jak konflikt cílů sledovaných dvou lidí řešit mírovou cestou, která by vedla ke zvýšení blahobytu obou, tedy prostřednictvím dobrovolné směny. Nachází pak nástroje, jako jsou kompenzace za zastavení či omezení stavby, odkoupení pozemku, úhrada nákladů na záchranu živočichů subjektem, pro který živočich znamená nárůst užitku a řadu dalších. Může nastat i situace, kdy nebude třeba využít žádného nástroje, protože ochránit ohrožené druhy představuje pro vlastníka pozemku vysokou hodnotu a zasadí se proto sám dobrovolně o jejich zachování. Možností ekonomických řešení, při nichž žádná strana neztrácí, je nespočet.

V této podkapitole jsme se pokusili ukázat, že s ekonomickou vědou hledající řešení ke zvyšování blahobytu lidí, je neslučitelná jiná než antropocentrická etika. „Ekocentrici“ obětují zdraví, blahobyt a v krajním případě i život člověka výměnou za nepoškozený ekosystém. Základní charakteristikou světa je vzácnost a uplatňování ekocentrických hodnot v takovém světě člověka nutně poškozuje. S využitím antropocentrismu je možné ochránit přírodu a – na rozdíl od jiných řešení – bez nutného vzniku konfliktu. Ekologická ekonomie se přijetím etiky, jež staví do centra zájmu vedle člověka i jiné živé tvory či ekologické hodnoty, dostává do rozporu s principy ekonomické vědy a může se k nim navrátit pouze tehdy, upustí-li od svých etických základů.

Environmentální ekonomie

„Environmentální ekonomie se zabývá dopadem ekonomiky na životní prostředí, významem, který má životní prostředí pro ekonomiku, a vhodným způsobem regulace ekonomické aktivity ve snaze dosáhnout rovnováhy mezi environmentálními, ekonomickými a ostatními společenskými cíli.“ [Kolstad, 2000, str. 1]

Hlavní proud mezi školami ekonomie přírodních zdrojů, který se začal výrazněji rozvíjet od 70. let 20. století, představuje environmentální ekonomie, proto jí také budeme věnovat největší pozornost. Tato škola se proslavila především díky formulaci a uplatňování metod netržního oceňování statků (viz dále). Environmentální ekonomové postulují antropocentrické zaměření svých analýz, dodržují tak jeden ze základních principů ekonomické vědy. Co se týče hodnotové neutrality, situace není tak jednoznačná jako v případě ekologické ekonomie, nicméně i oni od ní často upouštějí. Jak píše Kolstad ve své knize *Environmental Economics*:

„Bohužel, jakmile pracujeme s environmentálními problémy, není možné zúžit pozornost pouze na pozitivní (hodnotově neutrální – pozn. aut.) ekonomii. Podstatou environmentální ekonomie je přesvědčení, že trh selhává. Náprava tržního selhání obvykle vyžaduje zásah státu. Jaký zásah? To je normativní otázka. A právě tato otázka je často kladena environmentálním ekonomům a je od nich požadováno, aby ji pomohli zodpovědět.“ [Kolstad, 2000, str. 7]

Environmentální ekonomové staví na teorii subjektivní hodnoty pocházející z marginalistické revoluce, čímž následují doporučení Böhm-Bawerka napřít

zájem směrem k této složce hodnoty (viz úvodní kapitola). Avšak tímto ukotvení environmentální ekonomie nekončí. Druhým, daleko problematičtějším základem tohoto směru, jsou závěry ekonomie blahobytu A. C. Pigoua, doplněné o koncepty Paretova optima a Kaldor–Hicksovy kompenzační teorie.⁶ My se zaměříme právě na vliv Pigoua a pokusíme se ukázat, že jeho rozšíření významu hodnoty o existenci externalit jen přispívá k dalšímu zamlžení tohoto pojmu. Pigou píše:

„Hodnota mezního společenského čistého produktu určitého množství zdrojů, které jsou využívány určitým způsobem a na určitém místě, činí jednoduše tolik, kolik stojí tento mezní společenský čistý produkt na trhu. Obdobně hodnota mezního soukromého čistého produktu činí tolik, kolik stojí tento mezní soukromý čistý produkt na trhu.“ [Pigou, 1932, Část II, 2. kapitola, odstavec II. II. 6]

Jak vidíme, hodnota je chápána jako tržní cena. Dále Pigou řeší důvody, proč se mezní společenský čistý, produkt v některých případech liší od mezního soukromého čistého produktu a jak zajistit, aby se tyto rovnaly a aby tzv. národní dividenda dosahovala svého maxima. Dochází k závěru, že tam, kde se vyskytuje pozitivní externalita, tj. když hodnota mezního společenského čistého produktu převyšuje hodnotu mezního soukromého čistého produktu (jako např. při investicích do soukromého parku ve městě či do osvětlení domu, které zároveň osvětluje část ulice), může stát prostřednictvím subvencí zvyšovat produkci těchto činností [Pigou, 1932, Část II, 2. kapitola, odstavec II. IX. 11]. Naopak vyskytuje-li se u nějaké činnosti záporná externalita, tj. mezní společenský čistý produkt je nižší než soukromý, může stát prostřednictvím daní snížit tuto produkci a zvýšit tak národní dividendu. Pigou nicméně upozorňuje:

„Tyto závěry ... vytvářejí argument ve prospěch státních dotací ... a subvencí ... Tím ale ještě samozřejmě nevytvářejí argument ve prospěch fiskálního zásahu do náhodně vybraných odvětví či odvětví, která byla vybrána k tomu, aby na základě takových dotací a daní fungovala. Je pravda, že požití určitých léků v určitém množství a v určitém čase může nemoc vyléčit. Nicméně je také pravda, že obecná konzumace léků různými způsoby je pro zdraví vysoce škodlivá.“ [Pigou, 1932, Část II, 11. kapitola, odstavec II. XI. 11]

Z následujícího vývoje ekonomie blahobytu je nicméně zřejmé, že Pigou svou, byť velice opatrnou formulací ohledně dotací a daní otevřel Pandořinu skříňku s nekonečným množstvím návrhů pro státní zásahy do činností ekonomických subjektů. Pro naše zkoumání je však důležitá skutečnost, že Pigou oddělil hodnotu soukromou od hodnoty společenské. Rozdíl mezi těmito dvěma veličinami byl později nazván externalitou.⁷ Jak si dále ukážeme, právě ta se stala centrem zájmu environmentálních ekonomů, kteří učinili následující závěr:

„...tržní ceny nejsou správným měřítkem hodnoty. Existují-li externality, tržní transakce neodráží preference v jejich úplné podobě. ... Schopnost přiřadit následkům znečištění peněžní hodnotu představuje základní kámen ekonomického přístupu

⁶ *Environmentální ekonomové navíc hojně využívají matematických formulací a budování modelů, jejichž prostřednictvím se snaží popisovat ekonomickou realitu. Nemožnost úspěchu takových snah je vysvětlena např. v Mises, 1942, nebo v Rothbard, 1997, str. 10–13. Ke kritice Kaldor–Hicksova kompenzačního principu viz Rothbard, 2005, str. 48–9.*

⁷ *Více o tomto pojmu viz např. Samuelson, 1991, str. 770–774 nebo Pearce–Turner, 1990, str. 60–69*

k životními prostředí. Pokud jim takovou hodnotu přiřadit nelze, je podkopáno využití ekonomických principů...“ [Hanemann, 1994, str. 1]

Environmentální ekonomové tedy zaměřují svou pozornost na nedostatečnou funkčnost subjektivní, tj. v jejich podání tržní hodnoty, ve vztahu ke společenskému užítku, a na metody, jak tuto nedostatečnou funkčnost napravit. Navíc neuznávají Böhm-Bawerkovu tezi, že subjektivní hodnotu přiřazuje člověk pouze vlastněnému statku, se kterým se pojí nárůst blahobytu. Hodnotu může podle této školy člověk přiřazovat i statkům, které nikdo nevlastní, nevyužívá. Tuto hodnotu pak environmentální ekonomové nazývají hodnotou neužitnou a kladou si za cíl určit její výši. Její součet s hodnotou užítinou (hodnotou, kdy statek vlastním, resp. jej využívám) pak nazývají hodnotou ekonomickou. V další kapitole se na tyto složky hodnoty podíváme blíže.

Hodnota v environmentální ekonomii

V environmentální ekonomii existuje hned několik kategorizací a definicí jednotlivých složek hodnoty. Naším cílem nebude vnášet světlo do nejednotné terminologie. Pro naše účely postačí, uvedeme-li si jedno z možných členění hodnoty:⁸

- ↗ *Užitná hodnota* – hodnota přírodního zdroje pro člověka, který jej využívá, např. k rybaření, pozorování ptactva, rekreaci.
- ↗ *Neužitná hodnota* nebo *existenční hodnota* – hodnota přírodního zdroje jdoucí nad rámec užitné hodnoty. Dělí se dále na tři podskupiny:
 - ↘ Opční hodnotu, tj. hodnotu, jakou má určitý přírodní zdroj pro člověka, který jej sice nyní nevyužívá, ale možná v budoucnosti využije.
 - ↘ Hodnotu altruistickou, tj. hodnotu přírodního zdroje pro člověka, který jej sám využít nechce, ale cení si toho, že jej mohou využít ostatní.
 - ↘ Hodnotu odkazu nebo hodnotu mezigenerační, kterou člověk přisuzuje přírodnímu statku s ohledem na budoucí generace.
- ↗ *Vnitřní hodnota* – hodnota, již mají přírodní zdroje samy o sobě, bez vztahu k člověku, zakládá se na jejich statutu přírodních výtvorů či objektů.

Užitnou hodnotou jsme se zabývali v úvodní kapitole. Podívejme se proto na hodnotu existenční neboli neužitnou. Za autora tohoto konceptu je považován John V. Krutilla, který ve svém článku *Conservation Reconsidered* z roku 1967 píše:

„Na světě je mnoho lidí, jejichž uspokojení roste jen díky vědomí, že část divoké přírody v Severní Americe bude zachována, a to i přesto, že představa, že by se s ní někdy měli setkat, je děsivá. ...Opční poptávka tudíž nepochází pouze od lidí, kteří na trhu aktivně předmět poptávky vyhledávají a vyhledávat budou, ale i od těch, kteří přiřazují hodnotu pouhé existenci biologické nebo geomorfologické rozmanitosti a její rozšířenosti.“ [Krutilla, 1967, str. 781]

⁸ Cross, 1989, kapitola III. Někteří environmentální ekonomové považují pojmy *neužitná* a *existenční hodnota* za synonyma, např. Pearce–Turner, 1990, (str. 134), kteří existenční hodnotu definují jako „hodnotu přidělenou environmentálnímu statku bez vztahu ke skutečnému či potenciálnímu využití tohoto statku“. Jiní autoři odlišují existenční hodnotu od hodnoty altruistické a hodnoty odkazu jako tři podskupiny *neužitné* hodnoty – např. Kolstad, 2000 (str. 296). Podobně tzv. *opční hodnota* je někdy řazena do *hodnoty užitné* – viz Kolstad, 2000 (str. 295–296), někdy naopak do *hodnoty neužitné* (viz členění dle Cross, 1989, kapitola III).

Existenční hodnota je tedy „hodnotou či subjektivním užitekem, kterou lidé pociňují díky pouhému vědomí, že určité přírodní krásy existují“ [Boudreaux, Meiners, Zywicki, str. 2]. Environmentální ekonomové se domnívají, že skutečnost, že statky s neužitnou hodnotou nejsou směňovány na trhu, ještě neznamená, že by neměly vstupovat do rozhodovacího procesu tržních účastníků a představitelů státu. Aby je však bylo možné do analýz zahrnout, je třeba je číselně vyjádřit a vytvořit z nich vstup do analýz nákladů a výnosů. Environmentální ekonomové tak soustředili své úsilí na ocenění neužitných hodnot. My se postupně pokusíme ukázat, že neužitná hodnota je jen dalším příspěvkem k zmatení pojmu *hodnota* a že do ekonomických analýz v žádném případě vstupovat nemá. Ještě před tím se však podíváme na poslední složku hodnoty podle výše uvedeného členění, a sice na hodnotu vnitřní.

Právě vnitřní hodnota je totiž neepochybnějším konceptem. Nejenže se nevztahuje k vlastnictví či využívání zdroje člověkem, nevztahuje se k člověku vůbec. Nespadá do antropocentrické oblasti a je nutno uvést, že ne všichni environmentální ekonomové ji za podmnožinu hodnoty považují.⁹ Pro „ekocentriky“ naopak představuje jednu z klíčových proměnných:

„Ačkoli může být pravda, že jedině lidé jsou schopni přiřknout předmětům v přírodě hodnotu, tato pravda byla překroucena a začalo se tvrdit, že hodnota se nachází výlučně v člověku. Z této mylné představy se dále vyvozuje, že hodnota v přírodě objektivně neexistuje. Existuje jen tehdy, pokud ji přírodě přiřkne člověk. Jde o omyl, o základní kognitivní pokřivení antropocentrického pohledu.“ [Purser, Park, Montuori, 1995, str. 1069]

Antropocentričtí ekonomové však uznávají, že hodnota, která nemá vztah k člověku, je pro jejich zkoumání nezajímavá – nevztahuje-li se k člověku, nemůže ji člověk, tedy ani ekonom rozpoznat, natož s ní nějak dále pracovat. „Hodnota“ je navíc pojmem, který odvisí od člověka, který vůči určitému předmětu vyjadřuje své preference. Jejím prostřednictvím je člověk schopen porovnávat různé alternativy a řadit je od nejvíce po nejméně chtěnou. George Reisman k tomuto říká:

„Kdy slouží vnitřní hodnota lidem jako vodítko, co dělat? Pouze tehdy, přiřadí-li člověk sám k něčemu hodnotu. Vnitřní hodnota mu pak odepře hodnotu, o niž usiluje. Vnitřní hodnota přírody slouží jako impuls k nějaké aktivitě pouze v situaci, kdy člověk něco chce, např. ropu. Pak totiž slouží k tomu, aby mu tuto ropu zneemožnila získat, jako v případě severní Aljašky. Jinak řečeno, doktrína vnitřní hodnoty přírody není ničím jiným než doktrínou negace hodnot lidských. Jde o ryzí nihilismus.“ [Reisman, 1993, str. 95]

Zopakujeme-li, že ekonomie je ze své podstaty antropocentrická a zajímají ji subjektivní hodnoty ve vztahu k člověku, je zřejmé, že s veličinou vnitřní hodnoty pracovat nemůže. Vzhledem k tomu, že kritice ekocentrické etiky jsme se věnovali již výše, ponecháme koncept vnitřní hodnoty stranou a v dalším textu se zaměříme na hodnotu neužitnou a snahy environmentální ekonomie o její kvantifikaci.

⁹ Např. Kolstad ji ve svém členění hodnot neuvádí. Viz Kolstad, 2000, str. 296–297.

Odhlování a oceňování neužitných hodnot

Máme ve zvyku říkat „cením si tvého přátelství“, „hodnotím kladně, že celosvětová životní úroveň roste“ nebo „to, že se do lesů vracejí velké šelmy, má pro mě velkou hodnotu“. Jde o popis dobrého pocitu, zasnění se, příjemnou představu, umělecký dojem, který nás v dané chvíli zachvátil. Nepopíráme, že takto pozitivní vjemy mohou lidé při pomýšlení na různé věci mít. Stejně tak mohou mít lidé i nepříjemné pocity, např. při pomýšlení na válku v Iráku, na nezaměstnané, na oběti zemětřesení apod. Nic z toho nepopíráme. S čím však nesouhlasíme, je tvrzení, že tyto dojmy, pocity, vjemy či jazykem environmentální ekonomie neužitné hodnoty lze ekonomicky zpracovávat a získávat z nich vstupy do ekonomicko-politických analýz. Pojdme se podívat na důvody našeho nesouhlasu.

Užitné hodnoty lze pozorovat na trhu, jelikož je jednotlivec odhaluje prostřednictvím svého konání – nakoupí statek, smění jedno zboží za druhé, prodá statek. Ekonomická teorie hovoří o demonstrováných preferencích.¹⁰ Neužitné hodnoty však často pozorovat nelze. Jednotlivec je má pouze v mysli. A právě to je podle environmentálních ekonomů důvod, proč je potřeba použít techniky, jak tyto hodnoty „dohledat“ a preference jednotlivců „stanovit“. Michael Hanneman, profesor z Kalifornské univerzity, v této souvislosti říká, že „přířknutí peněžní hodnoty netržním statkům (jako je snížení rizika nemoci či úmrtí nebo dobrá viditelnost v národním parku) hraje klíčovou roli pro realizaci dobré politiky“ [Hannemann, 1994, str. 1]. A jak jim peněžní hodnotu přiřknout?

Odpověď na tuto otázku poprvé vyslovil Ciriacy-Wantrup v roce 1947, když napsal, že je třeba s lidmi hovořit a „ptát se jich, kolik by byli ochotni zaplatit za následné dodatečné množství kolektivního mimotržního statku“ [Ciriacy, Wantrup, 1947, str. 1189]. Součtem hodnot z jednotlivých odpovědí pak podle Ciriacy-Wantrupa získáme vstup pro model nabídky a poptávky. Environmentální ekonomové o této metodě hovoří jako o metodě podmíněného hodnocení (*Contingent Valuation Method* – CVM) založené buď na ochotě platit (*Willingness To Pay* – WTP) nebo na ochotě přijmout kompenzaci (*Willingness To Accept* – WTA). Metodu poprvé využil ve své disertační práci Robert Davis v roce 1963, když se pokusil určit hodnotu rekreačních oblastí pro lovce a milovníky přírody ve státě Maine.¹¹ Podívejme se, v čem metoda podmíněného hodnocení spočívá a může-li sloužit jako relevantní náhrada jednání na trhu.¹²

Metoda podmíněného hodnocení

Zopakujme pro přehlednost, že ekonomie je věda o lidském jednání. Není tedy vědou o lidských preferencích, lidském rozpoložení nebo o lidských hodnotách.

¹⁰ *Pojem demonstrované preference se mnohdy zaměňuje Samuelsonovým pojmem preference projevené. O rozdílu a kritice předpokladu konstantnosti preferenčních škál jednotlivců v konceptu projevených preferencí viz Rothbard, 2005, str. 18–25.*

¹¹ *Davis, R. (1963): The Value of Outdoor Recreation: An Economic Study of Maine Woods. disertační práce z ekonomie, Harvard University, citováno v Portney, 1994, str. 4.*

¹² *Metoda podmíněného hodnocení není jedinou metodou netržního oceňování statků, nicméně my se věnujeme výlučně jí.*

Ano, některé z těchto veličin je ekonom schopen – a často tak činí – rozpoznat sledováním lidského chování a mohou se pak stát součástí jeho analýz. Vidí-li ekonom např. člověka, který právě nakoupil osm rohlíků, ale ani jeden tvarohový či slaný šáteček, může z toho odvodit, že zákazník v daný okamžik preferoval rohlíky před jinými druhy pečiva. Hodnota rohlíků pro něj byla v daný okamžik vyšší než hodnota alternativ. Podobně sledujeme-li člověka, který koupil les a po několik let jej obhospodařuje pravidelnou prořízkou, můžeme z toho odvodit, že les jako celek má v současné době pro vlastníka větší hodnotu než dřevo, které by získal pokácením stromů. Z jednání lze dovodit ordinální preference (v relaci k jiným alternativám), jež člověk v daný okamžik měl, či spíše podhalit část preferenční škály jednotlivce v daný okamžik.¹³

Metoda podmíněného hodnocení však k problému preferencí, užítku a lidského jednání přistupuje ze zcela opačné strany. Jelikož ve většině případů nelze člověka pozorovat, jak jedná ve vztahu ke statku, který nejen nevlastní, nevyužívá, ale patrně ani nikdy neuvidí, snaží se environmentální ekonomové toto jednání odhalit pozorováním vnitřních, nedemonstrováných lidských preferencí a hodnot. Ptají se lidí v dotazníkových šetřeních, cení-li si nedotčené arktické či jiné přírody, jak vysoko si jí cení, kolik by byli ochotni zaplatit za její zachování či kolik by byli ochotni přijmout jako kompenzaci za její porušení. Účastníci dotazníkového šetření pak odpovídají více či méně pravdivě v souladu s preferencemi či hodnotami, které pocítují. Na tom by nebylo nic špatného – lidé se snaží odkrývat hodnoty, které v daný okamžik cítí.

Problém vzniká v okamžiku, kdy jsou odpovědi vnímány jako odraz toho, co by se stalo, kdyby byl daný „netržní statek“ (příroda, lidské zdraví apod.) směňován na trhu, a kdy jsou považovány za relevantní ekonomickou informaci. Odpověď typu „za neporušenou arktickou přírodu bych byl ochoten zaplatit 200 Kč“ se bere, jako kdyby existoval trh, na kterém by tento člověk za neporušenou arktickou přírodu zaplatil 200 Kč.¹⁴ Environmentální ekonomové hovoří o preferencích odhalených prostřednictvím odpovědí na dotazníky jako o stanovených preferencích. Ukažme si, že domnívat se, že je možné „překlopit“ odpovědi (stanovené preference) v hypotetický trh (preference demonstrované) je z podstaty věci nesprávné.

Co je příčinou toho, že to není možné? Vymýšlí si snad respondent? Jistě, něco takového nelze vyloučit a existuje řada studií, které se problematikou pravdivosti odpovědí na hypotetické otázky zabývají.¹⁵ Ukazuje se například, že jednotlivec má tendenci vidět se a dělat se lepším, než ve skutečnosti je, že má tendenci stanovenou hodnotu přeceňovat či že se může pokoušet svou odpovědí ovlivnit výstup

¹³ Na preferenční škále člověka jsou srovnány jednotlivé možnosti, podle toho, jak si jich v daný okamžik cení, resp. jaký mu přináší užitek ve vztahu k ostatním možnostem volby. Tyto škály jsou jedinečné a v čase proměnlivé. Ludwig von Mises v této souvislosti např. ukázal, že pokud jednotlivec preferuje v nějaký okamžik A před B, v jiný okamžik B před C, nemusí to ještě znamenat, že v souladu s racionalitou bude příště preferovat A před C. Ukazuje, že lidské volby neprobíhají zároveň a časový faktor může pořadím alternativ zamíchat. Více v Mises, 2006, str. 102–104.

¹⁴ Ilustrativní odpověď je pro přehlednost textu autorem zjednodušená. Správný dotazník formuluje otázku množstevně a v časovém horizontu, neboli v mezních veličinách. Odpověď by pak např. zněla: „Za zachování 100 ha neporušené arktické přírody v následujícím roce bych byl ochoten zaplatit 200 Kč“.

¹⁵ Např. Boudreaux, Meiners, Zywicki, rok neuveden.

pro rozhodovací subjekt ve prospěch svých hodnot. Těmto výtkám se ale věnovat nebudeme a budeme naopak předpokládat, že odpovídající dlouho zvažuje možné alternativy, snaží se o co nejpravdivější stanovení svých preferencí (tedy existenčních hodnot) a nemá žádné postranní úmysly. Ukážeme si, že i kdyby odpovědi byly pravdivé, nejsou o nic víc odrazem skutečné volby na trhu.

Problémy s metodou podmíněného hodnocení

Odpověď na otázku: „Kolik byste byl ochoten zaplatit za záchranu 100 kusů sokolů stěhovavých?“ je de facto snahou odhalit chování zákazníka na skutečném trhu, tedy např. v obchodě. Odpověď, že bych zaplatila 100 Kč, je stejná, jako když po zjištění ceny 100 Kč za produkt XY vezmu tento produkt do ruky. Odpověď „byla bych ochotna zaplatit 100 Kč“ je „snímkem“ okamžiku, kdy držím v ruce produkt v ceně 100 Kč. Nic nevypovídá o tom, co se stane poté – zda produkt vrátím a vezmu si jiný, zda jej vložím do nákupního vozíku, zda jej dovezu k pokladně, nebo zda cestou naleznu produkt lépe odpovídající mým představám – preferencím, hodnotám. Fotografie jednoho okamžiku nevypovídá a nemůže vypovídat o tom, zda si produkt nakonec skutečně koupím. Mohu dokonce stát ve frontě s výrobkem v košíku a ještě stále to neznamená, že jej koupím. Možností, za něž mohu svých 100 Kč utratit, je totiž nekonečně mnoho. I po hodinovém vybírání mi může leccos změnit plány a já odejdu, aniž by se koupě uskutečnila. Právě popsané shrnuje Roger Bate:

„Metody podmíněného hodnocení jsou zatíženy fundamentálním rozdílem mezi skutečnou volbou a potenciálními preferencemi. Lidé mohou stanovit své preference vůči řadě věcí a ve skutečnosti si pak zvolit něco zcela jiného.“ [Bate, 1997, str. 1]

Až teprve ve chvíli, kdy člověk učiní skutečnou volbu, tj. kdy demonstruje své preference, se jeho volba stává zájmem ekonomie. Dokud tento okamžik nenastane, nelze žádnou metodou předpovědět, jak by se zachoval, kdyby nastal okamžik, který nás zajímá. Dokonce ani sledováním demonstrovaných preferencí v minulosti nelze dospět k vědecky platné a realistické předpovědi o budoucím jednání člověka. Metoda podmíněného hodnocení staví na zásadním omylu, že něco takového možné je, a její závěry jsou tudíž neplatné. Podívejme se však i přesto na některé další výtky, které jsou nad rámec této základní roviny vůči metodě podmíněného hodnocení vznášeny.

Jak píše Boudreaux, Zywicki a Meiners: „Opravdová ekonomická hodnota vyžaduje, aby lidé nesli důsledky svých činů v podobě změny blahobytu“.¹⁶ Nic takového však při odpovědi na hypotetické otázky člověk činit nemusí. Studie Seipa a Stranda z roku 1992 se dotazovala respondentů v Norsku, zda by byli ochotni zaplatit za členství v nejvýznamnější skupině ochránců přírody Norska (NNV) 200 norských korun. 63 % dotázaných odpovědělo kladně. Těmto lidem pak NNV poslala dopis s žádostí o příspěvek. Pouhých 10 % z nich skutečně příspěvek poslalo.¹⁷ O zavádějících odpovědích respondentů týkajících se ochoty platit, vypovídá i výpočet, jež v roce 1997 zveřejnil v časopise *Nature* Robert

¹⁶ Boudreaux, Meiners, Zywicki, rok neuveden, str. 6.

¹⁷ Seip, Strand, 1992, dle Kolstad, 2000, str. 364 nebo dle Bate, R., 1994, str. 13–14.

Costanza. Autoři studie se rozhodli vyčíslit ekonomickou hodnotu celosvětového ekosystému. Využili vícero oceňovacích metod, často však právě metodu podmíněného hodnocení. Výpočet dosáhl částky mezi 16 a 54 bilionů USD s průměrnou hodnotou 33 bilionů USD. Tato suma překračovala hrubý celosvětový produkt, který se v té době pohyboval okolo 18 bilionů USD.¹⁸ Výpočet ukazuje rozpor mezi realitou (co lidé skutečně zaplatí) a jejich ochotou platit, vyjádřeno v dotazníkových šetřeních. Zdůvodnění tohoto jevu nejlépe vystihuje název výše uvedené studie Boudreaux a kol.: „Slova nic nestojí.“ (*Talk is Cheap*)

Další skutečností, jež je vlastní reálnému světu a cizí dotazníkovému šetření, je bezpočet alternativ, které se člověku při rozhodování nabízejí. A tak ačkoli se řada výzkumníků pokouší respondenta upozornit na jiné možné využití jeho prostředků, nikdy mu nelze nabídnout všechny relevantní alternativy. Jedním z důvodů je, že možností, kam investovat peníze, je nekonečně mnoho. Druhým důvodem je, že pro každého člověka různé možnosti představují různé hodnoty. Tazatel však nezná a nemůže znát preferenční škály jednotlivých respondentů, a i když jim nabídne mnoho alternativ, nemůže nabídnout každému právě ty, jež jsou pro něj relativně nejcennější. Člověk tak v odpovědi na dotazníkové šetření neuvažuje v rámci své reálné preferenční škály a obětovaných příležitostí.

Profesor Nelson z Marylandské univerzity dodává, že nabídnuté alternativy jsou nejen zavádějící, ale i samotný způsob, jakým tazatelé respondenta informují, nemůže být objektivní. Svou výtku shrnuje následovně:

„Už i sdělení takového detailu, že přírodní oblast má „celkovou rozlohu takovou a takovou“ by zdůraznilo tento ukazatel v relaci k ostatním možným popisům. Pro někoho jiného může být důležitější informace, že ona přírodní oblast je řekněme „druhá nejvyšší v Coloradu“. Kdo ví? ... Výzkumník nakonec sepisuje svůj vlastní hodnotový systém či systém zadavatele studie do formálnějších a v konečném důsledku pseudovědeckých ekonomických závěrů.“ [Nelson, 1997, str. 516]

Kemp a Maxwell ve své studii z roku 1992 ukazují, jak diametrálně se liší odpovědi na tutéž otázku, která je však pokaždé zasazena do jiného kontextu. Sledovali dvě kola dotazníkového šetření, přičemž obě měla zjistit odpověď na stejnou otázku. V prvním kole byli respondenti dotázáni, kolik by byli ochotni zaplatit za desetiletý vládní program, jehož cílem je snížení rizika ropných skvrn na pobřeží Aljašky. Výsledkem šetření ochoty platit bylo 85 USD na domácnost. V druhém dotazníkovém šetření byla použita stejná metoda výběru respondentů, avšak nejprve jim byla položena otázka týkající se ochoty platit za 8 státních sociálních programů týkajících se vzdělání, kriminality a ochrany životního prostředí. Následně byl respondent požádán, aby rozdělil částku, kterou původně přidělil prostřednictvím ochoty platit za ochranu životního prostředí, na řešení problémů, jako jsou kyselý déšť, zvětšování ozónové díry, ubývání lesů a ochrana přírody. Poté se problémy v těchto oblastech rozdělily na problémy způsobené lidskou činností, a na problémy vzniklé bez lidské účasti. Konečně byla položena stejná otázka jako v prvním dotazníkovém šetření, tj. kolik byste byli ochotni

¹⁸ Costanza a kol., 1997, str. 253. Tento závěr označil Robert Ayres za „vnitřně nekonzistentní“ a argumentuje, že výsledek musí reflektovat kupní sílu obyvatel planety. Dle jeho analýzy se ekonomická hodnota celosvětového ekosystému bude pohybovat pouze v řádu několika málo procent HDP. Více v Ayres, 1997.

zaplatit za desetiletý vládní program, jehož cílem je snížit riziko ropných skvrn na pobřeží Aljašky. Výsledkem bylo 29 centů na domácnost – 300 krát méně než v prvním případě. Celková ochota platit u 100 milionů amerických domácností u tohoto programu se tedy pohybuje od 29 milionů do 8,5 miliardy dolarů.¹⁹

Známý je rovněž argument tzv. efektu spojování (*embedding effect*), pro nějž je podle Diamonda a Hausmana z Massachusetts Institute of Technology typické, že respondent projevuje ochotu platit například za vyčištění jednoho jezera téměř stejně jako za vyčištění pěti jezer. Za důvod tohoto efektu se dle autorů obvykle považuje „neexistence individuálních preferencí vůči veřejnému statku, jehož se dotazník týká, a neschopnost respondentů vzít při hypotetických okolnostech šetření v úvahu vliv svého rozpočtového omezení“. Autoři uzavírají svou analýzu slovy, že „výzkumy podmíněného hodnocení [tudíž] neměří preference, jež se měřit snaží“ [Diamond, Hausman, 1994, str. 46].

Kritických argumentů je ještě daleko více a existuje rozsáhlá literatura, která je obhajuje, či naopak vyvrací. Cílem této studie není obsáhnout celou šíři tohoto tématu. Pro shrnutí nejčastějších výtek odkazujeme např. na studii Rogera Batea (1994) a pokus o jejich vyvrácení např. v práci W. Michaela Hanemanna (1994).

Není však nějaké číslo lepší nežli žádné?

Není však nějaký výpočet hodnoty přece jen lepší nežli žádný? Domníváme se, že nikoli. Onen „nějaký“ výpočet hodnoty je natolik zavádějící a nevypovídá vůbec nic o skutečnosti, že je opravdu lepší neuvádět výpočet žádný. Navíc, jak jsme již několikrát řekli, jediné, co člověk dokáže určit, je, jak si nějakého produktu cení ve srovnání se statky ostatními. Hodnota, kterou tak statku přiřazuje, představuje poměr k méně a více preferovaným statkům, nikoli absolutní číslo. Mises shrnuje:

„Nuže, musíme si uvědomit, že ohodnocovat znamená dávat přednost a před b. ... Dávat přednost vždy znamená mít rád a více než b nebo toužit po a více než po b. Stejně jako neexistuje žádné kritérium a žádná míra sexuální lásky, přátelství a porozumění, estetického požitku, neexistuje ani míra hodnoty komodit. ... duševní veličiny mohou být pouze pociťovány, jsou naprosto osobní a neexistuje žádný sémantický prostředek k vyjádření jejich intenzity, ani pro předání informace o nich jiným lidem. Neexistuje žádná dostupná metoda pro sestrojení jednotky hodnoty.“²⁰

Hodnotu není možné vyčíslit. Jak se ale můžeme v praxi přesvědčit, tento závěr je ignorován a environmentální ekonomové nadále pokračují ve zdokonaňování svých oceňovacích modelů. Ukazuje se, že P. R. Portney, viceprezident *Resources for the Future*, washingtonské organizace, která sehrála klíčovou úlohu při vzniku oboru environmentální ekonomie, měl pravdu, když řekl:

„Ať se to ekonomické profesi líbí, nebo ne, myslím, že není vyhnutí a že metody podmíněného hodnocení budou při tvorbě veřejné politiky hrát svou roli.“ [Portney, 1994, str. 16]

¹⁹ Kemp, Maxwell (1994): *Exploring a Budget Context for Contingent Valuation Estimates*. Bate, str. 12–13.

²⁰ Cena navíc není hodnotou statku. Viz např. Mises, 2006, str. 182–187 a 878.

Existenční hodnota je totiž příliš lákavá. Cokoli, co by jinak vypadalo jako sobecké přenášení vlastních hodnot na ostatní členy společnosti, získává prostřednictvím metody podmíněného hodnocení punc „vědeckosti“. Díky této metodě se rozdělují zdroje, aniž by se kriticky analyzovalo, jsou-li základy, na nichž metoda staví, v souladu s ekonomickou teorií. Dotazníková šetření se ptají jen na to, co je zvažováno jako politický cíl, a nutně tak v sobě mají zabudovány hodnotové normy, které výzkumníci přijímají za vlastní.²¹ Tato šetření nejsou a nemohou být zpracována objektivně, v souladu s principem hodnotové neutrality.

Nemožnost využití existenční hodnoty

Vzhledem k výše uvedeným důvodům nesouhlasíme se snahami odborníků na společenské vědy vyčíslit neúžitnou hodnotu a na jejím základě, resp. na základě následných analýz nákladů a výnosů poskytovat rady pro politická rozhodnutí. Uznání existenční hodnoty nebo přímo její zanesení do legislativy jako složky hodnoty v sobě skrývá nevídaná nebezpečí.

Praktické využití existenční hodnoty v politice může znamenat, že si lidé skrze vyjádření ochoty platit v odpovědích na dotazníkové šetření budou například přát, aby jednotlivec nevyužíval svůj pozemek ke stavebním účelům, protože existenční hodnota, kterou přirknou jeho pozemku, resp. přírodě na něm, a již vypočtou environmentální ekonomové pomocí svých modelů, převyší vlastníkovu subjektivní hodnotu ze stavby. Politici následně rozhodnou, že vědecké závěry je oprávnějí stavbu na tomto pozemku zakázat. Příkladem z praxe, kdy vlastník nemůže nakládat se svým majetkem kvůli existenci tzv. přírodních hodnot, je bezpočet [Fanning, 1993, str. 32–34].

Mark Sagoff upozorňuje, že mezi skutečným trhem a postupem využívajícím pod rouškou kvazitržního řešení dotazníková šetření je markantní rozdíl. Ten spočívá v prosté skutečnosti, že na trhu nezáleží pouze na ochotě platit, ale i na ochotě prodat. Právě ochotu prodat naprosto ignoruje politické rozhodnutí vycházející z metody nákladů a výnosů, která staví na metodě podmíněného hodnocení.

„Na klasickém trhu mohou lidé odmítnout – a činí tak – prodat svůj majetek dokonce i těm, kteří nabízejí nejvyšší cenu. Spíše než by člověk prodal za nejvyšší cenu svůj majetek člověku, který porušuje jeho práva (např. znečištěním či hlukem – pozn. aut.), bude se snažit porušování svých práv zastavit. ... Dotčená práva není třeba prodávat za nejvyšší nabídku, vlastník je může hájit u soudu. Práva vylučitelnosti a nepřenositelnosti jsou nezákladnějším znakem vlastnického práva. Nikdo je nemůže ignorovat, dokonce ani teoretici, kteří se z nějakého důvodu domnívají, že veškeré zdroje by se měly vydražit za nejvyšší nabídku. ... Systém, jež bere vlastnická práva vážně, ... nebude alokovat zdroje efektivně, tj. směrem k těm, kdo si za ně přejí zaplatit nejvyšší cenu. Lidé – a veřejnost – se totiž mohou rozhodnout neprodat za žádnou cenu.“ [Sagoff, 1988, str. 59 a 61 nebo Amador, 1993, str. 29]

²¹ Pokud vědec přejímá zadané cíle, aniž by je hodnotil, neznamená to ještě, že se chová hodnotově neutrálně. Naopak hledá-li efektivní cesty k naplnění těchto cílů, musí je nutně považovat za dobré. Více viz Rothbard, 2005, str. 50–51.

Jak vidíme, metoda podmíněného hodnocení je konceptem, který do lidské společnosti přináší nekonečné množství konfliktů a sporů. Je-li cílem ekonomie konflikty řešit a přispět tak k růstu blahobytu jednotlivců ve společnosti, existenční hodnota nepatří do skupiny ekonomických nástrojů, jež by tento cíl naplňovaly.

Závěr

Fenomén hodnoty hraje v ekonomii přírodních zdrojů klíčovou roli a samotné jeho sledování stačí k odhalení markantních rozdílů mezi jednotlivými školami tohoto oboru. Ekologická ekonomie staví své analýzy vedle antropocentrických základů na etice ekocentrické a hledá řešení, jež vedou nejen k nárůstu blahobytu člověka, ale i k harmonickému ekosystému a kvalitnímu životnímu prostředí. Pokusili jsme se ukázat, že je-li druhý cíl s prvním v rozporu, vede jeho sledování ke snížení užítku člověka a jde tedy proti principům obecné ekonomické vědy. Postavení antropocentrických a ekocentrických hodnot na stejnou úroveň není ve světě vzácností možné, aniž by byl zároveň obětován blahobyt člověka a lidské společnosti.

Druhý, nejrozšířenější směr ekonomie přírodních zdrojů – environmentální ekonomie – vyznává antropocentrickou etiku a usiluje o růst společenského blahobytu. Stoupenci této školy směřují své snahy k oceňování neužitných hodnot a výsledky jejich práce slouží jako vstupy do cost-benefit analýz. Náš argument však je, že určit hodnotu netržních statků je v podstatě nemožné, jelikož subjektivní hodnota není číslo, ale poměr více a méně preferovaného, který pocítuje člověk v jeden jediný okamžik. Neexistence demonstrovaných preferencí ve vztahu k neužitným hodnotám spolu se skutečností, že preferenční škály jsou jedinečné a v čase proměnlivé, činí z metody podmíněného hodnocení nevědecký pokus o vyčíslení nevyčíslitelného.

Docházíme tedy k závěru, že dva hlavní proudy ekonomie přírodních zdrojů dodržují poslání ekonomické vědy jen v omezené míře, jelikož jejich snahy o zahrnutí jiných hodnot než těch, které souvisejí s nárůstem blahobytu jednotlivce, vedou k závěrům, jejichž aplikace na lidskou společnost nepřináší rostoucí prosperitu. Pokusili jsme se vysvětlit, v čem jsou snahy o zanesení neantropocentrických nebo neužitných hodnot do ekonomických analýz nesprávné a proč by se ekonomové přírodních zdrojů měli vrátit k hodnotě tak, jak ji definoval Eugen von Böhm-Bawerk nebo Ludwig von Mises, a tím navázat na dlouhou tradici vědeckého ekonomického výzkumu. Ten totiž ukazuje, že spory mezi lidmi, které se zároveň týkají statků životního prostředí, lze řešit mírovou cestou, s respektem k subjektivním hodnotám, základním lidským právům a dobrovolnému jednání účastníků směny.

Literatura

- Amador, J. E. (1993): Take Back the Environment. *Man and Nature*, The Foundation for Economic Education, str. 19–32.
- Ayres, R. (1997): On the Economic Valuation of Ecosystems Services. *INSEAD Working Paper*, Centre for the Management of Environmental Resources, 97/102/EPS.
- Bate, R. (1994): Pick a Number: A Critique of Contingent Valuation Method and its Applications in Public Policy. *Environmental Studies Program*, Competitive Enterprise Institute, leden 1994.
[www.cei.org/utills/printer.cfm?AID=4652, duben 2006]
- Böhm-Bawerk, E. (1991): *Základy teorie hospodářské hodnoty statků*. Academia v Praze.
- Boudreaux, D. J., Meiners, R. E., Zywicki, T. J.: Talk is Cheap: The Existence Value Fallacy. *Social Science Research Network*.
[<http://ssrn.com/abstract=158012>, duben 2006]
- Buchanan, J. (1987): Positive Economics, Welfare Economics and Political Economics. *Economics Between Predictive Science and Moral Philosophy*, Texas A&M University Press v College Station, USA, str. 4–19.
- Buchanan, J. (2002): *Cost and Choice*. Markham Publishing Company v Chicago, 1969, kap. 3. (český překlad v Šíma, J. (ed.): *Náklady a volba. Politika očima ekonoma*, Liberální institut v Praze, str. 16–30)
- Ciriacy-Wantrup, S. (1947): Capital Returns from Soil-Conservation Practices. Studie prezentovaná na setkání American Farm Economic Association v Green Lake, 9. září, studie č. 122, Gianni Foundation of Agricultural Economics.
- Costanza, R. (2003): Ecological Economics is Post-Autistic. *Post-autistic Economics Review*, č. 20, 3. červen 2003.
[<http://www.paecon.net/PAERreview/issue20/Costanza20.htm>, červen 2006]
- Costanza, R., d'Arge, R., de Groot, R., Farber, S. a kol. (1997): The value of the world's ecosystem services and natural capital. *Nature*, roč. 387, č. 6630, Londýn, 15. května 1997, str. 253–260.
- Cross, F. (1989): Natural Resource Damage Valuation. *Vanderbilt Law Review*, březen 1989, č. 42, Vand. L. Rev. 269, Vanderbilt University.
- Diamond, P. A., Hausman, J. A. (1994): Contingent Valuation: Is Some Number Better than No Number? *The Journal of Economic Perspectives*, roč. 8, č. 4., podzim 1994, str. 45–64.
- Edward-Jones, G., Davies, B., Hussain, S. (2000): *Ecological Economics*. Blackwell Science Ltd.
- Fanning, M. W. (1993): Attack in the Adirondacks. *Man and Nature*, The Foundation for Economic Education, str. 32–49.
- Fredman, P. (1995): The Existence of Existence Value – A Study of the Economic Benefits of an Endangered Species. *Journal of Forest Economics*, 1:3, str. 307–327.
- Hanemann, W. M. (1994): Valuing the Environment Through Contingent Valuation, *The Journal of Economic Perspectives*, roč. 8, č. 4, podzim 1994, str. 19–43.

- Harrison, G. W. (2002): Contingent Valuation Meets the Experts: A Critique of the NOAA Panel Report. Studie přednesená na Světovém kongresu environmentálních ekonomů a ekonomů přírodních zdrojů v Monterey, Kalifornie, 24.–27. června.
- Hayek, F. A. (1945): The Use of Knowledge in Society. *American Economic Review*, září 1945, str. 519–530.
- Kolstad, Ch. (2000): *Environmental Economics*. Oxford University Press v New Yorku.
- Kotíková, E. (2006): Ochrana životního prostředí v ekonomické teorii. *Politická ekonomie*, roč. LIV, č. 2, str. 261–273.
- Krutilla, J. V. (1967): Conservation Reconsidered. *The American Economic Review*, roč. 57, č. 4, září, str. 777–786.
- Mises, L. (2006): *Lidské jednání: Pojednání o ekonomii*. Liberální institut v Praze.
- Mises, L. (1942): Social Science and Natural Science. *Journal of Social Philosophy and Jurisprudence*, č. 3, duben 1942.
[www.mises.org/mmmp/mmmp1.asp, červen 2006]
- Nelson, R. H. (1997): Does 'Existence Value' Exist? Environmental Economics Encroaches on Religion. *The Independent Review*, roč. I, č. 4, jaro 1997, str. 499–521.
- Pearce, D., Turner, K. (1990): *Economics of Natural Resources and the Environment*. The John Hopkins University Press v Baltimoru.
- Pigou, A. C. (1932): *The Economics of Welfare*. 4. vyd., Macmillan and Co. v Londýně.
- Portney, P. R. (1994): The Contingent Valuation Debate: Why Economists Should Care? *The Journal of Economic Perspectives*, roč. 8, č. 4, podzim 1994, str. 3–17.
- Purser, R. E., Park, Ch., Montuori, A. (1995): Limits to Anthropocentrism: Toward an Ecocentric Organization Paradigm. *Academy of Management Review*, roč. 20, č. 4, str. 1053–1089.
- Reisman, G. (1993): The Toxicity of Environmentalism. *Man and Nature*, The Foundation for Economic Education, str. 91–118.
- Rothbard, M. (2005): *Ekonomie státních zásahů*. Liberální institut v Praze.
- Rothbard, M. (1997): *The Logic of Action I: Method, Money and the Austrian School*, Edward Elgar Publishing, str. 3–24.
- Sagoff, M. (1998): Some Problems with Environmental Economics. *Environmental Ethics*, roč. 10, jaro 1998, str. 55–74.
- Samuelson, P., Nordhaus, W. (1991): *Ekonomie*. Nakladatelství Svoboda v Praze.
- Seip, K., Strand, J. (1992): Willingness to Pay for Environmental Goods in Norway: Kontingent Valuation Study With Real Payments. *Environmental Resource Economics*, str. 91–106 dle Kolstad (2000), str. 364.
- Schumacher, E. F. (2000): *Malé je milé aneb ekonomie, která by počítala s člověkem*. Doplněk v Brně.
- Weber, M. (1998): Objektivita sociálněvědního a sociálněpolitického poznání. *Metodologie, sociologie a politika*, Weber, M. (autor), OIKOYMENH v Praze, str. 7–63.

- Weber, M. (1998): Smysl „hodnotové neutrality“ v sociologických a ekonomických vědách.“ *Metodologie, sociologie a politika*, Weber, M. (autor), OIKOYMENH v Praze, str. 64–108.
- Weikard, H. P. (2002): The Existence Value Does Not Exist and Non-use Values are Useless. Studie přednesená na ročním setkání Evropské společnosti pro veřejnou volbu, Belgirate – Lago Maggiore, Itálie.

Bludný kruh evropské regulace obalových odpadů

Lenka Čamrová
Jan Slavík

Pokud si dnešní lidé přejí spotřebovat všechna paliva, pokácet všechny stromy a pozabíjet všechna zvířata, tak ať to klidně udělají.

Paradoxně však lidé chtějí chránit věci k zajištění své budoucnosti a budoucnosti svých dětí. Otázka, co chránit, je však hodnotovým soudem, který musí každý člověk učinit sám za sebe. Ochrana nemůže být realizována pouze proto, že příroda má „vnitřní“ hodnotu nebo prostě jen pro „budoucnost“ jako takovou. Přírodě nepřisuzují tyto výroky žádnou skutečnou hodnotu. Kromě toho, kdyby na Zemi nežili žádní lidé a planeta by shořela na popel, koho by to zajímalo?

Halbrooks

V posledních desetiletích se produkce tuhých odpadů a způsoby jejich zneškodnění, stejně jako další environmentální rizika spojená s omezenou absorpční schopností přírody, staly diskutovaným problémem ve většině vyspělých zemí. Lidská civilizace se za posledních sto let rozrostla do rozměrů dosud nevídaných a osvojila si určité životní návyky a schémata spotřeby, která jsou v dlouhodobém horizontu považována za stále méně udržitelná. Čím větší je hustota osídlení a vyšší koncentrace aktivit v jednom místě, tím více pociťujeme regionální omezení, na která produkce odpadů naráží.

Z celkového toku odpadů se zaměříme na kategorii komunálních odpadů¹, jejichž podíl na celkové produkci činí např. v ČR okolo 10 % [ČSÚ, 2006]. To lze sice považovat za nevýznamnou část celkové produkce, ale je nutné si uvědomit, že se jedná o odpady, jejichž množství (na rozdíl např. od odpadů průmyslových) kontroluje a ovlivňuje každý spotřebitel svým chováním, tedy každý z nás. Až do nedávné minulosti se za hlavní řešení problému: „Kam s ním?“ považovalo skládkování a i dnes je převážná část komunálních odpadů ukládána na skládky. Z jednoho prostého důvodu: je to levné a skládek je zatím dostatek. V regionech či státech, kde narazil tento způsob odstraňování odpadů na své

¹ Podle ustanovení § 4 písm b) zákona č. 185/2001 Sb., o odpadech: komunální odpad je odpad vzniklý na území obce při činnosti fyzických osob s výjimkou odpadu vzniklého u právnických osob nebo fyzických osob oprávněných k podnikání.

kapacitní hranice² nebo byl označen za „společensky nepřijatelný“, se začínají preferovat alternativní způsoby nakládání s odpady, a to jednak spalování, ale především recyklace. Myšlenkou recyklace je rozdělit proud komunálních odpadů na materiálově příbuzné frakce a zajistit jejich zpracování v druhotné surovině, a ke konečnému odstranění pak předávat pouze minimální nezbytné množství inertního odpadu, který v těle skládky již dále nereaguje (tzn. neprobíhají chemické či biologické procesy).

Postupy v rámci současného recyklačního úsilí, které jsou (zpravidla obcím a výrobcům) direktivně nařízeny novou legislativou (viz dále), jsou však spojeny s vysokými nároky na změnu spotřebitelského chování, vybudování zpracovatelských kapacit a vznik nových trhů druhotných surovin. Všechny tyto změny mají naději na přežití, pokud budou představovat levnější alternativu řešení odpadového problému, nebo budou-li zaštitěny zvýhodňujícími administrativními zásahy ze strany státu. V současné době však varianta recyklace komunálního odpadu není ve většině případů schopna cenově konkurovat jiným způsobům odstraňování odpadů, proto jsou různé podpůrné administrativní a ekonomické nástroje ekologické politiky v tomto odvětví klíčové.

Samostatnou kategorií komunálního odpadu, která se dostala na výsluní zájmu počátkem devadesátých let, jsou obaly, nebo přesněji řečeno obalový odpad. Hlavním důvodem je skutečnost, že výrobce, který je zákonem považován za původce obalového odpadu, a tudíž i hlavního viníka negativního dopadu obalů na životní prostředí, lze velmi dobře identifikovat a postihnout. Převládá názor, že obal samotný je něčím nad rámec výrobku, nepřináší spotřebitelům sám o sobě (pomineme-li funkci ochrannou a informační) žádný užitek, a stává se po upotřebení okamžitě součástí komunálního odpadu. Výrobci, kteří nenesou konečné náklady na odstranění svých obalů, pak často volí nevhodné, materiálově náročné obaly, především z důvodu reklamy a získání konkurenčních výhod. Jejich zájem údajně směřuje proti zájmu společnosti, která se snaží minimalizovat používání přírodních zdrojů, jakož i náklady a environmentální rizika spojená s odstraňováním odpadů.

„České průmyslové sdružení pro obaly a životní prostředí (ČPSOŽP) zastává názor, že množství obalů by nemělo být omezováno a žádný typ obalů by neměl být znevýhodněn. Stejně tak odmítá zvýhodnění recyklace obalů před jejich spálením. Odpovědnost za obalový odpad by pak kromě průmyslu měli nést také spotřebitelé, obce a stát. ČPSOŽP tedy zastává teze v podstatě vědecky neobhajitelné, které však vyhovují všem zakladatelům sdružení – velkým nadnárodním firmám... Náš návrh [na zvláštní zatížení nadměrně rozšířených obalů] snižuje finanční zatížení obcí, které nemají za nárůst nevratných obalů žádnou zodpovědnost. Naopak zatíží ty, kteří zvýšené používání těchto obalů podporují, tedy výrobce a obchodníky s nevratnými obaly.“ [Kropáček, 2001]

Uvedená citace plně charakterizuje rozporuplnost odpadové problematiky a odhaluje názorový střet hlavních zájmových skupin. Silná opozice zástupců

² V současné době se však ve většině případů nejedná o přirozené hranice (např. propustnost horninových vrstev jako ochrana před průsaky do podzemních vod, minimální vzdálenost od zastavěných ploch nebo nutnost odplynění skládky), ale i hranice administrativní (zákazy, hygienické a technické normy apod.) či politické (prosaditelnost výstavby nových skládek je v současné době velmi nízká). [Linscheidt, 1998]

průmyslu však nemění nic na tom, že je současný stav na poli obalových odpadů označen za objektivně nevyhovující. Změna přístupu je údajně možná pouze na základě změny pravidel hry, která před desetiletími vytvořila stejná autorita, na jejichž bedrech nyní spočívá nastavení pravidel nových. Role jednotlivce – spotřebitele a jeho moc nastartovat systematický ozdravný proces pomocí změny subjektivních preferencí je opomíjena nebo odsouvána na vedlejší kolej.

V rámci článku se tedy pokusíme zodpovědět následující otázky: Jaká je reakce na skutečnost, že odpadů je (i díky obalům) stále více a jsou více toxické? Co ovlivňuje rozhodování spotřebitele při produkci odpadu, jehož jsou obaly nedílnou součástí, a jaké mohou být jeho motivace pro její snížení? Jakým způsobem a s jakými důsledky dnes do odvětví odpadového hospodářství zasahuje státní autorita? V tomto článku nejdříve představíme některé teoretické přístupy k problematice odpadů obecně a ukážeme přínos řešení odpadových „krizí“ pomocí recyklace jako konkurenceschopného (nikoliv vládou nařízeného) procesu. Dále představíme evropskou regulaci na poli obalového odpadu a posoudíme její vhodnost (tj. její cíle a zvolené nástroje pro jejich dosažení) při zohlednění dříve diskutovaných teoretických poznatků. V závěrečných kapitolách navrhneme alternativní řešení pro optimalizaci produkce obalového odpadu v podmínkách ČR.

Teoretické přístupy k odpadům

V této kapitole bude věnován prostor dvěma konceptům: konceptu vyčerpateľnosti přírodních zdrojů a konceptu externalit, které jsou hlavními argumenty pro současné evropské tažení proti „nadměrné“ produkci odpadů.

Vyčerpateľnost přírodních zdrojů

Přírodní zdroje lze klasifikovat podle různých kritérií, která zohledňují např. možnost jejich průmyslového využití, původ nebo míru reprodukovatelnosti. Podle posledního jmenovaného kritéria členíme zdroje na obnovitelné a vyčerpateľné.³

Nebezpečí vyčerpání tzv. vyčerpateľných přírodních zdrojů se v 70. letech dostalo na první místo všech environmentálních diskusí v souvislosti s publikováním studie „Meze růstu“ (*Limits of Growth*) manželů Meadowsových. Od této doby se postupně jako základní požadavek existence lidské civilizace na Zemi začíná formovat myšlenka trvale udržitelného rozvoje⁴, v souvislosti s tématem této kapitoly pak trvale udržitelné využívání nerostných surovin [Meadows, 1972].

V současných studiích, zákonech a směrnicích věnovaných odpadovému problému (a obalům zvláště) se velmi často objevují kritické názory na současnou nadměrnou spotřebu přírodních zdrojů a jejich jednosměrný tok až ke konečné-

³ *Vyčerpateľný zdroj je charakterizován tím, že jeho reprodukční schopnost je vlastně nulová, což samozřejmě platí pro všechny přírodní zdroje nerostného původu. [Dvořák, 1995] Zdroj se stává rovněž vyčerpateľným, pokud jeho spotřeba dlouhodobě převyšuje možnosti jeho reprodukce v čase.*

⁴ *Trvale udržitelný rozvoj je obecně chápán jako rozvoj, který při plnění současných potřeb neohrožuje schopnost příštích generací uspokojovat své vlastní potřeby. (Více viz Světová komise pro životní prostředí a rozvoj: Naše společná budoucnost, Academia, 1991.)*

mu zneškodnění, kdy možnosti recyklace a opakovaného využití jsou ve většině případů opomíjeny. Toto chování prý nejenže zatěžuje současnou generaci horami odpadků a ekologickými důsledky jejich likvidace, ale zároveň omezuje spotřebu přírodních zdrojů generací budoucích. Co je na těchto argumentech opodstatněné a co je popřením logiky dosavadního vývoje?

Následujících subkapitoly pojednávají o problému ze dvou základních aspektů: „omezení čerpání přírodních zdrojů“ a „omezení znečištění životního prostředí“, z nichž každý vyžaduje jiný způsob jednání, aby bylo dosaženo efektivního řešení.

Omezení čerpání přírodních zdrojů.

Přístup k čerpání přírodních zdrojů se v posledních desetiletích nese v duchu neustále citované, ač historickým vývojem nepodložené obavy pojmenované v „Mezích růstu“, a sice: je nutné omezit současné tempo spotřeby přírodních zdrojů, neboť hrozí, že dojde k jejich naprostému vyčerpání a tím ke kolapsu celé společnosti a bezprostřednímu ohrožení kvality života budoucích generací. Je tato vize realistická?

Velmi často je projekce zásoby určitého vyčerpateľného přírodního zdroje do budoucnosti učiněna na základě chybného propočtu. Sečte se současná známá zásoba suroviny a vydělí se objemem současné spotřeby. Výsledek udává počet let, na které daný zdroj naší civilizaci ještě vystačí. Za jakých podmínek by mohl být tento výsledek akceptován? Především by současná známá zásoba musela být zároveň i maximální potenciální rezervou přírodního zdroje na Zemi. A za druhé, spotřeba by po celou dobu budoucího čerpání musela setrvat na úrovni spotřeby současné. To si lze kvůli velkému nárůstu nákladů na těžbu z méně kvalitních ložisek (a tedy i růstu ceny suroviny) těžko představit a historická zkušenost ani takový vývoj nepotvrdila.⁵ Výsledkem podobných propočtů proto bývá podhodnocení zásoby vyčerpateľných přírodních zdrojů a opomíjení takových v čase významných faktorů, jako jsou technologický pokrok a možnosti objevení substitutů [Tietenberg, 1992].

Nerostné bohatství je v současné době vlastnictvím států, které pronajímají právo těžby soukromým subjektům. Je regulováno množství i ceny vytěžených surovin, jsou vytvářeny strategické zásoby. Toto vše se děje z přesvědčení, že ponechání vyčerpateľných přírodních zdrojů v soukromém vlastnictví by vedlo k jejich okamžité destrukci. „Mnozí předpokládají, že podnikatelé vůbec neuvažují v čase a že budou vesele spotřebovávat přírodní zdroje, až jednoho dne zjistí, že nemají žádný majetek. Pouze moudrý a prozíravý stát prý může předvídat vyčerpání zdrojů.“ [Rothbard, 1997]

„Hlavní argument zastánců vyloučení tržních sil z alokace přírodních zdrojů je podložen vírou, že zájem soukromého vlastníka je vytěžit a prodat veškerou dostupnou zásobu zdroje tak rychle, jak jen to jde, protože je to jediný způsob, jakým realizuje užitek. To však není pravda. V případě, že jsou vlastnická práva k vzácným přírodním zdrojům výlučná, obecně akceptovatelná, volně převoditelná a vynutitelná, snaží se vlastníci maximalizovat hodnotu svého majetku a tím i mezní užitek z jeho

⁵ V případě mědi bylo v roce 1934 spočítáno, že statický index (počet let, za které bude zásoba vytěžena) činí 40 let. V roce 1974, o 40 let později, tento index vzrostl na 57 let.

vlastnictví. Celková hodnota naleziště se skládá z užitné hodnoty, jež je realizována prodejem vytěžených surovin, a potenciální hodnoty aktiva, kterou má zdroj ponechaný v zemi. Jakmile tržní cena suroviny vzroste, dochází ke zhodnocení nevytěžené zásoby. Vlastník vzácného zdroje maximalizující zisk tedy hledá rovnováhu mezi současným a budoucím objemem těžby, aby dosáhl co nejvyšší celkové hodnoty. Následováním tohoto sobeckého cíle zároveň provádí společensky efektivní alokaci přírodního bohatství.“ [Tietenberg, 1992]

Tato efektivnost zaručující optimální rozhodování vlastníka mezi „dnes“ a „zítra“ se označuje jako časová preference a je dále definována takto:

„Časová struktura příjmů z aktiv je určena úrokovou mírou, která je zase určena časovými preferencemi všech jednotlivců na trhu. Časová preference bude spolu s jednotlivými odhady poptávky po každém statku určovat alokaci faktorů pro každé užití. Jelikož nižší časová preference bude znamenat více investic do budoucích spotřebních statků, bude také představovat větší „konzervaci“ přírodních zdrojů.“ [Rothbard, 1997]

Na rozdíl od racionálních, neustále aktualizovaných úvah soukromých vlastníků přírodních zdrojů způsobuje angažovanost států v oblasti vlastnických práv přírodních zdrojů řadu disproporcí.

Požadavek konzervace vede k tomu, že současná generace je přinucena alokovat své zdroje do vzdálenější budoucnosti. Jakým způsobem však úředníci administrativně určují optimální čerpání přírodního bohatství?

„Jestliže si myslí, že bylo vykáčeno příliš mnoho lesů, jak získají nějaké kvantitativní vyjádření, aby určili, kolik je „příliš mnoho“? Ve skutečnosti není možné k žádnému takovému kvantitativnímu standardu dospět, stejně jako není možné odvodit jakékoli kvantitativní charakteristiky činnosti na trhu bez samotné existence trhu.“ [Rothbard, 1997]

Řešení vzácnosti⁶ pomocí časově omezeného pronájmu přírodního zdroje vlastněného státem soukromému subjektu rovněž nevede k ochraně tohoto zdroje, nýbrž naopak k jeho ničení. Dočasné vlastnictví motivuje podnikatele k maximalizaci užítka v co nejkratším časovém období bez ohledu na možnost budoucího čerpání. Vlastník v této situaci zvažuje pouze užitek z těžby „dnes“, přičemž užitek z těžby „zítra“ je díky časové omezenosti pronájmu mimo rámec jeho rozhodování. Pouze takové chování vede k vyčerpání přírodního zdroje.

Vrátíme-li se tedy k dnes tolik prosazované myšlence trvale udržitelného využívání přírodních zdrojů uvedené na začátku, nezbyvá než položit otázku: „Jak jsme dospěli k názoru, že budoucí generace je tak cenná, že může přimět současnou generaci nést větší břímě?“ [Rothbard, 1997]. Odpověď na tuto otázku spočívá v mylném přesvědčení, že budoucí generace jsou nositeli jakési objektivní hodnoty, kterou jednotlivci žijící v současnosti nejsou ochotni akceptovat, tudíž se chovají podle rčení: „Po nás potopa.“ Pro objasnění tohoto omylu by bylo na tomto místě zapotřebí rozvinout teorii hodnoty⁷ v celé její šíři, což ovšem přesahuje rámec této práce. Proto se pokusíme uvést pouze několik základních tezí.

⁶ Tedy vlastnosti, díky které je zdroj, byť v omezené míře, stejně používán.

⁷ Více např. v Rothbard, M. *Zásady ekonomie, Mises, L. Lidské jednání, Menger, C. Principles of Economics.*

Aby člověk přežil, musí být schopen obstarat si jídlo, přístřeší a další nezbytnosti, které uspokojují jeho základní potřeby. Při těchto činnostech dochází k interakci přírody a člověka, který působí na okolní prostor. Podle intenzity potřeb přisuzuje každý jednotlivec různou hodnotu věcem, které jsou schopny jeho potřeby uspokojit. To, že je tato hodnota ryze subjektivní veličinou, lze nejlépe dokázat na známém příkladu hodnoty sklenice vody pro člověka umírajícího žízní na poušti ve srovnání s člověkem na břehu jezera.

Porozumíme-li této jednoduché úvaze, přestává být tajemstvím, odkud se bere hodnota přisuzovaná věcem a všemu ostatnímu okolo nás: vždy se jedná o hodnotu pro člověka v konkrétním místě a čase.⁸ Objektivním vyjádřením této hodnoty je cena na trhu, pomocí které se mohou jednotlivci orientovat ve směně, identifikovat a uspokojovat potřeby ostatních, aby v konečném důsledku dospěli k uspokojení potřeb vlastních. Bez existence cenového mechanismu jako výsledku dobrovolných interakcí jednotlivců bychom toto nebyli schopni určit.

Jak se však vypořádat s argumentem, že lidé si často přejí špatné věci?⁹ Toto tvrzení často slýcháme z úst ochránců přírody, kteří vycházejí z přesvědčení, že příroda (stejně jako budoucí generace) má svou vlastní, na nikom nezávislou hodnotu. Závěrem jejich úvah pak bývá požadavek donutit lidi, aby používali Zemi pokud možno co nejméně. Ve skutečnosti je však tato obrovská hodnota Zemi přisouzena lidmi, jejichž hlavní potřeba je přírodu chránit¹⁰, a snaží se dosáhnout obecné akceptovatelnosti svých názorů. To je logické, neboť každý se snaží dosáhnout uspokojení svých prioritních potřeb, ale zároveň by nikdo neměl být nucen přejímat hodnotové soudy ostatních. A protože, jak bylo prokázáno výše, hodnota všech přírodních zdrojů je odvozena od jejich schopnosti uspokojit lidské potřeby¹¹, je zbytečné konstruovat katastrofální scénáře „co kdyby“. Hrozba vyčerpání nebo zničení přírodního bohatství se hlásá, aniž by se bralo v úvahu, že všechny zdroje jsou pro nás hodnotné, a tudíž existuje implicitní předpoklad je chránit. Je ignorován fakt, že reálná hodnota vychází z interakce tržních sil, a proto každý další pokles zásoby jakéhokoliv vzácného statku (prochází-li trhem) zvýší jeho cenu a omezí jeho spotřebu¹².

„Nesmíme zapomínat, že cílem veškeré produktivní činnosti jsou zboží a služby, které budou a mohou být spotřebovány pouze v nějaké konkrétní přítomnosti.

⁸ Toto tvrzení můžeme také demonstrovat citátem: „If a tree fell in the woods and no one was around to hear it, would it make a sound? But perhaps a more appropriate question is: Would anyone care?“ [z: Halbrooks, J. (2002): *Value and the Environment*. Na www.mises.org/fullstory.asp?control=922].

⁹ Pod slovem „špatné“ se rozumí věci označované jako v konečném důsledku špatné, např. s negativním dopadem na životní prostředí.

¹⁰ Je pravděpodobné, že Tito lidé mají co jíst a kde bydlet, protože jinak by jejich úsilí směřovalo k uspokojování jiných potřeb.

¹¹ Zde stojí za zmínku, že čím bohatší jednotlivec, tím pravděpodobněji se jeho potřebou stane i možnost procházky v lese, tudíž lesu bude od tohoto okamžiku přisouzena hodnota nad rámec dřeva, ze kterého je možné postavit dům.

¹² Cena je vhodným indikátorem omezenosti (vzácnosti) zdrojů. V případě, že cena primárních surovinových zdrojů vzroste na určitou hranici, pak nasazením tzv. *backstop technology* se růst ceny zastaví na ceně substitutu, který tato technologie produkuje. Odpadové hospodářství poskytuje vhodný příklad pro demonstraci tohoto vývoje. Vzroste-li cena primárních surovin na určitou hranici, pak je nahrazena (za předpokladu stejných funkčních vlastností) druhotnou surovinou (*product backstop technology*), jež byla do té doby díky nízké ceně primární suroviny pro spotřebitele nedostupná [Siebert, 1979].

Neexistuje žádný racionální základ pro penalizování spotřeby v jedné z přítomností a upřednostňování spotřeby v jedné z budoucích přítomností... Lidský pokrok měl většinou podobu přeměny přírodních zdrojů do vhodnějších podob bohatství. Kdyby si člověk cenil přírodních zdrojů více než své výroby, nepochybně by zůstal divochem a provozoval „konzervační politiku“. [Rothbard, 1997]

Na základě všech těchto faktů musí být argumenty, jež ospravedlňují novou vlnu regulace na poli odpadového hospodářství nebezpečím vyčerpání zásob nerostných surovin, označeny za irelevantní.

Omezení znečištění životního prostředí

Zatímco doposud bylo v rámci kategorie přírodních zdrojů uvažováno pouze nerostné bohatství a další „hmotné“ suroviny pro výrobní procesy, nyní tento pohled rozšíříme na všechny složky životního prostředí. Do sféry zájmu se tedy dostávají i takové zdroje, jako je např. vzduch a voda, které byly ještě počátkem minulého století považovány za nevyčerpatelné, tedy dostupné v libovolném množství. Základním definičním znakem této rozšířené kategorie je skutečnost, že vymezení vlastnických práv jakožto základního požadavku efektivní alokace přírodních zdrojů není vždy naplněno. V dalším textu přiblížíme současný mainstreamový přístup k těmto přírodním zdrojům (koncepty veřejných statků a externalit) i jeho kritiku ze strany zastánců tržního přístupu k ochraně životního prostředí.

Přírodní zdroje s omezenou možností vymezení vlastnických práv jsou označovány za „veřejné statky“ a charakterizovány nerivalitou ve spotřebě a nevylučitelností ze spotřeby. První vlastností se rozumí, že mezní náklady na zapojení každé další osoby do spotřeby jsou nulové. Nevylučitelnost ze spotřeby znamená, že není účelné nebo technicky možné vyloučit nežádoucí osoby ze spotřeby [Samuelson, 1954].

Další úvahy mainstreamových ekonomů směřují k tomu, že kvůli těmto dvěma charakteristickým vlastnostem dochází při alokaci veřejných statků k tržním selháním¹³, která musí napravit stát. Při činnosti soukromých subjektů jsou totiž veřejné statky čerpány, aniž dochází k zahrnutí nákladů tohoto čerpání do soukromých kalkulací. Spotřeba takovýchto zdrojů je pak vyšší než společensky optimální. Krom toho výroba a spotřeba soukromých statků se děje na úkor statků veřejných – veřejné (nikým nevlastněné) statky jsou zatěžovány vedlejšími negativními efekty lidských činností.¹⁴ Tato selhání jsou označována za negativní externality a jako jejich příklad lze uvést téměř jakékoliv znečišťování životního prostředí.

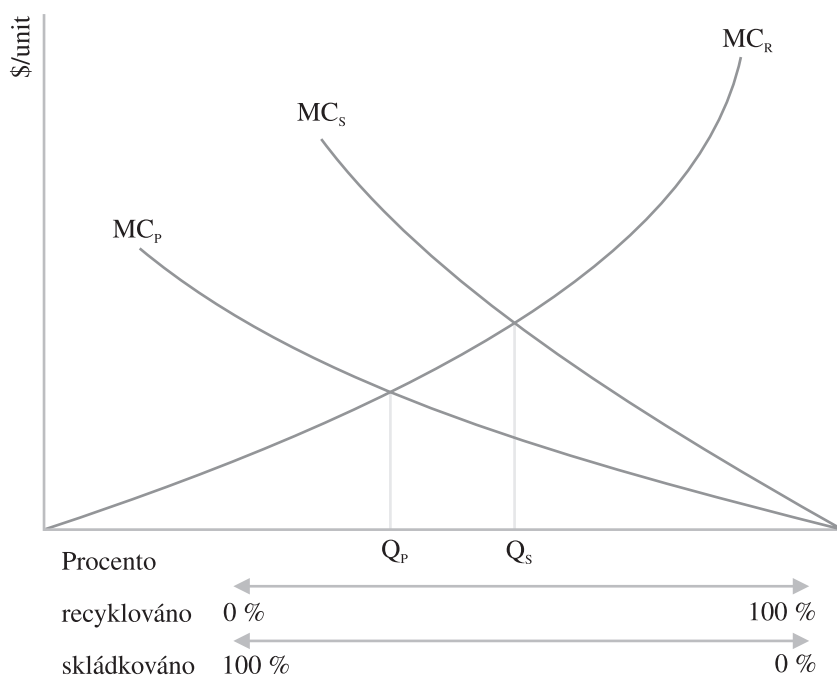
Kdy byla myšlenka existence externalit poprvé prezentována a jak se k tomuto konceptu dále vyjadřuje ekonomická teorie? Zodpovězení této otázky věnujeme samostatnou kapitulu.

¹³ Nejčastěji zmiňovaný problém černého pasažéra.

¹⁴ Tato vazba mezi externalitami a veřejnými statky (tzn. že veřejné statky podléhají v důsledku působení negativních externalit zkáze, protože náklady na jejich degradaci nese „společnost“) je zjevná především na poli degradace životního prostředí. Netýká se bezvýhradně všech jevů, které spadají do definice „negativní externalita“, jelikož tento pojem je velmi široký (viz dále Simpson, B. (2003): *Why Externalities Are Not a Case of Market Failure?*, National University, Department of Business, La Jolla. (Česky vyšlo v Terra Libera, červen–červenec 2005, ročník 6.)

Negativní externality

Za tvůrce teorie externalit je považován britský ekonom A. C. Pigou, který v roce 1928 přichází i s prvním návrhem řešení internalizace externích efektů: zjistíme rozdíl mezi soukromými a společenskými náklady určité činnosti a uvalíme na původce negativního efektu daň, která tomuto rozdílu odpovídá (tzv. Pigouova daň).¹⁵ Implicitním předpokladem je schopnost státu spočítat přesnou výši této daně, která údajně eliminuje tržní selhání a navrátí společnost do bodu optima. Očekávaným důsledkem takového opatření je zvýšení „společenského blahobytu“ a omezení „společensky nežádoucí aktivity“. Pro lepší pochopení uvádíme známé grafické znázornění negativní externality, v tomto případě aplikované na problém nalezení optimální úrovně recyklace vytvořeného odpadu [Tietenberg, 1992].

Graf 1: Stanovení efektivní úrovně recyklace

Negativní externality je znázorněna na grafu 1 jako rozevírající se nůžky mezi křivkami MC_P a MC_S . Dokud jsou soukromé náklady na odstranění jednotky odpadu (MC_P) nižší než mezní náklady společnosti (MC_S), je tržní úroveň recyklace

¹⁵ Jelikož se tato práce zabývá znečištěním životního prostředí, je v diskusi opomíjen termín „pozitivních externalit“, které jsou naopak vedlejším pozitivním efektem určité činnosti, za které poskytovatel neinkasuje žádné platby. Náprava je v tomto případě dle Pigoua zjednávána subvencováním poskytovatele z veřejných prostředků.

nižší než efektivní (průsečík Q_p). Optimální úrovně (bodů Q_s) dosáhneme zohledněním všech společenských mezních nákladů na odstranění odpadu v průsečíku křivek MC_s a mezních nákladů na recyklaci (MC_R).

Pro názornost můžeme logiku tohoto přístupu demonstrovat na případě spalovny odpadů, která vypouští do ovzduší tuhé emise a oxidy dusíku. Do nákladů na spálení tuny odpadu však nezahrnuje znečištění ovzduší a jeho negativní dopad na obyvatelstvo bydlící v sousedství spalovny, neboť vzduch je veřejným statkem. Stát však může přijmout zákon nařizující spalovnám instalovat filtry a tím omezit množství látek unikajících do ovzduší. Spalovny jsou takto nuceny realizovat dodatečné náklady, které se promítají do vyšších cen za spalování odpadu. Existuje-li jiný méně ekologicky zatěžující způsob nakládání s odpady, bude tímto státním opatřením zvýhodněn a spalování tak omezeno.

Také na poli odpadů, případně obalového odpadu, se v současné době jedná o vytváření nové regulace směřující k prevenci (zamezení jejich vzniku) a preferování takových způsobů odstraňování odpadů, které mají minimální vliv na životní prostředí. Lze však takový způsob identifikovat?

Je nutné si uvědomit, že jakýkoliv technologický proces, ať už získání kovu z nerostné suroviny, vymývání vratných skleněných lahví, recyklace plastů nebo jejich spalování, má určitý negativní dopad na jednotlivé složky životního prostředí. Dopad, jehož ekonomické vyčíslení je velmi komplikované a nepřesné. Ačkoliv již existují způsoby provádění takovýchto kalkulací¹⁶, nelze je univerzálně použít, neboť by bylo nutno přijmout řadu omezujících předpokladů a zohlednit regionální specifika. Otázku účinné regulace k zajištění „optimální“ produkce odpadů necháme pro tento okamžik bez odpovědi.

Alternativní přístup k řešení negativních externalit, vylučující nutnost účasti státní autority v celém procesu, přináší v roce 1960 *Ronald Coase*. Jednalo se o koncept vyjednávání mezi zainteresovanými stranami (znečišťovatel a poškozený), který vede k uzavření takových dohod, jež zjednávají nápravu a maximalizují bohatství společnosti [Coase, 1960]. Na půdě jasně definovaných a převoditelných vlastnických práv, která umožňují vést dialog, a jsou-li transakční náklady¹⁷ nízké, je možné dosáhnout optimální úrovně znečištění bez zavedení Pigouovy daně. Jsou-li však transakční náklady vyšší než užitek plynoucí oběma stranám z dobrovolné dohody, vyjednávání nebude úspěšné. Současně, nejsou-li jasně vymezena vlastnická práva obou stran (jako např. nejasné „právo na vzduch“ v případě spalovny a sídliště), nelze vyjednávání započít.

Jelikož se u problému znečištění životního prostředí objevují obě výše zmíněné komplikace (tzn. transakční náklady jsou obvykle vysoké v důsledku existence velkého počtu znečišťovatelů a poškozených a vlastnická práva k některým složkám životního prostředí nejsou vymezena nebo jsou tyto složky prohlášeny za veřejné), nelze Coaseův systém vyjednávání použít. Coase sám připouští limity jeho aplikace a v konečném důsledku roli státu při snižování znečištění životního prostředí nepopírá:

¹⁶ Např. metoda *Life Cycle Assessment (LCA)* pro posuzování vlivu životního cyklu určitého výrobku na životní prostředí.

¹⁷ Transakční náklady jsou podle Coase ty, které vznikají při směně vlastnických práv (tj. náklady na organizaci mítinků, vytváření smluv aj.).

„Z těchto úvah vyplývá, že přímé vládní regulace nepřinesou nezbytně lepší výsledky než ponechání problému, aby se vyřešil trhem nebo firmou. Zároveň zde není důvod, proč by, za určitých okolností, taková administrativní opatření nevedla ke zlepšení ekonomické efektivity. Zvláště pravděpodobné by to bylo v případě, kdy je znečišťováním ovzduší zasažena velká skupina lidí, a kde tudíž náklady na zvládnutí problému pomocí trhu nebo pomocí firmy mohou být vysoké... Všechna řešení něco stojí a uspokojivý pohled na vhodnou politiku může vzejít pouze z trpělivého studia, jak ve skutečnosti trh, firmy, vlády problémy škodlivých vlivů řeší.“ [Coase, 1960, přeloženo v Šauer, Livingston, 1996]

Nejednoznačnost Coasova článku a z ní pramenící různé chápání role vlády v ochraně životního prostředí vedla k velkému počtu různých výkladů a sporů týkajících se jednotlivých představených konceptů.¹⁸

Alternativní teoretický přístup vůči Pigouovi a Coasovu paradigmatu je *tržní přístup k ochraně životního prostředí (free-market environmentalism)*. Neomezuje se pouze na diskusi o roli transakčních nákladů v procesu vyjednávání, ale vrací se k samotné podstatě externích efektů. Lze ho charakterizovat tvrzením: při jasném a důsledném dodržování institutu vlastnických práv lze jakékoliv negativní externality řešit soukromoprávními spory bez potřeby zásahu vyšší autority. Stát tedy plní svou roli hlavního arbitra v prosazování práva bez jakýchkoliv pokusů o definování a ovlivňování „společenských veličin“ [Meiners, Yandle, 2000].

Jak by tedy byl aplikováním takového postupu vyřešen náš problém nadměrného znečištění produkovaného spalovnou odpadů? Zatímco podle Pigoua byla na spalovnu uvalena daň a podle Coase nebylo kvůli vysokým transakčním nákladům možné vyjednávat, tržní přístup k ochraně životního prostředí se soustředí na právní podstatu znečištění. Spalovna je průmyslovým podnikem a proto si klade nárok na produkci určitého množství znečištění. Sdružení občanů požaduje čistý vzduch v místě svého bydliště. Neslučitelnost těchto dvou požadavků je pouze zdánlivá, neboť prioritní při vzniku a prosazování vlastnických práv je tzv. „prvotní přivlastnění“. To v našem případě znamená následující: pokud občané celá léta bydleli ve svých domech a dýchali čistý vzduch a náhle je v sousedství postavena spalovna odpadů, dochází tím k porušení jejich vlastnického práva, a proto mohou podat žalobu např. za „neoprávněný vstup na cizí pozemek“¹⁹. Nezbytný předpoklad prokázání konkrétní škody jako důsledek fyzické invaze způsobené spalovnou je splněn např. kvůli dodatečným nákladům na údržbu omítek domů, vegetace i lidského zdraví.

Naopak, pokud je v okolí kouřící spalovny později postaveno sídliště, nelze postup z předchozí situace uplatnit. Proč? Lidé se do sousedství spalovny stěhovali s plným vědomím toho, že kvalita ovzduší je v této lokalitě nižší než v jiných

¹⁸ *Jedná se např. o předpoklad nulových transakčních nákladů, koncept alokační neutrality a irrelevantnost počátečního rozdělení vlastnických práv. Pro obháje Coasovy teorie viz např. Demsetz, H.: Towards a Theory of Property Rights, The American Economic Review, Volume 57, Issue 2, May, 1967, sh. 347–359. Pro kritiku viz Block, W.: Ethics, Efficiency, Coasian Property Rights, and Psychis Income: A Reply to Demsetz, The Review of Austrian Economics, Vol. 8, No. 2 (1995): 61–125.*

¹⁹ *Praktické příklady fungování zvykového práva v oblasti životního prostředí v publikaci Meiners, Yandle, 2000.*

částech města. Je pravděpodobné, že na základě této skutečnosti získali své byty levněji. Vlastnické právo je proto na straně spalovny. Ačkoli je z dnešního pohledu nemyslitelné hájit práva průmyslových podniků proti obyvatelstvu, nemůže tržní přístup k ochraně životního prostředí poskytnout jinou odpověď jenom proto, že se jedná o původce znečištění, kteří jsou považováni za „špatné“. Konec konců existence každého takového znečišťovatele má své společenské opodstatnění (viz dále).²⁰

Argumenty proti mainstreamovému řešení znečištění životního prostředí

Pokud nám přesto činí potíže přijmout logické argumenty tržního přístupu k ochraně životního prostředí (neboť do soudobých vlastnických poměrů a zaběhlých stereotypů nezapadají), může být užitečné provést analýzu nezbytných předpokladů, na kterých stojí stávající systém státní regulace ochrany životního prostředí. Jak už bylo zmíněno, koncept Pigouovy daně je v současné době téměř bezvýhradně akceptovaným řešením znečištění životního prostředí, ačkoli existuje řada námitek vůči jeho teoretické konzistentnosti a praktické použitelnosti.

1. Kolik je „optimální“?

Pigouův přístup je postaven na porovnávání určitého nevyhovujícího současného stavu – tj. situace, kdy výrobce zatěžuje společnost znečištěním – se stavem optimálním. Optimum je hypotetická rovnováha na dokonale konkurenčních trzích, na kterých jsou ale zohledněny společenské náklady znečištění. Cílem Pigouovy teorie je napravit tržní selhání pomocí internalizace externalit a navrátit trhy do bodu (celospolečenského) optima. Je však toto možné provést?

Odpůrci neoklasické teorie blahobytu (ze které Pigouův přístup vychází) tvrdí, že nikoliv. Díky neustálým změnám v ekonomice není možné žádného optima (finálního stavu) dosáhnout. V reálném světě se nemůže ekonomika nikdy zastavit, budoucnost je vždy nejistá. Výrobci i spotřebitelé se učí ze svých chyb, získávají dokonalejší informace, ale nové poznatky a změny ve výrobě a spotřebě stále posouvají pomyslný optimální stav kupředu. Závažnější námitkou je však tvrzení, že ono vysněné optimum (rovnováhu na dokonale konkurenčních trzích) nejsme schopni objektivně stanovit. Neexistuje pomyslná brožura s výčtem, kolik zboží, za jaké ceny, kdy a kde by mělo být vyráběno, abychom v určitém okamžiku mohli hovořit o dosažení optimální rovnováhy na trzích, stejně jako neexistuje optimální objem produkce obalového odpadu. Optimum nelze stanovit nejen proto, že se stále mění, ale především proto, že ceny a náklady jsou odvozeny od subjektivních preferencí spotřebitelů, které nelze ex ante definovat. Nemůžeme žádnou metodou přimět člověka, aby jednal tak, „jako by“ se nalézal na dokonale konkurenčních trzích

²⁰ Hypoteticky je možné si představit spalovnu odpadů postavenou v zemi nikoho, která je postupně osidlována. Všichni noví vlastníci, kteří si vyměňují v okolí spalovny své pozemky, musí akceptovat znečištění, jež spalovna působí, neboť tu byla první. Neexistuje způsob, jak donutit spalovnu instalovat filtr, takže je nutné dospět k dohodě, v rámci které bude sdružení nájemníků za čistší vzduch nabízet kompenzaci. V praktické rovině je však tato situace nerealná, neboť bytová zástavba vytváří potřebu existence spalovny odpadů, nikoliv naopak.

v bodě optima. Lidé jednají (tj. spotřebovávají a vyrábějí) v reálném světě. Jejich jednání lze hodnotit pouze na základě projevených preferencí ve směně [Brownstein, 1980]. Neznáme-li však optimální cílový stav, není možné úspěšně zavádět regulace (uvalovat daně), které si kladou za cíl optimální alokace zdrojů dosáhnout.

2. Co je veřejný statek?

Arbitrární vyčlenění zvláštní kategorie veřejných statků (které jsou vzácné²¹) vytváří umělý problém, jelikož žádný statek není „veřejný“ ze své podstaty.²² Veřejné statky jsou zpravidla spravovány a rozdělovány státem, aby nedocházelo k jejich úplné degradaci v důsledku tragédie obecní pastviny. U veřejných statků je také předem vyloučeno nebo značně omezeno řešení problému znečištění pomocí vyjednávání či žaloby mezi znečišťovatelem a obětí (tržní přístup k ochraně životního prostředí, částečně Coase). Nutno také podotknout, že do této kategorie spadá řada statků, u kterých byla evoluce vlastnictví přerušena zásahem státní autority (např. nerostné bohatství), nebo které nebyly do nedávné doby považovány za vzácné (např. vzduch). Ačkoliv se to na první pohled jeví jako nemožné, je problém vytvoření a prosazení vlastnických práv vždy pouze technickou otázkou. Jejich absence je naopak vládním selháním, jelikož státu dnes přísluší tvorba legislativy a její prosazování.

3. Stát jako správce veřejného majetku

Stát jakožto správce veřejného statku nemůže být nikdy dobrým pánem. A to z prostého důvodu: jelikož veřejný statek chtějí a často i v nezbytné míře musí všichni spotřebovat, je na státní autoritě, aby nahradila trh v oblasti alokace tohoto zdroje a provedla ji efektivně. Obnáší to získat všechny informace o potřebách lidí a stanovit priority jejich uspokojování (tedy komu, kdy a kolik). Naprostou nemožnost tohoto počínání lze demonstrovat na příkladu: Představte si, že jste ministrem vodního hospodářství a máte rozhodnout o přidělování veškeré vody v zemi pro základní spotřebu obyvatelstva (s odlišením potřeby pít, mýt se, uklízet), jednotlivá průmyslová odvětví, dopravu, výrobu elektřiny a rekreaci. To všechno s vědomím, že nelze uspokojit všechny. Rozhodne-li se ministr tohoto nelehkého úkolu přesto zhostit a bude-li hlavní prioritou základní spotřeba obyvatel, podle jakého klíče stanoví přiděl vody na osobu? Podle věku, váhy či ochoty mýt se?

Takto předestřená problematika alokace veřejných statků je úsměvná, ale je nutné si uvědomit, že stát se dílčími zákony snaží přesně takovéto otázky zodpovědět. Neúspěšně, neboť ekonomickou kalkulaci zisků a ztrát prováděnou soukromými subjekty na základě jejich aktuálních preferencí v konkrétním čase a místě nelze nikdy nahradit plošnou univerzální regulací.²³

²¹ Pro upřesnění pojmů je třeba zmínit, že statkem je jakákoliv věc schopná uspokojit lidské potřeby, vzácným statkem se tato věc stává ve chvíli, kdy její množství nestačí k uspokojení všech potřeb, ke kterým by mohla být použita (v opačném případě se jedná o statek volný). [Menger, 1981]

²² Příkladem arbitrárního stanovení veřejného statku „voda“ je jeho zákonné vymezení: „Povrchové a podzemní vody nejsou předmětem vlastnictví a nejsou součástí ani příslušenstvím k pozemku, na němž nebo pod nímž se vyskytují...“ [§3, Zákon č. 254/2001 Sb., o vodách]

²³ K tomuto více Hayek, F. A. (1935)1950: *The Present State of the Debate*. In *Collectivist Economic Planning*. F. A. Hayek, ed. London: Routledge & Kegan Paul. 4. vydání, str.: 201–243.

Kromě výše popsané nemožnosti efektivní alokace vzácného zdroje je nutné se zmínit také o motivaci státu takto jednat, která je naprosto nesrovnatelná s motivací soukromého subjektu. Soukromý vlastník alokuje svůj zdroj tak, aby mu přinesl co největší užitek s tím, že nese zároveň veškerá rizika svého rozhodnutí. Stát jakožto monopolní instituce tuto odpovědnost nemá. Vrátíme-li se k příkladu ministra vodního hospodářství, je zřejmé, že bude k rozdělování vody přistupovat jinak, než kdyby se jednalo o jeho vlastní studnu, případně jeho rozhodování bude ovlivněno skutečným cílem, kterým je znovuzvolení do funkce (nikoliv blaho celého národa).

4. Zpochybnění konceptu externalit

Existence externalit neospravedlňuje zásahy státu do svobodných trhů. Velký prostor byl již věnován otázkám, jak problém externalit řešit, proč jsou však externí efekty považovány za něco tak výjimečného? Ve své podstatě existují všude kolem nás a ve většině případů je potřeba vymáhat nápravu takového efektu neopodstatněná a regulace nesmyslná.²⁴ Např. když se můj soused rozhodne natřít dům růžovou barvou a mě růžová irituje, mám problém, který by mohl rovněž být nazván negativní externalitou činnosti mého souseda, neboť se na severní straně svého domu nemohu podívat z okna. Jediné, co však mohu dělat, je za sousedem zajít a pokusit se o dohodu. Odmítne-li mě prosbě vyhovět, jednání skončilo. Z příkladu vyplývá, že dokud není způsobena (prokázána) skutečná škoda v důsledku fyzické invaze, zůstávají externí efekty oprávněně bez povšimnutí. Jiná situace by nastala, kdyby na mé zahradě stály včelí úly a sousedovo jednání způsobilo úhyn včel. V tomto případě by přišlo na řadu jednání o vzájemné kompenzaci, případně soudní žaloba. Těžko si lze představit formulaci zákona, který by takovéto jednání smysluplně postihoval.

Vraťme se ještě jednou k situaci spalovny odpadů a přilehlého sídliště, neboť zde je situace obdobná. Objektivní vlastností vzduchu je jeho nehmotná povaha a schopnost pohybovat se bez omezení z místa na místo. Spalovna tedy využívá toho, že vzduch nelze „oplotit“, tudíž vypouštění škodlivých látek není fyzicky limitováno velikostí jejího vlastního pozemku. Na této úvaze není nic trestného, neboť se jedná o stejný jev jako zápach při hnojení polí, až do chvíle, než je prokázána škoda. Tak jako máte právo protestovat proti odpadkům, které vám soused vysypal na zahradu, máte i právo požadovat čistý vzduch „nad“ svým pozemkem. Znovu připomínáme, že prokázání škody je otázkou technickou, principy zůstávají zachovány.

V neposlední řadě je potřeba si uvědomit, proč tu ona spalovna stojí: jednoduše proto, že je potřeba²⁵ něco udělat s odpadem, který vytvořilo sídliště. Sdružení nájemníků proto dobře ví, že úsilí přemluvit (donutit) spalovnu instalovat filtr není jedinou cestou, jak situaci vyřešit, a navíc, že to v konečném důsledku

²⁴ Absurdita současněho pojetí principu externalit je dobře patrná v článku Simpson, B. (2003): *Why Externalities Are Not a Case of Market Failure?*, National University, Department of Business, La Jolla. Český vyšlo v Terra Libera, červen–červenec 2005, ročník 6.

²⁵ „Je potřeba“ ve svém důsledku znamená: „jednotlivci mají potřebu“, proto byl konečkonců vyslán impuls a realizován podnikatelský (nikým nedotovaný) záměr výstavby spalovny. Takovéto chápání je však v situaci „komunálního“ vlastnictví odpadu potlačeno.

povede ke zvýšení nákladů nájemníků na likvidaci odpadu. Bude-li sídliště produkovat méně odpadu, bude spalovna méně znečišťovat. Kvůli obsahu některých škodlivin v ovzduší lze učinit dohodu, že odpad nebude obsahovat určité složky (plasty, galvanické články). A motivace obyvatel sídliště informovat se a třídít? Obrovská: všechno, co hodíš do odpadu, ti spalovna vzápětí „foukne na hlavu“. V současné době, kdy za kvalitu ovzduší odpovídá stát vytvářením legislativy a stanovením emisních limitů, je tato kauzalita narušena. Lidé se často chovají, jakoby se jich problém znečištění prostě netýkal.

5. Slepá ulička regulace

Po celá desetiletí existence a „vylepšování“ zákonů na ochranu životního prostředí je jejich omezená účinnost považována za ryze technickou nedokonalost, která bude jednou zcela odstraněna. Přitom se opomíjí podstata věci, a sice, že i znečištění je především problémem ekonomickým.²⁶

„Jak jsme již několikrát zdůraznili, neexistuje nic takového jako hodnota čisté přírody o sobě, nezávislá na konkrétních lidech a konkrétní situaci, i její znečištění představuje lidskou volbu, která je na stejné hodnotové škále se všemi ostatními rozhodnutími. Jakkoli může být předpoklad, že všichni lidé by preferovali čistou přírodu před přírodou znečištěnou, empiricky docela opodstatnitelný, lidé před takovou volbou nestojí. Jestliže ale otázka spojená s ochranou životního prostředí spadá pod stejné principy rozhodování jako jakýkoliv jiný problém lidského jednání, je nepochybné, že si lidé budou cenit čistého životního prostředí či obráceně odmítat jeho znečištění v různých situacích s různou intenzitou.“ [Lipka, 2001]

Pro názornost celého problému uvažujme konkrétní příklad:

„Zatímco kupříkladu Pátkovi umírajícímu hladu může být zcela jedno, zda vedle jeho chýše bude Sobota ukládat odpad, který za jistých okolností zvyšuje pravděpodobnost jeho možného onemocnění rakovinou z 0,05 na 0,1, relativně bohatý Robinson může toto nebezpečí hodnotit jako významné. Zatímco Pátek tedy rád se Sobotou smění uložení odpadu za jeden bochník chleba týdně, Robinson ani za deset bochníků, sele a mísu kaviáru.

Nechme do našeho příkladu vstoupit stát. Jak on může situaci přispět? Mohou nastat tři situace. Za prvé může prohlásit, že veškeré ukládání odpadů na ostrově je zakázané. Pak je zřejmé, že tím byl Pátek poškozen, Sobota též, zatímco Robinsonova situace se nezměnila. Když naopak povolí ukládání odpadu bez jakékoli kompenzace, budou poškozeni Pátek i Robinson, Sobota získá. Třetí situace by mohla nastat tehdy, kdyby stát povolil ukládání za nějakou jím vybranou kompenzaci – např. dva bochníky týdně, jeden by si nechal za své služby a jeden rozdělil mezi Robinsona a Pátka.

V tomto případě jsou poškozeni všichni, Robinson, Pátek i Sobota.“ [Lipka, 2001]

Stejným způsobem, jako byl učiněn závěr o nemožnosti efektivně alokovat veřejné statky vlastněné státem, je nutné na tomto místě prohlásit, že ani státní regulace nepředstavuje nejlepší způsob ochrany životního prostředí. Jednoduše proto, že univerzálně nastavené zákony, nařízení, kvóty a daně nikdy nemohou

²⁶ *Přívlastek „ekonomický“ spojuje řada neekonomů v současné době podvědomě s pojmy „průmyslový“ nebo „byznysu podléhající“, tedy něčím, co v určitých oblastech nelze vyslovit, natož dále rozvíjet. Ve skutečnosti je však každé lidské jednání ve své podstatě „ekonomickým“ rozhodováním. Nezáleží na tom, zda se jedná o koupi rohlíku, krádež nebo založení rodiny, ve všech těchto případech jsou porovnávána pro a proti, na základě kterých je učiněno konečné rozhodnutí. (více např. G. Becker)*

zohlednit specifika dílčích situací. Dochází k nadměrné neefektivní ochraně jedněch a nedostatečnému poškození jiných, ekologické „omyly“ se odehrávají v celostátním měřítku²⁷. Legislativa je rigidní a deformuje tržní vztahy, což v konečném důsledku (často po desetiletích) vyústí v odpadové a jiné krize. Kromě toho se vždy dodatečně objeví něco, co zákon dosud nepostihuje, vždy existuje dost nebezpečné množství porušovatelů, kteří uniknou státní kontrole.

Z popsaných teoretických přístupů jednoznačně vyplývá, že argumenty ospravedlňující státní intervence do volného trhu nakládání s odpady (vyčerpátnost primárních surovinových zdrojů a negativní externí efekty odstraňování odpadu) jsou chybné. Státní intervence spočívají v předpokladu, že je možné objektivně stanovit „optimální“ objem produkce odpadu a následně definovat příslušné nástroje, jejichž prostřednictvím je možné tohoto „optimálního“ objemu produkce dosáhnout (např. kvóty). Jak jsme však ukázali, žádné objektivní měřítko optimální produkce odpadů neexistuje. Státní intervence na poli nakládání s odpady mají být také údajně preferovány, protože trh při snaze zajistit ochranu životního prostředí selhává. I v tomto případě jsme ukázali, že nikoli intervence státu, ale naopak odstraňování bariér fungování tržního mechanismu je řešením tzv. „odpadových krizí“ dneška.

Tržní cesta k recyklaci

Nejsou-li zákazy, kvóty, daně a poplatky účinnými nástroji pro ochranu životního prostředí, jakým způsobem (pokud vůbec) má být ekologická politika prováděna? Jakým způsobem máme přistupovat k problematice odpadů a jak pod tíhou výše uvedených argumentů hodnotit současné „nařízené“ recyklační úsilí? V následující kapitole objasníme, na čem záleží, kolik recyklovatelných zdrojů²⁸ bude skutečně efektivně recyklováno, a zda je trh schopen nalézt toto množství i bez administrativních zásahů státu. Pro tyto účely vyvineme model čerpání a oběhu vzácného zdroje v čase [Tietenberg, 1992].²⁹

Na počátku celého procesu, kdy jsou objeveny možnosti průmyslového využití určitého zdroje, je jednoznačně preferována primární surovina (např. ruda). Na základě nabídky a poptávky je stanovena cena na trhu a vznikají zpracovatelská odvětví. Čím větší je zájem o vzácný zdroj, tím více je stimulován těžební průmysl a jsou čerpána nejlepší a nejvýnosnější naleziště. Postupem času však dochází k jejich vytěžení a je nutné přecházet na méně výnosnou těžbu, cena dané suroviny roste. Tržní poptávka po vzácném zdroji je v krátkém období většinou neelastická, proto nedochází k zásadnímu omezení poptávaného množství.

Souběžně s tímto procesem dochází k nárůstu obyvatelstva³⁰ a jeho koncentraci v ohniskových bodech. V okolí míst s vysokou hustotou osídlení se zvyšuje

²⁷ Viz známý příklad státem podporovaného používání DDT americkými farmáři při práskování polí a následný zákaz používání této karcinogenní látky.

²⁸ Kromě „recyklovatelných zdrojů“ uvažujeme ještě suroviny sloužící primárně k výrobě energie, které se ve výrobních procesech spotřebovávají, a tudíž je recyklovat nelze.

²⁹ Příspěvek amerického ekonoma Thomase Tietenberga (profesor na Colby College, Waterville, Maine) *Recyclable Resources, Minerals, etc.* je jedním z mála komplexních teoretických konceptů věnovaných odpadové otázce a efektivnosti recyklace

³⁰ Předpoklady modelu korespondují se skutečným vývojem ve vyspělých státech za poslední dvě století.

vzácnost každého čtverečního metru půdy a vzniká odpadový problém. Zatímco dříve byly náklady na odkládání použitého spotřebního zboží mizivé, nyní se skládkování většího objemu odpadů (s vyšší toxicitou) stává dražší a tudíž i méně ekonomické.

Zvyšující se cena primární suroviny a vyšší náklady na odstranění odpadu motivují k hledání nových úspornějších cest. Recyklace se stává zajímavou a stále více využívanou alternativou.

Je podstatné si uvědomit, že spotřebitel i výrobce hrají v procesu změny rovnocennou úlohu. Oba musí být finančně motivováni, aby akceptovali nové způsoby využívání vzácných zdrojů. Na straně poptávky spotřebitelé brzy rozpoznají, že výrobky obsahující více primárních zdrojů jsou dražší než ty s vyšším obsahem recyklovaných materiálů. Dokud kvalita neklesne pod určitou úroveň, preferují výrobky, které jsou pro ně cenově výhodnější. A zároveň, pokud spotřebitelé plně pocítí náklady na odstranění odpadu, vede je to k vracení použitých recyklovatelných výrobků do sběrných center, protože se tak dodatečným nákladům vyhnou³¹. Finanční motivace na straně výrobců je zřetelná, když je cena materiálu, který je výstupem recyklačního procesu, nižší než cena primární suroviny při zachování odpovídající kvality.

Aby byl cyklus oběhu určité suroviny uzavřen, musí ještě existovat poptávka po recyklovatelných materiálech, které byly odděleny od hlavního proudu odpadů. Pouhý sběr použitých výrobků nezaručuje žádné další použití, dokonce není vyloučeno, že budou odvezeny na skládku. Tohoto mrtvého bodu je dosaženo v okamžiku, kdy nedochází ke spontánní změně preferencí, ale nabídka vytříděných materiálů je vytvořena náraz administrativním opatřením. Cena takového zboží podléhá výkyvům a díky velkým přebytkům často klesá až na nulu.³²

Jsou-li splněny předpoklady, za nichž byl model vyvinut, stává se recyklace v čase stále atraktivnější, i když ne automaticky nejlevnější variantou zpracování vzniklého odpadu. Omezení představují dopravní náklady a náklady na výrobu recyklované suroviny, kvůli nimž nikdy nerecyklujeme 100 % použitého primárního zdroje. Efektivnost recyklace jednotlivých materiálů je také nepřímo úměrná objemu příměsí, se kterými je možné tyto materiály sesbírat, případně transformovat v druhotnou surovinu. Příkladem je situace u kovů a plastů: zatímco nečistoty u kovů jsou snadno odstraněny přetavením při vysoké teplotě, čištění kontaminovaných plastů zahrnuje celou řadu technologických procesů a je velmi nákladné.

Dosáhneme-li okamžiku, kdy se recyklace stane konkurenceschopnou, lze předpokládat dramatické změny ve výrobních procesech. Preference recyklovaných materiálů výrobci povede k tomu, že sami začnou navrhovat své výrobky tak, aby recyklaci maximálně usnadnili a zvýšili tak materiálovou návratnost. Tento proces bude obzvláště významný v případě, kdy bude existovat úzká vazba mezi výrobcem a podnikem zajišťujícím sběr odpadů. Celé odvětví využívající doposud

³¹ Příkladem mohou být systémy variabilních plateb za komunální odpad v Německu, kdy každá domácnost platí za produkci komunálního odpadu cenu, která odpovídá reálnému podílu domácnosti na nákladech obce. V takovém systému mají domácnosti motivaci odpad třídít a snižovat množství smíšeného komunálního odpadu, za který platí. Vytříděný odpad může obec prodat na trhu jako druhotnou surovinu, čímž se stává pro obec velice zajímavou alternativou nakládání s odpady.

³² V této situaci se po přijetí Zákona o obalech nacházela Česká republika.

vzácné primární suroviny se přiblíží k proklamovanému ideálu bezodpadových technologií.

Na otázku položenou na začátku kapitoly, zda lze pomocí trhu dojít k optimálnímu objemu recyklačních aktivit, lze odpovědět:

„Trh je schopen nalézt rovnováhu mezi spotřebou vyčerpatelného zdroje a jeho recyklací a mezi skládkováním odpadů a jejich recyklací. Proto se táží: Je dnešní tolik používané označení „konzumní společnost“ skutečně na místě? Pokud ano, tak čas pro recyklaci spuštěnou tržními mechanismy dosud nenastal, nebo je nutné hledat vysvětlení v identifikaci tržních selhání, které byly způsobeny vysláním špatných cenových signálů současné politiky.“ [Tietenberg, 1992]

Problémy současných odpadových systémů

Když se podíváme na způsob, jakým se současná společnost potýká s odpady, je skutečně těžké rozpoznat ve změní četných zákonů a opatření, v jaké etapě výše uvedeného teoretického modelu se společnost nalézá, případně jak je vzdálený bod zlomu. Pomineme-li fakt, že každý model je zjednodušením reality, měla by být naše pozornost zaměřena na identifikaci opatření, která, ač vedena dobrou vůlí problém řešit, ve svém důsledku způsobují disproporce v oblasti využívání vzácných zdrojů.

V prvé řadě se jedná o deformovaný cenový systém v odpadovém hospodářství, který nestimuluje výrobce ani spotřebitele ke změně chování nebo, v případě cílených zásahů, způsobuje jen změny dílčí a dočasné. K hlavním selháním přispívají administrativně stanovené ceny za skládkování odpadů, plošné financování sběru komunálních odpadů a dotační politika státu v oblasti těžby nerostných surovin, výstavby spaloven a jiných zpracovatelských zařízení, sanace nevyhovujících skládek aj.

Náklady na odstranění odpadu hrají u výrobců i spotřebitelů klíčovou úlohu a podstatně ovlivňují efektivní množství recyklace. Jsou-li tyto náklady příliš nízké, dochází k preferování primárních surovin.

Při porovnávání nákladů na odstranění odpadu a nákladů na jeho recyklaci vycházíme vždy z mezních veličin.

„Předpokládejme, že společnost musí zaplatit 20 jednotek za recyklaci tuny odpadu, přičemž takto získaný materiál může být prodán pouze za 10 jednotek. Můžeme s těmito informacemi označit recyklaci za ztrátovou? Samozřejmě, že ne. Do analýzy musí být ještě zahrnuty mezní náklady na alternativní odstranění odpadu (např. skládkování), které byly uspořeny. Předpokládáme-li mezní náklad za uložení tuny odpadu na skládku 20 jednotek, je mezní příjem z recyklace 30 (10 zisk z prodeje suroviny + 20 nerealizovaný náklad) a čistý zisk po odečtení nákladů činí 10 jednotek.“ [Tietenberg, 1992]

Jak je z příkladu zřejmé, o efektivnosti recyklace rozhoduje jak cena recyklovaného materiálu, tak náklady na alternativní způsob nakládání s odpadem.

Objem poptávky po získaných druhotných surovinách závisí na jejich schopnosti kvalitativně a cenově konkurovat primárním zdrojům. V mnoha státech byly však v minulosti prosazovány podpory těžebnímu průmyslu a dalším odvětvím, které zvýhodňovaly využívání primárních zdrojů, ať již ze strategických

důvodů zachování soběstačnosti³³ nebo z důvodu ochrany tradičních odvětví.³⁴ Tato opatření přetrvávají do současnosti a pokusy o jejich odstranění narážejí na odpor zájmových skupin vytvořených průmyslovou lobby. Bariéra rozvoje trhu s recyklovanými materiály je přitom víc než zřejmá.

Druhým příkladem opatření, jež vytváří potenciál pro odpadové „krize“, je umělé vytvoření problému negativních externalit spojených s odpady, jejichž původcem je spotřebitel (dále jen komunální odpady). Na rozdíl od odpadu z výroby, který je homogenní a nachází se často v místě zpracování, nespĺňuje komunální odpad ani jednu z těchto podmínek usnadňujících recyklaci. Kromě toho existuje ještě třetí významná odlišnost: výrobce je vlastníkem svého odpadu a nese veškeré náklady na jeho zneškodnění, zatímco vlastnictví komunálního odpadu přechází v okamžiku odložení odpadu na místě k tomu určenému na samosprávu. Ta vybírá poplatky, jejichž konstrukce a výše představují hlavní motivaci spotřebitelů k optimalizaci svých nákladů za vytvořený odpad. Výše poplatku je však často z administrativních důvodů stanovena plošně na hlavu nebo jsou systémy nakládání s odpadem dotovány z obecních rozpočtů. Výsledkem je, že spotřebitel nenese plné společenské mezní náklady na odstranění odpadu, který sám vytvořil.

„Předpokládejme, že máte hliníkovou plechovku od Coca-Coly, která se pro vás po konzumaci obsahu stala nepotřebnou, a máte dvě možnosti: odnést ji do sběrného centra, což vám způsobí dopravní náklady, nebo ji hodit do koše a nést náklady na odstranění odpadu. Je jasné, že spotřebitel se nerozhoduje relevantně (nezahrnuje všechny náklady a užitky), jelikož systémy sběru a nakládání s odpadem jsou tradičně financovány z veřejných prostředků, především v hustě osídlených oblastech. Proto jsou jeho náklady na každou další jednotku odpadu zanedbatelné. Společenské náklady však nikoliv.“ [Tietenberg, 1992]

Jak se tyto úvahy prakticky promítají do oblasti nakládání s komunálním odpadem? Prvními nesmělými pokusy internalizovat společenské mezní náklady do ceny, kterou spotřebitel za jednotku odpadu platí, je zavádění nových způsobů zpoplatnění *Pay As You Throw* – platba za každou jednotku (pytel) vyprodukovaného odpadu. Princip převzetí vlastnického práva k odpadu samosprávou však zůstává nezměněn. Další možností může být stanovení výkupních cen pro spotřebitele za tříděný odpad v recyklačních centrech nebo zavedení vratných zálohových systémů na určité druhy výrobků (tyto ceny však většinou postrádají vazbu na konkrétní ekonomické kalkulace).

Ambice evropské regulace odpadového hospodářství

Z ekonomické teorie se nyní přeneseme do oblasti praxe odpadového hospodářství v ČR, které je v posledních letech významně ovlivňováno politikou Evropské unie. Jak jsme již uvedli, jedním z významných nástrojů této politiky je postihnout

³³ Např. těžba kobaltu a jeho využití ve zbrojním průmyslu.

³⁴ V USA byly identifikovány oblasti (např. těžba dřeva, získávání energie, energeticky náročná výroba hliníku), do kterých ročně putují milionové dotace, i když je tím znevýhodněno recyklační úsilí, které je mimochodem rovněž dotováno. (zdroj: *Welfare for Waste*, [www.grrn.org/order/welfare4waste.html]).

výrobce obalů za negativní dopady, které mají obaly po svém použití na životní prostředí. Připomínáme, že na obaly je zacíleno zejména proto, že jsou významnou součástí komunálního odpadu, jež produkují spotřebitelé. Místo přímého zdanění obalů (Pigouovo řešení) byla na výrobce zákonná povinnost zpětného odběru obalů a jejich znovupoužití a recyklace. Ukážeme, jaké má tato politika ekonomické a ekologické důsledky a kdo jsou hlavní nositel dodatečně vyvolaných nákladů ve jménu snížení negativního vlivu obalů na životní prostředí. Do jaké míry jsou v realitě ekologické politiky zohledněny poznatky ekonomické teorie o nefunkčnosti vládní regulace? Respektuje dnešní recyklační úsilí kritérium efektivnosti z teoretického modelu? Jak jsou nastaveny motivace pro občan a spotřebitele, který balené výrobky na trhu poptává, a přímo tak ovlivňuje množství obalového odpadu? Na tyto otázky se pokusíme odpovědět v následujících kapitolách.

Požadavky evropské legislativy a jejich dopady v ČR

V roce 1994 vstoupil v platnost stěžejní dokument Evropského společenství Směrnice o obalech a obalových odpadech 94/62/EC (dále jen Obalová směrnice). Tato směrnice požaduje, aby všechny členské země dosáhly povinné kvóty pro využívání a recyklaci obalů a obalového odpadu uváděných na trh (viz tab. 1) a plnění těchto kvót pravidelně vykazovaly orgánům EU. Dále je doporučeno podporovat používání materiálů získaných recyklací a přijmout opatření pro zavedení zpětného odběru obalů (např. vratné obaly). Veškeré povinnosti jsou uvalovány na výrobce obalů a další osoby, které s obaly nakládají, jelikož ty jsou považovány za původce negativního vlivu obalů na životní prostředí.

období	využití ³⁵	z toho recyklace %				
		recyklace celkem	sklo	papír	plasty	kovy
do r. 2001	50–65	25–45	15	15	15	15
2001–2006 ³⁶	-	60	75	65	20	55
	60–75 ³⁷	55–70	60	55	20	50
2006–2011	-	70	75	75	60	75

Tab. 1: Kvóty pro recyklaci a využití stanovené v čl. 6 Obalové směrnice

Zdroj: European Commission, 2001

Obalová směrnice kopíruje německou odpadovou politiku z 80. let, která v důsledku nedostatečných skládkových kapacit jako první zavedla povinnost zpětného odběru obalů (jež museli provádět nebo financovat výrobci). Současně byl přijat zákaz ukládání obalů na skládky [Motavalli, 2001]. Zavedení nové legislativy

³⁵ Využitím se rozumí kterákoli z použitelných operací uvedených v příloze II.B ke směrnici 75/442/EHS, nejčastěji se však jedná o energetické využití viz poznámka pod čarou 50.

³⁶ Zvýšení kvót v dalších obdobích se bude dít novelizací Obalové směrnice z pravomoci Rady.

³⁷ Údaje uvedené kurzívou pochází z aktuálního materiálu společnosti INCPEN (květen 2002), proto lze předpokládat, že EU dospěla k dílčím přehodnocením původně deklarovaných cílů.

logicky znamenalo hned v prvních letech velké snížení požadavků na kapacitu skládek. Snížila se i celková spotřeba obalů, protože výrobci ve snaze optimalizovat své náklady přecházeli na lehčí obaly, eliminovali zbytečné balení a začali nabízet své zboží v koncentrovanější formě. Tento úspěch se rozhodla Evropa zopakovat.

Do české legislativy byly požadavky Obalové směrnice implementovány v roce 2001 (Zákon č. 477/2001 Sb., o obalech a obalových odpadech – dále jen Zákon o obalech). Ve vyhodnocení ekonomických dopadů této regulace pro ČR byl vyčíslen nárůst spotřebitelských cen zejména „rychloobrátkového“ zboží (o 0,5 %), vyvolané investiční náklady ve výši 7,4 mld. Kč (a s nimi spojený vznik 6000 pracovních míst, který byl označen jako pozitivum), a zdražení svozu odpadů pro obyvatelstvo o cca 80 Kč na osobu a rok, jenž mělo být částečně kompenzováno platbami od výrobců obalů – viz dále) [Parlament ČR, 2001].

Před všemi výrobci a zprostředkovateli obalů uváděných na český trh stálo v roce 2001 nelehké rozhodnutí: Kterak zajistit návratnost použitých obalů k následnému využití a recyklaci? Poměrně jednoduchá byla situace u dřevěných palet, sudů či plastových přepravek, tzv. skupinových a přepravních obalů, které byly již před přijetím směrnice ve velké míře zálohovány a vráceny. Existovala však celá řada obalů spotřebitelských (lahve, krabice, vrstvené obaly, ale třeba i plastové folie na pečivo), které se běžně stávají součástí komunálního odpadu, jejichž zpětný odběr od spotřebitelů se jevil jako problematický, nebo v řadě případů naprosto nereálný. Přesto i tyto obaly obalové regulaci podléhají.³⁸

Spásným řešením pro mnoho výrobců se nakonec ukázala ze zahraničí převzatá možnost zapojení do tzv. „integrováného systému“. Integrovaný systém je právnická osoba (v žargonu českého zákona „autorizovaná společnost“) sdružující výrobce obalů, která z vybraných členských příspěvků financuje tříděný sběr v obcích – tzn. obec organizuje svoz tříděných odpadů (barevné kontejnery) a dostává za to příspěvek od průmyslu podle množství vyříděných složek. Na výrobce zapojené do systému pohlíží Zákon o obalech jako na jeden subjekt. Povinnosti jsou splněny ve chvíli, když se porovnáním celkového množství obalů uvedeného členy systému na trh s množstvím separovaného a zpracovaného obalového odpadu v obcích dojde k požadovanému procentu (obr. 1). V ČR je takovým integrovaným systémem společnost EKO-KOM, a. s.

Obr. 1: Integrovaný systém – zjednodušené schéma

Zdroj: vlastní

³⁸ Ačkoliv je v Zákoně o obalech definice obalu poměrně precizní (§2), je v řadě případů nutné, aby Ministerstvo průmyslu a obchodu, po projednání s Ministerstvem životního prostředí a Ministerstvem zemědělství, rozhodovalo v pochybnostech, zda výrobek je, nebo není obalem. Namátkou uvedme některá vyjádření: „odnosné ucho pro balíky PET lahví není obalem“, „umělohmotná a kolagenová střívkva (jedlá i nejedlá) nejsou obalem“, „folie a sáčky, do kterých se hotové výrobky dodatečně balí, jsou obalem“, „korunkové a šroubovací uzávěry na láhve na nápoje a alkohol nejsou obalem“... atd.

Provozování různých podob integrovaných systémů je v dnešní Evropě hojně rozšířené a podporované, neboť se jedná prakticky o jediný způsob, jak na národní úrovni naplnit cíle Obalové směrnice. To staví existující autorizované společnosti do velmi výhodné vyjednávací pozice vůči orgánům státní správy (která se EU zodpovídá ze splnění kvót), zvláště v zemích, kde je nutné harmonizovat legislativu a naplňovat kritéria pod velkým časovým tlakem. Ve své podstatě se však jedná o další regulované a monopolizované odvětví podnikání, které by bez existence legislativního rámce pravděpodobně vůbec nevzniklo.

Oproti individuálnímu plnění zpětného odběru a recyklace obalů přináší integrované řešení jednotlivým původcům zřejmě výhody. Povinnost vytrídít, svézt a recyklovat či využít (a toto doložit potvrzením od zpracovatele) je nahrazena jednoduchým: zaplatit příspěvek. Toto by bylo z pohledu plnění cílů Obalové směrnice akceptovatelné, kdyby se všechny povinnosti a odpovědnost za jejich splnění přesunuly na autorizovanou společnost. V českém Zákoně o obalech však takové znění nenajdeme. Autorizovaná společnost pouze poskytne obcím částku za vykázané množství vytríděného odpadu na základě inzerovaného sazebníku, a tím pro ní povinnosti končí. Je na samotné obci, aby zajistila další zpracování vytríděného odpadu, jelikož se tím autorizované společnosti zavázala ve smlouvě, a to bez ohledu na fakt, že nevlastní žádnou technologii. V praxi to často probíhá tak, že tříděný i netříděný odpad sváží jedna svozová firma, které obec poskytuje úhradu (nejčastěji odvozenou od počtu nádob a periodicity svozu). Tato firma pak obec v ideálním případě zpětně informuje o tom, co se s tříděným odpadem stalo.³⁹ Jelikož většina vytríděných odpadů nemá na trhu pozitivní cenu (tzn. nevyskytují se v takovém množství a kvalitě, aby mohli být efektivně zpracovány, neexistují zpracovatelské závody nebo je svoz vytríděných složek z celé ČR ke zpracovatelům tak nákladný, že převýší úspory z používání druhotných surovin), je jejich umístění za účelem recyklace velmi problematické.

Úspěchy obalové regulace?

Jakého ekologického úspěchu tedy bylo v důsledku zavedení povinnosti zpětného odběru, využití a recyklace obalů dosaženo? Lze konstatovat, že v prvních letech zavedení Obalové směrnice v ČR nijak významného.⁴⁰ Velké úsilí bylo věnováno technickému (a do jisté míry formálnímu) naplnění kvót v rámci integrovaného systému, které by jinak individuální výrobci obalů nepodstupovali. Za přispění spotřebitelů začaly být vytvářeny objemy vytríděných složek komunálního odpadu (papír, sklo, plasty) v různé kvalitě, pro které je ve většině případů obtížné najít odbyt.

Celý budoucí smysl systému spočívá v myšlence, že čím vyšší jsou náklady na recyklaci obalu, tím více musí výrobce zaplatit (buď přímo, nebo v podobě

³⁹ *Není ojedinělou situací následující postup: Obec, prostřednictvím svozové firmy, vytrídí, vykáže a dostane od autorizované společnosti zaplacenou. Svozová firma neudá na trhu (v horším případě se o to ani nepokouší) a odveze na skládku. Je-li v jejím vlastnictví, tím lépe – zisk je jistý.*

⁴⁰ *Za úspěch (pomineme-li hierarchii reduce-reuse-recycle) by mohlo být považováno jiné zpracování vzniklého obalového odpadu – recyklace místo skládkování. Jsme však schopni s jistotou říct, že má recyklace za všech okolností menší negativní vliv na životní prostředí?*

příspěvku do integrovaného systému) a o to víc se zvýší i cena obalu na trhu. Spotřebitelé, preferující levnější obaly (či levnější balené zboží), pak budou realizovat ekologičtější varianty spotřeby. Tím, jak se budou zvyšovat kvóty, cena „nežádoucích“ obalů dále poroste, neboť jejich sběr bude stále nákladnější. Konečnou vysněnou „metou“ je pravděpodobně většinové používání obalů zálohovaných (které spotřebitelé sami vracejí) nebo žádných. Bude však toto ideální stav?

Tento proces, včetně jeho cílové fáze, si lze nejlépe v praxi představit na medializovaném příkladu vratných skleněných a PET lahví. Jak se ale vyrovnat s představou vratných (žádných) obalů na jiné potraviny, jako např. máslo, sunar, instantní polévku nebo třeba zubní pastu a toaletní papír? Lze najít spoustu příkladů, kde mají dnes používané obaly opodstatnění a jsou ve své podstatě nenahraditelné, ať už z důvodu hygienických, ochranných, hmotnostních či jiných.⁴¹ Zároveň je naivní předpokládat, že rozšíření vratných obalů nebo jejich 80% zpětný odběr a recyklace budou mít vždy blahodárný dopad na životní prostředí, jakkoliv odpadová „krize“ bude na poli komunálního odpadu nejspíš vyřešena.⁴²

Stát a autorizované společnosti – tzn. subjekty, které jsou přímo zainteresovány na splnění recyklačních kvót – vyvíjejí dnes velký tlak na spotřebitele a apelují na jeho ekologické cítění. Snaží se ho přimět jednak „správně“ třídít odpad a jednak odradit od používání „neekologických“ obalů (např. PET lahví) tam, kde existují alternativy. Spotřebitelé tedy výměnou za svůj dobrý pocit separují i titěrné části plastových, papírových a skleněných obalů bez toho, aniž by byli informováni o tom, které vytríděné suroviny mají ekonomické využití a které jsou po přetřídění separovaného odpadu odvezeny do spalovny nebo na skládku. Na druhé straně však systém sběru komunálního odpadu v ČR nepřináší spotřebitelům mnoho ekonomických motivů minimalizovat množství jimi produkovaného odpadu nebo jeho negativní vliv na životní prostředí. O tom, zda obal vytrídí nebo vyhodí do komunálního odpadu, se spotřebitel rozhoduje pouze na základě svého svědomí. Platby za odpad jsou obvykle stanoveny paušálně bez ohledu na produkované množství, přičemž celkové platby často ani nepokrývají celkové náklady obce a obec dotuje systémy svozu z jiných příjmů.

Zavedení povinnosti zpětného odběru obalů představuje tedy v současnosti dražší variantu, než bylo jejich zneškodnění spolu s komunálním odpadem. Recyklace je dražším technologickým postupem než skládkování či spalování obalového odpadu, přičemž i výrobky z druhotných surovin musí být často dotovány. Všechny tyto dodatečné náklady hradí spotřebitelé ve vyšších cenách výrobků a vyšších cenách za komunální odpad.

S postupným zvyšováním recyklačních kvót se bude systém zpětného odběru obalů stále více prodražovat. Členské státy samy poukazují na progresivní růst nákladů na sběr a třídění obalů související se zvyšujícími se kvótami. V konečném

⁴¹ Existují studie a články zabývající se problematikou odpadů z pohledu jejich užité funkce, které dokazují i ekologické opodstatnění obalů (viz Scarlett, L.).

⁴² K tomuto více všechny dosud publikované LCA a jiné analýzy, které se pokoušejí dobrat k řešení problému, zda je lepší vratná skleněná či jednosměrná PET láhev, a každá z nich dochází k jiným závěrům (který odpovídá poskytovateli peněžních prostředků na provedení analýzy).

důsledku po dosažení určité mezní hranice⁴³, je každá recyklace ekonomicky i environmentálně ztrátovým procesem. Aby tedy členské státy dosáhly naplnění požadavků Obalové směrnice, přijímají u problematických materiálových skupin odpadů omezující administrativní opatření, z nichž extrémním příkladem je zákaz používání nevratných nápojových obalů v Dánsku. Tato opatření pak zpětně musí řešit orgány EU jako protekcionistická, směřující proti zásadě „vysoké environmentální ochrany při zachování jednotného trhu“.⁴⁴ Jedině taková opatření v konečném důsledku zajistí, že spotřebitelé přestanou používat „neekologické“ obaly, které však mají v řadě případů lepší užitné vlastnosti, a proto jsou preferovány i přes pozvolný růst jejich cen v důsledku problematičtějšího zneškodnění.⁴⁵

Kritika ze strany průmyslu a přehlížené paradoxy

Obalová směrnice tak, jak je nastavena nyní, preferuje recyklaci a opakované používání vybrané výrokové kategorie – obalů. Předpokládá se, že výše uvedené způsoby zpracování jsou za všech okolností šetrnější k životnímu prostředí.

Na četné nelogičnosti obalové regulace upozorňují od počátku jejího zavedení představitelé průmyslu. V publikovaných studiích v první řadě odmítají situování do role hlavních viníků současných odpadových problémů. Dokladují to významem existence obalů z historického pohledu a jejich spontánním vývojem do příchodu obalové regulace:

„Při respektování práva volby spotřebitele došlo k dramatickému poklesu váhy obalů i jejich poměru k výrobkům v nich obsažených za posledních 30 let. Dnešní obaly umožňují mnohem efektivnější dopravu, je možné je lépe recyklovat a obsahují méně ekologicky zátěžové materiály (např. těžké kovy). Tento vývoj není překvapující, protože obal je pro výrobce nákladem navíc, proto se snaží o nalezení optima mezi jeho cenou a užitkem při zachování všech nezbytných funkcí požadovaných spotřebitelem (ochrana zboží, hygiena, trvanlivost).“ [EURO-PEN, 2000]

Z uvedeného lze vyvodit, že řešením není nutit výrobce minimalizovat obalový odpad, ale naopak přesvědčit spotřebitele k volbě „optimálního“ obalu tak, že se stane odpovědným za všechny náklady likvidace jím vytvořeného odpadu.

Akceptujeme-li skutečnost, že průmysl se průběžně snaží snižovat hmotnost používaných obalů, což je logické a z hlediska surovinové politiky více než žádoucí, objevuje se se zavedením povinné recyklace všech obalů paradoxní závislost: čím lehčí je obal, tím je složitější jeho recyklace. Zaměření se na konkrétní způsob zpracování určité části toku komunálního odpadu totiž opomíjí celkové

⁴³ Tuto mezní hranici však nelze univerzálně stanovit, neboť je přímo vázána na regionální specifika (hustota osídlení, produkce odpadů, dopravní náklady, třídění a dotřídování, technologie zpracování... a jiné). U plastů se při současných technologiích zpracování a materiálové rozmanitosti vytríděných složek diskutuje o mezní hranici okolo 20 %.

⁴⁴ Nutno zdůraznit, že všechny tyto problémy vyvstávají necelých deset let po přijetí Obalové směrnice, která měla v horizontu patnácti let významně ovlivnit nadměrnou produkci komunálního odpadu.

⁴⁵ Např. výhody umělohmotné PET láhve jsou lehkost, větší objem, možnost opakovaného otevření a zavření, nerozbitnost... atd. V řadě případů (jízda autem, hodina aerobiku, pěší turistika) bude preferována před láhví skleněnou, i kdyby se její cena na trhu oproti dnešku zdvojnásobila.

efektivní využívání zdrojů, které jsou spotřebovávány nejen v podobě obalů, ale i balených výrobků ve vzájemně optimálním poměru. Změna obalu ovlivněná požadavkem jeho zpětného odběru nebo recyklace pak může generovat více odpadu určeného ke konečnému zneškodnění, než původní trhem zvolená varianta. Uvedme několik příkladů:

„Před tím, než Německo přijalo Nařízení o předcházení vzniku odpadů z obalů, byla mletá káva balena ve vrstvených obalech obsahujících plasty, hliník a papír. Takový obal je technicky možné recyklovat, ale jen za použití obrovského množství elektrické energie. Průmysl proto přešel na balení kávy do snáze recyklovatelných obalů – skleněných a kovových kazet. I za předpokladu, že by 80 % těchto kazet bylo sbíráno a recyklováno, představuje zbývajících 20 % obalů odvážených na skládky podstatně více materiálu, než 100 % skládkovaných vrstvených obalů bez jakékoliv recyklace. Rovněž je nyní nutné pro přepravu stejného množství kávy použít třikrát více nákladních aut.“ [INCPEN, 2002b]

Zajímavou vazbu lze rovněž vysledovat mezi obalovým odpadem a odpadem ze surovin v potravinářství:

„Většina spotřebitelů v Mexico City si připravuje pomerančový džus přímo lisováním ovoce, na rozdíl od amerických domácností, které nakupují mražený pomerančový koncentrát. Dopad na tvorbu komunálního odpadu je co do hmotnosti pětikrát více pomerančových slupek v Mexiku ve srovnání s vrstvenými obaly v USA. Pomerančové slupky v USA jsou průmyslem dále využívány ke krmení zvířat a k výrobě dalších produktů. Kromě toho k získání stejného množství pomerančového džusu spotřebuje mexická domácnost o 25 % více pomerančů, než je potřeba v případě průmyslového lisování šťávy. Významným faktorem je i porovnání přepravy čerstvých pomerančů a koncentráту ke konečnému spotřebiteli.

To však neznamená, že bychom měli omezovat konzumaci čerstvých potravin. Džus připravený z pomerančů s sebou nepochybně přináší výhody lepší chuti a oproti koncentrátu eliminuje potřebu zmrazení (a přináší tedy úsporu energie). Jediný závěr, který z uvedeného příkladu vyvozujeme, je kategorické odmítnutí tvrzení: nejlepší balení je žádné balení.“ [Scarlett, 1991]

Kromě snahy ospravedlnit existenci obalů a zbavit je nadměrné pozornosti evropské regulace, poukazují výrobci na problémy vyvstávající s jejím praktickým naplňováním. Jedná se především o problém mezinárodní srovnatelnosti plnění kvót. Díky nekompatibilní evidenci odpadů, rozdílným definicím obalů, energetického využití a dalších klíčových pojmů nelze s jistotou říci, zda všechny evropské státy dosahují stanovených recyklačních cílů a v jaké míře.

Jde to i jinak?

Z uvedené kritiky vyplývá, že Obalová směrnice pravděpodobně nebude schopna naplnit deklarované cíle, kterými nejsou formálně stanovené kvóty, ale především zlepšení životního prostředí v důsledku optimalizace používání obalových odpadů. Průběh jejího životního cyklu od počáteční euforie až po dnešní vystřízlivění pouze potvrzuje závěry z teoretické kapitoly o systematické nemožnosti státní regulace dlouhodobě vyřešit ekologické problémy spojené s odpady.

Abychom našli odpověď na otázku, proč se tyto problémy rozrostly dnešních rozměrů, je nezbytné se zaměřit se na několikrát zmiňované subjektivní motivace v současném systému nakládání s komunálním odpadem (spotřebitelskými obaly).

Obr. 2: Subjekty ovlivňující vznik a nakládání s komunálním odpadem

Zdroj: vlastní

Jak je patrné z obr. 2, původcem vybrané skupiny odpadů – obalového odpadu – je spotřebitel, přesto je to jediný subjekt, který nemá ve vztahu k množství a skladbě komunálního odpadu stanoveny dnešní regulací žádné povinnosti (pomineme-li roční obvykle paušální poplatek plynoucí do rozpočtu obce). Tuto odpovědnost na sebe administrativním rozhodnutím přebírá samospráva, čímž spotřebiteli otvírá prostor pro nekontrolovatelnou produkci odpadů, za kterou platí dumpingovou cenu. Je přirozené, že každý této nabídnuté výhody využívá v různé míře, ale je zároveň zřejmé, že neexistují žádné signály, které by spotřebitele informovaly o přijatelnosti jeho soukromého příspěvku ke kolektivně vlastněnému odpadu. Stejně jako náš měsíční příjem limituje množství statků a služeb, které si můžeme koupit, měl by nám být stejný mechanismus schopen říct, kolik a co si můžeme dovolit vyhodit. To však dnes neplatí, proto logicky v naprosté většině případů vyhadujeme co se nám zlíbí a celou spotřebu existenci této výhody podřizujeme.

Vznikne-li díky dlouholetému fungování takového nerovnovážného systému situace označená jako „odpadová krize“, je paradoxně řešena dílčí zákonou úpravou, která postihuje průmysl, zatěžuje obce a teprve zprostředkovatelně dopadá na spotřebitele. Spoléhat se, že takové opatření celou situaci vyřeší, je naivní.

Jakým směrem by tedy mělo směřovat úsilí věnované odpadové či obalové otázce? Obr. 3 přináší ve značně zjednodušené formě koncept, který nepředpokládá existenci komunálního odpadu vlastněného obcí. V takovém okamžiku není nutné obalové odpady nijak vyčleňovat, jelikož jejich tvorba podléhá stejným principům jako zbytek komunálního odpadu.

Obr. 3: Soukromé vlastnictví spotřebitelského odpadu

Zdroj: vlastní

Každý spotřebitel do svého každodenního rozhodování zahrnuje veškeré náklady a užítky spojené s tvorbou každé jednotky odpadu. Jeho cílem se rázem stává nejen produkovat odpad v co nejmenším množství, ale i s co nejnižší toxicitou, neboť se snaží minimalizovat platby svozové firmě, která odpad zpoplatňuje podle reálných nákladů na jeho likvidaci. V duchu této skutečnosti uvažuje o nákupu veškerého zboží, které je potenciálním odpadem.

Jaké jsou nejčastější protiargumenty k výše uvedenému systému? Systém soukromého vlastnictví spotřebitelského odpadu předpokládá důsledné vymezení vlastnických práv k půdě a dalším přírodním zdrojům, což eliminuje černé skládky na území nikoho. Tato práva by následně musela být striktně prosazována a chráněna. Veškeré další diskuse o tom, kam by spotřebitelé nosili odpad, aby se vyhnuli jakékoliv platbě, jak by bylo takové chování postiženo a jak by probíhala úhrada a svážení odpadů jsou přínosné, ale představují pouze dílčí technické problémy fungování celého systému.

Jakkoliv je těžké si v prostředí České republiky představit zavedení nebo významné posílení individuální odpovědnosti za vytvořený odpad, nutno podotknout, že členské státy Evropské unie pyšníčí se vysokou úrovní environmentální ochrany k tomuto pomalu, ale jistě směřují. Naplnění kvót Obalové směrnice v budoucích obdobích není bez zvýšení ekonomických motivací spotřebitele možné. Proto je zaváděno zpoplatnění podle skutečné soukromé produkce, jsou prováděny namátkové kontroly sváženého odpadu a v případě, že odpad obsahuje zakázané složky, jsou udělovány pokuty. Tyto již dnes aplikované metody částečně odpovídají na možnou kritiku technické nemožnosti provozování výše navrženého systému.

Výhodou tohoto řešení je naopak zavedení průhledného systému nakládání s odpady, který je podřízen individuálním preferencím původců odpadů – spotřebitelům, od kterých se následně odvíjí situace na trzích zboží i zpracování odpadů. Budou-li spotřebitelé preferovat „pohodlnější“ lehké jednocestné obaly, jako jsou tetrapackové krabice nebo PET, pak je pořízení a následně zneškodnění těchto obalů levnější (a tudíž i efektivnější) variantou, než používání vratných skleněných obalů. To platí i naopak. Spotřebitel zná mezní náklady tvorby svého odpadu a na základě této informace (při zohlednění svých subjektivních preferencí – např. ekologické cítění, čas aj.) se rozhoduje o jeho množství a skladbě.

Náklady zneškodnění odpadu již nejsou dále hrazeny skrytě z obecních rozpočtů a v cenách nakupovaných výrobků. Odpadá plýtvání časem lidí, kteří důvěřivě třídí, aniž by jejich činnost měla smysl – tzn. případné třídění a recyklace nejsou konečným cílem, ale pouze prostředkem pro dosažení levnějšího nakládání s odpadem, a jsou tudíž prováděny pouze v okamžiku a pouze tam, kde mají

ekonomické opodstatnění. Zlepšení životního prostředí je dosaženo nikoliv v důsledku ekologického altruismu, ale především proto, že spotřebitelé nemají zájem plýtvat svými příjmy na více než nezbytně nutné množství odpadů.

Závěr

V článku jsme se zaměřili na problematiku obalových odpadů, která je dnes na poli ekologické politiky EU označena za důsledek „zbytečného“ a „nadměrného“ znečištění životního prostředí. Důsledkem tohoto přesvědčení je zavedení povinnosti zpětného odběru obalů a jejich povinná recyklace, které jsou uvalovány na výrobce odpadů, a na jejichž naplňování jsou ekonomicky zainteresovány i obce jako původci komunálního odpadu, jehož jsou použité obaly součástí.

S využitím poznatků ekonomických teorií jsme dospěly k závěru, že zmíněná obalová regulace není opodstatněná ani z důvodů nebezpečí vyčerpání přírodních statků, ani z důvodu nezbytné internalizace negativních externalit vládní autoritou. Přijímání nových zákonných opatření je obvykle odůvodňováno neschopností tržních mechanismů vyřešit stále narůstající environmentální problémy. Zatímco selhání trhu jsou všeobecně akceptována, selhání regulujících orgánů jsou mimo rámec ekonomické teorie chápána jako dílčí a dočasná. Stále komplexnější environmentální legislativa, která má v řadě států více jak čtyřicetiletou historii, však dodnes nenachází uspokojivou odpověď a není schopna se vymanit z následování izolovaných, často protisměrných cílů. Na základě analýzy obalového problému se proto lze domnívat, že ani v tomto případě nebude posláni naplněno, neboť zacílením na úzkou kategorii obalového odpadu byly potlačeny vazby na celkové efektivní využívání vzácných zdrojů.

Z analýzy motivací spotřebitelů také vyplývá, že klíčovým požadavkem je odstranění komunálního vlastnictví odpadu generovaného spotřebitelem a nahrazení tohoto konceptu institutem soukromého vlastnictví. Jedině tímto způsobem lze dosáhnout zahrnutí skutečných nákladů do individuálních ekonomických kalkulací a zařadit tak otázku produkce odpadů mezi každodenní rozhodování všech spotřebitelů. Otázkou zůstává, proč je zvýšení individuální odpovědnosti spotřebitele nadále pouze prostředkem a nikoliv konečným cílem v rámci řešení odpadových problémů. Zvláště ve společnosti, kde ideje kolektivního vlastnictví byly ve více či méně vzdálené historii překonány.

Medializovaná a neustále citovaná problematika komunálního odpadu a spotřeby obalů však s sebou přináší ještě jedno nebezpečí: je budováno podvědomí, že právě spotřebitelský odpad (a obaly) jsou zcela zásadním ekologickým problémem současné společnosti. Kromě produkce odpadů však existuje celá řada činností (vytápění a spotřeba teplé vody, motorismus a jiné), které svým rozhodováním přímo ovlivňuje každý spotřebitel, a které mají mnohem zásadnější dopad na životní prostředí. Mají-li však lidé uvést, co dělají pro zlepšení současného stavu životního prostředí, velmi často odpovídají: „Přece recyklujeme odpad!“

Literatura

- Black, H. (1996): Rethinking Recycling. *Earth Day* [www.heartland.org/earthday96/recyclin.htm, 12. 2. 2002].
- Brownstein, B. P. (1980): Pareto Optimality, External Benefits and Public Goods: A Subjectivist Approach. *The Journal of Libertarian Studies*, Vol. IV, No. 1.
- Callahan, G. (2001): *What is an Externality?* [www.mises.org/freemarket_detail.asp?control=367, 15. 2. 2002].
- Coase, R. (1960): The Problem of Social Costs. *Journal of Law and Economics* 3, str.1–44.
- Dvořák, A. (1995): *Ekonomika přírodních zdrojů a surovinová politika*. VŠE.
- Dvořan, V. (2001): Termické zhodnocení odpadů v ČR. *Environmentální ekonomie, politika a vnější vztahy ČR* (sborník ze semináře doktorandských studentů), VŠE.
- ECOTEC Research, Consulting Ltd. (2000): *Beyond the bin: The Economics of Waste Management options* [www.wastewatch.org.uk/publicat, 20. 11. 2000].
- INCPEN (2002a): *Briefing re Commission Proposal for a Revision of the Packaging and Packaging Waste Directive 94/62/EC COM* [www.incpen.org/html/news.htm, 6. 3. 2002].
- INCPEN (2002b): *Brief on Packaging's Contribution to Waste Minimalization* (For Waste Minimisation Workshop), London [www.incpen.org/html/news.htm, 6. 3. 2002].
- Feřtek, T. (2002): Už nikdy na mém dvorku. *Reflex* č. 45/2002.
- Halbrooks, J. (2002): *Value and the Environment* [www.mises.org/fullstory.asp?control=922, 5. 3. 2002].
- Hausman, J. (1979): Individual Discount Rates and the Purchase and Utilization of EnergyUsing Durables. *Bell Journal of Economics* 10/1979, str. 33–54.
- Holman, R. (1999): *Dějiny ekonomického myšlení*. C. H. Beck.
- Kneese, A. (1995): *Natural Resource Economics*. 2. vyd., Edward Elgar.
- Linscheidt, B. (1998): *Ökonomische Anreizinstrumente in der Abfallwirtschaft*, Analytica, Berlin.
- Lipka, D. (2001): *Vodní socialismus – výjimka nebo pravidlo?* Diplomová práce, VŠE v Praze.
- Meadows, D., Meadows, D. a kol. (1972): *The Limits to Growth*. Universe Books.
- Menger, C. (1981): *Principles of Economics*. New York University Press, 3. vydání.
- Meiners, R. E., Yandle, B. (2000): *Jak common law chrání životní prostředí?* Liberální institut.
- Mises, L. (2002): The Limits of Property Rights and the Problems of External Costs and External Economies. *Human Action* [www.mises.org/humanaction/chap23sec6.asp, 12. 3. 2002]
- Motavalli, (2001): *Zero Waste* [www.emagazine.com/marchapril_2001/0301feat1.html, 7. 12. 2001].
- Parlament ČR (2001): *Vládní návrh Zákona 962/2001 o obalech a o změně některých zákonů* (zákon o obalech).
- Rothbard, M. (1997): *The Logic of Action*. Edward Elgar.

- Rothbard, M. (2005): *Ekonomie státních zásahů*. Liberální institut.
- Samuelson, P. A. (1954): The Pure Theory of Public Expenditure, *The Review of Economics and Statistics*, Volume 36, Issue 4 (listopad, 1954), 387–389.
- Scarlett, L. (1991): *A Consumer's Guide to Environmental Myths and Realities*. Policy Report č. 165. [www.ncpa.org/studies/s165/s165.html].
- Siebert, H. (1979): *Umwelt und wirtschaftliche Entwicklung*, Wirtschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Slavík, J. a kol. (2004): *Ekonomické modely hodnocení komplexních nákladů v odpadovém hospodářství*, IREAS.
- Šauer, P., Livingston, M. (1996): *Ekonomie životního prostředí a ekologická politika: vybrané klasické stati*. Nakladatelství a vydavatelství litomyšlského semináře.
- Tietenberg, T. (1992): *Environmental and Natural Resource Economics*. 3. vydání, Harper Collins Publishers Inc.
- White, L. (1967): *The Historical Roots of Ecologic Crisis*. Science 155.

Význam vlastnických práv pro ochranu životního prostředí v subsaharské Africe

Josef Mládek

Ve světě technologického pokroku roste zájem lidí prožít zkušenost původní neporušené africké divočiny. Technologie se vyvíjejí příznivě, letecká doprava se relativně k příjmům spotřebitelů stále zlevňuje, medicína umí léčit většinu pro turisty běžných nemocí. Přesto lze vidět v Africe (a i jiných částech světa) degradaci ekosystémů a pokles počtu divokých zvířat. Z čeho pramení tento nesoulad mezi preferencemi lidí a vývojem africké reality? Jaké jsou vhodné mechanismy k dosažení ochrany africké přírody? Je to cesta státní regulace a rozšiřování ploch státních rezervací? Nebo jsou pro naplnění těchto přání vhodnější koncepty komunitních rezervací či snad zcela soukromé projekty?

Význam dobrovolné směny, možnost lidí svobodně jednat a důležitost státem nenarušovaných vlastnických práv pro bohatství a mír společnosti – to vše je zmiňováno v dílech obecné ekonomické analýzy. Je nicméně pozoruhodné, že k podobným závěrům dospívají ve svých pracích i praktici – specializovaní ekonomové, biologové a jiní odborníci, kteří se zabývali ve svých studiích otázkami ochrany africké divočiny. Tito lidé, často představitelé různých názorových a myšlenkových proudů, docházejí studiem lidského jednání k podobným poznatkům – hovoří mimo jiné o smyslu vlastnických práv a příznivém působení soukromých podnikatelů.

Charnley (2005) uvádí ve své empirické studii o možnostech úspěšné ekoturistiky v oblasti Ngorongoro v Tanzanii jako jednu ze tří nutných podmínek:

„Aby komunity měly prospěch z ekoturistiky, potřebují spolehlivou držbu půdy, na které se ekoturistika odehrává, stejně tak potřebují mít možnost rozhodovat o využití této půdy. ... Prvořadou záležitostí pro Masaje je otázka evidence nemovitostí. Veškerá půda na území Chráněné rezervace Ngorongoro má statut „reserved land“ a je řízena správou rezervace. To znamená, že Masajové nemají žádná vesnická vlastnická práva¹ k půdě a nemohou rozhodovat o půdě a zdrojích v okolí svých vesnic.“

¹ Většina půdy v Tanzanii je sice státní, ale v okolí vesnic mohou o využití půdy rozhodovat vesničané. O úspěšném ekoturistickém projektu poblíž hranice s Národním parkem Tarangire píše Goldstein (2005). Lidé z vesnic Loiborsoit a Emboret pronajali půdu o rozloze 9 tisíc akrů soukromému provozovateli stávkového tábora a safari pro turisty.

Goldstein (2005) v analýze historického a právního rámce ochrany přírody v Tanzanii píše:

„Stát si zachovává vlastnictví půdy a přiděluje uživatelská práva různým zájmovým skupinám... Půda je v majetku státu a prezident je jejím správcem... Nedostatek majetkové evidence půdy znesnadňuje vesničanům spolehlivě spravovat své pozemky... Dokonce národní parky a další veřejná území nejsou řádně evidovány, a proto na okrajích některých parků dochází k nekontrolovanému zabírání půdy.“

McPherson, Nieswiadomy (2000) shrnují na závěr své statistické analýzy faktorů ovlivňujících sloní populace výsledky výzkumu takto:

„Obě formální proměnné vztahující se k vlastnickým právním byly vysoce významné, což ukazuje, že slonům se daří lépe v zemích,² které udělí svým občanům nějaká vlastnická práva ke slonům.“

Přesto většina autorů význam soukromých aktivit v oblasti ochrany vzácných přírodních zdrojů odmítá nebo podceňuje. Pokusíme se proto ukázat, že jejich pesimistický vztah k přínosnosti podnikatelských aktivit pro ochranu africké přírody není podložený.

Mechanismy a instituce, jejichž cílem by mělo být chránit africkou divočinu, je vhodné posuzovat ze dvou hledisek – (1) podle míry státních zásahů a regulací, (2) podle možnosti lidí svobodně jednat. Na základě těchto předpokladů docházíme k jednoduché matici:

Institucionální formy ochrany životního prostředí v subsaharské Africe³

	silný vliv státu	neexistence státních zásahů
soukromé aktivity NE	státní rezervace	kmenové uspořádání
soukromé aktivity ANO	hybridní struktury	soukromé rezervace

Kmenové uspořádání

Před příchodem Evropanů do subsaharské Afriky žili lidé a populace divokých zvířat v relativní harmonii. Vzhledem k nízkému množství lidí a rozlehlosti území mohlo být tehdejší (ne)vymezení vlastnických práv k divoké přírodě poměrně efektivní, neboť bylo levné a složitějšími a nákladnějšími mechanismy definice vlastnictví by patrně nebylo dosaženo žádného zlepšení. Zdroje divoké přírody byly dostupné v prakticky neomezeném množství – byly skutečnými volnými statky. Problém tragédie obecní pastviny proto tehdy nebyl aktuální. Příchod Evropanů postupně vedl k zdokonalení zdravotní péče a počet místních obyvatel začal velmi rychle růst, což následně vytvářelo zvětšující se tlak na ekosystémy. Nevíme, jak by společenství původních Afričanů tento problém

² Spíše by bylo přesné napsat: „...slonům se daří lépe v zemích, které regulací neznemožňují získávat a naplňovat přirozená vlastnická práva.“

³ Mohlo by se namítnout, že se jedná o schematické (polarizované) zjednodušení reality. Mezi popisovanými (extrémními) situacemi existuje jistě mnoho dalších možností. Avšak toto zjednodušení nijak neoslabuje naše úvahy a tyto čtyři – reálně existující – způsoby zajištění ochrany afrických ekosystémů jsou vhodné pro analýzu problému ochrany africké divočiny.

dokázala řešit a jaké mechanismy by byly tradičními komunitami vyvinuty v souvislosti s tím, jak by se zdroje stávaly vzácnějšími. Situace se změnila kolonizací Afriky [Hess, 1997].

Evropané během své vlády zřizovali přírodní parky a rezervace. Často ale zakonzervovali původní stav kmenového (ne)vlastnictví tím, že některým etnickým skupinám přidělili rozsáhlá území jako kmenová teritoria pro jejich stáda dobytka nebo pro potřeby usedlého zemědělství. Toto uspořádání bylo většinou převzato i nově vzniklými dekolonizovanými státy. Se zvětšující se domorodou populací a z toho vyplývajícími nároky na životní prostředí se při státem zafixovaných mechanismech (ne)řešení konfliktů o využití zdrojů v nově vznikajícím prostředí vzácnosti rozvíjela tragédie obecní pastviny. Tuto skutečnost ilustruje i zpráva BBC týkající se konfliktu o přístup k vodě v Keni:

„Kmenové komunity Masajů a Kikujů bojovaly o přístup k vodě a pastvinám od šedesátých let 20. století.“ [BBC, 2005a]

Dřívější zpravodajství BBC hovoří o mezikmenových bojích o dobytek v Ugandě:

„Velké oběti na životech v důsledku loupežných přepadů s cílem ukořistit dobytek jsou ve východní Africe běžné.“ [BBC, 1999]

Státní rezervace

Podíl plochy státních rezervací na rozloze států subsaharské Afriky se pohybuje od několika málo procent v případě Rwandy až po více než čtvrtinu v Tanzanii. Rezervace se liší nejen rozlohou, ale především svým statutem – deklarovanou přísností a kvalitou ochrany. Národní parky obvykle oficiálně neumožňují žádnou lidskou aktivitu kromě turistiky a vědeckého výzkumu. V tzv. rezervacích zvěře (*game reserves*) je obvykle povolen lov zvířat a některé další aktivity. Kromě toho existují i různé oblasti s řízenou správou zvěře (*game controlled areas* nebo *wildlife management areas*), jejichž cílem je jednak sloužit jako ochranná nárazníková pásma pro národní parky a také umožňovat sezonní migraci. Rozdíly však panují především ve skutečné kvalitě ochrany než v její oficiálně proklamované přísnosti.

Iluze efektivity

Opomeneme-li příklady naprostých (a nikoli neobvyklých) selhání⁴, může se zdát, že některé státní rezervace „docela“ fungují. Tato představa je však mylná, a to z několika důvodů. Při posuzování efektivity státních parků nelze zapomínat, že postrádáme měřítko srovnání. Porovnáváme-li úspěšnost firem v určitém odvětví, můžeme sledovat, jak úspěšni byli jednotliví podnikatelé v uspokojování přání zákazníků a řízení nákladů ve srovnání se svými konkurenty. Tato možnost však většinou neexistuje v plnohodnotné podobě v případě značně pokřiveného

⁴ „Letecké sčítání v Národním parku Virunga v Demokratické republice Kongo odhadlo počet hrochů na 629 kusů. To znamená podle Frankfurtské zoologické společnosti, která sčítání prováděla, propad o 98 % ve srovnání se 70. lety dvacátého století, kdy v parku žilo na 30 tisíc zvířat.“ [National Geographic News, 2006]

trhu afrických rezervací. V subsaharské Africe sice najdeme mnoho úspěšných soukromých rezervací, ty jsou však svou rozlohou, až na výjimky, ve většině zemí stále jen okrajovým přívěskem státních parků. Proto nemůžeme vědět, jaká inovativní řešení *by* podnikatelé objevili, jakými zlepšeními *by* vycházeli vstříc přáním zákazníků, kam až *by* posouvali hranice efektivnosti užití vzácných zdrojů, *kdyby* mohli v odvětví volně působit, což v prostředí současné převládající silné regulace nelze.

Kromě toho možnost posouzení efektivnosti fungování parků zamlžuje vládní podpora státnímu systému ochrany přírody. Dotace mohou mít peněžní formu, často však příjmy z poplatků za pobyt (zejména zahraničních) turistů ve státních rezervacích přispívají ke krytí výdajů vlády. Peněžní toky mezi vládou a státními parky proto nemají jednoznačný směr. Avšak skutečnost, že se státní parky rozkládají na státní půdě nebo na půdě, na níž jsou práva vlastníků z vládního rozhodnutí omezoována, jednoznačně vede k závěru o vládní podpoře státnímu systému ochrany přírody.

Samotná existence nedotčené přírody některých státních parků je sice relativním úspěchem ve srovnání s jinými státními rezervacemi, to však ještě nic nevyovídá o účinnosti užití zapojených vzácných zdrojů. Charnley (2005) uvádí příklad státní Chráněné oblasti Ngorongoro v Tanzanii, kde většina turistů navštěvuje pouze kráter a ze zbývajících 96 % (!) rozlohy rezervace prozkoumává jen velmi málo. Jako určitý indikátor přínosu pro společnost lze použít údaje o počtu lidí, kteří za rok určitou rezervaci navštívili a měli tak užitek z pobytu v africké divočině. Národní park Katavi se rozkládá v západní Tanzanii na území 4471 km² a patří k nejpozoruhodnějším lokalitám v Africe s početnými populacemi slonů, hrochů a kaferských buvolů. Zvěř je zde na poměrně rozsáhlém území docela dobře chráněna. Nicméně potenciál parku se využívá hanebně málo. Když v roce 2005 zahynuli čtyři turisté na palubě Cesny C206, která se zřítila během letu do parku [IPP Media, 2005], znamenalo to pokles roční návštěvnosti o více než 4 %. Území, jehož rozloha více než devětkrát přesahuje plochu hlavního města České republiky Prahy, totiž ročně navštíví méně než 100 turistů. Výsledky vynakládání vzácných zdrojů na existenci a ochranu parku jsou tedy v konečném důsledku do značné míry promrhány. Existence rezervace totiž *zbytečně* nepřináší téměř nikomu užitek. Je to v podstatě totéž, jako kdybyste vlastnili nejmodernější továrnu na výrobu velmi žádaného zboží, ale váš management nechal svým nedbalým přístupem drtivou většinu výrobní kapacity bez řádného využití. Tušíme, že v realitě podnikání by vlastníci takové vedení podniku co nejdříve vyměnili. Problém systému státních parků však je, že takový park nemá žádné *skutečné* vlastníky (kromě „všech“ občanů země), kteří by podobné kroky mohli včas a bez zbytečných dodatečných nákladů učinit.

Maximalizace užítku dočasných správců

Pro státní parky je bohužel charakteristické, že o osudu velice rozsáhlých a často biologicky nejceněnějších území rozhodují nikoli vlastníci, ale dočasní správci – politici a management parků. Tito obtížně odvolatelní koneční vykonavatelé státního „vlastnictví“ rozhodují (na rozdíl od vlastníků) o majetku, který jim nepatří.

O tuto tržně nezaslouženou výhodu mohou snadno přijít, a tudíž nemají motivaci usilovat o dlouhodobý růst hodnoty obhospodařovaných aktiv. Dočasní správci také postrádají ziskové motivace, které vedou podnikatele k tomu, aby objevovali a poskytovali řešení vedoucí k uspokojení přání jiných lidí.

Jako ostatní lidé i dočasní správci usilují o maximalizaci svého osobního užítiku. Tím může být například dobrý pocit z ochrany životního prostředí. Graham Child, bývalý ředitel Národních parků Zimbabwe, k tomu uvádí:

„Správa ochrany přírody ani její zaměstnanci neměli žádnou motivaci zvyšovat ceny a zisky výrobků ze slonoviny, kromě svého vlastního dobrého pocitu, že tím pomáhají ospravedlnit existenci divoké zvěře a přispívají k lepší ochraně přírody.“
[Child (2004)]

Politici mohou usilovat o optimalizaci svého prospěchu také prostřednictvím maximalizace státních příjmů, od nichž se do značné míry odvíjí i jejich osobní blahobyt. Turistika je v mnoha zemích klíčovou částí hospodářství mnoha zemí subsaharské Afriky a zahraniční návštěvníci přinášejí do státní pokladny velkou část příjmů. Vládní představitelé proto mohou mít osobní zájem podporovat vznik a existenci státních parků navštěvovaných zahraničními turisty.

Dočasní správci nemají žádnou povinnost poskytovat lidem služby přírodních rezervací, respektive lidé nemají předem žádnou záruku, že vůbec nějaké služby ochrany přírody obdrží. Nicméně výše uvedené scénáře ukazují, že v některých případech se osobní zájmy dočasných správců shodují se snahou o *pro*-environmentální plánování. Nezamýšleným důsledkem snahy o maximalizaci vlastního užítiku politiků a managementu parků může být motiv poskytovat (draze a v nejisté kvalitě) služby ochrany přírody. V prostředí neexistujících signálů tržních cen se to však děje neefektivně – bez ohledu na náklady užitých vstupů a subjektivní užítiky vnímané spotřebiteli.

Ne vždy však vede maximalizace užitků lidmi, kteří uchvátili netržní privilegium rozhodovat o cizím majetku, „pouze“ k *relativně* drahé produkci statků, která *poněkud* neodpovídá preferencím spotřebitelů, jak ukazují výše uvedené příklady. K maximalizaci užítiku dočasných správců totiž mohou vést i jiné cesty, a ty pro zachování africké divočiny již nemusí být tak příznivé. Stejně náhle a násilně, jako byly státní rezervace na základě politického rozhodnutí zřízeny,⁵ může dojít i k jejich rychlému politickému zrušení. V době voleb, kdy politikům hrozí, že přijdou o veškeré netržní výhody, jsou pro ně dočasné osobní efekty mnohem důležitější než trvalé dopady jejich rozhodnutí na budoucí rozvoj spravovaných zdrojů. Je proto snadno představitelné, že v zápalu volebního boje mohou politici svým sympatizantům výměnou za voličskou podporu přislíbit půdu i v těch nejcennějších státních rezervacích. A nejenže je to představitelné, k takovým případům skutečně dochází. Politici nabízejí lidem před volbami zrušení nebo zmírnění státní ochrany určitého území výměnou za hlasy.

Oblast Amboseli je díky své přirozené koncentraci zvěře u vodních zdrojů a siluetě Kilimandžára v pozadí jednou z nejatraktivnějších destinací keňského turistického ruchu. Amboseli je ojedinělé nejen biologicky, ale kromě toho přináší vládě i značné devizové a daňové příjmy. Když se však mělo v Keni na podzim

⁵ Více v Nelson, 2003.

roku 2005 konat mocensky důležité referendum o změně ústavy, rozhodl prezident Mwai Kibaki, který novou ústavu podporoval, o zrušení Národního parku Amboseli a místnímu kmenu Masajů tak cestou prezidentského rozhodnutí udělit možnost využívat zdroje uvnitř parku. Ministr keňské vlády William ole Ntimama označil prezidentovo rozhodnutí ve věci Amboseli za: „*zoufalou snahu o získání hlasů Masajů*“ [BBC, 2005b]. Ochránci životního prostředí se obávají trvalého narušení zranitelného ekosystému. Pokud se jejich obavy naplní, možnost politiků zasahovat do správy biologicky cenných území způsobí *zbytečné* plýtvání. Ve stejné zemi dřívější volby znamenaly ničení porostů státní lesní rezervace na svazích Mount Kenya a jejich přeměnu na zemědělskou půdu:

„Ochránci životního prostředí uvádějí, že míra nezákonného kácení lesů akceleruje před volbami, neboť politici přidělují půdu svým politickým příznivcům ve snaze zajistit si hlasy.“ [BBC, 2003]

Mohlo by se zdát, že nezodpovědnost keňských politiků nemůže již nic překonat. Podívejme se však na jih kontinentu. V Zimbabwe, kde vládní politický teror vedl ke kolapsu směny a rozvratu dříve prosperující tržní ekonomiky, „řešila“ vláda problém hladu. Policie a armáda zorganizovaly *Operaci nyama* [VOA news, 2006] – oficiální pytlácké výpravy na území státních přírodních parků a rezervací, aby řešily vládou vyvolaný nedostatek potravin. Deset slonů bylo zastřeleno kvůli zvláštní příležitosti – k občerstvení účastníků oslavy 25. výročí převzetí moci vládnoucí stranou Zimbabwe, ZANU-PF. Svědectví [Zimbabwe Independent, 2004] obviňují samotnou správu národních parků z pytláctví. Vojenská letadla prý přepravovala zastřelená zvířata a ministr životního prostředí si pochvaloval spolupráci s armádou. Spojenec prezidenta Mugabeho získal jednu z nejhodnotnějších rezervací v zemi jako loveckou honitbu pro své hosty [Independent On-line, 2003]. Ve středověku bychom asi řekli, že ji dostal v léno. Rezervace je přitom domovem takzvaného prezidentského stáda asi pěti set slonů, kterému v roce 1991 sám Mugabe udělil zvláštní status prezidentské ochrany. Takový je smutný obraz státem spravované přírody v Zimbabwe, která přitom ještě nedávno patřila k zemím s relativně nejlepší ochranou přírody na kontinentu.

Příklad Keni i Zimbabwe by měl být zřetelným varováním, že i v jisté době relativně fungující systémy státní ochrany přírody neznamenají dlouhodobou záruku spokojenosti těch, kteří si přejí zachování africké divočiny. I kdybychom se smířili s nákladností a v nejlepším případě „průměrnými“ výsledky státních parků, přesto musíme v zájmu pokud možno *trvalé* ochrany přírody usilovat o to, aby se nádherná africká divočina vymanila z vlivu nenadálých politických změn a jednání obtížně odvolatelných dočasných správců.

Kalkulační chaos

Připustíme-li, že by motivace státních správců byly přímo andělské, i pak naráží možnost úspěchu státního systému rezervací na další úskalí. Tím je v důsledku státních intervencí nevyhnutelný nedostatek informací, které mají pro své rozhodování státní přírodní plánovači k dispozici. Státní parky mohou totiž například kvůli své existenci násilně omezit vlastnictví půdy jiných lidí nebo využívat státního

vlastnictví půdy pro účely ochrany přírody, ačkoli by si lidé (tj. občané státu jako nominální spoluvlastníci) mohli přát i její jiné využití.

Goldstein (2005) ukazuje případ Tanzanie, kde vládní politika od koloniální doby až do současnosti nerespektuje zvyková práva místních obyvatel⁶ ke státem chráněným⁷ územím a používá metody „plotů a pokut“:

„Koloniální správa parků byla nahrazena skupinou tanzanských elit, která praktikovala podobné ochranné principy [jako koloniální úřady] typu „odshora dolů“. Polovojenské metody byly používány k ochraně a správě parků.... Vytvoření parků odcizilo lidi od jejich tradiční půdy a pastvin, na kterých byli závislí a docházelo ke konfliktům se správou parku....“

Tato zjevná nespravedlnost má i ekonomické důsledky. Vidíme, že kvůli státním zásahům nedochází k dobrovolné směně. Neexistují tudíž tržní ceny, které by odrážely relativní vzácnost statků (v tomto případě půdy). Náklady existence a činnosti státních parků tak nelze zjistit, natož aby je mohl management parků aktivně řídit a porovnávat důsledky alternativních využití aktiv.

Ani ceny produkce⁸ státních parků nevznikají na trhu, ale jsou odhadovány, stanovovány⁹ mimo trh bez motivace maximalizovat zisk. Management státních parků je tak odříznut od tržních informací nejen neznalostí relativní vzácnosti vstupů, ale současně jsou správci parků izolováni i od přání spotřebitelů a nemožnou na změnu preferencí zákazníků reagovat stejně pružně a plynule jako podnikatelé.

Neznají-li náklady ani tržní ceny vlastní produkce, nemohou správci státních parků vědět, zda vytvářejí více nebo méně konečné produkce než spotřebovávají vstupů, tj. nemohou kalkulovat, zda dosahují tržního zisku nebo ztráty. Jsou zde potlačeny mechanismy, které by plánovače odrazovaly od systematického plýtvání vzácnými zdroji. Proto, *i kdyby se správci státních parků chtěli chovat efektivně (i kdyby měli andělské motivace)*, nemohou se tvářit v tvář kalkulačnímu chaosu vyhnout plýtvání a neefektivitě.

Sloni – katastrofa státních rezervací

Údaje o vývoji sloních populací v několika posledních desetiletích představují smutné cvičení z matematiky zlomků. Např. počet slonů klesl v letech 1981–1989 v Keni ze 65 tisíc na čtvrtinu, v Súdánu ze 133 tisíc na jednu šestinu, v Tanzanii z 204 tisíc na méně než třetinu a v Demokratické republice Kongo (dřívejším Zairu) ze 376 tisíc také na méně než jednu třetinu původního počtu. Jeden region v Africe však neskýtá tak žalostný pohled. Zatímco se z většiny kontinentu sloni vytráceli, na jihu Afriky se jim ve stejné době dobře dařilo. V Zimbabwe vzrostl v letech 1978 až 1994 počet slonů z 30 na téměř 82 tisíc.

⁶ Tato práva užívání byla samozřejmě podstatou své definice značně neformální.

⁷ Nabízí se otázka, před kým a pro koho.

⁸ Určování vstupních poplatků do státních rezervací, poplatků za odsířel státní zvěře, za služby nosičů, ozbrojený doprovod, stanovování výše daní na služby (především ubytování) poskytované soukromými subjekty uvnitř státních rezervací apod.

⁹ Obsáhlou praktickou studii na toto téma přináší Krug, Suich, Haimbodi (2002).

⁹ Data čerpáme z McPherson, Nieswiadomy (2000).

Podobně v sousední Botswaně a v Namibii se sloní populace v období 1981–1994 znásobila z 20 na 80 tisíc v Botswaně a z 2 na 12 tisíc v Namibii. Jaké byly příčiny tohoto velmi odlišného vývoje na jihu kontinentu a v ostatních částech Afriky?

Pro posuzování vlivu státu na zkázu africké zvěře je velice podnětná studie McPherson, Nieswiadomy (2000). Ve své analýze zemí subsaharské Afriky zkoumali vliv různých faktorů na velikost a vývoj sloních populací.¹¹ Analyzovali dopady přírodních vlivů (sucha), velikosti rezervací, vliv vlastnických práv a politické vlivy. Statisticky významný negativní vliv na sloní populace byl prokázán v případě politických represí a pozitivní vliv naopak mělo podle výzkumu zlepšení v oblasti vlastnických práv. Politické ofřesy a represe však mají přímý negativní vliv na kvalitu svobody vlastnictví v dané zemi. Je proto vhodné upozornit, že efektivně se nejedná o dva samostatné vlivy, ale o projev jen jednoho faktoru, kterým je míra státních zásahů do vymezení a naplňování vlastnických práv. Zatímco ve většině zemí subsaharské Afriky žili sloni ve státních rezervacích a trpěli pytláctvím a válečnými konflikty, v zemích jižní Afriky došlo ve sledovaném období naopak k výraznému uvolnění státní regulace, která do té doby uměle omezovala možnost využití zvěře na soukromých pozemcích. Podnikatelé velmi rychle zareagovali na odstranění bariér a využili nově vzniklé příležitosti v sektoru ekoturistiky a sportovního lovu. Brzy došlo k trhem produkovanému nárůstu kvality i kvantity chráněných území. Kontrast s neschopností státních systémů rezervací ochránit zvíře, které se stalo ikonou Afriky, je bohužel až příliš zřejmý.

V kapitole o kmenovém vlastnictví jsme poukázali na mechanismus, kterým stát konzervací určitého stavu kmenového vlastnictví způsobuje tragédii obecní pastviny. Případ ochrany slonů prakticky ukazuje, že ani systém státních rezervací není schopen zajistit přežití africké divočiny.

Hybridní struktury

Ve snaze omezit státem způsobenou nespravedlnost na skupinách obyvatel a zmírnit negativní důsledky neschopnosti státu chránit přírodní statky dochází v ochraně přírody k určitým inovacím. Vznikají rezervace spravované místními kmenovými komunitami, rozvíjejí se iniciativy nevládních neziskových organizací. Mohou však být tyto projekty alternativou k nefunkčním státním parkům?

Hybridní rezervace jsou v *jakémsi* vlastnictví místních komunit či nevládních organizací. Projevuje se zde určitý pozitivní vliv vlastnictví¹² na motivace aktérů, tato majetková práva jsou však špatně nebo nedostatečně definovaná. Nejedná se tedy o jednoznačné (soukromé) vlastnictví, ale jen o jakýsi posun směrem k němu, proto označení *hybridní* struktury. Existuje jisté přínosné působení trhu

¹¹ Analyzovány jsou agregované údaje o počtu slonů pro jednotlivé státy. Další výtoku může být skutečnost, že autoři vyjádřili jako kvantitativní veličinu změny v institucionálním uspořádání. Toto přidělení číselných hodnot kvalitativním změnám je samozřejmě značně arbitrární. Metodika ani kvalita některých vstupních dat není, jak autoři sami připouštějí, zcela vhodná, nicméně nemá podstatný dopad na závěry, které vyplývají z jejich studie.

¹² Ve srovnání se státními rezervacemi.

(a zmírnění kalkulačního chaosu jinak převládajícího v podmínkách státní regulace přírody). Rozsah tohoto posunu směrem k uspokojení preferencí lidí je však omezován vládními zásahy v podobě dotací, neprůhlednými postupy nevládních organizací a spolčováním se soukromých osob s vládou.

Komunitní rezervace

Komunitní rezervace divoké zvěře vznikají v jakémsi *kolektivním* „vlastnictví“ příslušníků společenství. Prostředky získané z podnikání v turistice kmenová komunita využívá ke *svému* rozvoji – např. ke zlepšení kvality zdravotní péče nebo tvorbě vzdělávacích příležitostí. Projekty mnohdy získávají podporu vlád nebo neziskových organizací. Ty často spolufinancují výstavbu infrastruktury pro turisty nebo nákup zvěře pro zvýšení ekoturistické atraktivity rezervace. Výhodou komunitních projektů oproti státním rezervacím může být lepší motivace místních lidí k ochraně divočiny a k potlačování pytláctví. Rozhodnutí o investicích nejsou prováděna byrokraticky v rámci neprůhledné, tzv. veřejné volby, ale *kvazi*-vlastníky na lokální úrovni.

Spolčení soukromé osoby se státem

Případy spolčení soukromé osoby s určitou složkou vlády, státním úřadem nebo mocným byrokratem jsou poměrně populární záležitostí k implicitní kritice veškerých soukromých aktivit v ochraně divočiny, včetně podnikatelských.¹³ Kritici opomíjejí skutečnost, že soukromá osoba by nemohla provozovat svou (škodlivou) činnost bez získání státem přiděleného privilegia a s podnikatelem ji (rádi) zaměňují. Pobouření tak např. vyvolal násilný přesun obyvatelstva soukromou nadací *African Parks Foundation*, která nově spravuje etiopský Národní park Nechisar [Pearce, 2005]. Nevoli vzbudil i případ soukromého projektu v jinak státní rezervaci zvěře Mkomazi v severní Tanzanii, kde patrně došlo k porušení uživatelských práv místních pasteveckých nomádů. V obou případech sklídl kritiku soukromý subjekt, nikoli stát, který se na stavu spolupodílel, a bez jehož podpory či tolerance by k něčemu takovému nemohlo dojít.

Užitek ze státního majetku a státní moci sice formálně přísluší státu (a jeho občanům), prakticky však těm, kteří si vydobyli proti jiným možnostem o těchto užitech rozhodovat. Nemá proto smysl popisovat „odporné praktiky“ tzv. „soukromých podnikatelů“, neboť se o žádné *soukromé* podnikatele nejedná. Aktivním spojencem těchto subjektů je při narušování sociálních vztahů komunit nebo ničení životního prostředí stát, respektive vlády a jejich úředníci. Je to často právě státní aparát, který se na „*zprivátnění*“ státního *vlastnictví* podílí a nechce mít nic společného se zájmy lidí, které by měl zastupovat jako občany státu, a tudíž nominální spoluvlastníky.

¹³ Např. Langholz (2001) označuje omezování přístupu původního obyvatelstva k přírodním zdrojům za jednu z nevýhod „soukromých“(!) rezervací. Zpomíná, že bylo-li učiněno bezpráví, proti kterému je obtížné se bránit, stalo se tak díky pozháňání státních úřadů.

Nevýhody hybridních struktur

Jakým způsobem lze definovat příslušnost ke komunitě (a podíl na vlastnictví)? Jaké tlaky vyvolává rozpad tradičních společenských struktur v důsledku migrace do měst? Jedná-li se o komunitní vlastnictví, je možné „svůj“ podíl prodat? Pokud ne, nebo je-li to obtížné (nákladné), jak silné jsou pak stimuly pro efektivní řízení společného podniku? Nejsou pak skutečnými vlastníky ti, kteří si dokáží uzurpovat moc rozhodovat o výhodách plynoucích ze společné věci? Jaké jsou jejich motivace rozhodovat dlouhodobě efektivně, mohou-li o tento svůj vliv kdykoli přijít?

Jakým způsobem se odrážejí v rozhodování hybridních struktur jejich příjmy získávané jako dotace od státu nebo velkých neziskových organizací? Může snad využití státních dotací odrážet konkrétní přání daňových poplatníků? A reprezentují snad výdaje financované z přerozdělování mezinárodních dotačních programů požadavky původních dárců? Jak narušují tyto z hlediska lidských preferencí nezasloužené příjmy možnost konkurence skutečných podnikatelů, kteří na ně nejsou schopni dosáhnout, anebo to ani nechtějí?

Na tyto otázky nechtějí a ani nemohou příznivci hybridních struktur uspokojivě odpovědět. Ani hybridní struktury proto nepředstavují řešení problému záchrany africké divočiny.

Privátní parky

Soukromé rezervace mají na rozdíl od ostatních zmiňovaných institucionálních forem přesně definovanou (nikoli pouze nominální) vlastnickou strukturu. Vlastníci mohou o svém majetku rozhodovat, získávají případné výnosy a nesou potenciální ztráty. Podnikatelé nemusí být na rozdíl od managementu státních parků dobromyslní andělé, které uspokojuje pouhý dobrý pocit z ochrany přírody. Ve vlastním zájmu maximalizace svého osobního užitku (zisku) mají motivaci vyhledávat a uspokojovat přání spotřebitelů. Současně musí soutěžit o lidmi nejvíce preferované užití vzácných zdrojů s jinými podnikateli. Dobrovolná směna, tržní ceny vstupů i konečné produkce odrazují podnikatele od plýtvání. I když jsou podnikatelé jen obyčejní smrtelníci, vedou je signály tržních cen ven z temnoty kalkulačního chaosu socialistického plánování, ve které se dokáží orientovat jen bohové vybavení znalostí všech informací a schopností je zpracovat a na jejich základě jednat. Jako jediná ze všech institucionálních struktur proto směřují privátní parky i *ve světě nebožských bytostí*, tj. lidí bez apriori andělských motivací, k efektivní alokaci vzácných statků.

Zjišťování stavu odvětví soukromých rezervací v jednotlivých zemích Afriky není snadnou záležitostí. Samotní provozovatelé rezervací se mohou zdráhat informovat o svém podnikání, neboť se mohou obávat poklesu návštěvnosti ze strany levicově smýšlející části potenciálních zákazníků. Co je důležitější, již samotná existence, natožpak úspěch soukromých rezervací není dobrou zprávou pro zaměstnance státních úřadů a jiných netržních institucí, kteří na plánování životního prostředí založili svou kariéru. Tito lidé přitom mají díky stabilnímu přítoku daňových peněz podstatný vliv na obsah odborné debaty o dopadu

regulace na životní prostředí. Nezáměr odborných analýz a zejména některých oficiálních studií je tedy pochopitelný, neboť soukromé parky jsou pro mnohé *nepřijemnou pravdou*.

Podmínkou existence soukromých rezervací jsou alespoň základní standardy instituce vlastnictví. Soukromé rezervace proto především vznikaly zejména na jihu kontinentu v Jihoafrické republice, Namibii, v Zimbabwe a ve východní Africe, zejména v Keni. Avšak stejně rychle, jak soukromé parky vznikají, dojde-li k uvolnění šroubů regulace, dochází opět k jejich zániku, omezí-li se v dané zemi klima svobody.

Soukromé parky často vytvářejí ochranná nárazníková pásma pro státní parky¹⁴ nebo chrání půdu, která přímo sousedí s pastvinami, poli nebo plantážemi a hrozí nebezpečí, že by na ně jinak byla přeměněna. V realitě se vyskytují parky s různým stupněm kvality ochrany. Někdy dochází ke kombinaci s dobytkařstvím, občas se jedná spíše o velké obory nebo velkolepě projektované zoologické zahrady. Jsou to však zájmy konzumentů, kteří si přejí prožít zkušenost opravdové divočiny, jež motivují podnikatele k udržování biodiverzity a k ochranně původních ekosystémů.¹⁵

Krug (2001) podává výčet výhod privátních parků: (1) účinnost v záchraně ohrožených druhů, (2) větší pružnost, (3) lepší průhlednost investic z hlediska cílů a dosažených výsledků, (4) nižší transakční a administrativní náklady ve srovnání s vládou a nevládními neziskovými organizacemi, (5) příznivý vliv konkurence na nákladovou efektivnost a (6) schopnost financovat se prostřednictvím komerčních aktivit.¹⁶

Hledání nerozpoznaných příležitostí na trhu ochrany přírody

Zmiňovali jsme již úspěch soukromých aktivit při záchraně afrických slonů. Pozoruhodná je však i účinnost podnikatelských aktivit v ochraně některých kriticky ohrožených druhů. Podnikatelé v Africe v minulosti přispěli k záchraně černých a bílých nosorožců nebo vzácných druhů antilop před vyhubením. Díky signálům rostoucí ceny totiž podnikatelé dokázali rychleji rozpoznat zvyšující se vzácnost konkrétních druhů a využít této ostatními doposud ne zcela rozpoznané příležitosti podílet se na záchraně těchto druhů a současně z ní profitovat.¹⁷

¹⁴ *Krugerův národní park v Jihoafrické republice je doslova lemován soukromými rezervacemi. V polovině devadesátých let bylo odstraněno oplocení oddělující soukromé parky od státní rezervace a byl vytvořen jeden rozsáhlý ekologický celek.*

¹⁵ *Některé soukromé rezervace podle Langholze (2001) parazitují na dobré pověsti určité oblasti, která je vytvářena zejména existencí státních rezervací. Tyto rezervace se podle něj snaží získat příjem z poskytování zážitků turistům a neusilují o zachování biodiverzity. Tento, v praxi jistě existující problém (nepřímého) propojení státních, z daní financovaných výdajů a paralelních (nejen z preferencí lidí plynoucích) příjmů pro soukromé osoby, lze však řešit jen jediným způsobem – zrušením financování státních rezervací.*

¹⁶ *V soukromé rezervaci Save Valley v Zimbabwe vedla snaha dosáhnout vyšších příjmů v důsledku vyšší biologické atraktivnosti rezervace k reintrodukcii kaferských buvolů, jediného chybějícího zástupce tzv. velké pětky – tj. pěti nejatraktivnějších zvířat africké divoké přírody (lva, levharta, slona, nosorožce a buvola). Ekoturistika, lov, příjmy z prodeje živých zvířat nebo zvířecích produktů (např. kůže, masa).*

¹⁷ *Studie záchrany nosorožců v soukromých rezervacích v Zimbabwe – viz De Alessi (2000).*

Národní parky často ochraňují ekosystémy jen zčásti a některé specifické biotopy jsou chráněny nedostatečně nebo vůbec ne.¹⁸ Naproti tomu pro podnikatele by v situaci nedostatečné ochrany určitého druhu biotopu vzrostla atraktivita takového území pro využití v ekoturistice kvůli jeho vyšší vzácnosti ve srovnání s jinými druhy již chráněných (a turistům nabízených!) biotopů.¹⁹ Jednalo by se o zajímavou investiční příležitost. Vyplatilo by se pozemky vykoupit a vydělat na řešení tohoto problému. V případě soukromých aktivit tedy existuje *automatický* mechanismus, který však v podmínkách státního ochránářství z důvodu tzv. neziskovosti nelze využít.

Celistvé ekosystémy se vyplatí – cesta k soukromému právu

Sloni nebo antilopy často nemohou opustit ekologicky nevhodně stanovené hranice státních rezervací a dostat se tak ke zdrojům vody nebo čerstvým pastvinám. V období sucha tak může docházet ke *zbytečnému* poklesu stavu zvěře. V kontrastu s tím podnikatel, který provozuje výnosné ekoturistické podnikání a jemuž hrozí, že o část příjmů ze své investice přijde v důsledku omezené možnosti migrace zvěře za hranice své soukromé rezervace či následkem ekologické fragmentace a degradace, bude ve svém vlastním zájmu usilovat o různá řešení – tj. kupříkladu o výkup půdy nebo o jinou dohodu s vlastníky pozemků, které sousedí s jeho vlastní rezervací.

Problém fragmentace území může nastat spíše v případě soukromých rezervací, neboť jednotlivé soukromé majetky nahromaděné na základě dřívějších úspěšných dobrovolných směn jsou obvykle menší než státní půda nabytá násilným uzurpováním velkých kusů území. I zde však trh přináší rychlé řešení. Aby se majitelé malých rezervací v Zimbabwe vyhnuli problému fragmentace a jejímu nepříznivému dopadu na své zisky, dobrovolně právně spojili své majetky ve větší celky. Vznikla tak rozlehlá chráněná území tvořená více soukromými účastníky. Aby se zvěř mohla volně pohybovat, byly mezi pozemky jednotlivých členů společného podniku odstraněny bariéry. Současně s tím museli účastníci stanovit pravidla, která by do jejich spolužití vnesla řád. Kvůli volnému pohybu zvěře z jednoho pozemku na jiný bylo nutné nalézt mechanismy k určení vlastnictví zvířat, například pro potřeby odchytu či odstřelu. Majitelé se proto ve vlastním zájmu domluvili na určitém dobrovolném omezení svého vlastnictví. Nenásilně tak vznikala pravidla, která vnášela harmonii a řád do jednání lidí na celistvých územích, velikostí srovnatelných s některými malými státy.²⁰

Efektivní dobrovolná filantropie

Obrana soukromého chráněného území před pytláky může být velmi nákladná. Pokud rezervace nesousedí s dalšími chráněnými oblastmi, je často nutné střežit dlouhou hranici. K tomu by bylo zapotřebí najmout strážce a území oplotit –

¹⁸ Více v Krug (2001).

¹⁹ To, že turisté navštěvující africkou divočinu preferují biodiverzitu, dokládá Krug (2001).

²⁰ Například rezervace v Save Valley a Bubi Valley v Zimbabwe měly rozlohu 3404 km², resp. 2895 km².

obojí je však nákladné. Jedním z postupů optimalizace nákladů na boj s pytláctvím je přeměna vnější hranice na hranici vnitřní. Jde o sdílení alespoň části obvodu s jinými soukromými rezervacemi, tj. o vytváření územně homogenních celků. Dalším řešením může být dobrovolná filantropie – snaha dobrovolně pomáhat komunitám²¹ v okolí, neboť se to v porovnání s náklady na omezování pytláctví vyplatí. Lze si také představit řešení, že by lidé ze sousedství byli ze strany soukromé rezervace odměňováni například za sledování a hlášení jednání, jež nasvědčuje pytláctví. Z „nepřátelského“ sousedního území by se tak stalo spojenecké nárazníkové pásmo a spolupracující komunity by pak mohly dostávat každoroční finanční bonus podle toho, jak přispěly ke snížení škodního průběhu případů pytláctví v uplynulém roce. Nelze si však představit vše, co by podnikatelé dělali, to bychom pak mohli přistoupit od slov a úvah k činům, a rovnou by se z nás mohli stát plánovači. Zůstaňme proto v obecnější rovině.

Provozovatelé soukromých rezervací, kteří se snaží objevit co nejefektivnější způsob ochrany svého majetku, mají motiv k hledání způsobů, jak jednat se sousedním světem tak, aby byly minimalizovány náklady vzájemných konfliktů. Jednou ze strategií je snaha o dobré sousedské vztahy. V zájmu obrany vlastního majetku před pytláctvím tak mohou mít majitelé soukromých rezervací motiv poskytovat účinnou pomoc komunitám v sousedství. Pro vládní rozvojovou pomoc je naopak charakteristické nedobrovolně (z daní) financované plýtvání, které vytváří závislost. Zde však vidíme potenciál pro dobrovolnou transakci mezi vzájemně neponižovanými partnery, jejímž výsledkem jsou výhody ze směny pro obě zúčastněné strany.

Proč je soukromých parků tak málo?

Jak dokazuje Krug (2001), zájem lidí poznávat neporušenou přírodu roste. Zvyšuje se podle něj jednak počet návštěvníků afrických zemí, jednak počet těch, kteří preferují turistiku v ekologicky atraktivních oblastech. Existuje tedy *tržní* potenciál (zájem lidí) k vytváření soukromých přírodních rezervací. Porovnáme-li však rozlohu soukromých parků s celkovou plochou zemí subsaharské Afriky, zjistíme, že soukromé rezervace pokrývají jen zlomek celkového území. Plocha soukromých rezervací je zanedbatelná i ve srovnání s rozlohou státních rezervací. Odhady o celkové rozloze soukromých rezervací se různí a vzhledem k různému charakteru kvality ochrany jednotlivých území je obtížné jakákoli data srovnávat či agregovat. Krug (2001) odhaduje spodní hranici rozsahu soukromých chráněných území v jihoafrickém regionu na 140 tisíc km². Naproti tomu v oblastech východní Afriky, kde má větší vliv tradice kmenového uspořádání a silné státní regulace, soukromé rezervace téměř neexistují. Znamená nízké množství a malý územní rozsah soukromých parků, že je snad soukromá ochrana přírody v praxi neuskutečnitelná? Anebo jsou zde umělé překážky, které brání podnikatelům rozvíjet ochranu divočiny?

²¹ *Dobré vztahy s lidmi z okolí a účinný rozvoj místních komunit podporují i relativně dobře placená pracovní místa zaměstnanců a financování zdravotních služeb a škol pro děti, které jsou zaměstnancům rezervací běžně poskytovány.*

Falešné signály

Subvencováním jiných činností stát vysílá matoucí signály o tom, co si lidé přejí – dochází k deformaci *tržních* cen jako informace o relativní vzácnosti statků a preferencích spotřebitelů. Stát systematicky mate podnikatele a vytváří neefektivitu v alokaci zdrojů. Hess (1997) o politice někdejších bělošských vlád na jihu Afriky píše:

„Stát zlevnil a usnadnil přechod od divoké zvěře půjčkami pro dobytkaře, financováním oplocení, dotacemi na vyhubení mouchy tse-tse a vymýcení slintavky, přesunem kmenových území do vlastnictví bělochů a poskytováním množství střelného prachu k vybíjení zvěře...“

Do šedesátých let dvacátého století kombinovaná síla nespoutaného pytláctví, vládou dotovaného dobytkařství a prudce rostoucí černošské populace – vše v kontextu vysoce centralizované státní politiky divoké zvěře – zredukovala výskyt zvěře na zlomek původního. ... Z celkového množství divoké zvěře ... bylo 90 % nahrazeno evropským dobytkem.“

Podobně dnes Evropská unie přispívá svou preferenční obchodní politikou vůči producentům dobytka v Botswaně k degradaci tamějších ekosystémů.²²

Regulace ničí motivaci

Státní zákaz komerčně využít zvěř žijící na soukromých pozemcích z ní z hlediska vlastníků půdy učinil škodnou bez jakéhokoli ekonomického potenciálu. Hess (1997) k tomu uvádí:

„Bílí osadníci se také stali obětí státem předepsané tragédie obecní pastviny. Lov byl pevně regulován a komerční využití zvěře bylo zakázáno, osadníci se chovali podobně jako domorodci. Systematicky likvidovali *nehodnotnou* zvěř ... a na její místo přišel *ziskový*²³ dobytek.“

Uvolnění této regulace v zemích jižní Afriky v 60. až 70. letech dvacátého století, vedlo k rychlé odpovědi podnikatelů:

„Do roku 1990 se 75 % dobytkařských farem v Zimbabwe, které leží v oblastech příliš suchých pro pěstování plodin, přeorientovalo zcela nebo částečně na chov divoké zvěře. Bylo to snadné ekonomické rozhodnutí, vzhledem k téměř čtyřnásobnému čistému zisku na akr ve prospěch divoké zvěře. Skupiny farmářů se sdružovaly ve větší ochránářská sdružení (conservancies) s pěti až dvaceti pěti členy...“ [Hess, 1997]

Rovněž zákaz obchodu se slonovinou v rámci mezinárodní konvence CITES zbavuje lidi motivace opatrovat na svých pozemcích sloní populace, neboť jim znemožňuje získat plný užitek ze slonů včetně prodeje slonoviny. Cíle zákazu obchodu, růstu sloních populací, nebylo dosaženo [McPherson, Nieswiadomy, 2000].

²² Více v Darkoh (1997) a Krug (2001).

²³ Zisk nevznikal v důsledku uspokojení preferencí spotřebitelů, ale příčinou těchto příjmů byla státní regulace.

Vláda „poskytuje“ dopravní infrastrukturu, bezpečnost...

Například panenské oblasti střední Tanzanie jsou pro turistiku téměř nedosažitelné jen proto, že vláda za 40 let po vyhlášení nezávislosti nebyla schopna vybudovat základní pozemní dopravní infrastrukturu.²⁴ Podnikatelé sice nabízejí pobyty v luxusních soukromých hotelech s dopravou nízkokapacitními letadly, nicméně nikdo nemůže vědět, jak by bylo dané území využito, kdyby podnikatelé směli participovat ve všech rozličných aktivitách včetně výstavby dopravní infrastruktury.

Státy často znemožňují nebo podstatně omezují praktické provozování turistického podnikání tím, že monopolizují poskytování bezpečnosti a dodávají tento statek z definice monopolu draze, neefektivně, v příliš malém nebo velkém množství a především velmi nepředvídatelně. Schopnost podnikatelů bránit se útokům nestátních zločinců je omezená, neboť značnou část příjmů museli odevzdat na daních státu, za které by jim *měla* být poskytnuta „ochrana“. Ještě obtížnější je možnost podnikatelů ubránit se přesile *dlouhodobě nepredikovatelného* útoku státem podporovaných zlodějů a vrahů.²⁵ Tato nejistota vyvolávaná státem pak podnikatele často odrazuje od jejich aktivit.

Efekt vytěšňování (*Crowding-out effect*)

Jak jsme již zmínili, státní přírodní rezervace buď svou existencí omezují práva soukromých vlastníků, anebo využívají půdu „vlastněnou“ státem. V obou případech výnos pro majitele neodpovídá výnosu z pozemku jako *tržního* aktiva. Provozuje-li vláda státní rezervace a vybírá-li od návštěvníků netržně nízké²⁶ vstupní poplatky,²⁷ okrádá *nominální* spoluvlastníky státního majetku (občany státu), respektive daňové poplatníky, kterým neposkytuje z jejich majetkového podílu tržní výnos, popřípadě jejich peníze využívá k dotování státní ochrany divočiny. Stát poskytuje služby za netržní „ceny“, které neodrážejí relativní vzácnost statků na vstupu, a tak vytlačuje z trhu skutečné podnikatele.

Státem vytvářená nejistota vlastnictví

Podnikatel, který se rozhoduje, zda a v jakém rozsahu uskutečnit určitý investiční projekt, odhaduje velikost budoucích příjmů, jejich současnou hodnotu a rozložení v čase a také pravděpodobnost, že vůbec nastanou. Bohužel právě politická

²⁴ Tím nechceme implicitně tvrdit, že vláda by měla podobné projekty řídit nebo organizovat.

²⁵ Např. v Zimbabve vláda v posledních letech využívala tzv. *válečné veterány* (war veterans) k terorizování opozice, bílých farmářů a lidí, kteří vládu nechťeli podporovat.

²⁶ Při absenci trhu a skutečné (tržní) ceny chybí možnost srovnání a označení nízké nemá vlastně smysl.

²⁷ Tento přístup je zejména typický pro země na jihu kontinentu, jako jsou Jihoafrická republika nebo Namibie, avšak situace není tak jednoduchá. V Botswaně nebo Keni je obtížné při neexistenci svobodného trhu tvrdit, na jaké cenové úrovni vstupného do parku by se ustanovila tržní rovnováha. V případě některých dalších zemí, jako je například Tanzanie, se lze domnívat, že místní vláda využívá svého výsadního postavení daného zejména neschopností ostatních afrických vlád produkovat služby přírodních rezervací ke generování do značné míry monopolních zisků ze vstupních poplatků vybíraných od zahraničních turistů.

rizika,²⁸ která činí budoucí příjmy méně jistými, hrají a musí hrát primární roli při rozhodování podnikatelů o nákupu půdy v zemích subsaharské Afriky. Investice může být poměrně bezpečná v prvních 5–10 letech. V tomto období totiž ještě lze odhadnout, zda hrozí či nehrozí riziko vyvlastnění nebo nebezpečí nuceného prodeje za netržní kompenzaci. V krátkém období je také možné se před rizikem vyvlastnění ochránit nákupem dobrých vztahů s příslušnými představiteli státu. Jak ukazuje smutná zkušenost zemí jižní Afriky,²⁹ dlouhodobě nelze v dnešní subsaharské Africe zaručit vůbec nic. Mnoho jinak ekonomicky slibných projektů proto nemá nikdo odvalu realizovat.

Implikace pro ekonomickou kalkulaci

Proces vyvlastňování a následná nejistota mají negativní důsledky pro celou společnost. Specificky nepříznivé dopady má i na africkou divočinu. Dlouhodobá držba (respektive její právní jistota) je důležitá v ekonomické kalkulaci přírodních rezervací. Většina investic je totiž trvalá a není movitá. Je to jednak samotná půda, ale i většina zvěře, oplocení, silnice, budovy hotelů či jiná vnitřní infrastruktura rezervace, hodnota dobrého jména rezervace a vztahů se sousedními vlastníky. S těmito aktivy nemá jejich vlastník v případě vyhocené politické situace naději uprchnout. Co lze převézt přes hranice státu, mohou být automobily, vybavení mobilních luxusních stanových táborů a některé technické vybavení. Není náhodou, že především tímto směrem se v poslední době ubíraly aktivity podnikatelů, kteří preferovali provozování stanových táborů na území státních rezervací nebo státních koncesí.

Státem produkovaný chaos územního uspořádání lidských aktivit

Zobecníme-li tyto poznatky, stát narušuje optimální alokaci zdrojů tím, že vnáší chaos do územního uspořádání lidských činností. Stát uměle zvyšuje riziko podnikání a narušuje tak ekonomickou kalkulaci a alokaci zdrojů zejména v delším období, neboť s prodlužujícím se časovým horizontem je obtížnější státem vytvářená rizika předvídat.

Rizika politického převratu či jednorázového vyvlastnění jsou typická pro subsaharskou Afriku nebo některé rozvojové země, avšak i ve „vyspělém“ světě představují pro podnikatele reálnou hrozbu změny regulace, postupné vyvlastnění

²⁸ Závislost soukromých rezervací na příjmech z turistiky je považována některými autory (např. Langholz, 2001) za negativní v kontextu volatility turistického průmyslu. Opomíjejí přitom, že jsou to vlády, které způsobují výkyvy v tržbách turistického průmyslu tím, že vytvářejí politickou nestabilitu, která se následně promítá do změny vnímání bezpečnostních rizik určitého státu nebo regionu.

²⁹ K vyvlastňování půdy nebo k tzv. nedobrovolným „odkupům“ přistoupily v posledních letech vlády Zimbabwe a Namibie. V Jihoafrické republice, která je stále hlavním motorem případného budoucího rozvoje subsaharské Afriky, sílily hlasy prosazující větší razanci pozemkových reforem, včetně využití „zkušeností“ ze Zimbabwe. Tyto vládní kroky ve prospěch úzké skupiny držící státní moc, které v Zimbabwe již způsobily faktické zhroutil ekonomiky, však sotva mohou mít něco společného s deklarovanou snahou „napravit“ pokřivené majetkové poměry ve vlastnictví pozemků a odstranit tak toto dědictví koloniální éry.

daňovým zatížením, či vyvlastnění pod záminkou tzv. veřejného zájmu v rámci státní hospodářské politiky „ekonomického rozvoje“ určité oblasti. Stát tak odráží lidi od některých dlouhodobých aktivit, jako je obnova zdevastovaných území nebo držba pozemků s původními biotopy za účelem jejich zachování. Současně výstavbou silnic, politikou státního územního plánování, zřizováním státních přírodních rezervací a jinými zásahy odráží od podnikatelského vytváření větších územních celků, od úprav a zvelebování nebo alespoň pouhého udržování původního stavu krajiny. Vzhledem k výše popsaným rizikům se podnikatelé zdráhají v určitém území *dlouhodobě* majetkově participovat. Existuje tedy tendence ke krátkodobému územnímu umístění lidských aktivit. Nevídíme podnikatelské aktivity ve „správě“ krajiny, ale naopak její státem podporovanou devastaci.

Závěr

Přesvědčili jsme čtenáře o společensko-ekonomické nevhodnosti státní regulace ve světě, v kterém nejsou všichni lidé andělé? Někoho určitě ne. Nakonec se tedy podívejme hned na začátek práce profesora Clementa Tisdella z Brisbane v Austrálii:

„... jsem skeptický k tvrzením, že posílení vlastnických práv a svobodných trhů je tím správným řešením pro ochranu divočiny a udržení biodiverzity. V některých případech to může pomoci, ale tato politika má opačné dopady v jiných případech. Ve skutečnosti je situace poměrně komplexní a jeden postup není vhodný ve všech případech.“ [Tisdell, 2004]

Tisdell si bohužel plete vlastnická práva (a podnikatelské aktivity) s jakousi politikou vlastnických práv. Kromě tohoto základního omylu nerozlišování mezi dobrovolnými aktivitami lidí a státní (donucovací) politikou je však Tisdellův postřeh velmi přesný. Žádná politika totiž nemůže být vhodná pro všechny situace („*one size does not fit all*“, jak doslova píše Tisdell), protože její tvůrce, byť veden dobrými úmysly, nemůže postihnout komplexnost reality a různorodost společnosti. Ochrana africké přírody (a přírody obecně) tedy není žádnou speciální výjimkou, která by potřebovala (či spíše byla schopna unést) netržní státní zásahy.

Literatura

- Alessi, M. (2000): Private Conservation and Black Rhinos in Zimbabwe: The Savé Valley and Bubiana Conservancies. *Private Conservation Case Study*. Center for Private Conservation ve Washingtonu, D.C.
- BBC News (1999): *Hundreds die in Uganda cattle raid*. 1999/9/13.
- BBC News (2003): *Kenya suspends forestry staff*. 2003/10/25.
- BBC News (2005a): *Thousands flee Kenyan water clash*. 2005/01/24.
- BBC News (2005b): *Kenya wildlife haven downgraded*. 2005/10/11.
- Child, G. (2004): Elephant culling in Zimbabwe. *ZimConservation Opinion*, srpen 2004, str. 1–6.
- Darkoh, M. B. K. (1997): Desertification in Botswana. *Rala Report*, č. 200/1997.
- Goldstein, G. (2005): The Legal System and Wildlife Conservation: History and the Law's Effect on Indigenous People and Community Conservation in Tanzania. *Georgetown International Environmental Law Review*, roč. 17, č. 3/2005, str. 481–515.
- Hess, K. Jr. (1997): Wild Success. *Reason*, 1. října 1997, str. 32–41.
- Charnley, S. (2005): From Nature Tourism to Ecotourism? The Case of the Ngorongoro Conservation Area, Tanzania. *Human Organization*, roč. 64, č. 1, str. 75–88.
- Independent On-line (2003): *Mugabe's man claims top reserve for "hunting"*. 2003/09/01.
- IPP Media (2005): *Bodies found of five killed in plane crash*. Guardian, 2005/10/19.
- Krug, W., Suich, H., Haimbodi, N. (2002): Park pricing and economic efficiency in Namibia. *DEA Research Discussion Paper* č. 45, červen 2002, Windhoek v Namibii.
- Krug, W. (2001): Private Supply of protected Land in Southern Africa: A Review of Markets, Approaches, Barriers and Issues. *World Bank / OECD Workshop on Market Creation for Biodiversity products and Services*. 25.–26. ledna 2001 v Paříži.
- Langholz, J. (1996): Ecotourism impact at independently-owned nature reserves in Latin America and sub-Saharan Africa. *The Ecotourism Equation: Measuring the Impacts*, Miller, J., Malek-Zadeh, E. (ed.), *Yale School of Forestry and Environmental Studies Bulletin Series*, č. 99, New Haven, str. 60–71.
- Langholz, J. A., Lassoie, J. P. (2001): Perils and promise of privately owned protected areas. *Bioscience*, roč. 51, č. 12/2001, str. 1079–1085.
- McPherson, M. A., Nieswiadomy, M. L. (2000): African elephants: The effect of property rights and political stability. *Contemporary Economic Policy*, roč. 18, č. 1/2000, str. 14–26.
- National Geographic News (2006): *Hippos Butchered by the Hundreds in Congo Wildlife Park*. 2006/10/24.
- Nelson, R. H. (2003): Environmental Colonialism. "Saving" Africa from Africans. *The Independent Review*, roč. 8, č. 1/2003, str. 65–86.

- Pearce, F. (2005): Big game losers. *New Scientist*, 2005, č. 2495, str. 21.
- Tisdell, C. A. (2004): Economic Incentives to Conserve Wildlife on Private Lands: Analysis and Policy. *Environmentalist*, roč. 24, č. 3/2004, str. 153–163.
- VOA news (2006): *Hunger and Economic Chaos Threaten Zimbabwe's Wildlife*. 2006/06/08.
- Zimbabwe Independent (2004): *Army/National Parks accused of poaching*. 2004/05/08.

Ekonomie a životní prostředí nepřátelé, či spojenci?

Lenka Čamrová (ed.)

Nakladatelství: © Alfa Publishing, s. r. o.,
U garází 1436/6, 170 00 Praha 7 → Společně
s Liberálním institutem, Spálená 51, 110 00
Praha 1 → Rok prvního vydání: 2007 → Česká
předmluva: Lenka Čamrová → Technická
spolupráce: Jana Čamrová, Michal Janda,
Jarmila Novotná, Zuzana Ravazsová → Jazy-
ková korektura: Soňa Čapková → Návrh
obálky: Adéla Hončíková a Bohumil Janda
→ Sazba obálky: Adéla Hončíková → Návrh
sazby: Kateřina Šlehoferová a Bohumil Janda
→ Sazba: *Practical design* → Odborný redaktor:
Josef Šíma → Odpovědný redaktor: Pavla
Berglová → Edice: Ekonomie Studium → Tisk:
Tiskárna Alfa → Doporučená cena: Kč 299,-
Sk 449,- Eur 17,- → info@alfaknihy.cz → Made
in EU → www.alfaknihy.cz → www.libinst.cz
ISBN 978-80-86851-69-3 (Alfa Publishing)
ISBN 978-80-86389-47-9 (Liberální institut)